

Jean Ancel

Preludiu la asasinat

Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941

HISTORIA

În noaptea de 28 spre 29 iunie 1941, în urma înscenării unei acțiuni armate a populației evreiești asupra trupelor române și germane din Iași, grupuri organizate de indivizi înarmați, soldați români și germani, jandarmi, gardieni publici au năvălit în casele evreilor, au jefuit, au maltratat și au ucis, iar pe cei rămași în viață i-au dus în convoaie la Chestură...

Așa a început pogromul de la Iași, care s-a soldat cu moartea a peste 14.000 de evrei – un capitol zguduitor și prea puțin cunoscut din istoria suferinței umane, preludiul asasinării în masă a evreilor din Basarabia și Bucovina de către forțele Armatei și Poliției românești, acțiune desfășurată în cadrul unei politici dirijate al cărei scop final era lichidarea evreilor din România.

Pe baza unei vaste documentații inedite – ascunsă vreme de cincizeci de ani de toate regimurile care au condus de atunci România –, autorul prezintă evenimentele în contextul epocii și dezvăluie implicarea autorităților române în pregătirea și desfășurarea marelui măcel, numindu-i totodată pe cei responsabili.

„Pe străzi... zeci de cadavre, strânse grămadă... Umblu ca beată... cineva îmi strigă din urmă să mă dau la o parte din drum. Mă uit înapoi... credeam că am halucinații... O minte omenească nu poate nici măcar să-și închipuie ce am văzut. Trec căruțe... căruțe care întotdeauna transportau gunoi – azi sunt pline cu cadavre omenești... cadavre de evrei.

Mai trece una... încă una... opt, nouă... Ca împietrită stau și mă uit la căruțele de gunoi, încărcate cu oameni nevinovați, omorâți numai pentru că au fost evrei. Și căruțele sunt conduse de acei care în fiecare zi strâng gunoiul, îmbrăcați în haine de sărbătoare, haine scoase de pe victimele lor...” (Lili Moscovici)

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Jean Ancel (n. 1940, Iași) este cel mai important istoric dintre cei care se ocupă de studiul Holocaustului din România. Trăiește în Israel din 1963 și este cercetător principal la Institutul Yad Vashem din Ierusalim. A publicat numeroase cărți și articole, despre România și Holocaust, în reviste de istorie din Statele Unite, Germania, Anglia, Rusia etc.; studii, articole și contribuții la *Encyclopaedia of the Holocaust*, *Encyclopaedia Judaica*, *Enciclopedia Ebraica*. Dintre lucrările publicate, amintim: *Enciclopedia Comunităților evreiești din România (Pinkas Hakehilot)* (1979) (coeditor); *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust* (1986, 12 vol.) (editor); *Transnistria* (1998, 3 vol.); *Contribuții la Istoria României, Problema evreiască 1933-1944* (2001, 2003, 4 vol.); *History of the Holocaust: Romania* (2002, 2 vol.); *Transnistria 1941-1942. The Romanian Mass Murder Campaigns* (2003, 3 vol.); *Wilhelm Filderman, Memoirs and Diaries (1900-1940)* (2004, vol. I) (editor).

www.polirom.ro

Jean Ancel, *The Pogrom in Jassy, June 29, 1941*

© 2003 Yad Vashem – The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority.
All rights reserved.

© 2005 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37, P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ANCEL, JEAN

Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941 / Jean Ancel; trad. de Carol Bines, pref. Yehuda Bauer – Iași: Polirom, 2005

ISBN: 973-681-799-7

I. Bines, Carol (trad.)

II. Bauer, Yehuda (pref.)

323.1(=411.16)(498)"1941"

94(=411.16)(498)"1941"

Printed in ROMANIA

Jean Ancel

Preludiu la asasinat

Pogromul de la Iași, 29 Iunie 1941

Traducere de Carol Bines

Prefață de Yehuda Bauer

YAD VASHEM

†
POLIROM
2005

Cetălenilor!

Niște indiviđi care nu să sfiesc de nimică, și care sunt niște instrumente oarbe a le inamicilor Țarei, aŃ cutezat de a forma un Comitet spre a face o Propagandă in România in contra Israelitilor aruncând spaimă și ingrijere in sânul acestor pacinici locuitori, Guvernul ne putând tolera asemenea stare de lucruri, m'aŃ autorizat de a aresta pe membrii acestui Comitet și pe toți acei care sunt uneltiți unel asemenea Propagande. Îndeplinind acest ordin fac cunoscut tuturor locuitorilor din Orașu, ca să fie liniștiți, și mai ales Israelitilor de a se răzăma pe Guvern, căci el este decis, de a menține liniștea și buna ordine cu ori ce preț, lovind și pedepsind cu asprime ori care ar cuteza de a urma acestei propagande barbare.

Prețecț judetului Iași.

Colonel, G. STURDZA.

Iași, 25 Mai 1966

*Dedic această lucrare copiilor mei – Ayala,
Zvi-Mark, Yael – și nepoșilor mei*

Jean Ancel

Cuprins

<i>Prefață</i> (prof. Yehuda Bauer)	9
<i>Cuvânt înainte</i>	11
Capitolul 1. Inițiatorii, planificatorii și executanții	15
Capitolul 2. Pregătirile pe teren pentru pogrom	47
Capitolul 3. Arestări, omoruri și jafuri	71
Capitolul 4. Marele măcel	116
Capitolul 5. „Trenul morții”	151
Capitolul 6. După pogrom	175
Capitolul 7. Târgul Frumos	190
Capitolul 8. Roman	265
Capitolul 9. Călărași	300
Capitolul 10. „Trenul morții” la Podu Iloaiei	329
Capitolul 11. Pogromuri adiacente	345
Capitolul 12. Comunitatea din Iași	366
Capitolul 13. Pogromul de la Iași – punctul de vedere românesc	399
Anexe	431
Anexa nr. 1	433
Anexa nr. 2	434
Anexa nr. 3	436
Anexa nr. 4	440
Anexa nr. 5	441
<i>Surse și bibliografie</i>	475
<i>Indice de nume</i>	479
<i>Indice de locuri</i>	489

Prefață

Chestiunea pogromului de la Iași a reținut într-o oarecare măsură atenția în istoriografia Holocaustului: a fost menționat în studiile despre Holocaust, iar câțiva istorici s-au referit la el când au descris șirul grelelor suferințe prin care au trecut evreii din România între 1938 și 1944. Lipsea totuși un studiu fundamental care să descrie Iașiul, sistemul de guvernământ românesc în oraș înainte de atacul împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941, în timpul atacului și în săptămânile care l-au urmat. Atât descrierea, cât și analiza pogromului în sine erau foarte deficiente, iar problema celor răspunzători pentru el încă nu era clarificată. Toate aceste întrebări au fost lămurite de dr. Jean Ancel, cel mai important istoric dintre cei care se ocupă de Holocaust în România și din perioada care l-a precedat, și din cea următoare. Autorul face tot ce se cere de la un istoric: descrie aparatul de stat românesc cu toate componentele sale, face legătura dintre acesta și autoritățile centrale de la București și unitățile germane amplasate în regiune și scoate în evidență dirijarea de către autoritățile române din Capitală a executanților pogromului de la Iași. El descrie pogromul în detaliu – și tocmai aceste amănunte limpezesc atmosfera, devenind clară identitatea celor răspunzători (direct sau indirect) de acțiunile monstruoase, chiar și trăsăturile de caracter ale executanților români. Autorul se ocupă foarte mult de evrei, și e bine că procedează așa. El descrie reacțiile evreiești și redă comportamentul victimelor – desigur, dintr-o adâncă empatie, dar fără să diminueze atitudinea sa obiectivă și echilibrată în această grea problemă.

Din ansamblul problemei Iașiului, o atenție specială s-a acordat trenurilor de evacuare a evreilor, pe parcursul unui lung traseu care a străbătut mari părți ale României, precum și sorții celor care au supraviețuit acestui iad. Atitudinile oamenilor regimului – printre care și comportarea ieșită din comun a unei activiste a Crucii Roșii Române, care a încercat să ajute și să salveze, în măsura posibilităților – sunt descrise într-un mod captivant și după toate regulile unei scrieri științifice.

Problema Iașiului și a pogromului care s-a desfășurat acolo este centrală în istoria Holocaustului din România și în istoria Holocaustului în general. Ea a constituit un fel de preludiu la asasinarea în masă a evreilor din Basarabia și Bucovina de către forțele Armatei și Poliției românești, dirijate prin directivele nemijlocite ale dictatorului Ion Antonescu. Autorul demonstrează că nu este vorba aici de o izbucnire de instincte necontrolabile, ci de o politică dirijată, al cărei scop final era lichidarea evreilor din România, în cadrul căreia masacrul de la Iași și, apoi, masacrul și deportarea din Basarabia și Bucovina urmau să constituie o fază în planul de exterminare a tuturor evreilor din România. Fără îndoială că a existat aici o influență germano-nazistă, precum și o participare, deși marginală, a nemților la pogromul de la Iași. Faptele regimului antonescian nu pot fi concepute fără umbrela ideologică, militară și politică a Germaniei naziste. Nu întâmplător s-au creat relații apropiate între dictatorul român și Adolf Hitler. Însă dorința de a-i extermina pe evrei, bazată pe o versiune românească de antisemitism extremist, era autentic românească și s-a bucurat de un sprijin destul de important în rândurile publicului românesc.

Trebuie subliniat că studiile lui Jean Ancel scot în evidență faptul că diversele considerente economice și militare pragmatice, care prin natura lor contraveneau în realitate campaniei de ucidere a evreilor, nu au avut importanță nici în ochii executanților români, nici în ochii episcopilor lor din Germania nazistă. Toate acestea sunt detaliate și fundamentate de autor pe baza unei vaste documentații primordiale, aflate în arhive românești, atât în România, cât și în Ucraina – și, nu în

mică măsură, a fost copiată și se află și în afara granițelor României. Iar autorul se sprijină pe acest fundament documentar atunci când își formulează concluziile – că pogromul de la Iași, care a precedat masacrele comise de naziști după invadarea Uniunii Sovietice, constituie, din multe puncte de vedere, începutul exterminării evreilor din Europa și a fost executat de partenerii naziștilor, și nu (în mare parte) de către naziștii înșiși.

Această concluzie, pe care este greu să o trecem cu vederea, ar putea avea consecințe de mare importanță în cercetarea epocii.

Studiul despre Iași a fost precedat de alte studii ale lui Jean Ancel, și în primul rând de marea sa operă, în două volume, *România*, care analizează Holocaustul evreilor din această țară, în ansamblu, și care a fost publicată de Editura Yad Vashem în 2002. Multe alte studii vor apărea curând. Cartea de față reprezintă o completare, iar pe de altă parte, o detaliere a unei probleme centrale în ansamblul istoriei evreilor români – sau, dacă vrei, un studiu *in micro* din epopeea generală care ilustrează ansamblul și permite interpretarea cu mai mult succes. În fața noastră se află o lucrare deosebit de importantă, bogată din punct de vedere documentar, profundă din punctul de vedere al narațiunii și al analizei istorice pe care o oferă. Este o contribuție deosebit de serioasă la cunoștința noastră despre această epocă întunecată din istoria poporului evreu.

prof. Yehuda Bauer

Cuvânt înainte

În pogromul de la Iași au fost uciși circa o treime din evreii orașului, peste 14.000, majoritatea lor în decurs de două zile – 29 și 30 iunie 1941.

Acest studiu nu este prima încercare pe care am făcut-o de a clarifica una dintre marile crime comise de regimul fascist din România. L-au precedat două articole pe care le-am publicat în 1987 și o referință la subiect într-un articol despre Antonescu și evreii în 1993 (vezi Bibliografia). Am simțit tot timpul că lipsește ceva și că documentele pe care le-am avut la dispoziție se contrazic uneori între ele și nu corespund cu puținele documente germane referitoare la acest subiect – și, îndeosebi, contrazic mărturiile supraviețuitorilor care s-au acumulat în decursul anilor în Arhiva Yad Vashem. O cotitură s-a produs numai după ce Muzeul Holocaustului din Washington a obținut, la inițiativa unuia dintre directorii lui, dr. Radu Ioanid, documentația de la anchetele și procesul desfășurat în România împotriva criminalilor de la Iași în anii 1944-1948, documentație care a fost ținută ascunsă vreme de aproximativ cincizeci de ani. Muzeul Holocaustului a avut bunăvoința să mă invite, în 1996, pentru o perioadă de studii de câteva luni, mi-a pus la dispoziție documentația și mi-a dat posibilitatea să copiez un număr nelimitat de documente și microfilme, iar pentru asta sunt recunoscător muzeului și directorilor săi. La acestea trebuie adăugate documentația despre regimul lui Antonescu din alte surse, din arhivele din fosta Uniune Sovietică devenite accesibile cercetătorilor, precum și documente germane (în cea mai mare parte cunoscute, dar pe care le-am înțeles doar acum), pe care le-am studiat și adunat în decursul anilor – în special colecția de documente ale Legației germane de la București, care se află în parte la Yad Vashem și în parte la Muzeul Național din Washington.

Prelucrarea vastului material și pregătirea studiului au durat aproximativ patru ani, lucrarea fiind terminată în 1999. Două întrebări principale au călăuzit studiul :

- Pogromul de la Iași a fost oare o crimă planificată de naziști, asemenea celorlalte asasinat în masă executate la începutul războiului de către unitățile *Einsatzgruppe* și Armata germană, de la Marea Baltică până la Marea Neagră ?
- Pogromul a fost oare urmarea unei colaborări germano-române, având în vedere că și regimul românesc a adoptat o politică de exterminare a evreilor ?

După ani de căutări, lectură și reflectare, concluziile au fost categorice – și, spre surprinderea mea, au răspuns negativ la cele două întrebări care m-au frământat. Pogromul de la Iași a avut loc în urma unei hotărâri a regimului antonescian de a lichida majoritatea evreilor dintr-un oraș care, în ochii naționaliștilor și antisemiților români, a simbolizat (în decurs de peste o sută de ani) existența evreiască în România.

În ceea ce privește a doua întrebare, unități militare germane staționate la Iași i-au ajutat pe români în executarea pogromului, existând chiar o înțelegere prealabilă cu comandanții forțelor germane în oraș – și cu aceasta s-a încheiat contribuția germană. Criminalii din unitățile de lichidare naziste *Einsatzgruppe D* nu au participat la pogrom și nici nu se aflau pe atunci în Iași. Pogromul de la Iași a fost o producție românească cu sprijin german – ajutorul unui aliat mare dat partenerului său mai mic spre a-și îndeplini fanteziile antisemite. Inițiativa și planificarea au fost în exclusivitate românești.

Un ordin explicit al lui Ion Antonescu a stat la baza pogromului. Diverse autorități civile și militare ale statului român – Marele Stat-Major al Armatei, Serviciul Special de Informații (SSI), Ministerul de Interne și șefii Direcției Generale a Poliției și Inspectoratului General al Jandarmeriei – s-au ocupat în mod activ de planificarea pogromului și de conducerea lui. În execuție au fost implicați diverși factori, printre care adjunctul primului-ministru, Mihai Antonescu și alți miniștri, corpul judiciar militar și civil, Direcția CFR și salariații săi, precum și cetățeni români din toate straturile sociale din Iași și din împrejurimi.

Pogromul nu a fost o izbucnire spontană de instincte criminale, ci rodul unui plan anticipat, și a fost executat în urma unui *ordin explicit*, care a fost modificat în cursul zilei pogromului, când devenise clar faptul că autoritățile pierduseră controlul asupra pogromiștilor și soldaților, orașul transformându-se într-un abator de proporții uriașe. Ordinul explicit al lui Ion Antonescu, pe care l-am găsit în arhive, a dezvăluit adevăratul scop al organizării pogromului, necunoscut până acum : deportarea întregii populații evreiești din Iași în lagărul de la Târgu-Jiu, în sudul României, așa cum se proceda chiar în acele zile cu evreii din orașelele și satele din Moldova, în vederea deportării lor în lagărele morții din Ucraina.

Pogromul de la Iași și istoria celor două „trenuri ale morții” în care au fost înghesuiți mii de evrei cu scopul de a-i lichida în chinuri constituie un capitol oribil și aproape necunoscut în istoria suferinței umane și în istoria Răului în general. S-a manifestat o dușmănie oarbă și o implicație personală care au depășit dorința de a ucide, o amplă izbucnire de ură care s-a exprimat prin zdrobiri de capete, oase, membre, și un extaz înfiorător la vederea sângelui curgând. Pogromul a fost însoțit de jaf, viol și distrugere, deopotrivă din dorința de a le înfăptui și ca expresie a încetării de a-l mai considera pe evreu un membru al speciei umane și a senzației de eliberare totală de normele de conduită omenească.

Această schimbare nu s-a produs în mod brusc, în urma adoptării rapide a unor de teorii antisemite naziste sau rasiste după instaurarea regimului fascist și a alianței cu Germania nazistă. Au precedat-o însămănțarea adâncă a antisemitismului timp de zeci de ani în România în general și la Iași în special. Orașul a servit deja, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și cu atât mai mult de la începutul secolului XX, drept centru antisemit național și centrul Ligii Apărării Național-Creștine a lui Cuza. La Iași s-a întemeiat, în 1927, Garda de Fier, iar în 1935, Partidul Național-Creștin al lui Goga și Cuza. La o săptămână după pogrom, Mihai Antonescu le-a spus miniștrilor săi : „Nu mi-e teamă că istoria ne va judeca drept barbari... Fiți fără milă!”. Și într-adevăr, așa s-au comportat mulți români, cu și fără uniforme.

După cum am menționat, în pogromul de la Iași au fost uciși circa o treime din evreii orașului. Dar cu aceasta nu au luat sfârșit crimele regimului antonescian. După pogrom, regimul român a făcut două încercări sofisticate de a falsifica documentația cu privire la desfășurarea evenimentelor. La începutul lui august 1941, când autorități sau oficialități care nu au fost informate din timp despre organizarea pogromului au pregătit rapoarte care contraziceau intențiile planificatorilor, adică de a acuza populația evreiască din Iași de rebeliune armată împotriva trupelor române și germane din oraș, pentru a justifica desfășurarea acțiunii ; și a doua oară, la începutul anului 1944, când devenise clar că Germania și România urmează să piardă războiul, pentru a evita răspunderea pentru crima abominabilă comisă pe teritoriul țării, într-o zonă în care nu s-au desfășurat operațiuni militare, cu scopul de a-i acuza de acțiune pe germani și ajutorii lor din rândurile membrilor Mișcării legionare (a cărei activitate fusese interzisă de autorități), și drojdia societății pur și simplu. Cele două acțiuni de falsificare au creat o situație extrem de ciudată : diverse documente se găsesc în două versiuni (uneori chiar în trei), cu aceeași dată, același număr de înregistrare și aceeași semnătură, dar cu conținut diferit. Comparația conținuturilor dezvăluie intențiile falsificatorilor, care nu sunt alții decât autoritățile române. Iar dacă nu e suficient, și regimul comunist, care a ales, dintre toate crimele regimului fascist român, să publice tocmai despre pogromul de la Iași un „studiu” al unor istorici oficiali, pentru a absolvi statul și pe români de răspunderea morală față de crimele regimului antonescian în oraș.

Dubla falsificare a documentelor din timpul războiului, interzicerea accesului la documentația proceselor desfășurate după război și istoriografia falsă din perioada regimului comunist au creat

confuzie în jurul reconstituirii evenimentelor din timpul pogromului de la Iași, împiedicând astfel până azi dezvăluirea adevărului cu privire la această crimă îngrozitoare.

Acest studiu a fost realizat sub îndrumarea și cu sprijinul activ al prof. Yoav Gelber de la Universitatea din Haifa, care a condus, la Yad Vashem, proiectul studiilor despre istoria Holocaustului în țările Europei. Îi mulțumesc pentru sprijinul acordat în lărgirea studiului și pentru importanțele sale observații. După încheiere, studiul a fost citit și de prof. Yehuda Bauer, care a recomandat unele schimbări structurale și prescurtări. Îi mulțumesc pentru interesul manifestat față de această lucrare și pentru contribuția sa.

Mulțumesc Muzeului Holocaustului din Washington, fostului director al Institutului de cercetări al Muzeului, dr. Michael Barnbaum, directorului arhivei, Henry Mayer, directorului responsabil cu relațiile externe ale Muzeului, dr. Wesley Fisher, și, o dată în plus, dr. Radu Ioanid, care a obținut documentele ce mi-au permis „cotitura” importantă și m-a ajutat, ca de obicei, pe măsura posibilităților.

„Pogromul de la Iași” urma să facă parte din *Istoria Holocaustului din România*, studiu în două volume care a apărut în anul 2002 la Editura Yad Vashem. Însă studiul consacrat Holocaustului în România depășise limitele planificate, astfel încât am primit cu recunoștință propunerea profesorului Yehuda Bauer de a transforma capitolele despre pogrom într-o lucrare de sine stătătoare, care să fie publicată separat. Un rezumat al „Pogromului de la Iași”, sub formă de capitol, este cuprins în *Istoria Holocaustului. Evreii din România între anii 1944-1947* (lucrare publicată la București, de Editura Hasefer, sub titlul *Contribuții la Istoria României, Problema evreiască 1933-1944*, București, 2001, 2003). O altă parte care a fost despărțită de studiul cel mare va constitui următorul volum care va fi publicat curând de Editura Yad Vashem.

Autorul

1. Autorul scrierii este dr. Yoav Gelber, profesor de istorie la Universitatea din Haifa, Israel. A lucrat la Yad Vashem în perioada 1984-1992 și a fost director al Centrului de studii asupra Holocaustului în România. A publicat numeroase cărți și articole despre Holocaustul în România, inclusiv *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992) și *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992).
2. Pentru informații suplimentare privind pogromul de la Iași, vezi: *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992) și *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992).
3. Pentru informații suplimentare privind pogromul de la Iași, vezi: *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992) și *The Holocaust in Romania: The Destruction of the Jewish Community, 1941-1944* (Tel Aviv, 1992).

Capitolul 1

Inițiatorii, planificatorii și executanții

Pogromul de la Iași a fost executat la ordinul explicit al lui Ion Antonescu, care a dispus evacuarea din oraș a tuturor evreilor și lichidarea fără milă a oricărui evreu care va deschide focul asupra soldaților români și germani¹. Secția a II-a a Marelui Cartier General (MCG) și Serviciul Special de Informații (SSI) au pregătit terenul pentru pogrom și au furnizat pretextul pentru pedepsirea evreilor din oraș. Unități ale Armatei germane, care au fost instalate în Iași, i-au ajutat pe români să-și realizeze fantezia lor antisemită. Planificarea masacrului s-a bazat pe exemplul pogromului de la Dorohoi, din vara anului 1940, și nu pe pogromurile executate de naziști în Europa de Răsărit, care abia începuseră (de pildă, pogromul de la Lvov, de la începutul lunii iulie 1941); însă fără prezența Armatei germane în România, regimul lui Antonescu nu ar fi îndrăznit să pună la punct un astfel de plan, de asemenea proporții. Evacuarea evreilor din Iași făcea parte din „Planul mare”, care urma să pună capăt prezenței evreiești în Moldova, concomitent cu exterminarea fizică a evreilor din Basarabia și Bucovina, plan cunoscut sub denumirea-cod „Curățirea terenului”. La 29 iunie, ziua în care urmau să fie evacuați toți evreii din oraș, la Iași se aflau 45.000 de evrei². În mai 1942, la recensământul „persoanelor având sânge evreiesc”, în oraș au fost găsiți 32.364 de evrei³. Deci cel puțin 12.000 de evrei au fost masacrați în timpul pogromului.

1. Autorul acestui studiu nu a afirmat niciodată, în studiile sale anterioare, că Ion Antonescu a dispus executarea pogromului împotriva evreilor din Iași, până când a descoperit în iulie 1996 ordinul secret al Conducătorului (vezi *infra*, p. 19). Despre părerile autorului privind răspunderea pentru pogrom până la descoperirea acestui document, precum și a altor documente importante care completează tabloul, vezi Jean Ancel: „Antonescu and the Jews”, *Yad Vashem: Studies*, 23, Ierusalim, 1992, pp. 184-189 (subcapitol privind pogromul de la Iași), „The Jassy Syndrome”, *Romanian Jewish Studies*, Ierusalim, 1987, partea 1, vol. I, nr. 1, pp. 35-51 și partea 2, vol. I, nr. 2, pp. 35-53 (în continuare: Ancel, „The Jassy Syndrome”).
2. Notă telefonică a prefectului de Iași, colonelul Dumitru Captaru, către Ministerul de Interne din București, prin care aduce la cunoștință ordinul lui Mihai Antonescu privind evacuarea tuturor evreilor din oraș și cere dispoziții cu privire la executarea ordinului (19 iunie 1941) – Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 478; copie în Arhiva Muzeului Holocaustului din Washington (USHMM), RG-25004M, microfilm 36 (în continuare: USHMM).
3. Centrala Evreilor din România, Breviarul statistic al populației evreiești din România, București, 1948, p. 28; copie în Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, The Beate Klarsfeld Foundation, Ierusalim, 1996, vol. I, p. 307 (în continuare: Ancel, *Documents*).

Ordinul formal de a evacua evreii din oraș a fost dat de Ion Antonescu, telefonic, direct comandantului garnizoanei din oraș, colonelul Constantin Lupu, la 27 iunie 1941 – printre altele, Lupu a fost solicitat să ia măsuri „pentru evacuarea din Iași a populației evreiești”¹. În noaptea de 28/29 iunie, când unități militare, Poliția și Jandarmeria au început arestări și lichidări, Antonescu a revenit asupra ordinului de evacuare, iar Lupu și l-a notat cu strictețe, întrucât și de această dată dispoziția a fost transmisă telefonic :

1. Vei da o ordonanță, care o vei semna D-ta ca Comandant Militar al orașului Iași, bazată pe Înaltele Decrete existente și mai adăugând, având și în vedere starea de războiu...

La primirea de focuri de armă dintr-o locuință, se va încercui acea locuință cu armata, vor fi arestați toți locuitorii afară de copii și după o instrucție sumară acei găsiți în vină vor fi executați.

Aceleași sancțiuni se vor aplica și acelor care vor dosi persoanele care au săvârșit infracțiunile [descrise] mai sus.

2. Evacuarea populației evreiești din orașul Iași este necesară și va fi făcută totală, inclusiv femei și copii. Evacuarea se va face pe pachete, pachete, mai întâiu la Roman și apoi la Târgu-Jiu. Pentru aceasta vei lua înțelegere cu Ministerul de Interne și Prefectura de județ, chestiunea trebuind bine studiată².

De asemenea, Antonescu i-a comunicat că a cerut Marelui Cartier General să trimită ca întărire un batalion de jandarmi, pentru a face ordine.

Dispoziția telefonică dată de Conducător folosind un limbaj grosolan (a ordonat evacuarea evreilor „pachete, pachete”, ca și cum ar fi fost vorba de niște obiecte) a fost întărită a doua zi, 29 iunie, în ziua pogromului, de către Mihai Antonescu, care a repetat ordinul către prefect, colonelul Captaru, cu următorul conținut :

- Populația evreiască din orașul Iași urmează să fie evacuată cu bărbați, femei și copii.
- Evacuarea se va face pe grupuri, punându-se la dispoziție numărul de trenuri necesare.
- A se hotărî de Ministerul Afacerilor Interne, localitățile unde se evacuează [evreii]³.

Prefectul s-a grăbit să raporteze ministrului de Interne ordinul primit direct de la Mihai Antonescu – și, pentru a sublinia amploarea misiunii, a adăugat că „numărul evreilor din Iași se ridică la cca 45.000”, cerând instrucțiuni pentru executarea dispoziției.

Oare putea fi evacuat un număr atât de mare de evrei într-un timp atât de scurt? Lagărul de la Târgu-Jiu era oare în stare să absoarbă atât de mulți evrei, inclusiv femei și copii? Existau oare suficiente mijloace de transport pentru a deplasa zeci de mii de evrei spre sudul României? Conducătorul nu și-a pus aceste întrebări. În privința evreilor, el a acționat ca și cum ar fi fost cuprins de amok, emițând (cum s-a dovedit ulterior) ordine care nu puteau fi executate într-un timp scurt – de pildă, dispoziția de a-i

1. Demers personal al colonelului Constantin Lupu către generalul Antonescu, prin care se plânge că a fost demis din postul său cu toate că a executat cu loialitate ordinele sale (25 iulie 1941) – Arhivele Statului, București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 247/41, f. 10 (Arhivele Naționale, filiala București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri).

2. Ordin telefonic dat personal de mareșalul Antonescu, în noaptea de 28/29 iunie, la ora 23, așa cum l-a notat colonelul Lupu – *Dosar în anchetă în problema colonelului în rezervă Constantin Lupu*, 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 28, p. 183; copie USHMM, RG-25004M, microfilm 48 (microfilmele menționate în continuare fac parte din colecția RG-25004M).

3. Notă telefonică nr. 1052 a prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 29 iunie 1941, ora 23.55 (vezi *supra*, p. 15, nota 2).

deporta pe toți evreii din Bucovina „în decurs de zece zile” sau de a concentra 110.000 de evrei din Basarabia și Bucovina în lagăre din județul Golta.

Înainte de emiterea acestor ordine, s-au obținut înțelegeri cu oameni ai Legației germane de la București și cu comandantul corpului de armată german din Iași cu privire la metodele de acțiune împotriva evreilor (vezi *infra*). Din cauza incapacității sale de a stăpâni situația și de a executa cu fidelitate ordinul lui Antonescu, comandantul militar al orașului (colonelul Lupu) a fost demis la 2 iulie 1941. În cursul procesului intentat împotriva lui la Curtea marțială a Corpului 4 Armată, în ianuarie 1942, a fost făcut cunoscut ordinul secret pe care l-a primit de la Antonescu și de la adjunctul său, ordin despre care nu s-a știut nimic până în iulie 1996 (procesul a fost secret, iar documentația privind procesul și pogromul nu a fost dezvăluită până în iulie 1996). Acesta este cadrul în care a avut loc pogromul de la Iași.

În ciuda unei abundențe aparente de documente cu privire la acest subiect, pogromul de la Iași a constituit în mare măsură un mister în ceea ce privește responsabilii și planificarea¹. Oare acest pogrom a fost încă o verigă în lanțul masacrelor comise de unitățile de asasinare germane la începutul campaniei împotriva Uniunii Sovietice – sau a constituit o parte din planul românesc de „curățire a terenului” în România, și nu numai pe teritoriile eliberate? Precum vom vedea în continuare, amânarea judecării criminalilor până în vara anului 1948 și publicațiile tendențioase ale regimului comunist au constituit o încercare continuă, aproape reușită, de a zădărnici cercetarea adevărului privind acest eveniment important al Holocaustului în România, o încercare permanentă de inducere în eroare cu scopul de a estompa identitatea planificatorilor, a celor responsabili și a executanților, prin devierea intenționată a cercetării istorice, ascunderea surselor și chiar prin crearea unor documente false.

„Planul mare”

Colonelul Traian Borcescu – care a deținut funcții importante în Secția a II-a a Marelui Stat-Major, iar de la 18 iunie 1941 a fost șeful secretariatului Serviciului Special de Informații (SSI) – a descris în 1945, în amănunțime, planificarea pogromului de către aceste două organe, Secția a II-a și SSI, prilej cu care a evidențiat scopul ascuns al unității operative a Serviciului Special de Informații, *eșalonul special*, care a planificat și a participat la pogrom, plan care nu a fost menționat nicăieri în scris:

Unul din scopurile ascunse și nemărturisite pe față ale expediției acestui Eșalon Operativ a fost acela a înlăturării pe cale de deportare sau exterminare a evreilor din Moldova... De la Iași,

1. Încă din 1945 s-au publicat două culegeri de documente și mărturii privind pogromul de la Iași: M. Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, Editura Glob, București, 1945; M. Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România în timpul dictaturii fasciste, 1940-1944*, vol. II-A, *Pogromul de la Iași*, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, București, 1948 (în continuare: *Cartea Neagră II*). Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR a publicat, în anul 1978, un „studiu” privind pogromul: A. Karețki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București.

Eșalonul a plecat la Chișinău unde s'au erediat [greșeală în text – *n.m.*] masacrele contra evreilor, operând și la Chișinău aceleași echipe din SSI care au operat și la Iași¹.

Alungarea evreilor din Moldova (care face parte din Regat) sau, cu alte cuvinte, extinderea ordinului de „curățire a terenului” pe teritoriul României este „Planul mare”. Acest plan nescris a fost amintit în mod explicit de Ion Antonescu în directivele trimise lui Mihai Antonescu de pe front la 3 septembrie 1941 și a fost conceput într-un moment de entuziasm excesiv față de alianța cu Germania nazistă, într-un moment de credință profundă a celor doi Antonești în victoria Armatei germane în război, așa cum și-a găsit expresia în directivele către miniștri, în ordinele către generali, în discursurile la radio, în articole din presă și în dispozițiile secrete de lichidare a prezenței evreiești în Basarabia și în Bucovina. Părți din „Planul mare” au fost aplicate în Moldova, pornind de la considerarea existenței evreiești pe acest teritoriu – cel mai populat cu evrei – drept o nenorocire care a lovit poporul român, așa cum a fost percepută la vremea aceea de către M. Eminescu, I. Creangă, C. Negruzzi, precum și de lideri ai mișcărilor antisemite Iorga, Cuza și Codreanu. Mihai Antonescu a subliniat chiar în scris că istoria a acordat națiunii române o ocazie unică de a curăța țara de străini – ocazie care nu se va repeta niciodată. Dacă nu ar fi intervenit germanii, care au frânat excesul de zel al lui Antonescu din motive de planificare și de respectare a unui program de activitate, „Planul mare” ar fi fost aplicat deja în anul 1941 (vezi *infra*).

Prima măsură din acest plan a fost ordinul dat de Ion Antonescu generalului Șteflea, pe atunci șeful Marelui Stat-Major, „să fie identificați pe regiuni [în Moldova] toți jidanii, agenții comuniști sau simpatizanți. Ministerul de Interne trebuie să-i știe, să le interzică circulația și să fie în măsură a face cu ei ceea ce voi ordona, *când va veni momentul oportun*”². Antonescu a mai ordonat generalului Șteflea să raporteze serviciului din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri „rezultatele măsurilor luate” până la 10 iulie 1941.

A doua măsură a constituit-o evacuarea evreilor din toate satele din Moldova și închiderea unora dintre ei în lagărul de la Târgu-Jiu, în sudul României. În privința evreilor din Moldova, ordinul secret al lui Antonescu – înregistrat la 21 iunie 1941 și pus în aplicare deja din 18 iunie – a stabilit în mod clar:

1. Copie autorizată a declarației lui Traian Borcescu, șeful Secției de contraspionaj a SSI, 12 noiembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 122 (USHMM, RG-25004M, microfilm 47).
2. Ordinul confidențial și personal al președintelui Consiliului de Miniștri către șeful Marelui Stat-Major al Armatei române, generalul Ilie Șteflea, 19 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 1, p. 39 (sublinierea îmi aparține). Carp a fost primul care a descoperit și a publicat documentul, subliniind însă că a văzut numai copia, nu și originalul. Originalul a fost publicat în anul 1989 de către I.C. Drăgan, român care s-a îmbogățit în Italia și a înființat o editură ce publică opere naționaliste – printre altele, a publicat o colecție importantă de documente despre regimul lui Antonescu. În original, ordinul cuprindea și propoziția „a se executa dispozițiile din document”, fapt ce elimină orice îndoială cu privire la fermitatea lui Antonescu de a rezolva problema evreilor din Moldova, „când va veni momentul oportun”. Drăgan a adăugat la document o observație, prin care a încercat să demonstreze că acestea au fost doar directive pentru pregătirea unui material documentar despre suferința românilor din teritoriile cucerite în anul de ocupație sovietică, pentru a servi Ministerului Propagandei Naționale (vezi Centrul European de Cercetări Istorice, *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, mărturii și documente coordonate și îngrijite de Iosif Constantin Drăgan, vol. III, Nagard Cannaregio, Venezia, 1989, p. 451).

Toți evreii între 18-60 de ani, din satele dintre Siret și Prut, vor fi evacuați în lagărul Târgu-Jiu și în satele din jurul acestui oraș. Primele trenuri pleacă cu începere de azi, 21 iunie a.c. Restul familiilor evreiești din satele dintre Siret și Prut ca și familiile evreiești din celelalte sate din Moldova, vor fi evacuate cu ceea ce le este necesar pentru trai, în comunele urbane de pe teritoriul județelor respectiv prin grija prefecților de județ. Evacuarea acestor familii din satele din Moldova, se va face în 48 de ore de la primirea ordinului¹.

A treia măsură, care i-a transformat peste noapte pe toți evreii din Iași în colaboratori potențiali ai „inamicului sovietic”, justificând apriori acțiunile de răzbunare împotriva răsculaților care încă nu se răsculasera, a fost ordinul special al Siguranței dat Comandamentului Poliției din Iași la 27 iunie 1941 :

Fiind informat că la anumiți evrei se găsesc dosite arme și munițiuni, vă rugăm să binevoiți a dispune a se efectua de îndată percheziționarea amănunțită și riguroasă a *locuințelor populației evreiești*, pentru a se verifica dacă nu cumva ne aflăm în fața unei acțiuni de înarmare a populației evreiești. De rezultat ne veți raporta fără întârziere, arătând și măsurile luate².

Și această dispoziție a fost dată de Antonescu, care a ordonat Marelui Stat-Major să comunice Armatei a 4-a, care era desfășurată și pe teritoriul județului Iași, să dea dovadă de vigilență pentru a păzi spatele frontului, deoarece agenții inamicului efectuează acțiuni de sabotaj și îi furnizează informații, atacând chiar soldați izolați : „Populația evreiască este părtașe la această acțiune”, se afirma într-un apel special al Armatei a 4-a către Inspectoratul Poliției din Iași, în numele generalului Antonescu. Antonescu, se arăta în comunicat, a ordonat comandanților de divizii „să execute imediat” pe oricine acționează, pe orice cale, împotriva Armatei și a intereselor statului³. Prin aceasta s-a închis cu desăvârșire cercul în jurul colectivității evreiești din Iași. Toate organele polițienești și militare au fost avertizate împotriva inamicului, li s-a cerut să-l depisteze din timp și li s-a dat mână liberă în rezolvarea problemei (incluzând execuții în masă și evacuarea forțată a 45.000 de evrei).

Ordinul de evacuare din sate a fost aplicat în județul Iași cu strictețe în noaptea de 20 iunie 1941. Dispoziția amintea în mod explicit termenul *familiei*, pentru a fi clar că evacuarea este totală. Fuga evreilor din sate a început în timpul Guvernului Goga-Cuza, dar alungarea lor din sate a început către sfârșitul regimului dictaturii regale, în anul 1940, intensificându-se în zilele statului național legionar. În județul Iași nu mai existau evrei în satele mici, ci doar în câteva sate mari – Bivolari, Sculeni-Vechi, Țigănași, Copou și Socola – și în două târguri cu statut de comune, Podu Iloaiei și Târgul Frumos, fiecare dintre ele numărând 1.600 de evrei.

Evacuarea a o mie de evrei din satul Bivolari a început în noaptea de 20 iunie 1941. Gărzi de soldați români au arestat circa două sute de bărbați și tineri, i-au transferat în

1. Ordinul Ministerului de Interne, în numele generalului Antonescu, de a-i evacua pe toți evreii din satele din Moldova și din celelalte părți ale României și închiderea unei părți dintre ei în lagărul de la Târgu-Jiu, 21 iunie 1941 – Ancel, *Documents*, II, nr. 136, pp. 414-415.
2. Ordinul direcției Siguranței din Direcția Generală a Poliției către Inspectoratul Regional de Poliție Iași, 27 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 8, p. 283 (USHMM, microfilm 36) (sublinierea îmi aparține).
3. Comunicatul șefului statului-major al Armatei a 4-a, generalul Nicolae Pălăngeanu, către Inspectoratul Poliției din Iași cu privire la ordinul Marelui Stat-Major, nr. 193/1941, în numele generalului Antonescu, 30 iunie 1941 – *ibidem*, p. 205.

clădirea școlii evreiești, unde i-au ținut mai multe ore, „fără a avea voie să facem vreo mișcare”. Dimineța, bărbații și tinerii au fost mânați, pe căi lăturalnice, escortați de gărzii militare, spre satul Țigănași, aflat la o distanță de 50 km :

Am fost huiduiți de locuitorii satelor, de armata cantonată în sate. S’au asvârlit de către aceștia pietre asupra noastră. Am executat corvezi în toate satele prin care am trecut¹.

După un marș de 12 ore au ajuns în Țigănași, unde au fost reținuți două zile în stare de arest (până la 23 iunie), iar apoi au fost predați jandarmilor din Legiunea de jandarmerie a județului – și au fost puși să mărșăluiască spre Iași, împreună cu evreii din Țigănași.

Pe drum am fost fotografiați de soldați germani.

După o zi de marș forțat au fost duși la Inspectoratul de jandarmi, de unde, „în goană și lovituri”, înconjurați de jandarmi înarmați cu mitraliere, au fost mânați la gara din Iași ; iar noaptea, înfometați și bătuți din nou, au fost urcați în vagoane de marfă, câte șaiszeci în fiecare vagon – și au început o călătorie care a durat opt zile (în loc de două) până la lagărul de arest Târgu-Jiu. Li s-a interzis să cumpere alimente și apă, „dar gardienii ne-au adus pe ascuns apă cu prețul de o sută de lei pentru o sticlă”. Soldați germani i-au lovit în stații și le-au luat banii.

Înainte de București, evreii care au fost evacuați din județul Iași au observat că în afară de ei mai sunt încă zece vagoane cu evrei din sate din Moldova. Comportarea față de ei s-a înăsprit și mai mult – și, întrucât între timp începuse invadarea Uniunii Sovietice, au fost bătuți „pentru că am tras în Armata română și l-am ucis pe Hristos”².

Lagărul de la Târgu-Jiu unde au fost duși nu putea cuprinde zecile de mii de evrei din sate și alți deținuți care erau înghesuți acolo fără întrerupere. Mii de bărbați evrei au fost scoși de acolo și transferați în lagăre de muncă în sudul României.

Soarta femeilor și copiilor din Bivolari (și din județul Iași, în general) a fost diferită. Li s-a spus că vor fi transferați într-un alt sat pentru trei zile, până ce frontul se va depărta, și de aceea nu e nevoie să ia cu ei nici un obiect casnic, deoarece se vor întoarce la casele lor – iar între timp, au promis autoritățile, avutul lor va fi păzit. De remarcat că autoritățile i-au evacuat numai pe evreii din acele sate, nu și pe români. Femeile au fost duse pe jos, fără hrană, la Iași ; pe drum au fost jefuite de țărani, iar comandanții soldaților din escortă le-au maltratat³. Întreaga avere a evreilor din toate satele – casele, gospodăriile auxiliare, magaziile, furajele și tot ce se putea lua – a fost furată de către vecini.

Evreii din satul Copou, cam 300 la număr (acest sat, care la origine era situat în afara Iașului, a devenit un fel de suburbie îndepărtată a orașului), au fost evacuați după

1. Declarația lui Carol Foghelman la Poliția din Iași, noiembrie 1944, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 42, p. 425 (USHMM, microfilm 43). Mărturiile și declarațiile care vor fi indicate în continuare au fost date acuzatorilor publici, Procuraturii la diferite tribunale care s-au ocupat cu pregătirea procesului criminalilor de război din Iași. Acest lucru nu a fost consemnat în mod explicit în notele următoare. Trebuie remarcat faptul că, în cei patru ani care au trecut de la răsturnarea regimului antonescian și până la proces, de pregătirea procesului s-au ocupat câteva tribunale : Tribunalul din Iași, Tribunalul Poporului din Iași și din București, Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, Tribunalul militar și Tribunalul din București. Aceasta explică multitudinea tribunalelor consemnate în notele următoare.

2. *Ibidem*, p. 425b.

3. *Ibidem*, p. 426.

aceeași metodă. Șeful Comunității, care era și administratorul sinagogii, a fost bătut până ce a paralizat, deoarece a îndrăznit să telefoneze președintelui Comunității vecine din Iași și să-l întrebe ce să facă cu sulurile Torei. A fost acuzat că este „comunist care a avut convorbiri subversive”¹. Bărbații între 18 și 60 de ani au fost închiși în trenuri, fără să li se permită să ia vreun lucru din casă, și au fost trimiși la Târgu-Jiu² – iar bunurile le-au fost furate sau împărțite între locuitorii români.

Aici trebuie să remarcăm faptul că un număr mare dintre evreii care au trăit în satele din județul Iași erau în general foști soldați sau urmașii lor, care obținuseră cetățenia încă înainte de adoptarea Legii încetățenirii din 1921. Majoritatea participaseră (ei sau părinții lor) la războaiele României, unii fiind chiar decorați. Acești evrei, circa 1.800 la număr, nu puteau fi acuzați că au tras în soldații români sau germani sau că au semnalizat avioanelor sovietice, așa cum s-a procedat la Iași, deoarece au fost evacuați înainte de izbucnirea războiului. Ei au fost primii din județ care au fost evacuați în lagărul de încarcerare, cu trenuri de marfă sigilate, circa șazececi într-un vagon.

Cu toate că drumul a durat opt zile, li s-a refuzat apa de băut, iar o parte dintre ei au reușit s-o obțină contra sumei de o sută de lei pentru o sticlă (în iulie 1941, o sută de lei se plătea, puținilor țărani care nu fuseseră mobilizați, pentru o zi de muncă lungă și istovitoare la câmp).

Planificarea pogromului

Pogromul de la Iași a fost planificat de aceleași organe care au pus la cale lichidarea evreilor din Basarabia și Bucovina de Nord: cei care au conceput ordinul de „curățire a terenului” pentru Jandarmerie și „ordinele speciale” pentru unitățile Armatei; cei care au planificat să-i asmută pe țăranii din sate împotriva evreilor încă înainte de cucerirea teritoriului de către unitățile militare. În prezent, când cunoaștem cum s-a organizat lichidarea evreilor în aceste teritorii și cum au fost deportați supraviețuitorii în Transnistria, este mai ușor să descifrăm secretul planificării pogromului de la Iași.

Într-un memoriu special întocmit de șeful Serviciului Special de Informații în mai 1946, în ajunul pronunțării sentinței în procesul conducătorilor regimului antonescian, cu scopul de a scoate în evidență contradicțiile din actul de acuzare formulat împotriva sa, Cristescu a pretins că nu este vinovat de crimele împotriva umanității incluse în paragrafele respectivului act de acuzare. El și serviciul său nu au inițiat, după spusele sale, măsuri împotriva slavilor și evreilor – nu au executat prizonieri de război și nici nu i-au forțat să muncească; nu au înființat lagărele pentru evrei și nu i-au deportat în Transnistria. Este adevărat, a adăugat, că în ședințele de guvern care au avut loc în 17 și 19 iunie 1941 s-au dezbătut curățarea Basarabiei și Bucovinei de minorități slave (în mod intenționat nu i-a menționat pe evrei) și măsurile polițienești și de securitate care vor fi luate după ce

1. Declarația lui Illy Morcovici în fața procurorului general al Tribunalului din Iași și acuzatorul principal la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război (martie 1945), *ibidem*, vol. 20, p. 74 (USHMM, microfilm 47).
2. Declarația lui Friedrich Davideanu la Poliția din Iași, noiembrie 1944, *ibidem*, vol. 42, p. 428.

unitățile românești vor ajunge la Bug ; dar răspunderea pentru măsurile de evacuare de la Iași și masacru cade asupra autorităților militare din Președinția Consiliului de Miniștri și asupra Ministerului de Interne ; iar ordinul [de 'a-i masacra pe evrei], semnat de generalul Șteflea, se referă la Serviciul Central de Informații și nu la SSI¹. Cristescu a menționat deci Biroul 2 din Cabinetul Militar al Conducătorului, care concentra toate rapoartele Secției a II-a din Marele Stat-Major (și din Marele Cartier General) și rapoartele SSI și le înainta spre examinare lui Antonescu. În actul de acuzare împotriva conducătorilor regimului antonescian a fost acceptată afirmația lui Cristescu în legătură cu cei răspunzători de pregătirea pogromului, însă au fost incluși și alți factori :

Răspunderea cu privire la măsurile de evacuare de la Iași, cât și cu privire la masacrul propriu-zis ce-a avut loc acolo, cade atât asupra autorităților militare a Președinției Consiliului de Miniștri, cât și asupra Ministerului de Interne și a celui al Propagandei. Într-adevăr acest lucru rezultă în mare măsură dintr-un ordin confidențial personal adresat de Președinția Consiliului de Miniștri serviciului central de informații cu nr. 62783 din 19 iunie 1941, ministrului de Interne și ministrului Propagandei naționale și semnat de generalul Ilie Șteflea și prin care Ministerul de Interne e înștiințat ca să identifice pe toți evreii din Moldova. Conform raportului misionarilor secreți, se viza în special Iași, agenții comuniști sau simpatizanți, urmând ca aceste ministere să ia măsurile de rigoare și să aștepte ce li se vor ordona la momentul oportun... Ministerului Propagandei i se cerea să ia măsuri de intensificare a propagandei antisovietice prin atățarea populației la ură și răzbunare².

În acest paragraf au fost incluși toți cei care au purtat răspunderea planificării pogromului de la Iași, clarificându-se că inițiatorul a fost însuși Ion Antonescu, care a emis ordinul secret către generalul Șteflea, iar pe baza acestui ordin s-au emis directive către Ministerul de Interne și Ministerul Propagandei, în timp ce organele militare-informative – Cabinetul Militar, Secția a II-a din Marele Cartier General și Serviciul Special de Informații (care era subordonat direct lui Antonescu) –, Ministerul de Interne (care comanda Jandarmeria și Poliția) și Ministerul Propagandei (condus de Mihai Antonescu) au tradus dispozițiile într-un plan operativ. Cei care s-au aflat în fruntea acestor instituții, s-a menționat în continuare în actul de acuzare, sunt cei care au purtat răspunderea pentru planificarea pogromului, „în colaborare cu șeful serviciului secret, Eugen Cristescu”. Această colaborare s-a materializat în „consilii de cabinet” la care au luat parte, în afară de Ion Antonescu, ministrul de Interne Dumitru Popescu, inspectorul general al Jandarmeriei Constantin Vasiliu și șeful Serviciului Special de Informații Eugen Cristescu, „unde se luau măsurile cele mai grave”³. De remarcat că în actul de acuzare germanii nu au fost amintiți drept inițiatori sau organizatori ai pogromului de la Iași ; și, într-adevăr, în continuare s-a demonstrat că germanii au participat la masacru și au coordonat execuțiile cu Armata română, însă pogromul de la Iași a fost înainte de toate o „răzbunare” românească împotriva evreilor. Inspectorul general al Jandarmeriei, generalul Piki Vasiliu, care la 18 iunie a citit în fața ofițerilor legiunilor de jandarmi, înainte de întoarcerea lor în Basarabia și în Bucovina de Nord, ordinul de „curățire a terenului”, a

1. „Memorii în apărare” al lui Eugen Cristescu, nedatat [mai 1946], p. 4 (364), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 4 (USHMM, microfilm 41).
2. Actul de acuzare nr. 1 împotriva lui Ion Antonescu și a miniștrilor săi, 29 aprilie 1946, *ibidem*, vol. 1, p. 132 (USHMM, microfilm 31).
3. *Ibidem*.

fost menționat, în partea referitoare la activitatea lui, „că unul din vinovații și inițiatorii principali ai pogromului de la Iași... împreună cu Dumitru Popescu și Antonescu”¹.

Principalul inițiator al pogromului a fost Comandamentul suprem al Armatei române, planificatorul a fost Secția a II-a din Marele Cartier General, care s-a bazat pe ordinul secret al lui Antonescu către generalul Șteflea din 19 iunie 1941. Al doilea ordin al lui Antonescu către colonelul Lupu de a-i evacua pe toți cei 45.000 de evrei ai orașului și autorizația de a executa orice evreu „care va ataca armata” au dat mână liberă Armatei, Jandarmeriei și Poliției să ucidă evrei, să-i tortureze și să evacueze mii dintre ei spre sudul României.

În ședința de guvern din 12 septembrie 1941, care a dezbătut printre altele exploatarea cât mai eficientă a forței de muncă evreiești, Mihai Antonescu a spus (în prezența Conducătorului) că nu trebuie trimiși toți evreii, fără discernământ, la muncă neagră, deoarece trebuie folosiți în mod rațional, iar Marele Cartier General trebuie să adopte o atitudine mai maleabilă față de problema evreiască :

Au fost firește în Moldova, la Marele Cartier General, unele momente de reacție psihologică, pe care le înțeleg și le respect, atunci când s-au comis acte împotriva armatei de către evrei și când răspunsul a fost fără îndoială, o acțiune severă împotriva lor.

Dar acestea au trecut ; nu mai este vorba de răspuns cu reacțiune, ci de organizări de muncă².

Aceeași explicație pentru pogromul de la Iași a furnizat-o Mihai Antonescu, la 25 septembrie 1941, unui consilier al Legației Germaniei din București : înăbușirea unei rebeliuni a unor evrei comuniști de către Armata română (vezi *infra*, p. 422). Mihai Antonescu nu a prezentat atunci pogromul de la Iași ca o acțiune sau inițiativă germană.

Marele Cartier General și Serviciul Special de Informații

Comandantul garnizoanei din Iași, colonelul Constantin Lupu, și-a amintit în anul 1945 că la 25 sau 26 iunie 1941 i-a telefonat chestorul Poliției, locotenent-colonelul Chirilovici, și i-a comunicat că în unul dintre cartierele orașului, Păcurari, s-au adunat legionari, membrii unei mișcări scoase în afara legii după înăbușirea rebeliunii legionare la sfârșitul lunii ianuarie 1941 – „și ei cântă cântece legionare și se înarmează”.

Lupu și Chirilovici au hotărât să cerceteze personal ce se întâmplă pe teren, așa încât au plecat acolo cu un camion, însoțiți de o gardă de 20 de soldați :

Am intrat într-o curte unde era un pavilion. Acolo am găsit vreo patru indivizi civili și o ladă cu arme militare – carabine și o pușcă-mitralieră. Am văzut totodată o serie de indivizi tot civili cu arma la spinare care se răspândeau din acea curte prin diferite locuri. Am întrebat pe cei găsiți la fața locului ce fac ei acolo și ce este cu armamentul ce-l aveau la dispoziție. În acel moment au apărut pe poarta [clădirii] doi civili care s-au recomandat că sunt maiori și că au ordin de la Marele Cartier General de a înarma elemente pe care să le plaseze în spatele

1. *Ibidem*, p. 112.

2. Stenograma ședinței de guvern din 12 septembrie 1941, *ibidem*, vol. 77, p. 61 (USHMM, micro-film 35).

frontului inamic pentru a provoca dezordine. Totodată s-au justificat și cu ordine de serviciu în acest sens. Nu am luat nici o măsură întrucât aceștia aveau [ordine] de la Serviciul secret [al] Marelui Cartier General, i-am lăsat acolo iar noi ne-am întors la posturile noastre. După aproximativ o jumătate de oră cei doi care au vorbit s-au prezentat în uniformă de maior la sediul comandamentului meu¹.

Conform afirmațiilor sale, Lupu a adus faptul la cunoștința Comandamentului Armatei a 3-a din Roman, adică Marelui Cartier General, dar nu a continuat să urmărească desfășurarea evenimentelor. Cei doi ofițeri, maiorii Balotescu și Tulbure, aveau permisiile de acțiune din partea Secției a II-a a Marelui Stat-Major, și au spus clar „că sunt în executarea unor ordine secrete și că au dispoziție să nu anunțe autorităților prezența lor în oraș”².

De fapt, prezența trimișilor Secției a II-a fusese descoperită cu o lună înainte de data pogromului, în prejma atacului împotriva Uniunii Sovietice. Adjunctul chestorului Poliției din Iași, Gheorghe Leahu, și-a amintit că mulți evrei și, de asemenea, mulți informatori ai Poliției l-au înștiințat că la o periferie îndepărtată din sudul orașului „se adună, fac exerciții și se înarmează cu puști anumiți indivizi locuitori ai orașului, legionari precum și tineri de la țară”. El a comunicat acest fapt Direcției Poliției Județene, iar procurorul militar al orașului, colonelul Rodeanu, împreună cu ofițeri de poliție, au cercetat și au descoperit că informația era într-adevăr reală, dar nu au luat nici un fel de măsuri. Ei „ne-au raportat că aceștia [tineri de la țară și legionari] erau conduși de către agenți informatori ai armatei și deci că ei [autoritățile] nu se amestecă în asemenea chestii”³. Informația cu privire la antrenamentele și înarmarea legionarilor și a altora a fost comunicată „autorităților militare superioare” începând cu 22 iunie, după afirmațiile lui Leahu, generalului Gheorghe Stăvrescu, comandantul Diviziei 14 Infanterie, inspectorului general al Jandarmeriei și Comandamentului garnizoanei din oraș – deci autorităților și comandanților care erau părtași ai secretului pregătirilor pentru pogrom, precum vom vedea în continuare.

Nu numai trimiși ai Secției a II-a care i-au înarmat pe legionari și pe alții au fost descoperiți în oraș. Inspectorul adjunct Matei Cosma, de la Inspectoratul Regional al Poliției, a descoperit pe teritoriul orașului, cam pe la mijlocul lunii iunie, „doi curieri militari teteriști care transportau manifeste – broșuri cu conținut, texte și desene antisemit și anticomunist, având menirea de a fi distribuite în orașul Iași și în județele din Moldova de Nord”⁴. Inspectoratul Poliției a confiscat, după spusele lui Cosma, broșurile deoarece

1. Depoziția colonelului Constantin Lupu, dată acuzatorului public la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 11 (USHMM, microfilm 48). Lupu a depus versiuni diferite – mai întâi ca martor și apoi la anchete, pe când se afla în detenție, și a adăugat numeroase amănunte cu privire la înarmarea legionarilor, încercând totodată să amâne data întâlnirii cu trimișii Marelui Cartier General, pentru a se scoate de pe lista planificatorilor pogromului. E posibil să-i fi întâlnit încă înainte de 25 iunie. La alte anchete, a afirmat că i-a văzut la 27 iunie, iar cu puțin timp înainte de proces, în mai 1948, a declarat că asta s-a întâmplat cu o zi sau două înainte de pogrom, adică la 28 iunie (vezi *infra*, p. 59).
2. Depoziția lui Constantin Lupu în ședința Tribunalului din București, în procesul acuzaților în pogromul de la Iași, 14 iunie 1948, *ibidem*, p. 489.
3. Depoziția lui Gheorghe Leahu, adjunctul chestorului Poliției din Iași (în timpul pogromului), 23 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 25, p. 516 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția adjunctului inspectorului de siguranță din Iași, Matei Cosma, în fața acuzatorului Tribunalului Poporului din București, 16 februarie 1946, *ibidem*, vol. 26, pp. 76-77 (USHMM, microfilm 48).

a considerat că ele „au periclitat ordinea publică”, și le-a expediat la Siguranța din cadrul Direcției Generale a Poliției din București – care, după cum s-a dovedit ulterior, era și ea implicată în pregătirile pogromului.

Șeful Secției a II-a din Marele Stat-Major, colonelul Radu Dinulescu, numit în această funcție în februarie 1940, răspundea pentru ceea ce s-a considerat „problema mișcării populației evreiești din Moldova”¹ – cu alte cuvinte, urmărirea și spionarea comunităților evreiești, a conducătorului lor, a evreilor „periculoși”, a bunurilor evreiești ș.a.m.d. Informația era adunată la fața locului de către filiale ale secției, purtând denumirea inocentă de „birouri statistice”. Munca „birourilor statistice” (trei la număr – Iași, București și Cluj) era centralizată de colonelul Gheorghe Petrescu din Marele Stat-Major; după eliberarea Basarabiei și Bucovinei, el a vizitat, a supravegheat și a controlat de nenumărate ori concentrarea evreilor în lagăre și deportarea lor în Transnistria. Până în aprilie 1941, Secția a II-a a adunat date despre răspândirea evreilor în orașe și sate în Moldova, despre evreii care au satisfăcut serviciul militar, despre comuniști și altele. După aprilie 1941, misiunea a fost continuată de colonelul Ion Palade, care a fost numit șef al Biroului Statistic din Iași și s-a perindat prin oraș în zilele pogromului. După propriile-i afirmații, rolul său a fost de a raporta despre posibilitatea plasării unor forțe militare în regiune și despre situația industriei în Moldova. El a recunoscut că biroul său a raportat și cu privire la „starea de spirit din armată și populația civilă”, dar că nu s-a ocupat cu urmărirea de „persoane civile din Iași care urmau să fie arestate ca periculoase siguranței statului”. Printre alte misiuni încredințate biroului său: „de a face o dare de seamă privind activitatea legionarilor din orașul Iași ca și de pe întreg teritoriul Moldovei”, precum și întocmirea unor liste de ofițeri și subofițeri legionari, liste care au fost predate Marelui Stat-Major.

Colonelul Palade a primit ordine direct de la Secția a II-a a Marelui Stat-Major. Potrivit afirmațiilor sale, el nu a știut despre „activitatea Secției a II-a a Marelui Stat-Major în legătură cu deplasările de evrei” (eufemism pentru uciderea de evrei), dar în noiembrie 1945 știa că planificarea masacrului putea fi făcută numai „direct de Președinția Consiliului de Miniștri prin organele sale care depindeau direct de Președinție”.

În ceea ce privește pogromul, Palade a afirmat că biroul său „nu s-a preocupat” de tot ce avea legătură cu cauze și fapte, întrucât la Iași sosise după pogrom Marele Cartier General – organ superior care răspundea de Biroul Statistic, „având a se lămuri asupra cauzelor și desfășurării *evenimentelor* de la Iași”². O asemenea anchetă nu a avut loc niciodată (vezi *infra*, p. 31). Biroul Statistic din Iași a pregătit, printre altele, date care au ușurat activitatea Marelui Stat-Major de conducere a unor operațiuni pe Frontul de Est. Biroul a centralizat, de exemplu, date primite de la inspectoratele de poliție, siguranță și jandarmerie cu privire la suspecți și cetățeni străini care trebuie încarcerați în caz de război. Aceste liste au fost predate Secției a II-a a Marelui Stat-Major. Secțiile a II-a și a VI-a din Marele Stat-Major au stabilit locul de detenție și s-au îngrijit de logistica legată de transport – stații de tranzit, hrana și paza suspecților –, după care au predat datele definitive Ministerului de Interne³.

1. Vezi *supra*, p. 18, nota 1. Vezi copia declarației în *Cartea Neagră II*, nr. 4, p. 48. Borcescu a lucrat la Secția a II-a până în aprilie 1941, după care a trecut la Secția a II-a a SSI.
2. Depoziția colonelului Ion Palade la Tribunalul Poporului din București, 7 noiembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, pp. 114-117b (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).
3. Memoriul colonelului Palade cu privire la misiunile sale și activitatea Biroului Statistic din Iași, prezentat Tribunalului Poporului, 7 noiembrie 1945, *ibidem*, p. 118.

Pe scurt, Poliția și Jandarmeria au furnizat birourilor statistice și Secției a II-a date despre suspecți, iar Secția a II-a a decis cine trebuie arestat sau lichidat (prin ordine mascate), unde să fie închiși suspecții și cum să fie transportați la locul de arest. Ministerul de Interne și organele subordonate lui – Poliția, Siguranța și Jandarmeria – erau antreprenori secundari, executanți ai ordinelor Marelui Stat-Major în tot ceea ce privea tratamentul aplicat suspecților, iar ordinul lui Antonescu către Șteflea din 19 iunie îi transformase pe toți evreii din Moldova în suspecți care trebuiau depistați, urmând apoi să se aștepte din partea Conducătorului dispoziții clare cu privire la ceea ce trebuie să se facă cu respectivii suspecți.

Coordonarea dintre Secția a II-a a Marelui Stat-Major (și din Marele Cartier General, după atacul împotriva Uniunii Sovietice), Serviciul Central de Informații din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri și SSI a fost făcută de către colonelul Radu Dinulescu, șeful Secției a II-a a Marelui Stat-Major¹. Șeful său direct a fost adjunctul șefului Marelui Cartier General, generalul Nicolae Tătăranu. Marele Stat-Major a creat o unitate specială pentru lichidări, cunoscută sub numele de „Poliția de campanie a Marelui Stat-Major”, care a acționat în colaborare și cu Secția a II-a (și care s-a ocupat, printre altele, de lichidări de evrei, partizani și comuniști la Odessa)². Poliția de campanie a activat și la Iași, dar faptele sale au fost ultrascrete, nici măcar numele unității nefiind cunoscut în public.

Eșalonul special al SSI

Unul dintre fruntașii Comunității evreiești din Iași, care a întocmit un raport cu privire la pogrom și l-a trimis lui Filderman în februarie 1945, i-a comunicat liderului evreu că aproximativ cu două săptămâni înainte de pogrom, la Iași sosise un fel de unitate a „Gestapo-ului român” care, în colaborare cu oameni ai SSI, a pregătit pogromul. Centrul acestei unități se afla pe strada Păcurari, în apropiere de bariera orașului³. „Gestapo-ul românesc”, cum denumiseră evreii unitatea SSI, fără a ști exact ce este, era eşalonul special al SSI care s-a stabilit temporar la Iași și care a organizat pogromul, participând chiar la el.

Partenerii săi au fost atașatul german pe lângă Centrala SSI din București și Comandamentul german din Iași, dar nu formații SS și nici membri ai *Einsatzgruppe*, care nu se aflau în oraș (vezi *infra*, p. 147).

Serviciul Special de Informații a fost înființat în 1938 de către regele Carol, ca un fel de Poliție de siguranță particulară, separată de Siguranță, și a fost pus sub comanda unui om de încredere al regelui. SSI s-a extins în perioada dictaturii regelui Carol, devenind un mare serviciu de informații care s-a ocupat în special cu spionajul intern și cu

1. Depoziția adjunctului șefului Marelui Cartier General, Nicolae Tătăranu, 27 august 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 3 (USHMM, microfilm 37).
2. Vezi *supra*, p. 22, nota 1.
3. Depoziția lui M. Braunstein (unul dintre conducătorii Comunității din Iași) despre pogromul de la Iași a fost trimisă președintelui Federației Uniunilor de Comunități, 8 februarie 1945 – vezi Ancel, *Documents*, VI, nr. 9, p. 42.

strângerea de informații privind deplasările legionarilor, politicienilor, minoritarilor și, în general, despre cei suspectați de activitate subversivă împotriva regimului. După abdicarea regelui, Antonescu a păstrat serviciul ca o unitate specială în cadrul Președinției Consiliului de Miniștri, sub comanda sa personală, împiedicând astfel orice control asupra lui din partea lui Sima și a conducerii Gărzii de Fier.

SSI a avut numeroase succese în ceea ce privește penetrarea în rândurile Gărzii, câteva dintre căpeteniile legionare fiind chiar informatori ai serviciului. Garda de Fier s-a răzbunat pe foști șefi ai Serviciului Special de Informații, Mihail Moruzov și Niki Ștefănescu, asasinându-i în închisoarea de la Jilava la 27 noiembrie 1940. La 11 noiembrie 1940, Antonescu l-a numit ca șef al SSI pe omul său de încredere, Eugen Cristescu, un ofițer de poliție deosebit de capabil. Câteva sute de evrei din București au fost alungați din apartamentele lor, iar o stradă întreagă a fost închisă circulației și pusă la dispoziția Serviciului Special de Informații¹. Ofițeri superiori din diverse servicii ale Armatei, mai ales din Secția a II-a, au fost transferați pentru a servi în funcții importante în SSI, astfel încât colaborarea între cele două instituții aflate de fapt sub comanda lui Antonescu s-a întărit mult. Asemenea Secției a II-a, și SSI a avut filiale pe teritoriul României, chiar peste hotare, purtând denumirea de „rezidențe”. În fruntea rezidenței din Iași se afla maiorul Gheorghe Balotescu, iar adjunctul său era maiorul Emil Tulbure – cei doi ofițeri au fost descoperiți întâmplător la Iași, în timp ce-i înarmau pe legionari.

Balotescu și Tulbure aveau ordine de serviciu ale Secției a II-a din Marele Stat-Major – o dovadă în plus a colaborării strânse între cele două organe de informații și sabotaj. Armamentul care s-a aflat la dispoziția rezidenței a fost furnizat direct de către Serviciul Special de Informații, iar felul cum era folosit se situa de fapt în afara oricărui control militar sau polițienesc². Adjunctul șefului Biroului Statistic al Secției a II-a din Iași a fost Iunius Lecca, o rudă a lui Radu Lecca, ce locuia pe strada Păcurari, aceeași stradă pe care trimișii Eșalonului special au ales-o spre a le servi drept bază provizorie pentru a-i înarma pe pogromiști. Șeful secretariatului SSI a ținut bine minte rolul lui Iunius Lecca : „Lecca a furnizat toate informațiile asupra focarelor și centrelor evreiești din Iași, dând aceste informații lui Eugen Cristescu, care împreună cu Marele Cartier General, Secția a II-a și cu Comandamentul german [din Iași] a elaborat planurile desăvârșirii masacrului de la Iași”³. La ancheta de la Tribunalul militar din 1947, Cristescu a pretins că serviciul era un organ de pură informație a Președinției Consiliului de Miniștri, exponenții săi neavând calitatea de ofițeri sau agenți de poliție judiciară, ei „având numai activitate discretă de [adunare de] informații și verificări, neputând interveni pe teren”⁴. Această definiție a misiunilor Serviciului Special de Informații fusese poate adevărată la începutul activității acestuia, dar nu pe timpul regimului lui Antonescu și nu în ajunul invadării Uniunii Sovietice. Imediat după întâlnirea lui Antonescu cu Hitler, de la 11 iunie 1941, și în orice caz înainte de izbucnirea războiului, SSI a înființat, conform unui ordin al lui Antonescu și al Marelui Stat-Major, o unitate specială a serviciului – Eșalonul I Operativ,

1. *Cartea Neagră II*, p. 17.

2. Act de acuzare în procesul acuzaților de pogromul de la Iași, citit în ședința Tribunalului din București, la 26 iunie 1948, p. 11, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, p. 2 (USHMM, microfilm 47).

3. Depoziția lui Traian Borcescu, fost șef al secretariatului SSI, 12 noiembrie 1945, *Cartea Neagră II*, pp. 50-51.

4. Depoziția lui Eugen Cristescu în fața judecătorului anchetator de la Tribunalul militar din București, 4 iulie 1947 (USHMM, microfilm 44); *Cartea Neagră II*, nr. 3, pp. 42-43.

cunoscut și sub numele *Eșalonul special*, cu un număr de 160 de oameni (inclusiv forțe auxiliare) aleși dintre cei mai capabili, mai fideli și mai curajoși din rândurile serviciului. Ei au primit misiunea de „apărarea spatelui Armatei române de acțiuni de spionaj, sabotaj și teroare”¹. În mod neoficial, ei au primit sarcina să execute misiuni de contraspionaj, sabotaj și antiterorism. În prezent, se poate stabili că modelul care a servit la înființarea acestei unități speciale a fost *Einsatzgruppe D*, care a sosit pe teritoriul României în jurul datei de 22 iunie 1941. Comandantul *Einsatzgruppe*, Otto Ohlendorf, a sosit la Marele Cartier General din Piatra-Neamț și a rămas acolo până la începutul lui august 1941². În fruntea eșalonului s-a aflat, până la traversarea Nistrului, însuși Cristescu, iar printre comandanții săi s-au numărat și adjuncții lui: colonelul Constantin Ionescu-Micandru, șeful Secției a III-a (sau Secția G – Secția Germania din serviciu); locotenent-colonelul Alexandru Proca, șeful secției de sabotaj; Florin Becescu-Georgescu, șeful secției de contraspionaj. În afară de aceștia, din eșalon nu făceau parte: fratele șefului SSI, Gheorghe Cristescu, precum și Guță Petrovici, Teodor Roșianu (al cărui nume adevărat era Relu Cristescu) și mulți alții³.

Eșalonul a părăsit Bucureștiul la 18 iunie, cu direcția Moldova, însoțit de un ofițer care vorbea româna din serviciul de informații al Armatei germane, maiorul Alexander Stransky, om de legătură între *Abwehr* și SSI.

Eșalonul, în frunte cu Cristescu, a însoțit îndeaproape Marele Cartier General, care la 24 iunie s-a oprit la Odobești, iar la 29 iunie – la Roman⁴. Statul-major al Armatei a 4-a, atașată atunci Marelui Cartier General, a trimis din Odobești, Inspectoratului Regional de Poliție Iași, un avertisment al Marelui Stat-Major și, în numele lui Antonescu, a ordonat să fie imediat executată evreii care ajută inamicul în desfășurarea unor acțiuni de sabotaj și teroare, stabilind în același timp că „populația evreiască este părtașă la această acțiune”⁵. Acest fapt este amintit aici numai pentru a ilustra libertatea de acțiune acordată Eșalonului – a cărui misiune principală era aceea de a asigura spatele frontului – în tot ceea ce privea modul de tratare a evreilor, considerați toți ca fiind periculoși pentru spatele frontului.

Eșalonul, care a fost considerat unitate operativă, s-a aflat – conform afirmațiilor unuia dintre adjuncții lui Cristescu – în apropierea Marelui Cartier General, la 16-18 km⁶.

1. Procesul-verbal al audierii martorului Eugen Cristescu, *Cartea Neagră II*, nr. 3, p. 43.
2. În ceea ce privește staționarea în tranzit a *Einsatzgruppe D* pe teritoriul României și acțiunile ei în Basarabia, vezi Ancel, „The Jassy Syndrome”, I, pp. 36-38.
3. Depoziția lui Traian Borcescu (vezi *supra*, p. 27, nota 3), p. 50.
4. Despre popasurile temporare ale Marelui Cartier General în Moldova și cele intermediare ale Eșalonului Operativ, vezi scrisoarea generalului Nicolae Tătăranu, adjunctul șefului Marelui Stat-Major, către procurorul principal al Tribunalului militar, 2 aprilie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 57, pp. 27-28 (USHMM, microfilm 44). Vezi și memoriul locotenent-colonelului Constantin Ionescu-Micandru în ajunul pronunțării verdictului în procesul său, în încercarea de a demonstra că el nu a avut nici o legătură cu pogromul, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 59, pp. 171-172 (USHMM, microfilm 44). Între cele două versiuni există deosebiri importante în privința locului în care s-a aflat Marele Cartier General. Tătăranu a afirmat că Marele Cartier General a rămas la Odobești până la 27 iunie, după care a plecat la Piatra-Neamț, unde a staționat până la 2 iulie, în perioada 2-13 iulie s-a aflat la Roman, iar la 13 iulie a plecat în Iași, unde a rămas până la 26 august. La Micandru s-a observat efortul de a se depărta pe cât posibil de Iași și de a pretinde că Eșalonul nu s-a aflat acolo în zilele pogromului.
5. Armata a 4-a către Comandamentul Poliției din Iași, 25 iunie 1941; copie autorizată a documentului, în *ibidem*, vol. 58, p. 41.
6. Depoziția șefului adjunct al SSI, Eugen Haralamb, în ședința Tribunalului din București, 29 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 617 (USHMM, microfilm 47).

Eșalonul a fost înzestrat cu vehicule și aparate de comunicații, având echipe de anchetatori și echipe pentru culegere de informații, care acționau separat de Secția a II-a a Marelui Stat-Major sau de organe paralele din Siguranță. Comandanții Eșalonului aveau libertate de circulație și nu erau obligați să raporteze despre mișcările lor. „Ionescu-Micandru... lucra independent și majoritatea oamenilor Eșalonului I... se aflau la Iași cu câteva zile înainte de masacru”, a declarat un ofițer din Marele Cartier General care preda zilnic Eșalonului documente importante din partea Marelui Stat-Major¹. Conform afirmațiilor acestui ofițer, Iașul constituia doar o stație intermediară pentru cei doi ofițeri care au plecat acolo înaintea Eșalonului: „Ei urmau să ocupe [să se desfășoare în – *n.m.*] Basarabia; Balotescu la Chișinău și Tulbure la nord”². Iată o dovadă în plus a legăturii între ordinul de „curățire a terenului” și „Planul mare”, între soarta evreilor din Basarabia și soarta evreilor din Iași.

În ciuda afirmațiilor lui Micandru cum că nu s-ar fi aflat la Iași înainte de pogrom sau în timpul lui, șoferul său a ținut minte că i-a transportat pe el și pe ofițerul german, Stransky, „înainte de evenimentele sângeroase care s-au petrecut la Iași aproximativ către sfârșitul lunii iunie. Am parcat mașina la comandamentul Diviziei 14, care se afla la Copou. Aici am așteptat de la ora 10 dimineața și până la aproximativ 6 după-amiază, după care ne-am întors la Roman”. Vizita a avut loc imediat după marele bombardament al aviației sovietice, care a lovit centrul orașului, adică la 26 iunie 1941; iar șoferul, care se plictisise, a plecat în oraș să vadă pagubele. În afară de acest comandament, cei doi au mai vizitat Comandamentul Regimentului 13 Dorobanți, cantonat în apropierea orașului, în satul Holboca. Întrucât șoferul lui Micandru îi transportase pe Micandru și pe atașatul german de mai multe ori, el a constatat că „acești doi ofițeri manifestau tot timpul o ură bestială împotriva evreilor, iar ofițerul german era capabil de orice crime”³.

De remarcat că cei doi ofițeri superiori care au conceput probabil planul pogromului de la Iași – coloneii Radu Dinulescu, șeful Secției a II-a a Marelui Stat-Major, și Ionescu-Micandru – erau considerați „germanofili”, potrivit mărturiei colegilor lor de lucru, iar ei și-au exprimat în mod deschis simpatia față de Reich și încrederea în victoria lui.

În afară de planificare, Serviciul Special de Informații a participat la pogrom și în mod activ. Eșalonul a trimis la Iași trei echipe în frunte cu Balotescu și Grigore Petrovici, Tulbure și Grigore Cristescu. Aceste echipe au participat la pogrom sub comanda unuia dintre directorii SSI, Florin Becescu-Georgescu, care, când a părăsit Bucureștiul cu Eșalonul, Serviciul Special de Informații „a luat cu sine dosare ale evreilor și ale comuniștilor”⁴.

Eugen Cristescu, însoțit de doi adjuncți, a fost primit de două ori în audiență la Antonescu, la Marele Cartier General, în Piatra-Neamț: prima oară cu câteva zile înainte de pogrom, iar a doua oară, la 30 iunie 1941. În zilele pogromului, Cristescu i-a

1. Depoziția lui Constantin Mihalcea, ofițer la Marele Cartier General, în ședința Tribunalului din București, la 18 iunie 1948, *ibidem*, p. 655. Potrivit afirmațiilor sale, acest ofițer a fost trimis de către Marele Cartier General, după pogrom, pentru a cerceta cele întâmplate la Iași. Raportul pe care l-a întocmit nu s-a găsit. Misiunea lui era, după spusele sale, „numai de informații” și nu a avut caracter de anchetare.

2. *Ibidem*, p. 656.

3. Raport cu privire la anchetarea șoferului Ion Stoian la Tribunalul Poporului, 24 octombrie 1945, pp. 63-64, *ibidem*, vol. 24 (USHMM, microfilm 47).

4. Depoziția lui Traian Borcescu, fost șef al secretariatului SSI, 12 noiembrie 1945, *Cartea Neagră II*, p. 51.

trimis lui Ion Antonescu, de la Iași, rapoarte despre pogrom, cu o copie lui Mihai Antonescu și fără copie la secretariatul Serviciului Special de Informații. Șeful secretariatului nu a văzut rapoartele, dar a văzut albumul cu fotografii pe care Eșalonul I-a trimis de la Iași, cu un delegat special, lui Mihai Antonescu. Gheorghe Cristescu a fotografiat scene, adăugând explicații. Albumul, legat în piele, a documentat și a confirmat grozăviile pogromului. În observațiile adăugate la fotografii se arăta că evreii, cu ajutorul partizanilor sovietici, au atacat cu focuri de armă unități militare germane și românești care se îndreptau spre front, justificând astfel pogromul. „Se spunea că au fost executați cu această ocazie la Iași... circa 20.000 evrei” – număr exagerat, care trebuie înțeles pe fondul dorinței de a scoate în evidență realizările. Se mai nota în explicații că Secția a II-a și Eșalonul au luat măsuri pentru a evacua din oraș toți evreii rămași în viață după pogrom. Două fotografii arătau soldați români și germani împușcați, chipurile, de către evrei. „Restul fotografiilor reprezentau străzi din cartierele evreiești, pline de cadavrele victimelor pogromului.”

La înapoierea în București, Cristescu i-a spus șefului secretariatului: „Faptele mari care le-am făcut în Moldova, le-am făcut în colaborare cu Marele Cartier General, Secția a II-a, și anume cu colonelul Dinulescu Radu și lt.-colonelul Petrescu Gheorghe”¹.

Toate rapoartele SSI cu privire la acțiunile din Iași ale Eșalonului, înainte de pogrom, în timpul lui și după aceea, au dispărut. Toate rapoartele întocmite de Cristescu după pogrom au dispărut². Toate rapoartele trimise lui Ion sau lui Mihai Antonescu despre pogrom au dispărut, la fel și albumul. Au rămas numai rapoartele confuze ale autorităților locale (ale Poliției, Siguranței, Jandarmeriei și Prefecturii), care au cunoscut parțial din timp pregătirile, iar o parte în ultimul moment. Documentele principale care s-au păstrat au fost falsificate, probabil, în continuare – unele dintre ele de două ori –, pentru a le face corespunzătoare concepțiilor și situației politice dominante în perioada 1941-1978.

Legionarii și pogromul

Căpeteniile legionare din județul Iași erau considerate un pericol pentru securitate – drept urmare, o parte au fost arestate după rebeliunea din ianuarie 1941, iar o parte în ajunul invadării Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, tribunalul a stabilit în 1948 că „rezidența din Iași a SSI condusă de Balotescu și Tulbure, a organizat și a inițiat la Iași...

1. *Ibidem*, pp. 50-51.

2. Istoricul evreu Carp a notat, în 1948, că Arhiva SSI a rămas intactă, dar că dosarele cu privire la pogromul de la Iași au fost dosite sau arse imediat după răsturnarea regimului antonescian, la 23 august 1944 sau mai târziu. Au rămas doar dosarele Ministerului de Interne și ale Inspectoratului General al Jandarmeriei, care conțin anumite fragmente despre executarea pogromului (*Cartea Neagră II*, p. 18). La procesul șefilor regimului antonescian din iunie 1946, Cristescu „a fost surprins” să constate că raportul anchetei „informative” pe care a inițiat-o în iulie 1941 pentru a clarifica aranjamentele care au provocat violențele de la Iași a dispărut din Arhiva SSI. Bazându-se „pe cât posibil pe memorie”, a reconstituit în iulie 1947 rezultatele acelei anchete care stabilise, potrivit spuselor lui, că de organizarea pogromului s-au ocupat *Gestapo*, *SD* și *Feld Polizei*, dar nu și *Abwehr*, serviciul de spionaj militar german. Procesul-verbal al anchetei lui Cristescu, 4 iulie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 54, p. 225.

cete înarmate de legionari”¹. Adjunctul șefului Serviciului Special de Informații, colonelul Ion Lisievici, a confirmat – la procesul său – că nu toți legionarii au fost considerați „suspecți și nedemni de încredere, și din acest motiv nu toți au fost alungați din Serviciu. El își aducea aminte de un agent al Serviciului cu numele Popescu, care, în ciuda faptului că era cunoscut ca legionar, a rămas în funcție”². Mai mult decât atât, a adăugat Lisievici, chiar și Horia Sima, comandantul Gărzii de Fier, a fost cooptat pentru scurt timp în SSI. Constantin Mihalcea, care a comandat un birou din SSI ce a colaborat cu Secția a II-a în probleme operative și, de aceea, nu a fost implicat în pregătirea pogromului, a declarat și el că pogromul a fost pregătit din timp, iar legionarii localnici au participat și ei la pregătiri :

Din investigațiile mele am stabilit că cu câteva zile înainte de pogrom casele creștinilor au fost însemnate de cruce. Elementele legionare făceau acte de sabotaj tăind cablul [electric] și aruncând cu rachete în timpul bombardamentului [de la 26 iunie]. Se lansase zvon că un atac aerian a fost condus de o studentă [evreică] din Iași. Într-un punct al orașului unde se preciza că se găsesc trupe, verificând, am stabilit că acel punct fusese ocupat de trupe germane și pe acel loc am găsit cartușe de gloanțe oarbe, și am dedus că totul nu a fost decât o înscenare³.

Secția a II-a a perseverat în urmărirea legionarilor din oraș și din Armată, iar colonelul Palade a recunoscut că avea „și obligația de a face o dare de seamă privind activitatea legionarilor din orașul Iași ca și de pe întreg teritoriul Moldovei”⁴. Palade obișnuia să întocmească liste de ofițeri și subofițeri legionari din Armată pe care le prezenta Marelui Stat-Major. Descoperirea legionarilor în rândurile populației se făcea cu ajutorul rezidențelor SSI pe întreg teritoriul României, și tot ei au fost cei care i-au mobilizat, în colaborare cu Secția a II-a, să execute provocările care au dat semnalul începerii pogromului și, alăturându-se echipelor care au arestat evrei, să-i bată și să-i masacreze. Un ofițer al Poliției militare a Diviziei 14, care nu a știut dacă comandantul orașului, colonelul Lupu, a raportat superiorilor despre *patruzeci de legionari înarmați cu pistoale automate* (arme speciale, și nu standard, din dotarea unităților Armatei și ale Poliției), a adăugat : „Bănuiesc că din această cauză nu s-a dat prea mare importanță dorinței de a fi descoperiți autorii focurilor de armă oarbe care au fost trase în timpul nopții de 28/29 iunie 1941, până spre vremea prânzului”⁵. Gloanțele oarbe trase de legionarii înarmați de agenți ai Serviciului Special de Informații și focurile trase de alții care cunoșteau secretul au constituit pretextul final pentru începerea pogromului.

Prefectul județului, colonelul Captaru, a identificat grupa de soldați din Regimentul 13 Dorobanți „care au jefuit și maltratată grav pe evrei” și pe aceia dintre soldați care au ucis șase evrei „fără a avea un ordin din partea vreunei autorități” ca fiind membri ai Gărzii de Fier. El a mai adăugat că „la percheziția făcută unui tânăr cetățean arestat lângă clădirea Inspectoratului Jandarmeriei s-a constatat că face parte dintr-o echipă a

1. Din afirmațiile președintelui Tribunalului din 26 iunie 1946, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 11 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția lui Ion Lisievici în ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, p. 459.
3. Depoziția colonelului Ion Palade la Tribunalul Poporului din București, 7 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 2, p. 996b (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Constantin Mihalcea, ofițer la Marele Cartier General, în ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, p. 469.
5. Depoziția locotenentului Ioan Aburel în fața acuzatorului la Tribunalul Poporului, 1 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 62b (USHMM, microfilm 47) (sublinierea îmi aparține).

morții”¹ care amintea de echipele de sinucigași legionari ce acționaseră spre sfârșitul regimului legionar și în timpul rebeliunii.

Soldații legionari și simpatizanții lor, care au fost mobilizați ori s-au alăturat inițiativei pogromului și jafului, au constituit doar o parte dintre cei mobilizați de trimișii Serviciului Special de Informații. Majoritatea au fost cetățeni înarmați sau care s-au autoechipat în vederea acțiunii antievreiești. Chestorul Poliției din Iași a pretins că toți capii legionari au fost arestați și că Mișcarea legionară din Iași nu a avut conducere – „dar este reprezentată prin elemente lipsite de valoare morală și socială”².

În ciuda tensiunii care exista între Poliție și Mișcarea legionară din cauza loialității Poliției față de Antonescu în timpul reprimării rebeliunii legionare, totuși nu toți legionarii de seamă au fost arestați. Adjunctul chestorului Poliției, de exemplu, și-a amintit că prefectul legionar al județului din timpul regimului legionar, Venturică, „se găsea cu automobilul său în fața unei case din cartierul unde se efectuau primele maltratări asupra evreilor, în ziua de 26 iunie, de către legionari și militari aparținând unităților regimentelor 13 Dorobanți și 24 Artilerie”. Despre altă figură legionară, Horia Hulubei, Poliția știa că „era în contact cu organele militare germane și cu consulul german din Iași”³.

Chestorul Poliției din Iași, locotenent-colonel Chirilovici, a lăsat o descriere veridică a activității antisemite a „legionarilor rebeli”, așa cum i-a definit el, într-un târg din apropierea Iașului, Târgul Frumos, activitate care s-a desfășurat în mod deschis și fără o ripostă din partea autorităților: acostau trecătorii în zilele de târg și sărbătoare „instigându-i contra evreilor, cărora li se datoresc toate lipsurile și scumpetea de azi”. Ei nu se mulțumeau doar cu instigarea cetățenilor, ci s-au adresat și trupelor militare în trecere prin orașel, „instigându-le contra evreimii, spunându-le că țara va scăpa de ea numai atunci când vor fi toți omorâți”⁴. Legionarii, a mai adăugat comandantul Poliției, încearcă să înceneze atacuri asupra soldaților, purtând pe piept semnul galben, pentru a provoca în orașel un pogrom de felul celui petrecut la Iași.

După cum am arătat, un astfel de raport cu privire la acțiunile legionarilor a fost posibil numai datorită tensiunii existente între Poliție și legionari și a acuzațiilor legionarilor cum că Poliția este „jidovită”. Iată de ce, la pregătirea pogromului, legionarii au fost mobilizați de Secția a II-a și trimișii Serviciului Special de Informații, și nu de către Poliția obișnuită sau de către Siguranță.

Metoda de mobilizare, acțiunile oamenilor de legătură, locurile de întâlnire și cele spuse acolo de către trimiși ai SSI și de cei care au vorbit în numele lor nu au fost probabil înregistrate în scris, iar rapoartele celor care au răspuns de operațiune au dispărut.

În dimineața zilei de 29 iunie, evreii au fost surprinși de apariția unor grupuri organizate de huligani care au năvălit în casele lor, i-au maltratat, i-au jefuit, i-au ucis și i-au dus pe cei rămași în viață spre clădirea Comandamentului Poliției, la Chestură. Un evreu atent, care a fost scos cu lovituri din casa lui din cartierul Podul Bucșinescu,

1. Raportul nr. 1042 al prefectului județului Iași către Ministerul de Interne, 29 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 35, p. 87.
2. Rezumat informativ al chestorului Poliției din Iași cu privire la starea de spirit dintre 22 iunie și 22 august 1941, *ibidem*, nr. 75, p. 13.
3. Depoziția chestorului adjunct al Poliției din Iași, Gheorghe Leahu, la Tribunalul Poporului, 30 octombrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 56b (USHMM, microfilm 48).
4. Rezumat informativ al Poliției din Iași cu privire la starea de spirit dintre 22 iunie și 22 august 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 75, pp. 155-156.

a confirmat că în afară de soldați români și germani, care au făcut arestări, a văzut „mulți mahalagii civili, înarmați cu ciomege, bărdițe și chiar pistoale. Mahalagii și gardieni publici înarmați cu bastoane de cauciuc loveau pe evreii din convoi”¹. Tribunalul care în 1948 i-a condamnat pe acești cetățeni i-a descris pe ajutorii oamenilor de ordine – soldați, poliști, jandarmi – fără să recunoască faptul că majoritatea lor au fost mobilizați din timp : „nenumărați legionari, cuziști și borfași fasciști” care s-au alăturat la percheziții, arestări, omoruri și jaf „sub ochii autorităților polițienești”².

Legionarii și cuziștii erau cunoscuți drept dușmani patologici ai evreilor. Cine erau „borfașii fasciști”? Români din popor, fără culoare politică, gata întotdeauna să-i maltrateze pe evrei și să-i jefuiască.

În concluzie, în ceea ce privește mobilizarea huliganilor legionari (Tribunalul a remarcat că au fost mobilizați și cuziști, care la Iași erau în număr mare) pentru a participa la pogrom, trebuie subliniat faptul că acțiunea a fost comisă în totală contradicție cu învățămintele trase de regimul Antonescu de pe urma rebeliunii legionarilor și a pogromului de la București care l-a însoțit. Atunci s-a anunțat în mod oficial și s-a scris în presă că de acum încolo, contrar celor petrecute pe timpul regimului legionar, alungarea evreilor se va face „nu cu cadavre, ci cu înfăptuiri de spirit naționalist constructiv”, și că mijloacele legale aflate la dispoziția noului stat totalitar și acționarea aparatului de guvernământ nu mai cer „intervenția brutală în scopul de a rezolva problema evreiască”³. Antonescu a subliniat de câteva ori în discursurile sale că legionarii au prăvălit statul în haos, iar el a pus capăt anarhiei și a reinstaurat ordinea și siguranța. Inițiativa și organizarea pogromului de la Iași a constituit deci, în aparență, o mare abatere de la concepția declarată a lui Antonescu cu privire la căile de guvernare în stat. Dar același Antonescu a dezvăluit în una dintre ședințele de guvern că atunci când e vorba de evrei este gata să se abată de la concepția sa cu privire la respectarea legii și ordinii în stat.

În ședința de guvern din 24 aprilie 1941, după ce a ascultat un raport al ministrului de Interne referitor la preținse acțiuni de sabotaj care ar fi fost comise în România, Antonescu a dat la iveală ce li se poate întâmpla dușmanilor statului : „Dau drumul mulțimii să-i masacreze ; eu mă retrag în cetatea mea și după ce îi masacrează, pun iarăși ordine”⁴. Legionarii, cuziștii și alții au fost doar instrumentul de care s-au folosit planificatorii pogromului pentru inițierea acțiunii – de care răspunzător s-a făcut guvernul antonescian, și nu Mișcarea legionară.

1. Interogatoriul lui Benjamin Abramovici de către prim-procurorul Tribunalului special pentru judecarea criminalilor de război, 20 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 936 (USHMM, microfilm 48).
2. Sentința în procesul lui Petre Marinescu, care i-a scos pe evrei din casele lor cu lovituri de ciomag și i-a trimis la moarte în clădirea Chesturii, Tribunalul din București, 22 iunie 1949, *ibidem*, vol. 99, p. 356b (USHMM, microfilm 46).
3. *Ordinea*, 30.03.1941.
4. *Procesul Marei Trădări Naționale*, București, 1946, p. 246.

Autoritățile și forțele de ordine

În zilele pogromului, împotriva populației evreiești din Iași au acționat forțe militare, de poliție și jandarmerie din oraș și din afara lui (subordonate autorităților militare și civile) care au primit ordine direct de la comandanții lor sau de la alte foruri superioare: Marele Cartier General, Comandamentul Armatei a 4-a, marele pretor al Armatei, Ministerul de Interne, Inspectoratul General al Jandarmeriei și chiar de la Ion și Mihai Antonescu personal. În cei patru ani de amânare a procesului criminalilor de război de la Iași (septembrie 1944 – iunie 1948), din cauza mărturiilor contradictorii ale acuzaților, s-a creat impresia că în conducere ar fi domnit anarhia, că competențele diferitelor organe ale autorităților nu au fost destul de clare, iar autoritatea fiecăruia dintre șefii organelor locale ar fi fost restrânsă în ceea ce privește libertatea de acțiune, din cauza atribuțiilor prioritare ale altor șefi de autorități.

În timp de pace, autoritatea supremă în județ și într-un oraș reședință de județ era prefectul, iar menținerea ordinii și a siguranței intrau în atribuțiile sale. În acest scop, era autorizat să mobilizeze forțe de poliție în orașe și de jandarmerie la sate, iar comandanții lor îi erau subordonați din punct de vedere operațional și trebuiau să-i execute ordinele. Poliția orașului Iași, în care trăiau peste o sută de mii de locuitori, număra (după părerea prefectului Dumitru Captaru) 300 de gardieni care lucrau în două ture. În plus, prefectul mai avea la dispoziție forțe de jandarmerie în oraș și o legiune de jandarmerie răspândită în sate.

Totuși, Captaru a pretins că atribuțiile sale ca prefect au avut numai un caracter administrativ, putând cel mult să informeze Ministerul de Interne cu privire la ceea ce se petrece în oraș. Întrucât în iunie 1941 orașul Iași se afla într-o zonă militar-operativă și în imediata apropiere a frontului, în conformitate cu legea decretării stării de urgență, toate competențele cu privire la păstrarea ordinii publice au fost transferate autorităților militare, autoritățile civile fiind subordonate în această situație comandamentului militar, „singurul în drept a decide măsurile de ordine și siguranță”¹. Prefectul, a adăugat Captaru, se afla în fruntea administrației civile și, din punctul de vedere al legii și al tradiției, nu era autorizat să ia vreo măsură pentru înăbușirea unor acțiuni destabilizatoare și păstrarea ordinii, întrucât el nu comandă unități militare, iar slabele unități de poliție ar fi putut cel mult să ia primele măsuri de prevenire.

Cum vom vedea în continuare, din această cauză, prefectul a fost ultimul care a aflat de pregătirea în taină a pogromului. În decursul anilor în care au continuat pregătirile pentru proces, Captaru a afirmat că principala sa grijă a fost îndreptată spre situația din județ și din târgurile în care nu existau chesturi ale Poliției. Iașiul era reședință de județ, cu Chestură care primea dispoziții direct de la Ministerul de Interne – „Dar fiind în stare de război, ordinea internă a orașului Iași aparținea organelor Armatei”².

1. Depoziția prefectului Captaru la Procuratura Generală a Tribunalului de Apel din București, Cabinetul pentru anchetarea criminalilor de război, 19 noiembrie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 2, p. 128b.
2. Din afirmațiile apărării în ședința Tribunalului din București, în procesul criminalilor de război din Iași, 23 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 449.

Comandantul garnizoanei orașului era colonelul Constantin Lupu, numit în post la 19 iunie 1941, de către Comandamentul Teritorial (România era împărțită în patru zone militare). La 29 iunie 1941, ora 23.00, Antonescu l-a numit direct comandant militar al orașului Iași, iar la 2 iulie, același Antonescu l-a demis din funcție, înlocuindu-l cu generalul Dumitru Cărlăuț.

Lupu a susținut mai târziu că nu a avut de fapt autoritate până în noaptea de 29/30 iunie 1941, când pogromul era pe terminate. Garnizoana aflată sub comanda sa era, după spusele lui, nici mai mult, nici mai puțin decât „un organ al Comandantului Militar” din zonă – generalul Stăvrescu, comandantul Diviziei 14. În plus, în zona Iașiului acționa un comandament militar al Armatei germane, orașul aflându-se în zona operativă a acestor două comandamente – românesc și german. „Ele desigur lucrau de comun acord”, a subliniat Lupu; „și atunci când au izbucnit dezordinele, cine era în măsură să restabilească ordinea – comandamentul garnizoanei din Iași sau cele două comandamente?”. Lupu a pretins că misiunea sa de comandant al garnizoanei era de „a pune la dispoziția prefectului, la cerere, forțele care sunt sub autoritatea lui în scopul de a menține ordinea – lucru care nu mi s-a cerut să-l fac”. Când a început pogromul, el s-a adresat comandantului Diviziei 14, generalul Stăvrescu, „care mi-a spus că va lua măsuri”¹. Lupu a mai afirmat că „în garnizoană nu erau trupe suficiente polițienești și de jandarmerie cu care să se poată ține ordine. Acest rol revenea primului comandant, domnului general Stăvrescu, care trebuia, cu trupele sale, să restabilească ordinea atât asupra ostașilor români cât și a trupelor germane”². În calitate de comandant, a avut la dispoziție un batalion de jandarmi în rezervă sub comanda maiorului Schipor, cu un efectiv de 300 de oameni – care de fapt se aflau la dispoziția prefectului când acesta a avut nevoie de ei –, precum și un batalion de jandarmi motorizați (pe camioane), care puteau fi transportați cu repeziciune, după necesități.

Mai târziu, în urma anchetării riguroase a celor responsabili de pogrom, s-a aflat că de fapt Lupu a avut la dispoziție nu un „pluton de jandarmi”, ci „o companie de garnizoană”, care la o confruntare suplimentară a „crescut” la un batalion, la care s-au „adăugat” forțe de rezerviști (necombatanți) mobilizați în oraș³.

1. Memoriu al colonelului Lupu, completare la declarația din 27 mai 1947, la Tribunalul militar din București, 27 mai 1947, *ibidem*, vol. 73, pp. 199-200 (USHMM, microfilm 45).
2. Procesul-verbal al confruntării dintre generalul Gheorghe Stăvrescu, generalul Emanoil Leoveanu și colonelul Constantin Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 40 (USHMM, microfilm 43).
3. *Ibidem*, pp. 39b-40b, „Ultimul cuvânt”, concluzii prezentate de colonelul Lupu la procesul său care a avut loc în perioada 14-23 iunie 1948, *ibidem*, vol. 59, pp. 80, 81 (USHMM, microfilm 44). Înainte de darea sentinței la 23 iunie 1948, Lupu a respins expunerea forțelor care i-au stat la dispoziție așa cum le-a prezentat generalul Stăvrescu. El a afirmat, de exemplu, că forțele de rezerviști au fost evacuate din Iași – afirmație care, probabil, nu era adevărată. Cât privește compania de garnizoană, pe care mai întâi a prezentat-o ca fiind un pluton, el a declarat că soldații săi erau împrăștiați, împărțiți în „grupuri izolate”, și se ocupau cu paza de întreprinderi și instalații. El a specificat numărul jandarmilor din batalion în depoziția sa din 8 august 1945, după care a ascuns acest amănunt în toate depozițiile și anchetele (vezi procesul-verbal al anchetării colonelului Lupu la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 25, p. 12b) (USHMM, microfilm 47). Vezi și procesul-verbal al confruntării dintre generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 8b (USHMM, microfilm 48).

Lupu, care era ofițer de cavalerie și ofițer de stat-major ca și Antonescu, era subordonat – din punctul de vedere al comandamentului – generalului Stăvrescu (și a îndeplinit și funcția de comandant militar al orașului până la 29 iunie, ora 23.00); iar după afirmațiile sale, când a sosit la Iași, la 24 iunie, s-a prezentat în fața generalului. „Paza [liniștii] și siguranța orașului nu era obiectul meu și nu putea fi atât timp cât se găsea în oraș un comandant militar, care avea la dispoziție toate autoritățile civile și militare”¹ – așa a afirmat Lupu.

Generalul Stăvrescu, a cărui divizie, mobilizată complet și în stare de alarmă, era desfășurată în parte pe front, pe Prut, și în parte în oraș și în împrejurimi, a declarat că din cauza misiunii sale pe front „nu puteam să am obligațiuni [de comandant] de garnizoană”. În general, „din cele petrecute în oraș am luat cunoștință în dimineața zilei de 29 iunie”, când i s-a raportat că germanii efectuează percheziții în cartierul Păcurari, deoarece acolo fusese împușcată o santinelă germană. În oraș, a recunoscut Stăvrescu, se afla într-adevăr „unul din posturile de comandă al Diviziei 14, era la Expoziție la Bariera Iași, dar ea servea pentru semnarea corespondenței și luarea de hotărâri, iar ziua eram pe front”². În timp ce colonelul Lupu pretindea că „în garnizoană nu erau trupe suficiente polițienești și de jandarmerie cu care să se poată ține ordine și că acest rol revenea primului comandant, domnului general Stăvrescu”³, generalul Stăvrescu afirma că „eu nu puteam interveni pentru liniștirea lucrurilor [el s-a ferit să folosească cuvântul *pogrom* în cursul celor patru ani de anchetare – *n.m.*] în oraș și pentru restabilirea ordinii întrucât mai mult decât am făcut nu puteam face fără a compromite operațiunile [militare]”⁴.

Forțele care au stat la dispoziția generalului Stăvrescu în oraș erau constituite din două regimente – Regimentul 13 Dorobanți și Regimentul 1 Transmisiuni – și o unitate de soldați care păzeau stația de cale ferată și instalațiile feroviare, tot dispozitivul de rezerviști din oraș (soldați necombatanți), o companie întărită de poliție militară și alte forțe pe care Stăvrescu a uitat să le amintească în timpul anchetei⁵.

1. Procesul-verbal al anchetării acuzatului Constantin Lupu la Procuratura Generală [pentru anchetarea] criminalilor de război, 1 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 144b (USHMM, microfilm 47). Lupu a încercat să reducă perioada în care a răspuns de situația din Iași. În 1945 a confirmat faptul că a fost numit în funcția de comandant al garnizoanei la 19 iunie, apoi a afirmat că numirea a intrat în vigoare la 20 iunie; iar în 1947 a notat o dată mai târzie – 24 iunie. Când a fost întrebat ce trebuia făcut pentru restaurarea ordinii, a răspuns că trebuia să se ajungă la o înțelegere cu comandantul militar german din oraș (este ceea ce a și făcut, într-adevăr, dar a ascuns acest lucru Tribunalului – vezi *infra*, pp. 143-144). Vezi și pp. 143-144b. De asemenea, și-a schimbat de două ori versiunea în ceea ce privește forțele de care a dispus. La dispoziția lui s-a aflat nu numai un pluton de jandarmi, ci și o companie de soldați din Regimentul 13 Infanterie, precum și un batalion de soldați în caz de necesitate. Batalionul era cantonat lângă Iași – vezi depoziția colonelului Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 3b (USHMM, microfilm 47).
2. Procesul-verbal al confruntării dintre generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 12 (USHMM, microfilm 47).
3. *Ibidem*.
4. Depoziția generalului Stăvrescu la Tribunalul Poporului, 2 iulie 1945, *ibidem*, pp. 7-7b (USHMM, microfilm 47) (sublinierea îmi aparține).
5. Stenograma anchetării generalului Gheorghe Manoliu, fost șef al Comandamentului Corpului 4 Teritorial, de către directorul Siguranței, printre altele, despre modul în care a acționat generalul Stăvrescu, fără dată (aprilie 1945), *ibidem*, vol. 36, p. 6 (USHMM, microfilm 47).

Sub comanda generalului Stăvrescu s-au aflat, în afara Iașiului, și Regimentul 39 Infanterie, Regimentul 6 Vânători și numeroase forțe auxiliare. Regimentul 13 Dorobanți era amplasat în oraș și în împrejurimi în timpul pogromului, iar la 26 iunie, soldații lui deja începuseră să jefuiască, să maltrateze și să ucidă evrei.

Apărarea generalului la proces a afirmat că, la 29 iunie, anumiți miniștri au avut numeroase convorbiri telefonice cu autoritățile din Iași fără să-l fi întrebat, ceea ce dovedește că nu avea nici o autoritate, altminteri s-ar fi stat de vorbă cu el. Stăvrescu a mai afirmat că nu l-a cunoscut pe trimisul Serviciului Special de Informații în 1941, ci abia în 1948, la închisoare. În timpul pogromului, el ar fi condus – potrivit afirmațiilor sale – operațiuni militare grele și complicate, și n-a avut nici un fel de competență sau misiune în oraș¹.

Chestorul Poliției din Iași, locotenent-colonel Chirilovici, răspundea în mod formal de ordinea și siguranța orașului.

În acest scop, el avea la dispoziție, după cum am arătat, gardienii din oraș, aproximativ 300 de oameni, polițiștii Chesturii, comisari și agenți. Această forță a fost întărită de Ministerul de Interne cu un batalion de jandarmi care număra 600 de persoane. În plus, în oraș a mai fost adusă o unitate de 360 de oameni, care urma să se desfășoare în orașele din Basarabia². Chirilovici era la origine ofițer de jandarmerie. Formal era subordonat prefectului și Ministerului de Interne. În zilele pogromului el a fost subordonat și comandantului garnizoanei din oraș, colonelul Lupu, și comandantului Diviziei 14, generalul Stăvrescu, adevărații stăpâni ai Poliției și ai Jandarmeriei.

Siguranța în județul Iași – un organ important, dar mic, ce număra câțiva zeci de agenți – a acționat sub comanda inspectorului Gioseanu. Mai exista și la Poliție un birou al Siguranței, sub comanda comisarului Anghel Anghel, și el subordonat lui Gioseanu. Rapoartele trimise de Gioseanu superiorilor săi de la București în timp real, care prin natura lor erau strict secrete, au scos la iveală coordonarea existentă în timpul pogromului între diversele organe de guvernământ și adevărații comandanți ai operațiunii, care au acționat din culise, rămânând aproape necunoscuți și în timpul procesului (vezi *infra*).

Agenți ai Siguranței din Iași îmbrăcați în civil au participat direct la pogrom. Polițiști obișnuiți i-au cunoscut, au primit dispoziții de la ei și nu au pus la îndoială competența lor de a interveni. În plus, au sosit din timp trimiși și agenți de la Direcția Generală a Siguranței din București.

1. Stenograma ședinței Tribunalului din București care s-a ocupat de problema acuzațiilor, în actul de acuzare nr. 20 (pogromul de la Iași), 23 iunie 1948, p. 16, *ibidem*, vol. 1, p. 454 (USHMM, microfilm 47). Numărul 20 semnifică ultima versiune, probabil, a actului de acuzare. Anchetarea a durat patru ani, iar procesul s-a deschis abia în iunie 1948. O copie a acestui act de acuzare – cu mici modificări –, în Anel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 375 (în continuare: „Act de acuzare”).
2. Stenograma ședinței de guvern din 8 iulie 1941 (fragmente), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 9, p. 98 (USHMM, microfilm 32). Vezi și lista nominală cu 229 de polițiști și superiori care au fost concentrați la Iași înainte de reîntoarcerea lor în orașe din Bucovina și Basarabia, 4 iulie 1941, *ibidem*, vol. 39, pp. 107-114 (USHMM, microfilm 43). Raportul șefului Siguranței din Iași, Grozeanu, prin care acesta comunică faptul că 240 de polițiști care urmează să se întoarcă în Basarabia se află la dispoziția comandantului garnizoanei pentru păstrarea ordinii – numărul, se pare, este exact. Lupu a pretins că la Iași au sosit 2.000 de polițiști, dar se pare că a mințit cu premeditare în depoziție, pentru a reduce responsabilitatea sa pentru pogrom. Vezi raportul inspectorului Gioseanu către directorul general al Siguranței, generalul Leoveanu, 2 iulie 1941, *ibidem*, vol. 69, p. 1974 (USHMM, microfilm 45).

Jandarmeria din Iași era subordonată Inspectoratului Regional de Poliție, în fruntea căreia s-a aflat colonelul Gheorghe Bădescu; el a îndeplinit și funcția de comandant al Jandarmeriei pe toată zona Moldovei. A avut la dispoziție Legiunea de jandarmi a județului și Legiunea mobilă nr. 6.

În iunie 1941, în structura Jandarmeriei și în Inspectorat a intervenit o schimbare. La început, Jandarmeria era subordonată Ministerului de Interne – însă când a început mobilizarea generală, s-a împărțit în două: „Jandarmeria armată” și „Jandarmeria zonei interioare”. Jandarmeria care însoțea trupele era subordonată Armatei, fiind comandată de generalul de jandarmerie Ion Topor. În această calitate, el a devenit și prim-pretor al Armatei, fiind cooptat în Marele Cartier General¹. Generalul Constantin (Piki) Vasiliu, comandantul Jandarmeriei (în Ministerul de Interne), a rămas să comande alte unități de jandarmi răspândite pe tot teritoriul României. La Iași au acționat ambele părți ale Jandarmeriei – a Armatei și a Ministerului de Interne –, în strânsă colaborare.

Regulamentul care definea misiunile Jandarmeriei a fixat principalele ei funcțiuni: prevenirea comiterii de infracțiuni; menținerea ordinii publice și restabilirea ei în cazul unor tulburări; păstrarea ordinii publice și a siguranței statului; strângerea de informații legate de executarea acestor misiuni; anchetarea și urmărirea oricărei acțiuni definite drept o infracțiune, o abatere de la legile civile și militare ordonate de autoritățile locale; prinderea delincvenților și transferarea lor autorităților competente de a decide în problemele lor; executarea ordinelor de arestare sau oricărei alte cereri ale autorităților polițienești; și acordarea de ajutor și sprijin altor autorități care le vor cere în scris în vederea îndeplinirii funcțiilor lor². Misiunile Jandarmeriei au fost descrise aici pe scurt, pentru a accentua faptul că acest organ, care era subordonat atât Ministerului de Interne, cât și Armatei, nu putea să acționeze, pornind de la definirea misiunilor sale, fără ordine, adrese și cereri în scris din partea altor organe și fără rapoarte – și ele în scris – privind executarea ordinelor sau cererilor. Dar cu toate acestea, s-au păstrat foarte puține documente cu privire la misiunile și faptele Jandarmeriei în timpul pogromului de la Iași.

În perioada războiului au fost mult lărgite competențele Jandarmeriei și ale ofițerilor săi: pe timp de mobilizare de război, unitățile de jandarmi cu efectiv sporit sunt puse la dispoziția marilor unități operative și utilizate pentru paza și siguranța teritoriului, lucrărilor de artă, depozitelor, fabricilor și altele asemenea. „Jandarmeria a primit misiuni de poliție și siguranța trupelor și câmpului de luptă”³ – și, într-adevăr, asta a făcut la Iași, având în vedere că orice evreu din oraș a fost considerat „inamic”. Până la sfârșitul anului 1941, Jandarmeriei i s-a acordat totală libertate de acțiune în privința tratamentului aplicat evreilor, fără nici o legătură cu forța ei numerică, și aceasta datorită creării unei funcții speciale care-i încredința, în bine sau în rău, viața cetățenilor în general și a evreilor în special. Comandantul tuturor forțelor de jandarmerie, generalul Ion Topor, a fost numit *marele pretor al Armatei*. Pretoria era un fel de administrație civilo-militară în zonele de operație. Începând cu gradul de căpitan, ofițeri de jandarmerie au fost numiți pretori militari în diverse unități militare – de la divizie în sus –, uneori

1. Stenogramă de la ancheta ministrului adjunct de Interne și comandant al Jandarmeriei, Constantin (Piki) Vasiliu, 19 aprilie 1946, *ibidem*, vol. 37, p. 174 (USHMM, microfilm 47).

2. „Misiunile Jandarmeriei”, copie a Regulamentului Jandarmeriei autorizat de Procuratură, *ibidem*, vol. 27, pp. 97-98 (USHMM, microfilm 48).

3. *Ibidem*, par. 41, p. 102.

chiar și în regimente. Erau preferați ofițeri în rezervă care aveau titluri academice în științe juridice sau erau magistrați civili sau militari, sau avocați. Pretorii erau numiți de statele-majore ale marilor unități (de la divizie în sus). Pretorul militar sechestra de fapt temporar o parte din atribuțiile autorităților civile în zona în care acționa, și atât timp cât activa acolo, aceste atribuții fiind definite în scris. Pretorii militari au căpătat numeroase competențe ale Siguranței, Poliției civile, Poliției de anchetă și Tribunalului. Ei au primit ordin în scris de a „supraveghea populația”, diverse organizații – inclusiv organizații de muncitori –, precum și publicațiile. Pretorii au aplicat aceste competențe în toate sectoarele de activitate ale unităților lor¹. Pretorul-șef și pretorii militari depuneau jurământul în fața comandanților armatelor și diviziilor, dar nu în fața autorităților civile.

Aici este locul să amintim că marele pretor al Armatei, generalul Ion Topor, a fost executorul „ordinelor speciale” cu privire la tratamentul aplicat evreilor, comuniștilor și funcționarilor regimului sovietic găsiți în Basarabia și în Bucovina de Nord. Pretorii militari care îi erau subordonați au pus aceste ordine în practică imediat după eliberarea teritoriilor la care România a fost nevoită să renunțe în favoarea Uniunii Sovietice în vara anului 1940. Aproape toți ofițerii superiori au cunoscut aceste ordine. Comandanții legiunilor de jandarmerie care urmau să se desfășoare în Basarabia și în Bucovina au primit, la 17 și 18 iunie, ordinul de „curățire a terenului” la Roman, Galați și în târgul Ungheni. Comandanții forțelor polițienești concentrate la Iași care aparțineau unității destinate să revină în Basarabia primiseră și ei ordinul de „curățire a terenului” și îl cunoșteau – de aceea și-au permis să-i trateze pe evreii din Iași fără nici o reținere.

Comandanții Jandarmeriei din județul Iași și din Moldova în general ar fi trebuit să cunoască secretul pregătirilor pentru pogrom – și, într-adevăr, l-au cunoscut (vezi *infra*). Inspectoratului Jandarmeriei din Moldova și Iași, colonelul Gheorghe Bădescu, a comandat Legiunea de jandarmi a județului și Legiunea mobilă nr. 6, care erau răspândite în județ, în oraș, precum și în clădirea Chesturii². Comandantul garnizoanei, colonelul Lupu, a dezvăluit faptul că Bădescu „era în legătură cu Marele Cartier General, în special cu generalul Tătăranu, iar generalul Barozzi era în legătură cu colonelul Bădescu”. Bădescu a fost și informatorul direct al Marelui Cartier General³. Armata a 3-a a înființat, la 5 iulie, Pretoria orașului Iași, numindu-l pe colonelul Bădescu, șeful Inspectoratului Regional al Jandarmeriei din Iași, pretor al orașului. În actul de numire se specifica faptul că „pretorul va începe activitatea luând în cercetare ultimele tulburări provocate de evrei și comuniști precum și jafurile făcute de civili și militari”⁴. În felul acesta, cel care a condus pogromul a fost însărcinat să-l și ancheteze (vezi *infra*).

Colonelul Bădescu a încercat să estompeze faptul că a fost în legătură directă cu Marele Cartier General, declarând că „nu am avut legături cu Armata a 3-a – Marele Cartier General – respectiv Secția a II-a, decât numai atunci când mi se cereau unele

1. *Ibidem*, p. 103. Vezi Jean Ancel, *History of the Holocaust : România*, Ierusalim, 2002, cap. 17 (în ebraică).

2. Depoziția colonelului Gheorghe Bădescu la Tribunalul Poporului, 21 septembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 27, p. 54b (USHMM, microfilm 48).

3. Depoziția lui Constantin Lupu la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 10b (USHMM, microfilm 47); depoziția colonelului Lupu la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29.

4. Ordinul Armatei a 3-a către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași cu privire la înființarea Pretoriei în orașul Iași și numirea colonelului Bădescu, șeful Inspectoratului Regional al Jandarmeriei, ca pretor al orașului. Copie autorizată, 6 iulie 1941, *ibidem*, vol. 27, p. 96 (USHMM, microfilm 48).

lucrări”; în felul acesta, fără să fie întrebat, a amintit de Secția a II-a. Bădescu și colonelul Barozzi – pretorul Armatei a 3-a – au apărut în clădirea Chesturii din Iași înainte de începerea pogromului, la 28 iunie, pentru a supraveghea operațiunea, și au raportat despre asta „Armatei a 3-a”, după spusele lor – de fapt Marelui Cartier General, întrucât statul-major al Armatei a 3-a era identic pe atunci cu Marele Cartier General (Armata a 3-a lupta pe front, iar Marele Cartier General îi conducea operațiunile)¹.

După cum am arătat, colonelul Barozzi, pretorul Armatei a 3-a, s-a aflat și el „ocazional” la Iași în ajunul izbucnirii pogromului. Mai întâi a afirmat că a sosit în oraș în noaptea de 29/30 iunie (cu alte cuvinte, după marile masacre), „cam pe la ora 9 seara”². Apoi și-a amintit că de fapt a ajuns cu o zi înainte, la 28 iunie, „cam pe la 9 seara”³. Și-a mai amintit, de asemenea, că a fost în legătură cu generalul Topor și cu Armata a 3-a – de fapt, cu Secția a II-a a Marelui Cartier General (organizatorii pogromului) și cu pretorul-șef (executantul planului pogromului). Bădescu a prezentat și un raport despre pogrom generalului Topor, raport care a dispărut. Bădescu și Barozzi s-au întâlnit atunci cu generalul Stăvrescu. În condiții obișnuite, cei trei nu ar fi trebuit să se afle împreună. Pretorul Diviziei 14, maiorul Scriban, care urma să coordoneze acțiunile de evacuare generală a evreilor din Iași, a fost cel care a coordonat acțiunea cu comandantul Corpului 30 militar german, generalul Hans von Salmuth. În ziua de vârf a pogromului, la 29 iunie 1941, Scriban și ajutorii săi, în mașini germane dotate cu magnetofone, împreună cu un ofițer german, au citit la megafone comunicate și ordine către soldați, în română și germană⁴.

Batalionul 4 Jandarmerie, cu sediul la Iași și ale cărui unități erau încartiruite în oraș, număra 600 de jandarmi, și nu 300, cum a pretins colonelul Lupu în depoziția sa. Batalionul a luat parte de la început la percheziții, arestări și execuții de evrei, colaborând cu germanii la percheziții și execuții⁵. Unitățile sale au fost cele care, la 28 iunie, au început descinderile și arestări de evrei (care, chipurile, ar fi deschis foc împotriva soldaților, după ce legionarii Secției a II-a și ai Serviciului Special de Informații au înscenat împușcăturile contra soldaților), și deja în orele serii au dus convoaie spre Chestură. La 29 iunie 1941, în orele dimineții, șeful Siguranței a raportat cine conduce operațiunea din momentul în care au început focurile de armă înscenate: „Aceste operațiuni

1. Depoziția colonelului Bădescu, 21 septembrie 1941, *ibidem*, p. 52b.

2. Depoziția generalului Barozzi (în 1945 era deja general) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, București, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 23.

3. Depoziția generalului Barozzi la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, București, 27 iunie 1945, *ibidem*, p. 25.

4. A doua depoziție a pretorului Diviziei 14, maiorul Nicolae Scriban. În prima sa depoziție, Scriban a amintit „zvonurile că germanii au cerut și au vrut evacuarea cu orice preț a orașului Iași” (se referea la evrei). El a fost singurul care a amintit în depoziția sa chestiunea evacuării, dar a mințit în legătură cu inițiatorii acțiunii. În prezent, se știe că Ion Antonescu a fost cel care a ordonat evacuarea evreilor din oraș. Depoziția locotenent-colonelului Nicolae Scriban la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 5 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 126b (USHMM, microfilm 48). În a doua sa depoziție, el a recunoscut că a fost în legătură cu Comandamentul german din oraș și că l-a adus la Chestură, în ziua pogromului, pe ofițerul german care a coordonat problemele cu Comandamentul Poliției, „pentru revenirea la ordine”. Vezi a doua depoziție a locotenent-colonelului Scriban, 2 iulie 1945, *ibidem*, p. 130b. Cu privire la folosirea megafonelor, vezi *infra*, p. 72.

5. Depoziția învățătorului Dumitru Vornicu, locotenent în Batalionul 4 Jandarmerie, la Tribunalul Poporului, 4 septembrie 1945, *ibidem*, pp. 94-94b. Comandantul batalionului a fost maiorul Vasiliu.

[percheziții domiciliare, execuții și arestări] se fac sub supravegherea dlui prim pretor al Armatei, inspector de jandarmi și chestorul delegat al Poliției Iași, lt.-col. Chirilovici”¹.

Raportul nota, de asemenea, că operațiunea s-a făcut la ordinul generalului Stăvrescu, comandantul Diviziei 14. A treia mare forță de jandarmi care a luat parte la pogrom a fost Compania 14 Poliție militară, sub comanda căpitanului Darie, care a numărat 300 de jandarmi, 20 de plutonieri și șase ofițeri². Această companie aparținea Diviziei 14, iar comandantul ei era subordonat generalului Stăvrescu. Compania a participat la toate acțiunile împotriva evreilor, iar comandantul ei, căpitanul Darie, a avertizat chiar pe câteva dintre cunoștințele sale evreiești că urmează să se declanșeze un pogrom, recomandându-le să se ascundă (vezi *infra*, p. 53).

În afară de asta, la Iași s-au mai aflat și alte unități și comandamente ale Armatei : gara era sub controlul trimisului special al Marelui Stat-Major, locotenent-colonel Eugen Mavrichi, fără aprobarea căruia nu pleca nici un tren din gară. Aici se aflau un post de comandă și o unitate militară formată din soldați care păzeau gara uriașă. În oraș exista și un Cerc de recrutare cu patruzeci de soldați, care au luat și ei parte la percheziții în casele evreilor, pentru a-i aresta pe cei care, chipurile, ar fi tras în armata română. Șeful Cercului, căpitanul Ioan Grigoiu, a confirmat că a văzut pe strada principală a orașului „numai cadavre și băltoace de sânge” și s-a jurat – s-ar putea pe bună dreptate – că „trupa ce era sub comanda mea nu a luat parte la această vânatoare de oameni”³. În același timp, a dezvăluit că soldații care au înlocuit unitatea lui în misiunea de arestări au aparținut unei companii de grăniceri, despre a cărei existență în oraș nu se știuse până atunci. În Iași se găsea și un Eșalon special al Secției a II-a a Marelui Stat-Major și comandamente avansate ale Corpului 4 Armată și ale Marelui Cartier General având sute de soldați și ofițeri care s-au perindat prin oraș sau au participat în mod organizat la pogrom ; și, de asemenea, „numeroase trupe și formațiuni ale Armatei române, precum și mulți ostași români răsflețiți de la unitățile și coloanele ce cantonau în apropierea orașului Iași sau în trecere prin localitate”⁴.

În sfârșit, este important de notat că printre comandanții de fapt ai pogromului s-au numărat câțiva ofițeri de jandarmerie care au comis ulterior crime de război îngrozitoare în Transnistria. S-a dovedit că ei au fost românii cei mai nemiloși, dușmani ai poporului evreu, gata să comande acțiuni de exterminare sau să servească drept exemplu de cruzime. Personalitatea și contribuția lor la Holocaust au ieșit la iveală numai după deschiderea arhivelor din fosta Uniune Sovietică – până atunci, prezența lor în timpul pogromului nu a atras nicidecum atenția. Remarcăm aici doar doi dintre ei. Locotenent-colonelul Mihail Niculescu-Coca a sosit în oraș în ajunul pogromului, împreună cu colonelul Bădescu. El a fost numit imediat adjunctul colonelului Lupu la Comandamentul militar al orașului, iar la 6 iulie a fost numit direct (de către Marele Cartier General) înlocuitorul lui Lupu, care a fost destituit⁵.

1. Inspectorul Gioseanu către directorul Siguranței la București, raport telefonic, 29 iunie, ora 9.30 dimineața, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40000, vol. 89, p. 214 (USHMM, microfilm 35).

2. Depoziția comandantului companiei, căpitanul Constantin Darie, la Tribunalul Poporului, 29 august 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 43.

3. Depoziția căpitanului Ioan Grigoiu la Tribunalul Poporului, 13 iulie 1945, *ibidem*, pp. 83-84.

4. Depoziție sub jurământ a colonelului Dumitru Captaru la Tribunalul militar din București, 20 noiembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, pp. 128b-129 (USHMM, microfilm 48).

5. Ordin secret dat de generalul Dumitru Cărlăonț colonelului Lupu, prin care acesta trebuia să predea comanda înlocuitorului său, locotenent-colonelul Mihail Niculescu, conform ordinului telegrafic al Marelui Cartier General, 6 iunie 1941, *ibidem*, vol. 29, p. 36 ; depoziția colonelului Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 12 martie 1945, *ibidem*, p. 6 (USHMM, microfilm 48).

Niculescu-Coca a condus, la 23 octombrie 1941, executarea a 22.000 de evrei în satul Dalnic, de lângă Odessa, care în majoritate au fost arși de vii în nouă magazii din afara orașului¹. Alt „ucenic” care a sosit la Iași a fost subofițerul Florin Ghineraru. El a fost trimis cu o companie de jandarmi „să facă ordine” în curtea prefecturii, în ziua pogromului², iar în această curte au fost uciși cel puțin 5.000 de evrei (vezi *infra*). Florin Ghineraru era fiul generalului Nicolae Ghinăraru, comandantul Diviziei 10 Infanterie, care a ocupat Odessa, a participat la toate acțiunile de masacrare a evreilor din oraș și a deportat zeci de mii pentru a fi lichidați în lagărele din județele Berezovca și Golta. Fiul său a devenit în Transnistria un asasin sadic, ce a băgat spaima în ghetoul Bershad³. Acești jandarmi – și alții care nu au fost amintiți aici din lipsă de spațiu – și-au făcut ucenicia de ucigași la Iași. Cea mai importantă concluzie la care au ajuns în acea perioadă a fost că viața evreilor nu are nici o valoare, că au dreptul să facă cu ei tot ce doresc și nimeni nu-i va trage la răspundere pentru faptele lor.

Pretexte *post factum*

Atunci când, după război, au fost nevoiți să descrie și să-și justifice faptele din zilele pogromului și să-i indice pe vinovați, fiecare dintre comandanții unităților care au participat la pogrom a răspuns că nu el este vinovat, ci colegul său. Șeful Secției a II-a a Marelui Stat-Major a raportat Marelui Cartier General, la 25 iulie 1941, deci cam la o lună după pogrom, că „în zilele de 28 și 29 [iunie] au avut loc la Iași incidentele provocate de iudeo-comuniști și... autoritățile au luat măsurile cunoscute”⁴. Această frază, care a fost scrisă în timp real, nu necesită nici un comentariu. Iată, pe scurt, replica șefilor autorităților din Iași privind răspunderea pentru pogrom:

După cum am arătat, prefectul Captaru a afirmat că nu avea autoritate și că ar fi cerut din timp generalului Stăvrescu, colonelului Lupu și locotenent-colonelului Chirilovici să ia măsuri pentru încetarea pogromului. El a indicat în mod clar alți trei comandanți răspunzători de ineficiența autorităților. Lupu a spus: Captaru este un ofițer de stat-major cu o experiență mai mare decât a sa; toate forțele militare și polițienești erau subordonate generalului Stăvrescu, iar Chirilovici era un ofițer de jandarmerie experimentat, subordonat

1. Vezi Ancel, *History of the Holocaust: România*, cap. 27.

2. Memoriu al colonelului Chirilovici, chestorul Poliției din Iași, predat Tribunalului Poporului, 20 februarie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40000, vol. 37, p. 36 (USHMM, microfilm 43).

3. Despre crimele cele mai înfiorătoare ale locotenentului Ghineraru, pe scurt, vezi: *Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării în procesul primului lot de criminali de război*, Editura Apărării Patriotice, București, 1945, pp. 95-96. De exemplu, obișnuia să lege un tânăr evreu de motocicletă lui și, pentru distracție, îl târa până acesta își dădea sufletul.

4. Șeful Secției a II-a din Marele Cartier General, locotenent-colonel Gheorghe Petrescu, către serviciul pretorial al Marelui Cartier General, cu anexarea unui raport secret de informație cu privire la funcționarea defectuoasă a colonelului Lupu, 25 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29, pp. 51-52 (USHMM, microfilm 48).

direct Ministerului de Interne¹. „Nu aveam autoritatea și nu dispuneam de forțele necesare pentru restabilirea ordinii.”²

Lupu a afirmat că răspunderea pentru pogrom revine în primul rând prefectului, „și el nu a dat nici un ordin și nu a luat nici o măsură pentru a împiedica cele ce s-au petrecut”. Răspunderea a revenit, după spusele sale, și Poliției, Chesturii și Inspectoratului Regional al Poliției, „care, de asemenea, nu s-au îngrijit de luarea măsurilor”. Nu s-au folosit toate forțele mobilizate, în vederea păstrării ordinii. De exemplu, două companii de jandarmi au rămas ca rezervă, fiind reținute chiar în curtea Chesturii³. Lupu a observat într-adevăr arestările și strângerea evreilor în curtea Chesturii, dar nu a intervenit pentru a pune capăt respectivelor măsuri, deoarece „acești jandarmi aparțineau de Prefectură”. În schimb, după spusele sale, nu a avut la dispoziție suficiente forțe de poliție și jandarmerie pentru păstrarea ordinii – „Acest rol revenea dlui general Stăvrescu”⁴. Forțele care îi erau subordonate lui Lupu, în calitate de comandant al garnizoanei, s-au aflat și ele la dispoziția prefectului pentru păstrarea ordinii, „lucru pe care [prefectul] nu mi l-a cerut”⁵. El a adăugat că aceste unități „erau la ordinele Prefectului și nu puteam să iau măsuri din proprie inițiativă”⁶. După afirmațiile sale, nimeni nu i-a adresat un ordin sau o cerere de a-și pune în acțiune forțele, „cu toate că m’am găsit pe teren lângă toate autoritățile”. Trebuie subliniat că deja în anul 1945, încercând să fugă de răspundere, Lupu a reușit să descrie corect amestecul tuturor autorităților din Iași în executarea pogromului, trecând sub tăcere numai contribuția sa:

Răspunderea crimelor săvârșite o are în primul rând comandantul Diviziei 14, care era obligat să ia măsuri de pază și ordine, întrucât orașul Iași se găsea în zona de război a acestei divizii. De asemenea răspunzător este prefectul județului, care avea la dispoziția lui informațiile tuturor autorităților și mai ales la dispoziția lui Siguranța, Poliția și Legiunea de jandarmi. Inspectoratul de jandarmi avea la dispoziție toate informațiile și, de asemeni era în măsură a preveni și a face față evenimentelor. De asemenea Chestura de Poliție, care avea serviciu de informații, era ținută să previe și apoi să ia măsuri pentru a face față împrejurărilor⁷.

Generalul Stăvrescu a aruncat răspunderea pe comandantul garnizoanei, Lupu. El, Stăvrescu, avea alte griji pe front, care îi solicitau întreaga atenție, și de aceea „nu puteam să am obligațiuni de comandant de garnizoană”⁸. Comandantul Corpului 4 Armată, generalul Sănătescu, a întărit în 1945 afirmațiile generalului Stăvrescu – pentru a apăra renumele Armatei, a susținut că „menținerea ordinii era tot în atribuțiunea

1. Procesul-verbal de la anchetarea lui Dumitru Captaru la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 20 mai 1947, *ibidem*, vol. 51, p. 330b (USHMM, microfilm 44).
2. Procesul-verbal de la anchetarea lui Dumitru Captaru la Cabinetul pentru anchetarea criminalilor de război, Tribunalul din București, 10 mai 1948, *ibidem*, vol. 53, p. 138b.
3. Procesul-verbal al confruntării dintre generalul Stăvrescu, colonelul Leoveanu și colonelul Lupu, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 10b (USHMM, microfilm 47).
4. Procesul-verbal al confruntării dintre generalul Stăvrescu, colonelul Leoveanu și colonelul Lupu, la Tribunalul Poporului, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 12 (USHMM, microfilm 47).
5. Vezi *supra*, nota 3.
6. Dare de seamă privind acuzatul Constantin Lupu, prezentată de acuzare Tribunalului Poporului, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 29, p. 40 (USHMM, microfilm 48).
7. Depoziția lui Constantin Lupu la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 28, p. 12b.
8. Vezi *supra*, nota 3.

autorităților civile, care la acea dată funcționau normal pe întreg teritoriul Moldovei”¹. În cazul în care ar fi eșuat în misiunea lor, autoritățile civile se puteau adresa autorităților militare din zonă pentru a le pune la dispoziție forțe militare ; și de aici se poate înțelege că o asemenea cerere nu a fost înaintată.

Chestorul Poliției, Chirilovici, i-a acuzat pe prefect și pe generalul Stăvrescu de răspundere pentru pogrom :

[Ei] erau singurii în măsură a dispune scoaterea forțelor în oraș pentru menținerea ordinii căci în acea epocă Iașiul fiind pe zonă operativă cu comandamente militare... Poliția fiind redusă la un rol minor, fără drept de inițiativă².

De asemenea, el i-a acuzat de pogrom pe polițiștii străini aduși la Iași, înainte de desfășurarea lor în Basarabia, care au acționat cu sălbăticie, precum și, bineînțeles, pe legionari. Trebuie remarcat faptul că Chirilovici a fost anchetat mai puțin decât ceilalți răspunzători pentru pogrom, deoarece a murit în închisoare, la 27 iunie 1947, și nu a fost judecat³. Adjunctul său, Leahu, l-a acuzat pe generalul Stăvrescu că nu a luat măsuri pentru încetarea pogromului : „Totul depindea numai de puterea dlui general Stăvrescu... dat fiind că nu a luat măsurile cuvenite împotriva făptuitorilor de crime și masacre... îl face direct responsabil”. Leahu a acuzat și celelalte autorități din oraș – militare și civile – de neluare de măsuri „pentru a opri arestarea și masacrarea populației evreiești”. După părerea sa, existau suficiente forțe pentru a stăpâni situația : „Dacă s-ar fi luat măsuri de concentrare a tuturor forțelor polițienești și de jandarmerie existente la acea dată la Iași, s-ar fi putut împiedica acest groaznic masacru”⁴ – dar, după afirmațiile lui, nu s-au dat ordine în acest sens. Leahu a uitat să remarce că a știut de la început despre pogrom și că în ajunul evenimentelor a ordonat polițiștilor să nu se amestece în tot ce Armata urmează să facă, „bine sau rău” (vezi *infra*, p. 60).

Comandantul Jandarmeriei din județ, colonelul Bădescu – ai cărui jandarmi au primit mână liberă să aresteze, să jefuiască, să schingiuiască și să ucidă –, a afirmat că responsabilitatea lui se referea mai mult la situația din județ, iar comanda directă asupra Legiunii mobile o avea maiorul Aristotel Alexandrescu. În consecință, „chiar dacă jandarmii, ostașii și ofițerii din alte unități s-ar fi făcut vinovați de nelegiuiri în legătură cu evenimentele sângeroase petrecute în orașul Iași... eu nu am cu nimic a răspunde despre aceste fapte”⁵. După spusele sale, l-ar fi mutat chiar pe căpitanul Ștefan Mihăilescu din Batalionul 1 Jandarmerie pentru că a maltratată evrei în curtea Chesturii – dar, nu se știe din ce cauză, această muștrare nu a fost înregistrată în dosarul de serviciu al ofițerului. De remarcat că Bădescu a sosit în mod special la Chestură înainte de

1. Depoziția generalului Constantin Stăvrescu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 27 august 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 33b (USHMM, microfilm 47). Generalul Sănătescu a fost numit prim-ministru la 23 august 1944, după arestarea lui Antonescu de către rege.
2. Memoriul colonelului Chirilovici despre modul în care s-a comportat în zilele pogromului, prezentat Tribunalului militar, fără dată (mai 1947), *ibidem*, vol. 61, p. 157 (USHMM, microfilm 45).
3. „Act de acuzare” (vezi *supra*, p. 37, nota 1), p. 22. Procurorul a anunțat încetarea procedurilor juridice împotriva lui Chirilovici, în urma decesului său la 27 iunie 1947.
4. Depoziția adjunctului chestorului Poliției din Iași, Gheorghe Leahu, la Tribunalul Poporului, 29 octombrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, pp. 54b, 57b, 58b (USHMM, microfilm 48).
5. Depoziția colonelului Gheorghe Bădescu la Tribunalul Poporului, 21 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 54b (USHMM, microfilm 48).

izbucnirea pogromului, a ordonat arestările, a coordonat diversele forțe și a raportat direct Marelui Cartier General.

Maiorul Alexandrescu, comandantul Legiunii de jandarmi, a aruncat asupra Armatei și Poliției răspunderea pentru arestările care au dus la masacru¹.

Colonelul Barozzi, pretorul Armatei a 3-a, care era subordonat generalului Topor, a sosit cu ordine clare, dirijând de fapt – împreună cu colonelul Bădescu și cu trimișii Serviciului Special de Informații – desfășurarea pogromului. Dar după spusele lui, *nu are habar cine a hotărât să-i evacueze pe evrei*, iar el n-a văzut vreun soldat care să fi jefuit evrei². Președintele Comunității evreiești, Iosef Iacob, care a avertizat înainte de pogrom că se pregătește ceva împotriva Comunității, a subliniat în mărturia depusă: „Toate autoritățile cărora le-am arătat îngrijorarea populației evreiești m-au asigurat că nu se va întâmpla nimic. Nu s-a observat însă să se fi luat măsuri de siguranță în oraș”³. Acuzarea în procesul fruntașilor autorităților din Iași și-a expus opinia cu privire la acest aspect al fugii de răspundere :

Reprezentanții autorităților de la acea dată, anchetați azi, declară că nu au știut nimic ce se petrece, n-au văzut nimic, nu știu cine a comis crimele, nu știu cine a dat ordine – ca și când ei nici nu ar fi existat acolo⁴. Din toate actele de instrucție [adunate] în cauză se stabilește că, atât autoritățile militare cât și cele civile au participat activ la înfăptuirea lor [a pogromului], iar măsurile luate de ei în mod sporadic s-a stabilit că nu aveau alt scop decât a se încerca aparent să îndepărteze posibilitatea de a dovedi participarea la masacru⁵.

Schemă

După răsturnarea regimului antonescian, când a început anchetarea celor răspunzători pentru pogromul de la Iași, a devenit clar faptul că încă înainte de 23 august 1944 a existat un complot al tăcerii cu privire la estomparea răspunderii, descoperindu-se o încercare coordonată, comună, de a arunca răspunderea pe legionari și în special pe unitățile germane încartiruite atunci la Iași, care au participat și ele la pogrom – dar nu ca inițiatori și nu ca forță motrice (vezi *infra*). Acest complot și-a găsit expresia în clișeele lingvistice pe care acuzații le-au folosit, în falsificarea coordonată a realității și prin crearea unei realități contrafăcute a evenimentelor.

Rapoartele în timp real, care au fost cunoscute doar parțial până acum, nu lasă nici o îndoială cu privire la identitatea celor responsabili. Secția a II-a a Marelui Stat-Major

1. Depoziția locotenent-colonelului Aristotel Alexandrescu la Tribunalul Poporului, 29 iulie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 35 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția generalului Gheorghe Barozzi la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 27, pp. 26b, 34b (USHMM, microfilm 48).
3. Mărturia lui Iosef Iacob la ședința Tribunalului, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 448 (USHMM, microfilm 47).
4. Ciornă a actului de acuzare pregătit la Tribunalul Poporului, aproximativ în anul 1946, *ibidem*, vol. 26, p. 10.
5. „Act de acuzare” (vezi *supra*, p. 37, nota 1), p. 19.

i-a amintit, întâmplător, pe cei răspunzători încă de la mijlocul lui iulie 1941 : „Autoritățile [românești] au luat măsurile cunoscute” în zilele de 28 și 29 iunie, „când au avut loc incidentele provocate de iudeo-comuniști”¹. Iar șeful Siguranței din județul Iași a comunicat, după cum am arătat, la 29 iunie, în ziua pogromului, că arestările și masacrul se fac la ordinul generalului Stăvrescu și cu participarea Armatei române, Armatei germane, Poliției și Jandarmeriei, și sub supravegherea pretorului-șef al Armatei și Inspectoratului Regional de jandarmi. Germanii nu au fost amintiți atunci ca inițiatori ai pogromului sau ca răspunzători pentru el.

1. Vezi *supra*, p. 42, nota 4.

Capitolul 2

Pregătirile pe teren pentru pogrom

Ultimul cetățean [creștin] din Iași știa că ceva se pregătește contra populației evreiești. Nimănui nu-i era cunoscut că populația evreiască va trece prin cea mai grea încercare ce a cunoscut-o istoria vreodată¹.

Așa a notat, în 1946, Dumitru Săracu, acuzatorul în procesul lui Antonescu și al guvernului său, într-o variantă prealabilă a actului de acuzare, care a suferit multe modificări până în iunie 1948 (în conformitate cu schimbările în atitudinea oficială față de răspunderea și răspunzătorii pentru pogrom). Intelectualii din Comunitatea evreiască din Iași au adunat imediat după pogrom mărturii, în încercarea de a păstra în memoria poporului evreu grozăviile petrecute. Despre complotul tăcerii al românilor din oraș în legătură cu pregătirea pogromului s-a spus: „Toți locuitorii creștini, indiferent de clasa socială sau gradul de cultură, cu câteva excepții bineînțeles, au fost pregătiți sufletește pentru acest masacru”².

Primul semn cu privire la ceea ce urma să se petreacă s-a întâmplat în noaptea de 7/8 iunie, când autoritățile au arestat „suspecți” de activitate politică subversivă: „Echipe de polițiști i-au arestat în case, le-au permis să ia cu ei haine și bani, și i-au transportat la Chestură, în centrul orașului. Suspecții erau în special intelectuali «periculoși», cum a fost avocatul Jean Hefter, avocatul Schreiber și adjunctul președintelui Comunității, Cristian”³. Au fost aduși la Chestură și suspecți din târgurile apropiate:

Sala de jos a Chesturii era plină de evrei. De evrei aduși din orașele apropiate, de cei din Iași și de familiile noastre îngrozite venite să-și ia rămas-bun de la noi... În drum [spre lagărul] de

1. Cioră pentru actul de acuzare pregătită la Tribunalul Poporului aproximativ în anul 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 28, p. 3 (USHMM, microfilm 48) (în continuare: „Cioră actului de acuzare”).
2. „Un rezumat al masacrului din 29 iunie 1941, după mărturii, pe cartiere și pe zile premergătoare și pregătitoare ale pogromului”, jurnal fără semnătură pregătit de intelectualii Comunității din Iași și înaintat, la sfârșitul anului 1944, Poliției din Iași, care a deschis o anchetă. După câte se știe, jurnalul nu a fost folosit. Vezi *ibidem*, vol. 41, p. 354 (USHMM, microfilm 47) (în continuare: „Rezumatul masacrului”).
3. Depoziția lui Benu Beer la Tribunalul Poporului, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37 (USHMM, microfilm 43).

la Târgu-Jiu, trenul se mai lungise cu alte vagoane, atașate prin stațiile de trecere, cu un vagon la Bârlad cu evrei [suspecți] din Huși și Vaslui; la Mărășești cu evrei din orașele de dincolo de Siret. La Târgu-Jiu... am fost luați în primire, înregistrați și repartizați după clasificarea Siguranței pe grupe¹.

După câteva zile s-a constatat că evreii „suspecți”, care au fost închiși în lagăr după liste pregătite de Secția a II-a, au fost cei mai norocoși, deoarece toți au supraviețuit. Al doilea val de arestări s-a petrecut în ajunul izbucnirii războiului împotriva Uniunii Sovietice. De data asta, după afirmațiile inspectorului adjunct al Siguranței, în afară de „elementele comuniste” au fost arestați și „legionari suspecți”². Cele două „elemente suspecte” – legionari și evrei – au fost închise împreună la Târgu-Jiu. Inițiativa arestării evreilor „suspecți” a aparținut Biroului Statistic al Marelui Stat-Major din Iași, iar execuția – Poliției în orașe și Jandarmeriei în sate și târguri.

Șeful Biroului Statistic din Iași, colonelul Palade, și-a amintit în anul 1945 de ce au fost arestați și închiși doi avocați evrei, dintre cei mai importanți activiști ai Comunității, care nu erau comuniști: „Nu puteam să avem siguranța în ei că vor păzi liniștea în spatele frontului în timp de război”.

Reprezentantul Marelui Stat-Major din Iași a fost informat că în casa lui Hefter se întrunesc tot felul de evrei, inclusiv cumnatul său Schreiber, și „notează cele auzite la posturi de radio interzise” și „adună bani pe care-i trimite în direcții necunoscute” ș.a.m.d.³ Secția a II-a a cerut Siguranței să verifice informația asupra lor – și întrucât suspiciunile au fost confirmate, ei au fost arestați și închiși. Astfel au fost arestați zeci de fruntași ai populației evreiești din Iași și închiși la Târgu-Jiu. În general, întrunirile amintite mai sus aveau legătură cu activitatea Comunității, de strângere de contribuții bănești și acțiuni de asistență.

O dată cu izbucnirea operațiunilor militare, la 22 iunie, pe toate străzile centrale din oraș au fost lipite afișe de toate mărimile și de toate culorile, pe ziduri, pe garduri, pe stâlpi de electricitate, în vagoanele tramvaielor, în gări și chiar în vagoane de trenuri, și în special pe zidurile instituțiilor de stat, care „îi înfățișează pe evrei ca vinovați de provocarea războiului și cuprind îndemnuri la ură și incitare la pogrom”⁴. Erau afișe și broșuri trimise din timp, prin curieri speciali, de Marele Stat-Major din București. S-a dovedit că materialul incitant nu a fost confiscat și a fost folosit la momentul oportun.

Unul dintre fruntașii Comunității, Leon Haimovici, a descris disperarea profundă resimțită de evreii din oraș, fără a cunoaște exact ceea ce se pregătește împotriva lor: „Simțeam că ceva plutește în aer. Trăiam cu frica continuă de a fi arestați, nu ieșeam din adăposturi, stam, dormeam și mâncam acolo”⁵. Pe străzile orașului au început să apară soldați români în drum spre front, iar la 23 iunie au fost văzuți întâiași dată soldați

1. S.C. Cristian, *Patru ani de urgie, notele unui evreu din România*, București [1945], pp. 48-49. Cristian mai remarcă faptul că soția (româncă) a ziaristului evreu Tacsier s-a sinucis din cauza hărțuielilor Siguranței, la patru zile după arestarea soțului ei, după care s-a sinucis și sora ei (*ibidem*. p. 48).
2. Depoziția lui Matei Cosma, adjunctul inspectorului Siguranței, 15 februarie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 73b (USHMM, microfilm 48).
3. Memoriu al colonelului Ion Palade, prezentat Tribunalului Poporului, 7 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 120b.
4. *Cartea Neagră II*, p. 21.
5. Declarația lui Leon Haimovici, din conducerea Comunității, aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 15.

germani. Avioanele sovietice au bombardat orașul, pentru prima oară, la 24 iunie, dar fără a provoca pagube serioase. Câteva bombe au căzut în jurul gării și în sectorul unde, cu o jumătate de an înainte, își avea sediul conducerea Mișcării legionare. Pentru prima oară s-au răspândit zvonuri că evreii semnalizează avioanelor sovietice pentru a ajuta la localizarea obiectivelor bombardamentului. La 25 iunie, în oraș s-a instaurat o liniște apăsătoare. În urma zvonurilor și a schimbării evidente a atitudinilor românilor față de vecinii lor evrei, mulți au început să se pregătească de o catastrofă, fără să știe care va fi natura ei: „Din prudență și anumită prevedere facem valize și strângem lucrurile de preț”¹. Mulți au înzestrat adăposturile cu alimente și păături, cercetând chiar posibilitatea de a fugi la nevoie din adăposturi. În prezent se știe că zvonurile privind o așa-zisă colaborare între evrei și inamic au fost răspândite în urma unui avertisment pe care Marele Stat-Major l-a transmis la 25 iunie, în numele lui Antonescu, cum că populația evreiască lucrează cu inamicul pentru a lovi Armata română. La 26 iunie, orașul a fost bombardat a doua oară, însă de data asta pagubele au fost grele – printre altele, au fost atinse Comandamentul Diviziei 14, centrala telefonică și un spital. Pagubele și pierderile de vieți omenești provocate evreilor au fost dintre cele mai grele: 38 de morți și peste o sută de case distruse în suburbiile orașului, unde locuiau evrei săraci². Imediat după al doilea bombardament, a început un val de arestări printre evrei sub diferite pretexte, după buna tradiția românească, ce stabilea apriori că evreul este vinovat de colaborare cu dușmanul – cu orice dușman al națiunii române: germanii în primul război mondial, rușii în al doilea:

Erau arestați oameni [evrei] care-și ștergeau fața de transpirație sub cuvânt că fac semne la avioanele sovietice, deși acestea nu erau în aer. [A fost] arestată o familie întreagă care scosese în curte la aer o plapumă [de culoare] roșie. În același timp, premilitarii [evrei] au fost duși la cimitirul evreiesc și puși să sape gropi foarte mari³.

La 26 iunie s-a intensificat brusc instigarea antisemită în presa locală, transformându-se de fapt în instigare la pogrom. În paralel a crescut numărul de denunțuri și de comunicări ale unor români către cicumscriptiile de poliție și Chestură privind semnalizări pentru avioanele dușmane, ascunderea de agenți parașutiști, întruniri suspecte ș.a.m.d., efectuate, chipurile, de către evrei. Printre zvonurile răspândite a fost și acela care afirma că cei care au pilotat bombardierele sovietice erau evrei locuitori ai orașului care, în vara anului 1940, au fugit în Basarabia, de unde precizia atingerii obiectivelor⁴.

Acest zvon, care a fost răspândit și în rândurile militarilor din Iași și din împrejurimi, a căpătat o confirmare în scris la 29 iunie, de la Comandamentul Diviziei 14 (care era încartiruită în oraș), și, a doua zi, de la însuși șeful Marelui Stat-Major. Comandamentul diviziei a trimis o telegramă ministrului de Interne, anunțându-l că au fost doborâte 40

1. Jurnalul farmacistului Hirsch Zielle (22 iunie – 29 iunie 1941), *ibidem*, vol. 37, p. 24 (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția vicepreședintelui Comunității, Avram Hahamu, la Tribunalul Poporului, 2 martie 1945, *Cartea Neagră II*, p. 66.
3. Declarația lui Nathan Goldstein din Iași la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, august 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 62 (USHMM, microfilm 41).
4. Declarația lui Otto Schechter din Iași la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 14 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 36, p. 8.

de avioane sovietice și că printre cei patru aviatori care s-au parașutat, au fost arestați și internați la spital se află un brutar din Iași și o studentă la Universitatea locală.

„Întrucât nu toți aviatorii care s-au parașutat au fost prinși și întrucât se mai află și alți aviatori care s-au putut salva și care au la fel legături cu suspecții iudeo-comuniști din Iași, în încercarea de a teroriza populația românească, au deschis foc în noaptea de 28/29 iunie, foc neconcentrat care a provocat doar trei victime”¹ – în aceeași noapte a început pogromul.

Șeful statului-major al Armatei române, generalul Ioanițiu, a transmis Comandamentului Armatei a 4-a (de acolo, comunicatul a fost transmis Inspectoratului Regional de Poliție Iași) că „sovietele urmăresc pe toate căile să producă acte de sabotaj, de dezordini și de agresiuni în spatele frontului. În acest scop lansează din avion cu parașuta spioni și agenți teroriști armați. Au fost până acum descoperiți la Iași un brutar și o studentă originari din acest oraș, fugiți în Rusia și readuși în țară cu avioanele sovietice”². În continuare, șeful statului-major a ordonat, în numele generalului Antonescu, să adune și să aresteze toți evreii din Iași și să aleagă ostateci dintre ei.

Zvonul, deci, nu era fructul imaginației, ci a fost prezentat ca fapt, fiind chiar demonstrat: un brutar evreu a fost îmbrăcat în uniforma Armatei sovietice, a fost împușcat și fotografiat în ajunul începerii pogromului. „Ieșind la Piața Halei”, a relatat un evreu la Tribunalul Poporului în anul 1945, „am văzut un brutar evreu îmbrăcat în haine rusești mort”³. „Dovezi” de felul acesta și altele au fost înscenate de agenți ai Serviciului Special de Informații, au fost fotografiate de către fratele lui Eugen Cristescu, iar fotografiile au fost frumos aranjate, cu explicații, într-un album care a fost trimis, prin curier lui Mihai Antonescu. După război a devenit clar faptul că nici un „brutar” evreu sau vreo studentă n-au fost parașutați în Iași sau prin împrejurimi pentru a-i instiga pe evrei împotriva autorităților.

Prefectul județului Iași, colonelul Dumitru Captaru – care, dintre cei cu funcții importante, a fost probabil ultimul care a aflat despre secretul inițierii pogromului –, a accentuat, în mai 1946, ceea ce a definit drept „factorul psihologic” al situației din oraș. După părerea sa, situația din Iași era diferită de situația din celelalte orașe din România. Orașul se afla în apropierea frontului, artileria cu bătaie lungă trăgea de la marginea sa, avioanele sovietice l-au bombardat de câteva ori, dar mai existau și alți factori: „Parte din populația orașului, victima unei educații cruziste și legionare, mișcări pornite de la Iași, și cu o numeroasă populație evreiască, Iașiul era dominat de psihoza spionilor în privința semnalizărilor ce s-ar face de evrei inamicului și de părerea că populația evreiască este un element suspect”⁴.

Psihoza nu s-a născut din nimic. Ea a fost rezultatul planificării Secției a II-a și a Eșalonului SSI, fiind explicată la momentul oportun Comandamentului Diviziei 14 și, după câte se pare, în continuare șefilor Poliției și Jandarmeriei. Ea a fost pregătită cu

1. Copie autorizată a telegramii Comandamentului Diviziei 14 din Iași către ministrul de Interne la București, 29 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89 (USHMM, microfilm 35).
2. Armata a 4-a către Inspectoratul Regional de Poliție Iași, 30 iunie 1941, *ibidem*, p. 384.
3. Depoziția lui Herșcu Waldman dată acuzatorului public la Tribunalul Poporului din București, 28 iunie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 33, p. 377 (USHMM, microfilm 41). Trebuie subliniat faptul că în anul 1945 Waldman nu a cunoscut comunicatul șefului statului-major al Armatei române din anul 1941 cu privire la brutar și studentă.
4. Memoriul lui Dumitru Captaru către procurorul general al Tribunalului militar de apel (mai 1946), *ibidem*, vol. 36, p. 46 (USHMM, microfilm 43).

meticulozitate, astfel încât tranziția de la zvonuri la acțiuni să fie rapidă și mortală. Un ofițer în rezervă de la Jandarmerie, care a salvat de la moarte o fetiță evreică, și-a exprimat stupoarea privind psihoza de masă care a cuprins toate cercurile publicului românesc: „Ceea ce m'a uimit e că de această părere – «jidanii din Iași ar fi avut legătură cu aviația rusească» – nu erau numai mahalagii și soldații de la unități, dar și ofițeri și intelectuali”¹. El a încercat să-și exprime rezerva față de aceste acuzații colective în fața camarazilor de unitate, dar a constatat că aceștia „pun la îndoială simțămintele mele românești” – așa încât s-a abținut să mai amintească subiectul.

După cum am arătat, ordinul special al Siguranței trimis la 27 iunie 1941 Comandamentului Poliției din Iași îi transformase pe toți evreii din Iași în rebeli potențiali care se înarmează în secret. Poliția orașului a primit ordin să efectueze percheziții amănunțite la locuințele evreilor, ceea ce transforma casele și toată averea lor în bunuri fără stăpân. Dar asta nu era totul.

În paralel cu fabricarea dovezilor despre aviatori și parașutiști sovietici ajutați de iudeo-comuniști și cu „psihoza semnalizărilor”, care și ea a fost rezultatul inițiativei planificatorilor pogromului, la 27 iunie 1941, comandantul militar al orașului, colonelul Lupu, a primit ordin să pregătească evacuarea tuturor celor 45.000 de evrei din Iași în lagărul din Târgu-Jiu, lucru imposibil de executat într-un timp scurt în vremuri normale, cu atât mai mult într-o perioadă de operațiuni militare. După cum am arătat înainte, printr-o convorbire telefonică, Antonescu a permis executarea oricărui evreu suspect, inclusiv femei.

La 26 iunie, concomitent cu amenințările proferate de comandantul Diviziei 14, generalul Stăvrescu, într-un ziar local, soldați români, în majoritate beți, au început să violeze casele evreilor din suburbiile învecinate cu cantonamentele lor, cu scopul de a-i jefui și maltrata. Un sergent din Regimentul 13 Dorobanți, Mircea Manoliu (cunoscut ca legionar sau simpatizant al mișcării), fiind postat la Comandamentul regimentului din suburbia Copou, a hotărât din proprie inițiativă să ucidă trei evrei arestați sub acuzația falsă de „semnalizare” în sprijinul avioanelor sovietice. Un ofițer din regiment i-a eliberat, iar Manoliu a primit ordin să-i însoțească la casele lor; însă pe drum a tras în ei, a omorât doi, iar pe al treilea l-a rănit grav². A doua zi, Manoliu și încă un soldat au ucis șase evrei care fuseseră arestați sub aceeași „acuzație”.

Istoricul Carp a considerat că asasinatele comise de Manoliu au fost scânteia care a dezlănțuit pogromul de la Iași³. După părerea noastră, focurile care au inaugurat pogromul de la Iași s-au aprins în alt loc, lângă târgul Sculeni, în apropiere de Iași: acolo, soldați români au ucis peste 400 de evrei, îngropându-i în parte într-o groapă comună, pe care victimele au fost obligate să și-o sape, după o noapte îngrozitoare, în care le-au maltratată pe tinerele evreice (vezi *infra*, p. 346). „Inițiativa” sergentului legionar, care a ucis opt evrei și a rănit unul în mod grav, a atras o atenție deosebită la procesul criminalilor de la Iași și în studiile scrise după război. Atunci s-a depus un efort intenționat de a-i indica pe legionarii din Garda de Fier, soldați sau civili, drept principalii vinovați de pogrom. Chiar și Antonescu l-a pomenit pe sergentul Manoliu în procesul

1. Memoriul avocatului Richard Filipescu către acuzatorul public la Tribunalul Poporului, 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 38, p. 95.

2. Mărturia supraviețuitorului Herșcu Volf în fața procurorului Înalțului tribunal de apel, 2 ianuarie 1948, *ibidem*, nr. 19, p. 68.

3. *Ibidem*, p. 25.

său, ca și cum acesta ar fi provocat pogromul. Antonescu a pretins că n-a știut cine a fost vinovat de izbucnirea pogromului : „N-am aflat decât de un singur legionar, pe care l-am dat în judecată dar a fost achitat. L-am dat a doua oară în judecată și m-am interesat ce s-a făcut cu el. Mi s-a răspuns că a fost trimis pe front și că a murit”¹. Manoliu nu a fost condamnat, chiar a primit „Bărbăție și credință” pentru faptele sale (vezi *infra*, p. 471), și nu a murit pe front. În concluzie, ca de obicei, Conducătorul a mințit la procesul său în legătură cu deciziile pe care le-a luat cu privire la evrei.

Semne prevestitoare de rele

Pretextul oficial pentru izbucnirea pogromului – violări de domiciliu, arestări, ucideri pe loc și concentrări la Chestură – l-au constituit acuzațiile false că evreii ar semnaliza avioanelor sovietice pentru a le ușura bombardarea eficientă a obiectivelor și că ar fi deschis foc asupra soldaților români și germani care mășcăluiau pe străzile orașului în drum spre front.

Dar aceste acuzații au fost precedate de semne prevestitoare de rele cu privire la pregătirile pentru pogrom, pe care evreii n-au știut cum să le interpreteze, în afară de senzația generală a iminenței unei catastrofe. La crearea acestei atmosfere au contribuit presa (vezi *infra*, p. 54) și autoritățile locale. Unul dintre fruntașii Comunității a descris astfel acuzațiile :

Cu siguranță că evreii fac semne cu lămpile de buzunar [avioanelor sovietice], cu felul cum așezi rufele la uscat. Evreii au intrat în panică. Toate lămpile de buzunar trebuiesc depuse imediat la Comunitate. Așternuturile nu se mai pun la aerisit. Rufele nu se mai pun la uscat în curte, pe frânghie. Evreii nu mai ies din oraș decât numai acei cu prăvălii. Stau tot timpul pe la porți și parcă așteptau ceva. Plutea ceva în aer... De vineri 27 iunie 1941, prin regiunea pe unde locuiau încep împușcături izolate... Vineri seara, la o alarmă întreb pe niște sergenți de stradă pentru ce se trage. Ni se răspunde : „Jidanii trag în armată”. Sâmbătă, 28 iunie, apar pe ziduri un fel de afișe – manifeste tipărite, care începeau : „Români ! cu fiecare jidan ucis, uci-deți un bolșevic. A sosit momentul răzbunării...”².

Atmosfera de pericol care plutea în aer s-a agravat foarte mult în ultimele trei zile premergătoare pogromului, aproximativ de la 26 iunie. Au contribuit la aceasta două fenomene : părăsirea orașului de către români, în special din rândurile intelectualității, și avertismente confuze despre un dezastru apropiat, făcute de prieteni sau cunoscuți români. Unul dintre avocații Comunității, Leon Reicher, a remarcat că numeroși profesori de la Universitatea locală, magistrați și avocați au părăsit orașul înainte de masacru. După părerea lui, ei „au știut încă înainte despre viitorul masacru”. Intelectuali ai Comunității, primii care au strâns informații despre pogrom după august 1944, au subliniat că fuga din oraș sau de pe străzile pe care locuiau în special evrei s-a intensificat la 28 iunie : „Mulți civili creștini care au avut cunoștință de acest pogrom și-au părăsit casele mergând la rude în alte străzi, pentru a nu fi martori la odioasele asasinate”³.

1. *Procesul Marei Trădări Naționale*, București, 1946, p. 65.

2. Depoziția martorului Benu Beer la Tribunalul Poporului, 16 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 16b (USHMM, microfilm 43).

3. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 325.

„Fuga privilegiaților”, cum au denumit fenomenul autorii „Rezumatului”, a inclus și medici, și pe aproape toți șefii serviciului administrativ de stat, funcționari superiori ș.a. Ei au mai remarcat că până și Mitropolia Bisericii Ortodoxe din Iași știa data pogromului, întrucât, începând de vineri seara, 28 iunie, evreul Cuperman, maestru-legător de cărți rare, a fost reținut la Mitropolie. Și viața unui fotograf evreu al Poliției a fost salvată în mod asemănător: „În ziua de 28 iunie, seara, dl comisar Pricop mi-a spus că în ziua de 29 iunie să nu ies din casă și să stau ascuns fără să-mi spună pentru ce”¹.

Avertismentele cu privire la dezastru au venit din direcții diferite, în special din partea unor militari români, de două feluri: ofițeri din Armată care au fost încartiruiți la evrei, după obiceiul care exista atunci de a încartirui ofițeri în casele cetățenilor, și soldați simpli, care i-au avertizat pe amicii lor evrei. Cu două-trei zile înainte de pogrom, mulți ofițeri și-au părăsit dintr-o dată camerele din locuințele evreilor, fără nici o explicație. Astfel, locotenent-colonelul Niculescu-Coca și-a părăsit locuința rapid, cu o zi înainte de pogrom, „fără ca să-și strângă bagajul, iar ordonanța, care era adventist (membru într-o sectă creștină care respectă câteva obiceiuri religioase evreiești, cum ar fi sâmbăta și interzicerea de a consuma carnea de porc, neexistând aproape antisemiți printre ei), ne-a spus că la Regiment, un ofițer ar fi ținut un discurs în care spunea că evreii vor fi distruși”². Mulți creștini au venit la prietenii lor evrei și i-au sfătuit să părăsească Iașiul, fără să le spună motivul. Un caz ieșit din comun a fost acela al unui soldat român din Regimentul 13 Infanterie care, cu o zi înainte de pogrom, l-a sfătuit pe prietenul său evreu, cu care servise cândva în același regiment, să stea ascuns „pentru că vor fi uciși evrei”³. O întreagă familie de evrei – familia Schwartz – a fost salvată în urma unui avertisment primit de la doi studenți români, la 28 iunie, care i-au sfătuit să se ascundă, deoarece „se pregătește un pogrom împotriva populației evreiești”⁴. Familia a hotărât să se ascundă în prăvălia ei, care se afla într-un cartier creștin, salvându-se astfel de la moarte. Consulul italian la Iași, De Sotto, care a fost găzduit în casa spațioasă a unui cunoscut avocat evreu, Altein, a fost invitat la prânz la familia evreiască, cu două zile înainte de pogrom, după care a părăsit imediat locuința fără să spună din ce motiv, cu toate că știa cu certitudine ce urmează să se întâmple⁵.

Printre cei care au avertizat despre ceea ce li se pregătea evreilor s-a numărat și căpitanul Darie, comandantul companiei de poliție militară a Diviziei 14. Inginerul evreu la care fusese încartiruit ofițerul a declarat acest lucru în fața Tribunalului:

Cu trei zile înainte de 29 iunie, căpitanul Darie din jandarmi, care era cartiruit la noi mi-a spus că toți bărbații evrei să plece din Iași. Am insistat să ne spună cauza. Mi-a spus că nu poate să ne spună și nu știe nici el amănunte. În ziua de 29 iunie acest căpitan tria evrei la Chestură și unora le da bilete [adeverințe] „liber”, iar mie mi-a dat chiar o gardă [spre casă]⁶.

1. Depoziția martorului Osias Pavlovici la Tribunalul militar din București, 14 mai 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 69, p. 214 (USHMM, microfilm 45).
2. Depoziția martorei Silvia Plăieșu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 24 martie 1945, *ibidem*, vol. 3, p. 63 (USHMM, microfilm 43).
3. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 348.
4. Depoziția martorului Jack Schwartz la Tribunalul Poporului din București, 20 noiembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 44, pp. 556-556b (USHMM, microfilm 43).
5. „Raportul Braunstein” (vezi *supra*, p. 26, nota 3), Ancel, *Documents*, VI, nr. 3, p. 38.
6. Depoziția martorului Theobald Schneier (inginer) la Tribunalul din București, 17 iunie 1948, *ibidem*, p. 521. Despre declarația altui avocat cuzist, vezi Ancel, „The Jassy Syndrome”, II, p. 35.

Se cunosc cazuri de evrei care nu au luat în seamă avertismentele cunoștințelor lor români, și au plătit din această cauză cu viața. Familia Schneier a fost avertizată de un ofițer român care a locuit la ei ca bărbaii să plece de acasă pentru câteva zile : „Nimeni nu l-a luat în serios, ca peste câteva zile trei bărbai să fie pierduți pentru totdeauna”¹.

Un alt semn prevestitor de rele l-a constituit mobilizarea unor tineri evrei la Primărie cu o săptămână înainte de pogrom, pentru a săpa gropi foarte mari în cimitirul evreiesc². Comunitatea a primit ordin să pregătească gropi mari „pentru îngroparea victimelor bombardamentelor aeriene”³. Pregătirea gropilor comune a început la 20 iunie 1941, din ordinul Primăriei. Inițial, Comunitatea a primit dispoziție să sape două gropi cu o lungime de treizeci de metri, lățimea de doi metri și adâncimea de doi metri – responsabilul evreu cu săpatul a declarat că săpăturile au continuat până în 26 iunie 1941⁴. Mai târziu s-a săpat încă o groapă. Unul dintre tinerii evrei care au fost luați la săparea gropilor a fost împușcat în ziua pogromului și aruncat în una din gropi⁵.

Presa locală a intensificat în mod brusc atacurile împotriva evreilor. La Iași apăreau două ziare locale, *Prutul* și *Moldova*. În legătură cu influența presei locale și a celei centrale naționale din București, Tribunalul a stabilit că „la executarea propriu-zisă a pogromului au participat activ gardieni publici, soldați, jandarmi, agenți polițieniști și elemente fasciste recrutate din populația orașului Iași. Toți aceștia au fost investigați de propaganda fascistă a regimului antonescian, care i-a transformat în bestii”⁶. Proprietarul ziarului *Moldova*, Atanase Gheorghiu, a susținut după război că ziarul a fost pentru el o afacere și că „eu nu am nici o legătură cu articolele care au apărut în ziar”. Într-un memoriu lung și argumentat pe care l-a scris în închisoare, Gheorghiu a explicat Tribunalului că antisemitismul răspândit de ziarul său a constituit doar o picătură în comparație cu atacurile zilnice împotriva evreilor care au apărut în ziarele din București :

Cine a creat atmosfera fascistă și antisemită în țara noastră ? Un singur ziar dintr-un oraș de provincie, ori cele peste două mii de ziare și reviste care apăreau în epoca antonesciană în România și al căror tiraj era imens... [În afară de aceasta] pare că se uita că la Iași, antisemitismul era endemic cu decenii înainte de apariția ziarului *Moldova* și că aici, cu mult înainte a activat o presă fie cuzistă, fie legionară... Eu nu am scris nici un rând în coloanele ziarului [meu] *Moldova* și port ca editor vina pe care o are și zețarul care a tipărit ziarul, ori vânzătorul care l-a vândut⁷.

1. Memoriul avocatului Carol Grossman către Tribunalul Poporului, fără dată (octombrie 1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, pp. 157-158.
2. Declarația lui Nathan Goldstein din Iași la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, fără dată (august 1945), *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 62 (USHMM, microfilm 41).
3. „Raportul Braunstein” (vezi *supra*, p. 26, nota 3), p. 43.
4. Rezumat al mărturiei lui Nery Staerman, dintr-o dare de seamă privind mărturiile, criminalii și faptele lor în pogromul de la Iași pregătită la sfârșitul anului 1944 de către Poliția din Iași și „Apărarea patriotică” (organizație a Partidului Comunist Român), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 40, p. 129b.
5. Declarația lui Otto Schechter din 14 aprilie 1945, predată la Tribunalul Poporului, *ibidem*, vol. 36, p. 8 (USHMM, microfilm 43).
6. Cuvântul acuzării în ședința Tribunalului din București la procesul criminalilor de război din Iași, 22 iunie 1948, Stenograma ședinței, p. 8, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 443b (USHMM, microfilm 47).
7. Memoriul proprietarului ziarului *Moldova*, Atanase Gheorghiu, prezentat Procuraturii Generale din Ministerul Justiției, fără dată (ianuarie 1948), *ibidem*, p. 303. Vezi memoriul în întregime la pp. 309-311 (USHMM, microfilm 47). Gheorghiu a anexat la memoriu depoziția unui muncitor tipograf evreu, care a mărturisit în favoarea lui. Muncitorul a spus că proprietarul ziarului s-a comportat „într-un mod mai mult decât omenesc”, și că Gheorghiu personal nu a scris articole, ci era „pur și simplu doar proprietarul ziarului” – Mărturia lui Haim Waisman la Biroul de anchetare a criminalilor de război de la Procuratura Generală din București, 8 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 318.

În plus, a remarcat Gheorghiu, el era democrat și umanist, a angajat evrei la ziarul său, i-a sprijinit materialicește, făcând și afaceri cu ei. La un moment dat, 70% dintre muncitorii de la tipografia lui erau evrei.

Redactorul-șef și directorul ziarului, Adrian Pascu, a recunoscut că a publicat articole antisemite care au instigat împotriva evreilor, dar a subliniat :

Aceste articole nu-mi aparțineau, și sunt trimise spre apariție de către Marele Stat-Major, Secția Propagandă, Ministerul Propagandei și de Ministerul de Război, Secția Propagandei¹.

Tipărirea acestor articole era obligatorie, iar ziarul s-a aflat sub supravegherea cenzurii. Alt ziarist care a scris articole antisemite, Ioan Botez, a repetat cele spuse de directorul său.

Numeroșii intelectuali evrei au avut o altă părere cu privire la spiritul și influența presei locale asupra maselor de români din oraș. Prof. Mendel Haimovici de la Universitatea din Iași (a fost numit profesor după răsturnarea regimului fascist) a remarcat în special influența articolelor instigatoare publicate în cele două ziare locale². Unul dintre fruntașii Comunității a notat că Pascu și Ioan Botez au publicat zi de zi articole de instigare împotriva evreilor³. Un funcționar al Comunității a subliniat că cele două ziare au apărut înaintea pogromului în ediții speciale, iar după bombardamentele aviației sovietice, au publicat pe primele pagini articole în care se arăta că „o anumită populație” este bucură de bombardamente, îl așteaptă pe dușman și-l ajută prin toate mijloacele care-i stau la dispoziție⁴.

A doua zi după marele bombardament din 26 iunie, generalul Stăvrescu, comandantul Diviziei 14, a fost interviewat de cele două ziare locale și a lăsat „să se înțeleagă printre rânduri că vina pentru atacurile inamicului o poartă elemente care-l servesc pe inamic”, adăugând că a ordonat Poliției să avertizeze populația evreiască împotriva repetării atacurilor aeriene (!).

Prutul a publicat un comunicat semnat de generalul Stăvrescu în care a încercat să calmeze populația românească după gravul bombardament al aviației sovietice. În încheierea interviului, generalul i-a avertizat pe colaboratorii inamicului : „Cei în slujba inamicului vor primi pedeapsa capitală și nu se va întârzia pentru a fi descoperiți”⁵.

Adrian Pascu a semnat după pogrom un articol în care arăta că „jidanii au ridicat din nou capul” și că prea puțin sânge a curs în oraș și „le mai trebuie [evreilor] un alt 29 iunie”⁶. La aceasta, Pascu a răspuns la proces că „ziarul nu avea un caracter de atitudine” ; „articolele pe care le publicăm sunt articole după normativele impuse în acea vreme”⁷. Sau, cu alte cuvinte, el personal nu are nici o vină. Așa se scria atunci.

1. Depoziția lui Adrian Pascu în ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, p. 331.
2. Depoziția martorului Mendel Haimovici (profesor) în ședința Tribunalului din București, la 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 425 (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția martorului Marcu Moscovici (avocat) în ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, p. 485.
4. „Raportul Braunstein” (vezi *supra*, p. 26, nota 3), p. 35.
5. Comunicatul generalului Stăvrescu în ziarul *Prutul*, 27 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 15, p. 65 ; depoziția martorului Spodheim (avocat) la Procuratura Generală al Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 24 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 43 (USHMM, microfilm 47).
6. Depoziția martorului Haim Hers în ședința Tribunalului din 17 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 437.
7. Depoziția lui Adrian Pascu în ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, p. 331.

Ioan Botez publica atunci aproape zilnic o rubrică antisemită cu titlul „Cronica iudaică”, iar Adrian Pascu obișnuia să apeleze la autorități să-i închidă pe evreii orașului în ghetouri¹.

După cum am arătat, articole ale lui Pascu și Botez au lăsat o impresie grea asupra miilor de evrei liber profesioniști care le-au citit. Aceste articole constituiau o doză suplimentară de otrăvă antisemită, în afară de cea tipărită zilnic în ziarele din București (vezi *infra*, p. 404), iar influența lor a fost și mai covârșitoare, deoarece se refereau la evreii din Iași și la situația din oraș. Depozițiile intelectualilor evrei cu privire la influența presei locale sunt clare și categorice. Articolele lui Pascu și Botez, scria un avocat evreu, erau „o chemare la masacrarea evreilor”. Ei au răspândit idei despre „acte, chipurile, dușmănoase din partea populației evreiești”, adăugând comentarii cu privire la crimele evreilor împotriva românilor în Basarabia. Ei au contribuit la răspândirea zvonurilor despre semnalizări făcute, chipurile, de evrei avioanelor sovietice. Și autoritățile, a adăugat martorul, au răspândit astfel de zvonuri despre colaborarea evreilor cu inamicul. Presa și autoritățile au creat o atmosferă dușmănoasă față de evrei și au fost răspunzători pentru apariția concepției că „evreii sunt scoși din cadrul regimului”².

Un intelectual evreu din Iași i-a descris în mod amănunțit, în depoziția sa, pe toți ziariștii și scribii care au publicat articole pline de ură împotriva evreilor, care s-au ocupat în mod obsesiv de evrei și au propus „soluții”. Evident că lista este mult mai lungă și cuprinde, în afară de cei amintiți mai sus, și pe preotul Chirică de la biserica Barnovschi, pe colonelul în rezervă Zamfirescu, dintre cuziștii din oraș, pe Emil Ghiurtz, pe avocatul Mihai Constantinescu, pe Nichita, pe Grigoriu și alți ziariști profesioniști sau amatori care au instigat la ură cu mulți ani înainte de pogrom, în timpul evenimentului și după aceea :

Toți aceștia, majoritatea pentru bani și o mică parte din ei pentru plăcerea ce le-o făcea, scriau în fiecare zi articole pe care le reproduceau ziarele *Prutul*, *Moldova* etc. otrăvind populația românească și îndemnând-o la crimă și jaf contra populației evreiești³.

Cu câteva zile înainte de 29 iunie, s-a înregistrat încă un semn al iminentei catastrofe. Inspectorul de poliție Leahu a început, după spusele sale, să primească rapoarte de la gardienii de stradă că „pe casele locuite de creștini s-au scris semnul crucii cu var sau vopsea și că în ultima vreme astfel de semne apăreau din ce în ce mai des și prin mai multe cartiere”⁴. În 1945, colonelul Lupu a explicat anchetatorilor că nu era dificilă identificarea caselor în care locuiau evrei, pentru a-i aresta : „Toate casele unde erau locatari creștini erau însemnate cu câte o cruce, iar casele unde era populația evreiască nu aveau nici un semn”⁵. Aceasta a ușurat, după spusele lui, *germanilor* misiunea de a-i aresta pe evrei și de a-i preda soldaților români – încercând în felul acesta să-i acuze pe germani de arestări, pentru a reduce din răspunderea lui față de crimă.

1. Depoziția lui Otto Schechter la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, p. 534 ; depoziția martorului Meer Groper (dentist), *ibidem*, p. 417.
2. Depoziția martorului Leo Batfeld (avocat) la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, p. 362. Ziarele *Prutul* și *Moldova* nu au fost disponibile autorului.
3. Declarația lui Aristide Rauch în fața acuzatorului public la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 86 (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Gheorghe Leahu la Tribunalul Poporului din București, 29 octombrie 1945 *ibidem*, vol. 26, p. 86 (USHMM, microfilm 48).
5. Proces-verbal de confruntare între generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 9.

Însemnarea caselor cu cruci nu a fost o acțiune voluntară și spontană. Ea a început înainte de bombardarea orașului, la 26 iunie. Unul dintre fruntașii Comunității a descris astfel această operațiune: „În ziua de 25 iunie polițiștii ieșeni au cutreerat casele, invitând populația creștină să-și puie la ferestre și la intrare cruci. Tot în acea zi s’au luat tineri evrei pentru săpare de gropi la cimitirul evreiesc”¹. Fără să știe cauza fenomenului, mulți evrei au observat că românii care au părăsit orașul în ajunul pogromului și-au însemnat casele cu cruci². Când au început arestările și execuțiile, fruntașii Comunității au înțeles, cu întârziere însă, de ce „toate casele creștinilor au fost însemnate cu cruci”³.

Etapă următoare în pregătirea pogromului a început la 27 iunie. Autoritățile i-au acuzat în mod oficial pe evrei, făcându-i răspunzători pentru bombardamentele sovietice. Chestorul Poliției, Chirilovici, a chemat la Chestură doisprezece dintre fruntașii Comunității și le-a comunicat, în numele generalului Stăvrescu, că aviatorii sovietici care au bombardat orașul sunt originari din Iași și că „noi, evreii, am fi semnalizat cu inamicul, căci numai așa se explică pustiirea orașului, și că noi, evreii, nu am fi avut victime și nici pagube”⁴.

Chirilovici a ordonat fruntașilor Comunității să adune în decurs de 24 de ore toate lanternele, binoclurile, aparatele de fotografiat și de filmat pe care le dețin evreii și să le aducă la Chestură. După pogrom s-a dovedit că adunarea aparatelor de fotografiat și de filmat a avut ca scop să-i împiedice pe evrei să fotografieze imaginile atrocităților.

Îngrijorat de zvonurile despre organizarea unui pogrom, președintele Comunității, Iosef Iacob, s-a dus la Chirilovici și i-a cerut să ia măsuri⁵. Iosef nu s-a mulțumit cu rugămintea, și pentru „convingere” a adăugat o mită de două milioane de lei, după buna tradiție românească – să nu ceri un „bine” de la o oficialitate „cu mâinile goale”. Chestorul Poliției era deci ultimul care i-ar fi putut acuza pe evrei în legătură cu bombardamentele sovietice.

Semnalizări, împușcături, alarme

Generalul Stăvrescu i-a acuzat pe evrei, la 26 iunie, în orele după-amiezei, că semnalizează avioanelor sovietice și că, prin urmare, vor suferi „pedeapsa cu moartea”. Marele Cartier General a avertizat (și înainte, și după aceea) unități ale Armatei și ale Poliției, în numele generalului Antonescu, că evreii colaborează cu inamicul și chiar îl ajută să atace soldații români. Antonescu a ordonat comandantului garnizoanei să pregătească evacuarea tuturor celor 45.000 de evrei din Iași, după care a revenit asupra ordinului în noaptea pogromului, la 28 iunie, ora 23. Prefectul Captaru a întrebat aproape disperat Ministerul de Interne cum se poate executa ordinul și unde să-i trimită pe evrei. Era limpede că timpul presează și trebuie începută acțiunea. La 27 iunie,

1. „Raportul Braunstein” (vezi *supra*, p. 26, nota 3), p. 35.
2. Depoziția martorului Leo Batfeld (vezi *supra*, p. 56, nota 2).
3. Depoziția martorului Marcu Moscovici (avocat) (vezi *supra*, p. 55, nota 3).
4. Extras din depoziția lui Avram Hahamu, vicepreședintele Comunității, dată acuzatorului public, 2 martie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 16, p. 66.
5. Depoziția lui Iosef Iacob în ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea I, p. 448 (USHMM, microfilm 47).

Siguranța a ordonat Poliției din Iași să efectueze percheziții în casele evreilor pentru a descoperi arme și muniții. Agenți ai Serviciului Special de Informații și trimiși ai Secției a II-a care au sosit pentru a pregăti pogromul au răspândit zvonul că evreii semnalizează noaptea avioanelor sovietice, în ciuda faptului că bombardamentul reușit al aviației sovietice a avut loc ziua. Drept urmare, mulți militari și comandanții lor, care nu cunoșteau secretul pregătirilor, au fost foarte convingși că evreii colaborează cu inamicul. Un locotenent din compania de poliție militară a Diviziei 14 a descris zvonurile care circulau printre ofițerii încartiruiți la Iași cu privire la semnalizările evreilor către avioanele sovietice și despre parașutarea „fiului brutarului” evreu, adăugând: „Nici eu și nici camarazii mei, ofițeri de la postul de comandă ai Diviziei 14 nu am putut primi vreo confirmare a acestui zvon. De asemenea, la postul de comandă, unde funcționam, nu s’a confirmat... că a fost găsit vreun locuitor evreu sau neevreu care să fi făcut semnalizări luminoase, fie cu lanterna, fie cu orice alt obiect incandescent”¹.

Soldați care au mărșăluit sau au trecut prin cartierele evreiești sărace de la periferiile orașului sau le-au traversat n-au așteptat un semnal special, și au început pogromul încă din 25 iunie 1941. Aceste cartiere se aflau în sud-estul orașului – Marta și Rufeni. „Înainte de bombardamentul de joi 26 iunie, soldați români, cei mai mulți în stare de ebrietate au intrat din casă în casă și au început să lovească cu ciomagul, indiferent, copii, femei sau bătrâni... Se puneau patrule ca nu cumva evreii să intre în adăpost și dacă erau [acolo evrei] se repezeau să-i împuște.”²

Pe strada Rufeni, unde locuiau sute de evrei, operațiunea a început la 26 iunie, imediat după bombardament: 83 de evrei au fost scoși din casele lor și din adăposturi, au fost „legați unul de altul, duși între baionete la Chestură, ținuți până sâmbătă, 28 iunie; duși apoi la închisoarea militară”³. Femeile și copiii au fost eliberați la 28 iunie, însă bărbații au rămas în arest până la 30 iunie, timp în care au fost schingiuiți.

Pe anumite străzi au fost arestați evrei deja în 27 iunie – cu alte cuvinte, înainte de înscenarea atacurilor împotriva soldaților români și germani. Pe străzile Carol și Păcurari, pe unde au mărșăluit majoritatea unităților militare în drum spre front, deja la 27 iunie au fost arestați evrei, sub acuzația că au semnalizat cu lanterne: „Toți cei arestați au fost duși la cazarma Regimentului 13 Dorobanți, unde au fost ținuți și maltratați și schingiuiți până în ziua de duminică 29 iunie, când au fost duși, cei care mai trăiau, la Chestură”⁴. Șeful circumscripției 5 de poliție, Nicolae Crăciun, a lăsat o descriere detaliată a pogromului-divertisment pe care soldații români s-au grăbit să-l organizeze înainte de data „oficială”. El a controlat în cartierul Abator dacă se aflau gărzi militare care trebuiau să păzească două fabrici mari, iar cu acest prilej a găsit la intersecția a două străzi câțiva soldați români și o patrulă germană care efectuau o percheziție în casa unei evreice sărace și care era pusă la zid cu mâinile ridicate: „Pe stradă am găsit mulți oameni de la periferiile din jur care o înjurau pe jidaucă și pe jidani deoarece ei sunt spioni și au tras în armată”. În fruntea instigatorilor se afla un sergent; ulterior s-a dovedit că era vorba de legionarul Manoliu, care omorâse deja opt evrei. Sergentul

1. Depoziția locotenentului Ioan Aburel la Tribunalul Poporului din București, 1 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 24, pp. 59-59b.
2. Depoziția martorului Ghidale Cauffman, fără dată (septembrie 1945), la Tribunalul special de judecare a criminalilor de război de la Iași, *ibidem*, vol. 40, p. 405 (USHMM, microfilm 43).
3. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 350.
4. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 56, nota 3), p. 79.

afirma că în casa evreiceii se află, „după informația pe care o are unitatea lui”, o stație clandestină de radio. Un comisar de poliție a răspuns, așa a raportat Crăciun la 28 iunie 1941, că „el nu crede că în această casă sărăcăcioasă se află o stație de radio și că nu e drept să fie instigată armata germană împotriva unei părți a populației, deoarece s-a creat impresia că situația nu este în stăpânirea noastră”. Sergentul a indicat și alte case evreiești, pretinzând că „jidanii au tras asupra unei coloane de soldați germani și au omorât un ofițer german”. Șeful circumscripției de poliție s-a grăbit să intre într-o altă casă, înainte de a fi prea târziu :

Am găsit lipiți de zidul casei femei, copii și bărbați evrei, cu mâinile ridicate în sus și somați la aceasta cu arme de către ostași români, fiind de față și câțiva militari germani din coloana oprită. Foarte multă lume civilă din mahala instiga împotriva jidanilor [tipând] că sunt trădători și că au tras în armată. Am recunoscut printre cei de la zid pe evrei [pe care îi cunoșteam personal] care erau grav loviți peste față și amenințați cu împușcarea. Am avut chiar la un moment dat impresia că vor fi executați pe loc, fără să pot căpăta de la cineva vreo lămurire serioasă spre a descoperi cauza acestei situații.

Tot în acea clipă au început să se tragă focuri de armă cazonă și pistol automat pe toată valea din spatele sinagogii de pe strada Aurel Vlaicu... Am fost întrebat tot atunci de un ofițer german în franceză de ce românii împușcă așa fără motiv în oraș, producând alarmă... Orice încercare de potolire a acțiunii descrisă mai sus din partea noastră a rămas fără efect și riscând împușcarea sau linșarea, deoarece [acolo] se instiga de către civili și împotriva Poliției. Ei țipau [că Poliția] e jidovită și plătită de jidani¹.

Comisarul-șef al circumscripției de poliție a reușit să ia legătura cu locotenent-colonelul Chirilovici și să-i ceară ajutor; Chirilovici s-a adresat colonelului Lupu, cerându-i întăriri. Lupu și-a adus aminte că într-adevăr i s-a adus la cunoștință că soldați din unitățile de transporturi ale Diviziei 14, care erau încartiruiți în zonă, „au început a se deda la jafuri contra populației evreiești”. Șeful circumscripției 5 de poliție a anunțat că nu poate să stăpânească situația. Lupu, Chirilovici, procurorul și pretorul Diviziei 14, maiorul Nicolae Scriban – însoțiți de o companie motorizată a Jandarmeriei –, au venit în cartier și Lupu a constatat că „informația era exactă. Am văzut mulți evrei răniți și bătuți”. Lupu a hotărât să-l aresteze pe sergentul Manoliu, care s-a făcut remarcat mult în minipogromul de la Abator, însă pretorul Scriban a hotărât să-l elibereze². În aceeași zi, Lupu și Chirilovici i-au surprins pe cei doi ofițeri ai Serviciului Special de Informații, având asupra lor autorizații ale Secției a II-a, în timp ce înarmau circa patruzeci de legionari cu arme automate în cartierul Păcurari; dar despre aceasta n-au raportat atunci, întrucât era vorba de o chestiune a Marelui Cartier General, așa cum au explicat anchetatorilor în anul 1945.

La o altă intersecție a aceleiași străzi s-a petrecut, a doua zi, un alt minipogrom. Așa cum am arătat, cartierul unde s-au desfășurat aceste fapte era cunoscut drept „Cartierul Abatorului”. Era periferia sudică a orașului, considerată și în trecut un loc periculos pentru evrei, din cauza marelui număr de muncitori huligani care lucrau la cele două fabrici din împrejurimi și la abatorul orășenesc, și a altora care obișnuiau să circule cu

1. Raport al comisarului de poliție Nicolae Crăciun, din 28 iunie 1941, către chestorul Poliției; copie autorizată, *ibidem*, vol. 27, pp. 132-134.
2. Prima depoziție a colonelului Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 3b (USHMM, microfilm 48). Vezi și *Cartea Neagră II*, pp. 25-26. Data evenimentului, notată acolo, este 28 iunie 1941.

cuțite lungi, să se îmbete și să se năpustească asupra unor evrei la orele serii. Acesta era un bastion permanent al lui Cuza și, apoi, al Mișcării legionare. Majoritatea evreilor care locuiau în cartier erau printre cei mai săraci, ca și vecinii lor români. Cartierul se afla în apropierea străzii Ciurchi – unde, și acolo, soldați și civili s-au grăbit să anticipeze pogromul. La 28 iunie, aproximativ la ora 11.30, soldați din Regimentul 13 Dorobanți au început să maltrateze evrei. Prefectul Captaru a notat pe scurt faptele lor : „Ei au jefuit și maltratată grav pe evreii din strada Aurel Vlaicu”¹. Locotenentul Ioan Aburel, din compania de poliție militară a Diviziei 14, care a sosit acolo, și-a adus aminte mai multe : „Am văzut evrei bătuți și plini de sânge, care se plâneau că au fost jefuiți de bani și lucruri din casă de către unii militari din armata română și de către civili”². Nici aceste minipogromuri nu au fost cercetate și nu s-au luat nici un fel de măsuri împotriva vinovaților. Astfel de minipogromuri „spontane” inițiate de soldați, dintre care unii erau sub influența alcoolului – cu ajutorul unor bande de pogromiști care fie fuseseră înarmați, fie își improvisaseră unelte de distrugere –, puteau fi văzute pe multe străzi. Scopul principal l-a constituit jaful, pe fondul știrii că răzbunarea asupra evreilor este aproape.

La 27 iunie, șefii administrației din Iași s-au întrunit în somptuosul Palat al Prefecturii pentru a lua, chipurile, hotărâri cu privire la întărirea ordinii – în realitate, pentru a începe desfășurarea forțelor care vor participa la pogrom. În afară de asta, în oraș au fost aduse și răspândite două companii din Regimentul 6 Infanterie și din Regimentul 13 Dorobanți: au patrat zi și noapte pe străzile orașului, după bombardamentul din 26 iunie 1941, pentru a preveni jaful, întrucât în timpul nopților orașul era în camuflaj total³. La sedință au fost de față prefectul, comandantul garnizoanei, chestorul Poliției, inspectorul Siguranței, Gioseanu și adjunctul său, Cosma, procurorul-șef civil și medicul orașului. S-a hotărât întărirea posturilor de poliție cu jandarmi conduși de ofițeri, „pentru descoperirea acelor care trag focuri de arme”⁴ – deși până în momentul deciziei evreii încă nu fuseseră acuzați oficial că au tras în armată. Acești jandarmi care au întărit forțele de poliție au fost primii care au arestat, au jefuit și au ucis evrei (vezi *infra*, p. 75).

Următoarea fază a planului a constituit-o organizarea de atacuri false asupra soldaților, pentru a stârni furia și riposta lor și a crea impresia de pierdere a controlului și necesitatea luării unor măsuri drastice împotriva evreilor. Chestiunea „vinovăției” lor era deja stabilită. Înainte de pornirea atacurilor false, care aveau ca scop declanșarea pogromului, chestorul adjunct titular al Poliției, Leahu, i-a convocat pe gardienii orașului și le-a ordonat să depună armele. Însă, numai după câteva ore, a modificat ordinul. Comandantul circumscripției 2 de poliție, comisarul Gratiu Sprânceană, și-a amintit, în 1945, ordinul : „ca noi, Poliția, să nu ne amestecăm în ceea ce va face Armata prin oraș fie că va face bine sau rău”⁵. Armele personale au rămas la polițiști, care, în noaptea aceea, nu au părăsit posturile de poliție.

1. Raportul nr. 10842 din 29 iunie al prefectului Captaru către ministrul de Interne, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 483 (USHMM, microfilm 35).
2. Depoziția locotenentului Ioan Aburel la Tribunalul Poporului din București, 1 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 58b.
3. Raportul adjunctului chestorului titular al Poliției, Gheorghe Leahu, către Ministerul de Interne, 2 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 44, p. 110.
4. Proces-verbal de confruntare între generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 7 iulie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 14, p. 61 (din declarațiile colonelului Lupu).
5. Depoziția comisarului de poliție Gratiu Sprânceană la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 19 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 29; copie: *Cartea Neagră II*, nr. 18, p. 67. În depoziția sa (și în toate depozițiile și anchetările sale

În seara zilei de 28 iunie, au sosit la Iași și la Chestură ofițeri ai Armatei și Jandarmeriei care au comandat practic operațiunea. Ca de obicei, când este vorba de răspunderea pentru pogrom, memoria celor răspunzători este scurtă – numai subalternii au ținut minte această parte. Inspectorul adjunct al Siguranței, Matei Cosma, și-a amintit că „în seara din noaptea pogromului am fost avizat de Chestură că spiritele sunt agitate și se arăta teama de a nu se produce incidente între elementele de stânga, armată și autorități”¹ – „elementele de stânga”, adică evrei.

După aceea au început să se audă împușcături în diferite locuri din oraș. La Chestură, în afară de comandanții obișnuiți, care se aflau toți acolo, Cosma a găsit și personaje noi: colonelul Barozzi, pretorul Armatei a 3-a; colonelul Bădescu, comandantul Jandarmeriei din Moldova; locotenent-colonelul Niculescu-Coca, pe care nu-l mai văzuse până atunci, și alte persoane necunoscute. Cosma a fost surprins să-l vadă pe colonelul Barozzi – „l’am văzut pentru prima oară și care nu fusese niciodată în instituțiile Poliției, el neavând nimic comun cu Poliția” –, la fel și pe Niculescu-Coca.

Când au început să se audă împușcăturile, „chestorii se arătau derutați”, în schimb coloneii Bădescu, Barozzi și Niculescu-Coca „erau foarte calmi”. Dar asta nu era totul. Ei au refuzat să iasă pe teren și să vadă cine trage, iar colonelul Barozzi le-a spus celor de față: „Elementele comuniste și cele de stânga trebuie să acționeze”². Încercările lui Chirilovici de a lua legătura cu prefectul și cu colonelul Lupu au dat greș, răspunsul primit fiind acela că ei nu se află la birou. Cosma a presupus că cineva a pus stăpânire pe rețeaua telefonică. Colonelul Bădescu nu-și mai amintea, în 1945, că s-a aflat la Chestură în noaptea de 28/29 iunie, și a adăugat: „Nu am avut nici o cunoștință că în luna iunie 1941 după declararea războiului s’ar pregăti ceva contra populației evreiești din localitatea Iași. Am fost cu toții surprinși în seara de 28 iunie 1941 când a început să se tragă focuri de armă de pretutindeni”³.

La ora 21.00 s-a auzit o alarmă aeriană înscenată. Câteva avioane germane au traversat cerul orașului, iar unul dintre ele a lansat o rachetă de culoare albastră⁴. Acesta a fost semnalul. Imediat s-au auzit împușcături din toate părțile orașului, focuri de arme automate și puști, îndeosebi pe străzile centrale, pe unde mășăluiau atunci unități militare în drum spre front. Dirijarea acestor coloane militare pe străzile respective nu era o necesitate operativă, iar în planul de acțiune al Armatei se specifica foarte clar: coloanele nu vor străbate orașul⁵.

înainte de proces), Leahu nu și-a amintit de ordinul pe care l-a dat polițiștilor de a nu se amesteca în ceea ce va face Armata. Vezi, de exemplu, depoziția lui Leahu la Tribunalul Poporului din București, 29 octombrie 1945, *ibidem*, pp. 50-58b.

1. Depoziția inspectorului adjunct al Siguranței, Matei Cosma, la Tribunalul Poporului din București, 26 martie 1945, *ibidem*, p. 69.
2. Depoziția inspectorului adjunct al Siguranței, Matei Cosma, la Tribunalul Poporului din București, 15 februarie 1945, *ibidem*, pp. 72-73b.
3. Depoziția colonelului Gheorghe Bădescu la Tribunalul Poporului, partea a II-a, 21 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 52b.
4. Referitor la culoarea și numărul rachetelor, există două versiuni. La 30 iunie 1941, colonelul Chirilovici a raportat că erau de culoare roșie și că au fost lansate de avioane inamice, „probabil semnalul de începere a dezordinii” (raportul locotenent-colonelului Chirilovici către ministrul de Interne, 30 iunie 1941 – *Cartea Neagră II*, nr. 43, p. 108). Într-un memoriu către Tribunalul militar din anul 1947, Chirilovici susține că, de fapt, culoarea era verde și că a fost lansată o singură rachetă, dintr-un avion german (*ibidem*, nr. 30, p. 81).
5. Jurnalul de operațiuni al Diviziei 14 a înregistrat, în mod explicit, la 25 iunie 1941: „Transporturile vor fi astfel organizate ca să nu traverseze orașul Iași, și se vor desfășura numai nopțile” – vezi jurnalul de operațiuni al diviziei, acțiuni și ordine din 25 iunie 1941; copie autorizată de Tribunalul militar, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 107 (USHMM, microfilm 47).

Se trăgea în aer, dar și împotriva trupelor române care mășcăluiau prin centrul orașului, pe anumite străzi. Cei care trăgeau luaseră poziții din timp pe acoperișuri, în podurile unor clădiri publice, cum ar fi clădirea nouă a Universității, într-un turn vechi al unei biserici și a. Una dintre coloanele atacate s-a împrăștiat în dezordine, iar soldații s-au pus la adăpost și au răspuns cu focuri directe asupra atacatorilor din clădiri, cu toate armele pe care le aveau la dispoziție, inclusiv un tun cu diametrul de 53 mm.

Chestorul Poliției a raportat că în momentul deschiderii focului, la Chestură se aflau următoarele persoane: „Colonelul Barozzi Gh. – pretorul Armatei a 3-a, colonelul Bădescu Gh. – inspector regional de jandarmi, inspectorii de siguranță Gioseanu și Cosma, pretorul Diviziei de Infanterie, maiorul Scriban și întregul personal de conducere a Chesturii”¹.

Ordinea în care au fost amintite persoanele indică veriga de comandă a pogromului: reprezentantul Marelui Cartier General, care raporta direct generalului Topor, executantul ordinului de „curățire a terenului” în Basarabia și Bucovina (și generalului Tătăranu), comandantul Jandarmeriei din Moldova (ai cărui subordonați primiseră direct permisiunea de a ucide evrei), care venise personal la Chestură pentru a anunța că evreii urmează să se răscoale; șefii Siguranței, care cunoșteau secretul pregătirilor, subordonați direct ministrului de Interne, participant la consiliile de ordine cu Antonescu, unde erau dezbătute „problemele dificile”; și abia la urmă au fost amintiți – fără a le indica numele – comandanții Poliției locale, ultimii puși la curent cu organizarea pogromului.

În oraș a mai apărut și un ofițer de legătură german de la comandamentul german din Iași, fapt care nu a fost menționat în nici un document, fiind amintit, printre altele, de către ofițerul român care l-a însoțit, comandantul companiei de poliție militară a Diviziei 14, căpitanul Darie: „În noaptea de 28 spre 29 iunie am fost element de legătură între generalul Stăvrescu și comandantul german însoțind ofițerul german de legătură”².

Așa cum am arătat, alarmele false au constituit ultima etapă a pregătirilor pogromului. Surpriza în rândurile evreilor a fost totală. Majoritatea s-au grăbit să coboare în adăposturi, unde au fost prinși apoi de gărzile de jandarmi, de soldații și civilii organizați dinainte. Unul dintre ei a descris astfel panica ce i-a cuprins: „În noaptea de 28/29 iunie s’au dat niște alarme la Iași și totodată se auzeau împușcături și de asemeni rachete luminoase zburau în toate direcțiile”³. Rachetele, mărturisirea evreul, au fost lansate din spitalul din centrul orașului („Sfântul Spiridon”) în direcția Chesturii, care se afla în apropiere, și din Chestură către locuința spațioasă a unui evreu – casă care a fost confiscată pentru a caza acolo Comandamentul german.

În orele dimineții s-au înmulțit patrulele care arestau evrei, ducându-i la Chestură. Alarma falsă din 28/29 iunie a deschis vânătoarea de evrei de la periferii, iar în două cartiere – cartierele Păcurari, din centrul orașului, și Nicolina, de la periferie –, grupe de soldați germani și români au început să ucidă evrei⁴. Unul dintre șefii Comunității a descris astfel începutul pogromului:

1. Raportul lui Chirilovici din 30 iunie 1941 (vezi *supra*, p. 61, nota 4), p. 108.
2. Depoziția maiorului Constantin Darie la Tribunalul Poporului din București, *ibidem*, p. 45b (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția martorului Maier Simu la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 14 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, pp. 214-214b (USHMM, microfilm 45).
4. Declarația martorului Israel Schleier (inginer), membru în conducerea Comunității, dată acuzatorului public la Tribunalul Poporului din București, fără dată, *ibidem*, vol. 45, p. 83 (USHMM, microfilm 47).

Pogromul propriu-zis a început sâmbătă seara. Pe la orele 21.30-22.00 a sunat alarma aeriană. Am coborât în adăpost, dar curând ne-am dat seama că alarma era falsă. Pe cer n'au apărut decât două sau trei avioane, din care a țâșnit la un moment dat o rachetă luminoasă. Simultan am auzit din toate colțurile orașului vacarmul împușcăturilor produse de tot felul de arme: pistoale, puști, mitraliere etc. Împușcăturile au durat toată noaptea¹.

Un evreu simplu a rezumat astfel alarmele înscenate :

În noaptea de 28 spre 29 iunie, în noaptea neagră când a început masacrarea populației evreiești eram alungați în adăposturi prin alarme aeriene false, aceasta pentru a fi mai ușor bandelor de criminali a-și găsi victimele².

Atacurile false ale unor unități românești și germane care au mărșăluit în noaptea aceea pe străzile orașului, împușcăturile cu gloanțe oarbe în direcția unor clădiri publice și militare au provocat reacții puternice din partea unor soldați care nu cunoșteau secretul planului, dându-le impresia unui atac de proporții al unei forțe inamice care s-a strecurat în spatele frontului și s-a plasat din timp pe rutele de circulație a unităților militare și în jurul unor clădiri publice.

Conform unui plan dinainte stabilit, forțele de poliție și de jandarmi au fost întărite cu circa 110 polițiști militari și cu 600 de jandarmi dintr-un batalion. Toți au plecat în patrulare prin oraș, după începerea atacurilor fictive. Comandantul unei companii de jandarmi a declarat (în anul 1945) că atunci când a ieșit în patrulare în noaptea de 28/29 iunie „am văzut morți pe strada Păcurari și pe strada Vasile Conta”³.

Adjunctul șefului Legiunii de jandarmi din Iași, locotenentul Emil Costinescu, a descris atacul fictiv de lângă Comandamentul Legiunii, în centrul orașului. Fără a se referi la întrebarea dacă a cunoscut dinainte planul pogromului, descrierea lui este exactă în tot ceea ce privește confuzia care i-a cuprins pe militarii și pe jandarmii care nu erau la curent cu amănuntele planului. El primise ordinul să verifice sursa împușcăturilor din clădirile Universității și din alte clădiri care se aflau în folosința trupelor române și germane : „Pe întuneric am putut observa și flăcările împușcăturilor care se vedeau pe casele din apropiere și pe pomii mai înalți, încât am avut impresia că suntem înconjurați de acei care trăgeau focurile și care se urcaseră pe case și în pomi”. După ce s-au auzit împușcături și lângă clădirea Inspectoratului de jandarmi, el a controlat împreună cu un alt ofițer clădirile și împrejurimile pentru a descoperi pagubele provocate, dar „n-am găsit nici o urmă de gloanțe... și întrucât n-am avut nici un rănit am ajuns la convingerea că focurile care s'au tras în tot timpul nopții, nu erau focuri reale cu cartușe”⁴. Ca ripostă la împușcăturile fictive, a remarcat ofițerul, soldați germani au tras focuri adevărate în direcția clădirilor și ferestrelor de unde – așa li s-a spus – se trăsesese.

1. Completări la prima mărturie a lui Israel Schleier, fără dată, *Cartea Neagră II*, nr. 37, p. 89.
2. Depoziția martorului Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 88 (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția locotenentului Dumitru Vornicu din Batalionul 4 Jandarmerie, la Tribunalul Poporului, 4 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 94b. Locotenentul a descris patrulările făcute împreună cu plutonul său pentru depistarea celor care trăgeau și evaluarea pagubelor. În cele din urmă a recunoscut că nu a găsit nici una, nici alta.
4. Depoziția locotenentului Emil Costinescu din Legiunea de jandarmi din Iași, la Tribunalul Poporului din București, 14 august 1945, *ibidem*, pp. 56-56b.

Numeroasele împușcături care s-au auzit pe toate străzile unde au fost postați soldați cu echipament complet, mai ales români, au creat impresia unei lupte de amploare, îndeosebi în centrul orașului. Mulți evrei care locuiau în vecinătatea locurilor de unde s-au auzit împușcături au înțeles atunci că este vorba de un spectacol înscenat, cu scopul de a semăna spaimă și de a-i paraliza de frică, de un semnal convenit pentru declanșarea unui atac împotriva lor, un semn stabilit al cărui înțeles era că viața și avutul lor nu mai aveau valoare. Și într-adevăr, soldați însoțiți de civili – care au fost înarmați ori s-au înarmat singuri – au început încă din seara aceea acțiuni de jaf și asasinări de evrei bogați din centrul orașului, pe străzile unde se petrecuseră scenele cu împușcături regizate. Soldați însoțiți de tineri din bandele organizate de trimișii Serviciului Special de Informații (premilitari) au năvălit în casele, negustorilor evrei și ale bogătașilor cunoscuți de pe străzile principale, au jefuit și au împușcat familii întregi – inclusiv copii mici –, pentru a împiedica orice posibilitate de plângere, probabil pe baza unui plan dinainte stabilit¹. Jafuri, violuri și asasinări de evrei s-au petrecut și la periferii în noaptea de 28/29 iunie, dar acolo au luat încă de pe atunci forma unui asalt în masă asupra unor oameni fără apărare, un fel de dezlănțuire de instincte sinistre, cum se petrecuse la București în a doua și a treia zi a pogromului (22-23 ianuarie 1941). Mărturiile despre aceste crime sunt numeroase, dar din lipsă de spațiu nu le vom prezenta aici. Aparent, în centrul orașului se instaurase haosul – dar, în realitate, situația se afla sub control. Un avocat evreu și ofițer în rezervă care a locuit în centrul orașului a descris astfel combinarea dintre alarma falsă, atacurile fictive împotriva soldaților și începutul pogromului. Descrierea se referă al orele după-amiezei și serii din 28 iunie :

Împușcăturile se întesc ; se trage de prin poduri, se trage asupra armatei [române] ; strada Carol [strada principală – *n.m.*], era înțesată de armată ce merge pe două coloane înspre Sculeni [târg pe Prut, la graniță – *n.m.*]. Strada... era plină de armată în mers, încât ar fi fost o imposibilitate ca o minge aruncată la întâmplare să nu lovească un om sau un cal. [Acum] a început să se tragă cu mitraliere în armată. Împușcături din toate părțile ; mă așteptam să văd zeci de morți și răniți. Nici un om, nici un animal, nici măcar un rănit. Ne-am dat seama imediat că se trăgea cu cartușe oarbe, deci provocare. Vedeau și naivii acest lucru. Evident că Poliția, Jandarmeria de pază și Comandamentul garnizoanei nu vedeau, însă vedeau un singur lucru : că se trage în plin asupra armatei, însă ca să se întrebe de ce nu cad morți sau răniți era prea mult... Pe la 6 după-amiază, sâmbătă [28 iunie], deci în plină zi apar patrulare militare românești, comandate de ofițeri și în grupe prin flanc câte unul, se comanda salturi de câte 20 metri [unul de altul] și... culcat. Mergeau ca la atac [asupra inamicului] ; doar se trăgea asupra armatei. Grupele făceau salturile [imaginare] pe trotuare, căci strada era ocupată până la refuz de armata ce mășălăuia. Grupele române dădeau atacuri asupra caselor de unde se trăgea... Sâmbătă seara pe la orele 11 [a doua] alarmă. Toată lumea la adăpost. O ploaie luminoasă de gloanțe. Două avioane nemțești aruncă de la mică altitudine rachete luminoase roșii și albastre. Un zgomot infernal de împușcături luminoase. Observ că din clopotnița bisericii Sfânta Paraschiva din dosul casei mele o mitralieră trăgea de zor cu trasoare. Când m-am uitat în sus pe cer, făcea impresia unei serbări cu focuri de artificii... Actul unul al dramei a început. Punerea în scenă artistic făcută. Cobor în adăpost. Voci [ale românilor] : „Ați văzut ? S'au răsculat jidanii ! Atacă orașul ! ”².

1. „Raportul Braunstein” (vezi *supra*, p. 53, nota 5), p. 35.

2. Depoziția martorului Benu Beer la Tribunalul Poporului din București, 16 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 37, pp. 17-17b (USHMM, microfilm 41).

Nu numai evreii au observat înscenarea, ci și români care nu avut nici un rol în pregătirea pogromului. Ei au atestat după 1941 că în noaptea aceea au fost martorii unor fenomene ciudate. Directorul Arhivei Statului din Iași, Gheorghe Ungureanu, ale cărui instituție și locuință se aflau în vechea cetate a orașului, unde este și cunoscutul turn al Goliei, a fost solicitat să predea soldaților cheile turnului – iar când a încercat să se lămurească de ce se trage de acolo, i s-a răspuns telefonic de la Poliție „să-mi caut de treabă”¹ și să înceteze a mai pune întrebări. Într-o situație similară s-a aflat și decanul Facultății de Științe umanistice, prof. Ioan Marinescu, când a vrut să vadă cine trage din podul clădirii Universității : erau soldați germani care trăgeau cu gloanțe oarbe, iar cât timp au continuat împușcăturile, profesorului nu i s-a permis să controleze locul². Șeful unei unități de polițiști a declarat, în 1945, că soldați dintr-o unitate militară română au spart felinarele de pe bulevardul central al orașului, „pentru ca să nu se vadă lumină” – așa i-a explicat un ofițer, cu toate că felinarele erau vopsite în albastru, pentru ca luminile lor să nu poată fi observate din avioane³. Un român care locuia peste drum de clădirea Siguranței a văzut în acea noapte agenți trăgând în aer și nu știa de ce⁴.

Apelul introdus la sentința sa de către un criminal dintr-un cartier, care a participat la asaltul inițiat de soldați și civili în cartierul Ciurchi, din vecinătatea cartierului Abator, a fost respins în anul 1949 de către un tribunal din București pe baza următoarelor argumente : el „a participat la instigări constituind acte de provocățiune cu ocazia masacrului evreilor de la Iași din iunie 1941 trăgând focuri de armă [în aer] și strigând că sunt trase de evrei, în scopul de a provoca reprimarea acestora [mai întâi] în cartierul Ciurchi și apoi a inițiat acțiuni de haf pe strada Aurel Vlaicu”⁵.

Unitatea de artilerie instalată în noaptea aceea în apropiere de Chestură a tras mii de cartușe în aer, cu puști și mitraliere. Directorul Chesturii, Gheorghe Stănciulescu, care primea mită lunară de la Comunitate, l-a avertizat pe un negustor evreu înstărit, din vecinătate, înainte de începerea împușcăturilor, că trebuie să se ascundă – și astfel a scăpat cu viață⁶.

În 1945, Stănciulescu a descris amănunțit, în fața acuzatorului, atacurile imaginare împotriva soldaților și „surprinderea” sa privind rezultatele controlului făcut de el după încetarea împușcăturilor, că „după atâta foc, nimeni nu era mort, nici rănit, nici urmă de gloanțe pe case sau prin geamuri, așa cum ar fi fost normal să fie”⁷. Și adjunctul inspectorului, Matei Cosma, care în toiul pogromului a raportat Direcției Poliției de Siguranță din București cine conduce operațiunea, a declarat în 1945 că „nimeni nu poate să explice cauza exploziilor, rachetelor și a împușcăturilor care s’au auzit” în noaptea de

1. Depoziția directorului Arhivei de Stat din Iași, Gheorghe Ungureanu, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 30 mai 1945, *ibidem*, vol. 24, pp. 71-71b (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția martorului Ioan Marinescu (profesor) la Tribunalul Poporului din București, 24 iulie 1945, *ibidem*, p. 26.
3. Declarația lui Victor Dragota, șeful detașamentului de gardieni publici, la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 26, p. 35 (USHMM, microfilm 48).
4. Rezumat al depoziției lui Lascăr Vilitel, fără dată (1945), *ibidem*, p. 22.
5. Rezumat al sentinței date de Tribunalul din București la apelul introdus de Gheorghe Condurache, sedința din 11 martie 1955, *ibidem*, vol. 4, p. 101 (USHMM, microfilm 47).
6. Completare la depoziția anterioară a unui martor al cărui nume nu a putut fi descifrat, 24 martie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 28 (USHMM, microfilm 48).
7. Depoziția directorului Chesturii, Gheorghe Stănciulescu, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 30 martie 1945, *ibidem*, p. 38b.

28/29 iunie¹. O candoare asemănătoare au dovedit-o și ceilalți potentăți din Iași la anchetele sau în depozițiile date în vederea pregătirii procesului lor.

Șeful Siguranței din Iași, inspectorul Gioseanu, care cunoștea secretul organizării pogromului, a raportat la 29 iunie, dimineața, că „evrei comuniști cu foarte slabe elemente comuniste române, au tras nenumărate focuri de armă și armă automată la Iași, cu dublul scop de a provoca panică în rândurile populației și oprirea mișcărilor trupelor în marș. Imediat s'a sesizat Poliția, Armata română și cea germană, procedând la percheziții domiciliare. Până în prezent sunt 4.000 arestări, aproape exclusiv evrei”.

După câteva zile, când nu se mai putea pretinde că au fost victime, Gioseanu a trimis un raport suplimentar, în care a recunoscut că „n'au fost victime”, dar „bănuindu-se că aceste focuri au fost trase de către evreii comuniști în unire cu elemente teroriste venite în acest scop de peste Prut [din Uniunea Sovietică]... s'a început [de către unități ale Armatei] percheziționarea și arestarea evreilor comuniști din ordinul dlui general [Stăvrescu] comandant al Diviziei 14”².

Cine era părtaș la secretul plănuirii pogromului (de exemplu, generalul Stăvrescu) a raportat că iudeo-comuniști și aviatori sovietici ale căror avioane au fost doborâte au tras în soldați români și germani, iar ca ripostă, „s'a procedat la încercuirea clădirilor de unde s'au primit focuri, precum și cartiere întregi, unde cei prinși au fost evacuați – bărbați, femei, copii – la Chestura de Poliție, unde cei găsiți în vină au fost executați pe loc de trupele germano-române care i-au capturat. Focurile [asupra armatei] au încetat din dimineața zilei de 29 iunie, orele 9 [dimineața]”³. Cei care nu cunoșteau secretul planului – sau au știut numai părți din el – au raportat într-o altă formă despre pogrom (vezi *infra*, p. 73).

Chestorul Poliției, Chirilovici, a raportat despre împușcături și despre violarea unor domiciliu evreiești și adăposturi de către soldați, jandarmi și polițiști, pentru a-i prinde pe cei care au tras, dar fără rezultate : „Nu s'a putut prinde nici unul din cei ce trăgeau”. Chirilovici a lăsat o descriere corectă a începutului pogromului, din clipa lansării rachetelor dintr-un avion german :

Toate unitățile în marș [prin oraș], toate patrulele de jandarmi fixate de cu ziuă [27 iunie] în toate cartierele, inclusiv o parte din gardienii publici din posturi, care se aliau trupelor, au început tot felul de percheziții, în case din care se părea că se trage și ridicau toți evreii, care în majoritatea lor au stat în adăposturi.

Cu această ocazie s'au împușcat unii dintre ei și s'au făcut numeroase jafuri. În tot timpul focul de arme nu înceta și i se răspundea cu foc adevărat de patrule și unitățile în trecere prin oraș... Toate organele din garnizoană, în cap cu domnul comandant de divizie au fost anunțate, iar la *Chestură au stat toată noaptea : d. pretor al Armatei, d. inspector de jandarmi, d. inspector de poliție, pretorul diviziei* cu tot personalul de conducere al Chesturii... nu s'a putut prinde nici unul din cei ce trăgeau. Menționăm că nu ni se semnala nici o victimă⁴.

1. Depoziția adjunctului inspectorului Poliției, Matei Cosma, la Tribunalul Poporului din București, 26 martie 1945, *ibidem*, p. 69b.
2. Raport secret despre pogrom al șefului Siguranței, inspectorul Gioseanu, către Biroul Statistic militar din Iași (filială a Secției a II-a), 4 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 258. Un raport de informare asemănător a fost trimis, de Inspectoratul Regional de Poliție din Iași, Direcției Generale a Poliției din București; s-au trimis copii la Președinția Consiliului de Miniștri, lui Mihai Antonescu.
3. Raport cu privire la pogrom al generalului Stăvrescu, comandant al Diviziei 14, către Ministerul de Interne, 30 iunie 1941, *ibidem*, pp. 475-476; copie : *Cartea Neagră II*, nr. 39, p. 93.
4. Raport cu privire la pogrom al chestorului Poliției, Chirilovici, către Inspectoratul General al Poliției și Siguranței din Iași, 30 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 34, p. 84 (sublinierile îmi aparțin).

Prefectul Captaru, căruia nu i s-a adus la cunoștință planul secret de organizare a pogromului, a alcătuit a doua zi dimineața, la 29 iunie, un raport categoric cu privire la spectacolul organizat la Iași cu scopul inițierii pogromului. După ce a descris momentele de deschidere a focului asupra soldaților români și germani și locurile unde s-a tras, prefectul a adăugat câteva concluzii surprinzătoare cu privire la cei răspunzători de împușcături și scopurile lor :

Se crede că focurile de armă sunt opera unor indivizi organizați care urmăresc să producă panică atât prin unitățile germane și românești, cât și în sânul populației orașului... După indiciile obținute până în prezent, se constată că se caută de către anumiți indivizi să arunce vina asupra evreilor din oraș cu scopul de a afâța atât armata germană și română precum și populația creștină contra evreilor, pentru a da loc la uciderea în masă a acestora¹.

În acest raport, Captaru amintește că i-a cerut personal generalului Stăvrescu, „din timp”, să întărească paza în oraș – mai ales după ce a aflat despre asasinatelor comise de soldați din Regimentul 13 –, „pentru a preveni eventuale dezordini și maltratări contra evreilor”². În zilele următoare, Captaru și-a schimbat atitudinea față de evenimente și s-a integrat, de bună voie sau nu, în marea reprezentatie care a fost montată la Iași. Totuși, primul său raport general rămâne o dovadă exclusivă în dezvăluirea planificatorilor și a scopurilor lor, precum și o dovadă că nu s-a aflat pe lista oficialităților care au știut de organizarea pogromului.

La vânătoarea începută în noaptea de 28/29 iunie au participat în primul rând polițiștii din Iași, întăriți cu polițiști din Basarabia, aduși în oraș în vederea înapoierii lor în provincie, cu unități de jandarmi care au întărit din timp circumscripțiile de poliție și cu patrulare mobile postate în special în cartierele evreiești, cu Batalionul 4 Jandarmerie și cu 600 de jandarmi care au fost scoși pe străzi ; cu soldați, cu tineri înarmați de trimiși ai Serviciului Special de Informații și cu o gloată numeroasă – cu alte cuvinte, români de rând care așteptau momentul potrivit să jefuiască și să omoare, știind că aceasta este noaptea răzbunării pe evrei și că nu vor trebui să dea nici o socoteală pentru faptele lor. Unul dintre avocații Comunității, Leon Reicher, a descris participanții la percheziții din noaptea de 28/29 iunie (după ce s-au auzit alarmele și împușcăturile) : „Poliția civilă, gardieni, agenți și comisari însoțiți și de către un soldat, luat din gărzile ce făceau de serviciu la circumscripțiile de poliție”³.

În dimineața de 29 iunie, mărturisește un alt evreu, „am fost scoși din diferite ascunzișuri de către civili și gardieni publici care am auzit că ar fi fost gardieni în Basarabia ocupată... am fost bătut până la sânge împreună cu familia mea de către aceștia care o parte se ocupa de a jefui casa în timp ce eu eram bătut de către alții. Mi s'a pus revolverul la tâmplă și am fost amenințat să fiu împușcat dacă nu predau armele cu care am tras în armată”⁴.

Căutarea teroristilor care au tras, chipurile, în armată, prezența polițiștilor din Basarabia (care cunoșteau deja ordinul de „curățire a terenului”, întrucât comandanții

1. Raportul prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, ora 11.10, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 482 (sublinierea îmi aparține).
2. *Ibidem*, p. 483. Acest raport a fost amintit la proces doar de Captaru, și nu a fost folosit de acuzare.
3. Depoziția avocatului Leon Reicher la Tribunalul militar din București, 24 mai 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 51, p. 349b (USHMM, microfilm 44).
4. Declarația lui Friedrich Schönblum la Tribunalul Poporului, copie nedată (1945), *ibidem*, vol. 34, p. 30 (USHMM, microfilm 49).

lor îl primiseră la 18 iunie 1941), cetățenii înarmați de către agenți SSI și libertatea de a jefui în timpul perchezițiilor trebuiau să ducă la crime, deoarece un evreu mort nu putea cere înapoierea bunurilor și nu-i putea identifica pe jefuitori. Și într-adevăr, în acea noapte au fost executați sute de evrei, poate mai mulți. Primele execuții au avut loc în strada Păcurari, unde se afla sediul Serviciului Special de Informații, strada unde au fost înarmați huliganii. „Când am ieșit în patrulare am văzut morți pe strada Păcurari”, a atestat comandantul detașamentului de jandarmi care a ieșit în seara aceea să vâneze iudeo-comuniști. El și jandarmii lui au „cercetat” diverse case, „dar n’am găsit arme”, și în încercarea de a scăpa de pedeapsă, a mai adăugat: „*Nemții* ridicau oameni de prin case și-i predau patrulelor noastre iar patrulele batalionului îi duceau la Chestură”. După o scurtă șovăială, a recunoscut că „în unele cazuri desigur și patrulele noastre au ridicat din inițiativa lor oameni spre a-i duce la Chestură”¹. Cum vom vedea în continuare, soldații germani au omorât, într-adevăr, evrei, dar în noaptea de 28/29 iunie inițiativa perchezițiilor și a pătrunderii în case a aparținut românilor, întrucât germanii nu cunoșteau orașul și nu știau unde să caute, ținând cont și de camuflajul total impus chiar și cu prețul distrugerii felinarelor de pe străzile centrale.

Cei responsabili de coordonarea pogromului – colonelul Bădescu, colonelul Barozzi și pretorul Diviziei 14, Scriban – au circulat pe jos în seara aceea și în orele nopții (fără să le fie frică de așa-zisele atacuri iudeo-comuniste), pentru a urmări realizarea planului. Comandantul Jandarmeriei din Moldova, colonelul Bădescu, a descris astfel acele ore: „Toată noaptea de 28 spre 29 iunie am însoțit pe colonelul Barozzi, pretorul Armatei [a 3-a] de la Roman, prin diferite străzi și cartiere ca să ne dăm seama *precis* de unde se trag aceste focuri. Pe la 4 dimineața am ajuns și la Chestură”². Bădescu și însoțitorii lui n-au ajuns la Chestură dimineața, ci s-au întors acolo după ce fuseseră cu o seară înainte la Chestură, așa cum s-a notat înainte, pentru comandarea acțiunii. La câteva luni după ce a depus această mărturie și având în vedere dovezile adunate cu privire la prezența lui în clădirea Chesturii în noaptea pogromului, Bădescu și-a schimbat versiunea, recunoscând că s-a aflat acolo și că „la Chestură am stat până către orele 4 dimineața”³.

Comandantul poliției militare a Diviziei 14, căpitanul Darie, care în noaptea de 28/29 iunie a fost trimis ca ofițer de legătură cu Comandamentul german și a adus „un observator german” la Chestură, s-a ferit foarte mult după aceea să recunoască faptul că a avut vreo legătură cu organizatorii pogromului: „Nu este adevărat că în seara de 28 spre 29 iunie 1941 aș fi luat contact cu dl general Barozzi pe strada Păcurari și aș fi discutat măsurile ce urmau a fi luate”⁴. În august 1945, când a făcut depoziția, o recunoaștere a participării la aplicarea planului de exterminare l-ar fi putut aduce în fața plutonului de execuție. Iar colonelul Lupu a notat, referindu-se la acea seară, că „colonelul Bădescu era în legătură cu Marele Cartier General, în special cu dl general

1. Vezi *supra*, p. 63, nota 3.

2. Depoziția colonelului Bădescu la Tribunalul special din București, 31 martie 1945, *ibidem*, p. 78b (sublinierea îmi aparține).

3. A doua depoziție a colonelului Bădescu, 21 septembrie 1945, *ibidem*, p. 53b. Bădescu a notat că l-a însoțit pe Barozzi pentru a accentua că nu el a condus operațiunea, în schimb toți ceilalți responsabili au subliniat în depozițiile lor că l-au însoțit pe Bădescu. În cele din urmă, Bădescu a recunoscut că „în luna iunie, adică în zilele de 27, 28, 29 și 30 iunie precum și în primele zile ale lunii iulie am fost prezent la Iași” (Depoziția colonelului Bădescu [vezi *supra*, nota 2], p. 78).

4. Depoziția maiorului Constantin Darie la Tribunalul Poporului, 29 august 1945, *ibidem*, p. 45.

Tătăranu și cu siguranță că dânsul a cunoscut în amănunțime întreaga situație. Dl general Barozzi era în legătură cu colonelul Bădescu”, subliniind astfel, fără a recunoaște că a fost părtaș la secret, cine a condus operațiunea de la Iași¹.

La ora 23.00, în noaptea de 28/29 iunie, a sosit aprobarea finală de masacrare a evreilor. Antonescu i-a telefonat direct colonelului Lupu, pe care-l cunoștea personal, dându-i – și, prin intermediul lui, și celorlalte forțe – mână liberă în acțiunea de masacrare a evreilor. Ordinul (de fapt, aprobarea) a fost expus pe larg la începutul capitolului anterior. După câte se știe, Antonescu a dispus evacuarea evreilor din oraș deja la 27 iunie, însă a doua zi s-a dat și aprobarea de a-i masacra, inclusiv pe femei, și de a-i deporta pe toți, inclusiv copiii, „pachete, pachete”. Oare ordinul lui Antonescu a fost influențat de rapoartele mincinoase ale organizatorilor pogromului și ale șefilor diferitelor organe ale puterii, ori poate Antonescu însuși s-a ocupat de cristalizarea planului și crearea pretextului pentru pogrom și evacuare? Iată o întrebare la care nu există răspuns – dar însăși ridicarea ei ar putea crea impresia că cineva l-a indus în eroare pe Conducător, fapt de neconceput în lumina modului său de comportare și a ordinelor lui ulterioare. La proces, Antonescu nu a recunoscut că a dispus masacrarea evreilor și evacuarea întregii Comunități. Există în persoana lui o îmbinare de strateg și tactician, de viclenie și ipocrizie, având capacitatea de a instiga mase și, în același timp, de a părea un om civilizat – dar, mai presus de toate, exista în el o ură oarbă, patologică, s-ar putea spune, împotriva poporului evreu.

Ordinul pe care i l-a dat direct lui Lupu în noaptea care a precedat inundarea orașului cu sânge evreiesc a fost bine ascuns la anchetă și la proces de către toți cei care trebuiau să-l pună în aplicare, precum și de tribunal – ordinul nu a apărut în actul de acuzare și nu a fost dezbătut la proces. Lupu l-a amintit numai în prima sa depoziție, și atunci a încercat să-l inducă în eroare pe anchetator prin faptul că a mutat data primirii lui de la 28 iunie, ora 23.00, la a doua zi, 29 iunie, aceeași oră².

Nu a fost vorba de nici o greșeală făcută *bona fides*. În cele 24 de ore omise de el, peste 8.000 de evrei au fost uciși, peste 8.000 de evrei au fost evacuați cu „trenurile morții” și circa 6.000 dintre ei au murit sufocați în vagoane. Recunoașterea primirii ordinului ar fi lovit în încercarea de a-i acuza pe germani de răspunderea exclusivă pentru pogrom, așa cum s-au străduit să facă la proces toți cei implicați în acțiune. Nici prefectul Captaru nu a amintit la interogatoriile sale panica pe care i-a indus-o ordinul primit direct de la Mihai Antonescu, peste capul ministrului de Interne, și că a comunicat ministrului că la Iași se află 45.000 de evrei, subliniind imposibilitatea evacuării unui număr atât de mare de evrei într-un timp așa de scurt.

1. Depoziția colonelului Lupu la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 25, p. 12b (USHMM, microfilm 47).
2. Prima depoziție a colonelului Lupu la Tribunalul special de judecare a criminalilor de război, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, pp. 5, 5b. Lupu a mutat intenționat data, pentru a pretinde că Antonescu l-ar fi întrebat ce s-a întâmplat în ziua pogromului și de ce nu a fost în stare să controleze situația – și atunci i-ar fi răspuns: „Unitățile germane au evacuat 4.000 de evrei fără nici un motiv legal, după ce mai întâi au împușcat și au omorât 405 persoane” (*ibidem*). Toate acestea, cum am arătat, sunt minciuni, în procesul său din ianuarie 1942 (vezi *infra*, pp. 143, 417-419) el prezentând Tribunalului militar ordinul așa cum l-a recepționat și unde a notat că l-a primit pe 28 iunie, ora 23.

Modelul: pogromul de la Dorohoi

Până în momentul în care Antonescu a dispus masacrarea evreilor și deportarea lor, planificatorii pogromului au acționat după învățămintele trase în urma unei alte acțiuni similare – pogromul de la Dorohoi, care avusese loc exact cu un an înainte –, și nu după un tipar „străin”, pe care germanii ar fi avut timp să-l împărtășească aliaților lor români lipsiți de experiență în instigarea maselor și în spargerea de capete evreiești. În lipsa unei colaborări autentice a evreilor cu inamicul, organizatorii pogromului au creat „dovezi” ale colaborării, determinând astfel pedepsirea imediată a vinovaților.

Planul pogromului de la Iași nu a inclus aproape nici o noutate în comparație cu un alt pogrom, planificat și pus în aplicare de către unități ale Armatei române la Dorohoi, cu un an înainte, la începutul lui iulie 1940. O comparație între cele două planuri scoate în evidență faptul că, exceptând amploarea și colaborarea soldaților germani, modelul desfășurării unui pogrom împotriva evreilor nu s-a schimbat. Deosebirea ține doar de amploarea masacrului, de ordinele explicite și de modul de colaborare a populației românești, în linii generale, modelul fiind același.

Aici ar fi bine să amintim planul de acțiune al pogromului din Dorohoi, pus la cale de ofițeri din câteva regimente românești în vara anului 1940, înainte ca vreun soldat german să fi călcat pe teritoriul României: răspândirea acuzației că evreii ar fi deschis foc împotriva armatei, ca pretext pentru izbucnirea pogromului; prevenirea din timp a locuitorilor români în legătură cu cele ce urmează să se întâmple și însemnarea caselor pentru a le deosebi de cele ale evreilor; colaborarea și sprijinul forțelor de ordine și a locuitorilor români; asasinare, violuri, jaf și pradă ca răsplată pentru pogromiști. Acțiunea de la Iași trebuia să se termine cu moartea a mii de evrei, deoarece, de data aceasta, în spatele său se aflau statul român și Conducătorul, bucurându-se în același timp și de sprijinul unor unități ale Armatei germane. Cum s-a transformat un plan local de pogrom în anul 1940 în planul Marelui Cartier General din anul următor? La această întrebare se poate da doar un răspuns parțial.

În anul care trecuse a crescut ura împotriva evreilor în cadrul Armatei; s-a întesit instigarea în presă; au sporit acuzațiile publice și oficiale despre o așa-zisă colaborare a evreilor cu sovieticii. Nu încapă îndoială că atunci când s-a pregătit pogromul de la Iași, organizatorii au avut ca model pogromul de la Dorohoi. Naziștii nu puteau constitui un astfel de model, întrucât masacrele au început numai după invadarea Uniunii Sovietice; și primul eveniment de acest gen, pogromul de la Lvov, s-a desfășurat imediat după ocuparea orașului de către germani, la 30 iunie, și a continuat până la 3 iulie (timp în care au fost uciși 4.000 de evrei cu ajutorul naționalistilor și al bandelor de ucraineni). Pogromul de la Iași a fost prima acțiune de asasinare în masă din Europa celui de-al doilea război mondial.

Este suficient să remarcăm că sediile tuturor regimentelor care au acționat la Dorohoi erau în majoritate în Moldova, iar ofițerii antisemiți ai acestora s-au întâlnit regulat la manevre în anul care a precedat războiul, cu prilejul unor instrucții sau contacte cu consilieri ai Armatei germane. Între vara anului 1940 și vara anului 1941, s-a produs o schimbare teribilă în opinia publică și în atitudinea *establishment*-ului românesc față de evrei. În această perioadă s-a șters și ultima rămășiță a drepturilor acordate cetățenilor evrei, iar abuzurile împotriva lor deveniseră politică oficială. Pogromul de la Dorohoi și nu metodele de acțiune ale *Einsatzgruppe* a constituit modelul pogromului de la Iași.

Capitolul 3

Arestări, omoruri și jafuri

Arestările de evrei și aducerea lor la Chestură, la circumscripții de poliție din cartiere sau la centre de adunare stabilite de autorități au început încă din noaptea 28/29 iunie. Alarma și împușcăturile, care au continuat toată noaptea, au constituit și un semnal pentru ieșirea unor echipe de jandarmi și polițiști români și patrule de soldați germani, în special în centru, pentru a-i aresta pe evrei. Aceste patrule au năvălit exclusiv în adăposturi și locuințe evreiești, iar crucile care au marcat clădirile și locuințele ne-evreilor au ajutat foarte mult la identificarea „inamicului”. Perchezițiile în scopul găsirii de arme și teroriști iudeo-comuniști s-au terminat cu arestarea bărbaților, dar și cu bății, jafuri și asasinat. În oraș au fost desfășurate din timp plutoane de jandarmerie care au efectuat patrulări proprii. Unul dintre jandarmi și-a amintit că în fruntea patrulei sale era un tânăr subofițer, pe nume Florin Ghineraru. Misiunea lor a fost aceea de „a cerceta locuințele evreilor din orașul Iași în scopul de a constata dacă se află depozitate arme sau munițiuni”¹. În patrulare au ieșit și soldați din garnizoană, cărora li s-au alăturat, conform planului sau din proprie inițiativă, mulți civili români – în majoritatea cazurilor, vecini ai evreilor. S-a înfăptuit și coordonarea cu germanii, Comandamentul german trimițând, conform planului, patrule militare care au tras fără prea multe întrebări în evreii pe care i-au găsit.

Chestorul Poliției, Chirilovici, secretarul Chesturii, Stănculescu, și un grup de agenți și polițiști – cărora li s-a alăturat cel care, în decursul timpului, a devenit marele specialist în lichidarea evreilor (și care pe atunci era doar un învățăcel), locotenent-colonelul Niculescu-Coca – au ieșit la 3 dimineața să cerceteze de unde se trage, chipurile, în Armata română. Ei au constatat trageri simulate și au fost martori la schimburi de focuri între teroriștii invizibili și o unitate militară românească. Această descriere a evenimentelor aparține chestorului de poliție Leahu, care a raportat despre aceasta, la 2 iulie 1941, superiorilor săi.

În urma „încercării de rebeliune”, s-au format echipe pentru controlul tuturor caselor de pe traseul de unde se trăgea, în colaborare cu germanii, care s-au dovedit a fi foarte conștiincioși. Polițiști, jandarmi, polițiști militari și soldați români i-au căutat pe cei care trag, „însă rezultatul a fost negativ, negăsindu-se indivizi cu arme asupra lor”. Despre cele întâmplate în continuare probabil că nu este necesar să ne bazăm pe mărturiile evreilor, raportul lui Leahu fiind clar:

---

1. Depoziția jandarmului Petru Dorobăț la Tribunalul Poporului, 15 ianuarie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 20, p. 232b (USHMM, microfilm 48).

Cu această ocazie [a controalelor] din contactul trupelor germane cu cele române, s'a născut o stare de ostilitate împotriva evreilor care a început a fi scoși de prin adăposturile A.P. și aduși la Chestură de către patrule. În oraș fiind în trecere diferite trupe române, precum și soldați izolați din ambele armate, toți și-au abandonat misiunea, dedându-se la maltratarea celor pe care îi aduceau la Chestură, sau împușcându-i pe străzi. La această situație a contribuit în mare măsură și populația românească, care convinsă că forurile au fost trase de comuniști și evrei, indicau patrulelor locurile de adăpostire a evreilor¹.

Prima ciornă a actului de acuzare, întocmită încă din anul 1945, a adăugat multe amănunte cu privire la atrocitățile din prima noapte a pogromului. În cursul nopții, se spune acolo, au fost umplute beciurile Chesturii cu evrei – sau, în limbajul documentului, „cu persoane nevinovate” –, care au fost scoși în mod brusc și cu sălbăticie din casele lor, parte dintre ei îmbrăcați sumar, pentru a fi exterminați.

Țipetele mamelor, plânsul copiilor brăzdează întunericul, paturile armelor sună sinistru în capetele celor nevinovați, iar baionetele se înfig adânc în corpurile care se prăvălesc de-a lungul trotuarelor.

Urgia este dezlănțuită. Până dimineața la orele 8 beciurile cât și curtea Chesturii devin neîncăpătoare... În curtea Chesturii erau strânși evrei. Nici un creștin nu a fost arestat, întrucât se luase măsuri încă din ziua de 25 iunie, ca toate casele creștinilor să fie însemnate cu cruce albă, pentru a se putea identifica mai ușor victimele...²

La ora 8 dimineața, în podul Chesturii se aflau cca 300 de ostatici evrei³, iar în beciuri au început să fie înghesuite alte sute.

Duminică, 29 iunie – sărbătoarea creștină a Sfinților Petru și Pavel și ziua marelui pogrom. Tramvaiele au încetat să mai circule încă de sâmbătă după-amiază. Soldați și jandarmi au început percheziții în casele evreilor de la ora 3 dimineața, ceea ce însemna jaf și maltratări. În cartierul Abator – pe străzile Abator și Tătărași – s-au confiscat buletinele de identitate, iar bărbații au fost trimiși în convoaie la circumscripția 5 de poliție. În cartierele evreiești și în centrul orașului circulau mașini care transmiteau prin megafoane comunicate și valsuri – erau mașini germane echipate cu megafoane, care fuseseră puse la dispoziția românilor. Comunicatele erau transmise de pretorul Diviziei 14, maiorul Scriban. Evreii au primit ordin să se prezinte la Chestură, pe strada Alecsandri, din centrul orașului, în spatele primăriei. Vizavi de spitalul orășenesc, în apropierea Chesturii, au fost împușcați de dimineață bărbați și chiar familii întregi de evrei, cadavrele rămânând pe trotuar. Printre cei uciși se aflau proprietari de întreprinderi și medici evrei cunoscuți, ca de exemplu dr. Solomonovici, medicul-șef al spitalului evreiesc. Jandarmul

1. Declarația chestorului de poliție Gheorghe Leahu, 2 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 44, p. 111. După cum se știe, Leahu a fost cel care, la începutul pogromului, a ordonat polițiștilor să nu intervină în ceea ce va face Armata, „bine sau rău”. (Document falsificat la începutul anului 1944, în încercarea de a prezenta pogromul ca pe un incident, aruncând vina principală asupra Armatei germane, și nu ca pe o crimă premeditată și ordonată de guvern – vezi *infra*, p. 342.)
2. „Ciorna actului de acuzare” (vezi *supra*, p. 47, nota 1), p. 9.
3. Declarația gardianului Ioan Mănăstireanu, făcută în fața acuzatorului public la Tribunalul Poporului, 28 iulie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 45, partea I, p. 98b (USHMM, microfilm 43). Mănăstireanu, care trebuia să-i păzească pe ostatici, a spus: „Curtea Chesturii era deja plină de evrei aduși de patrule românești și germane... Orașul era [deja] calmat, nu se [mai] auzeau împușcături, ci doar continuau să aducă evrei care au fost arestați”.

care l-a omorât în prezența soției sale a spus că un cartuș costă numai 7 lei, iar la banii ăștia merită să omori un jidan¹.

În tot orașul se auzeau focuri de armă, dar de data aceasta era vorba de împușcături adevărate, cu gloanțe adevărate, spre ținte bine alese, și nu trase în aer. Patrula de jandarmi, polițiști și soldați (vezi *infra*) au pus în aplicare, din zori, dispoziția din 27 iunie de căutare de arme la evrei, precum și al doilea ordin al Conducătorului, de a-i împușca pe evreii care au tras în armată, soldații fiind cei care hotărau cine se făcea vinovat de acest lucru. Mormane de cadavre au început să se adune în curți, pe străzi și în adăposturi, chiar și în casele evreiești. În câteva ore au fost uciși sute de evrei, dar tendința generală nu era încă asasinatul, ci strângerea de evrei și trimiterea lor, în coloane, la Chestură. În tot orașul s-a desfășurat o acțiune combinată de omor, jaf și îndeosebi concentrarea evreilor pe străzi, organizarea de coloane și deplasarea lor la Chestură și spre alte centre de tortură (vezi *infra*). Ordinul de începerea execuțiilor și concentrarea evreilor l-a dat generalul Stăvrescu². Colonelul Lupu – care a primit, cum am arătat, ordin direct de la Antonescu – a început să acționeze în colaborare cu germanii încă din timpul nopții, la 28 iunie. Prefectul Captaru constituie și în această problemă o sursă de încredere în privința desfășurării evenimentelor: „Chiar în cursul nopții, începând de la orele 3 [dis-de-dimineață], s’au dat dispozițiuni, atât de către comandantul Garnizoanei Iași, col. Lupu Constantin, cât și de unitățile germane, cantonate în oraș, de a înconjura și cerceta clădirile din care au pornit focurile de armă”³.

În felul acesta a fost pus în aplicare planul pogromului, așa cum fusese el pregătit de Secția a II-a. Iudeo-comuniștii au tras în armată, iar Armata română [și germană] a ripostat. Cine a cunoscut dinainte planul a raportat chiar în noaptea aceea – sau a doua zi dimineața –, cu o formulare unică. Cine nu l-a cunoscut, ca de exemplu prefectul, a raportat că se încearcă să se arunce vina pe evrei, pentru a-i masacra. La ora 6 dimineața, patrula mixtă de polițiști, jandarmi și soldați români și germani au ieșit să vâneze evrei, iar pe teren li s-au alăturat cetățenii mobilizați din timp sau voluntari entuziaști. În iulie 1945, în timp ce era arestat într-un lagăr special pentru criminali de război de la o periferie a Iașiului, pe când superiorii săi se plimbau liberi, un polițist de rând a compus un memoriu cuprinzând numeroase amănunte privind „diviziunea muncii” în ziua pogromului. Polițistul Ioan Mănăstireanu a fost postat la Chestură în garda de la 8 seara (28 iunie) până a doua zi, la ora 8 dimineața. El a ținut minte că un evreu rănit, plin de sânge, s-a prezentat la 27 iunie la Comandamentul Poliției și a povestit că „soldați români au împușcat 15 evrei pe un câmp deschis... și că o familie întreagă a fost împușcată în casa ei”. Evreul rănit „a rămas în viață numai pentru că a fost împușcat în umăr și s-a prefăcut mort”. De asemenea, a precizat și alte amănunte după „schimbarea gărzilor”.

La ora șase... când am ajuns la Chestură am găsit tot personalul în frunte cu dnii chestori Leahu și Chirilovici. Curtea Chesturii era deja plină de populația evreiască adusă de către

1. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 325. Manuscrisul cuprinde descrierea execuțiilor, la orele dimineții, pe câteva străzi ale orașului, liste parțiale cu numele celor uciși și aprecieri cu privire la numărul total de victime, care a ajuns la sute de oameni.
2. O scrisoare confidențială a șefului Siguranței din Iași către Biroul Statistic din Iași, 4 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 122 (USHMM, microfilm 48).
3. Raportul nr. 1081 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 2 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 40, p. 100.

patrurile române și nemțești. Apropiindu-se ora apelului gardienilor din schimbul de zi, aceștia cum veneau erau repartizați de către domnul comisar-șef Iancu, pentru razie în oraș, primind ordin să ridice absolut pe toți evreii din sectoarele încredințate lor. Gardienii Poliției Iași au fost încadrați de soldați nemți și români precum și de gardieni ai chesturilor Chișinău, Cernăuți și Bălți, concentrați într-un număr de circa 1.500 oameni de câteva zile la Iași¹.

Șeful detașamentului de gardieni publici de la Poliția din Iași, Dragota, a clarificat că germanii au format și ei echipe proprii de descinderi, în afară de patrurile mixte. „În afară de patrurile germane”, a accentuat inspectorul Ciuhă, „au mai fost jandarmi, soldați români și gardieni publici, care scoteau și arestau evreii de prin case și-i trimiteau la Chestură”. Inspectorul și-a mai adus aminte, printre altele (întrucât el nu a participat la echipe), că din 28 iunie, aceste gărzi mixte „împușcau cetățeni evrei pe străzi și prin case”². Polițiștii care au rămas la Chestură au început să intre în panică din cauza înmulțirii convoaielor care veneau fără întrerupere la Chestură. Cine nu era direct implicat în vânătoarea de evrei, precum polițiștii postați la Chestură, și-a permis după 1941 să țină minte mai multe despre etapele la care nu a participat. Unul dintre polițiști și-a amintit că patrurile care au ieșit să aresteze evrei erau „patrurile mixte româno-germane la care se adăugau gardieni și civili. Ei au adus grupuri de evrei, bărbați, femei și copii”³.

Chestorul Poliției, Chirilovici, a telefonat dimineață, spunând că „armata [română] și detașamentul de polițiști veniți la Iași pentru [a reveni în] Basarabia și Bucovina execută o razie pe teren”⁴. Sensul anunțului era că cei care fac razia nu trebuie deranjați. Tot ce fac, fac din ordin – așa cum inspectorul Leahu i-a anunțat pe polițiști, cu o zi înainte, să nu se intervină în tot ce vor face soldații, „bine sau rău”.

Formarea patrurilor care au plecat să vâneze evrei a durat câteva ore. La 8 dimineața, cu o asemenea patrulă a ieșit și un polițist care făcuse de gardă la clădirea Siguranței: „Din ordinul comisarului Iancu, șeful biroului judiciar... s’au format patrurile compuse din gardieni publici, militari români și germani pentru razie în oraș”. Comandantul patrului era un comisar din Poliția Cernăuți, iar ei au plecat în cartierele evreilor în urma

1. Memoriu al polițistului Ioan Mănăstireanu de la Poliția din Iași, 18 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 45, partea I, pp. 986, 100-100b (USHMM, microfilm 43). Ministrul de Interne Dumitru Popescu a afirmat, în ședința de guvern din 8 iulie, că la Iași se află 360 de polițiști, inclusiv comisari și comandanți care așteaptă să revină la Chișinău. Înainte de aceasta, la Iași au fost concentrați 300 de polițiști, dar aceștia au fost transferați la Cernăuți – mai erau și polițiști destinați altor orașe din Bucovina. Nu se cunoaște numărul exact al polițiștilor aduși la Iași înainte de răspândirea lor pe teritoriile eliberate, dar, probabil, era mai mare de 360 și a cuprins și alte sute de polițiști. Vezi un fragment din stenograma ședinței de guvern din 8 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 4, p. 79 (USHMM, microfilm 32).
2. Depoziția șefului de secție Constantin Ciuhă la Tribunalul Poporului din București, 24 septembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, pp. 88-88b.
3. Depoziția șefului detașamentului de gardieni publici Victor Dragota la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 22 martie 1945, *ibidem*, p. 95.
4. Copie a depoziției secretarului circumscripției 3 de poliție (numele nu apare la sfârșitul declarației), care descrie, printre altele, anunțurile și ordinele primite la Chestură începând cu noaptea de 28/29 iunie și până în 30 iunie, *ibidem*, vol. 50, pp. 19-20. Secretarul a încercat să arunce toată vina pe polițiștii din Basarabia, pe legionari, pe germani și pe Armată – „dacă personalul Chesturii din Iași ar fi fost întrebat, aceștia cunoscând populația, nu ar fi arestat mii de evrei cinstiți și industriași” (*ibidem*, vol. 50, p. 21).

unei informații deținute de comisar, „că se trage [de acolo] cu armele”¹. Acest polițist a afirmat că a primit ordin să aresteze numai bărbați evrei și să-i aducă la Chestură, însă dispoziția specifică să-i aresteze „în mod absolut pe toți evreii”, potrivit mărturiei unui alt polițist. Printre cei arestați, comisarul Iancu a identificat un evreu pe care-l cunoștea personal (și știa, probabil, că va fi răsplătit) și s-a grăbit să-l elibereze, cerându-i chiar acelui polițist (care a depus mărturia de mai sus) să-l însoțească acasă, pentru a nu fi ucis pe drum².

Legiunea 6 de jandarmi, „Legiunea mobilă”, a intrat și ea în acțiune – a fost împărțită în patrule, iar în fruntea fiecărei patrule era un polițist local. Jandarmii au arestat sute de evrei și i-au transportat cu camioanele lor la clădirea Chesturii³. Jandarmul Haralambie Cojocaru a declarat că în dimineața aceea „au fost scoși pe străzile orașului de către comandanții noștri subofițeri și ofițeri. Patrulele erau însoțite de poliție, care intra în casele evreilor pentru a face percheziție”. Polițiștii și jandarmii n-au găsit arme nicăieri, dar „au fost arestați evrei, femei și copii, și au fost duși de către Poliția noastră la Chestură”. Jandarmul a continuat: „Pe parcursul spre Chestură am întâlnit numeroase cadavre de evrei pe stradă, mirosul cadavrelor fiind insuportabil. În curtea Chesturii, în care aduceam noi pe locuitorii ridicați de prin casele lor, se aflau un număr foarte mare de evrei”⁴.

Alte patrule care ieșiseră la vânătoare de evrei erau alcătuite din „jandarmi, sergenți de stradă și soldați nemți”⁵. Evreii de pe strada Păcurari erau supuși unei terori permanente începând cu după-amiaza zilei de 28 iunie. Seara au năvălit în locuințele și adăposturile lor patrule mixte, din care făceau parte și mulți cetățeni înarmați. Iar locuitori ai acestei străzi au furnizat „dovezile” rebeliunii :

După ce am fost în parte jefuiți [am fost] puși în fața aparatelor fotografice cu steaguri roșii în mână, lanterne etc., în fața plutoanelor [de soldați] și a mitralierelor gata de tragere, cu mâinile în sus. În lipsa noastră de acasă patrule mixte au forțat ușile de la case și sub pretext că caută arme au jefuit tot ce era mai ușor de luat. La Chestură ne întâlnim toți locatarii [străzii] de la bătrâni până la copii în brațe, toți [evreii] de pe strada Păcurari, Vasile Conta, I.C. Brătianu. Toți îngroziți de ce ni se va întâmpla așteptam ; mereu soseau alte grupuri și pe la ora 12 era neîncăpătoare⁶.

Un evreu, invalid din primul război mondial, a descris momentul arestării într-o formă diferită. El s-a bucurat mult când polițiștii au năvălit în casa lui și au căutat teroriști evrei, temându-se tot timpul de cetățeni înarmați, de germani – dar nu de polițiști români. Și când i s-a cerut să predea mitraliera cu care ar fi tras în armata română, a spus: „Sunt invalid din războiul 1916. Drept răspuns am fost bătuti cu cravașa, cu patul armei, trântiți jos, călcați în picioare, ridicat din nou și iar trântit”. El

1. Declarația lui Nicolae Roman (polițist) la Tribunalul Poporului din Iași, 12 iulie 1945, *ibidem*, vol. 6, p. 63 (USHMM, microfilm 48), dată de acesta în stare de arest.

2. *Ibidem*.

3. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului din București, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, vol. 30, pp. 48-49.

4. Depoziția lui Haralambie Cojocaru (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 13 decembrie 1945, *ibidem*, pp. 63-63b.

5. Depoziția lui Constantin Macovei (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 14 decembrie 1945, *ibidem*, pp. 65-65b.

6. Depoziția lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului din București, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 29, pp. 16-17 (USHMM, microfilm 47).

s-a adresat sergentului de stradă pe care-l cunoștea de ani de zile, cerându-i să-i ia apărarea – el știa doar că a fost grav rănit în război. „Nu te cunosc, jidane”¹, a răspuns polițistul.

Compoziția patrulilor care au plecat să depisteze evrei s-a schimbat în cursul zilei. Uneori cuprindeau câțiva soldați germani însoțiți de borfași, de tineri înarmați, cărora, la fața locului, li se alăturau vecini care doreau să ajute din tot sufletul, ceferiști, funcționari de stat, salariați cu munci de birou, inspectori financiari ș.a.m.d. (vezi *infra*), precum și țigani care se bucurau de ocazia de a jefui. Erau și soldați români însoțiți de către un polițist localnic, jandarmi însoțiți de polițiști din Basarabia și tineri care fuseseră înarmați înainte de pogrom. Iar în lipsa lor, s-au organizat spontan cetățeni de rând care și-au scos vecinii din adăposturi și din locurile unde s-au ascuns și i-au reținut în stradă până la sosirea patrulilor. „Acolo unde nu erau coloane, civilii creștini ne rețineau în scopul de a ne preda în convoaiele ce treceau spre Chestură”, a spus unul dintre avocații Comunității². O parte dintre voluntarii români purtau pe mână o banderolă cu o cruce roșie. Imediat după plecarea convoaielor, și în multe cazuri în timpul așteptării, vecinii se grăbeau să jefuiască și să golească locuințele evreilor. În mare măsură, 29 iunie a constituit ziua realizării promisiunilor membrilor Ligii Apărării Național-Creștine a lui Cuza, din anii '20 și '30, și apoi a lui Codreanu.

În cartierul Abator a continuat până în ultima clipă efortul de a-i lichida pe evrei, nu numai de a-i aresta și jefui. O patrulă alcătuită din câțiva soldați germani, un polițist localnic și un civil înarmat cu o cazma a adunat 17 evrei pe care i-a dus la abator. Germanii au împușcat 11 dintre ei, iar ceilalți șase au fost răniți, dar au reușit să fugă³.

Atât patrulele mixte, cât și cele improvizate au continuat să aducă convoaie mari, de sute de evrei, de toate vârstele, la clădirea Chesturii, bătuți de zor pe parcurs, de către însoțitori și locuitori. Mulți dintre evrei erau doar parțial îmbrăcați, plini de sânge și de lacrimi, în timp ce copiii mici se târau după ei, deoarece în majoritatea cazurilor li s-a ordonat să ridice mâinile. Pietonii îi pândeau de pe trotuare, îi băteau, îi scuipau, îi înjurau și aruncau asupra lor cu bălegar. În anumite convoaie arestații au fost obligați să țină ritmul, ca la paradă. Ordinea era încălcată uneori, când evrei de la marginea convoiului încercau să se împingă în mijlocul lui, pentru a scăpa de loviturile de bătă și ciomege ale însoțitorilor. Soldați germani și români trăgeau în cei care rămăneau în urmă și își băteau joc de ei, spre bucuria locuitorilor români. Convoaiele treceau pe lângă sute de cadavre de evrei, împușcați în timpul nopții și dimineața, pe lângă prăvălii sparte și familii întregi masacrate.

O evreică a cărei familie a fost masacrată în aceeași zi a descris convoaiele care treceau prin fața ei și momentele de groază pe care le-a resimțit până când a fost arestată :

Iată... trec convoaie de evrei, bătrâni, bărbați, femei și copii mulți de la casele lor, cu mâinile în sus. Se duc spre Chestură, încadrați de santinele și păzitori civili, cu parul în mâini. Noi stăm cu toți în casă, complet închisă. Nimeni nu scoate o vorbă. Iată vine un sergent în curte și strigă ca toți bărbații [evrei] să se ducă cu actele la Chestură, căci cine va fi găsit fără viza

1. Declarația lui Leon Haimovici (invalid de război) la Tribunalul Poporului din București, fără dată (aprilie 1945).
2. Depoziția lui Leon Reicher (avocat) la Tribunalul militar din București, 24 mai 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 51, p. 354b.
3. Declarația lui Herșcu Waldman la Poliția din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 34, p. 23 (USHMM, microfilm 41). După pogrom, puținii evrei care au supraviețuit masacrului au părăsit cartierul.

Chesturii, va fi împușcat... Ușile încep să se deschidă. Ies bărbații în curte. Nici unul nu se teme... Fiecare a luptat într'un război, aici în România, pentru România... Din curtea noastră se pornesc nouă bărbați, din casa mea numai patru. Nici unul nu s'a mai întors¹.

Cu trecerea timpului, drumul spre Chestură se transforma într-o cursă cu obstacole care lăsa în urmă dăre de morți. Însoțitorii, oameni din diferite organe ale puterii sau civili, au pierdut orice reținere morală – vederea sângelui le-a întărit dorința de a ucide. Convoaie s-au lovit de alte convoaie, care veneau din alte direcții cu aceeași destinație. Un evreu dintr-un convoi a observat o astfel de mulțime: „Foarte tare loviți, cu capete sparte și bandajate, alții împușcați, femei cu părul smuls și bătrâni cu barba smulsă, într-un hal de nedescris”². Un evreu care pășea în fruntea unui convoi, cu fetița lui în brațe, a auzit țipetele evreilor care erau maltratați în spatele său, dar i s-a interzis să se uite: „femeile erau scuipate și trase de păr”³. Femei și mame cu copii în brațe care au fost maltratate pe drum au înlemnit sau au devenit isterice, ori și-au pierdut mințile la vederea mormanelor de cadavre care le-au apărut în fața ochilor cu cât se apropiau mai mult de Chestură: „Am văzut cum stăteau morții grămadă în toate părțile Aleii [Alecsandri] în dezordine așa cum fuseseră împușcați” – spune o evreică⁴.

Mormanele de cadavre de pe străzi sporeau cu fiecare oră, astfel încât convoaiele care au pornit la orele după-amiezei au văzut deja morți pe tot drumul spre Chestură.

Piața centrală a orașului, Piața Unirii, și străzile din jur erau presărate cu sute, poate mii de cadavre. În drum spre casă, un funcționar român a văzut după-amiaza, în acest loc, „un morman de trupuri omenești de diferite sexe și de diferite vârste”⁵. Un evreu adus din altă direcție la aceeași destinație a văzut pe parcurs sute de cadavre: „Tot drumul presărat cu morți. Pe statuia din Piața Cuza Vodă erau sute de copii morți și așezați pe scări[le statuii]”⁶. Un evreu dus la Chestură pe un alt traseu povestește că „un spectacol sinistru s'a înfățișat înaintea ochilor noștri, deoarece din loc în loc am zărit cadavre evreiești... îngroziți de spaimă și veșnic terorizați de amenințări că vom fi împușcați dacă vom lăsa mâinile în jos, am fost duși la Chestură”⁷. Pe câteva străzi unde fuseseră împușcați numeroși evrei, polițiștii au încercat să ușureze scurgerea sângelui prin gurile de canalizare trăgând cadavrele de picioare astfel încât capetele să se afle pe bordura trotuarului: „Am văzut cadavre înșirate cu capul pe bordura trotuarului”⁸, a declarat un evreu adus de convoi la Chestură. Numeroase cadavre de evrei, printre care și femei

1. Depoziția lui Illy Moscovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, martie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 79 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția lui Jean Șaibăt, fără dată (1944-1945), din culegerea de mărturii strânse de Comunitatea din Iași, imediat după eliberare; culegerea a fost pusă la dispoziția acuzării care a pregătit procesul criminalilor de război, *ibidem*, vol. 42, p. 385 (USHMM, microfilm 43).
3. Declarația lui Iancu Grinberg la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 44, p. 306.
4. Depoziția Anetei Blimes la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 305. Și soțul ei a fost ucis.
5. Depoziția lui Aurel Popescu, funcționar de stat, la Tribunalul Poporului din București, 12 ianuarie 1946, *ibidem*, vol. 34, p. 25 (USHMM, microfilm 41).
6. Declarația lui Herșcu Waldman la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, fără dată (1945), *ibidem*, p. 23.
7. Mărturie (nesemnată) a unui evreu supraviețuitor al pogromului, făcută la Poliția din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 42, p. 415.
8. Declarația lui Morit Suhăr la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 40, p. 26 (USHMM, microfilm 43).

împuşcate în apropierea Chesturii, cu capete înşirate pe bordura trotuarului, în timp ce soldaţi germani se plimbă printre ele şi le fotografiază, pot fi văzute şi în una dintre fotografiile incluse în *Cartea Neagră*¹. Împrăştierea cadavrelor s-a realizat pe o zonă atât de întinsă, încât circulaţia tramvaielor nu a putut fi reluată decât după înlăturarea trupurilor căzute pe şine. Dar majoritatea cadavrelor celor ucişi în afara Chesturii erau împânzite pe străzile principale, pe unde au trecut zeci de convoaie.

Comandantul Cercului de recrutare din oraş, căpitanul Grigoiu, care a participat deseori la descinderile pentru prinderea teroriştilor evrei, dar nu şi la masacru, a descris drumul său spre casă, a doua zi după pogrom, la 30 iunie 1941 : „La orele 6 şi 7 dimineaţa am plecat spre casă şi am trecut pe strada Ştefan cel Mare pe unde îmi era drumul şi am văzut pe tot parcursul numai cadavre şi băltoace de sânge”². Spre deosebire de el, colonelul Palade (care a făcut parte dintre organizatorii pogromului), şeful Biroului Statistic (filială a Secţiei a II-a la Iaşi), a trecut pe aceleaşi străzi şi... „nu am văzut cadavre”³.

Colonelul Lupu a lăsat o descriere corectă a celor petrecute în zona halelor, la ora 2 după-amiază, dar din cele afirmate de el s-ar putea înţelege că s-a aflat acolo din întâmplare, ca turist : „Am ieşit în stradă şi am văzut pe trotuare o mulţime de cadavre de bărbaţi, femei şi copii amestecaţi”⁴. Pus în faţa numeroaselor dovezi că şi soldaţi sub comanda sa au participat la pogrom, Lupu a dat fenomenului o explicaţie originală : „Este adevărat că ostaşi români făcând parte din această unitate [batalionul de jandarmi aflat sub comanda lui] s’au unit *din proprie iniţiativă*, cu nemţii şi civilii şi au început să strângă evreii şi să-i ducă la Chestură”⁵.

Mărturiile privind existenţa mormanelor de cadavre pe străzi şi în cartiere sunt foarte numeroase, dar Chestura şi străzile din jurul ei au constituit principalul centru de lichidare – unde, se poate spune, s-a petrecut Holocaustul evreilor din Iaşi.

Şeful biroului Siguranţei din Chestură, comisarul Anghel, a făcut la început un fel de selecţie printre arestaţi, luând ostatici dintre evreii aduşi în curte. Sute au fost trimişi în podul clădirii. Alţii au fost închişi în dormitoarele poliţiştilor care erau în curte, iar multe sute au fost trimişi în beciul Chesturii : „Nu ştim după ce criteriu s’a făcut această selecţie”⁶, a mărturisit unul dintre subordonaţii lui. Însă respectivele criterii pentru eliberarea de „suspecţi” erau foarte clare – şi lui, şi lor : sume foarte mari de bani pentru eliberarea celor bogăţi şi însoţirea lor, sub pază, acasă. Un intelectual evreu luat ostatic şi care a fost martor la aceste tratative a descris situaţia : „Comisarul Anghel fixase sume cam mari, căci câţiva bogătaşi au fost chemaţi la el şi au venit cam supăraţi înapoi, în sala în care erau închişi, spunând că li se cere prea mult pentru a fi eliberaţi”⁷.

1. Vezi planşa C din *Cartea Neagră II*.

2. Depoziţia lui Ioan Grigoiu (căpitan) la Tribunalul Poporului, 13 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 82b (USHMM, microfilm 48).

3. Depoziţia lui Ioan Palade (colonel) la Tribunalul Poporului, 7 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 118 (USHMM, microfilm 48). Palade „nu a văzut” circa cinci mii de cadavre la Chestură, ci „câteva cadavre” în Piaţa Unirii şi „un cadavru” pe altă stradă principală (*ibidem*).

4. Depoziţia lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Bucureşti, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 4.

5. Depoziţia lui Constantin Lupu (colonel), la 21 iunie 1945, *ibidem*, p. 8 (sublinierea îmi aparţine).

6. Depoziţia şefului detaşamentului de gardieni publici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iaşi, 22 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosarul 108233, vol. 26, partea I, p. 95 (USHMM, microfilm 48).

7. Depoziţia lui Benu Beer (avocat) la Tribunalul Poporului din Bucureşti, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 20b (USHMM, microfilm 43).

Beciul Poliției a început să se umple cu evrei încă din 26 iunie. Evrei bogați, arestați în general de agenți ai Siguranței, au fost torturați, jefuiți și iarăși torturați, pentru a spune unde au ascuns banii¹. În felul acesta, comisari de poliție și polițiști și-au însușit metodele folosite de legionari în pogromul de la București. Criteriile de arestare nu erau legate de suspiciuni imaginare de colaborare cu inamicul. Un intelectual evreu a definit astfel căutarea „probelor” și a armamentului: „Percheziția, sinonim cu jaful... Se caută acte compromițătoare: inele, ceasuri, brățări [de aur], bani etc. [După aceea] suntem bătuiți, scuipați, înjurați în drum [spre Chestură]”².

Mulți dintre cetățenii români ai Iașiului au luat parte la arestări, la năvălirea în locuințe, depistări și denunțuri, la îndrumarea patrulelor către locuințele și adăposturile unde locuiau sau se ascundeau evrei, la campania de umilire a evreilor din convoaie, în drum spre Chestură. Amploarea mobilizării lor pentru misiunea de „rărire” a Iașiului de evrei – cum a fost denumit pogromul în ședința de guvern de la București (vezi *infra*, p. 399) – este un subiect în sine, care ar trebui studiat separat. Regimul comunist a depus un efort deosebit pentru a demonstra că populația Iașiului – cu excepția unor cazuri ieșite din comun, definite „borfași” sau „legionari” – s-ar fi mobilizat pentru salvarea evreilor. Dar mărturiile supraviețuitorilor, așa cum au fost ele consemnate de instanțele judecătorești din România imediat după răsturnarea regimului antonescian, indică, dimpotrivă, „o ură colectivă, o participare masivă la jaf și o inițiativă de lichidare a evreilor”. Criminali de război dintre români s-au numărat cu sutele, și nu toți au fost identificați și descoperiți după război³. Este vorba de români din toate straturile sociale, nu numai de „borfași” – cuvânt care intenționează să descrie o masă fără înfățișare, fără nume.

Cetățeni români din zona circumscripției 5 de poliție au înconjurat cca 300 de evrei care fuseseră arestați și reținuți pe stradă și „au strigat să fim împușcați”⁴. O masă incitată, în cadrul căreia s-au remarcat în special tineri energici și funcționari de stat și ai Primăriei, s-a adunat pe străzile în care majoritatea populației era evreiască, gata să chinuie, să înjunghie, să scuipe și să jefuiască, și toate astea în prezența forțelor de ordine, care au fost primii jefuitori. Un evreu care a reușit să scape de arest deoarece soldații germani nu l-au identificat ca fiind evreu a fost arestat de un soldat român, locuitor al Iașiului, care l-a identificat și l-a introdus într-un convoi: „O coloană de bărbați, femei și copii evrei, unde prîstavii [funcționari] de la Primărie, cu topoare și ciomege, loveau lumea și o buzunăreau de bani, bijuterii și le luau hainele și bocancii din picioare”⁵. Vecini și o gloată numeroasă, „înarmați cu ciomege, topoare și pistoale, au

1. Declarația lui Isac Nuhamovici (care a fost jefuit de 150.000 lei înainte de a fi aruncat în beci, unde a identificat alți evrei uciși mai târziu), fără dată (1945), *ibidem*, vol. 39, p. 32 (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Benu Beer (avocat) la Tribunalul Poporului din București, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 18b (USHMM, microfilm 43).
3. Lista nominală cu cei 286 de cetățeni din Iași care au participat la pogrom, *ibidem*, vol. 40, pp. 115-127 (USHMM, microfilm 43). Lista cuprinde români din toate păturile sociale: studenți, ceferiști, meseriași, funcționari de stat, elevi de școală, actori de teatru, medici, învățători, un preot, cântăreți de biserică, avocați, pensionari, negustori ș.a.m.d. Dintre toți se evidențiază numărul de muncitori și funcționari angajați la căile ferate. Lista este parțială, deoarece nu cuprinde militari, jandarmi și simpli polițiști, iar nu toți criminalii au fost identificați. Majoritatea au fugit din oraș și s-au răspândit în județe departe de Iași, iar mulți s-au ferit de orice contact cu evreii care i-ar fi putut identifica.
4. Declarația lui Moise Șmil, depusă la Poliția din București la 9 decembrie 1944, *ibidem*, p. 401.
5. Declarația lui David Cușmaru, depusă la Poliția din Iași, fără dată (noiembrie 1944), *ibidem*, p. 407.

înconjurat cca 400 de evrei adunați cu ajutorul lor, după ce sute au fost împușcate în casele lor și pe străzile vecine din zona din sudul orașului. Cca 300 dintre acești evrei n-au ajuns în viață în curtea Chesturii. Polițiștii au bătut evreii cu bastoane de cauciuc, mulțimea i-a bătut cu unelte descrise mai sus, iar germanii au tras direct în evreii din convoi”¹. Doi români din cartierul respectiv – un tânăr cu o bătă și un măcelar – au scos din locuințe 55 de evrei pe care i-au predat patrulelor mixte de soldați români și germani. Schingiuirea evreilor, duși în convoaie spre moarte, în curtea Chesturii a fost consemnată de majoritatea supraviețuitorilor. Avocatul Leon Reicher a lăsat o descriere completă a fenomenului, care a fost notat de evreii ajunși la clădirea Poliției din direcții diferite și din cartiere diferite: „În drum toată populația creștină ne huiduia și cereau să fim imediat omorâți, pentru că noi suntem cauza nenorocirilor, a bombardamentului și pentru că noi am tras noaptea în armata română și germană. Mulți au sărit să ne linșeze”².

Numeroși români au stat toată ziua pe trotuarul de lângă spitalul provizoriu înființat la mănăstirea rechiziționată a călugărițelor catolice „Notre Dame”, au lovit în evreii din convoaie, i-au înjurat și i-au scuipat. Lor li s-au alăturat soldați și chiar ofițeri care au adus răniți de pe front, furioși de pierderi și însetați de război: „Am fost loviți de trecători și în fața Institutului Notre Dame de un ofițer român care supraveghea coborârea răniților din mașina militară la spital... ne-a lovit și insultat fără ca să știm pentru ce”³.

„Micii ucigași”

„Micii ucigași” au fost vecini ai evreilor, simpatizanți cunoscuți și mai puțin cunoscuți ai mișcărilor antisemite, tineri (inclusiv elevi de liceu), funcționari inferiori cu venituri mici, numeroși ceferiști, meseriași frustrați de concurență, colegi de meserie, dar și oameni cu ocupații intelectuale și de birou, funcționari de stat și ai secției financiare, ingineri, laboranți, oameni de afaceri (uneori tovarăși la o afacere evreiască), pensionari, militari în retragere ș.a. La Iași s-a repetat fenomenul participării la pogrom a femeilor și tinerelor românce, ca și la pogromul din București, și în multe cazuri a unor perechi, soț și soție, care au inițiat arestări, au denunțat evrei, au îndreptat patrule spre locuințele lor și totdeauna au jefuit casele goale, uneori înainte ca familiile evreiești să fi fost alungate din locuință. În urma faptului că bărbații evrei au fost trimiși să muncească obligatoriu în întreprinderi din oraș, au existat cazuri când muncitorii români din acele întreprinderi au ucis în ziua pogromului evrei care au muncit alături de ei (pentru detalii, vezi *infra*, p. 92).

Aici este locul să spunem câteva cuvinte și despre rolul polițiștilor la pogrom. Dimineața, fiecare patrulă a ieșit însoțită de un polițist localnic, care a indicat direct cartierul și locuința. Gardienii din Iași, împreună cu comisarii și inspectorii lor, au

1. Stenograma anchetei lui Beniamin Abramovici de către anchetatorul-șef al Tribunalului din Iași, la 20 martie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 93b (USHMM, microfilm 48). Strada unde au fost concentrați 400 de evrei poartă numele de Podul Bucșinescu – un fel de piață mizeră dintr-un cartier sărac evreiesc.
2. Depoziția lui Leon Reicher la Tribunalul militar de la București, 28 mai 1947, *ibidem*, vol. 50, p. 358 (USHMM, microfilm 44).
3. Declarație nesemnată a unui evreu (vezi *supra*, p. 77, nota 7), p. 415.

participat la pogrom și la jaf, dar în majoritatea cazurilor a existat o deosebire între ei și polițiștii din Basarabia care au fost concentrați în oraș. Polițiștii străini au jefuit cu lovituri mortale, cu o ferocitate criminală și din dorința de a ucide, fără nici o reținere morală. În ciuda faptelor lor, majoritatea polițiștilor din Basarabia care au fost la Iași au scăpat de pedeapsă, deoarece supraviețuitorii nu i-au cunoscut și, pe majoritatea dintre ei, nu au reușit să-i identifice după război. Polițiștii din Iași au jefuit ca și ceilalți, dar se pare că au comis mai puține asasinate decât colegii lor. Tribunalul din București a definit cu simplitate și pe scurt faptele polițistului localnic Gheorghe Bocancea : „A schinghiuit, a bătut, a amenințat cu moartea și a jefuit diferiți evrei”¹. Mulți polițiști care cunoșteau familiile evreiești nu s-au mulțumit cu arestarea părinților, ci au efectuat percheziții (vezi *infra*) – „Unde sunt copiii?”, a țipat polițistul Mihai Anițulesei; și, însoțit de un copil român din cartier, i-a căutat și i-a găsit, „dându-le o bătaie bună în fața noastră”. Tatăl și fiul au fost uciși. Copilul român care l-a ajutat pe polițist era coleg de școală cu unul dintre copiii evrei².

Vecinii evreilor, cei care i-au cunoscut îndeaproape, au fost în mare parte cei mai răi dușmani, deoarece au dat dovadă de inițiativă și au avut grijă ca nici un evreu să nu scape de soarta ce-i fusese hărăzită. Este de la sine înțeles că nu toți locuitorii au participat la pogrom și nu toți au scos evrei din casă, jefuindu-i. Evreii din Iași n-au simțit deosebirea, deoarece oriunde s-au găsit destui români care să transforme ziua de 29 iunie în ziua celui mai mare dezastru al evreilor din Regat. Depistarea evreilor și mânarea lor în convoaie de către patrulare de soldați și jandarmi care nu cunoșteau împrejurimile nu ar fi fost posibile fără colaborarea civililor români, deși în acest scop nu a fost necesară o mobilizare și o participare totală a populației românești la pogrom. De aceea nici o încercare de a scoate în evidență faptele puținilor localnici care au acordat ajutor sau au acceptat să ascundă evrei, sau au derutat patrulele nu poate schimba tabloul general. Nici unul dintre locuitorii Iașiului nu a protestat. Nimeni nu s-a manifestat atunci sau după aceea împotriva pogromului și nimeni nu a spus cu voce tare că a fost o crimă. Puținii care au ajutat au făcut-o în ciuda atmosferei, în ciuda fermității majorității de a sprijini încercarea de a-i lichida pe evrei. În mare măsură, pogromul de la Iași a constituit un examen important, pe care veteranii mișcărilor antisemite românești născute în oraș l-au trecut „cu onoare”. În general, se poate spune că foarte mulți români din toate păturile sociale nu numai că s-au bucurat de nenorocirea care a căzut pe capul evreilor, dar au dat dovadă de inițiativă pentru a le spori nenorocirea. În majoritatea cazurilor, a fost vorba, cum am arătat, de vecini români care i-au cunoscut pe evrei și care au știut că ei sunt săraci și sărmani, nefiind bogați și nici exploatare. O evreică simplă a definit în câteva cuvinte inițiativa vecinului ei român și rezultatele faptelor sale: „Vecinul meu Pavel Moise care înainte își manifestase ideea că evreii trebuie șterși de pe fața pământului, a ridicat [a arestat] toată familia mea și evrei din stradă. De atunci nu s’a mai întors nici unul [dintre bărbați] din familia mea și din acea stradă”³. O altă evreică a descris la proces încăpățânarea vecinului Constantin Lazăr de a o despărți de băiatul ei de 11 ani: „S’au făcut două grupe, bărbați și femei. Eu aveam un copil de 11 ani de mână și l-a aruncat

1. Fragment din sentința Tribunalului din București, ședința din 6 aprilie 1949, *ibidem*, vol. 110, pp. 56-57 (USHMM, microfilm 46).

2. Declarația Elzei Moscovici la Poliția din Iași, 18 iunie 1947, *ibidem*, vol. 55, pp. 8-8b.

3. Depoziția Etlei Segal la ședința Tribunalului din București, la 17 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 704 (USHMM, microfilm 47).

în convoiul de bărbați. Pe mine m'a lovit, iar eu am putut să mă întorc acasă cu fetița. De atunci bărbatul și băiatul nu s'au mai întors"¹. Faptele și isprăvile vecinilor români nu au fost expuse aici pe larg, din lipsă de spațiu, dar documentația există².

O altă categorie de „mici ucigași” care au provocat multe victime au fost definiți, *post factum*, prin termenul general de „huligani”: acea adunătură de dușmani ai poporului evreu care au căutat, au identificat, au bătut, au jefuit, au predat evrei patrulelor, sau chiar au strâns ei grupuri de evrei și le-au predat soldaților germani sau români. „Huliganii” au răsărit precum ciupercile după ploaie în momentul când li s-a comunicat din timp că totul este permis, că regimul nu-i mai consideră pe evrei ființe umane. Ei au aparținut păturii celei mai de jos a societății românești – servitori, căruțași, măturători de stradă ai primăriei, elevi în școli de meserii, simpatizanți taciți, dar nu cu adevărat membri ai Mișcării legionare. Faptele lor oribile s-au gravat adânc în memoria supraviețuitorilor, deoarece tragedia a început, așa cum credem, din cauza lor. Servitorul Leonte Hriciuc a pătruns în casele dintr-un cartier de muncitori evrei, Podu Roș, însoțit de o bandă de huligani, „a torturat tot timpul lumea strigând că ei, legionarii, vor conduce lumea și vor stărpi toți jidanii”. El s-a înarmat cu un pistol, a bătut evrei și evreice până la leșin, i-a jefuit și, întrucât soldații întârziiau să apară în cartier, a luat inițiativa și, cu ajutorul a doi sergenți de stradă, a unui măturător și un ceferist, a organizat un convoi cu peste 600 de evrei și i-a dus pe o câmpie de lângă Bahlui, cu scopul de a provoca lichidarea lor de către soldați³. Acest convoi a fost salvat de către chestorul Poliției, Chirilovici, înainte de a fi împușcați (vezi *infra*, p. 92). La anchetarea sa după război, Hriciuc a scos în evidență că aparține clasei muncitoare și a afirmat că nu a fost deloc la Iași în ziua pogromului, ci s-a aflat la țară, în județ, unde a rămas până la 9 iulie 1941.

Dumitru Andronic, „împreună cu alți huligani, umbla cu bâta în mână, scoțând evrei din case, punându-i în convoi și mulți din ei nu s'au mai întors”. El a năvălit într-un adăpost, de unde a scos treizeci de evrei, pe care i-a predat unei patrule germane. N-a avut milă nici de femei, nici de copii, iar în unul din cazuri a mănat în bătai, până la convoi, o femeie și pe cei cinci copii ai ei. A torturat și a ucis – chiar a strigat către evrei că „de acum se numește Andronic călăul”. În banda pe care a condus-o se mai aflau alți patru „huligani” (adică civili) ca și el⁴. Împreună cu un alt huligan, l-a silit pe un evreu să-i dea căruța care-i aparținea și s-a îngrijit să-l ducă pe evreul respectiv la Chestură. Apoi „a venit acasă la ei [la căruțașul evreu] și i-a spus soției acestuia că soțul ei e mort și a cerut roatele de la căruță amenințând că o omoară și pe ea dacă nu i le dă”⁵.

Constantin Vidrașcu, de 18 ani, s-a oferit voluntar să conducă patrulele de soldați germani și jandarmi la locuințele evreilor din cartierul său, s-a îngrijit „ca toți evreii să iasă”, el însuși a bătut și a torturat evrei, amuzându-se pe seama lor chiar și când a

1. Depoziția lui Haia Schwartz la ședința Tribunalului din București, la 17 iunie 1948, *ibidem*, p. 320.
2. Vezi Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233.
3. Proces-verbal despre rezultatele anchetei Poliției din Iași cu privire la acțiunile lui Leonte Hriciuc, cu anexe, depozițiile unor evrei și confruntarea cu acuzatul, martie-iulie 1945, *ibidem*, vol. 32, partea a II-a, pp. 390-436 (USHMM, microfilm 41).
4. Dosar de documente cu privire la faptele lui Dumitru Andronic, cuprinzând procese-verbale de la anchetă, declarații ale unor evrei și ale unor acuzați, tovarășii săi din bandă. Dosarul a fost pregătit de Poliția din Iași, între 13 aprilie și 13 iunie 1945, *ibidem*, pp. 528-645.
5. Rezumatul faptelor lui Dumitru Andronic și ale celor patru membri ai bandei, pregătit de Poliția din Iași, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, p. 615.

însoțit convoiul la Chestură – „i-a silit pe evrei să meargă în pas de defilare”. Dintre cei 14 bărbați pe care i-a scos din casele lor și din adăposturi, numai șase s-au întors în viață. La anchetă, și el a afirmat că nu se afla la Iași în ziua respectivă¹.

Huliganii români au adunat evrei pe strada pe care se afla Mitropolia Bisericii Ortodoxe și i-au predat patrulilor germane, care au împușcat o parte dintre ei pe loc². Un adolescent român de 14 ani, Ilie Hrițcu, înarmat cu un topor, a condus soldați germani în case și a indicat: „Aici locuiesc jidani”. El a bătut cu sălbăticie în special evreice și a băgat în convoaie și copii³.

Rusu Nicolae, înarmat cu o bâtă, însoțit de o bandă de tineri țigani și de jandarmi, a invadat case evreiești, a pus stăpânire pe locuința doctorului Akerman a provocat moartea a trei evrei, iar pe ceilalți i-a trimis la „fabrica morții”, de la Chestură⁴.

Măturătorul de străzi Mihai Silvestru, împreună cu o bandă de tineri huligani, au scos evrei din case în cartierul Nicolina și, întrucât cartierul era departe de Chestură, i-au dus pe malul râului Bahlui, să-i împuște soldații⁵. Dintre toți huliganii – cu alte cuvinte, românii de rând – care au participat la pogrom, s-a remarcat în mod deosebit, prin cruzimea sa, un evreu botezat, Iosub Duca, dintr-o mahala din nordul orașului. Ura sa împotriva evreilor era mai mare chiar decât a huliganilor de rând. Tribunalul din București a descris, în decizia penală din 1949, personalitatea acestui evreu botezat, care în ziua pogromului s-a lăudat cu faptele sale zicând: „mai puțin un jidan”:

Acuzatul Duca Iosub, deși evreu botezat, totuși dușman neîmpăcat al coreligionarilor săi, a instigat patrule militare și pe gardienii publici din fosta Poliție Iași să ridice de la domiciliile lor numeroși cetățeni evrei, ce au fost supuși ulterior în curtea Chesturii și în trenurile fatale la cele mai îngrozitoare chinuri...

Nefiind mulțumit cu ceea ce a făcut Armata și Poliția, din proprie inițiativă și mânat de sentimente dușmănoase, personal și împreună cu cel de-al doilea acuzat, gardian public Bălțeanu Petre, a trecut la ridicarea evreilor și încolonarea lor în convoaie, evrei pe care i-a dus până la Chestură...

Încadrat de sergenți și huligani cu bețe în mână, Duca Iosub încolona pe evrei și îi bătea în drum spre Chestură⁶.

După fiecare convoi, Duca se întorcea în casele evreilor pe care i-a scos și jefuia, parcă ar fi fost huligan român din naștere. Alți doi huligani s-au evidențiat printr-o faptă deosebită, în afară de acțiunile obișnuite de omor, jaf, torturi și expedierea de evrei la moarte. Gheorghe Parlafes și Andrei Blânduță i-au torturat până la moarte, pe drumul

1. Ordin de arestare emis de procurorul Tribunalului Poporului împotriva lui Constantin Vidrașcu, 1945; procesul-verbal al anchetării lui Vidrașcu, 28 februarie 1946; cererea lui Vidrașcu către acuzatorul general de a-l elibera din arest deoarece este bolnav și pentru că în timpul pogromului nu s-a aflat la Iași, 26 martie 1946, *ibidem*, vol. 33, pp. 323-327 (USHMM, microfilm 41).
2. Declarația lui Carol Grossman (avocat) la Poliția din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 34, p. 28.
3. Avizul acuzatorului-șef al Tribunalului Poporului, Dumitru Săracu, în cazul lui Ilie Hrițcu, fără dată (martie 1946), *ibidem*, vol. 44, p. 269 (USHMM, microfilm 43).
4. Declarația văduvei doctorului Akerman, dr. Frida Akerman, la Siguranța din Iași, 12 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 521.
5. Procesul-verbal al procurorului Dumitru Săracu, Tribunalul Poporului din Iași, cu privire la confruntarea dintre acuzatul Mihai Silvestru și un martor al faptelor sale, 28 iulie 1945, *ibidem*, p. 581b.
6. Decizie penală în cazul lui Iosub Duca, polițistul Petre Bălțeanu (care a dispărut) și alți trei huligani, dintre care unul în contumacie, dată de Tribunalul din București, 26 august 1949, *ibidem*, vol. 110, pp. 244-246 (USHMM, microfilm 46). La tribunal, el a afirmat că „este nevinovat”.

spre Chestură, pe hahamul Ruven Pincovici și pe fiul său. Parlafes a început distracția, dar nu a terminat – „Blânduță a băgat baioneta în mine și a bătut pe mama mea, iar tatălui meu îi smulge şuvițe din barbă... în drum spre Chestură i-a smuls barba”¹; „el a înjunghiat cu baioneta doi tipografi și aceștia au murit”².

Trebuie să remarcăm că și alți huligani au acordat o atenție specială evreilor credincioși, smulgându-le perciunii și barba. Unul dintre ei, Dumitru Constantinescu, și-a făcut timp să smulgă barba unui haham în timp ce tortura alți evrei pe strada unde fuseseră adunați pentru a fi aduși la Chestură³.

O altă categorie de „mici ucigași” au fost *legionarii*, identificați drept membri ai fostei Mișcări, mobilizați apriori sau care s-au autoorganizat (într-adevăr, numeroși supraviețuitori i-au definit pe schingiuitorii lor drept „legionari”, dar nu toți fuseseră membri ai Mișcării). În general, era vorba de șefi de rând ai Mișcării legionare, care n-au fost arestați în cursul marii campanii de arestări efectuate la ordinul lui Antonescu după înăbușirea rebeliunii de la sfârșitul lui ianuarie 1941, și care au sprijinit în mod voluntar și cu entuziasm „eradicarea” evreilor. Mulți dintre aceștia aveau porecle date de camarazii lor – de exemplu, Constantin Ionescu zis Titi, care a acționat cu patrula de soldați germani; Ion Laur zis Jorg, care a scos evrei din casele lor și i-a predat soldaților (a dus el însuși un convoi de cincizeci de evrei la Chestură, mănându-i cu lovituri de cravașă).

Gheorghe Andrieș a comandat o bandă de legionari, a omorât evrei cu mâinile sale, s-a năpustit asupra unor femei și copii cu un cuțit în mână, „băgând groaza în ei. A maltratat pe femeia Adela Rosenberg din care cauză a murit și majoritatea bărbaților scoși din adăposturi nu s’au mai întors”. După ce a trimis evrei la Chestură și le-a jefuit casele, el și amanta lui s-au îmbrăcat „cu haine bune, pe care înainte nu le aveau”. Ricu Proca și sora lui, Maricica Batcu, „au lovit mortal în orice trecător evreu” și au ajutat soldaților germani să scoată evrei din casele lor și să-i omoare. La anchetă el a declarat că a făcut ceea ce a făcut „de frica germanilor”.

Ion Nicolau, fost comandant al gărzii legionare la Direcția Centrală a Poștei și Telefoanelor din București, a depus jurământ de credință lui Antonescu după înăbușirea rebeliunii și a fost numit directorul poștei din Moldova. El a sosit la Iași înainte de pogrom, i-a mobilizat – conform unor surse evreiești – pe camarazii săi din Mișcare și i-a organizat. La Iași a asigurat legătura telefonică cu Președinția Consiliului de Miniștri, permițând convorbirile directe între Ion Antonescu și colonelul Lupu, și el însuși a manevrat aparatul cu care s-au purtat convorbirile. În ziua pogromului, a ieșit să jefuiască, asemenea „oricărui tâlhar de rând”, după afirmația unui martor evreu, furând obiecte din casele unor evrei care fuseră uciși. Un grup de evrei din Iași l-au depistat după război la București, identificând blana pe care o purta și care aparținuse unui evreu ucis.

Costel Zimischi, împreună cu alți legionari, a scos evrei și i-a dus la Chestură. Un evreu care l-a identificat a declarat la procesul său: „Până la Chestură a bătut încontinuu pe băiatul meu, care a murit pe drum”.

1. Depoziția lui Avram Pincovici (al doilea fiu al hahamului) în fața Curții de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 222.
2. Depoziția lui Bercu Bercovici în fața Curții de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, p. 218.
3. Depoziția lui Haim Schneider la ședința Tribunalului din București, 17 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 729 (USHMM, microfilm 47).

Petre Amarandei, fost șef de „cuib” legionar, însoțit de un jandarm care nu a fost identificat, a intrat în locuințele evreilor, a jefuit, a torturat și a scos din casă un evreu pe care l-a omorât¹.

În timpul evenimentelor de la Iași s-a repetat fenomenul *femeii române* – legionară sau nu –, care ia parte la pogrom, demonstrează o ură fără compromis, bate și sparge, după cum s-a constatat la pogromul din București, cu jumătate de an înainte. La Iași s-a observat un fenomen nou: participarea ambilor soți la pogrom.

Elisabeta Cazacu – „fiică de muncitor”, cum s-a prezentat la anchete și la procesul din 1948 – a condus de fapt o bandă de huligani (probabil legionari), „parte din bandă cu pistoale și alții cu ciomege”, a pătruns în case evreiești din zona săracă, chiar în curtea unei sinagogi, pentru a-l prinde pe ceauș și pe fiul lui, a dus ea singură un convoi la Chestură și, împreună cu banda sa, i-a „bătut groaznic” pe evrei. Două fete din bandă, surorile Oșteleanu, au strigat „scoateți jidanii” și i-au bătut cu ciomege în cap pe evreii din convoiul pe care l-au adunat și „mai ales pe băiatul meu”, cum a atestat unul dintre evrei, până ce băiatul a murit².

Maria Dascălu, în vârstă de 51 de ani, care și-a botezat câinele „Stalin”, a condus o bandă de huligani, iar în dimineața pogromului, în curtea comună, le-a strigat unor locatari evrei: „Sunteți jidani și toți jidanii trebuie omorâți”. O tânără evreică a cărei familie a fost scoasă din casă de către Dascălu a declarat: „Mama mea a căzut în genunchi rugând-o să salveze cel puțin copiii întrucât dânsa ne cunoaște pe toți. Maria Dascălu a răspuns râzând, așa vă trebuie vouă – jidanilor și comuniștilor”³.

1. Procesul-verbal despre rezultatele anchetei desfășurate de Poliția din Iași cu privire la acuzațiile împotriva lui Constantin Ionescu (Titi), 19 decembrie 1944, *ibidem*, vol. 31, partea I, pp. 478-479 (USHMM, microfilm 41). Titi a afirmat că germanii l-au „silit” să bată și să aresteze evrei; proces-verbal privind confruntarea între Ion Laur și martori care l-au identificat, care a avut loc la Siguranța din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, pp. 510-510b; depoziția lui Isac Ușer la Tribunalul din Iași cu privire la Petre Luca, ce „a scos pe fratele meu Iosub Ușer, împreună cu soția și copiii săi și pe mama mea, Rahila Ușer... și numai eu unul am scăpat”, 13 iulie 1945, *ibidem*, pp. 710-710b; depoziția Clarei Grinberg la Tribunalul Poporului din Iași cu privire la arestarea ei și a familiei sale de către Petre Luca, 13 iulie 1945, *ibidem*, pp. 710-710b, 717; proces-verbal cu privire la plângerea unor cetățeni împotriva lui Gheorghe Andrieș la Poliția din Iași, 10 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 10; dosarul anchetării cu privire la Ricu Proca, cuprinzând zeci de declarații ale unor supraviețuitori evrei, la Poliția din Iași, septembrie-octombrie 1945, și un proces-verbal al anchetării acuzatului Proca la Tribunalul Poporului din București, 27 august 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 476-504 (USHMM, microfilm 44); scrisoare colectivă, în numele a zeci de evrei din Iași, către Tribunalul militar de la București, despre faptele comise de Ion Nicolau la Iași în timpul pogromului, 10 mai 1947, *ibidem*, vol. 51, p. 329; depoziția lui Avram Tirchișer la ședința Tribunalului din București, 17 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 736 (USHMM, microfilm 47); sentința Tribunalului din București în procesul lui Iosub Duca, Petre Bălțeanu, Mircea Costăchescu, Vasile Florescu și Petre Amarandei, 26 august 1945, *ibidem*, vol. 110, p. 244 (USHMM, microfilm 46).
2. Proces-verbal cu privire la anchetarea acuzatei Elisabeta Cazacu la Tribunalul Poporului de la Iași, 28 iulie 1945; proces-verbal cu privire la confruntarea dintre acuzata Cazacu și trei supraviețuitori evrei, 18 iulie 1945; declarația lui Moise Moise despre arestarea și moartea fiului său, după ce a fost bătut în cap de către componenții bandei, 12 decembrie 1944, *ibidem*, vol. 23, pp. 25-26, 47.
3. Proces-verbal cu privire la rezultatele anchetei desfășurate de Poliția din Iași în cazul Dascălu, cuprinzând un rezumat al mărturiilor, 30 noiembrie 1944, *ibidem*, pp. 134-134b; proces-verbal cu privire la confruntarea dintre Maria Dascălu și trei martori la Tribunalul Poporului din Iași, 17 iulie 1945, *ibidem*, p. 135.

Despre o altă româncă a mărturisit una dintre vecinele ei : „Vecina [noastră] Yonette Maria n’a putut să sufere că noi mai viețuim”. Patrurile militare au omis din întâmplare să controleze zona în care locuia, dar Yonette, „văzând că vecinii săi evrei nu au fost ridicați de acasă până la ora 17 și-a trimis fiicele și ginerele să aducă o patrulă căreia i-a spus că evreii trag în fiecare seară cu armele și mitralierele în armată și fac semnalizări avioanelor inamice”. Femeia s-a alăturat soldaților, bătând și ea evrei – și pentru a fi sigură că vecinii ei nu vor dispărea pe drum, a însoțit convoiul până la intrarea în curtea Chesturii. „Din totalul de 14 bărbați ridicați de acuzată, 9 au dispărut în masacru”, a rezumat Tribunalul faptele ei¹.

Floarea Zamfir, casnică, „a condus patrurile nemțești în casele locuite de evrei de pe străzile Tăetoarei și Elena Doamnei, jefuind și ridicând familii întregi. A lovit cu parul evrei din convoi, îndemnând soldați să-i schingiuiască și să-i omoare; printre cei împușcați a fost și Iancu Schneider, căruia i-a scos dinții de aur din gură în timp ce acesta zăcea mort pe strada Pădurei”².

Elena Sandu, o femeie în vârstă de 36 de ani, analfabetă, a pătruns în casele evreilor deja la 28 iunie și a furat tot ce s-a putut, în timp ce o patrulă militară îi aresta. Împreună cu soldații, i-a legat pe evrei de mâini, unii de alții, și i-a trântit la pământ. A doua zi s-a înapoiat în același loc, a bătut până la sânge femei și bărbați, printre care un bătrân de 82 de ani, a organizat un convoi pe care l-a dus la Chestură, lovind în evrei tot drumul până acolo. Soldații au tras în anumiți evrei, după indicațiile Elenei. Apoi s-a întors de la Chestură și a jefuit din nou casele evreilor, parte dintre obiecte fiind identificate de Poliție ca aparținând evreilor³.

Ecaterina Cojocaru și Vasile Teodoru au arestat evrei, i-au reținut în stradă până la sosirea convoiului și au avut grijă să fie evacuați de acolo. Apoi Cojocaru s-a întors la locuințe însoțită de o altă româncă, neidentificată, și au furat tot ce au găsit. Vasile Teodoru, care a însoțit convoiul până la Chestură, s-a înapoiat în cartier și s-a lăudat în ziua aceea, față de o tânără evreică al cărei tată fusese ucis, că „palmele [îi] sunt umflate de atâta bătaie cât a bătut evrei”⁴. O bandă de tineri români, printre ei „fiica lui Dumitru Cojocaru, funcționar ceferist”, s-a năpustit asupra evreilor pe o stradă din sudul orașului – faptele ei au fost descrise de unul dintre supraviețuitorii evrei cu o simplitate care te înfioară :

Am fost scos din ascunzătoare, bătut și călcat în picioare cu bocancii și târât până în stradă, mai erau și alții [evrei], dar nu știu cum îi cheamă. Am fost purtat toată strada cu mâinile în sus, culcat și sculat de la o casă la alta, până în dreptul Spitalului Israelit, acolo am fost culcat din nou... și unul din acești criminali lovea pe fiecare de-a rândul cu patul revolverului. După ce mi-a rupt toți dinții, am primit ordin să fugim. Un alt criminal împușca după noi, pentru că

1. Mandat de arestare emis de Tribunalul Poporului împotriva Mariei Yonette, 12 iulie 1945, *ibidem*, vol. 33, pp. 209-210 (USHMM, microfilm 41).
2. Mandat de arestare emis de Tribunalul Poporului împotriva Floarei Zamfir, 12 iulie 1945, *ibidem*, pp. 329-330.
3. Procesul-verbal întocmit de acuzatorul Dumitru Săracu de la Tribunalul Poporului din Iași, cu privire la confruntarea dintre Elena Sandu și două evreice, 14 iulie 1945; depoziția Reghinei Meraru la Tribunalul Poporului din Iași, 14 iulie 1945; depoziția Anei Strul la Tribunalul Poporului, 13 iulie 1945; cererea adresată de Elena Sandu acuzatorului public de a o elibera din închisoare în urma unui avort, 27 iulie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 546-554 (USHMM, microfilm 43).
4. Depoziția Rebecăi Șmil la Curtea de Apel din București, 8 ianuarie 1948; depoziția lui Malca Șapira, 7 ianuarie 1948; depoziția Branei Zilberman, 8 ianuarie 1948; depoziția Anei Haim, 9 ianuarie 1948 (toate depozițiile au fost făcute la Curtea de Apel din București; toate femeile care au depus mărturie și-au pierdut soții sau frații) – *ibidem*, vol. 1, partea I, pp. 239-242.

fugim. Mergem încet, altul cu un ciomag trage în noi pentru că mergem încet... în fața Chesturii erau mii de evrei împușcați, întinși în fața Chesturii, iar pe noi ne trimite în curtea Chesturii... A doua zi am fost ridicat [viu] dintre morți și trimis acasă¹.

Bande de români compuse din femei și bărbați au însoțit permanent patrulile de soldați și polițiști care au cercetat străzile din centrul orașului, unde locuiau evrei înstăriți, „servind de ghid pentru arătarea locurilor în care erau ascunși evrei și unde locuiesc”². Scopul principal al membrilor acestor bande românești, majoritatea neidentificate, a fost jaful și nu maltratarea. Și, într-adevăr, s-au ales cu bunuri numeroase, pe care cu greu le-au târât pe străzile ticsite de „concurenți”, soldați români, germani, jandarmi, polițiști și alți jefuitori ca și ei. Au fost necesare tot felul de stratageme pe care numai cei care trăiau în România puteau să le inventeze și să le aplice. Femeile din aceste bande s-au evidențiat în fața tuturor și au fost consemnate în „Rezumatul masacrului” întocmit de intelectuali evrei. În zeci de cazuri au acționat *ambii soți* români, în cadrul unei bande, care a îmbinat plăcerea de a maltrata cu dorința unei îmbogățiri rapide.

Soții Elena și Petru Martinescu, înarmați cu bâte, și un alt român, înarmat cu un revolver, au scos sub amenințări nouă evrei din locuințe – și întrucât unul dintre evrei era surd și n-a auzit ordinul, au năvălit toți trei asupra lui „și l-au bătut atât de mult până a murit”. În scopul de a-i înfricoșa pe evrei, Elena a întors cadavrul și i-a deschis gura. Un soldat german a intervenit și a cerut celor trei să-i lase în pace pe evrei. În timp ce evreii erau duși la Chestură, Elena le-a furat avutul, adunând, după spusele ei, „un capital de 200.000 lei și casa mobilată cu lucruri scumpe de mobilă furată în timpul pogromului” – mobile identificate la percheziția făcută în casa ei la sfârșitul anului 1944³.

Soții Vasilescu, funcționari la CFR, au însoțit patrulile de jandarmi pe strada Păcurari, au indicat case și adăposturi în care se aflau evrei „și după deportarea noastră cât și în timpul cât am fost la Chestură, ne-au jefuit”⁴.

Soții Miron, Nicolae și Elena, el șef de birou la Primăria din Iași și ea funcționară de stat, au însoțit patrulile de soldați germani, au identificat evrei și au cerut să fie controlați. Elena a explicat în germană că „trebuie să fim percheziționați de chibrituri, lanterne și brichete deoarece noi semnalizăm inamicului”. Nicolae, înarmat cu un revolver, și soția lui au bătut evrei și i-au trimis la Chestură. Dintre cei treizeci de evrei pe care i-au arestat, nouă au fost uciși. În urma jafurilor comise după îndepărtarea evreilor, soții Miron s-au îmbogățit și au cumpărat o casă cu vie, după relatările colegilor de serviciu de la Primărie⁵.

1. Declarația lui Buium Feighenbaum la Tribunalul Poporului din București, 1945, *ibidem*, vol. 39, p. 72 (USHMM, microfilm 43). Fata care a făcut parte din bandă nu a fost găsită – probabil că s-a ascuns în altă regiune a României.
2. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 340.
3. Proces-verbal cu rezultatele anchetei desfășurate în cazul soților Martinescu, Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (1945); proces-verbal cu privire la confruntarea dintre Elena Martinescu și supraviețuitori evrei care au revenit de la Chestură, 20 ianuarie 1945; proces-verbal cu privire la a doua confruntare dintre supraviețuitori evrei și soții Martinescu, 13 iulie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, pp. 645, 649, 498 (USHMM, microfilm 43).
4. Jurnalul farmacistului Hirsch Zielle despre cele trăite între 22 iunie și 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 37, p. 27 (USHMM, microfilm 43).
5. Declarația lui Haim Rahmil cu privire la faptele comise de soții Miron, la Tribunalul Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 225; declarația Paulinei Schwartz, fără dată (1945), *ibidem*, pp. 237-237b; depoziția lui Carol Kron (avocat) la Tribunalul Poporului din București, 29 martie 1946, *ibidem*, pp. 248-249b; date biografice despre Nicolae Miron, proces-verbal al acuzării cu privire la evoluția anchetei în cazul soților Miron, fără dată, *ibidem*, p. 253.

Toma Pânzaru și soția sa Felonela [sau Ermina], de origine germană, servitori la un medic român, au scos evrei din adăposturi, i-au bătut cu sălbăcie, i-au predat unor soldați germani, le-au jefuit casele și au avut chiar grijă să înapoieze la Chestură evrei eliberați de acolo. „Cu o ferocitate de neînchipuit au tăbărit asupra noastră, maltratându-ne groaznic”, a spus unul dintre evrei. Toma Pânzaru l-a lovit cu o bară de fier și cu pietre pe dr. Cazac Averbuch, provocându-i moartea¹.

O altă categorie de „mici ucigași” au fost diverși *meseriași*, dintre care s-a evidențiat în special numărul mare de *cizmari*. Din lipsă de spațiu și întrucât acțiunile lor nu constituie o excepție de la modelul faptelor comise de alți români din Iași – descoperirea de evrei, transferarea lor în convoaie, lovirea lor cu toate obiectele amintite, jefuirea de bunuri și maltratarea femeilor –, problema nu va fi dezbătută aici pe larg. Nu există vreo explicație pentru cruzimea manifestată de acești cizmari români – și, în definitiv, de ce tocmai cizmari?

Cizmarul Rusu Dumitru, actualmente domiciliat la București... împușca evrei pe stradă cu armele soldaților pe care-i întâlnea pe stradă. A omorât pe frizerul Sandu din Târgu Cucului, frizerul Marcu și [pe] Segal, pe brutarul Idel cu ginerele Ițcovic².

Trei români – cizmarul Ion Cucu, calfa de cizmar Constantin Alecu și fiul cizmarului, un tânăr pe nume Nicolae Indianu – au scos, cu lovituri de bătă în cap, circa 100 de evrei și i-au dus la Chestură. Cucu i-a lovit cu bătă în cap pe toți evreii, dar a ales ca țintă personală pe muncitorul tipograf evreu Siegmund Brauner, pe care l-a lovit fără încetare până la intrarea în Chestură, unde a reușit să-l omoare cu o ultimă lovitură³. Câțiva cizmari, un măcelar și câțiva tineri români, care s-au înarmat cu tot ce au găsit la îndemână, au nenorocit un cartier întreg – Podul Bucșinescu –, unde locuiau meseriași și muncitori evrei săraci. Acești români au fost atât de sălbatici nu pentru că au bătut și au chinuit, ci pentru că s-au fixat asupra câtorva evrei, pe care i-au lovit neîncetat, până le-au spart capetele în băți, cu topoare, cu cuțite și cu alte unelte improvizate din timp. În toate cazurile în care au scos evrei din case (în această zonă evreii nu aveau adăposturi antiaeriene) s-au îngrijit să le golească chiar și de obiecte mărunte, cum ar fi lenjeria de corp, cămăși, ciorapi, veselă de bucătărie, lăsând în urma lor văduve și orfani lipsiți de toate, bătuți și săraci – mulți dintre ei au pierit de foame, uitați în zilele de iarnă în case înghețate, singurul lor mijloc de existență rămas fiind o sumă infimă pe care Comunitatea o acorda săptămânal, suficientă uneori doar pentru a cumpăra pâine.

La pogromul de la Iași au participat și mulți români despre care nu se poate afirma că ar fi aparținut „plevei societății” sau că ar fi fost „huligani” ori „derbedei”. Erau

1. Declarația Adelei Roșu la Poliția din Iași, 4 aprilie 1945; declarația lui Leonard Zilberman la Poliția din Iași, 4 iunie 1945; proces-verbal al Poliției din Iași cu privire la anchetarea și confruntarea dintre supraviețuitori și soții Pânzaru, 4 aprilie 1945; proces-verbal cu privire la confruntarea dintre Haia Goldstein și Toma Pânzaru la Tribunalul Poporului din Iași, 14 iulie 1945 – *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 346, 358-359, 366-367.
2. Depoziția lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, 28 iunie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 337b (USHMM, microfilm 41).
3. Depoziția lui Hună Hefter la Curtea de Apel din București, 3 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 2, p. 21 – copie: USHMM, microfilm 47; protocol cu privire la confruntarea dintre văduve evreice și Alecu Constantin la sediul Siguranței din Iași, 6 februarie 1945, *ibidem*, vol. 39, p. 47 (USHMM, microfilm 43); despre convoiul care a numărat aproximativ 100 de evrei, vezi declarația lui Marcu Berman la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 43, pp. 22-22b (USHMM, microfilm 41).

funcționari de stat, proprietari, angajați ai Primăriei sau la CFR, laboranți, ingineri, militari în retragere ș.a. Nu toți au fost descoperiți, și nu toți vor fi amintiți în acest studiu, din lipsă de spațiu. Citind cererile pe care le-au întocmit după ce au fost arestați, se poate afirma că, în general, este vorba de *intelectuali* cu o bună capacitate de exprimare, care s-au folosit de toate aptitudinile lor pentru a contrazice declarațiile martorilor care i-au văzut în acțiune. Neculai Țurlan și soția sa, Maria, laborantă la Institutul Politehnic, l-au denunțat pe vecinul lor evreu că „a tras cu mitraliera din pod”, cerând să fie lichidat. Soldați germani au pus toată familia la zid, însă au renunțat să-i execute când soția evreului Hascal Cheis le-a sărutat cizmele și i-a implorat în limba ei maternă – germana – să le fie milă de copiii ei. În timp ce erau arestați la Chestură, soții Țurlan au pătruns în casa lor și au golit-o¹.

Inginerul Vasile Gavriliu, fostul director al școlii de șoferi, a identificat în unul dintre convoaie un negustor evreu, Nae Clamer, pe care l-a denunțat ca fiind comunist, cerând executarea lui pe loc; a început să-l bată pe el și pe soția sa cu lovituri groaznice și chiar a însoțit convoiul la Chestură, așteptând la intrarea în curte pentru a fi sigur că nici unul dintre evreii pe care-i cunoștea nu va fi eliberat².

Silviu Luca, inspector la Garda Financiară, a întocmit din proprie inițiativă o listă a locatarilor evrei din clădirea în care locuia și, înarmat cu un revolver, a chemat polițiști și soldați, le-a indicat ascunzători, i-a predat pe bărbați, s-a năpustit asupra femeilor, a furat bani și bijuterii și a provocat moartea multora. Soția sa, Margareta Luca, le-a spus evreicelor care implorau milă: „Așa vă trebuie, Comunitatea voastră a strâns locuri și v-a procurat arme”³. „Cu revolverul în mână a condus [patrulele] și le-a indicat locurile unde se ascund evreii, rămânând neînduplecat la țipetele și plânsetele copiilor și femeilor și la rugămințile bărbaților... în timpul cât patrulele au ucis și au ridicat pe evrei”⁴, povestea un evreu.

Ioan Ștefănoiu, laborant la Facultatea de Medicină din localitate, a omorât în chinuri 14 evrei, pe care i-a jefuit. Înarmat cu o bătă pe care a montat el însuși un vârf din metal, a scos evrei din casele lor, printre care și adolescenți, lovindu-i în cap până s-au prăbușit. „Acum eu sunt Dumnezeu”, a spus el unei evreice bătrâne care s-a jurat pe Dumnezeu că nu are bombe în casă. A jefuit locuințe și cadavre, continuând să aresteze și să bată și la 30 iunie, când se pusese capăt arestărilor. A lovit în cap o evreică, amenințând-o că-i va tăia degetul dacă nu-i va da imediat verigheta pe care nu reușise să o scoată. A mers în fruntea convoiului, iar când observa un evreu oarecare, îl împingea în convoi cu lovituri în cap. A ordonat unor femei să se dezbrace pentru a căuta bani și obiecte de valoare ascunse, a furat chiar lenjeria de corp din dulapuri, a cotrobăit prin sertare și a strâns tot ce a găsit. Cruzimea lui a depășit-o pe cea manifestată de alți români:

1. Protocol cuprinzând rezumatul mărturiilor cu privire la Neculai și Maria Țurlan, depuse la Poliția din Iași, 13 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 385; declarația lui Haim Hascal depusă la Poliția din Iași, 12 septembrie 1945, *ibidem*, p. 385; depoziția lui Feighe Broc la Poliția din Iași, 4 februarie 1945, *ibidem*, p. 38b (USHMM, microfilm 41).
2. Depoziția lui Nae Clamer la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, martie 1945, *ibidem*, vol. 34, p. 20; depoziția inginerului Vasile Gavriliu la Tribunalul Poporului din București, 4 februarie 1916, *ibidem*, pp. 21-22.
3. Depoziția Hanei Brandman la Tribunalul Poporului din București, 21 februarie 1945, *ibidem*, vol. 44, pp. 460-461; depoziția Fridei Argintaru, 15 august 1945, *ibidem*, pp. 462-465 (văduvele bărbaților uciși în urma intervenției lui Luca) (USHMM, microfilm 43).
4. Raportul procurorului Dumitru Săracu de la Tribunalul Poporului din București, cu privire la rezultatele anchetei desfășurate în cazul inspectorului Silviu Luca, vol. 44, p. 434.

Îmi amintesc că în dreptul Muzeului Natural din strada I.C. Brătianu [am văzut] o tânără evreică [ce] venea înaintea convoiului; sălbatecul când a văzut-o s'a repezit la ea, dânsa... a căzut în genunchi rugându-l s'o lase să plece acasă căci vine de la spital de la un copil bolnav – atunci bestia a lovit-o cu bastonul în cap și [ea] s'a prăbușit¹.

Inginerul Ștefan Țurțuran și soția sa Alexandria au indicat o familie de evrei ce locuiau lângă ei ca fiind periculoasă, și toți au fost arestați. Țurțuran n-a bătut și n-a omorât, dar la intervenția lui au fost ucși capul familiei și fiul². La fel au procedat și alți români „de treabă”, care n-au acționat ei înșiși, ci au trimis servitoarele să avertizeze patrurile de soldați că în clădire sau în vecinătate trăiesc evrei care periclitează securitatea, că ar fi tras în armată, ar fi semnalizat avioanelor sovietice ș.a., cu sentimentul îndeplinirii unei datorii patriotice, acordând încredere știrilor din presă și de la radio, comunicatelor, care toate îl indicau pe evreu ca fiind vinovat de dezastrele României.

În încheierea acestui paragraf despre persoane cu ocupații intelectuale și funcționari care au participat la pogrom, îi amintim și pe numeroșii ofițeri în rezervă din unități de jandarmi, majoritatea avocați și învățători, care au devenit peste noapte ultima instanță de care depindea viața evreilor în sectorul lor. Dintre aceștia îl menționăm pe locotenentul în rezervă Dumitru Vornicu, ofițer în Legiunea de jandarmi a județului și învățător de profesie. El a condus perchezițiile și operațiunea de lichidare a evreilor în Piața Sfântul Spiridon, în fața spitalului orașenesc. Vornicu și plutonul său din Batalionul 4 Jandarmerie au ieșit în seara zilei de 28 iunie să descopere teroriști evrei în centrul orașului, și peste tot au lăsat urme privind realizările lor. El a recunoscut că: „Am cercetat diverse case din care ni se semnala că s'ar fi tras asupra armatei, dar n-am găsit arme... Nimeni din batalion n'a arestat sau a prins pe cineva care să fi împușcat [în armată]”. Într-adevăr, el a văzut pe ici, pe colo cadavre, dar după părerea lui, germanii au fost cei care au tras în ei³. Un avocat evreu care a fost arestat de către acesta și a reușit să scape după câteva ore, timp în care Vornicu a condus operațiunea, a descris drumul lui spre casă după ce a fost eliberat:

În drum spre casă printre morții care erau am [re]cunoscut pe dentistul Zamler... pe arhitectul Schor rănit... pe comerciantul Olivenbaum. Toți au fost împușcați în Piața Sfântul Spiridon, între care și familia Marcusohn compusă din mama, tata și doi copii... omorâți din ordinul lui Vornicu, deoarece el era acela care a condus operațiunile de împușcare din Piața Sfântul Spiridon⁴.

Probabil jandarmii lui au fost cei care au tras asupra unui grup de evreice eliberate a doua zi după-amiază de la Chestură. Femeile au trecut prin piață în drum spre casă, iar

1. Depoziția lui Solomon Reinharz la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 680-680b; protocolul cu rezumatul depozițiilor a opt evrei cu privire la faptele lui Ioan Ștefănoiu la Poliția din Iași, 17 aprilie 1945, *ibidem*, pp. 677-677b; protocol cu privire la confruntarea dintre Ștefănoiu și zece evrei, *ibidem*, pp. 678-679; proces-verbal cu privire la anchetarea lui Ioan Ștefănoiu la Tribunalul Poporului din București, 9 martie 1946, *ibidem*, pp. 709-710; cererea înaintată de șase evrei dintre supraviețuitorii convoaielor lui Ștefănoiu către acuzatorul public la Tribunalul Poporului din București, pentru a fi convocați să depună mărturie cu privire la faptele lui Ștefănoiu, care a ucis cel puțin 14 evrei cu mâinile sale, Iași, 6 aprilie 1946, *ibidem*, p. 714.
2. Declarația văduvei Zela Finchelstein la Curtea de Apel din București, 3 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 2, p. 99 (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția lui Dumitru Vornicu (locotenent) la Tribunalul Poporului din București, 4 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 94b (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Constantin Diamant (avocat) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 22 martie 1945, *ibidem*, pp. 81-81b.

atunci s-a tras asupra lor. Femei rănite care zăceau lângă porțile spitalului au cerut ajutor medical, dar au fost respinse, porțile rămânând închise¹.

Trebuie să menționăm că nu toți ofițerii de jandarmi rezerviști cu profesii intelectuale s-au comportat la fel ca locotenentul Vornicu. Au fost ofițeri de jandarmi, avocați și magistrați în general care au detestat asemenea fapte și s-au abținut să ucidă cu propriile lor mâini. Între ei și ofițerii activi de jandarmerie a fost o mare deosebire – totuși, numărul acelorora dintre ei care au dovedit că au conștiință a fost mic.

Lucrători și funcționari ai Primăriei, inclusiv șefi de secții, au participat în masă la pogrom – după cum am relatat până acum, s-au înarmat dinainte cu topoare și ciomege, au bătut și au spart capete, au cotrobăit prin buzunare și chiar au dezbrăcat evrei. Angajați ai corpului medical, sanitari, membri ai Apărării Passive, salariați ai Crucii Roșii (nu măturători de stradă, care s-au numărat printre criminalii cei mai feroce; despre aceștia vom vorbi pe larg în subcapitolul despre îngropare) – pe scurt, oricine era autorizat să poarte banderolă cu însemnul Crucii Roșii a întârit din timp patrulele care au plecat la vânătoare de evrei, constituind un adaos serios la formațiunile trimise pe străzi pentru a-i descoperi și aresta. Fiecare a lucrat pentru scopul general și a jefuit pentru sine.

În zilele pogromului, la Iași s-au desfășurat câteva acțiuni de lichidare sălbătice din motive pe care le putem denumi „economice” – exploatarea unui prilej favorabil de a se debarasa de un asociat evreu ori pentru a pune stăpânire pe o prăvălie sau o locuință jinduită mult de omul de afaceri român, „lichidând” astfel o datorie și la propriu, și la figurat. Vom nota doar câteva dintre sutele de cazuri de astfel de români „onești” care au devenit părtași la genocid.

Samoil Leibovici, proprietar al unui mare magazin universal pe strada centrală Ștefan cel Mare, a fost ucis, împreună cu patru membri ai familiei sale, de către soldați români trimiși de Emil Vivovschi, fost actor la Teatrul Național din Iași și dubios om de afaceri. Vivovschi și-a dorit magazinul evreului, și chiar înainte de pogrom a încercat să-l șantajeze pe proprietar ca să renunțe la el. După pogrom, a pus stăpânire pe magazin fără a fi autorizat, amenințându-le pe cele două fiice rămase în viață. Vivovschi a condus o patrulă militară către locuința familiei Leibovici, iar soldații au spart ușa și au început imediat să jefuiască. Când membrii familiei au fost scoși din casă, l-au observat pe Vivovschi, care a condus acțiunea. Opt membri ai familiei au fost postați în fața magazinului și au fost împușcați de către soldați. Șase dintre cei opt au murit pe loc sau a doua zi, printre care soția și una dintre fiicele lui Leibovici. Vivovschi a cerut cheile magazinului de la mama rănită mortal cu câteva ore înainte de a sucomba și, sub amenințări, a pus stăpânire pe magazin și l-a golit. Fiica rămasă în viață a declarat că după ce a fost împușcată, „mama s-a târât până acasă și ne-a povestit ce-a văzut”. Vivovschi a jefuit magazinul și casa familiei Leibovici cu ajutorul servitoarei românce. Și a adăugat: „Cam prin anul 1942 am văzut în urechile soției lui Ciobanu [servitoarea] cerceii de aur ai surorii mele [care a fost ucisă] cu un rubin în mijloc în formă de Țion [steaua cu șase colțuri, simbolul iudaismului – *n.m.*]. I-am recunoscut fiindcă erau la fel ca ai mei și îi promisem în timpul copilăriei de la părinți”².

1. Declarația lui Șmil Zalman la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 34, p. 12 (USHMM, microfilm 41).

2. Declarația lui Avram Ohring (nepotul lui Leibovici, care a fost și el împușcat, dar a rămas în viață) la Poliția din Iași, 12 februarie 1946, *ibidem*, vol. 34, pp. 41-41b; depoziția Clarei Ampel, fiica lui Samoil (USHMM, microfilm 47); proces-verbal cu privire la anchetarea acuzatului Emil Vivovschi în ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 491.

Adjunctul secretarului Tribunalului din Iași, Constantin Goncu, a fost surprins să-l vadă pe proprietarul locuinței sale, Iancu Zvorover, înapoiindu-se viu de la Chestură în după-amiaza zilei de 29 iunie, dar fără fiul lui, care fusese ucis: „Vecinul meu... împreună cu alți indivizi se afla în casă și o goleau și căutau printre lucruri”. Zvorover a înaintat o plângere la Poliție, iar la procesul desfășurat la Iași, în 1942, a apărut acuzatul, deja secretar al Tribunalului, îmbrăcat cu hainele fiului evreului ucis la Chestură¹.

Mulți evrei au fost arestați în urma unor denunțuri ale locatarilor creștini, care au chemat patrulă, i-au prezentat drept teroriști periculoși ș.a. În toate cazurile, scopul urmărit a fost dorința de a fura lucrurile din case, descotorosirea de proprietar ori ocuparea locuinței evreului: „Pe la ora 10 au intrat peste mine în casă chiriașii mei, frații Duhai... m’au luat atât pe mine cât și pe soție și copii și m’au băgat într’un convoi împreună cu familia”. Convoiul a fost eliberat pe drum de către colonelul Chirilovici. „Acasă am găsit toate lucrurile furate.” Frații n-au renunțat și i-au dus pe evrei din nou la Chestură – pe drum, „frații Duhai m’au lovit cu toporul în mâna stângă și am rămas invalid”².

Două întreprinderi la care au lucrat evrei, în cadrul muncii obligatorii, au constituit pentru aceștia – înainte de pogrom, dar și după aceea – o capcană mortală și un loc de torturi și înjosiri: Uzina de tramvaie și Uzina de electricitate din Iași.

La Uzina de tramvaie au lucrat cca 160 de evrei, iar în afară de doi sau trei, au dispărut cu toții. Inițiatorul lichidării lor a fost șeful gărzii, Ioan Pascal. Poliția din Iași, care a cercetat cazul în 1945, a ajuns la concluzia că la 30 iunie, când muncitorii evrei s-au prezentat la lucru, „o parte din ei au fost prinși pe stradă și băgați în convoaie care mergeau în acel timp spre gară și care nu s’au mai reîntors până în prezent. O parte din cei care au venit la uzină care au fost luați în primire de garda ce făcea de pază la uzină și de șefii de echipe... i-au buzunărit și le-au luat tot ce au avut asupra lor... și i-au predat patrulălor de pe stradă”³ – iar acestea i-au băgat în „trenurile morții”. Doi evrei care au reușit să iasă vii din întreprindere au descris în mărturia lor „atmosfera de lynch” creată de muncitori și torturile pe care le-au îndurat din partea lui Pascal⁴. Un complot al tăcerii al muncitorilor români a împiedicat reușita anchetei din 1945. După câte se pare, majoritatea muncitorilor evrei au fost uciși chiar în incinta uzinei. În concluziile preliminare pregătite de Poliția din Iași în vederea procesului, care urma să aibă loc la Iași, dar a fost amânat, se arată: „Trebuie subliniat că cele două uzine, Uzina de electricitate și Uzina de tramvaie, au fost focare de legionari de unde s’au recrutat bande criminale, care au conlucrat [cu autoritățile] la exterminarea evreilor și de acolo nu s’au mai întors. Ei au fost omorâți la Uzina de electricitate”⁵.

Nu se cunoaște numărul evreilor dispăruți la Uzina de electricitate – probabil câteva zeci. Nu au rămas dovezi, deoarece nu au rămas nici evrei, iar complotul tăcerii a

1. Declarația lui Șulem Iancu Zvorover la Poliția din Iași, 1945, *ibidem*, vol. 40, pp. 75-76 (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Meer Groper la Curtea de Apel din București, 1 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 2, pp. 22-22b (USHMM, microfilm 47).
3. Raport al comisarului Gregore Frosin, de la Poliția din Iași, despre anchetarea cazului dispariției a 160 de evrei care au muncit la Uzina de tramvaie, 4 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 35, pp. 37-38 (USHMM, microfilm 43).
4. Depoziția lui Ștrul Iuptaru la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, pp. 39-39b; depoziția lui Bercu Haimovici la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, p. 51.
5. Fragmente din concluziile Poliției din Iași cu privire la anchetarea pogromului, fără dată (1945), *ibidem*, p. 129.

acționat și aici. În 1944, un evreu a declarat la Poliția din Iași că vecinii lui, care au lucrat la Uzina de electricitate, au plecat acolo la 30 iunie „și nu s’au mai întors. Ei au fost omorâți la Uzina de electricitate”¹. Comunitatea din Iași, care în general știa unde a fost trimis fiecare evreu la muncă obligatorie, a încetat să mai urmărească soarta câtorva zeci, când a trebuit să documenteze moartea a 14.850 de oameni.

În această scurtă trecere în revistă a ceea ce am definit, în mod arbitrar, „mici ucigași” am inclus doar un număr de exemple dintre sutele documentate de autoritățile judiciare românești timp de patru ani, în cursul cărora misiunea pregătirii procesului a fost transferată de la Iași la București, de la Tribunalul Poporului la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război și apoi la Tribunalul militar, iar de aici înapoi la Tribunalul de la București ș.a.m.d. – până când, în cele din urmă, s-a hotărât ca procesul să aibă loc departe de arena crimei și de supraviețuitorii din Iași.

Se poate afirma că la pogromul de la Iași au participat în mod activ mii de cetățeni români ai orașului, din toate păturile sociale – desigur, în afară de membrii forțelor de ordine și de armatele română și germană². La procesul principal împotriva criminalilor de război de la Iași (București, iunie 1948), Tribunalul nu s-a confruntat cu problema descoperirii acelor cetățeni care au participat la pogrom, ci a înfierat regimul antonescian, forțele de siguranță și „legionarii” care i-au ajutat. La procesele desfășurate în anii următori împotriva unor „mici ucigași” – cum au fost, de exemplu, cei menționați înainte –, Tribunalul a încercat să abordeze această problemă și să-i dea o definiție generală. Cine au fost românii care au ajutat regimul lui Antonescu să-i extermine și să-i jefuiască pe evreii din Iași? În procesele intentate lui Iosub Duca și altora, Tribunalul a stabilit că la pogrom au participat „huligani”, descriindu-i pe aceștia și fenomenul respectiv :

La cazul huliganismului s-au înhămat atunci elementele fasciste, reprezentanți ai burgheziei locale, comisari și gardieni secondai de *câțiva* soldați care au năvălit în curțile și casele evreilor, bațjocorindu-i, lovindu-i și schingiundu-i, i-au încolonat și adunat în curtea Chesturii³.

Această definiție a absolvit Armata română de responsabilitate și a stabilit, în general, că la pogrom au participat „elemente fasciste”, fără a intra în amănunte. Aceste *elemente fasciste* au fost majoritatea românilor care au absorbit educația și propaganda antisemită o dată cu sfârșitul secolului al XIX-lea, cei care au participat la adunările lui Cuza, cei care au fost educați la Universitatea locală și au învățat în licee ai căror tineri băteau cu sălbăcie orice student sau elev evreu și ieșeau din când în când să spargă ferestre și capete, cei care au sfințit steagurile Mișcării lui Cuza, pe care era imprimată crucea încârligată, și steagurile Gărzii de Fier a lui Codreanu, actorii Teatrului Național care au continuat ani la rând să-l prezinte cu entuziasm pe evreu drept o ființă ridicolă și demnă de dispreț, cum apărea în piesele scrise de cei mai buni autori români, cei care au participat la defilările Mișcării legionare și adunările ei populare, funcționari de stat și avocați naționaliști care i-au alungat pe colegii lor evrei din Barou încă înainte ca acest

1. *Ibidem*, p. 130.

2. Autorul nu a cuprins în această trecere în revistă majoritatea acuzaților amintiți pe larg, împreună cu faptele lor, în actul de acuzare, care a inclus polițiști, cetățeni, legionari etc. – vezi „Act de acuzare”, în *Ancel, Documents*, VI, pp. 384-399. Vezi „Act de acuzare nr. 20” (amănunte despre actele de acuzare, *supra*, p. 37, nota 1).

3. Vezi *supra*, p. 83, nota 6 (sublinierea îmi aparține).

fapt să se fi petrecut în celelalte orașe ale României, preoții care au incitat prin predicile lor și de sărbători împotriva evreilor, muncitorii antisemiți din marile întreprinderi industriale – și în fruntea lor ceferiștii, Uzina de tramvaie, Uzina electrică și fabricile de textile –, comercianții români care au resimțit concurența partenerilor lor evrei, atât de eficienți și de modești, medici antisemiți care s-au grăbit să pună mâna pe clinicile medicilor evrei când acestora li s-a interzis să-și mai practice profesia, țișanii de la periferii ș.a.m.d. „Elementele fasciste” au constituit așadar un termen foarte cuprinzător, care nu a lăsat în afara lui nici o pătură socială. Acestora li s-au adăugat, într-adevăr, derbedei și huligani, dar ei singuri nu ar fi îndrăznit să ucidă mii de oameni.

Locuri de concentrare în afara Chesturii

În ziua pogromului, la 29 iunie, s-au înființat câteva stații de concentrare temporară a evreilor în instituții publice sau imobile – ale Poliției sau ale Armatei. Explicația poate fi găsită, probabil, în necesitatea de a controla numărul evreilor duși la Chestură, unde se aflau deja, de la orele dimineții, 12.000 de evrei vii sau morți. Aceste stații intermediare se aflau pe traseul convoaielor spre Chestură. Evreii au fost în cele din urmă mânați mai departe, dar nu înainte de a fi jefuiți și de a lăsa în drum sute de cadavre. Ca stații intermediare au fost folosite circumscripțiile de poliție, Comandamentul Regimentului 13 Dorobanți, Direcția Siguranței și clădirea Legiunii de jandarmi, clădirea Liceului Național, Școala evreiască „Junimea” (Școala Wachtel) și abatorul orășenesc. Cum am arătat, în toate aceste locuri au fost bătuți, jefuiți și uciși evrei – iar în unul dintre ele s-a încercat asasinarea concomitentă a câtorva sute. În cartierul Abator, după cum am arătat, au fost concentrați sute de evrei și s-a făcut o încercare de linșaj, care a eșuat. Optsprezece evrei au fost aduși în hala abatorului, unde au fost împușcați de către soldați germani. Șase dintre ei au reușit să fugă, o parte fiind răniți. Sute de evrei care au fost concentrați în cartier au fost duși în cele din urmă, în convoaie, la Chestură, dar sute au fost uciși în case, în curți sau în locul de concentrare. În cartierul Abator, ziua pogromului a devenit un fel de petrecere populară, impulsionată de sentimentul existenței unei permisiuni generale de a jefui, tortura, viola și ucide cu participarea unor soldați din Regimentul 13 Dorobanți, al cărui comandament se afla în apropierea locului, de soldați germani, jandarmi și pleava societății. Aici pogromul a început încă de la 26 iunie.

Inspectoratul Județean al Jandarmeriei era situat în centrul orașului. Un număr necunoscut de evrei au fost duși acolo în dimineața zilei de 29 iunie. Evrei care reușiseră să fugă din curtea Chesturii în orele după-amiezei, când au început execuțiile în masă (vezi *infra*), și au fost prinși au fost duși mai întâi la Inspectoratul Jandarmeriei, din apropiere – câțiva dintre ei au crezut că „era un fel de loc de adunare a cadavrelor”, întrucât acolo era zvârlite în dezordine cadavre de evrei¹.

„Ajunși la Inspectorat[ul de jandarmi] am fost bătuți crunt de soldați cu ciomege. Soldații și-au confecționat la repezeală ciomege din salcâm. S-a făcut ora 19. După ce am fost percheziționat, am fost duși la Chestură și introduși câte unul în curtea Chesturii.

1. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 351.

Din nou bătuți de câte un număr de nemți. Fratele meu a fost lovit cu un fier în cap, căzând jos în amortire.”¹ La Comandamentul Legiunii de jandarmi din Iași s-a încercat lichidarea a 300 de bărbați evrei – acțiunea însă a eșuat, din cauza refuzului a doi ofițeri în rezervă din Jandarmerie de a aproba inițiativa unui ofițer activ care-i adusese acolo pe evrei. Legiunea de jandarmi era situată în fosta locuință a prințului Ghika (o renumită familie de prinți moldoveni), cu o curte de trei hectare. Evreii au fost aduși la Legiune aproximativ la ora 14.00, din ordinul căpitanului Ștefan Mihăilescu, de la Inspectoratul Județean al Jandarmeriei (care sosise împreună cu colonelul Bădescu). Trebuie notat că la orele amiezii, în ziua pogromului, comisarii și ofițerii Jandarmeriei, chiar ofițeri ai Armatei care locuiau în Iași, au luat masa acasă sau la popote. Nimic nu a justificat întreruperea rutinei – și, într-adevăr, majoritatea au menționat la anchete că au luat prânzul la domiciliu sau la popote. Avocatul Richard Filipescu, căpitan de jandarmi în rezervă, care a rămas singur la Legiune când colegii lui ofițeri au plecat să ia masa, a fost surprins să vadă că cca 300 de bărbați evrei însoțiți de ofițeri români și germani intră în curtea comandamentului :

Am văzut o coloană cam de 300 de evrei, numai bărbați de diferite vârste cu brațele ridicate în sus, cu fața vântată de bătaie, unii plini de sânge, iar unul avea ochiul scos. Coloana era escortată de mai mulți soldați și ofițeri români și germani. Soldați cu baionetele întinse asupra evreilor iar ofițerii cu revolverele întinse. La un moment dat am văzut că această coloană intră chiar în curtea Legiunii. Am alergat imediat să văd de ce îi duce acolo. Notez că de câte ori vreun evreu încerca să lase mâna jos, era împuns imediat sau lovit cu patul armei. Am întrebat pe un locotenent român că de ce îi aduce la Legiune, iar el mi-a răspuns că așa este ordinul de la Comandament, făcându-mi un semn ascuns cu mâna, din care am înțeles că evreii urmau să fie executați².

Căpitanul Filipescu nu a fost de acord ca evreii să fie executați fără un ordin scris, ceea ce a produs furie și consternare printre jandarmi, care „au început să lovească pe evrei cu patul puștii”. În ajutorul căpitanului Filipescu a venit căpitanul de jandarmi Petru Șerban, ofițer în rezervă și avocat de meserie, care a văzut scena din clădirea Inspectoratului de jandarmi din apropiere : „Am trecut în goană strada”, a povestit Șerban, iar acolo a găsit sute de evrei și escortatorii români și germani care loveau în evrei cu paturile armelor și „cu niște bucăți de lemn găsite în curte” – lemne depozitate pentru iarnă. Majoritatea însoțitorilor erau români, „printre care și câțiva nemți”. Situația nu a rămas neschimbată în cele zece minute care au trecut până la sosirea căpitanului Șerban : „Trebuie să văd de ce îi aduce la Legiune, iar el mi-a răspuns că așa este ordinul de la Comandament, făcându-mi un semn ascuns cu mâna, din care am înțeles că evreii urmau să fie executați”. Și acest ofițer a ordonat să fie oprit convoiul și a început o ceartă însoțită de injurături între comandantul convoiului, căpitanul Mihăilescu, ofițer activ de jandarmi, și căpitanul Șerban, pe care Mihăilescu l-a numit „jidov și vândut evreilor”. Ca ripostă, Șerban l-a provocat la duel. Cearta a luat sfârșit la intervenția comandantului Legiunii mobile de jandarmi, maiorul Gheorghiu, care a găsit o soluție intermediară, după ce a analizat cu seriozitate problema dacă evreii trebuie uciși în curtea Legiunii sau nu : „După câteva momente de gândire

1. Declarația lui Marcu Bachman la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 34, p. 22 (USHMM, microfilm 41).
2. Depoziția lui Richard Filipescu (căpitan de jandarmi în rezervă) la Tribunalul din Sibiu, 5 iunie 1945, *ibidem*, vol. 27, pp. 61b-62 (USHMM, microfilm 48).

[Gheorghiu] a spus că nu este posibil [să-i masacreze] dar să-i mențin arestați până la facerea cercetărilor și să-i închidă într-o remiză care o aveau în curte”. Evreii au fost închiși în magazie sub paza jandarmilor, Șerban a ordonat, după afirmațiile sale, să li se dea apă „pentru a se spăla de sânge și de băut”¹. Imediat după aceea evreii au fost evacuați, sub escorta unei patrule de jandarmi, la Chestură „pentru cercetări”, inclusiv cei trei evrei în agonie și cel cu ochiul scos.

Șerban nu s-a întrebat nici atunci și nici după aceea ce s-a întâmplat cu evreii la Chestură, cu toate că nu se poate să nu fi știut. Cei doi ofițeri care s-au împotrivit execuției a sute de evrei în curtea Legiunii nu au afirmat, nici în 1941, nici în 1945, că s-au opus asasinării unor oameni nevinovați numai pentru că erau evrei : „Nu puteam lăsa să se masacreze oameni în localul nostru (s.m.)”, a rezumat Șerban subiectul – de unde se poate înțelege că cele întâmplate la Chestură nu i-a interesat câtuși de puțin. Ei au abordat problema din punct de vedere formal : exista sau nu un ordin scris de a împușca evrei ? Și ce ar fi făcut dacă ar fi existat un astfel de ordin ? Alți ofițeri de jandarmi (în rezervă) care au fost puși în fața acestei alternative au executat ordinul chiar dacă ei înșiși nu erau antisemiți și chiar dacă aveau repulsie față de masacru (vezi *infra*).

Căpitanul Ștefan Mihăilescu, care a stăruit atât de mult să ucidă imediat câteva sute de evrei, s-a bucurat de o înaltă apreciere în dosarul personal din partea superiorului său, colonelul Bădescu, și din partea altor comandanți care au evidențiat participarea lui la pogromul de la Iași și la cel de la Cernăuți : „Compania a acționat la Iași la menținerea ordinii și la Cernăuți. Căpitanul Mihăilescu a dat dovadă că stăpânește perfect calitățile ce se cer în orice situație grea polițienească... Energic și autoritar. I se poate încredința orice serviciu greu. Merită a urma cursurile ofițerilor superiori”².

Curtea și clădirea Regimentului de Infanterie 13 Dorobanți au servit și ele drept loc de concentrare și tortură a sute de evrei. Cel puțin un convoi a fost îndreptat acolo de către însuși generalul Stăvrescu ; la proces, el a susținut că în felul acesta a vrut să-i salveze. „Și la acest regiment am fost bătuți și supuși la acte de violență”, a afirmat la proces un medic evreu³. Vicepreședintele Comunității, Avram Hahamu, care a fost arestat și dus în acel loc, a auzit „țipete îngrozitoare” din beciul Comandamentului regimentului când a ajuns acolo, la orele după-amiezei. Curtea și beciul s-au umplut cu evrei care au primit tratamentul obișnuit, iar a doua zi după pogrom, la 30 iunie, a avut loc o selecție făcută de căpitanul Darie – „el a dat ordin să nu fim bătuți”, afirmă Hahamu. În afară de vreo trezeci de oameni, toți evreii au fost trimiși la gară și urcați în vagoane, cu ceilalți evrei din Iași. „Treizeci de evrei desfigurați, bătuți de către subalternii d-sale”, adaugă vicepreședintele Comunității, au fost trimiși la spitalul evreiesc, fiind salvați de la moarte. Mai târziu, a adăugat Hahamu, „căpitanul Darie mi-a spus : «Ați fost omorâți pe nedrept. Am luat toate măsurile ca începând de azi de la ora 18 să nu mai poată intra nimeni în case și curți străine. În schimb veți fi trimiși cu toții în lagăr»”⁴.

1. Depoziția lui Petru Șerban (căpitan de jandarmi în rezervă) la Tribunalul Poporului din Iași, 27 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, pp. 75-76 (USHMM, microfilm 48).
2. Copie din foaia de apreciere a căpitanului Ștefan Mihăilescu, din dosarul personal, în perioada 1 noiembrie 1940 – 31 octombrie 1941, cu semnătura șefului Inspectoratului de jandarmi din Iași, colonelul Bădescu, *ibidem*, pp. 73-74.
3. Depoziția lui Isac Gorin (medic) la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 78 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția lui Avram Hahamu la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 619 (USHMM, microfilm 47) ; depoziția lui Avram Hahamu la Tribunalul militar, 28 mai 1947, *ibidem*, vol. 73, pp. 208b-209 (USHMM, microfilm 45).

Școala evreiască nr. 2 „Junimea” (din strada Sărărie) a servit drept loc de concentrare pentru cca 600-1.000 de evrei din zonele sudice ale orașului, care au fost depistați, bătuți și jefuiți în casele lor de către huligani din cartiere și apoi predați patrulelor de polițiști și jandarmi și patrulelor de soldați români și germani. Evreii au fost introduși în clase, iar când acestea au devenit arhipline, au fost închiși în curte. Locul a fost păzit de soldați români și germani în colaborare cu polițiști români: „Am fost aduși într’o clasă unde am găsit și alți evrei. Erau toți înghesuiți și un sergent român ne percheziționa, ne lua tot ce aveam mai de preț și pe deasupra ne bătea. În curtea școlii și pe sală stăteau de pază soldați nemți”¹. Când a fost introdus în clădirea școlii, Ițic Aron povestește că a găsit evrei din diferite cartiere: „Cu capete sparte, plini de sânge. Eu i-am întrebat ce-i cu dâștii și mi-au răspuns că santinele [soldați] române i-au maltratată, lovindu-i grav până la sânge și jefuindu-i de bani”².

Când școala a devenit neîncăpătoare, evreii au fost aranjați în rânduri de câte 4 sau 6 și au fost puși să mășăluiască în convoi spre Chestură, unde, la porți, îi așteptau ucigași. Tot drumul spre Chestură evreii au fost bătuți de însoțitorii români și germani³.

Căminul de studenți de pe strada Sărărie a servit drept loc de concentrare pentru circa 200.000 de evrei care au locuit în unul dintre cele mai aglomerate cartiere evreiești – Târgu Cucului. Aici au fost aduși evrei de către patrulă germane din organizația de construcții *Todt* și de către patrulă civile românești organizate. Germanii purtau pe mână o banderolă specială cu zvastica, iar românii – o banderolă cu cruce roșie:

În acest local am văzut scene groaznice. Membrii organizației *Todt* loveau în stânga și dreapta cu baioneta și înfigeau baioneta chiar în capul oamenilor, așa că în scurtă vreme sângele și creieri omenești erau împrăstiate pe băncile din sălile căminului. După o oră de maltratări și nenumărate crime am fost duși la Chestură, dar am trecut mai întâi printr-o porțiță unde stăteau un șir de călăi care loveau cu țevile de revolvere astfel că fiecare evreu ieșea plin de sânge, umflați și cu găuri în cap, sângele curgea șiroaie. La Chestură același sistem de tortură⁴.

Circumscripțiile de poliție, patru din cele cinci, au servit și ele drept centre de concentrare a evreilor. O parte dintre ei s-au prezentat la circumscripții sâmbătă, 28 iunie, pentru executarea unor munci obligatorii și nu au mai fost eliberați, conform unui ordin primit de la Chestura de poliție în aceeași zi. Șeful circumscripției 5 de poliție (cartierul Abator), Ioan Anghelescu, a notat în mod explicit faptul că dispoziția de a trimite la Chestură orice evreu care se va prezenta sau va fi adus acolo s-a primit înainte de declanșarea pogromului. În dimineața zilei pogromului, au început să mășăluiască spre circumscripție convoaie cu evrei arestați de militari români și civili. Vreo nouăzeci de evrei au fost predați Aviației, care avea nevoie de ei pentru diverse munci. Pe aeroportul militar din apropierea orașului au fost cazați membrii organizației *Todt*. Evreii care au fost luați la aeroport au dispărut. Ceilalți, al căror număr nu se cunoaște, au fost trimiși la Chestură, în convoaie. Șeful circumscripției a notat în 1945 că a făcut o faptă bună:

1. Declarația lui Moise Weisman la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 40, p. 412.
2. Declarația lui Ițic Aron la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, p. 420.
3. Depoziția lui Marcu Smadic la Tribunalul pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 30 martie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 103 (USHMM, microfilm 48).
4. Declarația lui Șulem Moniș din Bivolari, la Comunitatea din Iași, septembrie 1944, *ibidem*, vol. 40, pp. 364-365 (USHMM, microfilm 43).

„Un grup de șapte evrei escortați de niște militari, care erau grozav de loviți și însângerați, i-am oprit la comisariat și i-am ținut vreo două zile în șanțurile de adăpost care erau acoperite”¹. Aproximativ cincizeci de evrei care în ziua pogromului au fost folosiți la descărcat chereștea în gară au fost aduși înapoi, la orele după-amiezei, la circumscripția 4 de poliție, dar n-au fost eliberați – au fost luați de către soldați români la Chestură. În curte erau atunci cca 5.000 de evrei uciși, iar cei cincizeci de evrei care mai erau întregi și nevătămați au fost folosiți pentru o muncă specială : „*am fost puși să facem stivă de morți*”².

Nici evreii care serveau atunci în Armată sau au fost mobilizați în mod special nu au fost scutiți de arestări. Majoritatea erau ofițeri, mai ales medici ofițeri, și purtau uniformă. Mulțimea nu a ținut cont că purtau uniformă militară – oriunde i-au identificat, s-au năpustit asupra lor, i-au bătut, i-au jefuit și au încercat să-i linșeze. Ofițerii români inferiori n-au sărit în apărarea lor, ci, în majoritatea cazurilor, au ordonat să fie tratați ca evrei și nu ca militari.

Șeful Cercului de recrutare al orașului, căpitanul Ioan Mihail, a trimis la moarte doi ofițeri medici evrei – pe căpitanul dr. Avram Rozen și căpitanul dr. Maier. Amândoi au fost trimiși la Cercul de recrutare al orașului pentru a-i apăra de pogromiști. Căpitanul Mihail i-a trimis la Chestură, „sub motiv că sunt evrei și nu ofițeri”, iar acolo au fost uciși³. Căpitanul Mihail a mai ordonat să fie bătut vicepreședintele Comunității, Avram Hahamu⁴. La anchetă, el nu și-a amintit de cei doi medici evrei pe care i-a trimis la moarte, dar și-a amintit de un alt medic evreu, Eingerhut, care a fost arestat și bătut de un polițist localnic. După afirmațiile sale, l-a salvat pe acest medic deoarece i-a arătat o autorizație de călătorie pe care el însuși i-o eliberase⁵. Evrei care s-au aflat în curtea Chesturii au spus că au văzut mulți medici militari evrei bătuți și umiliți. Maiorul dr. Marcu Cauffman, medic evreu mobilizat, din Iași, a rămas în viață și a descris după război soarta unui militar evreu în ziua pogromului. La 27 iunie, a aflat că tatăl său a fost împușcat mortal de către un sergent român de artilerie. A primit un concediu scurt de la Spitalul militar din Hârlău, aflat la 60 km de Iași, unde era mobilizat, pentru a-și înmormânta tatăl. La 29 iunie, când s-a dus la primărie să scoată autorizație de înmormântare, a văzut „multe convoaie de evrei cu mâinile în sus escortați de patrulare mixte româno-germane”. Un ofițer român i-a verificat actele și l-a eliberat, dar el a înțeles că viața îi este în pericol – așa încât s-a ascuns în ziua pogromului ; a auzit chiar de execuții de evrei în clădirea Chesturii. La 30 iunie, la terminarea concediului (și deși părintele său încă nu era îngropat), a hotărât să se înapoieze la Spitalul militar – și a

1. Declarația lui Ioan Anghelescu, șef de secție la Poliția din Iași, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 23 martie 1945, *ibidem*, vol. 25, p. 27 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Calman Ianculovici la Curtea de Apel din București, 31 decembrie, *ibidem*, vol. 2, p. 9 (USHMM, microfilm 17).
3. Declarația evreiceii Paula (fără notarea numelui de familie), martor ocular, care, împreună cu soțul ei, au fost torturați de căpitanul Mihail, 9 iunie 1945, *ibidem*, vol. 39, p. 21 (USHMM, microfilm 43).
4. Copie a depoziției vicepreședintelui Comunității, Avram Hahamu, la Tribunalul Poporului din Iași, 7 martie 1945, *ibidem*, p. 26.
5. Proces-verbal al depoziției lui Ioan Mihail (căpitan) la Tribunalul Poporului din București, 16 noiembrie 1945, *ibidem*, p. 22b. În ciuda faptului că și un plutonier din unitatea sa a depus mărturie împotriva căpitanului Mihail în cazul celor doi medici, Procuratura Tribunalului din Iași a ajuns la concluzia că „nu sunt dovezi că învinuitul a comis fapte care să se încadreze în dispozițiile Legii nr. 31/1945 sau ale legilor penale ordinare”, astfel încât dosarul său a fost închis. Se pare că hotărârea s-a luat și din cauza lipsei medicilor și a unor martori oculari. Vezi decizia acuzării, Tribunalul Poporului din Iași, 31 mai 1946, *ibidem*, p. 30.

plecat pe jos spre gară, neștiind că acolo staționau „trenurile morții”, încărcate cu mii de evrei. În gară i-au fost din nou controlate actele, iar când s-a constatat că este vorba de un ofițer evreu, a fost dus la Comandamentul militar al gării, unde un sublocotenent a ordonat să fie dus la „tren”, refuzând să precizeze „trenul spre Hârlău” :

Imediat ce am ieșit afară, toată lumea a tăbărit pe mine, mi-au smuls șapca, galoanele, centura, hainele și, în câteva minute, am devenit neom, lovit și umplut de sânge, fără haine și mai ales fără acte pe care mi le luaseră o dată cu portofelul de bani. Prin ploaie de lovituri am fost aruncat într-un vagon care apoi a plecat spre Podu Iloaiei¹.

El a fost aruncat în „trenul morții” spre Podu Iloaiei (vezi *infra*), dar a rămas în viață și a ajuns, ca rănit, la spitalul militar unde servea ca medic.

Curtea Chesturii

Descrierea atrocităților războiului a fost întotdeauna o sarcină dificilă, deoarece cuvintele nu pot cuprinde toate formele de barbarie ale unor ființe umane față de semenii lor și varietatea senzațiilor provocate la vederea ororii. Cu atât mai greu poate fi descrisă „fabrica morții” de la Chestura din Iași, din cauza concentrării neobișnuite, în spațiu și timp, a ororilor comise de ființe umane împotriva altor ființe umane, prin improvisarea de mijloace de masacrare, înfierbântarea continuă a instinctelor, apariția unei stări de extaz în fața corpului torturat, a sângelui care curge, a capetelor sparte și a mormanelor de cadavre. Nicăieri în România nu a existat o asemenea concentrare de moarte și de dorință de a ucide ca la Chestura din Iași și în jurul ei. Nicăieri în lume nu s-a depus un asemenea efort prelungit (mai bine de cincizeci de ani) pentru a ascunde o astfel de prăbușire de valori umane prin estomparea adevărului, reducerea până la ridicol a numărului victimelor și încercarea de a arunca vina asupra altora.

În curtea Chesturii au fost uciși, într-o singură zi, aproximativ 5.000 de evrei, iar pe străzile din jur și în drum spre gară încă vreo câteva mii, cifre care nu provin din surse evreiești (vezi *infra*). În acest capitol vom face o primă încercare de a descrie grozăviile de la Iași din 29 iunie 1941, cu un sentiment de frustrare determinat de faptul că acest lucru nu este posibil nici emoțional, nici din punctul de vedere al folosirii eficiente și depline a surselor dezvăluite în ultimul timp datorită Muzeului Holocaustului de la Washington.

Evreii care au fost aduși în curtea Chesturii în noaptea de 28/29 iunie erau convinși, nu se știe de ce, că aceasta era o fază obligatorie, finală, a campaniei de umilință și jaf cu care regimul românesc hotărâse să-i pedepsească pe evreii din oraș. Într-adevăr, pe drum au fost umiliți, bătuți, împușcați – cu toate acestea însă, nici unul dintre ei nu bănuia că sunt duși spre moarte. „Sistemul general”, a notat un evreu, era „încolonarea evreilor în lungi șiruri, escortați și bătuți de acei ce-i conduceau, pe drum loviți, scuipați și batjocoriți de toți trecătorii creștini”². Spaima era insuportabilă și înainte de intrarea

1. Depoziția lui Marcu Cauffman (locotenent-colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 20 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 26-28.
2. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 349.

în curte, deoarece în orele dimineții, convoaiele cuprindeau și femeii, copii, mulți evrei fuseseră bătuți atât de crunt, încât fața lor se transformase într-un terci de carne din care picura sânge, iar din când în când, pe drum erau împușcați evrei: „Femeii, cu copii de mână, sau la sân, completau spectacolul sinistru al convoaielor ce erau duse de soldați”. Intelectuali ai Comunității, care s-au grăbit să adune informații și mărturii de la supraviețuitori, rezumându-le deja în anul 1944, au descris astfel Chestura:

Chestura era locul de adunare a tuturor evreilor din Iași, aduși de către santinele, patrulare, gardieni etc., sub ploaie de lovituri și groaznice maltratări. Această operație începuse în noaptea de 28-29 iunie. Evreii ce n-au mai putut încăpea în vastele subsoluri ale acestei clădiri erau îngrămădiți în imensa curte, unde la un moment dat erau peste douăzeci de mii de suflete... În timp ce evreii erau duși spre Chestură, toți borfașii din mahalale, elementele auxiliare ale Armatei și Poliției [mobilizate] pentru reușita masacrului prădau casele rămase fără stăpâni sau numai cu femeii și copii îngroziți¹.

Nici o descriere a masacrului din jurul Chesturii, a imaginilor de la intrare și a situației din curte nu poate fi corectă dacă nu este ancorată în timp. Și aceasta deoarece, deși grozăvia era generală, ea s-a petrecut pe etape și s-a împărțit în perioade de timp diferite, când executanții s-au schimbat între ei – și totul în decurs de 24 de ore.

Ordinul explicit al lui Antonescu a stabilit că trebuie evacuați toți cei 45.000 de evrei din Iași. Chestura urma să constituie locul de concentrare în vederea evacuării. Clădirea era situată în centrul orașului, relativ aproape de gară, într-un punct unde se întretaiau aproape toate drumurile de la periferie înspre centru, și avea o curte uriașă². Chestorul Poliției, Chirilovici, a raportat că până la ora 9 dimineața, în curte fuseseră concentrați 1.800 de evrei, „femeii, copii și bărbați de toate vârstele”, aduși acolo „fără nici un motiv”³. De fapt, la ora aceea, în curte se aflau deja cca 12.000 de evrei. Iar toate evenimentele din ziua pogromului, a mai adăugat Chirilovici, „au fost comunicate permanent autorităților civile și militare care de altfel își mutaseră sediul la Chestură”⁴.

Aproximativ până la ora 13, intrarea în Chestură se afla exclusiv sub controlul unor polițiști și jandarmi români, în acel loc aflându-se doar zece soldați germani⁵.

Încă de la intrarea în strada care ducea la Chestură, strada Vasile Alecsandri (după numele poetului național antisemit), se auzeau țipete îngrozitoare de femeii și copii, iar pe trotuare și pe stradă erau răspândite, în dezordine, zeci de cadavre – în cursul zilei, numărul lor a crescut la câteva sute. După cum am arătat, în fruntea convoaielor aduse în timpul dimineții se aflau în general agenți localnici de poliție sau ofițeri de jandarmi care îndeplineau ordinul primit la 6 dimineața de a aduce la „cercetări” „toată suflarea evreiască”, după cum s-a exprimat unul dintre polițiști. Un agent al Poliției din Iași, Nicolai Roman, a adus un convoi cu revolverul în mână⁶. Jandarmi din Legiunea Iași îi

1. *Ibidem*, p. 341.

2. Autorul nu a reușit să stabilească exact dimensiunile curții. Suprafața inițială a fost redusă, cu timpul, în urma construirii unor blocuri de locuințe în Piața Unirii, în apropierea Chesturii.

3. Raportul lui Chirilovici către Inspectoratul Regional al Poliției din Iași, despre pogrom (fragmente), 30 iunie 1941; *Cartea Neagră II*, nr. 34, p. 85.

4. Raportul lui Chirilovici către Inspectoratul Regional al Poliției din Iași, copie, 30 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 58, p. 49.

5. Declarația unui taxator de bilete de autobuz al CFR-ului, Mihai Aelenei, la Poliția din Iași, 16 martie 1952, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 122 (USHMM, microfilm 17).

6. Depoziția lui Nathan Goldstein la Curtea de Apel din București, 10 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 160b (USHMM, microfilm 47).

băteau pe evrei, după ce erau introduși în curte, „până la desfigurare”¹. Trebuie amintit că loviturile erau aplicate bărbaților și fiilor lor, „aduși împreună cu femeile și copii”, în prezența lor, în timp ce erau împinși mai departe spre capătul curții, în urlete îngrozitoare. În această fază evreii erau jefuiți la intrarea în curte de către polițiști localnici și „străini” care scotoceau prin buzunare, scoteau ceasuri de pe mână, smulgeau verighete și cercei, iar funcționari ai Primăriei (a cărei clădire era situată lângă Chestură) nu stăteau nici ei cu mâinile în sân – dezbrăcau de haine și luau pantofi din picioare. Se pare că zvonul despre captură s-a răspândit, astfel încât intrarea în clădire s-a transformat într-un punct de atracție pentru polițiști, jandarmi și soldați români. Aceștia au tăbărit pe evrei pentru a-i jefui, aruncând pe caldarâm buletinele de identitate ale evreilor. Intrarea în curte s-a transformat într-o sălbatică cursă cu obstacole, plină de sânge și lacrimi.

Lovirea evreilor la intrare până la uciderea lor a fost, probabil, rezultatul unei inițiative spontane care nu a necesitat vreun ordin, întrucât, începând din ziua invadării Uniunii Sovietice, regimul a transmis că evreii încetaseră a mai fi considerați ființe umane, totul fiind permis împotriva lor. Polițiști, majoritatea dintre cei aduși la Iași, s-au echipat cu ciomege, s-au aranjat pe două rânduri și îi loveau pe evreii care intrau în special în cap și pe spinare : „La intrarea în Chestură au stat mai mulți gardieni cu niște pari în mână și am fost lovit până la sânge de gardianul cu nr. 126 care se află actualmente la Poliția orașului Râmnicu-Sărat. Același număr îl are și acum”². Într-o anumită fază în cursul dimineții, polițiștilor li s-au alăturat și soldați germani, dar controlul absolut asupra torturilor l-au avut românii. În curtea Chesturii s-a organizat o a doua grupă de călăi, care au primit ajutorul măturătorilor de stradă ai orașului, organizați din timp de către coordonatorii pogromului, după cum au fost organizați și alți salariați ai Primăriei, pentru a acorda un ajutor „patriotic” polițiștilor :

Ajunși la Chestură am fost întâmpinați de către agenți de poliție și nemți care cu ciomegele în mână loveau fără îndurare șirurile noastre care intrau în curte... lovituri nemiloase, care se succedau într'un ritm sălbatic. După ce am intrat în curte, cu tot grupul cu care am venit, am fost somat ca și ceilalți să ne culcăm la pământ. În jurul nostru roiau ca albinele, agenți de poliție și podari, majoritate tineri care cu diferite arme, bastoane, împărțeau lovituri la cei ce îndrăzneau să se ridice de la pământ³.

Evrei care nu și-au pierdut capacitatea de gândire au înțeles imediat, încă înainte de a intra în curte, că era un punct terminus și că soarta le fusese pecetluită, deoarece buletinele de identitate și livretele militare le erau aruncate într-o doară, pe asfalt, de către polițiștii și jandarmii care scotoceau prin buzunare (vezi *infra*). Nu numai intrarea în curte și curtea în sine, dar și intrarea în strada Alecsandri și porțiunea până la intrarea în Chestură – cam o sută de metri – se aflau sub controlul deplin al românilor care băteau pentru a ucide. Unul dintre avocații Comunității, Leon Reicher, care a fost arestat în cursul dimineții, a descris în amănunt situația care domnea în acest loc :

1. Depoziția lui Herșcu Abramovici la Curtea de Apel din București, 4 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 192.
2. Declarația lui Samoil Springer la Poliția din Iași (?), fără dată (1945), *ibidem*, vol. 37, p. 28 (USHMM, microfilm 43). Majoritatea „polițiștilor basarabeni” nu erau născuți în Basarabia, ci erau originari din Muntenia (mulți evrei au declarat că vorbeau cu accent muntenesc).
3. Declarația lui Eduard Eidingher la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 40, p. 398.

La intrare în strada Alecsandri pe lângă Primărie [clădirea Chesturii se afla în spatele Primăriei – n.m.] grupuri compacte de agenți polițieniști și soldați români luau în primire convoaiele de evrei aduși în ținute sumare, plini de sânge și-i loveau cu patul armei, cu ciomegi de cauciuc și continuau să-i bată până ce cădeau jos și-i loveau cu bocancii. Aceste convoaie erau luate în primire [la intrare] și de gardieni publici¹.

Reicher a fost introdus în curte la ora 7.30 dimineața. Numeroase mărturii au clarificat că în orele dimineții, numărul germanilor la intrarea în curte era infim, „munca” principală fiind executată de români. Reicher a descris situația din curte până la ora 10 dimineața, când a început selecția arestaților :

Țin să menționez și să accentuez că în curtea Chesturii Iași am văzut că operațiunile de arestare cu toată gama de violențe aplicate evreilor au fost făcute de oamenii Chesturii Iași, jandarmi și de un grup de gardieni publici foarte numeros și care vorbeau cu un accent muntenesc. Am aflat ulterior că acești polițiști din Muntenia au fost aduși special la Iași în curtea Chesturii. Am văzut câțiva soldați germani neînarmați și care luau fotografii. *Erau în număr foarte mic*².

În curtea Chesturii, după ce fiecare convoi lăsa pe stradă și la intrare victime în număr tot mai mare, s-a desfășurat un negoț tipic românesc, în jurul unui produs care, în următoarele zile, a devenit foarte popular printre evrei : apa. Totul a început când unii evrei au încercat să-i ajute pe răniți sau să calmeze copii și femeii, să-i reanimeze și să-i întărească pe cei bătuți care, după cum am arătat, nu mai aveau o înfățișare omenească. La început, câțiva evrei au reușit să bea apă și să-și spele sângele, chiar să umple sticle de la robinetele din beci sau de la closete – și atunci polițiști din Iași, care erau postați în curte, au observat acest lucru și au început să lovească pe oricine se apropia de robinet. Polițistul Gheorghe Bocancea, care se afla acolo, „lovind cu ciomagul pe evreii aduși spre exterminare în curtea Chesturii” – așa a descris faptul Tribunalului de la București care l-a judecat –, l-a observat pe evreul Iosef Grinberg și pe alții când s-au apropiat de chiuveta din curte ca să bea apă, „s-a dus după ei și i-a luat la bătaie cu ciomagul svârlindu-i pe scări jos”³. Imediat a început comerțul cu apă. Polițiștii, care aveau un salariu lunar de cca 3.000-4.000 de lei, au căpătat un nou venit : la început prețul unui pahar cu apă a fost de 100 de lei, sumă rezonabilă având în vedere cererea ; ulterior, prețul a crescut și s-a stabilizat în jurul a 5.000 de lei pentru un pahar. Când numărul arestaților a crescut în scurt timp la aproape 12.000, printre care se aflau sute de copii pe care îi chinuia setea, a crescut tentația de a ridica și mai mult prețul.

Ghidale Cauffman, care la început a refuzat să plătească 100 de lei pentru apă, a implorat după-amiază să i se vândă un pahar de apă pentru 5.000 de lei, dar polițistul a ținut minte refuzul său, „și atunci mi-a spus : când ți-am cerut o sută de lei pentru un pahar de apă n'ai vrut să dai, acum stai și rabdă”⁴.

Un muncitor ceferist, arestat din greșală (pentru că ținea în mână stegulețe de semnalizare roșii necesare muncii sale) și care a fost eliberat după câteva ore, a descris

1. Depoziția lui Leon Reicher (avocat) la Tribunalul militar, 28 mai 1947, *ibidem*, vol. 50, p. 353b (USHMM, microfilm 44).
2. *Ibidem*, p. 354b (sublinierea îmi aparține).
3. Rezumat al sentinței Tribunalului din București în cazul polițistului Gheorghe Bocancea, 6 aprilie 1949, *ibidem*, vol. 110, p. 56.
4. Depoziția lui Ghidale Cauffman la Poliția din Iași, 7 septembrie 1944, *ibidem*, vol. 140, p. 405 (USHMM, microfilm 43).

cele ce se petreceau în curte, el aflându-se în beciul arestaților. În jurul orei 8 dimineața, spune românul, au început să curgă numeroase grupuri de evrei, printre care multe femei și copii care erau aduși de către patrulare formate din soldați români, gardieni publici și polițiști. Câteva grupuri au fost aduse și de soldați germani. „Acești locuitori erau loviți cu ciomege și cu armele de către elementele ce compuneau patrulele. Noi priveam de pe geamurile beciului în care ne aflam și observam toate scenele de maltratări comise de personalul Chesturii de poliție, dimpreună cu unii soldați nemți.”¹ Și acest martor a confirmat că până la prânz, curtea s-a aflat exclusiv sub controlul românilor.

Un alt avocat al Comunității, Benu Beer, care a fost introdus în curte în jurul orei 9 dimineața, a găsit-o plină până la refuz, „căldură înăbușitoare, pe poartă intră mereu grupuri mari de evrei, bătrâni, tineri, femei, copii, ologi purtați de alți nenorociți plini de sânge, crunt bătuți pe drum de apărătorii ordinii – sergenți de stradă și ostași români”. Beer a observat că în fiecare grup era un evreu care ținea în mâini o bucată de pânză roșie, „care cu o cravată [de culoare] roșie, care cu fular roșu, care cu o bucată ruptă dintr’o perdea sau plapumă roșie, numai roșu să fie, semn că toți sunt bolșevici”. În orele dimineții, a adăugat Beer, au început să fie împinși în curte ofițeri medici evrei care fuseseră mobilizați pentru război și au fost prinși pe străzi sau în case, „căpitani, locotenenți, cu galoane pe umăr, cu mâinile în sus, mânați din urmă de către un ostaș tanțos și mândru că a făcut capturi simandicoase”². Soarta ofițerilor militari evrei a fost asemănătoare cu soarta altor mii de evrei care se aflau în curte și a multor mii care au fost aduși în orele următoare. În această etapă, a remarcat un alt avocat evreu, „ordinea în curtea Chesturii o făceau gardienii, comisarii și soldații români”³.

Căpitanul Darie, comandantul companiei de poliție militară, care a fost postată în curte la ora 6 dimineața și ai cărei jandarmi loveau fără discernământ pentru a păstra „ordinea”, a declarat că în curte se aflau „șase ofițeri germani observatori”⁴. Paza în jurul Chesturii a fost încredințată, conform afirmațiilor sale, gardienilor din Poliția Iași și unor jandarmi, douăzeci-treizeci la număr. Și evrei intelectuali care nu-și pierduseră mințile la vederea ororilor de la Chestură au notat că vreo câțiva germani s-au învârtit dimineața prin curte, ocupându-se cu fotografierea și filmarea. La ora 8 dimineața, în curte nu mai puteau fi înghesuți alți evrei:

Când am ajuns la Chestură, curtea acesteia era înțesată de evrei încât cu greutate am putut pătrunde înăuntru. [Se aflau acolo] bătrâni, femei cu copii de lapte în brațe, copii mici,

1. Depoziția lui Gheorghe Mar (muncitor român angajat la Căile Ferate) la Tribunalul Poporului din Iași, 7 februarie 1946, *ibidem*, vol. 33, p. 358b (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Benu Beer (avocat) la Tribunalul Poporului din București, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, pp. 18b-19.
3. Depoziția lui Isaia Tumarchin (avocat) la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 738 (USHMM, microfilm 47).
4. Prima depoziție a maiorului Constantin Darie la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 3 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 40b (USHMM, microfilm 47). Darie a afirmat și el că atunci când a ajuns în curte, la ora 6 dimineața, „curtea Chesturii era aproape plină cu femei, copii, bătrâni și a fost imposibil de transportat [de acolo] măcar bărbații evrei”. Se știe că cei acuzați ca fiind răspunzători pentru pogrom au amintit la început (sfârșitul anului 1944 – mijlocul anului 1945) ordinul lui Antonescu de a-i evacua pe toți evreii din Iași. După câteva luni, atât anchetatorii, cât și acuzații au preferat să omită acest detaliu în mărturii. Darie s-a referit la „transportarea evreilor” din Iași, intenționând să spună că era imposibil să fie evacuați „măcar bărbații evrei”, în conformitate cu ordinul primit.

bolnavi și în același timp erau aduși întruna evrei din toate cartierele... Tot timpul drumului până la Chestură și apoi în curtea Chesturii nemții cu aparate de filmat și fotografiat scoteau fotografii și uneori alegeau ei tipuri [de evrei] pe care îi așezau în diferite poziții spre a-i fotografia¹.

Șeful detașamentului de gardieni publici din Iași i s-a părut curios faptul „că nici o patrulă nu cerea vreo dovadă pentru predarea oamenilor [evreilor] ce-i aduseseră” la Chestură² – în schimb, nu i s-a părut curios că acolo erau uciși mii de oameni. După spusele lui, el a încercat să-i îndepărteze de acolo pe gardienii publici, deoarece nu primise nici un ordin scris cu privire la pogrom – dar numai câțiva l-au ascultat și s-au dus acasă. După afirmațiile căpitanului Darie, în curte se aflau tot timpul 10.000-12.000 de evrei³. De fapt, la ora 9.30-10.00, numărul lor ajunsese la cca 20.000.

Ordine explicite

În această fază era clar că nu se mai putea aștepta și era necesară o schimbare a planului, atât timp cât evreii nu sunt evacuați din oraș, așa cum se stabilise, sau sunt uciși pe loc. Darie a pretins în 1945 că el însuși a hotărât, „din proprie inițiativă”, să facă o triere a evreilor din curte, cu aprobarea chestorului Poliției, Chirilovici, deoarece în curte nu mai încăpeau alți evrei (deci nu pentru că erau nevinovați și nu pentru că acolo au fost uciși mii de oameni): „Am procedat la trierea celor aduși, eliberând toți copiii, femeile și bătrânii ca primă măsură”⁴.

A mințit. În zilele pogromului, nimic nu s-a făcut la Iași din inițiativă proprie și nimic nu s-a petrecut la întâmplare. Toți cei implicați au încercat să ascundă faptul că au acționat potrivit unui plan și unor ordine pe care le-au primit din când în când direct de la Ion Antonescu, de la Mihai Antonescu, de la ministrul de Interne sau de la comandantul Diviziei 14, în funcție de calea pe care au fost transmise.

Chestorul Poliției, Chirilovici, a pretins în 1946 că „aducerea populației evreiești la Chestură s’a făcut fără nici un ordin, fiindcă nici nu se putea da un astfel de ordin nemților de către noi”. În felul acesta, el a aruncat întreaga răspundere asupra germanilor, adăugând că Poliția a fost surprinsă de aducerea populației evreiești la Chestură⁵. Și comandantul garnizoanei, colonelul Lupu, a afirmat în august 1945 că nu a știut despre un ordin de a-i strânge pe evrei în clădirea Chesturii – iar „dacă aceasta s’a ordonat de cineva, a fost o măsură dezastruoasă, căci numai datorită ei și a faptului strângerii oamenilor într’un singur punct s’au putut întâmpla masacrele și tot ceea ce a urmat”. Când a amintit chestiunea evacuării evreilor rămași în viață după masacrul de la Chestură

1. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 12 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 80 (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui Victor Dragota (șeful detașamentului de gardieni publici din Iași în anul 1941) la Tribunalul Poporului, 31 iunie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 35b.
3. Vezi *supra*, p. 103, nota 4.
4. A doua depoziție a maiorului Darie la Tribunalul Poporului, 29 august 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 44.
5. Memoriul colonelului Chirilovici în apărarea sa, fără dată (august 1946), *ibidem*, vol. 51, p. 85 (USHMM, microfilm 44).

cu „trenurile morții”, Lupu a declarat din nou : „Nu știu cine a dat ordinul de încolonarea evreilor și trimiterea lor la gară”¹.

De fapt, nici unul dintre comandanții pogromului nu a ținut minte cine a dat ordine și dacă au existat astfel de ordine, ceea ce a constituit o parte dintr-un complot al tăcerii pentru ascunderea adevărului și încercarea de a arunca toată răspunderea asupra Armatei germane. În ciuda eforturilor de a pune de acord versiunile, ne aflăm în posesia unor documente care permit reconstituirea lanțului de comandă în ziua pogromului și stabilirea cu certitudine a faptului că autoritățile militare și civile din oraș au îndeplinit dispozițiile primite de la Ion Antonescu și Mihai Antonescu *ad litteram* și în spiritul lor, deși nu întotdeauna cu destulă eficiență. Ordinele au fost trimise direct de Ion Antonescu lui Lupu și, în paralel, la scurt timp, prin intermediul Marelui Cartier General, comandantului Diviziei 14, generalul Stăvrescu ; iar de la el, Poliției și Jandarmeriei, sau de la Mihai Antonescu direct ori prin intermediul ministrului de Interne Dumitru Popescu, care îi era subordonat. Prefectul județului, colonelul Captaru, a raportat la 30 iunie 1941 că șefii administrației din Iași s-au întrunit la ora 10 dimineața și au hotărât executarea „dispozițiunilor Domnului General Antonescu date direct Dlui Comandant al Garnizoanei, și ale Dlui Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri”².

Siguranța din Iași i-a raportat delegatului Marelui Stat-Major, aflat în oraș la 4 iulie 1941, că „percheziționarea și arestarea evreilor comuniști [s-a făcut] din ordinul Domnului General Comandant al Diviziei 14”³. Când s-a pus capăt arestărilor, după masacru, tot inspectorul Gioseanu de la Siguranță a fost cel care a raportat în timp real – la 30 iunie 1941 –, Direcției Generale a Poliției și Siguranței de la București, că „operația de culegere a evreilor s’a sistat din ordinul Dlui General Comandant Stăvrescu”⁴.

Ordinul direct de alungare a evreilor din Iași a fost dat, cum am arătat, de Ion Antonescu colonelului Lupu la 27 iunie, și din nou în noaptea de 28/29 iunie. A doua zi a fost expediat un ordin formulat ceva mai frumos, de către Mihai Antonescu, ministrului de Interne Dumitru Popescu. În aceeași zi, Cabinetul ministrului de Interne a trimis un ordin direct cifrat către Poliția din Iași, de „internarea imediată a evreilor din cartierele evreiești din Iași”⁵.

În ziua pogromului, prefectul Captaru a primit două ordine de la Mihai Antonescu. În primul i s-a spus să acționeze pentru a evacua toată populația evreiască din oraș, „bărbați, femei și copii” – era o dispoziție dată într-o convorbire telefonică cu Mihai Antonescu încă înainte ca vicepreședintele Consiliului de Miniștri să o fi comunicat ministrului de Interne. Captaru s-a grăbit să-i comunice conținutul ministrului, ocazie cu care i-a atras atenția asupra ampleorii misiunii : „Numărul evreilor din Iași este de 45.000 de bărbați, femei și copii”⁶.

1. Depoziția lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul Poporului, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29, pp. 8b și 12b (USHMM, microfilm 47).
2. Raportul nr. 1062 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 61, p. 11 (USHMM, microfilm 45).
3. Raportul șefului Siguranței din Iași către Biroul Statistic (al Marelui Stat-Major) din Iași, 4 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 256 (USHMM, microfilm 35).
4. Raport telefonic nr. 23651 al șefului Siguranței din județul Iași, Emil Gioseanu, către Direcția Generală a Poliției din București, 30 iunie 1941, *ibidem*, p. 230.
5. Ordinul a dispărut, dar un rezumat al lui a fost înregistrat în jurnalul de activitate al Cabinetului ministrului de Interne din 29 și 30 iunie, care a fost prezentat la tribunal. Și această înregistrare s-a făcut după data notată, prin schimbarea foi din jurnal. Vezi copia ordinelor și comunicatele intrate și ieșite, *ibidem*, vol. 24, p. 19 (USHMM, microfilm 47).
6. Comunicare telefonică nr. 1052 a prefectului Captaru către Cabinetul ministrului de Interne, 29 iunie 1941, *ibidem*, vol. 89, p. 478 (USHMM, microfilm 35).

Ministerul de Interne a aflat despre acest ordin de la prefectul Captaru¹. În aceeași zi (și probabil în urma rapoartelor telefonice transmise de prefect), Mihai Antonescu a schimbat primul ordin, dând dispoziție ca, deocamdată, să fie evacuați numai bărbații. Ordinul a dispărut, iar în locul lui a fost notat, pe scurt, un ordin falsificat în jurnalul de lucru al Cabinetului ministrului de Interne drept ordin dat de ministru prefectului Captaru: „Binevoii a dispune ca toți bărbații evrei suspecti din Orașul Iași să fie evacuați în orașele Podu Iloaiei și Târgul Frumos din județul Dv.”² (ordinul original și autentic nu indica cele două târguri ca destinații de evacuare, ci Roman și Iagărul de la Târgu-Jiu; vezi *infra*, p. 107, depoziția lui Lupu în această chestiune). În memoriul înaintat în apărarea sa în iunie 1946, Captaru și-a atribuit anularea ordinului de evacuare a tuturor bărbaților evrei din Iași, dar a ascuns Procuraturii faptul că, anterior, primise dispoziție să-i evacueze pe toți evreii din oraș:

Am avut convorbiri telefonice cu vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, pe care l-am informat asupra situației reale, ceea ce a avut ca urmare suspendarea ordinului de a evacua toată populația masculină evreiască din Iași, așa cum se ordonase, probabil pe baza unor informații inexacte și tendențioase ce parveniseră la Președinție pe alte căi³.

Se poate înțelege de aici că în ziua pogromului, dispoziția inițială de evacuare a tuturor evreilor a fost schimbată într-un ordin de a evacua „toată populația bărbătească” – iar din acel moment a început trierea celor închiși în curtea Chesturii și eliberarea femeilor și copiilor. Și în acest caz, Darie, comandantul companiei de poliție militară, care a primit dispoziția să facă selecția cu ajutorul agenților Siguranței și Poliției (vezi *infra*, p. 111), nu a acționat din proprie inițiativă, ci la ordin. În ședința de coordonare a șefilor autorităților din Iași, de la 1 iulie, sub președinția prefectului Captaru, s-a amintit din nou ordinul telegrafic nr. 4586 al Ministerului de Interne, care stabilea că „bărbații evrei ce vor fi găsiți ca suspecti în orașul Iași, vor fi evacuați”⁴. În contradicție cu afirmația lui la proces, prefectul Captaru nu a îndrăznit să pună la îndoială rațiunea ordinului de a evacua toți bărbații, ci a cerut Ministerului de Interne doar să fixeze alte locuri de evacuare⁵. În

1. Ministerul de Interne către Procuratura Tribunalului militar al Comandamentului 2 Teritorial, 13 septembrie 1941, *ibidem*, vol. 30, p. 344 (USHMM, microfilm 48).
2. Culegere de copii de rapoarte și ordine prezentate de colonelul Captaru procurorului-șef al Armatei, în apărarea sa, cu anexarea unui memoriu privind activitatea sa în zilele pogromului, fără dată (iunie 1946); ordinul nr. 4586 al ministrului de Interne din 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 34, p. 71 (USHMM, microfilm 41). Ordinele în scris ale ministrului de Interne au fost trimise întotdeauna cu o întârziere de o zi-două, în comparație cu ordinul direct al lui Antonescu, care a fost comunicat oral. Și conținutul lor se deosebea puțin – era mai „civilizat”, așa cum o demonstrează compararea ordinului direct dat de Antonescu, prin telefon, lui Lupu cu ordinul în scris al lui Mihai Antonescu, trimis a doua zi.
3. Memoriul al colonelului Captaru adresat procurorului-șef militar după eliberarea sa din prizonieratul sovietic, pentru a fi judecat în România, sub acuzația *înfăptuirii de crime de război*, fără dată (iunie 1946), *ibidem*, p. 51 (sublinierea îmi aparține). În memoriu, Captaru încearcă să arunce răspunderea asupra germanilor, fără să sesizeze contradicția între ordinele pe care le-a primit, după afirmațiile sale, direct de la Mihai Antonescu și afirmația că germanii au hotărât „să-i evacueze” pe evrei cu „trenurile morții”. Într-un alt memoriu adresat Tribunalului cu câteva zile înainte de pronunțarea sentinței, el a recunoscut de fapt că toate ordinele cu privire la pogrom au fost ale autorităților românești (vezi *infra*, p. 107, nota 1).
4. Raport privind ședința consiliului de coordonare sub președinția prefectului Captaru, 1 iulie 1941 (copie), *ibidem*, vol. 29, p. 40 (USHMM, microfilm 47).
5. Copie a telegramei nr. 1071 a prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 30 iunie 1941, p. 7 (documentul este fals).

1948, Captaru a încercat să prevină condamnarea sa în procesul criminalilor de război din Iași în baza paragrafului din Actul de acuzare care îl învinuia de răspundere pentru evacuarea bărbatilor evrei. A susținut că nu el a cerut evacuarea, ci Mihai Antonescu, și că „am cerut să se dea dispoziții pentru executarea ordinului lui Mișu [Mihai] Antonescu pentru evacuare”¹ [a] evreilor, evacuare care nu a continuat după 30 iunie. În paralel, și aparent fără nici o coordonare, Ion Antonescu a ordonat (în noaptea de 28/29 iunie) comandantului garnizoanei, colonelul Lupu, să-i evacueze pe toți evreii din oraș, „pachete, pachete”, și să fie împușcați toți evreii suspecti, inclusiv femei (vezi *supra*, p. 16) – și, aparent, acest ordin nu a fost modificat nici a doua zi, ziua pogromului. Lupu a descris în amănunt convorbirea telefonică avută cu Antonescu și ordinul de evacuare numai în prima sa depoziție, în martie 1945 – dar chiar și atunci a afirmat, falsificând adevărul, că l-a primit în noaptea de 29/30 iunie și nu cu o zi înainte de pogrom. Oral și prin scris, Lupu a descris ordinul lui Antonescu, cu următorul conținut: „Evacuarea totală a populației evreiești din Iași, inclusiv femei și copii, la Roman și Târgu-Jiu”, și executarea tuturor evreilor, „afară de copii”, care vor fi găsiți într-o casă de unde se va deschide focul asupra armatei². Comandantul Diviziei 14, generalul Stăvrescu, care primea ordine de la Marele Cartier General sau de la Antonescu, a avut grijă în rapoartele sale despre pogrom să menționeze executarea ordinelor lui Ion Antonescu folosindu-se de limbajul acestuia, pentru a sublinia că a acționat conform dispozițiilor primite: „De aceste trupe (din garnizoana română, jandarmi, precum și trupe germane) s’a procedat la încercuirea clădirilor de unde s’au primit focuri, precum și cartiere întregi, unde cei prinși au fost evacuați – bărbați, femei, copii – la Chestura de poliție unde cei găsiți în vină au fost executați pe loc de trupele germane-române care i-au capturat”³. Stăvrescu a păstrat cu strictețe cuvintele folosite de Ion Antonescu în raportul trimis cu privire la executarea ordinului de arestare, execuție și evacuare. Acest ordin clar și simplu, care a fost comunicat și notat cu exactitate în procesul lui Lupu din ianuarie 1942 (vezi *infra*, pp. 143, 417-419), nu a mai fost amintit în depozițiile lui Lupu din iunie și august 1945 sau în toate depozițiile, memoriile, confruntările și dezbaterile Tribunalului; și nici un anchetator, procuror sau judecător dintre cei care au condus anchetarea și procesul criminalilor de război din Iași nu l-a amintit. O autoritate supremă a hotărât probabil că nu trebuie aruncată întreaga răspundere pentru pogromul din Iași asupra statului român, și că dezvăluirea ordinelor lui Ion și Mihai Antonescu de a ucide evrei și de a-i evacua pe toți ar putea duce la concluzia simplă și clară că pogromul a constituit o răzbunare românească asupra evreilor din oraș și că a fost executat numai *cu ajutorul* Armatei germane. Când Lupu a simțit că aceasta este intenția autorităților judiciare, a schimbat total versiunea, iar la anchetarea lui din decembrie 1947 a afirmat că germanii au fost cei care au vrut să-i evacueze pe evreii din Iași, după spusele lui, în număr de 30.000-40.000, „scop ce nu a fost atins decât parțial, aceasta datorită rezistenței autorităților române ce făceau tot ce e posibil pentru a sabota măsura impusă [nouă] de Comandamentul German

1. Adresă a colonelului Captaru către președintele Curții de Apel din București, 24 iunie 1948, *ibidem*, vol. 58, p. 77 (USHMM, microfilm 44).
2. Depoziția lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 5b (USHMM, microfilm 47).
3. Telegramă trimisă de Divizia 14 către Cabinetul ministrului de Interne, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 24, p. 17 (USHMM, microfilm 47).

și a salva cât mai mulți evrei de la evacuare”¹. Aceasta a fost versiunea adoptată de regimul comunist al lui Ceaușescu. Cât timp nu s-a găsit documentația ascunsă, era greu de dovedit că a fost un plan românesc, așa cum și evacuarea evreilor din sate și târguri începută la 18 iunie s-a făcut în cadrul îndeplinirii vechiului vis antisemit românesc de „curățire” a satelor de evrei.

În ceea ce privește responsabilitatea germanilor, trebuie subliniat că toți militarii români implicați în pogrom au ascuns faptul că tot ce a fost legat de pogrom și executarea lui s-a realizat în colaborare cu Comandamentul german din Iași. Abia în 1996 a fost găsit documentul care a dezvăluit această colaborare (vezi *infra*, pp. 143-144), documentația respectivă dispărând din Arhivele Armatei, ale Președinției Consiliului de Miniștri și ale autorităților locale din Iași.

Rezumând subiectul ordinelor explicite, se poate afirma că dispozițiile care au transformat casele și avutul evreilor în bunuri fără stăpân, care au permis efectuarea de descinderi și arestări, concentrarea la Chestură și împușcarea evreilor sub falsa acuzație de rebeliune, care au permis trierea și eliberarea de femei și copii, care au hotărât evacuarea bărbatilor cu „trenurile morții” – toate aceste dispoziții au fost primite de la Marele Cartier General sau de la București și direct de la șefii regimului, Ion și Mihai Antonescu. Aceste ordine au dispărut în parte, altele au fost ascunse, nefiind incluse în actele de acuzare ale tribunalelor care au judecat criminali de război, în intenția de a arunca vina asupra germanilor și românilor care „au colaborat” cu ei, și nu pe statul român și populația românească. Problema responsabilității românești cu privire la pogrom a fost reliefată în mod clar de către generalul Stăvrescu la procesul criminalilor de război de la Iași din iunie 1948, când, în încercarea de a-și minimaliza răspunderea, apărarea a observat în numele său că „organele guvernului au avut dese și numeroase convorbiri telefonice cu autoritățile din Iași, fără ca el să fi fost întrebat, ceea ce ilustrează că nu avea vreo calitate, căci altfel s’ar fi stat de vorbă cu el”². „Organele” care au avut convorbiri cu autoritățile locale, ordonându-le ce să facă în ziua pogromului, când evenimentele nu s-au desfășurat conform planului, au fost Ion și Mihai Antonescu.

Trierea femeilor și a copiilor și eliberarea lor

Deja la orele dimineții era clar că planul de alungare a evreilor din oraș a fost dat peste cap din cauza incapacității organizatorice a autorităților locale. Dispoziția inițială a fost schimbată de către Mihai Antonescu, prin telefon, iar pe teren, de către autoritatea militară cea mai înaltă din zonă și din oraș, generalul Stăvrescu, care a venit personal să verifice situația de la Chestură de trei ori în ziua pogromului – „prima dată înainte de dejun, a doua oară după dejun și a treia oară mai spre seară”³. După afirmațiile sale, el

1. Protocol de la anchetarea lui Constantin Lupu (colonel) la Curtea de Apel din București, 1 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 143.
2. Stenograma ședinței Tribunalului din București, 23 iunie 1948, care cuprinde un rezumat al cuvântului apărării în procesul celor răspunzători de pogrom, *ibidem*, vol. 1, partea I, pp. 454-454b (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția generalului Stăvrescu la Tribunalul Poporului, 2 iulie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 6b.

nu răspundea de securitatea orașului, fiind ocupat cu operațiunile militare pe front ; dar imediat după aceea s-a contrazis, adăugând că a ordonat statului-major al diviziei să adune toate unitățile militare „care făceau patrulare și arestare de evrei” și să le retragă în cazarmă. Stăvrescu a sosit la Chestură în jurul orei 9.00-9.30 dimineața, constatând personal că nu mai era loc – cu toate astea, potrivit afirmațiilor sale, comandanți din Armată, Poliție și Jandarmerie au continuat să aducă alte convoaie.

În 1945, înainte de a fi arestat, a afirmat cu candoare : „Nu am fost informat [apriori] despre pregătirea masacrului din 29 iunie 1941”¹. Tribunalul a stabilit în anul 1948 că Stăvrescu i-a convocat pe colonelul Lupu, pe colonelul Captaru și pe Chirilovici la clădirea Chesturii pentru consfătuiri, iar acolo s-a hotărât schimbarea ordinului (în urma convorbirii telefonice cu Mihai Antonescu) și eliberarea femeilor și a copiilor². Acolo s-a stabilit metoda de inducere în eroare prin eliberarea selectivă a unor evrei „nevinovați”, care au primit bilete de eliberare, pentru ca astfel să-i determine pe bărbații ascunși să se prezinte în masă la Chestură din proprie inițiativă (vezi *infra*, pp. 111-112). În confruntarea cu alți indivizi acuzați de organizarea pogromului, care l-au indicat ca fiind autoritatea supremă din oraș, Stăvrescu a pretins că a venit la Chestură și a văzut că germanii controlau locul ; și, fără să simtă contradicția din spusele sale, a adăugat că le-a spus comandanților Poliției „că este bine să nu se aglomereze mulți evrei la Chestură și să li se dea drumul la toți cei care sunt cu actele în regulă”. După afirmațiile sale, el personal a „dat drumul convoaielor de arestați care le-am găsit *nelegal* reținute”³. Care a fost deosebirea dintre arestarea *legală* a evreilor în ziua pogromului și arestarea *nelegală*? Despre aceasta nu a fost întrebat și nu a răspuns. El a încercat încă de atunci să creeze impresia că germanii au fost stăpâni pe Chestură, pretinzând chiar că l-au amenințat. După cum am arătat, rapoartele trimise în ziua pogromului și a doua zi – și de către el – îl indicau drept comandantul suprem pe teren.

Evrei care s-au aflat în curte în cursul dimineții au descris diversele lui apariții în acest loc dintr-un punct de vedere diferit. Un farmacist evreu, care a notat evenimentele trăite sub formă de jurnal imediat după pogrom, a descris pe scurt discursul ținut de generalul Stăvrescu în curtea Chesturii în dimineața pogromului, când pentru o clipă s-a făcut liniște în curtea uriașă – o liniște ciudată, într-o mare de țipete, plânsete, durere și moarte. Generalul Stăvrescu s-a adresat evreilor ca și cum ar fi fost vinovați de rebeliune împotriva armatei : „Desigur nu toți evreii sunt vinovați că s’a atras în armata română și germană. Toți cei care vor fi găsiți vinovați vor fi împușcați, și dacă de aici încolo se va mai trage în armată, toată populația evreiască va plăti cu viața. Vor pleca în ordine : 1. femeile și copiii ; 2. bătrânii și la urmă toată lumea în urma verificării și primirea de către fiecare a unui bilet «liber»”⁴.

Un alt evreu a adăugat că generalul a apărut în fața evreilor însoțit de o suită de ofițeri români și că a vorbit de pe o platformă din curte. În momentul când a început să

1. *Ibidem*.

2. Sentința în procesul criminalilor de război de la Iași, Tribunalul din București, 26 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 472.

3. Proces-verbal despre confruntarea dintre generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, pp. 9b-10 (USHMM, microfilm 48).

4. Jurnalul farmacistului Hirsch Zielle, *ibidem*, vol. 37, p. 25b (USHMM, microfilm 43).

vorbească, „s'a făcut o liniște mormântală". Acum e clar că Stăvrescu a citat în discursul său un fragment din ordinul lui Antonescu, așa cum colonelul Lupu l-a notat și așa cum l-a primit el: „Dacă se va mai întâmpla ca din vreo clădire să se tragă cu arma asupra armatei, toți locatarii acelei case, indiferent de religie sau naționalitate vor fi executați pe loc”¹. După afirmațiile aceluiași martor, atât generalul Stăvrescu, cât și Chirilovici – și în alte locuri și Lupu – au încercat să împiedice intrarea altor convoaie în curtea Chesturii pentru a elibera strada Vasile Alecsandri și intrarea în curte de blocajul uman care se crease. Fără această deblocare nu ar fi posibilă scoaterea de acolo a femeilor și copiilor, și evacuarea la momentul oportun a bărbaților.

Acest efort depus de Lupu și Chirilovici de a stopa introducerea altor convoaie în curtea Chesturii a fost ulterior prezentat la proces ca o încercare de a-i salva pe evrei din mâinile germanilor celor răi. Dacă ar fi vrut, Stăvrescu, Bădescu, Barozzi, Chirilovici și Leahu ar fi putut ordona miilor de soldați, jandarmi și polițiști să înceteze torturarea, omorârea și jefuirea evreilor, care au continuat în cursul acelei zile, precum și a doua zi. Aceste forțe au intensificat chiar ritmul arestărilor în orele după-amiezei și nu au permis nici unui evreu să iasă din clădirea Chesturii, în scopul evacuării cu „trenurile morții” – conform ordinului și planului (vezi *infra*). În discursul ținut în curte, Stăvrescu i-a învinuit deci pe evrei de soarta lor (deoarece ar fi tras, chipurile, în armată), în timp ce el a fost cel care a ordonat armatei să acționeze și forțele sale au fost cele care au participat la pogrom, după cum a stabilit Tribunalul:

Dovezile stabilesc, în adevăr, că trupele ce compuneau Divizia 14 comandată de acuzatul General Stăvrescu au fost acelea care au participat activ la percheziții, jafuri și asasinate².

Un raport confidențial al Siguranței din 4 iulie 1941, citat anterior, a stabilit cu claritate că „percheziționarea și arestarea evreilor comuniști s'a început din ordinul Dlui General Comandant al Diviziei a 14-a”³. Evreii „comuniști” au fost cei în fața cărora a vorbit generalul Stăvrescu în dimineața zilei pogromului, la Chestură. Cadrul discursului din curte a fost descris aici pe larg, pentru a scoate în evidență metodele de acțiune ale celor responsabili pentru pogrom: îndeplinirea meticuloasă a ordinelor și încercarea de a părea „civilizați”.

În ciuda dispoziției de eliberare a femeilor și copiilor, nu toți au fost eliberați. Multor femei, în special cele cu copii mici în brațe, le-a fost frică să se apropie de poartă, de mormanele de cadavre, de morți și răniți care sângerau. „Multe femei și copii nu se despart de soții și părinții lor”, a declarat unul dintre evreii aflați atunci în curte⁴. O altă cauză a neeliberării tuturor femeilor a fost îndărătnicia polițiștilor de a le despărți pe femei de copiii lor mici, pentru a reține în curte cât mai mulți băieți. Polițistul Constantin Lazăr a fost unul dintre ei: „Venind ordinul ca femeile și copiii să fie lăsați acasă, Lazăr

1. Depoziția lui Benu Beer (avocat) la Tribunalul Poporului din București, 16 iulie 1945, *ibidem*, p. 19b. Potrivit afirmațiilor avocatului Reicher, Stăvrescu a mai spus că pentru fiecare soldat român sau german împușcat vor fi executați cincizeci de evrei – *ibidem*, vol. 50, p. 353b (USHMM, microfilm 44).
2. „Act de acuzare” (vezi *supra*, p. 37, nota 1), p. 19.
3. Raport confidențial al șefului Siguranței din Iași către Biroul Statistic al Marelui Stat-Major din oraș (filială a Secției a II-a a Marelui Stat-Major), 4 iulie 1941 (copie), *ibidem*, vol. 27, p. 122 (USHMM, microfilm 48).
4. Vezi *supra*, p. 109, nota 4 (p. 25b).

Constantin a smuls din mâinile dnei Schwartz copilul ei de 11 ani, pe care l-a aruncat în grupul bărbaților... băiatul a murit în curte din cauza bății și învâlmășelii”¹.

„Mi s’a spus că eu pot pleca acasă însă fără băiat”, a spus un invalid de război evreu – „am rămas acolo”². „Am fost trimisă acasă”, a declarat o evreică adusă la Chestură împreună cu soțul și băiatul ei, „dar un gardian public mi-a smuls băiatul de 14 ani”³. Trierea evreilor s-a făcut de către o echipă de șase români, în frunte cu comisarii Dumitru Iancu și Titus Rahoveanu, și căpitanul Darie, comandantul companiei de poliție militară (care, după cum am arătat, înainte de pogrom, i-a sfătuit pe câțiva cunoscuți evrei să se ascundă). La acțiunea de triere au participat și alți comandanți ai Poliției care se aflau atunci la Chestură: directorul Chesturii, Gheorghe Stănciulescu, comisari și gardieni publici. Căpitanul Darie și-a adus aminte că „mi s’au pus la dispoziție” 3-4 comisari, care au scos o masă în curtea Chesturii, aducând „registrele de suspecti adică [numele] celor care erau cunoscuți că militează în partidele de extremă stângă”⁴. Se știe că la Iași nu au rămas „suspecti”, deoarece au fost arestați înainte de izbucnirea războiului și au fost trimiși în lagărul de la Târgu-Jiu – deci și în această chestiune, ca și cu privire la multe ale amănunte, Darie a mințit.

Evrei care s-au salvat din curte în urma „trierii” și au primit un petec de hârtie pe care era scris cuvântul „liber”, având ștampila Comandamentului Poliției⁵, au ținut minte zarva din jurul mesei și loviturile, dar n-au văzut nici un registru. Controlul actelor s-a făcut doar la cei care le mai aveau, deoarece la intrarea în curte gărzile de bătauși confiscau și aruncau actele pe caldarâm, în timp ce percheziționau pentru a găsi bani și obiecte de valoare. „Bătrân era acela ce voia Poliția și-l decreta ca atare”⁶, a declarat un evreu eliberat în acea dimineață și arestat din nou după-amiază. Acel „bătrân” au fost eliberați în timpul „trierii”.

Chirilovici a raportat a doua zi, la 30 iunie, că trierea s-a făcut de către militari, polițiști și jandarmi, „punându-se în libertate pe cei găsiți fără vreo vină”⁷. El nu a precizat care au fost criteriile de stabilire a vinovăției. Un student evreu a declarat că „era de ajuns a fi intelectual evreu pentru a fi reținut”⁸. O altă categorie „importantă” erau evreii originari din Basarabia: „Văzând că pe intelectuali și [evreii] basarabeni îi reținea, nedându-le drumul să plece acasă, și cum eu eram student m’am dat mai spre fund”⁹.

O altă triere s-a făcut în sala mare a Chesturii, după criterii neclare, iar semnificația ei a fost inversă decât cea declarată – „eliberații” au fost trimiși la moarte, iar cei respinși aveau speranța să trăiască: „În timp ce se simula [că] aceste bilete [ne dau]

1. Depoziția lui Haim Alter la ședința Tribunalului din București, 18 iulie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 523 (USHMM, microfilm 47).

2. Memoriul lui Leon Haimovici (vezi *supra*, p. 76, nota 1).

3. Declarația lui Eti Sand la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 26, p. 141 (USHMM, microfilm 47). Fiul a fost eliberat apoi de căpitanul Darie. Soțul a fost ucis.

4. Prima depoziție a maiorului Darie (vezi *supra*, p. 103, nota 4), p. 40b.

5. Modelul unei foi de eliberare, în Ancel, *Documents*, II, nr. 166, p. 427.

6. Vezi *supra*, p. 83, nota 4 (p. 19).

7. Raportul locotenent-colonelului Chirilovici către Inspectoratul Regional al Poliției, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 89, p. 219 (USHMM, microfilm 35).

8. Depoziția lui Nathan Goldstein la Tribunalul militar, 14 mai 1947, *ibidem*, vol. 90, p. 210b (USHMM, microfilm 45).

9. Depoziția lui Nathan Goldstein la Tribunalul Poporului din București, 7 martie 1946, *ibidem*, vol. 31, partea I, pp. 64-64b (USHMM, microfilm 41).

liber, sus în pod erau urcați numai tineri și măcelăriți de către soldați nemți, agenți de poliție și gardieni publici”¹. Cine a fost „reținut” era trimis în curte, și acolo s-a pomenit parcă „într-o [cutie] de sardele” din cauza înghesuielii îngrozitoare, în ciuda „trierii”. Cum am arătat, despre trierea în sala mare există doar o singură mărturie. Dar având în vedere cele întâmplate o oră mai târziu, nu există nici un motiv să o punem la îndoială.

Tribunalul a stabilit că „s’au dat foi cu sigiliul Chesturii și mențiunea liber la 200 evrei fără vreun criteriu”², în timp ce colonelul Captaru a vorbit despre 2.000 de autorizații. Șefii Comunității evreiești din Iași și supraviețuitorii au ajuns la concluzia că adevăratul scop al acestei manevre a fost altul :

Văzând că o parte din populația evreiască n’a putut fi prinsă de către patrulare imediat, căci unii de frică și-au creiat ascunzători spre a se feri de un pericol pe care l-au presimțit, autoritățile au găsit cu cale să înșele vigilența lor procedând în felul următor : au eliberat câteva sute, cca 200 de bilete „Liber”, lansând zvonul că orice evreu este obligat a poseda acest document, în caz contrar va fi împușcat. Persoanele în posesia acestor bilete [și care au fost eliberate] la rândul lor au retransmis celor ascunși această dispozițiune legală, ceea ce a determinat ca toată populația și mai cu seamă cei încrezători să se prezinte de bunăvoie la Chestură pentru a se supune operațiunii de triere, procedeu care a dat rezultate admirabile pentru criminali căci aproape nici unul din cei ce s’au prezentat nu s’a mai reîntors la casa sa, fiind prinși în cursă³.

După acțiunea de triere – care a durat cam o oră, conform acestei surse, sau trei ore, după afirmațiile căpitanului Darie –, „comisia de eliberare” și-a încetat activitatea și membrii ei s-au dus să ia masa de prânz, deși în curte, în beci și în pod se aflau peste 10.000 de evrei. Biletul nu i-a împiedicat pe soldați și pe gardieni să-i aresteze din nou pe evreii care îl primiseră, cu ocazia celui de-al doilea val de arestări, care s-a desfășurat după-amiază ; și nu toți polițiștii și jandarmii l-au luat în considerație când au întâlnit bărbați evrei care l-au prezentat în drum spre casă. Unul dintre evreii care au fost ispititi să iasă din ascunzători a înțeles prea târziu că „foile *liber* au fost folosite drept momeală”, adăugând : „Fiind de bună credință, am mers neridicat de nimeni împreună cu tatăl meu și încă 19 vecini. Eram însoțiți de un agent de poliție, ca să ne ferească de a fi linșați și jefuiți de populația creștină care se preta la așa ceva”⁴. Și în interiorul Chesturii, evrei care nu-și pierduseră rațiunea au înțeles că eliberarea selectivă, „fără nici un criteriu”, așa cum a notat unul dintre conducătorii Comunității care era închis acolo, era o momeală ce urmărea să-i scoată pe bărbați din ascunzătorile lor : „Din cauza acestui bilet au murit apoi mulți oameni în Iași, unii ducându-se singuri la Chestură să-l capete, iar alții care-l aveau s’au dus în oraș crezând că cu aceasta pot face dovada că sunt oameni cumsecade”⁵. Oare eliberarea simulată a făcut parte dintr-un plan diabolic ce căuta să-i determine pe bărbații evrei să se prezinte din proprie inițiativă la Chestură ? Istoricul evreu Carp, primul care a publicat un studiu despre pogrom (în anul

1. Depoziția lui Iosub Avram Cuperman la Curtea de Apel din București, 5 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 2, p. 25.
2. Vezi *supra*, p. 109, nota 2 (p. 472).
3. Mărturia lui Jean Spodheim (avocat) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 24 martie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 40 (sublinierea îmi aparține).
4. Declarația lui Marcel Perlaș la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 20, p. 8 (USHMM, microfilm 48).
5. Declarația lui Aristide Rauch (avocat) la Tribunalul Poporului din Iași, 14 aprilie 1945, *ibidem*, p. 79.

1948), nu a știut să răspundă și a notat că nu se poate ști dacă biletele acelea au folosit drept momeală. Însă un lucru este sigur : zvonul s-a răspândit cu repeziciune și „foarte mulți evrei, mult mai mulți decât fuseseră eliberați, au ieșit din ascunzători și au venit de bună voie să ceară asemenea bilete. O dată ajunși la Chestură, chiar dacă își dădeau seama de primejdie, nu se mai puteau întoarce”¹.

În prezent, după deschiderea arhivelor, se poate afirma că biletele au fost o momeală prin care se urmărea concentrarea bărbaților evrei în curtea Chesturii, pentru a fi evacuați – în conformitate cu ordinul rectificat primit telefonic în ziua pogromului, în timpul dimineții, de la Mihai Antonescu. Eliberarea unor evrei cu biletul „liber” s-a făcut în timp ce alte sute de evrei erau aduși la Chestură : „Alții plecau, alții veneau”². După toate indicațiile, șefii Poliției știau care va fi următoarea operațiune în județul Iași. Colonelul Chirilovici, declara unul dintre evrei, „urgenta pe comisarul Iancu să dea cât mai repede biletele de «liber»”³. Și nu trebuie uitat că Chirilovici primise înainte de pogrom două milioane de lei mită de la Comunitate, pentru protecție (vezi *infra*, pp. 368-371).

Vin germanii

În clădirea Chesturii, la orele după-amiezei de 29 iunie se aflau 300 de polițiști, două plutoane de jandarmi, compania de poliție militară a Diviziei 14 și sute de soldați la intrare și în împrejurimi⁴. În jurul orei 1 sau 2, la fața locului a sosit o echipă de nemți din organizația *Todt*. Unul dintre evrei, care atunci a fost eliberat din curte, a ținut minte momentul sosirii germanilor, care erau echipați cu bare groase și lungi : „La poartă stăteau încă soldați români beți și *plini de bani [și] ceasuri jefuite*. Pe mine personal m’au fugărit și bătut cu patul puștii peste cap și urechea stângă, pe urmă mi-au luat ceasul și ceva bani care aveam în buzunar. Ei [germanii] s’au aranjat în grupuri la distanțe diferite pe strada Alecsandri înspre I.C. Brătianu. [Astfel că] dacă scăpai de un grup te lua în primire altul”⁵. Schimbarea gărzilor s-a făcut în totală coordonare cu românii, după cum a devenit evident la întâlnirea care a avut loc la comandantul corpului militar german în orele după-amiezei (vezi *infra*, p. 144). De remarcat că schimbarea gărzilor nu a fost completă, iar germanii n-au constituit decât o întărire și nu au luat cu totul locul românilor la intrarea în curte.

Schimburile și evenimentele care s-au succedat au avut loc în prezența comandanților români ai operațiunii, care s-au întrunit la Chestură și care, de asemenea, au fost prezenți la intrarea în curte. Colonelul Bădescu, colonelul Barozzi, generalul Stăvrescu, locotenent-colonelul Chirilovici și un ofițer german care îl însoțea – toți s-au aflat în jurul orei 2 la intrarea în Chestură și i-au văzut pe membrii formațiunii *Todt* și pe soldații români în

1. *Cartea Neagră II*, p. 28.

2. Declarația lui Jean Sigler la Poliția din Iași, 18 aprilie 1945 (copie), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29, p. 17.

3. Depoziția lui Siegfried Schönbium la Tribunalul militar, 26 mai 1947, *ibidem*, vol. 51, p. 336b (USHMM, microfilm 44).

4. *Cartea Neagră II*, nr. 14, p. 64.

5. Vezi *supra*, nota 2, pp. 17-18.

acțiune. Știind ceea ce urma să se întâmple, colonelul Bădescu a ordonat plutonului său de jandarmi, care se afla în curte sub comanda locotenentului Triandaf, să părăsească imediat curtea, „pentru că nu a fost întrebuintat la nimic”, după cum a susținut în 1945; dar, în realitate, pentru ca jandarmii să nu fie atinși¹. Versiunile privind scopul consfățuirii oficialităților românești la Chestură, în orele amiezii, s-au schimbat în raport cu timpul când au fost scrise. Dar și în privința așa-ziselor rapoarte scrise în ziua pogromului sau a doua zi se pune problema veridicității, deoarece frunțașii autorităților din Iași au falsificat rapoarte sau au înlocuit raportul original cu unul scris după un timp oarecare, păstrând numărul de înregistrare și adăugându-i o dată anterioară (despre falsificarea documentelor, vezi *infra*, cap. „Pogromul de la Iași – punctul de vedere românesc”).

După afirmațiile inspectorului Leahu, germanii „s’au enfuriat” când au văzut că Poliția română eliberează evrei din curtea Chesturii, și au început să aducă cu și mai multă îndârjire evrei din tot orașul, făcând chiar observația că Poliția este vândută evreilor. Ei „au instituit o echipă a lor din formațiunea *Todt* la poarta Chesturii, care percheziționa și maltrata grav, cu ciomegele și împușca [pe evrei]”. Potrivit afirmațiilor lui Leahu, șeful Poliției, Chirilovici, le-a comunicat imediat generalului Stăvrescu, prefectului Captaru și colonelului Lupu cele ce se întâmplă, și toți au sosit la Chestură, „unde se mai aflau și dnii col. Barozzi și Bădescu”². Generalul Stăvrescu și inspectorul Leahu s-au adresat germanilor cerându-le să înceteze masacrul, dar aceștia nu dat curs cererii. Aparent, raportul lui Leahu nu ar trebui pus la îndoială, deoarece se știe că el cunoștea secretul planului și chiar ceruse polițiștilor, în ajunul pogromului, să nu intervină în ceea ce Armata urmează să le facă evreilor, „bine sau rău”. Dar raportul său citat anterior a fost scris, chipurile, la 2 iulie 1941. Însă ulterior s-a dovedit că toate rapoartele purtând această dată sunt false (vezi *infra*, cap. „Pogromul de la Iași – punctul de vedere românesc”). O dovadă în acest sens o constituie raportul superiorului lui Leahu, chestorul Poliției, Chirilovici: la 30 iunie 1941, și el a raportat despre prezența în Chestură a tuturor frunțașilor autorităților locale române, dar nu pentru că germanii ar fi preluat controlul asupra Chesturii, ci din cauza năpustirii populației românești asupra clădirii și pierderea controlului de către forțele române. Frunțașii autorităților au venit la Chestură, „încercând să liniștească spiritele, dar n’au reușit”:

La ora 13.15 în ziua de 29 iunie, începând să se tragă focuri din clădirile din jurul Chesturii asupra militarilor germani ce se găseau în stradă și în curtea Chesturii, aceștia îndârjiți peste măsură că comuniștii intenționat trăgeau spre a putea înlesni fuga evreilor arestați, spre a intimida pe cei arestați au tras asupra lor rănind și omorând o parte din ei. La intervenția căpitanului de jandarmi Darie, comandantul Companiei 14 Poliție și a unui căpitan german s’a transmis militarilor germani ordinul comandantului superior [generalul von Salmuth]. Spiritele s’au calmat însă pentru scurt timp, căci evreii comuniști întrețin focurile din oraș și mai ales în jurul Chesturii, spiritele s’au agitat din nou, continuându-se cu arestările. Toate aceste evenimente s’au raportat mereu telefonic și în scris autorităților civile și militare. Spiritele fiind agitate la maximum și întrucât rămânerea evreilor în cursul nopții în curtea Chesturii unde se găseau aproximativ 5.000 prezenta un mare pericol, neputând fi păziți și datorită faptului că în oraș focurile evreilor comuniști continuau, s’a hotărât de către autoritățile militare și civile – Prefectura de județ și Divizia 14 – evacuarea în două transporturi, afară din oraș. Aceasta s’a executat în cursul nopții de 29/30 iunie a.c.³

1. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 septembrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, pp. 53b-54b (USHMM, microfilm 48).
2. *Cartea Neagră II*, p. 112.
3. Raportul nr. 99 din 30 iunie 1941 al chestorului Poliției din Iași, Chirilovici, *ibidem*, nr. 43, p. 109.

Așadar Chirilovici, care a fost toată ziua la Chestură, nu a amintit în acest raport preluarea controlului curții de către germani și nici vreo amenințare la adresa oficialităților românești care ar fi intervenit, chipurile, pentru a împiedica masacrul (așa cum au convenit împreună să prezinte cauzele masacrului la anchete, după ce au fost arestați); vărsarea de sânge care s-a petrecut la lumina zilei, în al doilea oraș ca importanță din România, a fost prezentată din nou ca o ripostă la o așa-zisă rebeliune iudeo-comunistă – de data aceasta numai împotriva militarilor germani. Evacuarea evreilor cu „trenurile morții” (vezi *infra*) a fost prezentată ca o încercare de a-i împiedica pe evreii revoltați să-i elibereze pe frații lor arestați.

Acest raport dovedește că în planul pogromului a existat o a treia fază (în afară de inventarea pretextelor pentru începerea pogromului, campania de arestări și concentrarea la Chestură) și că acțiunea a fost executată în colaborare cu germanii. Chirilovici a prezentat această fază conform planului. Ceea ce l-a înfuriat pe comandantul german a fost incapacitatea comandanților români de a controla situația – printre altele, din cauza dezlănțuirii subordonaților lor. În raportul care s-a dovedit ulterior a fi fals, adică nu a fost scris la data consemnată pe el, generalul Stăvrescu explica foarte exact antecedentele masacrului comis asupra evreilor arestați. După ce a descris executarea evreilor *vinovați* de deschiderea focului împotriva forțelor românești și germane, el a prezentat cauzele masacrării evreilor arestați, acțiune desfășurată la orele amiezii. Potrivit afirmațiilor sale, masacrul s-a petrecut după ce un soldat german a fost omorât de un glonte tras dintr-o casă aflată vizavi de Chestură. De aceea germanii au început din nou să aresteze evrei și să-i împingă în curte: „Soldații germani și unii din soldații români s’au dedat la un masacru *al ostaticilor*” – așa au fost prezentați evreii în raportul său. În total, a adăugat Stăvrescu, au fost omorâți „dintre cei găsiți vinovați... circa 300 de evrei”¹.

Și raportul falsificat al lui Stăvrescu a fost scris în conformitate cu planul pogromului, însă cuprinde și o încercare de a scăpa de răspunderea pentru haosul instaurat în centrul orașului și pentru faptul că nu a reușit să controleze situația. Și el a mințit, dacă el este cel care a scris raportul, ca și toți ceilalți, în conformitate cu ceea ce i s-a cerut. Numărul celor omorâți în curte a fost de 5.000, și alte mii au fost masacrați în împrejurimi – și nu 300, după cum li s-a cerut tuturor să raporteze (vezi *infra*, pp. 130, 177, 179). După prezentarea celor trei rapoarte, concluzia este că evenimentele petrecute la Chestură în ziua pogromului nu pot fi reconstituite pe baza documentației românești, deoarece fiecare dintre șefii oficialităților române a mințit sau i s-a cerut să mintă (vezi *infra*) – și aceasta fie din cauza incapacității de a executa ordinele secrete și teama de repercusiuni asupra poziției lor (din pricina pierderii controlului în centrul unui oraș românesc care a trecut parțial și pentru scurt timp în mâinile unor militari germani), fie din cauză că, după evenimente, au fost solicitați să „renoveze” realitatea retroactiv, pentru a corespunde cu planul pogromului și cu explicația formulată apriori în privința unei așa-zise rebeliuni a evreilor din Iași, care ar fi îndreptățit o ripostă dură și imediată. Singurul dintre fruntașii oficialităților care cel puțin s-a străduit să-i transmită lui Mihai Antonescu o imagine a situației ceva mai apropiată de adevăr a fost prefectul Captaru; dar după pogrom, și el a fost solicitat de către ministrul de Interne să „renoveze” situația și să semneze un raport concluziv care i-a fost dictat pentru a fi în concordanță cu planul (vezi *infra*, p. 420). Iată de ce reconstituirea masacrului evreilor din Iași la orele amiezii și în seara din ziua pogromului se va baza în special pe mărturii ale evreilor și românilor așa cum au fost consemnate de către autoritățile judiciare românești în anii 1944-1948.

1. Telegrama comandantului Diviziei 14 către Cabinetul ministrului de Interne, 29 iunie 1941, ora 22.00, *ibidem*, nr. 39, pp. 99-100.

Capitolul 4

Marele măcel

În jurul orei 12, mulți polițiști, împreună cu șefii lor, au plecat să ia prânzul. Nu toți deodată, ci în grupuri și pe rând. Parte la ei acasă, parte la cârciumi rămase deschise în ziua pogromului și parte în sălile de mese ale unităților de jandarmi și la cazarme. Și „comisia de triere” a părăsit curtea Chesturii în jurul orei 1, plecând să ia prânzul¹. La înapoiere, au observat că la intrarea în curtea Chesturii erau înșirați, pe rânduri, germani din organizația de construcții *Todt* care, împreună cu colegii lor români, omorau și răneau evrei cu o energie de nedescris².

Conform unor surse diferite, preluarea parțială de către germani a controlului intrării în Chestură și pe străzile care duceau spre ea s-a petrecut în jurul orei 1. După întreruperea acțiunii de triere și eliberare selectivă din curte, au ieșit din nou pe teren patrulare mixte, „ca și în cursul dimineții”, care au adunat evrei de prin case – de multe ori, pe aceiași evrei care fuseseră arestați mai înainte și primiseră bilete „liber”. În jurul orei 3, în curtea Chesturii a avut loc a doua acțiune de „rărire” (vezi *infra*, pp. 121-122), iar gardieni publici au ieșit să caute evrei – pe străzi pe care le cunoșteau bine –, scoțându-i din case³.

„M-am ascuns în casă”, a declarat un evreu, și în jurul orei 6 „a venit sergentul Ivanov care a spus că toți evreii să se ducă la comisariat”⁴. De acolo au fost transferați mai târziu la Chestură, unde se resimțea printre români o anumită relaxare: germanii, în număr de zece până la douăzeci, „munceau” energic, dându-le colegilor lor posibilitatea să se odihnească. „Grupuri de gardieni publici care erau destinați pentru Basarabia, și împreună cu ei jandarmi străini și alți polițiști se aflau în birouri și așteptau dispoziții”, spune un intelectual evreu care s-a aflat în curte⁵. Locotenentul Triandaf – care fusese trimis, după spusele sale, la Chestură în orele dimineții și nu „s-au folosit de el” și de plutonul lui de jandarmi – a declarat, ca și cum ar fi fost un observator extern, ceea ce a văzut în jurul orei 2:

1. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 486 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Vasile Morcov (polițist) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război (copie autorizată), 28 martie 1946, *ibidem*, vol. 37, p. 12 (USHMM microfilm 43).
3. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 357.
4. Depoziția lui Buium Haimovici la Tribunalul din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 50, p. 36 (USHMM, microfilm 44).
5. Depoziția lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului din București, aprilie 1945, *ibidem*, vol. 29, pp. 17-18 (USHMM, microfilm 48).

Am văzut cum evreii erau aduși în grup și opriți în dreptul Primăriei. De la Primărie până la Chestură se găseau înșirați soldați germani și membri ai organizației *Todt* și gardieni publici. Evreii opriți în dreptul Primăriei erau dirijați individual printre aceste șiruri și loviți de cei ce se găseau în ele cu arme, cu mânere de revolver, ciomege până ajungeau în curtea Chesturii, unde erau culcați cu fața la pământ. La Chestură au fost de față la toate aceste *întâmplări*, generalul Stăvrescu, colonelul Barozzi, colonelul Bădescu, colonelul Chirilovici, locotentent Aburel, fost prim procuror și ceilalți funcționari ai Chesturii¹.

În această etapă a pogromului erau prezenți, după cum am menționat, șefii tuturor autorităților locale, inclusiv colonelul Palade și colonelul Lupu; însă nici unul dintre ei „nu a văzut” acțiuni criminale care implicau responsabilitatea lor personală, iar ultimii doi n-au văzut nici măcar cadavre de evrei. Pe strada care ducea spre Chestură s-au petrecut și alte schimbări. La intrarea în stradă (unde, de o parte se afla clădirea Băncii de Credit Român, iar de cealaltă parte, clădirea Primăriei), cineva a legat un fir electric – care căzuse sau se ruptese – între cele două străzi, iar „cine trecea [și-l atingea] îl electriza pe loc. Cine scăpa îl așteptau nemții la poartă și-l loveau cu niște băte în cap”². Soldații germani care se instalaseră lângă clădirea băncii pândeau convoaiele și trăgeau cu pistolul în ceafa evreilor: „Când am ajuns în dreptul Băncii de Credit Român s-au apropiat de convoi soldați nemți și cu niște revolve mici au tras în ceafa acelora de la marginea convoiului; mulți au căzut și noi am trecut mai departe călcând peste trupurile fraților mei”³. Trebuie subliniat faptul că germanii din organizația *Todt* care s-au înșirat la intrare nu erau înarmați, după cum a specificat comandantul poliției militare, căpitanul Darie, „însă aveau în mână câte un obiect de metal, cu care loveau pe evreii ce erau aduși la Chestură și introduși în curte”.

Darie și-a mai amintit de un car blindat – neputând stabili dacă era german sau român – care, îndreptându-se spre Chestură, „a pătruns într-un convoi de evrei, omorând prin zdrobire 5-6 evrei și rănind mai mulți. Iar cei care au scăpat, au fost luați în primire cu lovituri de plutonul german de SS” (la Iași nu a acționat nici o unitate SS; prin aceste afirmații, Darie a încercat să reducă din răspunderea românească pentru măcelul de la Chestură – vezi *infra*, pp. 147-150). După spusele lui, el însuși a părăsit locul când au început împușcăturile, dar s-a contrazis ulterior, când a descris faptele sale de la orele după-amiezei. În cele din urmă, a declarat: „Pe la ora 16, am fost înlocuit de o formație din batalionul de jandarmi ai maiorului Vizitiu” (jandarmi ai Ministerului de Interne)⁴. Călăii s-au

1. Dare de seamă cu privire la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul Poporului din București, 8 iunie 1945, *ibidem*, vol. 30 p. 32 (sublinierea îmi aparține). Lui Triandaf, care era de profesie magistrat, i-a fost greu să pronunțe cuvintele *pogrom*, *măcel*, *asasinat* și a folosit termenul *întâmplări*.
2. Depoziția lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, 28 iunie 1945, *ibidem*, vol. 33, pp. 377-377b (USHMM, microfilm 41).
3. Un... ceferist care a lucrat în garajul clădirii de lângă Chestură a declarat că la ora 14.00-15.00, la intrarea în Chestură se aflau aproximativ zece germani. Vezi declarația lui Mihai Aelenei la Securitatea din Iași, 16 martie 1952, Consiliul Securității Statului, Fond Documentar, Dosar nr. 2934, vol. 274, nr. 122.
4. Depoziția lui Constantin Darie (maior) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 3 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, pp. 41-42b. Darie a încurcat în mod intenționat timpul sosirii membrilor organizației *Todt* la porțile Chesturii, încercând să reducă din răspunderea sa pentru măcel. El a pretins că aceștia au sosit la ora 10.30-11.00, când, în realitate, ei au venit la ora 13.00. În ceea ce privește afirmația că ar fi făcut parte din SS, vezi *infra*, subcapitolul despre germani. Șeful Legiunii de jandarmi, colonelul Bădescu, a confirmat că a trimis un pluton de jandarmi „după darea ordinului de încetare a

aranjat perechi, unul în fața celuilalt, formațiile schimbându-se din când în când din cauza oboselii, întrucât „munca” era grea. Uneori se aflau la poartă, față în față, un rând de polițiști și un rând de membri ai organizației *Todt* înarmați cu măciuci. „Pentru a asigura rezultate bune”, cei care urmau să intre erau reținuți și introduși pe poartă în grupuri :

Pe poarta Chesturii am intrat zece câte zece și am fost loviți și de unii, și de alții. În curtea Chesturii am văzut că au fost aduși patru inși, între care două fete și am văzut pe un neamț când a scos pistolul și a împușcat pe rând pe toți patru¹.

Se poate afirma că această etapă a constituit un fel de triere a noilor convoaie aduse la Chestură după ce membrii comisiei de triere au plecat să ia prânzul. După cum am menționat, formația celor care se ocupau de „primire” se schimba din când în când, unii retrăgându-se de oboseală, iar alții luându-le locul – printre care se aflau și civili români, care au stat toată ziua acolo : „La intrare am fost loviți de populație, de soldați români și de soldați nemți”². Faptul că în ciuda prezenței masive de polițiști și germani din organizația *Todt* la fața locului s-au alăturat ucigașilor și cetățeni români obișnuiți a fost specificat în numeroase depoziții : „Când am ajuns la Chestură am început a fi bătuți de nemți, de gardieni și de derbedei. Printre gardienii publici care loveau în noi cu lemnul l-am recunoscut și pe gardianul Petrică Turtureanu. Mulți dintre cei loviți au rămas morți pe loc”³. Colonelul Lupu a descris și el, în martie 1945, această etapă a pogromului, iar în afară de chestiunea vinovaților, a întregit tabloul cu amănunte interesante. Să fim atenți la cuvintele folosite :

La Chestură *veneau* coloane de evrei cu mâinile ridicate, îi oprea la 20 metri de poartă și apoi băga câte unul în curte, care intra printr-un cordon de nemți care-i lovea cu ciomege și drugi. Această scenă a văzut-o și gen. Stăvrescu. În aceeași zi, după vreo oră încep să vie evrei aduși și de trupele române, de jandarmi. Atunci am intervenit, ieșind la 100 metri depărtare de Chestură, cu un pluton de jandarmi... liberând pe evrei⁴.

Cam două ore a continuat acest aranjament – înghesuirea de convoaie în curte și spargerea de capete și de oase la intrare.

---

execuțiilor evreilor din curtea Chesturii”. Cu alte cuvinte, plutonul de jandarmi a fost scos din curte înaintea deschiderii focului, pentru ca jandarmii să nu fie atinși din greșeală, un alt pluton revenind acolo după încetarea împușcăturilor. Vezi depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 septembrie 1945, *ibidem*, pp. 54-54b.

1. Depoziția lui Peretz Raihorn la Curtea de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 53, p. 33 (USHMM, microfilm 44).
2. Depoziția lui Benjamin Kahane la Curtea de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 12 (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția lui Șmil Ific la Curtea de Apel din București, 1 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 14.
4. Prima depoziție a colonelului Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 12 martie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 4b (sublinierea îmi aparține). Lupu a spus despre convoaie că *veneau*, nu că au fost aduse, ca și cum evreii ar fi ieșit la plimbare și, întâmplător, ar fi ajuns în curtea Chesturii. În continuare, el a afirmat că *au fost băgați* în curte, fără să specifice însă cine i-a băgat. El a mai subliniat că generalul Stăvrescu s-a aflat acolo – cu alte cuvinte, răspunderea nu-i aparține. În sfârșit, a pretins că, după-amiază, el i-a eliberat pe evrei – ceea ce nu este adevărat : nici un convoi nu a fost eliberat în apropierea Chesturii, continuându-se înghesuirea evreilor în curte și atunci când acolo se aflau deja cca 5.000 de morți.

O altă formație de întâmpinare a fost semnalată de un evreu care s-a aflat în curte în timpul dimineții: „Câte opt oameni au fost așezați de o parte și de alta – 3 jandarmi, 3 gardieni de poliție și 2 nemți din organizația *Todt* – toți cu câte un par în mână”. Majoritatea evreilor care au trecut prin această formațiune au fost uciși la intrare, „dar dacă intrau deodată 3-4 atunci doar unul din mijloc putea avea șansa să scape cu o mână ruptă și dacă criminalii nu-l observau, căci veneau după el ca să-i dea și ultima lovitură”. Locul, a declarat acest evreu, s-a transformat într-un „*abator de oameni*”¹. Toate aceste scene, spune el, erau fotografiate de germani.

De remarcat faptul că germanii din organizația *Todt* care i-au ajutat pe partenerii lor români să rupă oasele evreilor nu erau mulți. Colonelul Lupu a notat că erau într-un număr foarte redus, „vreo cincizeci de inși, care lucrau la aeroport”². Și evrei care s-au aflat în curtea Chesturii au confirmat că membrii *Todt* care au sosit după ce comisia de triere s-a dus la masă, au numărat între zece și douăzeci de persoane: „Fiecare cu niște drogii de lemn, de asemeni și vreo 20 soldați români cu armele în mâini și care s-au înșirat de o parte și de alta a porții”. Ei erau puțini, dar datorită sânguinței de care au dat dovadă, „s-a format în mijlocul curții un morman de oameni răniți și morți peste care călcau cei ce veneau fugăriți de bestiile din poartă”³.

„Înnebuniți de spaimă”, a notat un avocat evreu care a descris înfățișarea evreilor care au scăpat cu viață de la poartă și ajungeau în fugă la morman, goniți din spate de români sau germani, fiind nevoiți să calce pe corpurile sângerânde pentru a ajunge în cealaltă parte a curții, în timp ce urmăritorii se întorceau pentru a prelua o altă grupă. „Gardieni, soldați români, nemți cu mânicele suflecate și înarmați cu ciomege au tăbărit asupra mea. Am fost lovit în cap, căzusem la pământ, totuși avusesem încă puterea de a mă ridica și să fug în zigzag – astfel putând scăpa de ceilalți criminali care urmăreau să mă lovească. Ajunsesem în curtea Chesturii. Mii de evrei, îngrămădiți unul peste altul răniți, își așteptau moartea”⁴ – astfel a descris situația un tânăr evreu care a reușit să treacă încercarea sângeroasă de la intrarea în curte în orele după-amiezei, înainte de masacrul organizat și înscenat care s-a petrecut după aceea (vezi *infra*).

Unul dintre supraviețuitorii „examenului” de la intrare a observat și el că în jurul orei 3, când a fost introdus în curte, la intrare l-au luat în primire jandarmi români și soldați

1. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului din București, fără dată (septembrie 1945), *ibidem*, vol. 30, p. 49 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 21 iunie 1945, *ibidem*, nr. 28, p. 9b. În încercarea de a arunca răspunderea pentru pogrom asupra generalului Stăvrescu, Lupu a pretins că „masacrarea ar fi putut fi împiedicată cu ajutorul forțelor militare din Divizia 14 cantonate în jurul orașului Iași și care erau sub ordinea generalului Stăvrescu. Pentru restabilirea ordinii era suficient un batalion de infanterie care ar fi putut liniști complet lucrurile, în oraș găsimu-se numai batalionul de jandarmi, o companie de garnizoană a Regimentului 13 și din Armata germană, organizațiunea *Todt* cu număr foarte redus, vreo cincizeci de inși, care lucrau la aeroport” (*ibidem*, pp. 9-9b). El a minimalizat numărul forțelor care i-au stat la dispoziție, iar în ceea ce-i privește pe germani, a stabilit cu claritate că comandantul german avea controlul asupra soldaților săi și că numai membrii *Todt* erau un fel de unitate nedisciplinată, dar foarte mică.
3. Depoziția lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 79-80. Unul dintre evrei a relatat că membrii organizației *Todt* aveau în mâini nu simple ciomege, ci bucați de lemn lungi de un metru; protocol de la ancheta lui Benjamin Abramovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 30 martie 1945, *ibidem*, p. 93b.
4. Depoziția lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din Iași, 14 mai 1945, *ibidem*, pp. 88-88b (USHMM, microfilm 48).

germani înarmați cu pari de lemn, înșiruți unul în fața celuilalt – „Iar noi cu mâinile ridicate trebuia să trecem printre ei ca să fim introduși în curtea Chesturii... Am fost loviți în ceafă, peste cap și mulți cădeau jos, unii morți, alții răniți, cu capetele sparte. Era o groază și lume [multă] și un sunet îngrozitor de teste sparte”. Și acest evreu a descris mormanul de morți: „Câte doi gardieni ridicau pe cei căzuți și îi aruncau pe o movilă de cadavre. Mulți din cei aruncați pe movilă mai trăiau, aruncați unii peste alții se înăbușeau”¹.

Chestiunea capetelor sparte nu a fost amintită aici ca o figură de stil – acesta era primul amănunt perceput de evreii scăpați (mai mult sau mai puțin întregi) din chinurile la care erau supuși la intrarea în curte :

Ei loveau în noi spărgându-ne capetele, sfărâmându-ne umerii și rupându-ne mâinile. Când încercai să te ferești, nemții ascunși după scări ne urmăreau și ne loveau și mulți dintre noi au căzut leșinați, cu picioarele rupte și noi am trecut mai departe îngrămădindu-ne în mulțimea de evrei înfricoșați, care se aflau în curtea Chesturii.

Evreul care a descris momentele intrării în curte a identificat imediat câțiva dintre cei care nu au rezistat încercării :

În curtea Chesturii am recunoscut, cu creierii scoși afară, pe industriașul Sneier din Păcurari, pe agentul de asigurare Freitag, cu umărul rupt, cu capul spart – ucis apoi cu un glonte, pe comerciantul Glückman cu un ochi scos, ucis în bătaie².

La ora 2.00-2.30 s-a organizat în curte o delegație de comercianți și intelectuali care au cerut unor polițiști să-l cheme pe comisarul Iancu, care le era cunoscut evreilor din oraș și pe care l-au văzut că se află în clădire. În același timp, masacrul de la intrare era urmărit de aproape toți șefii autorităților locale și ofițeri germani care nu și-au murdărit mâinile cu spargerea capetelor.

Unul dintre evrei l-a întrebat pe comisarul Iancu – care coborâse în curte de la etajul birourilor – de ce sunt bătuți și uciși evrei onești, la care el a spus : „Voi ați împușcat pe soldații germani. Foarte bine vă face, pentru că v-ați făcut destul de cap, sunteți toți comuniști”³, după care s-a întors în clădire.

La anchetarea sa în 1945, Bădescu (unul dintre comandanții pogromului) a pretins că în jurul orei 14.30-15.00 a ordonat să fie scos din clădirea Chesturii și din curte un pluton de jandarmi, întrucât „nu a fost utilizat”. În 1948, Bădescu a afirmat că plutonul a fost trimis în curte „pentru a opri continuarea masacrului”, dar a schimbat ora când plutonul ar fi părăsit curtea, la 5 – și nu întâmplător⁴. Precum s-a dovedit ulterior,

1. Depoziția lui Jean Șoihăț, așa cum a fost consemnată de delegați ai Comunității din Iași în septembrie-decembrie 1944, *ibidem*, vol. 40, pp. 386-387. Dosarul de depoziții a fost predat Tribunalului Poporului din Iași (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Moise Șmil, așa cum a fost consemnată de trimiși ai Comunității din Iași, 9 septembrie 1944, *ibidem*, vol. 40, pp. 401-401b.
3. Depoziția lui Marcu Botoșineanu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 24 martie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 93.
4. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 3 iulie 1945, *ibidem*, p. 48 ; declarația colonelului Bădescu, scrisă de el, București, 30 februarie 1945, *ibidem*, pp. 49b-50. În declarație, el a afirmat că plutonul a fost trimis „pentru a opri continuarea masacrului” (!), deoarece generalul Stăvrescu a obținut asigurarea germanilor că nu vor continua să-i masacreze pe evrei, și de aceea a ordonat plutonului să părăsească curtea – iar el a plecat de acolo în jurul orei 5. La ancheta din

plutonul a fost retras înainte de deschiderea focului asupra evreilor din curte, pentru a nu-i periclita pe jandarmi, și nu după aceea. Evreii din curte n-au făcut deosebire între jandarmi și soldați, dar colonelul Lupu știa diferența, iar la anchetarea sa a menționat că „Acești soldați români, erau dintre jandarmii care fuseseră afectați pe lângă circumscripție, pentru a face patrulări și care fuseseră dați la dispoziția Chesturii”¹. Faptele jandarmilor care s-au aflat în curtea Chesturii, din plutonul scos de acolo cu câteva minute înainte de începerea următoarei etape din planul măcelului, au fost descrise de un evreu adus acolo la orele după-amiezei :

La venirea noastră în Chestură nu se mai făcea nici o triere, și nu se mai elibera nici un „liber”, deoarece numărul mic de bilete „liber” eliberate își făcuseră efectul, adică momiseră destul popor. Gemea curtea Chesturii de evrei, copii, bătrâni și bărbați. Ca să se mai facă loc în curte, *soldații împușcau în gloată*. Cei ce mureau din cauza bățăilor de la poartă erau apucați de mâini și de picioare și aruncați pe o stivă de cadavre înroșite de sânge, ca să facă loc la intrare altor victime².

„Căci sângele este sufletul”³

La ora 3 a început marele măcel, care a făcut din crimele înfăptuite până atunci niște acțiuni ale unor amatori. Aceasta a fost deosebirea dintre „munca” manuală și „munca” mecanizată, cu ajutorul mitralierelor. Semnalul pentru începerea măcelului a fost din nou o alarmă aeriană falsă, care s-a dat în jurul Chesturii : „Alarma aeriană era falsă, căci nici un avion nu se arătase pe cer”, a declarat un evreu care reușise să fugă din curte cu un „liber”, ajungând la locuința sa jefuită în momentul când s-a auzit alarma⁴.

Comisarii de poliție care erau postați la poartă au închis intrarea și s-au depărtat în grabă :

Imediat a început să cadă o ploaie de gloanțe asupra Chesturii venind din direcția clădirii administrației financiare, iar de la etajele superioare ale Chesturii se răspundea de asemeni cu focuri de mitraliere și de armă⁵.

Un evreu, care a rămas în viață după ce a trecut de șirurile de polițiști și de ucigași din organizația *Todt* cu câteva minute înainte de deschiderea focului, a văzut una dintre mitraliere pe acoperișul clădirii Primăriei – „Servantul ei [era] un ostaș român”.

Julie 1945, anchetatorii aveau depoziția locotenentului Triandaf, care declarase că plutonul său a fost retras din curte în jurul orei 14.30, și din această cauză și Bădescu și-a schimbat versiunea, fără să recunoască faptul că retragerea plutonului urmărea să evite provocarea de pierderi printre jandarmi în momentul deschiderii focului asupra evreilor.

1. Depoziția lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 12b (USHMM, microfilm 47).
2. Declarația lui Marcel Perla la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, fără dată (aprilie 1945), *ibidem*, vol. 30, p. 8 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).
3. *Deuteronomul* 12.13.
4. Depoziția lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului din București, 18 aprilie 1941, *ibidem*, vol. 29, p. 18.
5. Depoziția lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 119, nota 3), p. 80.

Aproximativ la ora 3, această mitralieră a tras în direcția curții. Masa de evrei, „crezând că a sosit momentul execuției în masă, a început să se împingă spre fundul curții Chesturii”, creându-se o presiune enormă asupra zidului care-o înconjură. „Eram luat de acest val fără să vreau.”¹ Împușcăturile veneau din toate clădirile din jurul Chesturii și chiar din clădirea instituției :

De pe acoperișul Primăriei, al fostei Corporații și de pe terasa Chesturii se trăgea cu pistoale și cu mitraliere în evreii din curtea Chesturii de către soldați germani și români... La ora șase seara a început să fie împușcați oameni din curtea Chesturii cu mitraliere așezate pe ferestrele Chesturii și de pe acoperiș².

Deschiderea focului a fost aproape simultană cu alarma aeriană înscenată : „În momentul când s-a auzit o alarmă aeriană, soldații au început să tragă cu mitraliere și arme în evreii masați la Chestură. Cei care au căutat să se salveze fugind au fost și ei împușcați”³. La măcel au participat, după spusele tuturor supraviețuitorilor, toți cei care erau înarmați : „În evrei trăgeau nemții, [soldații] români și gardieni publici”⁴, a declarat un evreu care a fost împușcat în picior, adăugând că focurile au continuat, cu intermitențe, până în jurul orei 7.30. Mormanul de morți a crescut foarte mult, polițiștii români încetând să mai arunce deasupra morți și oameni în agonie, pentru a nu intra în linia de foc și deoarece numeroasele cadavre nu mai puteau fi aranjate cu aceeași metodă. Focurile erau trase nu numai de pe acoperișuri, ci, după cum am spus, multe împușcături veneau și din curte, și din clădirea Chesturii. „Ei au început să tragă cu mitralierele și cu puștile în lumea înghesuită, în special în rândurile din față, din care au murit foarte mulți. Erau acolo grămezi de cadavre, oameni schilodiți, răniți.”⁵ Din interiorul curții, unul dintre evrei a observat că mitralierele trăgeau și din podul clădirii, și din beci – „și ele au început să semene moartea”. Împușcăturile cele mai nimicitoare au fost trase din clădirea Chesturii și din turnul și din curtea bisericii din apropiere, biserica Sfântul Ilie⁶.

În ciuda măcelului de la Chestură, jandarmii și polițiștii continuau să aducă acolo convoaie, deși intrarea era aproape imposibilă – până când, după un timp oarecare, evreii apti au fost siliți să aranjeze cadavrele (vezi *infra*, pp. 127-128). Herșcu Bențin, căruțaș în vârstă de 43 de ani, a descris cum arăta strada V. Alecsandri la ora 5, când a fost adus acolo un convoi de 700-800 de oameni, evrei care fuseseră concentrați la circumscripția 5 de poliție sau care veniseră din proprie inițiativă să primească biletul salvator. Este descrierea unui evreu simplu, care nu folosește prea multe cuvinte pentru a-și exterioriza sentimentele :

Ajunși în strada Alecsandri la ora 5 d.m., erau cadavre pe jos cu sânge pe stradă și am călcat peste morți și un ofițer neamț mi-a tras cu baioneta în coastă străpungând în picior, căzând jos

1. Depoziția lui Mayer Iuhr (vezi *supra*, p. 119, nota 4), p. 88b.
2. Darea de seamă de la ancheta lui Beniamin Abramovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 30 martie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 93 (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Herș Abramovici în ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 528 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția lui Marcu Katz în biroul Comunității din Iași, sfârșitul anului 1944, *ibidem*, vol. 40, p. 391 (USHMM, microfilm 43).
5. Depoziția lui Moriș Suhăr la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, fără dată (1945), *ibidem*, p. 24b.
6. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), pp. 343, 349.

într-un lac de sânge și în nesimțire. Un alt neamț de statură mică m-a lovit în față cu un drug, căzându-mi dinții din gură, furându-mi inelul și ceasul¹.

În curte și de pe poziții de tragere alese dinainte, se trăgea în special în evreii care încercau să fugă din curte spre strada vecină, Aleea Alecsandri, și spre imobilele cu locuințe aflate acolo, sau spre curtea bisericii aflate vizavi de Chestură, sau spre curtea garajului de autobuze ale CFR-ului, episod pe care îl vom prezenta într-un capitol separat (vezi *infra*, pp. 131-135). Mulți evrei au fost secerăți de mitraliere în curtea bisericii. Planificatorii pogromului au luat în considerație posibilitatea evadării din curte, astfel încât soldați români au încercuit din timp spațiul dintre străzile Alecsandri, Cuza Vodă, Brătianu și Piața Unirii². Soldații români au pătruns în locuințe și au omorât pe loc evreii care scăpaseră din curte. Acest episod al măcelului nu a fost amintit în nici un raport oficial, deoarece contrazicea încercarea ulterioară de a arunca asupra germanilor răspunderea pentru măcelul de la Chestură, dar este posibil să fi fost inclus în rapoarte întocmite din nou după un timp oarecare, pentru a pune în concordanță faptele cu explicațiile, așa cum s-a procedat cu numeroase rapoarte care au fost falsificate sau modificate mai târziu, imprimându-se pe ele o dată anterioară (vezi *infra*, ultimul capitol). Singurul care a amintit această etapă a pogromului a fost colonelul Chirilovici, care a atribuit măcelul reacției germane la focurile trase, chipurile, de comuniști din clădiri din vecinătate, pentru a ușura fuga evreilor din curtea Chesturii. Măcelul a continuat până la ora 7.30 seara, dar focurile asupra mulțimii din curte au încetat mai înainte, pe la ora 4, când atenția principală a soldaților și jandarmilor români s-a îndreptat asupra evreilor care au spart zidul și gardul care împrejmuiău Chestura, fugind în clădirile și pe străzile învecinate. Focurile de armă au continuat, existând și cazuri de execuție în masă a câtorva sute de evrei în aceeași perioadă de timp (vezi *infra*). Convoaiele aduse la orele târzii s-au deplasat mai greu, din cauza problemei legate de intrarea în curte, blocată efectiv de mormanele de cadavre, din cauza inundării străzilor cu cadavre și sânge, și din cauza dezlănțuirii totale a soldaților germani, care trăgeau fără discernământ în convoaie și în evrei concentrați lângă case și în locuințe. Inginerul Israel Schleier, din comitetul Comunității, s-a aflat într-un convoi care a ajuns la Chestură în jurul orei 6 – fusese arestat cu o oră înainte de către un soldat român și de un civil, deși avea „liber”, și a fost băgat în „grupul nesfârșit de evrei” care treceau pe stradă :

Acest drum s-a făcut în cele mai grele chinuri. Cu mâinile ridicate în sus pe tot parcursul am fost culcați la mici intervale pe caldarâm cu fața lipită de pavaj, s-a tras în noi și asupra noastră. Cel ce lăsa mâinile în jos din oboseală sau cel ce nu se întindea bine și repede pe caldarâm era imediat împușcat. Pe tot drumul am văzut în dreapta și în stânga cadavre scăldate în propriul lor sânge și se auzeau țipetele groaznice ale multor răniți care strigau după ajutor. Trecând prin fața caselor evreiești, nemții strigau *Juden raus!* [Evreii afară!] și în acel moment începeau să tragă înăuntru.

La poarta Chesturii, un cordon format din soldați români, nemții și civilii, înarmați cu arme și drugi de fier, ne luau întâi tot ce aveam de valoare asupra noastră – ceasuri, inele, stilouri etc. – și apoi au început loviturile cu drugii de fier, baionete lovindu-ne în cap oriunde nimereau cu o sălbăticie nemaipomenită. Într-unii au fost înfipte baionetele. Cordonul fiind format din mai

1. Declarația lui Herșcu Bențin, notată la Comunitatea din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 40, p. 398 (USHMM, microfilm 43).
2. *Cartea Neagră II*, p. 29.

multe rânduri au fost luați în primire pe rând de mai mulți călăi. Mulți au căzut morți, iar o parte au intrat în curtea Chesturii... Pe peronul de intrare al Chesturii erau adunați ofițeri germani, personalul Chesturii, comisari și agenți care priveau acest spectacol indiferenți¹.

Când a reușit să schimbe câteva cuvinte cu evreii rămași întregi și teferi la minte, a aflat că „a avut noroc”. Înainte de a veni, i s-a spus că s-a tras în evrei din podul Primăriei. Se pare, a adăugat Schleier, că „spre norocul meu am ajuns destul de târziu căci călăii erau de acum obosiți”. Din cauza oboselii și a sutelor de cadavre din strada Alecsandri și de sute sau mii din curte, acțiunea de ucidere a redevenit „manuală”. Spre seară, a avut loc ultima evacuare a stațiilor de detenție temporară, unde fuseseră concentrați evrei în cartiere. Atunci când inginerul Schleier a ajuns la Chestură, de la Școala evreiască „Junimea” a plecat un convoi de cca 400 de evrei, care au rămas în viață: „Printre ofițerii de poliție pe care i-am putut recunoaște este comisarul Ambrozzi, pe care l-am văzut lovind oamenii deja răniți cu un băț și împingându-i cu piciorul. Am mai văzut pe revizorul de gardieni din Poliția Iași, anume Rotaru, care trăgea cu revolverul în masa de oameni”². De remarcat că, după deschiderea focului, evreii aduși în convoaie erau convinși că vor fi lichidați. Cadavrele de pe străzi, tragerea directă în convoaie, băltoacele de sânge ș.a. erau indicii clare – totuși ceea ce le-a stins definitiv orice speranță era scena buletinelor de identitate aruncate la intrarea în curte :

La poarta Chesturii ne-am dat seama că suntem duși la măcel, deoarece în pragul porții am zărit sute de acte de identitate care până atunci [erau] pentru autorități sacrosancte și se distrug doar [în cazul] unui condamnat la moarte. În curtea Chesturii, un spectacol groaznic s-a desfășurat în fața ochilor : sute de evrei dintre care mulți oameni cunoscuți, cu o reputație bine stabilită, zăceau într-un lac de sânge și gemetele, horhăitul muribunzilor ne-au înnebunit de groază prin vacarmul lor sinistru prevestitor de moarte³.

Aceasta era situația în jurul orei 6 seara. În curte se cereau aranjamente minimale pentru a se putea continua înghesuirea altor oameni în „abatorul improvizat” (cum a numit locul unul dintre evrei), pentru a permite intrarea evreilor, pentru a evacua mormanele de cadavre cel puțin de pe ultima parte a străzii Alecsandri, pentru a pune oarecum în ordine miile de cadavre din curte :

Evreii erau mereu aduși la acest abator improvizat. Călăii nu oboseau deloc. În curând, un morman respectabil de cadavre împiedica intrarea și ieșirea din curtea Chesturii. Pe la ora șase călăii dădură semne de oboseală, încetând măcelul. Pare-se că era prea greu ca să se omoare atâta lume cu ciomegele, așa că ni se ordonă să ne culcăm cu toții cu fața la pământ, ca imediat apoi să fie scoase pe balcon și pe ferestre mitraliere. Așteptam moartea, care însă întârzia să vină. L-am acoperit pe fiul meu cu trupul meu, strângându-l în brațe⁴.

1. Declarația lui Israel Schleier (inginer), fără dată, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 938 (USHMM, microfilm 47). Declarația a fost folosită de acuzare pentru pregătirea actului de acuzare, citat de numeroase ori. Schleier a mai spus că vecinul său român a convins patrula să-l scoată din casă, întrucât biletul său „liber” este fals. Vecinul îi râvnea casa – și, într-adevăr, a obținut-o mai târziu de la Centrul Național de Românzare (*ibidem*).
2. Dare de seamă despre ancheta lui Marcu Smadic la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 20 martie 1945, *ibidem*, vol. 26, pp. 103-103b (USHMM, microfilm 48).
3. Declarația lui Samoil Boghen la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (martie 1945), *ibidem*, vol. 30, p. 226.
4. Declarația lui Leon Haimovici (invalid din primul război mondial), fără dată (aprilie 1945), *ibidem*, vol. 30, p. 16 (USHMM, microfilm 48).

David Bandel, un evreu de 50 de ani, a fost arestat la ora 7 seara, cu încă șase evrei, de către un agent de poliție, Alexandru Păsărică, însoțit de un polițist în civil, după o listă nominală. Acestea au fost ultimele arestări, în ziua pogromului. Ei au fost duși la Chestură cu ultimul convoi, care a sosit acolo în jurul orei 7.30. Era a doua arestare a lui Bandel în aceeași zi. Prima oară a fost jefuit, arestat, bătut pe la orele prânzului și eliberat de colonelul Chirilovici. Uriașul convoi din care a făcut parte a fost dus pe strada principală – Ștefan cel Mare –, iar descrierea rutei parcurse ne oferă un tablou autentic al orașului în orele serii din ziua pogromului. Pe strada principală, Bandel a văzut „bărbați, femei, copii întinși pe trotuare și curgând pâraiașe de sânge spre bordură”. La poarta de intrare în curtea Chesturii a fost jefuit, dar n-a mai fost lovit – „Echipele de călăi care s-au aflat acolo la ora 7 nu mai erau acolo”. „Am fost liber să intru în abator, căci altă denumire nu [i] se poate da”:

Dacă ați putea să vă imaginați ce era acolo și cum era! *O mare de capete* până aproape de poartă în curtea Chesturii... cred că am fost ultimul [convoi] din ziua aceea... după ce probabil s-a băgat tot convoiul au început gardienii și jandarmii să lovească cu paturile armei în stânga și în dreapta în noi ca să se facă loc ca să putem ridica morții și răniții că[ci] de frică săream peste ei... am dat răniții și morții la o parte și a început încolonarea... câte șase inși și am fost conduși către gara mare, păziți de ambele părți de gardieni și de nemți cu revolverele întinse, amenințându-ne mereu să nu scoatem o vorbă că trag în noi¹.

Ultimul convoi spre Chestură a devenit primul convoi spre „trenul morții”. După spusele căpitanului Darie, în acea seară, în curte erau cca 5.000 de cadavre rânduie (vezi *infra*, p. 126).

Aranjarea morților în curte

După deschiderea focului asupra evreilor se creaseră „mormane de cadavre în curtea Chesturii, lângă poartă și lângă zid”². Și înainte de asta erau cadavre în curte – chiar la intrare, un morman de cadavre înfricoșase înainte de amiază femeile și copiii care trebuiau să treacă pe lângă ele în drumul lor spre libertate. Dar de data aceasta curtea semăna cu un câmp de luptă. „Măcelul cu bătele și arme automate a ținut până la ora 7-8 seara”³, a declarat un evreu care a doua zi, 30 iunie, la ora 4.30 dimineața, a fost scos din curte pentru a fi imbarcat în „trenul morții”. El a mai adăugat că pe drumul spre gară a călcat pe cadavre de femei, copii și bărbați răspândite pe străzi. După deschiderea focului trebuia făcut ordine în curte pentru a permite introducerea altor convoaie, care să fie pregătite ulterior pentru a le duce la gară. În curte erau cel puțin 5.000 de cadavre. Căpitanul Darie, care majoritatea timpului a fost la Chestură, a spus că după părerea sa,

1. Scrisoarea lui David Bandel către Tribunalul Poporului, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 338-339 (USHMM, microfilm 43) (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Nathan Goldstein la Tribunalul Poporului din București, 7 martie 1946, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 64b (USHMM, microfilm 41).
3. Depoziția lui Jean Șoihăt (vezi *supra*, p. 120, nota 1).

„numai aici au fost împușcați aproximativ 4-5.000 de evrei”¹. Primarul Iașiului, generalul în retragere Constantin Ionescu, care a fost întrebat la anchetă despre problemele privind înhumarea și înregistrarea deceselor (vezi *infra*, pp. 179 *sqq.*), a spus : „Numărul total al celor care au murit în Iași, cu ocazia aceluia pogrom, cred să fie aproximativ 4.000-4.500, afară de cei morți în drum”². Iar chestorul Leahu, fiind și el întrebat despre problema îngropării, a adăugat : „Morții din curtea Chesturii au fost ridicați a doua zi dimineața de către camioanele și căruțele salubrității Primăriei Iași. Precizez că erau câteva mii. După ce s-au liniștit lucrurile nu s-a făcut nici un fel de cercetare din partea Poliției și nici din partea altor autorități, pentru a se căuta cine este vinovat de cele petrecute”³. Având în vedere obiceiul cunoscut al celor acuzați de pogrom de a reduce numărul victimelor, se poate stabili că în curte au fost cel puțin 5.000 de morți și alte mii de răniți – apreciere ce este în concordanță cu cele declarate de căpitanul Darie, cum în decursul întregii zile, în curte s-au aflat cel puțin 12.000 de evrei. Așa cum vom vedea în continuare, circa 8.000 de evrei au fost evacuați din curte spre „trenul morții”. În plus, pe străzi, în curte și în clădirile de lângă Chestură se aflau câteva mii de cadavre (vezi *infra*). În curtea Chesturii nu te puteai mișca fără să calci pe morți⁴. După cum am menționat, la început, poliștii români au fost cei care au îndepărtat cadavre de la intrare – mai ales ale unor evrei cu capetele sparte de lovituri de bâte sau înjunghiați cu baionete (germanii din organizația *Todt* au înfipt chiar furci în capete) –, prin apucarea de mâini și de picioare și azvârlirea pe un morman care creștea văzând cu ochii, până ce aproape a împiedicat intrarea în curte. Un intelectual evreu a descris această movilă de cadavre ridicată de poliști înainte de marele măcel, când în curte se mai aflau sute de femei și copii, ca „o stivă de cadavre înroșite de sânge”⁵. Pentru a face puțină ordine, și întrucât, în urma împușcăturilor, toată curtea fusese acoperită de grămezi de cadavre – sau de rânduri, cum fuseseră doborâți de mitraliere în momentul deschiderii focului, în jurul orei 16.30-17.00, a fost adus un grup de cincizeci de evrei „întregi” luați dimineața de la circumscripția 4 de poliție să muncească în gară la descărcat scânduri din vagoane de marfă. După terminarea lucrului, au fost trimiși înapoi la circumscripția de poliție, însă nu au fost eliberați, după cum se așteptau, ci au fost duși în marș rapid la Chestură : „Ajunși la Chestură am fost puși să facem stivă de morți, iar pe înserate am fost duși spre gară cu un întreg convoi”⁶. Un grup de circa treizeci de evrei care reușiseră să se ascundă

1. Prima depoziție a lui Constantin Darie (maior) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 3 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 41b (USHMM, microfilm 48). În a doua depoziție, când și-a dat seama că și el se află printre acuzați, deși eliberase personal un număr de evrei dintre cunoscuții săi, în urma trierii, și chiar îi avertizase pe alții, înainte de pogrom, să se ascundă, a încercat să reducă numărul victimelor împușcate în curte : „După aprecierea mea numărul morților și răniților în curtea Chesturii a fost între 3.000 și 4.000” (a doua depoziție a maiorului Darie, 29 august 1945, *ibidem*, p. 45b).
2. Depoziția lui Constantin Ionescu (general în rezervă) la Tribunalul Poporului din București, 6 august 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 21b (USHMM, microfilm 37) (sublinierile îmi aparțin).
3. Depoziția lui Gheorghe Leahu la Tribunalul Poporului din București, 30 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 58 (USHMM, microfilm 48).
4. Declarația lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 34, p. 23 (USHMM, microfilm 41).
5. Declarația lui Marcel Perlaș (vezi *supra*, p. 121, nota 2), p. 8b.
6. Depoziția lui Calman Ianculovici la ședința Curții de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 9 (USHMM, microfilm 47).

în cursul zilei au fost arestați la ora 6 de către gardieni din Poliția Iași, în frunte cu polițistul Păsărică (aceștia mai căutau evrei și seara), fiind duși la Chestură în același scop :

Ne-au scos din adăpost, ne-au buzunărit, luându-ne ceasornicele, bani, după ce am fost bătuți la rând, am fost încolonați și duși la Chestură. Când am intrat pe poartă am început să călcăm pe cadavre și răniți. Imediat s-a dat ordin ca cei răniți să fie puși de o parte și morții de o parte. Am făcut mormane de morți¹.

Când au fost trimiși la gară, a adăugat martorul, și răniții au fost imbarcați în „trenul morții”. Inginerul Schleier, membru în conducerea Comunității, care a fost arestat pentru a doua oară în aceeași zi la ora 5 și a intrat în Chestură în jurul orei 6, a fost și el folosit la aranjarea cadavrelor, împreună cu evreii din grupul său rămași în viață după „examenul” de la intrare :

Spectacolul de aici era înfiorător. Pe pământ zăceau o mulțime de oameni cu înfățișări înspăimântătoare. Însângerați, cu ochii înțepați cu baioneta, mâini și picioare rupte, cadavre unul peste altul, țipete și vaiete îngrozitoare... fiindcă nu se putea trece spre fundul curții, comisarii ne-au ordonat să stivim cadavrele spre a crea o cărare pentru circulație. Ajuns în mijlocul curții, ca urmare a acestei munci și a loviturilor primite, am căzut între cadavre cu puterile sleite².

Un evreu, care a fost împușcat și rănit în curte când s-a deschis foc direct asupra evreilor, a reușit să se furișeze în subsolul Chesturii „călcând peste cadavre”. Luni, în zorii zilei, când a fost scos din beci împreună cu ceilalți evrei, a văzut în curte „mormane de cadavre și răniți care se zvârcoleau, lăsați în voia soartei”³. Șeful serviciului de salubritate al Primăriei, Vlad Marievici, care a venit a doua zi, 30 iunie 1941, dimineata, să organizeze transportarea cadavrelor din curte, și-a adus aminte că atunci „când s-a deschis poarta am văzut o stivă de cadavre așezate ca lemnele așa fel că mașina nici nu a putut intra prea mult în curte. Pe jos curgea sângele care ajunsese până la poartă și în care am călcat și eu cu toată grosimea pingelei”⁴. Unul dintre șoferii camioanelor de gunoi care au încărcat cadavre din curte a declarat că el a transportat într-adevăr cadavre, dar nu a ieșit din cabină, pentru că nu s-a simțit bine :

În curtea Chesturii erau cadavre clădite ca o stivă de lemne pe o lungime de vreo patru-cinci metri și pe o lățime de un metru. În dreapta, lângă poartă, cum intri înăuntru erau unii care mai trăiau însă schilodiți și masacrați în mod barbar⁵.

1. Depoziția lui Iancu Sachman la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, vol. 43, p. 312 (USHMM, microfilm 43). Polițistul Alexandru Păsărică a ucis evrei până în jurul orei 7 seara. A împușcat un tânăr evreu, a tras cu revolverul în capul altuia și a lovit în cap, cu un par, o evreică însărcinată. La anchetă a declarat că „în ziua pogromului nu mă aflu în localitate”. Vezi depoziția lui Alexandru Păsărică, potrivit căreia în ziua pogromului nu se afla în Iași, 23 iunie 1945, *ibidem*, p. 317. Proces-verbal al șefului Secției I, Biroul Siguranței din Iași, despre rezultatele anchetei privind faptele polițistului Păsărică în ziua pogromului, pe baza depozițiilor unor evrei, *ibidem*, pp. 319-320.
2. Declarația lui Israel Schleier (vezi *supra*, p. 124, nota 1), pp. 83b-84.
3. Depoziția lui Marcu Leibovici la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (martie 1945), *ibidem*, vol. 24, p. 112 (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Vlad Marievici (șeful serviciului de salubritate al Primăriei din Iași) la Tribunalul Poporului din Iași, 24 iunie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 28 (USHMM, microfilm 47) (sublinierea îmi aparține).
5. Declarația lui Vasile Spinosu (șofer la serviciul de salubritate al Primăriei din Iași) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 67, p. 145.

Paula Teitler, văduvă și mamă a doi băieți în vârstă de 15 și 16 ani, care au fost arestați, a dat dovadă de un curaj deosebit și, fără a-i fi teamă de moarte, a căutat să-și descopere fiii în curtea Chesturii. Mai întâi a împiedicat cu trupul ei arestarea băieților, dar a fost zvârlită la o parte de către polițiști – „Mi-au zis că nu au nevoie de femei”. Ea s-a prezentat din proprie inițiativă seara la Chestură, „rugând chiar pe un soldat să mă aresteze ca să pot ajunge acolo [în curte]. I s-a permis să intre și să fie arestată deoarece nu părea probabil normală, și în curte s-a adresat locotenentului de jandarmi Triandaf, ieșean și el și magistrat la tribunalul local, rugându-l s-o ajute să-și găsească fiii: „L-am recunoscut... am căzut în genunchi, i-am sărutat mâna și l-am rugat să se îndure să-mi spună cum pot să-mi găsesc băieții. El mi-a replicat însă că nu se poate și că toți trebuie să plece”. A doua zi dimineață i s-a permis să iasă din beci, unde fusese ținută toată noaptea, și să-și caute băieții printre morți.

I-a căutat printre mormanele de cadavre înroșite de sânge aranjate în stive, „și văzând că printre cei rămași morți sau vii băieții mei nu erau, mi-am închipuit că trebuie să fi plecat cu primul tren”¹. Dar nu s-a dat bătută și a plecat pe urmele „trenului morții” la Călărași, de-a lungul întregului traseu, și i-a căutat în toate stațiile. Eforturile și stăruința ei constituie povestea unei vieți umane extraordinare, de dimensiuni istorice (vezi *infra*, p. 316).

Zidul de cadavre și mormanele bine aranjate se mai aflau încă în curte în orele dimineții. Dar nu numai acolo trebuiau ordonate cadavrele în stive. Delegații Comunității, care au strâns mărturii și au descris desfășurarea pogromului încă din septembrie 1944 (poate chiar mai înainte), au dorit să lase o imagine fidelă a amplitudinii măcelului, menționând și principalele locuri unde au existat mormane de cadavre, aranjate în parte de evrei, pentru a putea fi evacuate în mod eficient. Mormane mari de evrei uciși au fost lângă zidul Chesturii – erau cadavrele celor care au fost mitraliați în timp ce încercau să sară zidul pentru a fugi din curte. De asemenea, mormane de sute de cadavre au fost în sala cinematografului „Sidoli”, de lângă Chestură, unde au reușit să se refugieze câteva sute de evrei:

Cele mai multe cadavre au fost în strada V. Alecsandri, în curtea bisericii Sf. Ilie, în șanțul-adăpost din această curte și în curtea Chesturii, *mormanele erau cât zidul de înalt*. După aceasta veneau cadavrele din Piața Unirii, strada Victor Palace, din sala cinematografului Sidoli, din str. I.C. Brătianu, Râpa Galbenă...

După Râpa Galbenă vin piețele din fața Fundației Ferdinand, pe locul unde se află squarul statuilor. În aceste locuri s-au găsit foarte multe cadavre, grămezile crescând și îndesându-se cu cât te apropiai de cimitir. Poarta cimitirului și curtea lui erau locul de execuție a evreilor. Aceasta este partea cu cel mai puțin densă populație evreiască – unde s-au găsit totuși numeroase cadavre. Ea este partea de apus și nord a orașului.

În partea de răsărit a orașului, în sectorul Abator, Vasile Lupu, Târgu Cucului, Aron Vodă, Sărărie, Sf. Lazăr, Ghica Vodă etc. jalea era de nedescris. Socola și Nicolina fac parte din regiunea de sud. În partea de răsărit, populația fiind mai densă, ororile s-au resimțit și mai mult. Străzi întregi au fost curățate de bărbați... din strada Vasile Lupu și împrejurimi n-au rămas cinci la sută din bărbații evrei. Foarte multe cadavre au fost culese din strada Apeduc, la întretărirea străzilor, care se numește „Cinci Drumuri”... O stradă unde bărbații au fost omorâți casă cu casă... era strada Aron Vodă. Această stradă, cu strada Rufeni, Bulevardul Rosetti, strada Marta, formează grupul de străzi cu populația evreiască cea mai săracă. Sărăciunea aceasta după ce a fost lipsită de strictul necesar, a pierdut bărbații, fiii, frații și tații. Jalea după 29 iunie 1941 era înspăimântătoare,

1. Depoziția Paulei Teitler la Tribunalul Poporului, fără dată (aprilie 1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, pp. 68-68b (USHMM, microfilm 47).

la care se adaugă și o crasă sărăcie. Văduvele și orfanii cei mai mulți se recrutau din această parte. Cât privește partea de sud a orașului : Socola și Nicolina, aceste două cartiere au avut de suferit mai mult de pe urma jafurilor însă puține pierderi de vieți omenești. În schimb cartierul Socola a înregistrat execuții ale evreilor din centrul orașului, din strada Palat, făcute de criminali de ocazie și înăscuți, care aduceau victimele lor pe malul Bahluiului și îi împușcau¹.

După cum am menționat, în toate locurile amintite erau mormane de sute de cadavre fiecare, care au fost duse ulterior și îngropate în locuri improvizate, ca să nu rămână urmă de ei (vezi *infra*, pp. 179 *sqq.*).

Câțiva dintre comandanții militari direct răspunzători de pogrom *n-au văzut cadavre* – așa au declarat la anchete. Referindu-se la situația existentă la Chestură la ora 4, la o oră după deschiderea focului, trimisul Secției a II-a a Marelui Stat-Major, colonelul Palade, a afirmat printre altele : „Nu am văzut cadavre. Dacă în curte au fost cadavre sau nu, asta nu știu”². Colonelul Lupu a răspuns la aceeași întrebare că în jurul orei 2 „nu am văzut morți sau răniți în curtea Chesturii, dar am auzit că au existat”³. Maiorul de jandarmi Nicolae Scriban, pretorul Diviziei 14, care a sosit la Chestură, după spusele lui, la ora 3.30-4 după-amiază, nu a văzut cadavre în curte : „Am văzut pe străzi cadavre [și] convoaie *venind spre Chestură*”⁴. În a doua sa depoziție, a recunoscut că într-adevăr a fost în curtea Chesturii, dar nu a pomenit nimic despre cadavre. El a declarat, de asemenea, că atunci când s-a aflat în curte nu a auzit strigătele de ajutor ale farmacistului evreu Polac, care i-a salvat viața copilului său mic cu câteva zile înainte de pogrom : „Este adevărat că copilul meu a fost salvat de farmacistul Polac și asistentul lui, despre care am aflat ulterior că a murit în tren”⁵, dar el nu l-a auzit. Colonelul Bădescu a recunoscut că a stat la intrarea în Chestură cu colonelul Barozzi, colonelul Chirilovici și generalul Stăvrescu, și a văzut că *germanii* ucid și rănesc evrei : „Am văzut cu ochii noștri lovirea și împușcarea evreilor din curtea Chesturii. A sosit și dl general Stăvrescu cu un ofițer german și am auzit când a protestat energic pentru ca să înceteze masacrele și atrocitățile și chiar ofițerul german... a dat ordin germanilor din organizația *Todt* să oprească masacrul”⁶. Prefectul Captaru a pretins în 1947 că, în orele după-amiezei, curtea a trecut sub control militar german și că el personal, „îngrijorat peste măsură de soarta celor peste 3.000 de oameni aflați în mâinile germanilor la Chestură”, s-a adresat Ministerului de Interne și a obținut evacuarea lor cu trenuri⁷. Într-un memoriu pe care l-a compus în februarie 1945, colonelul Chirilovici a notat că a îndeplinit într-adevăr funcția de chestor al Poliției din Iași când *s-a întâmplat masacrul* evreilor din acest oraș :

1. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), pp. 357-360 (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Ioan Palade (colonel) la Tribunalul Poporului, 7 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 117b (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 12.
4. Depoziția lui Nicolae Scriban (locotenent-colonel de jandarmerie) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 5 aprilie 1945, *ibidem*, p. 128b (sublinierea îmi aparține).
5. A doua depoziție a locotenent-colonelului Scriban, 2 iulie 1945, *ibidem*, p. 130b.
6. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 53b.
7. Depoziția lui Dumitru Captaru (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 19 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 2, p. 125b (USHMM, microfilm 41) (sublinierea îmi aparține).

Văzând *maltrătarile ce aveau loc în ziua de 29 iunie în fața Chesturii de poliție de către ostași germani din organizația Todt ce se găseau acolo în mare număr și cum nu aveam la dispoziție forțe suficiente spre a împiedica aceste maltratări oribile, după ce personal am intervenit în repetate rânduri, însă fără rezultat, am raportat dlui general Stăvrescu, comandantul Diviziei a 14-a ce se găsea atunci în Iași, cât și domnului colonel Bădescu, inspectorul de jandarmi, rugând să mi se trimită jandarmi spre a putea să împiedic acele orori... Întrucât existau informațiuni că în cursul nopții de 29/30 iunie nemții vor asasina toți evreii aflați în curtea Chesturii, pentru a se evita acel masacru în masă dl general Stăvrescu a dispus ca în seara aceleiași zile să plece la gară și să fie îmbarcați la tren spre a pleca în altă parte unde va hotări Ministerul de Interne¹.*

Nici colonelul Chirilovici nu a văzut cadavre în curte sau în Iași în general, nu a văzut polițiști și jandarmi români ucigând, răbind, jefuind și brutalizând evrei, ci a observat doar existența unui număr mare de germani din organizația *Todt* care au maltratat oameni. Ordinul de a-i evacua pe evrei în trenuri, devenite în mod premeditat „trenuri ale morții” – acțiune întreprinsă în urma unei dispoziții a lui Ion Antonescu, adusă la cunoștință încă înainte de pogrom, devenind astfel o parte din planul pogromului –, nu a fost deloc amintit, pentru a evita autoinculparea. Evacuarea a fost îndreptățită de necesitatea de a-i salva, chipurile, pe evrei de germanii cei răi, în timp ce adevăratul scop al autorităților românești, precum s-a dovedit în continuare, a fost acela de a lichida cât mai mulți evrei.

Nici generalul Stăvrescu nu a văzut cadavre, declarând în 1945 că a ordonat să fie retrase în cazărmi „toate trupele din oraș care erau în operațiunea de patrulare”, lăsând în seama Poliției și Jandarmeriei misiunea de a proceda la „operațiunea străngerii și ridicării evreilor”. El a cerut germanilor – care, după spusele lui, puseseră stăpânire pe Chestură – să o părăsească, ceea ce s-a și întâmplat. „Nu am dat nici o dispoziție cu privire la evacuarea evreilor din Iași și îmbarcarea lor în tren. Nu-mi amintesc că col. Chirilovici să-mi fi comunicat că evreii *strânși* la Chestură sunt amenințați să fie masacrați de germani.”² Concluzia ce se poate trage din toate depozițiile șefilor autorităților locale este că toți au mințit cu bună știință, încercând să arunce asupra germanilor răspunderea pentru pogrom.

Cât privește numărul celor uciși în timpul acțiunii, toți șefii autorităților din Iași au raportat, fiecare în parte, superiorului său, în timp real (sau, mai plauzibil, li s-a cerut să raporteze), despre 300 până la 500 de morți. Coordonarea versiunilor cu privire la vina germanilor s-a făcut, probabil, la începutul anului 1944 (vezi *infra*, pp. 421-422).

Încercările de salvare și populația românească

Când a început măcelul în curtea Chesturii și mitralierele trăgeau fără discernământ în masa bătută și torturată, mii de evrei au fugit panicați spre partea din spate și îndepărtată a curții, care se termina cu un zid de cărămizi și un gard. Sute au încercat să

1. Declarația lui Constantin Chirilovici (colonel), scrisă de el, cu privire la rolul său în timpul pogromului, înaintată Tribunalului Poporului din București, 20 februarie 1945, *ibidem*, vol. 37, pp. 3-4b (USHMM, microfilm 43) (sublinierile îmi aparțin).
2. Depoziția lui Gheorghe Stăvrescu (general) la Tribunalul Poporului, 2 iulie 1945, *ibidem*, vol. 24, pp. 6-6b (sublinierea îmi aparține).

se cațere pe zid și să fugă, sute au fost secerate pe loc, căzând înapoi peste masa dezlănțuită, însă puțini au reușit să evadeze. Presiunea care s-a creat asupra zidului și a gardului în urma încercării instinctive de a fugi a provocat prăbușirea unei părți din zid și spargerea gardului, multe sute de evrei fugind în zona din apropierea Pieței Unirii, spre imobilele de locuințe de pe Aleea Alecsandri, spre parcul din spatele cinematografului „Sidoli” și în cinematograful.

Sute de evrei care fuseseră aduși în convoaie pe strada Alecsandri, fără a fi încă introduși în curte, au rupt cordonul de jandarmi care înconjura Chestura și au fugit în curtea bisericii învecinate și în imobilele din stradă.

Primul obstacol care a stat în calea evreilor fugiți prin spărturile din curtea Chesturii, anulându-le șansa de a rămâne în viață, l-au constituit muncitorii români de la garajul de autobuze ale CFR-ului, din vecinătate. Trebuie să remarcăm că tot ce li s-a întâmplat evreilor în locurile amintite aici nu a fost inclus în rapoartele oficiale, deși autoritățile s-au pregătit dinainte pentru posibilitatea fugii lor în momentul deschiderii focului și au postat din timp soldați care au înconjurat careul ce a inclus străzile învecinate și Piața Unirii.

Muncitorii de la garaj

Autobuzele și majoritatea șoferilor și personalul de întreținere al garajului, care aparținea CFR-ului, fuseseră transferați, la începutul războiului împotriva Uniunii Sovietice, în sudul României, la Târgu-Ocna. În garajul CFR-ului din Iași rămăseseră mașini în reparație, trei autobuze și un număr de șoferi, trei taxatori, un ajutor de șofer, un tâmplar și un ajutor de mecanic, doi paznici și doi muncitori – în total 12 persoane¹. În ziua pogromului, muncitorii au acordat un ajutor spontan și „patriotic” polițiștilor și jandarmilor care aduceau convoaie de evrei la Chestură. Majoritatea s-au înarmat cu bâte, lopeți, cu pari de lemn și bolovani, și „au lovit în evreii care treceau în coloană pe stradă”². Scena târării în Chestură a medicului militar evreu maiorul Vascoboinic și a familiei sale, bătuți și înjosiți, a provocat ilaritate în rândurile lor. Șoferul Dumitru Moldoveanu s-a amuzat aruncând nisip cu lopata în ochii evreilor când convoaiele au trecut pe lângă poarta garajului. Atunci când un număr de evrei au încercat să fugă din convoi, trei dintre muncitorii garajului și un agent al Siguranței, care se afla acolo, au ieșit la vânatoare. Agentul a tras în piciorul unuia dintre evrei, muncitorii garajului le-au barat drumul, iar Moldoveanu, cu lopata, „a aruncat nisip în ochii evreilor care se întorceau înapoi”³: „A luat o lopată de fier în mână și arunca nisip în ochii evreilor fugiți din coloane care vroiau să se ascundă în curtea garajului, apoi îi lovea cu lopata pe unde îi nimerea”⁴. Ieșirile muncitorilor garajului din str. Alecsandri pentru a bate

1. Raport din ancheta lui Nicolaie Mândru (ajutor de șofer) la Securitatea din Iași, 13 ianuarie 1953, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 100399, vol. 1, partea I, p. 102b (USHMM, microfilm 17).
2. Protocol de la ședința Tribunalului penal din București, 17 septembrie 1955, în procesul șoferului Constantin Gavrilovici, *ibidem*, p. 73.
3. Depoziția lui Nicolaie Mândru (ajutor de șofer), depusă la birourile Securității din Iași, 10 martie 1952, *ibidem*, p. 129.
4. Vezi *supra*, nota 3.

evrei din convoaie erau inițiative particulare, care le-au provocat multă plăcere personală, făcute cu sălbăticie, cu bucurie, cu o răutate indescriptibilă și fără nici o presiune din partea unui factor extern.

Taxatorul Mihai Aelenei și-a amintit că a auzit deodată „împușcături puternice de arme automate din curtea Poliției și de pe străzi ale orașului, și în aceeași clipă am auzit țipete de bărbați, femei și copii din curtea Poliției”. El se afla atunci în drum spre garaj, după masa de prânz, iar focurile nu i-au permis să se întoarcă la locul de muncă. Focurile trase în evrei au continuat, după afirmațiile sale, aproximativ treizeci de minute, și „când am intrat în curtea garajului am văzut circa 7-8 evrei morți împrăștiați în toată curtea, iar pe Constantin Gavrilovici umbla cu arma în mână foarte agitat”. În curte se mai aflau șoferi și colegi de muncă – „I-am întrebat ce s-a întâmplat și atunci unul din ei... mi-a spus că evreii în timp ce trăgeau cu armele în ei în curtea Poliției, au încercat parte din ei să sară gardul în curtea garajului... Evreii morți sunt din cei care au fugit și i-ar fi împușcat Gavrilovici cu arma de la santinela care se afla în postul de la garaj”¹. Această descriere a întâlnirii dintre muncitorii români și evrei era parțială, deoarece fiecare dintre participanți a ascuns în mod intenționat la anchetă informații privind rolul său în cele întâmplate. Numai compararea tuturor depozițiilor și proceselor-verbale de la anchetă au permis clarificarea subiectului. Probabil că fiecare dintre ei a participat, pe măsura posibilităților, la vânătoare, torturi, asasinat și jaf (de la cei vii și de la cei morți), iar majoritatea chiar au sărbătorit apoi evenimentul, îmbătându-se din banii jefuii. Când au început împușcăturile, șoferul Constantin Gavrilovici a pus mâna pe arma unui rezervist în vârstă, care leșinase la vederea oribilelor scene din curtea Chesturii, și, „mânat de instincte criminale și antisemite... a început să împuște cu ea pe evreii care căutau să se salveze din curtea Chesturii”. Alți doi muncitori care nu au găsit arme s-au năpustit „cu pumnii și picioarele” asupra evreilor care au escaladat gardul, împiedicând astfel trecerea celor „care încercau să se refugieze în curtea garajului”. Alți trei – Dumitru Moldoveanu, Sandu Constantin și Gheorghe Creangă – au pus imediat mâna pe lopeți, ciomege și chiar pietre. Lor li s-a alăturat criminalul Gavrilovici, după ce i-a lichidat pe evreii ce săriseră gardul. Ei s-au grăbit să împiedice intrarea în garaj (care dădea și el spre strada Alecsandri) și „loveau în evreii... care încercau să se refugieze în curtea garajului și au început a lovi în ei nelăsându-i să treacă în grădină și în curtea garajului”. Apoi iar au fugit ca apucați înapoi la gardul cu Chestura, care între timp a fost spart, și „loveau în evreii... care încercau să se refugieze în curtea garajului” din stradă. A fost o luptă grea și, dacă n-ar fi primit ajutorul unor „polițiști îmbrăcați în civil” – adică agenți de siguranță veniți în ajutorul muncitorilor „curajoși” –, probabil că evreii ar fi putut scăpa: „În acel timp au venit polițiști îmbrăcați civil și au început să tragă focul în direcția unde evreii rupseseră gardul”². Agenții de siguranță au fost întăriți cu jandarmi, pentru că, fie și răniți de gloanțe, evreii continuau să fugă.

Cel puțin doi evrei au reușit să se târască și să se ascundă într-un canal folosit pentru controlul mașinilor în garaj. Unul dintre ei, sângărând, s-a băgat într-un pneu mare și vechi de camion. Taxatorul Ștefan Crăciunescu i-a prins, i-a jefuit de bani, le-a luat pantofii și, după câte se pare, i-a lichidat cu ajutorul lui Gheorghe Ilie. Ajutorul de șofer

1. Raport de la ancheta lui Mihai Aelenei (taxator) la Securitatea din Iași, 2 martie 1953, *ibidem*, pp. 106-106b.

2. Proces-verbal de la ancheta lui Nicolaie Mândru (ajutor de șofer) la Securitatea din Iași, 3 martie 1953, *ibidem*, p. 113 b.

Nicolaie Mândru și cei doi colegi ai săi au hotărât să părăsească garajul, „deoarece mă temeam să nu vină jandarmi și cu Poliția să ne găsească cu evreul ascuns în cauciuc”. Aceasta nu era adevărata cauză a hotărârii lor de a părăsi garajul, cum au făcut și alții, deoarece evreul nu mai era în viață. Cei trei s-au îndreptat direct spre cârciuma din strada vecină, strada Brătianu, care era deschisă în ziua pogromului, la fel ca și celelalte cârciumi și depozite de vinuri din oraș; nu exista nici un motiv să fie închise și s-a dovedit că a fost o zi bună de afaceri. „La acest depozit Crăciunescu a dat spre surprinderea mea un litru de vin că știam că nu are bani. L-am întrebat de unde are bani, și mi-a spus că i-a dat acel evreu care era rănit în canal iar lui Ilie i-a dat un stilou.”¹

Aceasta este descrierea parțială a celor întâmplate în curtea garajului. Muncitorii au comis din proprie inițiativă asasinat, torturi, maltratări și jaf – au dezbrăcat morții de haine, iar la urmă s-au îmbătat cu banii furați. Gavrilovici, înarmat cu o pușcă, Dumitru Moldoveanu, echipat cu un ciomag, și bătrânul paznic Mihai Puizan au descoperit în curte câțiva evrei cărora „le-a tras cu parul în cap, acești evrei căzând mortal le-au luat pălăriile, inelele ce le aveau pe mână și ceasurile, apoi eu am rămas în continuare cu ei până la terminarea măcelului, iar cei în cauză... au ieșit pe poartă afară foarte veseli pentru fapta ce au făcut-o”. Ștefan Crăciunescu a plecat apoi să omoare evrei cu pușca. „După terminarea pogromului în curtea garajului se aflau 8-9 evrei morți.”² Taxatorul Crăciunescu l-a văzut numai pe Constantin Gavrilovici trăgând în evrei (nu știa că și el fusese văzut trăgând). El a ținut minte că „din cauza împușcăturilor mortale ce se efectuau în curtea Chesturii de poliție o parte dintre evrei, îngroziți de moarte, au rupt o bucată de gard dintre Chestură și garaj pentru a se ascunde în grădina garajului nostru”. El a descris crimele lui Gavrilovici, dar nu a spus nimic despre crimele sale. În ceea ce privește numărul morților, acesta a fost mult mai mare: „Am văzut în curtea garajului nostru treisprezece evrei împușcați, iar în grădina garajului doi evrei”. Majoritatea au fost uciși cu mâinile. Un fel de „muncă” manuală, care a început cu aruncarea de nisip în ochii evreilor, năvălirea cu lopeți, pari și chiar pietre, și care a continuat cu spargerea de capete, cu lovituri sălbătice în față și s-a încheiat cu jefuirea cadavrelor și o beție în toată regula:

Mai știu că în timpul pogromului Gheorghe Ilie a luat de la cadavrele din curtea și grădina garajului nostru un portmoneu cu bani, un toc rezervor, o pereche de pantofi de culoare negri, o pălărie de culoare gri și un ceas de mână cu brățară de metal. Dintre aceste lucruri luate de la cadavre mi-a dat și mie suma de cinci sute de lei și pantofi negri pe care i-am vândut cu prețul de 120 lei fiindu-mi mari.

De asemeni am văzut la paznicul Mihai Puizan un vraf de haine, cinci pălării [de] damă³.

Când anchetatorii i-au arătat că știu de faptul că și el a tras în evrei, Crăciunescu a răspuns: „Se poate că m-am lăudat și eu în fața lui Gavrilovici și alții că am împușcat evrei, însă eram beat”⁴. Gavrilovici a recunoscut că, într-adevăr, a luat pușca de la soldatul în vârstă care avusese un atac de cord când a început măcelul din curtea

1. *Ibidem*, p. 114.

2. Declarația lui Grigore Trancu (distribuitor de benzină) la Securitatea din Iași, 18 mai 1952, *ibidem*, pp. 156-157.

3. Proces-verbal de la ancheta lui Ștefan Crăciunescu (taxator) la Securitatea din Iași, 16 ianuarie 1953, *ibidem*, pp. 117-117b.

4. Proces-verbal de la ancheta lui Ștefan Crăciunescu (taxator) la Procuratura Generală, 22 iunie 1953, *ibidem*, p. 108b.

Chesturii, dar că a omorât „numai” 12 evrei, adăugând că și Crăciunescu a omorât un evreu „pe care îl găsisese ascuns în adăpost[ul] din curtea garajului”, și chiar i-a chemat pe el și pe ceilalți să le arate evreul ucis. Colegii de muncă, cei care l-au denunțat, a mai adăugat criminalul, n-au rămas atunci indiferenți: „Atunci când am văzut că evreii vor să fugă din fața plutonului de execuție, am sărit cu ciomegele asupra lor și am început a-i lovi”¹. Printre cei care s-au năpustit cu ciomege au fost, după afirmațiile sale, Dumitru Moldoveanu, Ștefan Crăciunescu, Gheorghe Creangă, Octav Munteanu și alți șoferi – de fapt, toți cei care s-au aflat în acea zi în garaj, în afară de paznicul Mihai Puizan, un bătrân „care deși nu lua[se] parte la maltratarea evreilor, a jefuit însă pe toți acei evrei care erau împușcați, luându-le hainele, pantofii, ceasurile, inelele și alte lucruri”².

Sandu Constantin s-a adresat jandarmilor care patrulau în fața Chesturii, i-a adus în clădirea vecină, care aparținea unui evreu, „înscenând că la etajul doi trag evrei cu o mitralieră, iar jandarmii în urma sesizării făcute s-au postat în spatele garajului și au deschis foc asupra clădirii indicate”³. După ce au stăvilit încercarea de fugă a evreilor cu ajutorul unor agenți ai Siguranței și a jandarmilor, Creangă s-a dezlănțuit, începând „să lovească cu o lopată pe evreii care fuseseră împușcați de către Gavrilovici și încă nu muriseră”⁴.

Cât privește despuierea cadavrelor, a devenit evident că în afară de hainele luate de la evreii uciși în curte (al căror număr nu este cunoscut cu exactitate, dar a fost probabil mult mai mare decât cel care a reieșit din depozițiile muncitorilor) – acțiune întreprinsă probabil de către cei doi paznici, ceilalți muncitori ai garajului grăbindu-se să se îmbete cu banii jefuiți –, cel puțin unul dintre ei a intrat în curtea Chesturii în căutare de pradă. Pălăriile de damă adunate de paznicul Puizan nu au aparținut evreilor uciși de muncitorii ceferiști, deoarece numai bărbații au încercat să fugă prin spărtura din gard. Noaptea, bătrânul paznic Puizan și servitorul Pricop au intrat prin spărtura din gard în curtea Chesturii și au luat pantofi din picioarele morților și cinci-sase pălării de pe capul femeilor din mormanele de cadavre, deoarece n-au putut să le despoaie de rochiile. Atât hainele, cât și curtea garajului erau pătate cu sânge. În curtea garajului, a declarat distribuitorul de benzină Gheorghe Ilie, „se afla foarte mult sânge”⁵. În ceea ce privește beția, s-a dovedit că în ziua pogromului cârciumile și depozitele de vinuri au rămas deschise până la ora 7 seara, când a intrat în vigoare starea de asediu declarată de generalul Stăvrescu. Polițiștii și jandarmii s-au grăbit să se îmbete încă de la orele dimineții cu banii jefuiți din casele evreilor și de la evreii pe care i-au bătut și ucis, la fel procedând și muncitorii din garaj. Ei au cumpărat băutură de la depozitul de vin din apropiere încă înainte de a ieși să se „recreeze” după ce au împiedicat fuga evreilor, și apoi cel puțin trei dintre ei au plecat să se îmbete, plătind cu banii furați. După care au continuat să bea la o altă cârciumă, iar de acolo s-au dus „la malul Bahluiului [unde] ne-am repauzat puțin”⁶. Ei nu locuiau în apropierea Bahluiului și nici nu s-au dus acolo, după

1. Proces-verbal de la ancheta lui Constantin Gavrilovici (șofer) la Securitatea din Constanța, 9 octombrie 1952, *ibidem*, p. 91b.

2. Proces-verbal de la ancheta lui Constantin Gavrilovici (șofer) la Securitatea din Constanța, 10 octombrie 1952, *ibidem*, p. 93b. Gavrilovici nu a greșit cu privire la „plutonul de execuție”. Pe strada vecină, Aleea Alecsandri, au fost executate sute de evrei de către un pluton de execuție alcătuit din români și germani (vezi *infra*, p. 136).

3. Vezi *supra*, p. 131, nota 1 (pp. 102b-104).

4. Declarația lui Amihalachioaiei Constantin la Procuratura Generală, 22 iunie 1953, *ibidem*, p. 175.

5. Declarația lui Gheorghe Ilie (distribuitor de benzină) la Securitatea din Iași, 12 martie 1952, *ibidem*, p. 125.

6. Declarația lui Nicolaie Mândru (ajutor de șofer) la Securitatea din Iași, 10 martie 1952, *ibidem*, p. 131.

începerea stării de asediu, pentru „a se repauza”. Aici fuseseră concentrați sute de evrei și mulți dintre ei au fost executați (vezi *infra*, pp. 397-398) – așadar s-au dus în căutarea prăzii.

Cazul muncitorilor din garaj are o importanță secundară în comparație cu măcelăria evreilor din curtea Chesturii, dar el ilustrează un tablou înfiorător al pogromului, dintr-un punct de vedere neașteptat, acela al întâlnirii între evrei și români, confirmând concluziile principale cu privire la cei care se fac vinovați de pogrom¹. Pogromul, după cum l-au descris muncitorii garajului, a fost executat în special de compatrioții lor români. Toți muncitorii garajului – șoferi, taxatori, mecanici și paznici – n-au manifestat nici o urmă de compasiune față de evrei, de parcă n-ar fi fost ființe umane (după terminologia comunistă, salariații garajului aparțineau „clasei muncitoare” – dar s-a dovedit că, înainte de ianuarie 1941, majoritatea au fost membri sau simpatizanți ai Mișcării legionare). Iar când au terminat vânătoarea pe terenul lor, s-au alăturat tovarășilor lor ceferiști, la marea vânătoare de pe Aleea Alecsandri și străzile învecinate, după evreii care au spart zidul „abatorului improvizat”, încercând să-și salveze viața².

Vânătoarea și măcelul din împrejurimile Chesturii

Evreii care au dărmat zidul Chesturii în partea din spate a curții și cei care au reușit să treacă peste capcana morții întinsă de muncitorii de la garaj au fugit, ca prinși de nebunie, spre Aleea Alecsandri (o stradă mică, liniștită și îngustă, care începea din strada Alecsandri, strada Chesturii, și continua până în Piața Unirii), au ocolit garajul și

1. Declarația lui Mihai Aelenei (taxator) la Securitatea din Iași, 16 martie 1952, *ibidem*, p. 122.
2. Acest episod mai include un aspect, care nu a fost dezbătut aici – maltratarea evreilor de către muncitori a fost descoperită mai târziu, abia în 1952 (însă pentru evreii din Iași nu era o noutate). Între timp, acești „muncitori” – care în trecut fuseseră încadrați în Mișcarea legionară sau se numărau printre simpatizanții ei – au reușit să se integreze în noul regim. În mod firesc, ei aparțineau „clasei muncitoare”, clasă socială privilegiată în regimul comunist, ceferiștii fiind considerați reprezentanții ei tipici. Nicolaie Mândru a subliniat în declarația din 1952 că el este „de origine socială muncitorească”; Grigore Trancu devenise membru al Partidului Comunist; Sandu Constantin – membru de partid, făcând parte și din „comitetul orășenesc al partidului”; Gheorghe Ilie – membru de partid și responsabil de cadre (funcție foarte sensibilă, rezervată numai membrilor de partid verificați și de încredere); Dumitru Moldoveanu – membru de partid. Toți (cu excepția celor doi paznici bătrâni) au obținut posturi la CFR, iar câțiva dintre ei au fost avansați în posturi de conducere. În martie 1955, Procuratura a decis să anuleze acuzațiile împotriva a patru suspecți: Gheorghe Creangă (deoarece, după afirmațiile Procuraturii, a fost beat încă de dimineață și de aceea nu se poate stabili dacă într-adevăr a ucis un evreu și a jefuit alți câțiva); Dumitru Moldoveanu (deoarece numai unul dintre martori a pretins că a omorât un evreu și i-a bătut pe alții cu ciomagul); Ștefan Crăciunescu (pentru că a fost beat criță și nu a putut să tragă și să ucidă un evreu în curtea garajului); Mihai Puizan (deoarece jefuirea de obiecte, dacă a avut loc, nu este suficientă pentru a-l include în prevederile Ordinului 207/1948 – al cărui conținut nu este cunoscut de autor). Vezi ordinul Procuraturii Generale a Republicii Populare Române cu privire la înaintarea unui act de acuzare modificat și anularea acuzațiilor Procuraturii Generale cu nr. 126/1953, 16 martie 1955, *ibidem*, pp. 262-264b. Un act de acuzare a fost introdus numai împotriva șoferului Gavrilovici, care a recunoscut că el însuși a omorât 12 evrei; a fost judecat și condamnat la 15 ani de închisoare (sentință a Tribunalului din București din 17 septembrie 1955, *ibidem*, pp. 72-74b). Partidul Comunist a stabilit că, dimpotrivă, clasa muncitoare, care posedă o „conștiință de clasă”, i-a apărat pe evrei și nu a luat parte la pogrom – și, după cum se știe, Partidul nu greșește.

au continuat să fugă spre parcul și sala cinematografului „Sidoli”, pe atunci cea mai mare sală de spectacole din Iași (în afară de Teatrul Național). După cum am menționat, soldații, jandarmii și numeroase forțe auxiliare s-au pregătit din timp pentru posibilitatea unei evadări, iar cu puțin timp înainte de deschiderea focului, în jurul orei 2, au înconjurat zona. Fuga și încercarea de a se salva i-au pus pe evrei în fața unor români nu la periferie, ci în unul dintre cele mai prestigioase cartiere din oraș, unde locuiau români intelectuali și prosperi, alături de familii evreiești înstărite. Pentru a ilustra subiectul, autorul a ales locatarii unuia dintre imobilele cu locuințe de pe Aleea Alecsandrii, blocul nr. 5. Acești cetățeni români au fost puși, pe neașteptate, în fața unor evrei înspăimântați, plini de sudoare, bătuți și sângerând (parte dintre ei erau grav răniți, deoarece fuseseră împușcați în timp ce încercau să evadeze), care căutau, cu ultimele lor eforturi, să fugă de o moarte sigură, conduși doar de instinctul primar de autoconservare, fiind astfel incapabili să judece și să-și aprecieze faptele.

În clădire locuiau un medic cu familia lui (ei nu se aflau atunci în locuință), un profesor la liceul comercial din apropiere, un maior în retragere, soțiile și copii lor, și trei servitoare. După cum s-a dovedit mai târziu, împușcăturile și alarmele au dezorganizat viața locatarilor, dar toți au încercat să-și continue viața obișnuită, iar chestiunea pogromului i-a afectat numai în măsura în care i-a scos din rutina cotidiană. Pogromul nu a trezit în ei vreo problemă de etică sau de conștiință, deoarece, la urma urmelor, toți considerau că era o chestiune care îi privea numai pe evrei. Bucătăreasa Maria Boboc, ce lucra la dr. Plăcinteanu, a ținut minte (în iulie 1945) evenimentele din ziua respectivă. În jurul orei 2 s-a speriat foarte tare când a văzut sute de evrei încercând să intre în beciul clădirii și în magaziile din curte. Soția profesorului de liceu Petrescu i-a spus bucătăresei că trebuie să li se dea voie să intre, deoarece fug de moarte. Dar ei n-au așteptat aprobarea, astfel încât în beci și magazii s-au înghesuit, după spusele ei, aproximativ 400 de evrei. Însă în scurt timp a apărut o patrulă de soldați români și germani care „a vrut să-i împuște pe toți acolo la subsol”. În acest moment au intervenit bărbații din imobil :

Dna Petrescu și cu dl profesor Petrescu au cerut soldaților să nu tragă până când nu ieșim noi din casă. Menționez că dl Petrescu nu numai că nu a oprit pe soldați să nu tragă în evrei, ci din contra, au umblat după cei care erau ascunși, i-au scos afară aducându-i în față pentru a fi împușcați. După aceasta am fost scoși pe alea din fața curții noastre. Dna Petrescu dimpreună cu mine și cu altă doamnă împreună cu un copilăș, ne-am ascuns într-un șanț la gara de autobuze vizavi. În acest timp dl Petrescu și dl Mărgăritescu strângeau continuu pe cei ce se refugiaseră, îi aduceau în fața plutonului și aceștia îi secerau... Noi am asistat îngrozite de scena care s-a petrecut atunci acolo. La un moment dat am văzut cum un soldat din pluton care era român, din cauza emoției i s-a făcut rău și a căzut jos. În acel moment colonelul Mărgăritescu Dumitru a chemat pe un șofer de la garaj, a ridicat arma soldatului ce căzuse jos, i-a pus-o în mâna șoferului și i-a spus să tragă cu ceilalți și să omoare pe toți evreii. Împușcăturile au continuat până când a apărut o mașină cu un megafon. Era pe la ora cinci jumătate după-masă, care anunța că nici un evreu să nu mai fie împușcat... din aproape 400 de oameni foarte puțini rămăseseră în viață. Seara au venit camioanele care au încărcat morții din locul unde au fost omorâți¹.

Evreii au pătruns în subsol printr-o fereastră, pe care au spart-o, au urcat scările casei deși nu duceau nicăieri, s-au târât în magaziile mici, s-au ascuns sub stive de lemne

1. Depoziția Mariei Boboc la Tribunalul Poporului din Iași, 24 iulie 1945, *ibidem*, Dosar 108231, vol. 40, pp. 300-300b (USHMM, microfilm 43).

pentru încălzit, s-au întins în spatele unor ridicături de teren – cu toate că puteau fi observați cu ușurință. Soldații au tras la început fără discernământ spre ferestre, deoarece îi hăituiau pe evrei. Profesorul Petrescu s-a dus și el să caute evrei fugiți în imobilul de vizavi, nr. 4, unde locuiau și evrei, și, găsindu-i, i-a predat soldaților. Petrescu a prezentat un tablou diferit al evenimentelor, care, totuși, s-a încadrat în tabloul general, aducând elemente noi. După spusele sale, în noaptea de 28/29 iunie a fost nevoit să coboare în adăpost din cauza numeroaselor împușcături, iar dimineața a aflat de la maiorul în retragere că evreii din oraș s-au răsculat și că împușcăturile pe care le auzise se datorau „busculadelor” dintre evrei și soldații români și germani. Dimineața a văzut patrurile mixte arestând evrei din casă în casă, pe strada lui, cât și din clădirea alăturată, nr. 3. Un evreu pe care-l cunoștea l-a rugat să-l salveze, dar „i-am răspuns că nu pot face nimic și că autoritățile după ce îl vor cerceta, dacă într-adevăr îl vor găsi nevinovat, îi vor da drumul”. El s-a trezit din cauza împușcăturilor ce veneau din direcția Chesturii, și a constatat că toată curtea era plină de evrei care se salvaseră de la Chestură. Și subsolul, și toată clădirea erau pline de evrei care voiau să se salveze, printre ei aflându-se și mulți răniți. „L-am pansat pe un grav rănit pe cât am putut cu batista mea, avea cotul de la mână rupt”, a afirmat Petrescu. Și întrucât împușcăturile au continuat, a ieșit afară și a început să țipe „la șoferii și ceferiștii... care trăgeau asupra evreilor ce se găseau în locuința și curtea mea, spunându-le să permită măcar evacuarea femeilor, copiilor și creștinilor care se găseau în toate locuințele”. Toate femeile și copiii care se aflau în clădire erau într-adevăr creștini. Focul a fost oprit un timp oarecare, iar el a evacuat-o pe soția sa, pe cele două servitoare ale medicului, alți copii și femei care se aflau în adăpost, toți creștini – și, după spusele sale, și el a fost evacuat. A văzut patrurile împușcând „vreo doi evrei” în total, iar lângă casa sa a văzut alte 7-8 cadavre. Soldații și jandarmii români, a continuat Petrescu, s-au înapoiat și au căutat prin case, scoțând toți evreii pe care nu-i prinseseră în timpul primelor căutări. „Chiar în locuința mea au mai fost găsiți ascunși sub lemne și sub un divan vreo trei evrei pe care patrurile *germane* au voit să-i omoare pe loc. Am intervenit și am oprit omorârea lor *spunându-le să-i ridice să-i ducă unde crede, dar să nu-i omoare în locuința mea.*” A mai găsit apoi încă trei evrei în closetul de la subsol și, după spusele lui, i-a salvat în același fel: a spus soldaților „să-i ducă unde vor ei”¹.

Maiorul în retragere Mărgăritescu a prezentat faptele din punctul său de vedere, fără să spună că a căutat, a descoperit și a predat evrei care se ascuseseră în imobilul lui, având apoi grijă să fie lichidați. Potrivit spuselor sale, le-a zis soldaților să nu mai tragă asupra clădirii, deoarece mulți evrei „au năvălit” în ea: „Am strigat la gardă să nu mai tragă spunându-le că la subsol în clădire la mine au intrat un mare număr de evrei și să vină ca să-i predau, să-i scoată afară de acolo. A venit garda și dimpreună cu mine i-am scos afară”. Unul dintre evrei a încercat, după spusele lui, să-l mituiască: „S-a trântit jos, mi-a sărutat picioarele dimpreună cu alții rugându-mă să nu-i predau la Poliție că se tem să nu fie omorâți. Altul a vrut să-mi dea o sumă de bani șperț pentru acest motiv”. Maiorul nu s-a lăsat convins și nu a acceptat să fie corupt, „pentru că știam că aceștia nu au de ce să fie împușcați”, spune el, deși mai înainte menționase că au fugit de la moarte – și de aceea, a adăugat el, i-a chemat pe soldați și i-a predat. A mai afirmat că

1. Depoziția lui Petroniu Petrescu (profesor) la Tribunalul Poporului din București, 20 august 1945, *ibidem*, pp. 312-314b (sublinierile îmi aparțin). Soldații amintiți de el erau români, nu germani.

soldații nu i-au omorât pe cei fugiți, ci i-au readus în curtea Chesturii. A doua zi a mai descoperit patru evrei ascunși în magazie: unul era rănit de un glonte în abdomen, „și săteau toți într-o baltă mare de sânge”. Și aceștia l-au implorat să nu-i predea, „pentru că au copii și familie, dar eu am chemat garda de la autobuze de vizavi și le-am spus veniți încoace că vă mai dau patru evrei”¹. Potrivit spuselor sale, și aceștia au fost duși la Chestură. Mărgăritescu a văzut și el câteva cadavre de evrei împușcați de muncitorii din garaj și de către soldații patrului. Petrescu s-a străduit și el să reducă importanța amestecului său și, în general, ampoloarea execuțiilor care au avut loc în imobil, în curtea și în magazia sa. El a trecut sub tăcere participarea lui la depistarea evreilor și a pretins că a coborât în adăpost, dar la ora 5 (după ce plutonul de execuție împușcase sute de evrei) „am părăsit adăpostul, intrând în casă pentru a vedea dacă nu mai sunt evrei ascunși”. El a mai găsit trei evrei ascunși în closet, „pe care patrula i-a scos afară, vrând să-i împuște chiar pe loc. Am intervenit ca aceștia să nu fie împușcați, *dar să-i ducă unde vor ei*”². Nimeni nu și-a dorit ca locuința lui să devină abator, un lucru lesne de înțeles. Când i s-a comunicat profesorului Petrescu că există un evreu care poate să depună mărturie despre rolul său în pogrom, a răspuns că așa ceva nu este posibil: „*Nu am văzut să fi rămas supraviețuitori din evreii care s-au refugiat în casa în care locuiam în Aleea Alecsandri nr. 5*”. În confruntarea cu el, bucătăreasa Boboc a precizat că luni, 1 iulie, a văzut doi muribunzi evrei pe stradă, „unul din ei mi-a cerut să-i dau apă și se fereau să fie văzuți de către prof. Petroniu, punându-și mâinile la cap”. Dar Petrescu i-a văzut și a chemat un soldat german, „iar după o secundă am auzit gloanțele șuierând pe lângă mine iar cei doi muribunzi au fost omorâți”³. Iată de ce Petrescu era convins că nu au mai rămas martori.

Evreii rămași în viață, șapte sau opt, i-au ținut bine minte pe maior și pe profesor, pe ceferiști, pe șoferii garajului, româncele și alți vecini – și, în general, pe locatarii străzii. Mărturiile lor pot fi rezumate în câteva cuvinte: nu toți românii i-au predat și nu toți au chemat soldații să tragă în ei, dar nimeni nu le-a deschis ușa să-i primească, nimeni nu le-a oferit refugiu sau ajutor. Iosef Schwartz a fugit din curte când a început să se tragă în evrei, a fost rănit la mână de un glonte, și totuși a ajuns în Aleea Alecsandri nr. 5: „Acolo m-am ascuns dar am fost găsit de un profesor de liceu, un bărbat mic de statură și care locuia acolo, care m-a predat din nou patrulilor. Am fost dus din nou la Chestură unde am stat devalma cu morții până a doua zi”. Și, fiind considerat mort, nu a fost evacuat cu „trenul morții”. „Am rămas infirm de mâna stângă, mi s-au prăpădit doi băieți și din toată strada [unde locuiesc – *n.m.*] nu s-au întors decât zece oameni.”⁴

Iancu Grinberg s-a refugiat și el în subsolul clădirii. Mulți dintre cei care au fugit împreună cu el au fost împușcați. „M-am ascuns într-un closet mic, iar alți 14-16 inși s-au culcat la pământ. La un moment dat a apărut maiorul Mărgăritescu țipând să iasă toți jidanii din subsol pentru a fi împușcați. A apărut o doamnă și se rugă de maior să ne lase în pace să fugim și să fim împușcați de alții, nu de el. Aunci maiorul a răspuns:

1. Depoziția lui Dumitru Mărgăritescu (maior în retragere) la Tribunalul Poporului din București, 12 septembrie 1945, *ibidem*, pp. 310b-311.
2. Depoziția lui Petroniu Petrescu (vezi *supra*, p. 137, nota 1), p. 315b (sublinierea îmi aparține).
3. Dare de seamă cu privire la confruntarea dintre martora Maria Boboc și acuzatul Petroniu Petrescu la Tribunalul Poporului, 3 septembrie 1945, *ibidem*, p. 301b (sublinierea îmi aparține).
4. Depoziția lui Iosef Schwartz la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 22 martie 1945, *ibidem*, p. 305.

Doamna Popovici [este vorba de dna Petrescu – *n.m.*], nu interveni pentru ei căci dacă nu-i împușcăm noi, ne împușcă ei pe noi.” Grinberg nu a fost descoperit și l-a auzit pe maior chemându-i pe soldații români, cărora le-a ordonat „să împuște pe acești comuniști, care ordin a fost executat întocmai, fiind toți executați”¹.

Un tânăr evreu pe nume Moses Samy, care a reușit să fugă din curtea Chesturii și să se ascundă într-o magazie mică din imobilul nr. 5, a auzit doar vocea lui Mărgăritescu care-i chema pe evrei să se predea, „că nu vi se face nimic”. El n-a crezut în asigurarea maiorului: „Auzeam pașii oamenilor, salve de împușcături și scurte gemete. Aceasta a durat mult timp”. Când a fost descoperit, execuțiile încetaseră. El și alții care scăpaseră au fost loviți în cap cu patul puștilor, „provocându-mi-se puternice hemoragii, am fost aduși în curtea Chesturii unde am fost loviți din nou la intrare”².

Puținii supraviețuitori au recunoscut două lucruri importante: la vânarea lor au participat, împreună cu soldații români, funcționarii civili de la Chestură și muncitorii de la garajul CFR-ului, care au dat dovadă de inițiativă și i-au căutat pe evrei cu un zel nemaipomenit; iar după încetarea execuțiilor, călăi români și germani s-au așezat din nou la intrarea în curte, reluându-și „munca”. Unul dintre evrei a declarat:

Am fost descoperit de doi ostași grăniceri înarmați, un funcționar de la Chestură, un gardian public și doi ceferiști de la auto-garaj. M-au scos din subsol împreună cu nepotul meu, pe mine m-au bătut la sânge, mi-au smuls părul din cap și m-au condus cu mâinile ridicate în sus, din nou la Chestură, unde se organizase o trecătoare de bățauși [înarmați] cu băte de fier și cu paturi de armă care măcelăreau... Erau cruțați cei care cădeau jos³.

Farmacistul Iosub Cuperman a rămas în viață în ciuda torturilor sălbatice la care l-au supus pe el și pe alți evrei muncitorii de la garajul CFR. La acțiunea de descoperire a evreilor n-au participat, după spusele farmacistului, „nici un civil și nici vreun ostaș german” (muncitorii ceferiști acționând de fapt ca o forță auxiliară a Poliției). În subsolul unde s-a ascuns se aflau și români locatari din vecinătate (care au coborât acolo din cauza împușcăturilor), dar românii au fost despărțiți de ceilalți – „și după ce [locatarii români] au reușit să se identifice ca români, au fost conduși pentru a le descuia [locuințele] și a permite percheziționarea lor”⁴. Cei căutați erau evreii care se ascundeau.

Leizer Blum și bătrânul său tată au încercat să fugă din curtea Chesturii „în timpul când a început împușcarea celor din curte, care cădeau ca muștele” – dar tatăl său *infirm* nu a reușit să sară peste gard, și în timp ce fiul încerca să-și ajute tatăl, a fost ciuruit de gloanțe și a murit. El l-a lăsat sângerând, a fugit și s-a ascuns în împrejurimi, până a doua zi, 30 iunie. Atunci a fost descoperit și readus la Chestură, „să spele curtea de sânge”⁵.

Fabiș Gherș a fugit din Aleea Alecsandri când au început execuțiile evreilor descoperiți, iar de acolo a continuat să fugă din stradă în stradă, de fiecare dată când simțea că patrulele de soldați se apropiau de ascunzătoarea lui, până când, în cele din urmă, a găsit

1. Scrisoare a lui Iancu Grinberg către Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, p. 307.
2. Depoziția lui Moses Samy la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 23-23b (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția farmacistului Iosub Avram Cuperman la Curtea de Apel din București, 5 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 2, p. 25 (USHMM, microfilm 47).
4. Declarația farmacistului Iosub Avram Cuperman la Poliția din București, 18 octombrie 1945, *ibidem*, p. 318.
5. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), p. 345.

o cușcă de câine și s-a ascuns acolo, trecând apoi într-un tranșeu – dar noaptea a fost prins. Soldații au vrut să-l execute, însă au renunțat la idee în schimbul sumei de 3.000 de lei pe care le-a oferit-o – toți banii pe care-i avea¹. Era o sumă mică, aproximativ salariul lunar al unui funcționar evreu – dar tânărul evreu ajunsese prea departe de Chestură, pe o stradă locuită aproape exclusiv de români, așa încât l-au iertat. Posibilitatea de a bate la ușa unui român spre a-i cere azil probabil că nu i-a trecut prin cap lui Gherș.

Bărbații evrei care au locuit pe Aleea Alecsandri au fost arestați de către o patrulă de soldați români după ce le-au verificat identitatea. Aneta Blimes (locuia în imobilul nr. 4), al cărei soț a fost arestat și ucis, a auzit împușcăturile care au deschis măcelul și fuga evreilor scăpați din curtea Chesturii, dar nu i-a văzut, deoarece se ascunsese în adăpost : „Era o învălmășeală între oamenii care alergau și soldații care trăgeau după dânșii. Unii cădeau, iar alții reușeau să fugă și în tot acest timp continuau țipete și împușcături”. Evadații au pătruns și în locuința ei, după cum a constatat mai târziu, în încercarea lor de a se salva, iar când s-a înapoiat a găsit-o „descuiată, răvășită și cu urme de sânge peste tot”. Când a fost scoasă din adăpost a văzut strada așa cum arăta în ziua pogromului :

Am văzut cum stăteau morții grămadă în toate părțile aleii în dezordine, așa cum fuseseră împușcați. Nu pot să-mi dau seama de numărul morților deoarece eram așa de îngrozită².

Sala cinematografului „Sidoli” a fost scena unui spectacol macabru, la care sute de actori au fost protagoniști într-o piesă de teatru fără spectatori, o dramă simplă, compusă ad-hoc, cu numai două roluri : asasini și victime. Sute de evrei au continuat să fugă din Aleea Alecsandri direct în grădina de vară și în sala cinematografului „Sidoli” :

Unii dintre noi s-au refugiat prin loji, galerii și pe scenă. Eu m-am adăpostit la parter după un stâlp. La un moment dat apare o patrulă mixtă, formată din jandarmi români și nemți înarmați cu arme automate, începând a deschide focul. Cel mai groaznic spectacol care mi-a fost dat să trăiesc, o adevărată vânătoare de oameni a început. Cădeau nenorociții ciuruiți de gloanțe din galerii, loji, la parter. Avusesem norocul de a nu fi descoperit decât când această patrulă și-a epuizat munițiile. Am fost scos din sală în bățai, lovit cu patul armelor. În stradă am zărit alt spectacol : la o pușcă mitralieră, sublocotenentul Babeș vâna evreii care fugeau spre Piața Unirii³.

Actul de acuzare înaintat la procesul criminalilor de război de la Iași a subliniat faptul că vânătoarea evreilor în jurul Chesturii a fost executată de unități românești desfășurate din timp, după cum a recunoscut și chestorul adjunct al Poliției din Iași, Leahu. Aceste unități au cuprins patrulă de jandarmi, soldați și polițiști, întărite de ceferiști. „Scene de o sălbăticie nemaipomenită se petreceau sub ochii autorităților din Iași”, a subliniat acuzarea : „Zidurile erau stropite cu sânge nevinovat al copiilor, al mamelor, de creierii acestor oameni nevinovați”⁴. Această frază nu a cuprins însă toată grozăvia. Unul dintre fruntașii Comunității, dr. M. Braunstein (care a fost și el împușcat de două ori pe strada Alecsandri și a sângerat în tăcere, pentru a nu atrage atenția soldaților), a descris ceea ce a văzut pe stradă :

1. *Ibidem*, p. 343.

2. Depoziția Anetei Blimes la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 40, p. 309 (USHMM, microfilm 43).

3. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din Iași, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 88 (USHMM, microfilm 48).

4. „Actul de acuzare nr. 20” în procesul celor răspunzători de pogromul de la Iași și al executanților, București, 1948, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 372.

Soldați care treceau pe stradă și vedeau evrei în agonie îi străpungeau cu baionetele... văzând cum în fața mea expie persoane, unele cunoscute, de pildă : un evreu având decorația „Bărbăție și credință” pe piept... cu toracele distrus de gloanțe, își săvârșea zilele ca un câine, pe o ladă de gunoi¹.

La anchetă, Leahu și-a adus aminte de încercarea de fugă și de execuții, adăugând chiar amănunte despre o a doua execuție din aceeași zi, la ora 7 seara (vezi *infra*), despre care nu s-a știut nimic. Referirea lui la subiect este importantă, deoarece a prezentat măcelul de parcă ar fi fost vorba de cercetarea unui accident, dar fără răspunderi personale :

Știu că atunci când a început să se tragă din curtea bisericii din fața Chesturii în evreii din curte de către soldații nemți și români, aceștia s-au refugiat în fundul curții, au dărâmat gardul și au fugit să se salveze pe Aleea Alecsandri în subsolurile clădirilor, în clădirea cercului Sidoly, dar cea mai mare parte din ei au fost strânși și împușcați. Știu că s-a făcut ceva anchetă, dar nu s-a putut stabili cine a împușcat evreii de pe Aleea Alecsandri, în tot cazul au fost foarte mulți împușcați².

Nu s-a făcut o anchetă și nici nu se impunea așa ceva, deoarece nu era un lucru ieșit din tiparul pogromului planificat. Faptul nici măcar nu a fost consemnat în rapoartele în timp real, exceptând referirea chestorului Chirilovici la o așa-zisă încercare a comunistilor de a trage în soldații postați în jurul Chesturii, „spre a putea înlesni fuga evreilor arestați”, și la riposta rapidă a germanilor, care „au rănit și omorât o parte din ei”³. Siguranța s-a referit la acest măcel în raportul ei rezumativ privind ziua pogromului pregătit la 29 iunie, ora 23.20. Soldații români și germani au jefuit și omorât evrei la orele după-amiezei, se arată în raport, „pe străzi și chiar în Chestură”. Nemții pretind că au ripostat deoarece evreii au omorât doi soldați germani. Cauzele participării soldaților români la acest măcel n-au fost specificate în raport, dar nici nu era necesar⁴. Siguranța, forțele normale de poliție, Prefectura și chiar Armata s-au temut încă de atunci de reacția previzibilă a lui Antonescu cu privire la faptul că un oraș românesc devenise un teren de masacru fără ca autoritățile să păstreze un control deplin asupra evenimentelor. Când șeful serviciului de salubritate al Primăriei din Iași a fost chemat, la 30 iunie, de către comisarul Iancu pentru a pregăti acțiunea de evacuare a cadavrelor de la Chestură și din jurul ei, el a aflat de la măturătorii de stradă că în timpul nopții fuseseră deja evacuate cadavre „de la Sidoli, de prin blocuri și diferite case la ordinul Poliției și a serviciului sanitar” al orașului. La intrarea în curtea Chesturii a călcat într-un lac de sânge care i-a acoperit în întregime pingelele, și după ce a văzut zidul de morți aranjat ca lemnele pentru încălzit, privirea i s-a lovit de spărtura din gard prin care evreii fugiseră în Aleea Vasile Alecsandri – și „cum era acolo morman întreg de cadavre, am întrebat pe un gardian public, care avea accent basarabean, cum se explică că sunt atâția morți și el mi-a răspuns : I-am mai adus și noi

1. Al doilea raport al lui Braunstein despre situația evreilor din Iași, între 29 iunie 1941 și august 1944, primit de Filderman în februarie 1945, *ibidem*, nr. 3, p. 44.
2. Depoziția lui Gheorghe Leahu (inspectorul Poliției din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 30 octombrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 56b (USHMM, microfilm 48).
3. Raport al chestorului Poliției din Iași, Chirilovici, către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 43, p. 109.
4. Listă de evenimente anexată buletinului Siguranței privind cele petrecute la Iași, 29 iunie 1941, ora 23.30, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, pp. 203-204 (copie) (USHMM, microfilm 35).

și pe partea aceasta pe la ora 3 noaptea și i-am împușcat”¹. Cadavrele din case, din subsoluri, din magazine și din curți au fost evacuate deja în orele serii din ziua pogromului, 29 iunie, deoarece majoritatea locatarilor erau români și trebuia să li se dea posibilitatea să se înapoieze la locuințe. Noaptea au continuat execuțiile în afara Chesturii, deoarece în ciuda tuturor celor întâmplate, în curte mai rămăseseră peste 7.000 de evrei vii.

Rolul Armatei germane în pogrom

Avocatul Constantin Diamant (evreu botezat), arestat din greșeală în dimineața zilei pogromului și eliberat apoi de către generalul Stăvrescu – care a ordonat chiar să fie însoțit până acasă, pentru a nu i se întâmpla ceva pe drum –, a declarat că la vederea măcelului din curte, generalul a strigat către suita ce-l însoțea (printre care se aflau și șefii administrației locale): „Ce-ați făcut? Doar noi suntem stăpâni în țara noastră!”. Auzind aceste cuvinte, a adăugat Diamant, s-a apropiat de general un ofițer român care purta pe braț o banderolă roșie, și l-a tras deoparte, „spunându-i ceva ce n-am auzit”².

Acest episod rezumă toată chestiunea colaborării româno-germane în pregătirea și executarea pogromului de la Iași. Nu se poate concepe, de exemplu, că un simplu ofițer român ar fi putut îndrăzni să-l tragă deoparte pe un general român și „să-i explice” care este situația, dacă competența sa nu ar fi depășit-o pe cea a generalului în privința pogromului. Ideea pogromului s-a cristalizat la Marele Stat-Major și organul său secret, Secția a II-a, precum și la Serviciul Special de Informații, care era direct subordonat lui Antonescu. Aceste organe au colaborat cu *Wehrmacht*-ul în România și cu Comandamentul Corpului 30 german din Iași. În cursul pogromului, autoritățile române au pierdut controlul asupra evenimentelor, Iașiul devenind un uriaș câmp de măcel în care soldați din ambele armate, jandarmi, polițiști și civili români, organizați sau nu, vânau evrei, îi jefuiau și îi omorau. Un spectacol pe care Antonescu nu l-a prevăzut când a ordonat măcelărirea evreilor „care vor deschide focul” împotriva armatei și evacuarea evreilor din oraș – sau, cum s-au exprimat mai târziu miniștrii săi în ședința de guvern, „să rărească” orașul de evrei (vezi *infra*, pp. 400–401). Această abatere de la plan, pierderea temporară a controlului asupra situației (care a durat doar câteva ore), contribuția germanilor și în special teama de riposta lui Antonescu au impulsionat, în ultimele ore ale măcelului, diversele organe ale autorităților românești să încerce crearea unui alibi pentru incompetența lor, aruncând răspunderea unul asupra altuia și a tuturor asupra germanilor. Să nu uităm că, de fapt, în afară de un număr foarte mic de responsabili, nimeni nu a știut cu exactitate planul pogromului și înțelegerile la care s-a ajuns cu Armata germană; dar toți știau că evreii pot fi omorâți. Această situație a dus la rapoarte contradictorii, iar mai târziu la rescrierea și falsificarea unora dintre ele. Înțelegerile între Secția a II-a și Comandamentul Armatei 11 germane în România nu sunt cunoscute sau au dispărut, așa cum au dispărut din Arhiva

1. Vezi *supra*, p. 127, nota 5.

2. Depoziția lui Constantin Diamant (avocat) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 22 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 81b (USHMM, microfilm 48).

SSI toate documentele referitoare la pregătirea pogromului de la Iași. Se poate presupune că o parte din înțelegeri s-a făcut oral și la fața locului între reprezentanții celor două armate, română și germană. Studiarea documentelor descoperite în ultimul timp arată că cine cunoștea secretul ordinului de „curățire a terenului” în Basarabia cunoștea și înțelegerile cu germanii – cum a fost, de exemplu, pretorul Diviziei 14, Scriban.

Autoritățile locale – Poliția, Jandarmeria și Prefectura – nu erau părtașe la secretul înțelegerilor între cele două armate cu privire la pogrom, ele primind ordine și directive de la Ministerul de Interne, iar în ziua pogromului, direct de la Mihai Antonescu, care îndeplinea funcția de prim-ministru ad-interim, în timp ce Conducătorul era ocupat cu acțiunile de război. Având în vedere incapacitatea lor de a stăpâni situația – sau, cu alte cuvinte, de a executa ad litteram ordinul lui Antonescu privind pedepsirea „rebelilor” și evacuarea evreilor din oraș, ordin care nu putea fi executat fără o mare vărsare de sânge –, Poliția și îndeosebi Siguranța au încercat să se justifice, începând încă de la orele serii să raporteze că nu pot instaura ordinea deoarece nu au competența de a da ordine soldaților români și germani care participă la pogrom.

În prezent, se știe că ambele părți – Armata română și cea germană (sau, mai precis, comandamentele forțelor ce se aflau atunci în oraș, Divizia 14 română și Corpul 30 german, condus de generalul von Salmuth) – au acționat în mod coordonat și potrivit unei înțelegeri stabilite probabil oral, înțelegere care nu a fost cunoscută până în anul 1996. Tribunalul Corpului 4 Armată l-a judecat în februarie 1942 pe colonelul Lupu, în urma unor acuzații potrivit cărora ar fi apărât câțiva evrei, asociații săi de afaceri. La proces, care s-a desfășurat cu ușile închise, s-a constatat că a ordonat arestarea câtorva români care au continuat să jefuiască și să pătrundă în casele evreiești după 30 iunie; tot atunci, Lupu a prezentat ordinul secret pe care l-a primit de la Antonescu înainte de pogrom, și a făcut depoziții de câteva ori.

La interogatoriul său din 29 ianuarie 1942, Lupu s-a referit la problema eșecului păstrării ordinii, adăugând amănunte cu privire la convorbirea avută cu Antonescu în noaptea de 28/29 iunie 1941:

DI general Antonescu m-a întrebat de ce nu se poate stăpâni situația, la care am raportat că soldații sunt obosiți de multă vreme în serviciu... Am constatat că ordonanțele și servitorii se dedau la dezordine...

...Am mai constatat că în cartierul Ciurchi, germani din organizația *Todt* [și] din formațiile unei coloane a Diviziei 14 se dedau la jafuri.

Din cauză că și Poliția se dedase la jafuri [și] întrucât mi s-a comunicat că și soldații noștri cei veniți de pe front la Iași se dedau la jafuri, iar la cercetări s-au găsit asupra lor bani și lucruri furate... Am intervenit personal căci parte din poliști sau plecase din Iași sau se asociau cu cei ce jefuiau. Când a venit comandantul german a doua zi [29 iunie] s-a hotărât ca evreei împușcați – chestiunea aceasta – să rămână numai între autoritățile militare fără a fi adusă la cunoștința autorităților civile¹.

În acest document important, care a fost consemnat la șapte luni după pogrom, nu există nici urmă de pretenție că germanii ar fi pus stăpânire pe oraș, ci se subliniază că autoritățile n-au reușit să-i stăpânească pe pogromiștii și jefuitorii români. Măcelul avea legătură cu comandanții Armatei, și nu cu Poliția, cu Jandarmeria și cu Prefectura, care

1. Procesul-verbal al interogatoriului colonelului în rezervă Constantin Lupu la Tribunalul Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, Pretura Cabinetului militar „Gloria”, Dosarul de anchetă cu privire la colonelul Lupu, 29 ianuarie 1942, p. 1096, *ibidem*, p. 29 (USHMM, microfilm 48) (în continuare: „Dosarul Lupu”).

nici înainte nu au cunoscut secretul înțelegerilor cu germanii. A rămas de clarificat doar chestiunea înțelegerilor între cele două armate. La procesul lui Lupu, în februarie 1942, a depus mărturie căpitanul Ioan Mihail, comandantul pieții orașului, care a fost translator la întâlnirea dintre Lupu și generalul von Salmuth, la 29 iunie, aproximativ la ora 4 după-amiaza, ora de vârf a măcelului din curtea Chesturii. După afirmațiile căpitanului, von Salmuth i-a spus lui Lupu

că a fost o greșeală cu arestările și împușcarea evreilor și a rugat ca chestiunea să se includă între autoritățile militare, fără a mai amesteca și autoritățile civile.

– S-a hotărât împărțirea pazei orașului în două zone. Încetarea jafurilor, perchezițiilor, arestărilor de ambele părți, putându-se aresta atât soldați români sau germani care se vor deda la astfel de fapte.

– Legătura strânsă între ambele Comandamente prin telefon și curieri¹.

Depoziția confirmă că arestările și măcelul s-au executat în urma unei înțelegeri prealabile între cele două comandamente, dar că la orele după-amiezei problema a scăpat de sub control. Generalul german, care oricum era ocupat cu situația frontului, a vrut ca românii să reinstaureze ordinea în oraș și să pună imediat capăt acțiunilor de jaf și pradă, descinderilor în locuințe, precum și execuțiilor. Generalul Stăvrescu a afirmat clar: „Am primit ordin de la Corpul de armată german să fac liniște în orașul Iași”². Partea operativă a noii înțelegeri a fost inclusă în întregime în hotărârile Consiliului de colaborare de la 1 iulie 1941, la care au participat reprezentanți ai tuturor autorităților și forțelor din oraș – prefect, chestorul Poliției, șeful Legiunii de jandarmi, șeful Siguranței și șeful Inspectoratului Județean al Jandarmeriei:

Conform înțelegerii intervenite între dl comandant al Garnizoanei Iași și Comandamentul unității germane, căreia i s-a atribuit partea de sud a orașului, pentru menținerea ordinii, se va proceda imediat la prinderea și arestarea ostașilor – fie români, fie germani – sau civililor care se vor deda la arestări, maltratări și jafuri, să fie imediat arestați – militarii duși la Comenduirea Pieții, iar civilii la Chestura de poliție pentru a li se dresa acte de trimitere în judecată Curții Marțiale³.

În urma înțelegerii cu comandantul german – și, în paralel, în urma unor convorbiri telefonice cu Mihai Antonescu –, generalul Stăvrescu a ordonat la orele după-amiezei să se publice un comunicat către cetățeni în care a aruncat vina pentru cele întâmplate în oraș asupra „agenților inamici teroriști [care] au încercat în noaptea de 28-29 iunie să producă panică și dezordine în Iași”, deși pogromul a început în urma unui plan explicit și din ordinul Conducătorului. Stăvrescu a instaurat starea de asediu în oraș de la ora 7 seara până la ora 5 dimineata, a ordonat civililor să predea autorităților armele pe care le dețin, le-a cerut să rămână în case și a amenințat cu executarea tuturor locatarilor din casele de unde se va deschide focul. El a adus la cunoștință că s-a hotărât luarea de ostateci din rândul „mișcării teroristo-comuniste” și a amenințat cu „executarea a zece ostateci pentru fiecare soldat rănit sau pentru orice foc de armă”⁴. Comunicatul se adresa

1. Declarația căpitanului Ioan Mihail, comandantul pieții orașului, 25 ianuarie 1942, „Dosarul Lupu”, p. 221.
2. Telegrama nr. 24134 a generalului Stăvrescu către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 478.
3. Proces-verbal de la ședința Consiliului de colaborare, 1 iulie 1941 (copie), „Dosarul Lupu”, nr. 69.
4. Comunicatul generalului Stăvrescu, lipit pe străzi, 29 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89 (USHMM, microfilm 48).

de fapt românilor militari, jandarmi, polițiști, civili care au fost înarmați de către SSI și mulțimii, pentru încetarea pogromului. Evreii nu au avut nici un fel de arme care să trebuiască înapoiate autorităților, însă amenințările erau îndreptate împotriva lor. Din rândurile lor au fost arestați ostatecii amintiți în înștiințare. Într-un raport contrafăcut, menționat anterior, trimis, chipurile, de Stăvrescu, în cursul serii, către ministrul de Interne, el a justificat incapacitatea de a controla situația sub pretextul că nu poate da ordine germanilor, aruncând astfel răspunderea asupra lor¹.

Chiar în aceeași seară în care s-a pretins că Stăvrescu ar fi trimis telegrama, prefectul Captaru raporta că Mihai Antonescu a ordonat evacuarea întregii populații evreiești – bărbați, femei și copii: „Evacuarea se va face pe grupuri, punându-se la dispoziție numărul de trenuri necesare”. Numărul evreilor din oraș, mai adăuga el, este de cca 45.000². Prefectul Captaru a raportat că soldații germani au părăsit Chestura în urma unei înțelegeri între cei doi comandanți: „Ofițerii, subofițerii și o parte din soldații germani s-au retras la unitățile lor. Au rămas însă un număr de soldați germani, în special în cartierele Trancu, Socola și Nicolina, care au continuat să aresteze și să maltrateze evreii, aducându-i la Chestura de poliție”. Colonelul Lupu a intervenit, adaugă prefectul, să-i calmeze pe soldații germani³. În depoziția sa la procesul lui Lupu, de la sfârșitul lunii ianuarie 1942, Captaru a subliniat faptul că cei care au împiedicat reinstaurarea liniștii au fost jefuitorii români – nu i-a pomenit pe germani: „S-a dat dispoziție ca acei care nu au drept să aresteze evrei să fie arestați căci erau soldați veniți de pe front care arestau cu scopul de a jefui”⁴.

Marele Cartier General l-a demis pe colonelul Lupu din funcția sa la 2 iulie 1941, numindu-l comandant militar al orașului pe generalul Dumitru Cărlăonț. În ordinul de numire se indica faptul că principala misiune a noului comandant este să prevină orice încercare de încălcare a liniștii, enumerându-se interdicțiile care trebuie respectate cu strictețe: „Este oprit cu desăvârșire ca ofițeri sau soldați izolați să execute perchezițiuni sau să aplice singuri sancțiuni; ei nu vor sancționa decât numai în caz de legitimă apărare. Militarii care vor fi prinși în acțiuni de jaf sau omor pentru obținerea de diverse bunuri vor fi executați în cazul în care vina lor va fi dovedită pe deplin”⁵.

Siguranța a continuat să raporteze și după 29 iunie că „soldați răzleți se dedau la jafuri”⁶, iar prefectul a raportat despre continuarea execuțiilor de evrei de către soldați români și germani, precum și despre jafuri comise de soldați români care nu pot fi identificați⁷. Faptul că soldații români au continuat să umble prin oraș, să aresteze evrei și chiar să-i

1. Vezi *supra*, p. 144, nota 2 (pp. 477-478). Documentul a fost falsificat probabil la Ministerul de Interne; Stăvrescu s-a dezis de el și, în general, un comandant militar nu obișnuia să raporteze ministrului de Interne despre hotărârile luate.

2. Raport al prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 29 iunie 1941, ora 23.55, *ibidem*, p. 478.

3. Raport telefonic al prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 29 iunie 1941, ora 23.00, *ibidem*, p. 479.

4. Depoziția prefectului Captaru la Tribunalul Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, „Dosarul Lupu”, p. 211b.

5. Ordinul de numire a generalului Dumitru Cărlăonț în funcția de comandant militar al orașului Iași, Marele Cartier General, 1 iulie 1941 (copie autorizată), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 310. În ordin se arată că un ofițer german îl va însoți pe generalul Cărlăonț pentru tratarea problemelor legate de forțele germane.

6. Raportul nr. 1068 al prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 2 iulie 1941, ora 7.25, *ibidem*, p. 491.

7. Raportul nr. 1069 al prefectului Captaru către Ministerul de Interne, 2 iulie 1941, ora 7.30, *ibidem*, p. 492.

omoare pentru a-i jefui, însoțiți de civili români care-i îndrumau – într-adevăr, mai puțini decât înainte –, a fost cauza hotărârii Consiliului de colaborare a autorităților din Iași de la 1 iulie 1941 de a înlocui toate unitățile „care sunt însărcinate cu menținerea ordinii și care sunt în parte influențate în ceea ce privește tendința către abuzuri și jafuri” cu un batalion de jandarmi trimis de Marele Cartier General de la București, pentru păstrarea ordinii în oraș¹. Prefectul a raportat despre această hotărâre ministrului de Interne, subliniind că unitatea de jandarmi „urmează să înlocuiască imediat unitățile române din Garnizoană”, folosite în serviciul de pază și ordine². În cele din urmă, însuși generalul Antonescu a emis un ordin de zi soldaților săi, și după ce i-a acuzat pe evrei că au atacat Armata română, i-a acuzat și pe soldații care din „proprie inițiativă, și în majoritatea cazurilor numai cu scopul de a jefui și maltrata, atacă populația evreiască șiucid fără discernământ, așa cum s-a întâmplat la Iași”³.

În concluzie, jefuirile comise de soldați și civili români după emiterea ordinului de a le pune capăt au împiedicat reinstaurarea liniștii în oraș, și nu soldații germani. Colaborarea dintre unitățile române și cele germane s-a bazat pe o înțelegere potrivit căreia evreii trebuie arestați și uciși – însă această înțelegere a fost modificată în după-amiaza zilei pogromului, deoarece orașul se transformase într-un cimitir enorm, iar autoritățile românești scăpaseră situația de sub control. Colaborarea româno-germană nu s-a încheiat cu pogromul, ci a continuat și în orele serii, când soldații români și germani, polițiști și jandarmi i-au scos pe cei peste 7.000 de supraviețuitori din curtea Chesturii, i-au escortat la gară și i-au încărcat în ceea ce a devenit un „cimitir ambulant” pe întinsul României. Nu s-a constatat nici o tensiune între români și germani. Nici un soldat român și nici un civil român în uniformă nu a fost omorât sau rănit în încercarea de a-i împiedica pe germani să ucidă evrei; nici un soldat german nu a fost ucis sau rănit în urma vreunui act de rezistență, măcar simbolic, al vreunui militar român față de măcelărirea evreilor – cu toate că în oraș patrulau mii de oameni înarmați, de ambele părți. Toate poveștile privind o așa-zisă tensiune care ar fi existat între români și germani cauzată de dorința exclusivă a germanilor de a-i omorî pe evrei au apărut în documente falsificate, fabricate spre sfârșitul regimului antonescian, de către trimiși ai lui Mihai Antonescu, potrivit unui plan coordonat a priori, și în timpul anchetelor și procesului criminalilor de război români din anii 1945-1948, în încercarea de a se sustrage de la răspunderea pentru măcel. Soldații germani au acționat la Iași conform unei înțelegeri cu Armata română: au năvălit în case singuri sau împreună cu soldați români, au fost repartizați în patrulele care au plecat să aresteze evrei, au bătut și au omorât evrei în locuințe și în timpul marșului spre Chestură, au jefuit evrei și au furat din case, au escortat convoaie, au fost postați în fața intrării la Chestură și au împușcat și bătut cu intenția de a ucid. Pe scurt, nu au fost cu nimic mai prejos decât asociații lor la crimă, românii. În plus, ei au fotografiat pogromul și au regizat chiar scene cu scopul de a le fotografia; preferau în special fotografii de evrei cu barbă, evrei înainte și după execuție, mormane de cadavre... Mașini germane înzestrate cu megafoane, puse la dispoziția pretorului Scriban, au circulat prin oraș transmitând marșuri militare și comunicând

1. Proces-verbal de la ședința Consiliului de colaborare condusă de prefectul Captaru, întrunită la 1 iulie 1941 (copie), *ibidem*, p. 264.

2. *Ibidem*.

3. Ordinul generalului Antonescu către ministrul de Interne, 5 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, X, nr. 23, p. 79.

anunțuri mincinoase despre rebeliune și pedepse. Ofițeri germani au amenințat în limba germană evrei din convoaie care treceau prin Piața Unirii, pe străzile Cuza Vodă și pe lângă Chestură : „Acum vă vom lichida o dată pentru totdeauna ! ”. Soldați germani care au fost încartiruiți în clădirile școlilor au tras în evrei din convoaie care au trecut pe lângă ei, iar membrii organizației *Todt* și soldații au bătut cu drugi de lemn și fier până ce fețele nu mai puteau fi identificate. Dar pentru Armata germană, Iașiul nu a fost un scop în sine. Pogromul nu a fost parte dintr-un plan operativ, ci un ajutor acordat unui aliat antisemit de a se debarasa de evreii lui, așa cum acesta l-a planificat ca parte din propria sa politică.

Einsatzgruppe și pogromul de la Iași

Este foarte important de notat că, deși au acționat pe teritorii care au revenit între granițele României după 22 iunie 1941, în România efectiv (inclusiv la Iași) *n-au acționat* nici *Einsatzgruppe* și nici o altă unitate SS. După rebeliunea legionară, regimul antonescian nu a permis trupelor SS sau *Gestapo*-ului să acționeze pe teritoriul României. Traseul deplasării *Einsatzgruppe D* pe teritoriul României este cunoscut și confirmat prin documente. *Einsatzgruppe D* a fost atașat Armatei 11 germane, instalată în România, avându-l în frunte pe generalul Eugen von Schobert. Aria ei de acțiune cuprindea întreg teritoriul dintre România și Caucaz. *Einsatzgruppe*, sub conducerea colonelului Ohlendorf, a părăsit Düben (Saxonia) la 21 iunie, ajungând la 30 iunie la Sighișoara, în sudul Transilvaniei, într-o regiune populată de germani localnici (numele german al orașului – Schässburg), trecând prin Arad și orașelul Milbach. La Sighișoara, cele două *Einsatzkommando* – EK 10, EK 11 (subunități ale *Einsatzgruppe*) – s-au împărțit în alte unități secundare, *Sonderkommando* (în continuare Sk) 10a, 10b, 11a, 11b. Majoritatea membrilor *Einsatzgruppe D* au ajuns în orașul Piatra-Neamț, unde se afla atunci Marele Cartier General al Armatei române și Marele Stat-Major al Armatei a 11-a, la 4 și 5 iulie 1941 (cu alte cuvinte, după pogromul de la Iași), iar aici s-au atașat Armatei germane. La 12 iulie, colonelul Ohlendorf s-a întâlnit cu generalul von Schobert, căruia i-a raportat că a primit libertate de acțiune. Marele Stat-Major al Armatei a 11-a a repartizat Sk 10a Corpului 30 Armată (care a cuprins cinci divizii germane și trei românești).

Obiectivul de acțiune îl constituia orașelul Bălți din Basarabia – dar întrucât mai continuau lupte, Sk 10a a intrat în târgul bombardat și distrus abia la 9 iulie și a organizat pe loc o operațiune [în germană – *Aktion*], după ce soldații români măcelăriseră deja un număr de evrei. O altă subunitate, Sk 10b, a fost transferată de către Marele Stat-Major al Armatei a 11-a Armatei a 3-a românești, și a intrat în Cernăuți la 6/7 iulie (prin Suceava). La 8 și 9 iulie, ea a organizat o mare operațiune contra evreilor din oraș. O subunitate a Sk 10b a plecat spre Hotin încă înainte de terminarea operațiunilor militare și a ucis acolo intelectuali evrei și rabini, în afară de medici (la cererea autorităților românești, deoarece era nevoie de ei).

Prin cele două subunități ale sale – Sk 11a, Sk 11b –, Ek 11 a fost instalată la Bârlad (în centrul Moldovei), la începutul lunii iulie, ca unitate separată (și în acest caz, după pogromul de la Iași). La 3 iulie, a primit ordin de la Armata a 11-a să trimită un

Sonderkommando (un comando special) să se atașeze Armatei a 4-a române, al cărei obiectiv de operațiuni îl constituia Chișinăul, capitala Basarabiei. Sk 11a a plecat la 3 iulie din Piatra-Neamț și a trecut prin Bacău, Adjud și Ghidigeni (sat aflat la 25 km sud de Bârlad), iar de acolo și-a continuat drumul, la 13 iulie, prin Vaslui, Iași, Ungheni, Cornești și Rădeni (unde s-a alăturat Corpului 54 german), iar la 17 iulie a intrat în Chișinău, unde a organizat câteva operațiuni împotriva evreilor, plecând apoi în direcția Nicolaiev și Marea Neagră. Ek 11a și Ek 10b, care au fost atașate armatelor românești, au rămas doar un scurt timp subordonate acestora, alăturându-se cu prima ocazie corpurilor militare germane¹.

Această scurtă descriere a itinerarului înaintării și acțiunilor unităților *Einsatzgruppe* pe teritoriul României dovedește, fără îndoială, că nici una dintre unitățile sale nu s-a aflat la Iași în ziua pogromului și nu a participat la el. Prezența unor unități SS nu a fost menționată în nici un document românesc sau german în timp real. Inspectorul de siguranță Emil Gioseanu, care a raportat tot timpul Direcției Generale a Siguranței din București despre situația de la Iași, a cerut chestorului Poliției din Iași, la 30 iunie, printr-o telegramă fulger, să trimită polițiști în patrulare, întrucât a aflat că soldații germani din organizația *Todt*, și chiar soldați români, vor încerca să continue pogromul². În telegramă nu se amintește deloc despre o unitate SS la Iași, în plus, Siguranța ar fi știut despre asta. Șeful Siguranței din Iași a raportat (după pogrom) Biroului Statistic, filiala din oraș a Secției a II-a a Marelui Stat-Major, la 4 iulie, că „soldați germani din organizația *Todt*, pretinzând că s-a omorât de către evrei doi soldați de ai lor, au mitraliat parte din evreii adunați în curtea Chesturii și au omorât 500 dintre ei”³ – documentul este fals. Evrei care au atestat după război și după ce s-a aflat în public denumirea SS – denumire globală, cu înțelesul de ucigași ai poporului evreu – s-au referit la membri ai organizației *Todt* ca membri SS și pentru faptul că purtau uniforme militare diferite de cele ale soldaților germani și din cauza cruzimii lor uriașe și a satisfacției personale de care au dat dovadă în cursul uciderii și torturării evreilor. Neînțelegerea și-a găsit expresia și în limbajul depozițiilor. Așa, de exemplu, Jean Sigler a declarat în 1945 că soldații români care au omorât evrei au beneficiat de ajutorul „batalioanelor SS, *Todt* și a batalioanelor nemțești”⁴. Un alt evreu a spus că la intrarea în Chestură erau postați „nemți din batalioanele SS fiecare cu un ciomag de lemn și fier în mână și ei au bătut până la sânge și au omorât pe loc evrei”⁵. Și în acest caz, e clar că este vorba de membri

1. Această concluzie se bazează pe cercetarea raporturilor *Einsatzgruppe*, care au fost publicate (parțial) de autor în original. Vezi Ancel, *Documents*, V, și studiul comprehensiv al eruditului german Krausnick despre activitatea *Einsatzgruppen*, care nu lasă loc la presupuneri: Helmut Krausnick și Hans Heinrich Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938-1942*, Teil I, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart, 1981, pp. 195-200. Jean Ancel, „The Jassy Syndrome”, I, pp. 36-37.
2. Telegramă secretă și foarte urgentă a lui Gioseanu către chestorul Poliției din Iași, 30 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 85, p. 22 (copie) (USHMM, microfilm 36).
3. Raport secret al directorului Siguranței către Biroul Statistic al Armatei din Iași, 4 iulie 1941, *ibidem*, p. 122. Membrii *Todt* nu erau soldați și nu purtau grade; aveau uniforme de culoare neagră, deosebite de uniforme soldaților germani. Autoritățile române au crezut că sunt soldați dintr-o unitate specială (la fel au crezut și evreii) – Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 122 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului din București, 18 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29, p. 19 (USHMM, microfilm 48).
5. Declarația lui M.A. Schönfeld la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată, *ibidem*, vol. 24, p. 81 (USHMM, microfilm 47).

Todt, care, după cum am menționat, erau câteva zeci în tot orașul, potrivit declarației colonelului Lupu. O încercare organizată de falsificare a istoriei întemeiată pe inducere în eroare a făcut-o regimul lui Ceaușescu, când doi „istorici” ai partidului au publicat în 1978 un „studiu” despre pogrom în care au afirmat că „la Iași a fost o formație SS cu punctul de comandă într-o clădire de pe strada Ștefan cel Mare”¹. Și întrucât, au adăugat ei, autoritățile românești erau la curent cu acțiunile violente comise „de poliția militară germană, de formațiile SS și ale organizației *Todt*” *contra populației Iașiului* (cu alte cuvinte, împotriva locuitorilor români), a existat temerea că vor încerca să lichideze populația evreiască „din pașnicul oraș moldovenesc”. În studiu s-a mai afirmat că maiorul german Stransky, „atașatul nazist” pe lângă Serviciul Special de Informații, a luat legătura cu câțiva dintre fruntașii legionarilor din Iași. În prezent, când sursele amintite de istoricii partidului au putut fi verificate, s-a dovedit că este vorba de o escrocherie². O altă afirmație, făcută de șeful Serviciului Special de Informații, Cristescu, când a fost anchetat despre așa-zisa participare a Feldgendarmeriei germane la pogrom, este și ea falsă. Unitatea Feldgendarmerie 683, jandarmerie de campanie, care a fost instalată la Vaslui, a trimis la Iași o subunitate după pogrom, la 30 iunie, sub comanda căpitanului Diel. Misiunea unității, așa cum a notat-o comandantul Feldgendarmeriei, a fost „asigurarea unităților militare germane la Iași, prevenirea legăturii între agenți din

1. A. Karețki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978, pp. 45, 48, 50.
2. Controlarea surselor pe care s-au bazat afirmațiile istoricilor partidului a devenit posibilă după ce copii din dosarele anchetei juridice a pogromului de la Iași au fost predate Arhivei Holocaustului de la Washington. Afirmația că în Iași s-a aflat o unitate SS care și-a avut sediul pe strada Ștefan cel Mare folosește ca sursă protocolul interogatoriului șefului Serviciului Special de Informații, Cristescu, care a pretins că SSI nu a avut nici o legătură cu pogromul și că agenții lui nu s-au aflat în oraș nici înainte, nici în timpul și nici după desfășurarea evenimentelor. Eșalonul special nu a fost și nu a participat la pogrom, a subliniat Cristescu, întreaga acțiune fiind organizată „de către elemente germane și române din serviciile clandestine germane de informații: *Gestapo*, *SD* și *Geheime Feldpolizei*”. Afirmațiile lui Cristescu au fost respinse, în 1948, de Tribunalul român care i-a judecat pe criminalii de la Iași, stabilindu-se că pogromul a fost pregătit de către oamenii lui Cristescu și că la Iași a acționat o unitate specială a Serviciului Special de Informații. Trebuie remarcat faptul că Cristescu nu a amintit la ancheta sa despre SS, despre o unitate SS sau despre strada Ștefan cel Mare. El a recunoscut că „am constatat în iunie 1946 că dosarul acestei anchete informative [despre pogromul de la Iași, pregătit de SSI] lipsește de la Serviciul Special de Informații (SSI)” – de aceea, „pe cât posibil”, a încercat să reconstituie evenimentele din memorie. După părerea sa, „germanii au aranjat o provocățiune la Chestura Poliției Iași”. În apropierea Chesturii „s-au tras cu armele asupra trupelor din organizația *Todt* care se găseau în mare număr în Iași, și cu toate că nici unul din ei nu a fost rănit, au provocat dezlănțuirea masacrelor”. A doua afirmație, că Stransky s-ar fi întâlnit cu câțiva dintre fruntașii legionarilor din Iași înainte de pogrom, nu apare în „sursa” citată, „Actul de acuzare nr. 20”. În paginile citate în notă de către cei doi istorici ai partidului nu se menționează nimic despre o întâlnire dintre Stransky și șefi ai legionarilor, dar se spune explicit că „Instrucția a stabilit că acest masacru a fost organizat și executat de Serviciul Secret și de capii autorităților civile și militare din Iași” și că informația furnizată de acuzatul Cristescu, care „încearcă să înlăture amestecul serviciului său în masacrul de la Iași”, este inacceptabilă și s-a dovedit a fi neverosimilă. Despre Stransky se spune că a fost implicat în pregătirea pogromului în domeniul militar, că s-a aflat la Iași la 26 iunie 1941 și s-a întâlnit cu generalul Stăvrescu. Și în acest caz, nu există nici o legătură între sursa citată și descrierile din „studiu” – însă aici „istoricii” partidului au acums intenționat concluziile anchetei juridice și chiar le-au răstălmăcit. Vezi protocolul anchetei lui E. Cristescu la Tribunalul militar din București, 4 iulie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 54, pp. 11, 13, 16; „Actul de acuzare nr. 20”, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, pp. 16-17. Sursele sunt identice cu cele citate de „istoricii” partidului.

Iași și Rusia, dezarmarea unor cetățeni și grija pentru îngroparea cetățenilor morți. Evreii din Iași au încercat o revoltă armată și au amenințat pe soldați din Iași în încercarea de a deranja [activitatea] pe front. 2.500-5.000 au fost împușcați”¹. Se poate deci stabili că la Iași nu au acționat forțe ale *Einsatzgruppe D*, nici unități SS sau de *Feldgendarmerie*, ci doar soldați ai *Wehrmacht*-ului – în afară, bineînțeles, de români aparținând tuturor organelor și serviciilor. Germanii i-au ajutat pe aliații lor, plecând apoi mai departe pentru a-și pune în aplicare politica de cucerire și exterminare.

1. Raportul Comandamentului unității *Feldgendarmerie* 683, 12 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, V, nr. 8, p. 14.

Capitolul 5

„Trenul morții”

Ordinele lui Ion Antonescu de a fi evacuați toți evreii din Iași înainte de pogrom au fost descrise anterior. Mihai Antonescu a repetat în ziua pogromului, la 29 iunie, dispoziția de evacuare a întregii populații evreiești din Iași, „cu bărbați, femei și copii, evacuarea făcându-se pe grupuri”¹. Generalul Stăvrescu a cerut statului-major al Armatei a 3-a să-i repartizeze vagoanele necesare pentru evacuare, și a ordonat prefectului și gării din Iași să pregătească trenurile : „Divizia 14 a dispus toate cele de mai sus, având în vedere situația presantă din acel moment și faptul că tot ea avea în sarcină menținerea ordinii în Garnizoana Iași”². Comandantul militar al orașului, colonelul Lupu, care a primit ordinul telefonic de la Antonescu în noaptea de 28 iunie 1941, a spus la ancheta sa din august 1945 : „Nu știu cine a dat ordinul ca evreii să fie duși la gară”³. Iar generalul Stăvrescu a declarat la anchetă : „Eu n’am nici o legătură în ceea ce privește operațiunile de garnizoană cât și transportarea [evreilor] celor rămași în viață la gară pentru a fi imbarcați și transportați”⁴. Colonelul Chirilovici, care în diversele sale anchete i-a făcut răspunzători pe germani pentru evacuare, la 30 iunie 1941 a raportat : „Conform ordinului M.U. [Divizia 14] și ordinului verbal telefonic al dlui prefect de județ, urmând a fi evacuați în zonă un număr de evrei și alți suspecți indezirabili, am însărcinat pe comisarul Zaharia Nicolae, împreună cu agentul de poliție Popescu Petre să supravegheze și să conducă la gară primul convoi de evrei”⁵.

Toate autoritățile care au avut legătură cu pogromul au fost implicate și în evacuarea supraviețuitorilor din curtea Chesturii. Colonelul Chirilovici – care, probabil, nu a știut de

1. Secretarul general al Ministerului de Interne, maiorul Emil Plăsnilă, către Tribunalul militar al Comandamentului 2 Teritorial, clarificări referitoare la rețeaua de comandă privind decizia de a evacua evreii din Iași și destinațiile evacuării, 13 septembrie 1941, Ministerul Afacerilor Interne, Arhiva Operativă, Dosar 108233, p. 344, vol. 30 (în continuare : Arhiva Ministerului de Interne) (copie : USHMM, microfilm 48).
2. Raport secret și urgent al locțiitorului chestorului Poliției din Iași, Chirilovici, către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași, cu privire la autoritatea care a ordonat evacuarea (Chirilovici clarifică faptul că ordinul nu a fost primit de la Ministerul de Interne), 14 septembrie 1941, *ibidem*, p. 346.
3. Proces-verbal privind ancheta lui Constantin Lupu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 8 august 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 12b.
4. Proces-verbal privind confruntarea dintre generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 8.
5. Poliția din Iași către Inspectoratul Regional de Poliție, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 39, p. 46 (USHMM, microfilm 44).

ordinul lui Antonescu – a raportat, la câteva ore după terminarea evacuării, că nu era posibilă „rămânerea evreilor în cursul nopții în curtea Chesturii, unde se găseau aproximativ 5.000 care prezentau un mare pericol, neputând fi păziți și datorită faptului că în oraș focurile evreilor comuniști continua [de aceea] s’a hotărât de către autoritățile militare și civile – Prefectura de județ și Divizia 14 – evacuarea [lor] în două transporturi afară din oraș”¹. Prin aceasta se confirmă faptul că în seara zilei pogromului, la Chestură mai erau 5.000 de evrei în viață, în afară de miile de oameni care fuseseră măcelăriți în acest loc sau în drum spre Chestură. În realitate, în curtea Chesturii erau aproximativ 8.000 de evrei în viață (vezi *infra*, p. 190).

Aranjamentele practice de evacuare au fost stabilite, în ședința comună a șefilor autorităților din oraș, pe la ora 4 după-amiază (când în curtea Chesturii și în jurul ei erau măcelăriți mii de evrei). După ședință, Chirilovici a ordonat adjunctului său „să ia măsuri ca evreei să fie trimiși la gară”². Un ofițer inferior de poliție a notat că la Chestură au avut loc două ședințe, la una dintre ele participând și un ofițer german – și că după prima ședință „a fost strânsă armata la Chestură, infanterie și jandarmerie”; apoi inspectorul Leahu (care, după afirmațiile acestui ofițer, a participat la ședință) a ordonat „să se formeze grupuri de militari însoțiți de poliția basarabeană... pe care apoi le-a trimis pe teren”.

La a doua ședință „s-a hotărât scoaterea evreilor din oraș” – ceea ce însemna, de fapt, aplicarea ordinului de evacuare pe care comandanții superiori îl cunoșteau dinainte³. În aceeași noapte, șeful Siguranței, Gioseanu, a raportat că „operația de culegere a evreilor s’a sistat din ordinul dlui General Comandant”⁴. În numele generalului Stăvrescu, au fost făcute publice înștiințări care interziceau cetățenilor să circule pe străzi după ora 19.00, ora începerii organizării efective a polițiștilor și a altor escortatori în vederea scoaterii evreilor din Chestură⁵.

Colaborarea cu forțele germane a funcționat bine, iar comandantul companiei de poliție militară a Diviziei 14 a descris aplicarea deciziilor comune luate în ședința de coordonare de la ora 16.00: „[La Chestură] a sosit un maior german atașat pe lângă Divizia 14, care a adunat pe toți ostașii germani și le-a ordonat să înceteze masacrul. Soldații germani s’au supus și s’au retras la postul lor de comandă”. El însuși, a adăugat Darie (fără să menționeze coordonarea și ordinele explicite pe care le-a primit, pentru a nu se implica în participarea la genocid), a adunat toți polițiștii care se aflau în clădirea Chesturii, în număr de 200-300, și „am ordonat acestora să treacă la posturile lor,

1. Raportul nr. 99 al colonelului Chirilovici către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 43, p. 109.
2. Proces-verbal privind depoziția lui Gheorghe Leahu (adjunctul chestorului Poliției din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 30 octombrie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, pp. 56b-57 (USHMM, microfilm 48). Leahu i-a menționat pe cei care au participat la ședință, dar, pentru a nu-și asuma răspunderea, a pretins că nu a fost acolo – însă depoziția unui polițist l-a incriminat (vezi *infra*).
3. Depoziția lui Gratian Sprânceană (comisar) la Tribunalul Poporului, 19 iulie 1945 – copii: *ibidem*, vol. 37, pp. 61-62, USHMM, microfilm 43.
4. Raport telefonic nr. 23651 al lui Emil Gioseanu (inspector de siguranță) către Direcția Generală a Poliției din București, 30 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 229 (USHMM, microfilm 36).
5. Înștiințarea „Cetățeni” din 29 iunie 1941, în numele generalului Stăvrescu, *ibidem* (fără număr de pagină) (USHMM, microfilm 36).

spunându-le că este ordinul guvernului să se înceteze împușcările și schingiuirea populației evreiești, cu toate că nu promisem nici un ordin de acest fel”¹.

Prefectul Captaru, ale cărui rapoarte (cele care n-au fost falsificate) reflectă în general situația, a menționat în seara aceea, la ora 23.00, că în oraș a fost întărită paza și că „s’a luat înțelegere cu Comandantul Corpului Armată German de către dl general Stăvrescu, comandantul Diviziei 14, care a ordonat ridicarea patrulelor germane. Ofițerii, subofițerii și o parte din soldații germani s’au retras la unitățile lor”. Dar, a adăugat Captaru, în câteva cartiere au mai rămas soldați germani care continuă să aresteze evrei și să-i maltrateze². Apoi, Captaru a raportat că, în înțelegere cu generalul Salmuth, „s’a dispus ca o companie germană să se găsească la Chestura Poliției Iași, pentru a asigura ordinea din punctul de vedere al militarilor germani”³. De fapt, nu era vorba de o companie, ci de o grupă de zece soldați.

Controlul asupra soldaților români și asupra cetățenilor care au participat la pogrom a fost mai dificil, iar în acest scop, pe arterele principale ale orașului au circulat automobile cu megafoane care transmiteau în permanență valsuri. Pretorul Scriban, care a circulat într-o astfel de mașină, i-a anunțat atât pe cetățeni, cât și pe soldați că „petrecerea” s-a terminat: „Din ordinul generalului Antonescu rebeliunea iudeo-comunistă a fost înăbușită. Toți românii să depună armele”⁴. Asemenea comunicate au fost transmise și după lăsarea serii, pentru a-i convinge pe români să înceteze arestările și execuțiile. Măcelul din curtea Chesturii a continuat totuși până la ora 20.00. Inspectorul de poliție Cosma a raportat direct Siguranței din București, la ora 23.00, că s-a restabilit liniștea și că traficul a fost oprit cu desăvârșire la ora 19.00 – „În oraș patrulează trupe române și posturi de pândă polițienești”⁵, cu scopul de a împiedica măcelul și jafurile comise de cetățeni și soldați români. Un polițist a declarat pur și simplu că el și alți polițiști au primit la ora 7.00 ordin *să aducă* evreei la Chestură, iar seara, *să-i conducă* pe evrei la vagoane, în gară⁶. Ordinul de a deschide porțile Chesturii, de a-i scoate pe evrei și rându-i în convoi a fost dat la ora 20.00⁷. A fost o zi lungă și oboseitoare

1. Depoziția lui Constantin Darie (maior) la Tribunalul pentru judecarea criminalilor de război din București, 3 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27 (USHMM, microfilm 47). Aceasta a fost una dintre depozițiile preliminare ale comandanților măcelului din Iași. Timp de trei ani, ei au schimbat versiuni, din când în când au mai adăugat amănunte, încercând să-i acuze pe alții de măcel – sau exclusiv pe germani. Este puțin probabil ca Darie să fi îndrăznit să anunțe 300 de polițiști, *fără să primească vreun ordin în acest sens*, că guvernul a decis încetarea măcelului. Dacă ar fi declarat că a primit ordin să înceteze măcelul, ar fi însemnat să recunoască în felul acesta că primise ordin să înceapă măcelul.
2. Raport telefonic al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, ora 23.00, Consiliul Securității Statului, Fond Documentar, Dosar 2934, vol. 273, p. 380 (în continuare: Arhiva Securității) (copie: USHMM, microfilm 13).
3. Raport telefonic nr. 1054 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, ora 9.20, *ibidem*, p. 381. În dimineața aceea, Captaru a cerut ministrului de Interne să aprobe ordinul de evacuare, în conformitate cu dispoziția vicepreședintelui Consiliului de Miniștri (*ibidem*, p. 382).
4. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 88 (USHMM, microfilm 48).
5. Copie a comunicatului telefonic al inspectorului Cosma către Direcția Generală a Poliției din București, 29 iunie 1941, ora 23.00, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 245 (USHMM, microfilm 36).
6. Proces-verbal al anchetei acuzatului Vasile Morcov (polițist), la Tribunalul Poporului din Iași, 17 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 39, p. 4 (USHMM, microfilm 43).
7. Raport al comisarului Constantin Barbu, ofițer de siguranță din Poliția din Iași, cu privire la ancheta polițistului Mihai Anițulesei, 3 iulie 1947, *ibidem*, vol. 55, p. 16 (USHMM, microfilm 44).

și pentru polițiști, iar mulți dintre polițiștii locali au așteptat momentul eliberării. Nu însă și cei din Basarabia și din Bucovina, care s-au oferit să escorteze convoaiele la gară – „probabil cu gândul de a-i jefui”, după spusele unui polițist local¹. Un șef de secție de la Poliția din Chișinău, care a condus un convoi la gară, a descris și el – în cuvinte simple, care nu cuprind deplina grozăvie la care a luat parte – transferarea evreilor spre moarte: „Mai pe seară după ce [s']a umplut curtea Chesturii de evrei, care erau morți, care mai scăpaseră printre ei vii, s'a primit un ordin de la Chestură ca să fie escortați la vagoane pentru deportare”².

„Turma morților”

Evreii care mai păstrasera încă o înfățișare umană au înțeles imediat că „eliberarea” din curtea Chesturii este ultimul lor drum spre moarte. Urișa curte semăna cu un abator în care măcelarii și-au întrerupt activitatea la căderea serii, dar n-au părăsit locul de muncă. Din cauza dispozițiilor privind camuflajul care erau respectate cu strictețe, curtea a fost cufundată în întuneric, și numai la intrare – la poartă – străbăteau raze de lumină de la lanternele polițiștilor și din clădirea Chesturii. Cine privea din acest loc putea să vadă începutul zidului mare al morții în partea dreaptă, din care răsăreau capete și pantofi – după cum fuseseră aranjați morții –, și zidul mic de morți din stânga, iar între ele, începutul unei uriașe Pete umane înroșite de sânge, din care numai primul rând putea fi văzut în mod clar, în spate succedându-se, după mișcarea lanternelor, țeste însângerate și capete palide. Pavajul curții era acoperit cu băltoace de sânge care se scurgeau spre stradă. Camuflajul nu includea și reducerea la tăcere, astfel încât aerul vibra de un zumzet continuu de vaiete, gemete de durere, sunete neclare pe care le emit oameni în agonie, în așteptarea morții, plânsuri în surdina pe care numărul mare al celor năpăstuiți l-au transformat într-un zgomot de fond neîntrerupt. În acest moment, polițiștii și-au bătut joc pentru ultima oară de supraviețuitorii măcelului – ultima tortură sufletească înainte de a-i da pe mâna altora: „La ora 9 seara ni s'a ordonat să ne încononăm pentru a porni spre casele noastre, spunându-ne că din ordinul generalului Antonescu suntem eliberați”³. Când s-a întunecat, și-a amintit un alt evreu, în jurul orei 20.00, „s'a strigat că toți, în afară de răniți, să se încoloneze că li se dă drumul”⁴. Polițiștii au primit ordin să se desfășoare de-a lungul străzii Alecsandri, pe ambele părți, până la strada Cuza Vodă, „după care s'au deschis porțile Chesturii, evreii au fost așezați în rânduri, duși la gară și încărcăți în tren”⁵.

1. Memoriul lui Leon Cristiniuc (polițist) către președintele Tribunalului din București, secția I, fără dată (iunie 1948), înainte de darea sentinței, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 58, p. 69b (USHMM, microfilm 44).
2. Depoziția lui Nicolae Ștefănuț (polițist) la Tribunalul Poporului din București, 3 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 89b (USHMM, microfilm 48).
3. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 88.
4. Depoziția lui Moise Lupu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, p. 12.
5. Proces-verbal de la ancheta lui Aurel Gramatiuc (polițist) la Siguranța din Iași, 3 iulie 1947, *ibidem*, vol. 55, p. 15 (USHMM, microfilm 44).

Evreii au descris cele petrecute altfel : polițiștii s-au încăpățânat ca masa de oameni să mășăluiască în rânduri de câte șase. Numai șase. Primele rânduri au fost aranjate relativ repede, fiind formate din ultimii evrei aduși la Chestură, dintre cei care erau cât de cât întregi, în afară de câteva zeci cu oase sau membre zdrobite, care nu au putut fi aruncați în mormanele de răniți sau pe „zidurile morții”, și peste care mulțimea călca acum în întuneric. Primii încolonați au fost înlăturați repede de la intrare, fiind zoriți cu lovituri de bastoane de către polițiști.

Convoiul creștea mereu și era împins înainte, pentru a permite adăugarea de rânduri în spate, fără a începe marșul spre gară. Când s-a pus în mișcare, convoiul era enorm. Majoritatea evreilor au înțeles atunci că nu vor fi eliberați, ci doar s-a făcut haz pe socoteala lor. Mormanele de cadavre și ura românilor i-a făcut să înțeleagă că ziua pogromului nu se încheiasă : „Tot drumul pe care-l parcurgeau era plin, acoperit cu cadavre de copii, femei, bărbați în mormane, în stive. Erau victimele din timpul zilei”¹. Nu toate cadavrele fuseseră aranjate pe trotoare, iar cei ce păseau erau obligați să calce peste ele : „Pe tot drumul am văzut numai cadavre pe străzi, bărbați, copii, femei cu prunci în brațe, zăceau pe stradă, iar noi călcam peste ei”². Cine nu păsea în ritmul dorit sau ieșea din rând era împușcat pe loc. Cele două tanchete care acționaseră deja în timpul zilei au reintrat în acțiune, „au trecut peste coloană omorând o mulțime de lume”³. Starea de asediu nu i-a împiedicat pe sute, poate mii de români „să se despartă” de evrei : de-a lungul traseului de la Chestură la gară așteptau o mulțime de oameni, de ambele părți ale străzii, „lovind în evacuați, au bătut, au înjosit și chiar i-au jefuit” :

Cum am ieșit din curte am fost întâmpinați de un potop de strigăte și vociferări, huiduieli și amenințări de către o anumită lume, haidamaci, masați de-a lungul gării... Pe strada ce duce la vale spre gară mulțimea nu s’a mai putut abține și atunci fiecare înarmat cu ce avea în mână, un retevei, o coadă de mătură, o doagă de butoi sau simple crăci de copac, au început să dea în noi. Lui socru’ meu i-au zburat pălăria și l-a inundat sângele, s-a muiat puțin de la genunchi, dar [în ultima clipă] și-a revenit și ne-am continuat drumul mai mult în fugă până-n rotonda din fața gării. Aici era „vama”.

Soldați și jandarmi cotrobăiau prin buzunarele tuturor, lucrau atent și migălos să nu le scape nimic. Mie mi-a luat portvizitul cu acte și 8.000 lei, ceasul Cyma brățară, stiloul, două batiste. Au observat din livret că sunt locotenent de rezervă și l-au rupt în bucăți. S-au adunat acolo diverse și multe obiecte de valoare și mari sume de bani. Apoi a început al doilea purgatoriu : continuarea către tren... Pe lângă bestiile civile au început și soldații să dea în noi, cu armele⁴.

Evreii au primit ordin să rămână culcați în gară, cu fața în jos, fiind avertizați – atât de ofițerii români, cât și de cei germani, în limba germană – că cine va înălța capul va fi executat. Dezlănțuirea mulțimii, călcarea pe cadavre în drum spre gară, loviturile, înjosirea, jaful și ruperea actelor personale au fost remarcate de către alți supraviețuitori. Printre ei au fost și unii care au observat că polițiștii și soldații care-i însoțeau spre gară erau beți și miroseau puternic a alcool :

1. Declarația lui Leon Haimovici, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 37, p. 67 (USHMM, microfilm 43).
2. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, p. 49 (USHMM, microfilm 48).
3. Declarația lui David Cușmaru la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 40b (USHMM, microfilm 43).
4. Jurnalul farmacistului Hirsch Zille, înaintat Tribunalului Poporului, fără dată (1944), *ibidem*, vol. 37, p. 26 (USHMM, microfilm 43).

Pe drum [spre gară] întreaga populație de pe ambele trotuare priveau arătând cu pumnii și unul [dintre români] repezindu-se la mine ca să ridic mâinile... s'a repezit și mi-a luat ceasul. Ajungând în fața gării, un cordon de soldați beți ne percheziționează actele, le aruncă pe jos, banii se pun în sac și restul obiectelor, stilou, ceas, batistă, portofel în sacul celălalt. Am rugat să iau actele înapoi. [Soldatul] a țipat... că nu vei avea nevoie [de ele] unde pleci și altul s'a repezit cu patul puștii [lovindu-mă] pe spate de două ori... Mai departe pe traseul liniei ferate [erau] așezați soldați, ofițeri, cu arme în mână și cu ele trăgeau în noi¹.

Aceste imagini și fapte s-au repetat în decursul nopții, până în jurul orei 1.00, când s-a încheiat încărcarea a 2.430 (de fapt cca 5.000) de evrei în primul tren, care a plecat la ora 2.00 în direcția Târgul Frumos (vezi *infra*).

În zorii zilei au fost scoși de la Chestură și restul evreilor, care au fost îmbarcați în al doilea tren. Acest tren și-a încheiat traseul la Podu Iloaiei. De data aceasta, printre evacuați se aflau copii și multe femei care refuzaseră în orele dimineții să se despartă de soții sau de copiii lor, sau nu reușiseră să-și facă drum spre poartă :

Pe la orele 4 dimineața am fost scoși de-a valma bărbați, bătrâni, femei și copii, înșiruiți în convoaie și duși la gară. În fața gării am fost culcați toți, cu fața la pământ, până când a venit un ofițer de gardieni publici care ne-a lovit pe fiecare în parte cu un ciomag pentru a ne număra și apoi am fost îngrămădiți în vagoane².

Și acești evrei au suferit de pe urma atacurilor mulțimii, în drum spre gară. Majoritatea civililor români nu au obosit și nu s-au dus acasă, deși nimeni nu i-a anunțat când (și dacă) va pleca un al doilea transport. În al doilea transport au fost introduși, în afară de evreii rămași în curte, și cei arestați în zilele premergătoare pogromului și ținuți în beciurile Poliției, precum și supraviețuitorii măcelului de pe strada Alecsandri – cei care au fost duși în curtea Legiunii de jandarmi a județului și nu la Chestură – și evreii arestați chiar în cursul nopții sau la ultimele razii făcute în orele dimineții, cu câteva ore înainte de plecarea trenului, și transportați apoi cu camioane direct la gară³.

Evreii scoși noaptea din curtea Chesturii au fost aranjați în rânduri de câte șase – și ei s-au lovit de numeroasele cadavre aruncate pe drumul spre gară : „Pe tot parcursul ne-am lovit peste tot de cadavre de bărbați, femei și copii care au fost uciși cu o zi înainte și nu au fost îndepărtate”. Așa cum am arătat, și acești evrei au fost bătuți, înjosiți și jefuiți de cetățeni români pe drum, dar au „avut parte” și de o altă experiență : în orele nopții au sosit în gară trenuri cu pasageri din alte orașe, îndeosebi din București. Piața din fața gării era acoperită cu evrei cărora li se ordonase să stea culcați cu fața la pământ : „Călătorii români de la gară spre oraș călcau fără milă pe noi cu bagaje în mână”⁴. „Plimbarea peste corpurile noastre”, cum a denumit această experiență un alt evreu, se petrecea, cum am spus, în timp ce ofițeri germani și români urlau că cine va înălța capul va fi împușcat – „Și peste capetele noastre au curs pături de arme, curele [și] picioare”⁵.

1. Declarația lui Jean Sigler la Poliția din Iași, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 20 (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui Morit Suhăr la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 40, p. 24b (USHMM, microfilm 43).
3. *Cartea Neagră II*, p. 33.
4. Declarația lui Jean Șoihăt la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 42, p. 387 (USHMM, microfilm 43).
5. Declarația lui Moise Șmil la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, p. 401b.

Unul dintre evrei, care a încercat până în ultima clipă să scape de a fi băgat în convoi, „întrucât am presupus ce ne așteaptă”, a văzut mulți polițiști care au intrat dimineața devreme în curtea Chesturii, repezindu-se asupra recalcitranților și asupra răniților care de fapt nu se puteau mișca, dar nu erau crezuți:

Loviți mereu, am fost nevoit să mă încolonez în acea lungă *turmă* pe care o presimțeam că va fi a morții. Conduși de nemți și români am luat drumul gării Iași, fiind flancați de mitraliere și mașini înarmate. *Aveam impresia sinistră a unei regizări machiavelice*¹.

Însoțitorii români ai celor două convoaie spre gară – care, după cum am spus, erau în majoritate polițiști „străini” și jandarmi – n-au ținut minte nici un eveniment deosebit. În fruntea echipei de polițiști care au escortat acele convoaie s-au aflat doi șefi de secție de poliție, Ion Leucea și Constantin Ciuhat. Leucea și-a amintit că, „împreună cu alți polițiști și ofițeri de poliție, cu soldați români și germani”, a dus convoiul de evrei de la curtea Chesturii la gară. „După ce am ajuns cu convoiul la gară, eu am plecat și am intrat într’o cârciumă.” Dar l-au găsit acolo doi agenți care i-au transmis ordinul să ia 16 polițiști și să însoțească trenul la Roman². A urcat în tren, dar, după spusele sale, a dormit până la Roman. De aici rezultă că el n-ar fi participat la toată gama de torturi și asasinații de evrei – de care nu-și amintea – din momentul îmbarcării și până la sosirea lor în Roman. Pe parcursul acestei călătorii au fost asasinați, sufocați sau au pierit peste 2.000 de evrei.

Al doilea comandant de convoi, Ciuhat, a declarat că însoțitorii convoiului au primit ordin să-i însoțească pe evrei în ziua pogromului, la orele după-amiezei – sau, cum s-a exprimat el în anul 1945, „să însoțească cetățenii evrei de la curtea Chesturii până la gară”. Aceeași misiune i-a fost dată și comandantului unității de polițiști care urma să se desfășoare în Basarabia, Victor Dragota:

Eu am fost la aceste cordoane ca conducător până la gară. Ajunși cu convoiul la gară, s’a dat un ordin, nu știu de către cine, ca toți evreii să fie culcați la pământ. După aceea se ridicau grupuri de câte 30-40 oameni [adică evrei] pe care-i conducea la vagoane șeful de secție Acostăchioaiei Petre. În vagoane nu știu câte câți se îmbarcau, despre îmbarcarea lor știe gardianul public Cristiniuc³.

Numele tuturor însoțitorilor români au fost dezvăluite încă din faza anchetelor, din anul 1945⁴. Toți au fost anchetați și nimeni nu a ținut minte ce s-a întâmplat⁵. Jandarmii din această unitate au fost postați toată ziua la Chestură, cu tot ce presupune această misiune, iar noaptea au primit ordin ca, împreună cu polițiștii, „să escorteze pe evreii adunați în curtea Chesturii, cu scopul de a-i conduce la gară”. Jandarmul Petre Dobreț

1. Declarația lui Samuel Bogen la Poliția din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, p. 409 (sublinierile îmi aparțin).
2. Proces-verbal al anchetei lui Ion Leucea la Tribunalul Poporului din București, 25 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 88b (USHMM, microfilm 48).
3. Dare de seamă asupra anchetei lui Constantin Ciuhat la Tribunalul Poporului din București, 24 septembrie 1945, *ibidem*, pp. 88-88b.
4. Depoziția lui Gheorghe Leahu la Tribunalul Poporului din București, 29 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 55b; declarația lui Ion Leucea înaintată Tribunalului Poporului din București, fără dată, p. 87b.
5. *Ibidem*.

a descris astfel faptele lui de la gară: „Evreii conduși în convoaie în dosul gării au fost culcați cu fața pe jos pe caldarâm, măsură luată spre a se evita evadarea lor. De aici acești evrei erau imbarcați în vagoane”¹. După aceea jandarmii au plecat cu camioane spre Târgul Frumos, pentru a-i lua în primire și însoți mai departe pe evreii care mai rămăseseră din convoi. Și el, și camarazii săi nu au observat nimic deosebit. Comandantul acestui grup de jandarmi, Florin Ghineraru, urma să devină peste câteva luni „spaima ghetoului Bershad” și spaima altor ghetouri din Transnistria. Abilitatea tratării evreilor a căpătat-o la Iași.

„Averea celor plecați”

Inspectorul Siguranței, Gioseanu, de la Inspectoratul Regional de Poliție, a telegrafiat (la 30 iunie 1941, în primele ore ale dimineții) Direcției Generale a Poliției din București că situația s-a liniștit. În zorii zilei, un tren cu 2.530 de evrei a plecat în direcția Roman – Târgu-Jiu (destinația finală a trenului încă nu era cunoscută), iar „peste câteva minute va pleca al doilea lot de circa 1.962 evrei tot cu tren special” (și, într-adevăr, a plecat). Arestările au fost sistate la ordinul generalului Stăvrescu. Dimineata au ieșit patrule mixte de soldați români și germani pentru a împiedica jefuirea locuințelor evreiești de către soldați și cetățeni români, „așa cum s-a întâmplat în mahalale cu locuințele *părăsite* de evrei”. Gioseanu a propus superiorilor săi ca „averile celor plecați să le preia și da în custodie Parchetele civile”².

Propunerea nu era practică. „Averea celor plecați” devenise bun fără stăpân încă înainte de alungarea evreilor din casele lor, fiind împărțită între polițiști, jandarmi, soldați – români și germani – și vecinii lor, care au luat tot ce se putea, fără rușine, chiar și atunci când evreii încă se mai aflau în case, cu certitudinea că nu vor fi pedepsiți și că în cele din urmă evreii vor dispărea. Ordinea publică s-a destrămat. Autoritatea centrală a învățat destul de repede că dezordinea nu poate fi limitată doar la evrei, motiv pentru care s-a grăbit să oprească prădarea și jaful pe care ea însăși le-a permis. Înainte de toate trebuia oprită campania de jaf și asasinate dusă de soldații români pe cont propriu, de a-i retrace în garnizoană pe toți soldații din Iași și de a-i înlocui cu alții. Antonescu a dat un ordin de zi prin care i-a înfierat pe soldații care au încercat să rezolve „pe cale particulară” problema evreiască (vezi *infra*, pp. 177-178).

După pogrom s-a făcut o percheziție inopinată la angajații Poliției din Iași, găsindu-se asupra lor mari sume de bani. La șeful de secție Leucea s-a găsit, printre altele, o pereche de cercei³. După evacuarea evreilor din curte, dar înainte de scoaterea miilor de cadavre și lichidarea celor grav răniți, s-au adunat tot felul de obiecte și bani pe pavajul acoperit cu sânge. Căpitanul Darie și-a amintit că „toate valorile, obiecte sau bani, ce se găseau pierdute în învălmășeală [nu în timpul pogromului!] din curtea Chesturii erau

1. Depoziția lui Petre Dobreț (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 15 ianuarie 1946, *ibidem*, vol. 30, pp. 232b-233 (USHMM, microfilm 48).
2. Raport telefonic nr. 23651 al lui Emil Gioseanu (inspector de siguranță), 30 iunie 1941, dimineata; copii: Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 230 (USHMM, microfilm 36).
3. Depoziția lui Matei Cosma (inspector de poliție) la Tribunalul Poporului din București, 15 februarie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 746 (USHMM, microfilm 48).

depuse într'un sertar în cabinetul dlui chestor, obiecte ce au fost inventariate și ulterior predate”¹. Vicepreședintele Comunității, Avram Hahamu, a văzut în curtea Chesturii, în ziua de miercuri, 2 iulie, când a fost adus acolo cu toți rabinii și cu douăzeci dintre fruntașii Comunității (care n-au fost uciși, pentru a servi drept ostateci), „mormane de încălțăminte și haine de la cei uciși”².

Bunurile evreilor – jefuite în zilele pogromului și după pogrom, din case și de la evrei – au ajuns în posesia cetățenilor români și a soldaților din ambele armate. Nimeni nu a fost pedepsit pentru că a jefuit sau a ucis evrei. În cele din urmă, s-au luat măsuri pentru a pune capăt jafului și asasinatelor, deoarece împiedicau restabilirea liniștii și ordinii în oraș, punând într-o lumină negativă regimul antonescian în ochii statelor care mai întrețineau încă relații diplomatice cu România, printre care și Statele Unite și Elveția.

Ultima înjosire

„La urcarea în vagon eram din nou loviți cu drugi, răngi de fier, cravașe de cauciuc, paturi de armă și scuipați și batjocoriți ca o ultimă maltratare adusă unor trimiși la moarte.”³ La această ultimă maltratare au luat parte și ceferiști români, în afară de jandarmi, polițiști și soldați din ambele armate. Majoritatea torționarilor erau români. Toți au acționat în concordanță și cu putere, odihnindu-se de la o misiune la alta. Sute de evrei au fost răniți în timpul îmbarcării, alte sute care erau deja răniți au fost răniți a doua oară, iar alte sute au fost aruncați morți în vagoane în urma „ultimei înjosiri”, după cum a numit această fază a pogromului unul dintre supraviețuitorii evrei. Înjosirea cuprindea „numărarea” evreilor întinși pe pământ cu drugi de lemn de numeroase ori și călcarea lor în picioare, fugărirea printre două „garduri vii” de soldați postați din timp și care loveau cu sălbăcie și în ritm spinări și picioare. „Recepția” lângă vagon includea înfigerea de baionete și bățai pentru a-i grăbi pe evrei să urce, chiar omorârea celor slabi, și, în sfârșit, zvârlirea răniților în vagoane concomitent cu înfigerea de baionete în cei care urcaseră deja, pentru a-i zori să-i tragă pe răniți înăuntru. Un evreu care era culcat cu fața la pământ a descris astfel momentul „numărării”:

Deodată am auzit strigând pe cineva în românește „pe cine am să-l lovesc cu bățul acela se va ridica” și așa a fost. Când am fost lovit m'am ridicat, atunci am auzit că ne numără. După ce a fost un număr destul de oameni pentru vagon, am intrat către portița din dreapta peronului unde abia un soldat neamț iar ne număra. Dacă am trecut de el era un gard de santinele române cu arme și baionete care ne loveau și ne scuipau până la ușa vagonului. Acolo cine nu a putut sări îndată a fost ajutat cu vârful baionetei, până s'a umplut vagonul bine și au fost închise ușile⁴.

1. Depoziția lui Constantin Darie (maior) la Tribunalul Poporului din București, 29 august 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 44b.
2. Depoziția lui Avram Hahamu la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 28 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, p. 209b (USHMM, microfilm 45).
3. Declarația lui Manase Isovici la Poliția din Iași, 7 septembrie 1944, *ibidem*, vol. 42, p. 403b (USHMM, microfilm 43).
4. Memoriu a lui David Bandel către Tribunalul Poporului din București, fără dată, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 338b.

Un alt evreu a descris același moment pe scurt : „În timp ce ne îmbarcau, santinele române și gardieni ne-au înfipt baionetele în noi și ne’au lovit cu cravașa. Foarte mulți au murit”¹. În diferite porțiuni ale „cursei cu obstacole” au fost postați ceferiști care au bătut evrei cu ciocanele folosite la verificarea roților. La „numărătoare” au luat parte ofițeri de la Poliția din Iași, care se aflau acolo – unul dintre ei, Leon Cristiniuc, comandantul gardienilor, „un tânăr chipeș, mi se pare licențiat în drept”, cum l-a descris un evreu care s-a străduit mult să-și salveze tatăl. Comandantul gardienilor s-a folosit de cizmă sau de bici pentru a-i „număra” pe evrei și pentru a le ordona să se ridice. „Subsemnatul am fost [numărat] cu bocancul”, a adăugat același evreu.

Înainte de îmbarcare am fost iar mânați să trecem printr-un culoar format din soldați și ceferiști, care ne loveau cu patul puștii, baionete sau ciocane... Eu am fost lovit la frunte de o baionetă, deasupra ochiului drept. Din cauza sângelui care îmi împiedica vederea nu mai știu cum am ajuns în vagon. Totuși știu că în momentul în care s’a închis vagonul în urma noastră, acel ce era însărcinat aci cu numărătoarea a strigat „o sută ! ”².

La unul dintre vagoane, evreii au fost numărați de responsabilul biroului de mișcare și de ceferiști³. Echipați cu ciocane și băte, i-au bătut pe evrei fără întrerupere și cu sălbăticie, de parcă se luau la întrecere – „Unii dintre noi la această numărătoare nici nu s’au mai ridicat”⁴. De fapt, oricine a fost postat lângă ușile vagoanelor îi bătea și rănea pe evreii care nu reușeau să se cațere în grabă pe podeaua înaltă a vagonului, acțiune dificilă și pentru oameni în putere, darămite pentru răniți și bătrâni. Deosebirea dintre polițiștii și soldații români și germani s-a rezumat doar la uneltele folosite : polițiștii români băteau cu bastoane de cauciuc, iar soldații înțepau cu baionetele. „Am fost băgați 100-120 în vagoane de nemți și de români care ne înțepau cu baionetele dacă nu urcam mai repede.”⁵

Trebuie amintit că acțiunea de încărcare s-a desfășurat pe întuneric, din cauza camuflajului impus în oraș : „Am fost luați în primire de un gard viu de soldați care loveau cum puteau și pe întuneric ne-au urcat în tren”⁶. Din cauza întunericului și a distanțelor reduse între trenurile care staționau în gară totul s-a făcut din apropiere, aproape în intimitate. Astfel, evreii care n-au făcut față ritmului au fost împușcați de aproape și, în general, cu pistoale. Nici un român sau german n-a fost rănit de gloanțe, în ciuda întunericului, ceea ce constituie o dovadă a planificării și organizării acțiunii. „Soldați nemți și români ne numărau câte 120 și ne băgau în vagon. Care nu se putea urca repede îl împușca sau îl înțepa cu baioneta.”⁷ Jandarmul Constantin Macovei, care a

1. Depoziția lui Ițic Aron la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 420b.

2. Depoziția lui Marcel Perla la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 30, pp. 8b-9 (USHMM, microfilm 48). Un alt evreu l-a identificat printre „numărători” pe unul dintre șefii biroului de mișcare.

3. În ideologia comunistă, ceferiștii erau considerați, *post factum*, un grup antifascist și pro-comunist – în realitate, ei au fost printre primii simpatizanți ai Gărzii de Fier, s-au evidențiat prin antisemitismul lor și au participat activ la pogromul din Iași.

4. Depoziția lui Mayer Iuhr (vezi *supra*, p. 154, nota 3), p. 88b.

5. Depoziția lui Benjamin Kahane la ședința Curții de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 12 (USHMM, microfilm 47).

6. Depoziția lui Leon Șloimovici la ședința Curții de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, p. 18.

7. Depoziția lui Moise Ghinsberg la ședința Curții de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 211.

escortat un convoi la gară, a ținut minte că au numărat evreii și apoi i-au urcat în vagoane, „câte una sută sau peste o sută”, și că în convoiul pe care el l-a condus „se aflau și femei și copii, în vârstă de câte 12, 13, 14 ani”¹. Invalidul de război Leon Haimovici a făcut tot ce i-a stat în putință să rămână lângă băiețelul său. În curtea Chesturii a refuzat să se elibereze fără el, și noaptea aproape că s-a sacrificat pentru a rămâne cu el :

Neuitate vor fi aceste numărători, când mă temeam că această numărătoare să facă ca nu cumva să fiu despărțit de băiatul meu, el fiind trimis într'un vagon iar eu în altul. Câte lovituri ne-a costat faptul de a fi împreună, nici nu mai știam, dar am izbutit. Am fost înșepat cu baioneta și deși sângele îmi curgea șiroaie, nu-mi păsa. Eram iar împreună. Am fost urcați împreună în vagoane. Nu știam încotro ne va duce. Credeam că vom fi duși undeva la muncă. Nu bănuiam că vom ajunge să învidiem pe cei morți în Iași. Nu știam că mai târziu ne vom ruga să ne împuște. Îi vom implora dar ei refuzau spunând că nu facem [valorăm – *n.m.*] nici cât un glonț. A muri de sete nu e moarte așa de grea, ziceau ei².

Cine a fost responsabil de evacuarea evreilor cu trenurile – care au devenit „ale morții”? Generalul Stăvrescu a declarat : „Eu n'am avut nici o legătură în ceea ce privește operațiunile de garnizoană cât și transportarea celor rămași în viață la gară pentru a fi imbarcați [în trenuri] și transportați”³.

Colonelul Lupu, primul care a primit ordinul de a evacua toți evreii din Iași, cu trenuri, „pachete, pachete”, personal din partea lui Antonescu, în ajunul pogromului, nu a spus nimic despre ordinul respectiv, aruncând întreaga răspundere asupra prefectului Captaru : „Răspunderea situației de la Iași în timpul masacrului cade în primul rând asupra prefectului de județ, care nu a dat nici un ordin și nici nu a luat nici o măsură pentru a împiedica cele ce s'au petrecut”. Ulterior, când s-a referit la evacuarea evreilor cu trenuri, s-a contrazis. După spusele sale, a văzut un convoi de evrei care era escortat spre gară de către *soldați germani* : „Am urmat coloana până la gară, dar văzând că nu pot face nimic m'am întors înapoi. Întorcându-mă la Prefectură, prefectul col. Captaru m'a întrebat din al cui ordin sunt arestați aceia [evreii] și conduși spre gară”⁴. Prefectul Captaru a recunoscut că a primit ordin scris, de la Ministerul de Interne, de a-i evacua pe evrei, care a confirmat o dispoziție verbală anterioară, dar a pretins că acesta s-a referit numai la primul tren, cu 2.500 de evrei, pe când evacuarea celui de-al doilea transport s-a făcut la ordinul germanilor (afirmație mincinoasă), reducându-și răspunderea la jumătate. A mai adăugat că nu el a condus operațiunea, deoarece avea competența să păstreze ordinea numai în județ, nu și în Iași, „care făcea parte din zona militară de operațiuni”⁵.

Chestorul Poliției, Chirilovici, ai cărui polițiști din subordine au escortat (împreună cu jandarmi și soldați) evreii la gară, însoțindu-i și în continuare, a pretins că „evreii de la Chestură au fost evacuați și trimiși la gară din ordinul autorităților superioare administrative,

1. Depoziția lui Constantin Macovei (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 14 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 66b (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Leon Haimovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, fără dată (aprilie 1945), *ibidem*, vol. 30, p. 16b (USHMM, microfilm 48).
3. Proces-verbal privind confruntarea dintre generalul Stăvrescu, generalul Leoveanu și colonelul Lupu la Tribunalul Poporului din București, 7 iulie 1945, *ibidem*, vol. 7, p. 13 (USHMM, microfilm 47).
4. *Ibidem*.
5. Protocolul interogatoriului acuzatului Captaru în ședința Tribunalului din București din 14 iulie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 77b (USHMM, microfilm 47).

la care operațiune nu am colaborat și nu am cunoștință”¹. Ion Leucea, polițistul care a condus unul dintre convoaie, a spus că a primit ordinul de la superiorii săi și „dimpreună cu alți polițiști și comisari, armata română și germani am condus convoiul de evrei din curtea Chesturii la gară”². Inspectorul adjunct de poliție, Matei Cosma, a aruncat răspunderea evacuării supraviețuitorilor din curtea Chesturii, transportării lor la gară și îmbarcării lor în vagoane „de către gardieni și șefii de secție gardieni” asupra chestorului Poliției, Chirilovici, și asupra secretarului Chesturii, Gheorghe Stănculescu, deoarece „această operațiune a fost efectuată de către elementele din Chestura Poliției Iași”³.

Așadar nimeni nu a fost răspunzător pentru evacuarea, transferarea supraviețuitorilor, împușcarea celor slabi, maltratarea pe parcurs și la gară, libertatea acordată civililor de a-i lovi pe evrei, trecerea tanchetelor peste convoi, jaful și bătăile în așteptarea îmbarcării, formarea „gardului viu” de soldați, polițiști, jandarmi și ceferiști sau pentru aranjamentele practice cu aliații germani care au participat la toate fazele acestei acțiuni. Era ca și cum evreii înșiși ar fi hotărât să părăsească Chestura și să se evacueze cu trenurile. Un ceferist care a povestit despre operațiunea de îmbarcare a evreilor în vagoane a descris în cuvinte simple scenele, așa cum și le amintea :

Am plecat spre gară, unde am văzut un mare număr de evrei întinși cu fața la pământ, fiind păziți de către *polițiști, jandarmi* și *nemți*. În dimineața de luni am asistat la încărcarea în vagoane a evreilor și am văzut următoarele scene : Poliția compusă din șefi de gardieni și gardieni, dimpreună cu jandarmi și cu unii din nemți, înghesuiau în vagoane sub lovitură cu arma și cu măciucă, în vagoanele cu marfă ce formau garnitura pregătită. Evreii erau încărcăți în vagoane prin înghesuire atât cât putea să încapă... Am văzut la încărcare și ofițeri din Jandarmerie... care supravegheau această operațiune de îmbarcare și care asistau la maltrătarile ce se făptuiau de către subalterni, soldați, subofițeri și polițiști⁴.

Acest ceferist i-a văzut deci pe toți participanții la operațiunea de încărcare... în afară de ceferiști. Unul dintre supraviețuitori a declarat că „foarte mulți evrei au fost uciși de loviturile de ciocan pe care le primeau de la ceferiștii care erau în gară și care poartă aceeași vină ca și ceilalți criminali”⁵.

Răspunderea pentru dispoziția de evacuare a evreilor o poartă Ion Antonescu și Mihai Antonescu, ministrul de Interne, care a primit ordinul spre executare, și autoritățile din Iași, prefectul, Poliția, Jandarmeria, garnizoana, unitatea germană care se afla atunci la Iași, gata întotdeauna să-și ajute, în asemenea chestiuni, aliații dornici să scape de evrei. Este important să subliniem că și această acțiune s-a născut la București și nu la Berlin, așa cum au dovedit-o mai târziu dezbaterile de la ședințele de guvern (vezi *infra*, pp. 399 *sqq.*), și aceasta în ciuda eforturilor – care au continuat vreme de cincizeci de ani – de a disculpa autoritățile românești și poporul român și de a arunca întreaga răspundere asupra germanilor.

1. Memoriul lui Constantin Chirilovici (colonel) despre „comportarea sa legată de pogromul din 29 iunie 1941”, fără dată (prezentat tribunalului în august 1946), *ibidem*, vol. 51, p. 88 (USHMM, microfilm 43).
2. Rezumatul depozițiilor angajaților de la Poliția din Iași, pregătit de Procuratura Tribunalului Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 26, p. 24b (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Matei Cosma (inspector de poliție) la Tribunalul Poporului din București, 15 februarie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 73b.
4. Depoziția lui Gheorghe Mar (lucrător CFR) la Tribunalul Poporului din București, 7 februarie 1946, *ibidem*, vol. 33, p. 359b (USHMM, microfilm 41) (sublinierea îmi aparține).
5. Notele lui Puiu Cotler despre „trenul morții”, fără dată, *ibidem*, vol. 42, p. 422b.

Contribuția CFR-ului la „trenul morții”

Cine a fost răspunzător de *pregătirea trenurilor* care au devenit un cimitir mobil al evreilor din Iași? Cu alte cuvinte, cine a ordonat pregătirea a două trenuri pentru evacuarea evreilor și cine a executat aceste dispoziții? Răspunsul la această întrebare simplă s-a complicat tot mai mult de-a lungul anilor, din cauza încercării tuturor celor implicați în desfășurarea pogromului de a fugi de răspundere. Lanțul de comandă în asemenea cazuri este, în aparență, clar. O autoritate executivă ordonă șefului gării Iași să pregătească un tren, șeful gării cere inspecției de mișcare să formeze trenul indicând numărul vagoanelor și felul lor, iar personalul biroului din stație stabilește locul de staționare a trenului pe perimetrul gării, care avea douăzeci de linii paralele, conform categoriei trenului, modul de încărcare și urgența acțiunii. Dar în gara Iași se afla și un delegat special al Marelui Stat-Major, un locotenent-colonel cu competențe largi, care supraveghea circulația spre front, și nici un tren nu intra sau pleca din gară fără știrea și aprobarea lui. Pe teritoriul gării se afla și o formațiune militară aflată sub comanda unui căpitan. Așadar „trenul morții” atingea două domenii – birocratic-administrativ și militar.

În ciuda faptului că toți responsabilii români pentru evacuarea supraviețuitorilor evrei din curtea Chesturii au încercat să ascundă adevărul și să arunce întreaga răspundere asupra germanilor, avem posibilitatea de a reconstitui lanțul de comandă și ordinele care au condus la continuarea pogromului pe altă cale. În 1947, prefectul Captaru a recunoscut că în ziua pogromului, la ora 7 seara, a fost chemat la telefon de ministrul adjunct de Interne, Jak Popescu, acesta „dându-mi ordin să intervin la Inspecția de Mișcare Iași, pentru a pune la dispoziție pentru trimiterea celor arestați la Chestură numărul necesar de vagoane”, în vederea trimerii lor la Pașcani sau la Vaslui, conform dispozițiilor ce vor fi date în continuare¹. Ora indicată și destinațiile de evacuare nu erau reale. Ordinul de evacuare al lui Antonescu indica în mod clar lagărul Târgu-Jiu și sudul României în general. Captaru a transmis ordinul chestorului Poliției, Chirilovici, și a dorit să afle despre câți evrei este vorba. Chirilovici i-ar fi spus de 2.530 de evrei, iar „restul să fie lăsați liber” – afirmație care, desigur, nu era adevărată. După aceea Captaru i-a cerut inspectorului de mișcare, Romulus Ciugulescu, să pună la dispoziția operațiunii de evacuare 50 de vagoane „goale și acoperite”².

Ciugulescu, inspector adjunct responsabil cu mișcarea trenurilor, a ținut minte telefonul primit de la prefect și a adăugat că l-a întrebat pe Captaru care este destinația transportului, iar prefectul i-a răspuns că „aceasta nu mă privește”. Ciugulescu a transmis ordinul „subalternilor mei pentru executare”, adică inspectorul biroului de mișcare de serviciu, Claudius Rivalet. Într-o scrisoare trimisă în august 1945 Tribunalului Poporului din București, Ciugulescu – care între timp avansase în importanta funcție de inspector-șef al CFR-ului – declara că într-adevăr a primit ordinul de la prefectul Captaru și l-a executat, deoarece era atunci inspector de serviciu. Dispoziția „a fost transmisă” pentru

1. Depoziția lui Dumitru Captaru (colonel) la Procuratura Generală din București, Cabinetul pentru anchetarea criminalilor de război, 19 noiembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 125b (USHMM, microfilm 47).
2. *Ibidem*, p. 126. Pentru a nu se autoincrimina, Captaru a mai pretins că evreii au fost duși la gară de către „o unitate germană puternică”, o unitate de poliție militară a Diviziei 14 și un număr de polițiști români. Captaru purta răspunderea formală pentru dispoziția de a forma trenul și pentru îmbarcarea evreilor în vagoane.

„executare” și „s-a dat ordinul” de a pregăti 50 de vagoane acoperite. Cuvintele *evrei*, *evacuare*, *încărcare* ș.a. n-au apărut în scrisoare, iar în general a lăsat senzația că este persecutat din cauza unei probleme tehnice în care a fost implicat în trecut¹.

În zorii zilei de 30 iunie i s-a comunicat că trenul a plecat în direcția Pașcani, iar el ar fi fost surprins că nu s-au folosit toate vagoanele puse la dispoziție pentru transport (adică au fost înghesuiți mai mulți evrei în fiecare vagon). A doua zi dimineața, la ieșirea din tură, s-a dus acasă. „Eu personal nu am asistat la îmbarcarea evreilor, întrucât nu m'am putut mișca din biroul meu și nici nu era în competența mea... După aceea am fost informat că îmbarcarea au făcut-o germanii.”² Așa cum am menționat, el nu a văzut nimic, misiunea lui reducându-se la o problemă birocratică, de primire și transmitere mai departe a unui ordin în vederea executării. Adjunctul șefului de gară, Nicolae Savinescu, a primit ordinul și a dat dispoziție inspectorului de mișcare de serviciu, Rivalet, să formeze trenul dintr-un stoc de 160-180 de vagoane aflate la dispoziția prefectului, pentru eventuala evacuare a populației din Iași. Vagoanele au fost trase de pe linia interioară la peronul trei, din fața sălii de așteptare. Rivalet le-a cerut responsabilului cu transportul de mărfuri și responsabilului cu manevrarea vagoanelor în stație să execute ordinul. Și într-adevăr, ei s-au îngrijit să despartă 50 de vagoane de marfă din stoc, transferându-le de la linia 16 la peronul 3, exact în fața sălii de așteptare³.

Nicolae Savinescu – care, „făcea parte din Mișcarea legionară”, după cum au stabilit instanțele juridice – a pretins că vagoanele alese pentru operațiune erau dintre cele pregătite în vederea evacuării populației, fiind deci „curățate, dezinfectate și spălate”⁴. Funcționarul de la mișcare Cezar Ionescu și-a amintit că Savinescu a ordonat să fie scoase 12 vagoane dintre cele pregătite, „pentru că aveau obloane, care se puteau deschide”, preferându-se vagoane fără aerisire, care serveau pentru transportul de mărfuri și nu erau potrivite „pentru transportarea vitelor sau a altor animale, întrucât nu aveau orificii de aerisire”⁵. În continuare, s-a dovedit că Savinescu a fost de față la îmbarcarea evreilor și chiar a supravegheat acțiunea, bătând el însuși evrei și înjurându-i⁶. Comandantul postului de poliție al gării, comisarul Gheorghe Apostolescu, care a pretins că nici el nu a avut vreo legătură cu operațiunea transportării evreilor, a spus că „din oamenii din colectivul de conducere”, la îmbarcarea evreilor în vagoane au fost prezenți adjunctul șefului de gară Nicolae Savinescu și inspectorul Rivalet. Comisarul și-a mai amintit că „lucrătorii CFR din gara Iași au primit ordin să bată cu scânduri geamurile de la vagoanele de marfă în care au fost îmbarcați locuitorii evrei din orașul Iași”⁷. Acestea erau vagoane care aveau totuși ferestre. Manevrele pentru despărțirea vagoanelor cu ferestre de cele fără ferestre sau cu orificii mici în apropierea tavanului au fost complicate.

1. Scrisoarea lui Romulus Ciugulescu (inspector-șef la CFR) către Tribunalul Poporului din Iași, 12 iunie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 159 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Romulus Ciugulescu (inspector-șef la CFR) la Tribunalul Poporului din București, 10 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 20-20b (USHMM, microfilm 43).
3. Declarație prezentată de Nicolae Savinescu (adjunctul șefului gării din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 8 septembrie 1945, *ibidem*, p. 7.
4. Proces-verbal de la anchetarea lui Nicolae Savinescu (adjunctul șefului gării din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 6 septembrie 1945, *ibidem*, p. 4b.
5. Darea de seamă preliminară a Procuraturii cu privire la acuzatul Nicolae Savinescu (cuprinzând și un rezumat al depoziției lui Cezar Ionescu), fără dată (1945), *ibidem*, p. 3.
6. Depoziția lui Corneliu Zborschi (șef de birou în gara Iași) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 25 august 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 156 (USHMM, microfilm 43).
7. Depoziția lui Gheorghe Apostolescu (comisar de poliție) la Tribunalul Poporului din București, *ibidem*, vol. 37, p. 94b.

Pe perimetrul gării se aflau atunci 800 de vagoane cu armament și muniții. Și, în general, îmbarcarea evreilor a fost o acțiune complicată, care a necesitat coordonare și un efort organizatoric din partea ceferiștilor. Vagoanele staționate la peronul 16 (de mărfuri) au fost transferate, printr-o manevrare prudentă, la peronul 8, iar apoi la peronul 3 (pentru pasageri).

„După ce se umplea un vagon [cu evrei] se împingea garnitura mai departe [fără locomotivă] spre a aduce în fața peronului vagonul următor spre încărcare. Astfel s’a încărcat un număr de 36 vagoane” – așa a descris Savinescu acțiunea de îmbarcare. El a văzut în gară numai germani, și chiar a subliniat acest lucru: „Nici un funcționar al gării Iași de serviciu, precum nici un element aparținând autorităților noastre [românești] nu a luat parte la aceste îmbarcări, care au fost exclusiv conduse și efectuate de germani”. Și a mai adăugat că nu poate preciza „câți oameni au fost îmbarcați în fiecare vagon”¹. El doar a auzit că *germanii* i-au zorit pe evrei. Apoi și-a amintit că deși a alocat 50 de vagoane la primul tren, 14 au rămas goale, și ele au fost folosite la pregătirea celui de-al doilea tren, care urma să cuprindă 30 de vagoane. Dar și în acest caz au rămas nefolosite, din diverse motive, 16-18 vagoane, „iar restul de vagoane au rămas în depozitul stației”. De data aceasta și-a amintit că „din cauză că în depozitul de vagoane al stației Iași nu au fost suficiente vagoane închise pentru transportul vitelor prevăzute cu aerisire am fost nevoit să completez garnitura de 50 de vagoane și cu vagoane de marfă de tot felul, care nu erau prevăzute cu obloane de aerisire”. El nu și-a amintit câte vagoane cu aerisire au fost în al doilea tren și câte au fost închise ermetic. Și, în general, nu el s-a ocupat atunci de manevrarea vagoanelor în gară, ci adjunctul său, Claudius Rivalet, și funcționarul de serviciu pentru astfel de probleme, Ionescu. De aceea, nu el a cerut „schimbarea a 12 vagoane în primul tren pentru că nu aveau obloane care puteau fi deschise [pentru aerisirea vagonului sau pentru a le permite evreilor să evadeze – *n.m.*]”².

La manevra din gară s-au folosit două locomotive, un număr necunoscut de ceferiști (care au dirijat trenul cu lanterne speciale pentru camuflaj sau au fost postați în vagoane pentru acționarea frânelor), muncitori care au împins cu mâinile vagonul care era la rând pentru îmbarcare, funcționarii și directorii care au coordonat operațiunea, majoritatea urmărind ce se întâmplă din gară, de la ferestrele etajelor superioare, și oamenii de legătură și telefoniștii care coordonau mișcarea trenurilor cu stațiile următoare.

Nici inspectorul de mișcare din gara Iași, Ion Țăranu, care a coordonat deplasarea trenului, nu și-a amintit prea multe, deoarece birourile lui fuseseră mutate, la 25 iunie din perimetrul gării pe o stradă din apropiere. După spusele sale, a rămas acolo în noaptea evacuării, în gară aflându-se efectiv ajutorii lui și inspectorii de serviciu. El și-a amintit că primul tren cu evrei a plecat fără o destinație clară. În noaptea evacuării evreilor i s-a comunicat telefonic că și gara a fost atacată, la fel ca și alte clădiri din Iași în ziua rebeliunii, dar nu știe cine au fost agresorii. Prefectul a ordonat telefonic inspectorului de serviciu Ciugulescu să pregătească în gară 50 de vagoane, „în vederea unor *transporturi de deportați politici*. Stația a executat ordinul primit de la Prefectură”³.

1. Depoziția lui Nicolae Savinescu (adjunctul șefului gării din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 6 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 34-35.
2. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Nicolae Savinescu (adjunctul șefului gării din Iași) la Tribunalul Poporului din București, 14 martie 1946, *ibidem*, vol. 37, p. 96b.
3. Depoziția lui Ion Țăranu (inspector de mișcare) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 4 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 21-21b; depoziția lui Ion Țăranu la Tribunalul Poporului din București, 20 august 1946, *ibidem*, pp. 23-23b.

Și Săvinescu, arestat la sfârșitul anului 1945, a pretins că nu a avut nici o legătură cu lichidarea evreilor. Singura lui misiune a fost pregătirea trenului, iar când primul tren cu evrei a ajuns la stația vecină Cucuteni, „ne-a confirmat sosirea garniturii fără a ne raporta nimic extraordinar” cu privire la tren¹.

Și responsabilul cu circulația pasagerilor, Rivalet, a explicat anchetatorilor că el nu a făcut altceva decât să îndeplinească „ordinele în ceea ce privește mișcarea de vagoane”. Nemții sunt cei care i-au îngrămădit pe evrei în vagoane și „noi funcționarii CFR-ului neavând absolut nici un amestec, nepermițându-ni-se nici măcar a ne apropia de tren”. În afară de aceasta era întuneric absolut, iar el nu a văzut ce s-a întâmplat. După spusele sale, numai după ce s-a luminat de ziuă „am văzut de departe soldați români”. Este adevărat că a fost amestecat în arestarea unui ofițer evreu, maiorul dr. Kaufman, care a fost scos cu forța dintr-un tren de pasageri obișnuit și aruncat în „trenul morții”, dar a susținut că permisul de circulație al ofițerului evreu nu era în ordine – și acest lucru nu era de competența lui, a adăugat Rivalet, ci a delegatului Marelui Stat-Major în gară, locotenent-colonelul Mavrichi.

În plus, există o regulă cunoscută în circulația unui tren: „Responsabilitatea stației de tren ia sfârșit în momentul când trenul care a părăsit-o ajunge la stația următoare”, de unde este supravegheat de alte stații². „Trenul morții” doar ajunsese la stația următoare!

Implicarea Armatei române

Un funcționar de la biroul de mișcare al gării, care se pare că nu s-a ocupat de pregătirea „trenului morții” din cauza diviziunii muncii, a subliniat în mod clar că „alocarea de vagoane nu era posibilă fără ordinul autorităților militare românești, care a fost transmis prin organele autorizate ale CFR-ului”. Autoritățile militare germane nu puteau solicita vagoane de la CFR decât prin intermediul autorităților românești: „În nici un caz nu s’ar fi luat în considerație o cerere pe care ar fi făcut-o Comandamentul militar german, direct nouă, fără ca în prealabil să aibă avizul organelor superioare românești”³.

Un alt factor care a ordonat formarea trenului a fost delegatul Marelui Stat-Major, locotenent-colonelul Eugen Mavrichi. Ca de obicei când e vorba de Iași, este greu să reconstituim faptele tuturor celor implicați într-un capitol anume al pogromului, deoarece toți au încercat să scape de răspundere, mințind în ceea ce privește rolul lor în desfășurarea măcelului, iar forurile superioare chiar au falsificat documente sau le-au schimbat pe cele originale cu altele (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*). Delegatul Marelui Stat-Major în gara Iași era subordonat unui eșalon superior al Marelui Stat-Major care se stabilise din timp la Iași, pe strada Copou, în clădirea liceului militar (eșalonul Marelui Stat-Major servea Marele

1. Proces-verbal de la anchetarea martorului Nicolae Savinescu (adjunctul șefului gării din Iași) la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 26 mai 1947, *ibidem*, vol. 45, p. 189b.
2. Proces-verbal de la anchetarea lui Claudius Rivalet (inspector CFR) la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 7 iunie 1947, *ibidem*, vol. 45, p. 191b (USHMM, microfilm 45).
3. Depoziția martorului Mircea Protopopescu (funcționar în biroul de mișcare) la Tribunalul Poporului din Iași, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 16 (USHMM, microfilm 43).

Cartier General, care conducea operațiunile militare pe front). Biroul locotenent-colonelului Mavrichi se afla pe strada Carp, în apropierea gării, la 150 m de eşalonul Marelui Stat-Major.

După afirmațiile sale, nimeni nu i-a cerut aprobarea de a forma trenul, deoarece nu era vorba de un tren militar. El nici n-a știut ce s-a petrecut cu evreii din Iași – „nu am avut nici o cunoștință de *evenimentele* ce s’au petrecut în zilele de 28, 29, 30 iunie 1941”, și n-a avut ocazia să discute cu cineva despre acele evenimente, întrucât era ocupat până peste cap cu misiunile sale. Dar a auzit tot timpul împușcăturile. „Ordinele cu privire la mișcarea vagoanelor și a trenurilor” le-a primit direct de la Marele Cartier General, prin intermediul maiorului Gherasim, șeful biroului de transporturi. El nu a observat cu adevărat prezența „trenului morții”, însă a declarat că *germanii sunt vinovați* de toate. Și-a amintit că comandantul militar al gării, căpitanul Gheorghe Ionescu, l-a anunțat atunci că „germanii îmbarcă evrei în vagoane”, ceea ce a contrazis afirmația lui anterioară, că nu a știut ce se petrece. Ionescu îi era subordonat, astfel încât era imposibil, a susținut Mavrichi, să fi cerut vagoane în numele lui: „Nu mi s-a raportat câte vagoane s’au deplasat cu populația evreiască în gară. Nu am cerut nici o lămurire în privința acestor trenuri și nici n-am urmărit în ce direcție au plecat”¹.

La 1 iulie 1941, comandantul postului de poliție din gară a raportat superiorilor săi că „la îmbarcare au fost militari germani, *căpitanul Ionescu*, comandantul militar al gării, și *Poliția*”². În gară se afla o gardă militară condusă de căpitanul Dumitru Pietraru, ofițer de rezervă numit în funcție de către locotenent-colonelul Mavrichi, care, potrivit spuselor sale, nici el nu ar fi fost amestecat în pregătirea „trenului morții”. În stații mici, a afirmat el, misiunea comandantului era să fie prezent la urcarea călătorilor în trenurile militare și civile și să asigure ordinea în stație. El este cel care primește cererile de vagoane și raportează delegatului Marelui Stat-Major „pentru aprobare și programare”. În gara Iași, care era o stație mare, situația era diferită. Secția de supraveghere a mișcării CFR era în legătură directă cu delegatul Marelui Stat-Major, trecând peste comandantul gării. „Delegatul Marelui Stat-Major era locotenent-colonelul Mavrichi”, a explicat căpitanul. După spusele sale, și el a fost doar un „spectator pasiv” la îmbarcarea evreilor în vagoane, care au fost „însoțiți” de *polițiști* și *comisari*, și au trecut printr-un coridor de *soldați* până la tren: „Polițiștii îmbarcau oameni în vagon, îi numărau, trăgeau ușile și închideau vagoanele... am văzut primul tren, iar din ferestrele cu gratii ale vagoanelor ieșea aburul cum ieșea fumul pe horn”. El nu a știut ora de plecare a trenurilor, „ambele încărcături făcându-se de *Poliție și Calea Ferată*”³. Toate forțele pe care le-a amintit erau românești. Deși a pretins că n-a avut nici un fel de legătură cu această problemă, și-a amintit de un caz care l-a cutremurat: un avocat evreu, care a sosit cu trenul din București, la coborâre a fost luat în primire de către polițiști români și, fără să știe despre ce este vorba, a fost băgat în trenul cu evacuați.

Afirm că pe mine nu m’a privit îmbarcarea acestor oameni în vagoane, deoarece eu nu am fost anunțat nici de cererea de vagoane, nici de formarea trenului, nici de programarea lui și nici de ora plecării lui. Eu n’am primit de la delegatul Marelui Stat-Major sau de la o altă autoritate

1. Depoziția lui Eugen Mavrichi (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului din Iași, 11 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, pp. 160b-162 (USHMM, microfilm 48).
2. Raport nr. 947 al postului de poliție din gara Iași către Inspectoratul Regional de Poliție, 1 iulie 1941; copii: *ibidem*, vol. 59, p. 53 (USHMM, microfilm 44).
3. Depoziția lui Dumitru Moraru (căpitan) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 28 august 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 17-17b (USHMM, microfilm 43).

înștiințarea sau însărcinarea de a face această operațiune. Ea a fost făcută exclusiv *de Poliția din Iași*. Singura autoritate pe care eu am văzut-o în gară efectuând îmbarcarea. Eu cred că modul barbar cu care s'a făcut înghesuirea oamenilor în vagoane a fost făcut cu intenția de a-i batjocori și asfixia pe oameni... Menționez că în al doilea lot de evrei, adică la a doua îmbarcare au fost băgați în vagoane și femeile și copii care se țineau agățați de părinții lor¹.

El nu a lămurit ce au făcut acei zeci de soldați pe care i-a comandat în cursul îmbarcării în vagoane. Maiorul Spiru Gherasim, șeful secției de transporturi și trafic în Marele Cartier General, la care ajungeau toate rapoartele delegaților Marelui Stat-Major în garile importante, a pretins că „trenul morții” a fost trimis din Iași la ordinul *Ministerului de Interne*, fără precizarea dacă este tren militar sau civil. El a ordonat într-adevăr deschiderea ușilor trenului când a ajuns la Roman (reședința temporară a Marelui Cartier General – vezi *infra*, p. 274) și descărcarea morților, dar a făcut-o deoarece trebuia evacuată linia și nici o autoritate locală nu știa ce să facă. Însă trenul aparținea Ministerului de Interne².

Ministrul de Interne, Dumitru Popescu, al cărui adjunct, Jak Popescu, ordonase prefectului să formeze trenul, a pretins că nu are nici o legătură cu pogromul (executat, după spusele sale, de către Armata germană) sau cu „trenul morții” :

Evacuarea evreilor din Iași s'a făcut de către organele Armatei [române] iar eu ca Ministru de Interne fiind stare de război nu aveam posibilitatea de a împiedica această evacuare sau de a influența organele militare. Trenul care efectua acest transport era *tren militar* cu un comandant militar și cu gardă militară³.

Prefectul Captaru – pe care toți cei implicați în pregătirea trenului l-au indicat, împreună cu generalul Stăvrescu, ca fiind cel care a ordonat pregătirea trenului – a pretins, în 1946, că ideea evacuării a aparținut *Comandamentului german*, însă dispoziția de pregătire a două trenuri a fost dată de delegatul Marelui Cartier General aflat în gara Iași :

Formarea celor două trenuri speciale în plin timp de război și imediat în zona de front nu s'a putut face decât de autorități superioare militare, gara fiind militarizată iar mișcarea oricărui vagon nefiind făcută decât după ordinul delegatului secției transporturi de la Marele Cartier General în gara Iași.

Însă Captaru a pretins, în același document, că la 29 iunie a reușit să-l convingă pe Mihai Antonescu, în convorbirile telefonice pe care le-au avut în ziua pogromului, „să suspende ordinul de a evacua toată populația masculină evreiască din Iași așa cum se ordonase”⁴.

Pe de altă parte, Captaru nu a dezvăluit anchetatorilor că, în timp ce evreeii erau îmbarcați în vagoane, el a raportat Ministerului de Interne conținutul convorbirii pe care

1. *Ibidem*, pp. 19-19b. Când a început pogromul, unitatea lui Pietraru a fost întărită, la cererea lui, cu douăzeci de soldați.
2. Depoziția lui Spiru Gherasim (locotenent-colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 6 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 40b (USHMM, microfilm 43). Ofițerul a notat în depoziție ordinele pe care le-a dat prefectului de la Roman, șefului stației și companiei sanitare a armatei de la Roman cu privire la tren și morții din tren.
3. Depoziția lui Dumitru Popescu (general) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 27 iunie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 6b (USHMM, microfilm 48).
4. Memoriu al lui Dumitru Captaru (colonel) depus în apărarea sa, însoțit de treizeci de copii de documente, fără dată (iunie 1946), *ibidem*, vol. 33, p. 51 (USHMM, microfilm 43).

o avusese înainte cu Mihai Antonescu, în care se specificase : „Populația evreiască din Iași urmează să fie evacuată cu bărbați, femei și copii. Evacuarea se va face în grupuri, punându-se la dispoziție numărul de trenuri necesare”. Mihai Antonescu, a raportat atunci Captaru, a ordonat Ministerului de Interne să hotărască în ce localități vor fi evacuați evreii. Și pentru ca ministrul să înțeleagă complexitatea misiunii, a adăugat : „Numărul evreilor din Iași este de circa 45.000”¹. A doua zi dimineata, într-un alt raport (a cărui autenticitate nu poate fi pusă la îndoială), prefectul Captaru i-a cerut ministrului de Interne, după ce i-a raportat despre plecarea celor două transporturi cu evrei, permisiunea de a continua evacuarea tuturor evreilor din Iași : „Cu onoare vă rugăm a da dispoziții de evacuarea evreilor din Iași, conform ordinului Domnului Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri”². Ministerul de Interne a restrâns *post factum* ordinul secret original transmis telefonic de către Mihai Antonescu, aplicându-i data de 1 iulie 1941 : „Conform ordinului telegrafic nr. 4586 din 30 iunie 1941, al Ministerului Afacerilor Interne, bărbații evrei ce vor fi găsiți ca suspecți în orașul Iași vor fi evacuați”³. Așadar „trenul morții” era trenul cu evreii *suspecți* !

În concluzie, la acțiunea de pregătire a trenurilor au participat toate organele autorităților române și salariații de la Căile Ferate. Ordinele au venit, cum se obișnuia în regimul dictatorial antonescian, de la toți cei cu funcții de comandă : de la Ion Antonescu la ministrul adjunct de Interne, Jak Popescu, iar de la acesta la prefectul Captaru ; de la Ion Antonescu la Marele Cartier General și direct comandantului militar al orașului, colonelul Lupu ; de la Marele Cartier General la generalul Stăvrescu, iar de la Stăvrescu și Captaru la chestorul Poliției, Chirilovici ; de la prefectul Captaru și delegatul Marelui Stat-Major în gară, locotenent-colonelul Mavrichi, la șeful gării ; de la toți cei cu funcții de răspundere în oraș, subordonaților lor din gară : comandantul militar al gării, comandantul gărzii din gară, comandantul postului de poliție, comandantul Companiei de pază nr. 7 a CFR-ului – toți au participat la îmbarcarea evreilor, toți s-au străduit să îndeplinească cu devotament și cruzime ordinul de a-i lichida pe supraviețuitorii pogromului în vagoanele devenite „trenuri ale morții”. Nicăieri germanii nu au fost amestecați în hotărârea evacuării evreilor cu trenul, dar peste tot au ajutat pe cât posibil să ucidă evrei, cât timp unitățile lor s-au aflat în zonă.

În sfârșit, toți cei implicați în înghesuirea evreilor în „trenurile morții” au ascuns faptul că a existat un ordin anterior – al lui Ion Antonescu sau Mihai Antonescu (depinde cine a primit ordinul) – de evacuare a tuturor evreilor din Iași. La anchetele desfășurate timp de câțiva ani, organizatorii „trenului morții” și executanții ordinului au uitat rolul pe care l-au jucat în desfășurarea acțiunii, ținându-i minte numai pe alții : ceferiștii i-au ținut minte numai pe polițiști, ofițerii români i-au văzut pe polițiști și pe jandarmi, jandarmii i-au văzut pe soldați și pe ceferiști – și toți i-au acuzat pe germani. Singurii care i-au văzut și i-au ținut minte pe toți au fost puținii evrei care au rămas în viață.

1. Raportul telefonic al prefectului Captaru către Cabinetul ministrului de Interne (convorbirea a fost notată de primitor, căpitanul Eugen Nicolescu), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 478 (USHMM, microfilm 36).
2. Raport nr. 1054 al prefectului Captaru către Cabinetul ministrului de Interne, 30 iunie 1941, ora 9.20, *ibidem*, pp. 473-474.
3. Proces-verbal al ședinței Consiliului de coordonare sub conducerea prefectului Captaru, care s-a întrunit la 1 iulie 1941 ; copie : Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29, p. 38 (USHMM, microfilm 48). Telegrama nr. 4586, semnată de ministrul de Interne, Dumitru Popescu (copie) (document falsificat, întocmit după pogrom), *ibidem*, vol. 33, p. 71 (USHMM, microfilm 43).

Vagoanele

Șeful gării a susținut în depoziția sa că pentru operațiunea de evacuare a evreilor au fost alese vagoane curate, dezinfectate și spălate. Chiar dacă afirmațiile lui ar fi fost adevărate, evacuații nu ar fi avut mari șanse să rămână în viață fără orificii de aerisire, deoarece au fost înghesuți peste 40-50 de oameni într-un vagon :

În vagoane care serviseră la transport de carbid – exalând un miros înăbușitor – cu o capacitate normală de 40 oameni, evreii sunt înghesuți câte 120-150 ; se trag obloanele laterale, se bat blăni la fereștruci, crăpăturile se astupă ; vagoanele sunt închise ermetic ; prin acest procedeu se utilizează mai puține vagoane decât avea fiecare garnitură¹.

Parte din vagoanele alese pentru transportarea evreilor nu aveau, cum am menționat, orificii de aerisire, iar pentru scoaterea lor dintre zecile de vagoane garate pe linia 16 au fost necesare manevre complicate de deplasare a vagoanelor la linia 8 și de acolo la linia 3, manevre realizate și prin forța mușchilor ceferiștilor. Alte vagoane, care erau folosite pentru transportul de animale – în special cai și vite –, aveau ferestre de aerisire la margini și niște fereștruci în apropiere de tavan, majoritatea cu grilaje. Obloanele au fost bătute în cuie pe dinafară, iar fereastra de aerisire a fost acoperită cu scânduri groase, bătute în cuie de către ceferiști. În vagon era o duhoare înăbușitoare : „Nu am fost lăsați să deschidem obloanele de la vagon. Când s'a încercat acest lucru s'a tras [în noi] cu armele”². Iar un alt evreu a adăugat : „Pentru că noi am spart un oblon s'a tras cu armele în vagon și au murit patru oameni”³. Pe podelele vagoanelor de primul tip erau împrăștiate resturi de carbid, calciu, sulf și var, iar în celălalt tip de vagoan, bălegar de vite și de cai – „Zece vagoane de marfă fuseseră încărcate înainte de imbarcarea noastră cu pucioasă, var, ciment etc.”⁴, a declarat un evreu care a fost urcat în primul tren spre Târgul Frumos, format din 35 de vagoane. Oare chimicalele au fost împrăștiate intenționat de către ceferiști ? Nu se știe acest lucru. Oricum, unul dintre evrei a indicat clar această posibilitate : „La plecarea trenului vagoanele au fost ermetic închise, iar pe podeaua vagonului era presărat pucioasă și var. Bătăile de la Chestură și înghesuiala din vagoane a provocat moartea a sute de oameni chiar în primele ore ale suirii noastre în acel tren”⁵.

În orice caz, se știe că direcția CFR-ului și comandanții Poliției și Jandarmeriei locale au folosit toate cele 50 de vagoane care au fost puse la dispoziția operațiunii de evacuare a primului transport, dar mai târziu au menționat doar 35 de vagoane, pentru a reduce numărul morților înregistrați⁶. Toate acestea s-au petrecut *înainte* ca trenul să fie pus în

1. Cuvântul acuzării în ședința Tribunalului din București, 26 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 59b (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția lui Șmil Avram la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, p. 118.
3. Depoziția lui Iosub Bercovici la Tribunalul din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, p. 120.
4. Declarația lui David Leibovici la Poliția din Iași, 23 mai 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 138 (USHMM, microfilm 48).
5. Declarația lui Iosub Croitoru la Poliția din Iași, fără dată (iunie 1945), *ibidem*, vol. 51, p. 90b (USHMM, microfilm 43).
6. *Cartea Neagră II*, p. 31. O dată cu dezvăluirea documentației despre pogromul de la Iași s-a descoperit că în primul tren, peste 5.000 de evrei au fost înghesuți în 50 de vagoane. Raportul citat în *Cartea Neagră* se numără printre documentele falsificate care au fost întocmite după pogrom.

mișcare : „Jandarmii români ne-au forțat să ne urcăm în vagoane câte 140-150 de oameni într'un vagon de marfă. Trenul a stat în gară câteva ore... Vagoanele erau închise ermetic și ne sufocam. Trenul a pornit cu cadavrele aflate în vagoane”¹. Ceferiștii au fost cei care au muncit toată noaptea, pe întuneric, la închiderea ermetică, cu scânduri groase, a vagoanelor :

Fiind întrebat de noi de ce face aceasta, a răspuns : „Așa am ordin”, a declarat un evreu care a fost înghesuit în vagon împreună cu încă 130 de oameni.

După aceea tot trenul a fost tras pe o linie moartă. Vagonul fiind închis, nu pot să spun cât timp am stat acolo, în vagon fiind complet întuneric. Toată lumea din cauza lipsei de aer și îngrămădeală a început să se sufocă. Au început să moară acei care au fost mai slabi. Alții înnebuniți, s'au spânzurat singuri cu cravata sau cu cureaua de pantaloni. Am început să țipăm să ne dea drumul².

Intenția de a ucide era clară în cazul vagoanelor cu fereștruci și gratii lângă tavan, vagoane din care nu se putea evada. Aceste fereștruci au fost închise pe dinafară, cu obloane sau cu scânduri groase, de către ceferiști. Moartea în acest caz era rapidă. „Din cauza căldurii și lipsei de aer lumea înnebunea și apoi murea. Am fost nevoiți să bem urină unul de la altul.”³ După prima zi de călătorie a dispărut și urina. Un polițist român care a escortat transportul la gară a descris evenimentele din punctul său de vedere, care nu avea în sine nimic dramatic :

Eu am fost trimis [la gară] din ordinul dlui șef Cristiniuc să escortez trenul până la Târgul Frumos. În gară cum am ajuns aștepta un tren de vite garat pe linia întâi, cam lângă biroul de mișcare. Cum a ajuns convoiul le-au ordonat să se culce cu fața la pământ, pe urmă a început îmbarcarea cam 100-120 în vagon. Vagoanele pe urmă erau închise cu zăvorul. În fiecare vagon erau câte patru geamuri mici cu gratii, unele din geamuri nu aveau gratii și în timpul mersului au sărit câțiva oameni pe acele geamuri și au rămas pe câmp. Plecarea de la Iași a avut loc în zorii zilei și la Târgul Frumos am ajuns peste două zile și două nopți. Aceasta din cauză că trenul nu a mers întruna. Era dus când înainte, când înapoi și apoi stătea câte o oră și o oră și ceva în fiecare gară... Nu este adevărat că aș fi tras cu revolverul în vagoane⁴.

Și iată cum arătau lucrurile din interiorul celor două trenuri care au părăsit Iașiul. Închiderea ermetică a vagoanelor i-a determinat pe oameni să se descotorosească de orice haină : „Tragem totul de pe noi, încercăm să ștergem sudoarea, dar imposibil de șters, aceasta țâșnește mai vârtos, cămașa e udă de s'o storci. Nu mai era posibil să te ridici sau să te miști”. Din când în când, povestește acest evreu, se deschidea ușa vagonului și jandarmii împingeau alți și alți evrei ; și pentru a face loc, înfingeau baioneta în cei aflați în apropierea ușii, până ce erau îmbarcați 120 de oameni. „Împreună cu alți doi încercăm a scoate un cui lung cu care e fixată o fereștrică. Am muncit în zadar. Cuiul era bine fixat și nici nu aveam scule... Profesorul Zosner a înnebunit imediat și

1. Declarația lui Șmil Schwartz la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 42, p. 393 (USHMM, *ibidem*) (sublinierea îmi aparține).

2. Declarația lui Ușer Cauffman la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, pp. 397-397b.

3. Depoziția lui Iancu Florea Râmnicănean în ședința Tribunalului de la București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 699 (USHMM, microfilm 47).

4. Proces-verbal de la ancheta lui Dumitru Moraru (polițist) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 21 martie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 264b (USHMM, microfilm 43). Distanța dintre Iași și Târgul Frumos este de cca 40 km, iar trenul a parcurs-o în două zile (vezi *infra*).

apoi a murit. Eu am căzut în toropeală... pe deasupra din tavan cădeau picături fierbinți. Ca la baia de aburi... Nu știu când s'au deschis porțile. M-am trezit în mijlocul cadavrelor... Nici un viu? Nici unul?"¹ „Nu știu când a plecat trenul din Iași”, a notat un alt evreu, „dar știu că plecam și ne întorceam pe acelaș drum fără nici o destinație, fără apă și nici mâncare și a dat drumul la calorifer pentru a ne înăbuși.”² Acest evreu simplu a crezut că vagonul avea încălzire și de aceea se înăbușă.

În general, se poate spune că în vagoanele în care au fost îmbarcați numeroși evrei răniți sau în agonie, moartea în timpul așteptării pornirii trenului a fost rapidă și liniștită; pe când în vagoanele unde se aflau evrei teferi s-a dat o luptă pentru fiecare gură de aer. Inginerul Israel Schleier, a cărui depoziție a fost ascultată la proces și a stat la baza pregătirii actului de acuzare, a descris „scenele de supliciu” la care a fost martor și victimă:

Am intrat într'un vagon peste una sută evrei... Cei mai mulți având răni sângerânde au căzut pe podea; ceilalți, din lipsă de spațiu, au călcat peste cei răniți. Cei mai zdraveni... s'au împulzit spre fereastră, ceea ce a dat loc la încăierări. Din nenorocire vagonul nostru avea numai două ferestruici mici la care erau gratii de fier și obloane. La plecarea trenului obloanele au fost bătute în cuie. În timpul mersului aceste obloane au fost rupte; garda observând acest lucru a tras în masa din vagon prin fereastră în stația următoare. În această atmosferă, fără aer, fără lumină, țipetele îngrozitoare ale răniților cerând ajutor, mulți dintre noi au înnebunit și au început să lovească unul în altul³.

Puținii care nu au fost sufocați – cei care nu s-au dezlănțuit în încercarea de a ajunge la fereastra închisă sau la orificiul dintre două scânduri, sau au avut norocul să fie urcați ultimii și erau aproape de ușă, sau erau teferi când au fost înghesuiți în vagon – au înțeles că au fost îmbarcați într-un „cimitir ambulant” cu scopul de a fi lichidați pe parcurs. Mulți au renunțat la luptă:

Tovarășii mei de călătorie din care mulți extenuați de bătaie și de suferințele îndurate în cursul zilei tragice de 29 iunie [1941] s'au trântit cum au putut pe podeaua vagonului și mulți dintre ei nici nu s'au mai ridicat, fiind înăbușiți de mulțimea și de căldura groaznică a arșiței din iunie. În zori de zi au început strigătele jalnice ale călătorilor care cereau apă și aer. Nu voi putea uita nici o dată și până la mormânt intonația lugubră a muribunzilor care cereau apă și aer... dar fără folos... Vagoanele au fost oprite prin smucituri anormale, din care cauză cădeau unul peste altul lovindu-ne și în astfel de condiții parcurgea trenul mortuar câteva stații ca după un timp oarecare să fim întorși pe aceeași rută. Printre gratiile trenului de morți mi-am dat seama că acest voiaj al nostru este un drum către moarte, deoarece căldura din vagoane, mirosul cadavrelor, lipsa de apă și de aer ne extenua forțele⁴.

1. Jurnalul farmacistului Hirsch Zille, *ibidem*, vol. 37, pp. 26-26b (USHMM, microfilm 43). Și un alt evreu a notat că pe pereții vagonului „s-au format picături de apă” din cauza închiderii etanșe a vagonului și a numărului mare de evrei înghesuiți în el – „Din lipsă de apă și sub căldura înăbușitoare din vagon, a început goana după urină”. Vezi depoziția lui Theobald Schneier la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 13 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 20b (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui Herșcu Bențin (căruțaș) la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 396 (USHMM, microfilm 43).
3. Declarația lui Israel Schleier, fără dată, *ibidem*, vol. 24, p. 84 (USHMM, microfilm 47).
4. Declarația lui Samoil Boghen la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 410 (USHMM, microfilm 43).

Situația în al doilea tren, care a plecat la 30 iunie la ora 6 dimineața în direcția Podu Iloaiei, era din multe puncte de vedere și mai rea, întrucât peste 2.000 de evrei au fost înghesuți în 27 din cele 30 de vagoane care au fost puse la dispoziție. În majoritatea vagoanelor au fost încărcăți aproximativ câte 150 de oameni într-un vagon. În ultimul vagon au fost aruncate 80 de cadavre care au fost descoperite între șine când s-a luminat de ziua – evrei care fuseseră împușcați sau înjunghiați, sau aveau capetele sfărâmate de ciocanele ceferiștilor¹.

Înainte de îmbarcarea lor în vagoane, evreii din acest tren i-au văzut pe români în rutina „muncii” lor – trudind din greu să înghesuie evrei în vagoane, evacuând linii, păzind „vânatul” să nu evadeze, discutând cu aliații germani, care și ei se învârtteau pe peroane și în gară. Au putut să-i vadă pe salariații Căilor Ferate – directori, funcționari, muncitori – îndeplinindu-și fiecare munca lui, alergând pe peroane cu formularul corespunzător pentru transportarea „jidaniilor”, cum s-a notat în rubrica „felul încărcăturii” (vezi *infra*, Anexe, p. 443), coordonând transportul cu stațiile apropiate, așteptând șefii polițiștilor din escortă, avizul delegatului Marelui Stat-Major în gară, telefoane de la comandanții de pe raza gării – comandantul postului de poliție, comandantul gărzii, comandantul militar al gării ș.a. –, toate acestea concomitent cu respectarea orarului de mers al trenurilor obișnuite și verificarea meticuloasă a pasagerilor sosiți sau care plecau cu aceste trenuri, în căutarea vreunui eventual evreu, cu sau fără autorizație de călătorie, pentru a-l zvârli în ultimul vagon din „trenul morții”, în care au fost aruncate cadavrele, cei călcați în cursul nopții de roțile vagoanelor manevrate dintr-un loc în altul și cei împușcați de ofițeri, polițiști, soldați și jandarmi. Iar pe fundal, în gară, staționa nemișcat un tren de douăzeci și șapte de vagoane, în care sute de oameni se sufocau de moarte, scoteau țipete îngrozitoare, plângeau, rosteau „Șema Israel” („Ascultă Israel” – primele două cuvinte din rugăciunea care se spune pe patul de moarte și care exprimă crezul fundamental al iudaismului: „Ascultă Israel, Domnul Dumnezeu nostru este unic”) sau scoteau sunete neclare de muribunzi. Cine mai avea putere, bătea în scândurile vagonului și cerea aer, apă și să fie eliberați. Toate aceste evenimente, cum am spus, se petreceau în paralel – dar nu exista nici o legătură între ele, fiecare văzându-și de treaba lui. Un evreu din al doilea tren a descris acele momente de așteptare dintr-un vagon cu 150 de evrei :

Toată lumea trebuia să stea în picioare... am crezut că trenul va porni și vom ajunge într'un lagăr unde vom putea să ne redresăm. După o oră sau două, văzând că trenul nu se pune în mișcare... am început să cerem deschiderea ferestrelor și ușilor de la vagoane care erau bine închise. Văzând însă că cererea noastră rămâne fără răspuns, am început să ne dăm seama că am fost cu toții sortiți morții în chipul cel mai bestial... Nici o minte omenească care nu a trăit aceste clipe de groază nu-și poate închipui lupta pentru viață care a început să se dea în fiecare din vagoanele aceluia tren mortuar².

Înainte de a-l urca în tren, un polițist român i-a cerut lui Jean Șoihăt ceasul, „spunând că oricum eu merg spre moarte. I-am răspuns că vreau să mor cu ceasul”. Cam un sfert din cei 120 de oameni care au fost îmbarcați în vagon au murit sufocați înainte ca trenul să se pună în mișcare. De la una dintre fereștriciile care nu fusese bine astupată cu scânduri, un evreu a văzut clădirea fabricii de țigări și linia la una din cotiturile de la ieșirea din Iași :

1. *Cartea Neagră II*, p. 33.

2. Declarația lui Puiu Cotler la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 42, p. 422b (USHMM, microfilm 43).

Am văzut prin ferestruică oameni aruncați sub linie și se auzeau pârâituri, o femeie, româncă care era în fața vagonului lângă barieră și-a acoperit ochii cu mâinile și a întors capul neputând privi aceste scene oribile de masacru. Trenul patina pe câmp în arșița soarelui între Iași-Cucuteni și Podu Iloaiei. Oamenii cădeau rând pe rând într-un somn greu și apoi își dădeau sufletul¹.

Locotenentul de jandarmi Aurel Triandaf, care a primit comanda primului tren în gara Târgul Frumos, a explicat pe larg anchetatorilor săi de ce nu este răspunzător pentru moartea a sute de evrei înainte ca el și jandarmii lui să fi primit trenul de la polițiștii care l-au însoțit în deplasările sale până la Târgul Frumos. Mai întâi, s-a justificat Triandaf, evreii au murit în vagoane din cauza torturilor suferite la Iași, „cu ocazia evenimentelor de la 29 iunie 1941”, după cum a denumit magistratul Triandaf pogromul. Apoi, răspunzători pentru moartea evreilor în tren sunt șefii autorităților militare și civile, care, din momentul în care au hotărât să-i evacueze pe evrei din Iași, ar fi trebuit să verifice dacă sunt suficiente vagoane pentru numărul de evrei ce trebuiau evacuați, și în special să se îngrijească de aprovizionarea cu apă și hrană și să fixeze stații de oprire pentru a distribui apă pe drum. În al treilea rând, tragedia s-a petrecut și din cauza „modului barbar al îmbarcării lor în gara Iași de către soldații germani și români... înghesuind laolaltă bărbați răniți, muribunzi, tineri și bătrâni... Vagoanele n’au fost deschise, cadavrele din ele n’au fost evacuate iar evreilor în viață nu li s’a dat mâncare și apă”². Toate acestea au fost spuse în iunie 1948, înainte de pronunțarea sentinței. În 1945, când încă nu era clar dacă pogromul de la Iași va fi socotit o crimă națională românească (când majoritatea celor direct responsabili nu fuseseră arestați sau au fost eliberați după o scurtă perioadă de detenție, iar militarii implicați în pogrom purtau încă uniforme), Triandaf a adus un argument interesant :

În ceea ce privește întrebarea dv. [a anchetatorului – *n.m.*] pentru ce nu s’au deschis în timpul mersului ușile la vagoane, răspund că moartea evreilor din tren nu se datorește acestui fapt, ci modului inuman în care evreii au fost îmbarcați în tren în Iași, cât și faptului că pe ruta Iași – Roman, Roman – Târgul Frumos când paza trenului au avut-o gardienii publici, vagoanele n-au fost deschise deloc, nici în stațiile de oprire, iar evreilor nu li s’a dat nici apă, nici pâine ; pe de altă parte, dacă ușile în timpul mersului ar fi fost deschise, *evreii ar fi sărit din vagoane* și ar fi fugit, așa cum s’a întâmplat fără ca ușile să fi fost deschise, sărind prin ferestruicile de la partea superioară a vagoanelor... în ziua de 30 iunie trei evrei au reușit să fugă prin mijlocul arătat, însă au fost prinși de organele polițienești³.

Românii implicați în pogromul de la Iași au acționat dintr-un sentiment de datorie, executând cu strictețe ordinele care aveau ca scop pedepsirea răsculaților care au deschis focul asupra Armatei române. Fiecare comandant a căutat să-și execute într-un mod ireproșabil partea sa din planul de pedepsire, chiar dacă aceasta însemna lichidarea fizică a evreilor. Regimul antonescian și-a subliniat clar intenția, și nici o persoană cu răspundere, nici o autoritate de stat nu a contestat legalitatea ordinelor, chiar dacă pentru executarea lor trebuia călcat peste cadavre de femei și copii.

1. Declarația lui Jean Șoihăț la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, p. 387.
2. „De ce au murit evreii în tren?”, memoriul lui Aurel Triandaf prezentat președintelui Tribunalului penal din București la 25 iunie 1948, *ibidem*, vol. 59, pp. 35-36 (USHMM, microfilm 44).
3. Stenograma anchetei acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 38-38b (USHMM, microfilm 48).

Capitolul 6

După pogrom

Eforturi de a opri continuarea pogromului

Autoritățile locale s-au străduit să readucă orașul la viața normală. În dimineața zilei de 30 iunie, comandantul Diviziei 14 a telegrafiat că „în Iași s'a reluat viața normală [și domnește] liniște totală”¹. Garnizoana a rămas în stare de alarmă, pentru împiedicarea dezordinii. După câteva ore, generalul Stăvrescu a trimis o telegramă lungă ministrului de Interne, care rezuma, chipurile, activitatea sa în ziua pogromului. Telegrama autentică, dacă a fost într-adevăr expediată (generalul Stăvrescu nu era subordonat Ministerului de Interne, ci Armatei a 4-a și Marelui Cartier General, și nu trebuia să raporteze ministrului direct despre situație), a fost schimbată, la o dată necunoscută, cu un alt document care urmărea să justifice măcelul prin rebeliunea evreilor din Iași. Mai întâi, se spunea în documentul falsificat, au fost capturați doi aviatori sovietici originari din oraș, „un fost brutar din Iași și o studentă de la Universitatea din localitate – și alți aviatori, care au la fel legături cu suspjecții iudeo-comuniști din Iași” care au reușit să evite arestul. Aviatorii care n-au fost arestați, scria generalul (desigur, nu la data notată pe raport), sunt cei care au tras în soldații români, dar n-au provocat pagube serioase, în afară de „trei victime”. În această telegramă contrafăcută se arunca vina principală pe germani. Armata română era absolvită de acuzația de genocid, „trupele operative fiind pe front în luptă”, și totul a fost prezentat ca o ripostă la provocarea aviatorilor sovietici rămași în ascunzătoare și a populației evreiești: „Desigur focul a fost întreținut [ca ripostă] de trupele din garnizoană române și jandarmi, precum și de trupele germane foarte numeroase în localitate. De aceste trupe s'a procedat la încercuirea clădirilor de unde s'au primit focuri, precum și cartiere întregi, unde cei prinși au fost evacuați – bărbați, femei, copii – la Chestură, unde cei găsiți în vină au fost executați pe loc de trupele germane-române care i-au capturat”². Această telegramă – care-i absolvă pe generalul Stăvrescu și pe soldații săi de acuzația de genocid și aruncă răspunderea asupra forțelor germane (care,

1. Telegramă trimisă de „Bucur” (indicativul poștal secret al Diviziei 14 Infanterie) Ministerului de Interne, 30 iunie 1941, ora 9.40, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 467; copie: USHMM, microfilm 35.
2. Telegrama nr. 4569 trimisă de „Bucur” Ministerului de Interne, copie autorizată, 30 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, pp. 17-18 (USHMM, microfilm 47).

precum rezultă din rapoartele sale, nu au luptat pe front și s-au plimbat pe îndelete prin oraș, pentru a omorî evrei), a misterioșilor aviatori sovietici care s-au ascuns și a evreilor care au deschis focul – a fost prezentată aici ca un exemplu al uriașei acțiuni de falsificare de documente ce caracterizează pogromul de la Iași. Însă în această telegramă Stăvrescu a avut grijă să citeze cu exactitate ordinul lui Antonescu de a-i împușca pe evreii care vor deschide foc împotriva armatei, prezentând măcelul ca un fel de selecție de evrei, la Chestură, în decursul căreia „cei găsiți în vină au fost executați pe loc”.

Armata a 4-a a trimis Inspectoratului Regional al Poliției din Iași rezumatul ordinului lui Ion Antonescu, semnat de șeful Marelui Stat-Major al Armatei, generalul Ioanițiu, incluzând și povestea studentei, brutarului și a presupuselor lor contacte cu inamici ai statului, „populația iudeo-comunistă care organizează împreună acte de sabotaj, teroriste, agresiune etc.”. Pentru a pune capăt acestei situații, Antonescu a ordonat:

În toate orașele cu populație evreiască numeroasă circulația evreilor pe străzi va fi oprită începând de la ora 18 și până dimineața la ora 7. În acest interval de timp, evreii vor fi grupați pe cartiere și adunați în anumite clădiri mai mari, sub pază, pentru a se putea supraveghea și sancționa imediat orice încercare de turburare [a vieții]. Această măsură va fi aplicată imediat și în cartierele evreiești din Capitală. În același timp se vor lua ostateci dintre conducătorii cunoscuți ai evreilor, comuniștilor care vor fi împușcați imediat ce se va produce un act de rebeliune sau terorism¹.

Acest ordin a fost imediat aplicat la Iași, iar fruntașii Comunității care nu fuseseră măcelăriți au fost luați ostateci (vezi *infra*, pp. 373-374). Comandantul militar al orașului, colonelul Lupu, a fost destituit, în locul lui fiind numit, de la 1 iulie, generalul Dumitru Cărlăonț, împuternicit să comande toate autoritățile militare și civile locale, pentru a restabili ordinea, liniștea și siguranța în întregul oraș (Lupu a rămas un timp comandantul garnizoanei din oraș). Marele Cartier General i-a ordonat să execute pe oricine va pune în pericol armata și ordinea ș.a. – cu alte cuvinte, l-a împuternicit să acționeze în conformitate cu ordinul lui Antonescu din 30 iunie. Generalul Cărlăonț a venit în oraș însoțit de un ofițer german, „pentru o mai ușoară soluționare a chestiunilor în legătură cu trupele germane”. Dar principala lui grijă, așa cum s-a menționat în ordinul de numire, erau pogromiștii români, soldați sau civili. Ordinul interzicea în mod categoric ca ofițerii sau soldații români izolați să efectueze percheziții sau să inițieze ei înșiși pedepse – „nu vor sancționa decât numai în caz de legitimă apărare. Acei dintre militari care vor fi surprinși că fac jafuri sau omoruri pentru a-și însuși bunuri, vor fi executați, în cazul când vina lor va fi pe deplin stabilită”². Generalul Rozin a plecat la Iași cu dispoziții verbale din partea lui Ion Antonescu și Mihai Antonescu. În aceeași zi a sosit și un batalion de jandarmi de la București, trimis (din ordinul lui Antonescu către Marele Cartier General) „pentru a schimba celelalte unități care se ocupă cu paza ordinii și care dovedesc înclinație spre... jafuri”. Chestorul Poliției din Iași, Chirilovici, a cerut telefonic – la 30 iunie – tuturor autorităților din oraș „să se scoată definitiv din oraș actualele trupe și să se interzică orice arestare”³.

1. Ordinul nr. 206820 al Armatei a 4-a către Inspectoratul Regional al Poliției din Iași, 30 iunie 1941, *ibidem*, p. 384.
2. Marele Cartier General către generalul Cărlăonț, ordinul de numire în funcția de comandant al orașului Iași, 1 iulie 1941, *ibidem*, p. 300.
3. Raportul nr. 99 al chestorului Poliției din Iași către Inspectoratul Regional de Poliție; copie: *ibidem*, vol. 59, p. 49 (USHMM, microfilm 49).

La București nu se mai putea conta pe soldații și jandarmii care participaseră la pogrom, iar acum se cerea o nouă forță, care nu a fost martora dezlănțuirii militarilor și civililor și nu a participat la evenimente, pentru a restabili liniștea în oraș. Împreună cu Comandamentul german din oraș, s-a hotărât arestarea imediată a soldaților din ambele armate și a civililor „care se vor deda la arestări, maltratări și jafuri pentru a li se dresa acte de trimitere în judecata Curtii Marțiale”¹. Numărul evreilor împușcați, ar fi comunicat prefectul Captaru, se cifrează la cca 300 – „după relatările Chesturii de poliție”². Numărul cadavrelor răspândite pe întinderea orașului era în acea zi de 8.000-9.000 (vezi *infra*, pp. 391-392). Dar aceste cifre au fost probabil raportate verbal. Generalul Rozin s-a înapoiat în oraș, iar la 1 iulie, ora 10 dimineața, i-a convocat pe șefii autorităților locale comunicându-le că trebuie executate „dispozițiunile dlui general Antonescu... și ale dlui vicepreședinte al Consiliului de Miniștri”³. Mihai Antonescu își pierduse încrederea în autoritățile locale din Iași, în afară de prefect. El a ordonat înlocuirea șefului Siguranței din oraș, să i se înainteze direct rapoartele prefectului și să i se raporteze despre oricare incident, cel mai târziu la o oră „de la data când s’a produs evenimentul”⁴.

La 30 iunie au fost împușcați cincizeci de evrei, „în diverse puncte ale orașului Iași”, de către soldați români și germani și de către „unele elemente răzlețe”, cum erau denumiți civilii înarmați sau soldații care se infiltraseră în oraș cu scopul de a jefui. Prefectul Captaru chiar a subliniat că soldați răzleți „se dedau la jafuri”⁵.

Președinția Consiliului de Miniștri a publicat la 1 iulie un comunicat prin care explica românilor evenimentele petrecute la Iași: sovieticii au încercat să submineze stabilitatea în stat, și în acest scop au parașutat spioni și agenți care au luat legătura cu agenți de-ai lor locali și cu *populația iudeo-comunistă*, pentru a organiza împreună acțiuni de sabotaj. „La Iași au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaților germani și români.” Guvernul adresa populației românești un apel la vigilență și să raporteze imediat autorităților locale despre orice suspect și orice străin. La 2 iulie s-a publicat un al doilea comunicat, care amenința cu executarea a cincizeci de iudeo-comuniști pentru fiecare soldat german sau român care va fi atacat, amintind românilor că *elemente străine de neam* au tras asupra soldaților germani și români, fără să specifice câți au fost atinși de aceste focuri⁶.

Politica de teroare a statului român împotriva locuitorilor săi evrei a atins astfel apogeul. De data aceasta, guvernul îi acuza în mod intenționat pe *toți* evreii din România, nu numai pe cei din Iași, amenințând să se răzbune pe toți.

În același timp, Antonescu a emis un ordin secret prin care înfiera Armata română, fără să amintească deloc de Armata germană. Acuza soldați și civili români pentru am ploarea pe care o căpătase pogromul, deoarece încercaseră „să-și asume rolul de a

1. Proces-verbal de la ședința Consiliului de coordonare, 1 iulie 1941; copie: *ibidem*, vol. 59, p. 49 (USHMM, microfilm 44).
2. Raport nr. 1054 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, ora 9.20, *ibidem*, p. 473.
3. Raport nr. 1062 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, ora 19.55, *ibidem*, p. 317.
4. Dispoziții ale vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, listă, *ibidem*, p. 480.
5. Comunicare telefonică a prefectului Captaru către ministrul de Interne, 1 iulie, ora 10.07, *ibidem*, p. 489.
6. Două comunicate ale Președinției Consiliului de Miniștri din 1 și 2 iulie, *Cartea Neagră II*, nr. 2, p. 40.

soluționa problema evreiască”. Antonescu nu a acuzat evreii din Iași de revoltă sau de atacarea Armatei române, ci a revenit la vechea lui acuzație, că evreii din Basarabia „au insultat și atacat” Armata română cu un an în urmă – în iunie 1940 :

Dezordinile întâmplate acum câteva zile la Iași au pus armata și autoritățile într’o lumină cu totul defavorabilă... Rușinea este și mai mare când soldați, din proprie inițiativă și de multe ori numai în scop de a jefui sau maltrata, atacă populația evreiască și omoară la întâmplare, astfel cum a fost cazul la Iași. Neamul evreiesc a supt pâinea săracilor și a speculat și oprit dezvoltarea neamului românesc timp de câteva secole. Nevoia de a ne scăpa de această plagă a românismului este indiscutabilă, însă numai guvernul are dreptul de a lua măsurile necesare. *Aceste măsuri se află în curs de aplicare și ele vor continua după normele ce le voi hotărî.* Nu este admisibil însă ca fiecare cetățean sau fiecare soldat să-și asume rolul de a soluționa problema evreiască prin jafuri și masacre. Prin asemenea procedeu arătăm lumii că suntem un popor nedisciplinat și necivilizat și pune autoritatea și prestigiul statului român într’o lumină cu totul neplăcută¹.

În același timp, Ministerul de Interne a ordonat Poliției din Iași și, prin intermediul ei, tuturor posturilor de poliție din județ să-i aresteze, în coordonare cu comandamentele militare, pe „toți militarii și derbedeii care percheziționează, jefuiesc sau arestează pe evrei” și să fie traduși în fața justiției în decurs de 24 de ore².

Pogromiștii nu înțeleseseră că au primit aprobarea să-și facă de cap numai pentru un timp scurt, iar planificatorii pogromului pierduseră situația de sub control. Antonescu a permis Marelui Stat-Major să planifice răzburarea, dar a fost surprins de proporțiile ei. Cei care au răspuns de punerea ei în practică au înțeles schimbarea de direcție și, temându-se de furia Conducătorului, și-au modificat în mod corespunzător, retroactiv, rapoartele pentru a le pune de acord cu concepția lui (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*). Antonescu a făcut aluzie, pentru cei care l-au înțeles, că Armata soluționează chiar în acele zile „problema evreiască” în Basarabia și Bucovina. Zvonuri despre „soluția românească” au ajuns și la urechile evreilor – iar la 8 iulie, chestorul Poliției din Iași, Chirilovici, a trimis o scurtă telegramă Direcției Generale a Poliției din București, trecând peste ordinea ierarhică, având următorul conținut : „O panică grozavă domnește în pătura evreiască din oraș, întrucât se crede că în curând vor fi luați de acasă și copiii și femeile de evrei fie pentru a fi împușcați de către autoritățile militare sau pentru a fi internați în lagăre”³. Majoritatea bărbaților evrei erau atunci în gropile comune din oraș și din afara lui sau se chinuiau în „trenul morții” care încă nu ajunsese la Călărași (vezi *infra*).

1. Ordinul secret nr. 4914 al ministrului de Interne cuprinzând ordinul de zi al generalului Antonescu de la 5 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, X, nr. 23, p. 79 (sublinierea îmi aparține).
2. Telegramă secretă a Chesturii din Iași către posturile de poliție din județ, cuprinzând ordinul ministrului de Interne, 5 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 261 (USHMM, microfilm 36).
3. Telegrama nr. 75481 a chestorului Poliției, Chirilovici, din 8 iulie 1941 ; copie : Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 59, p. 51 (USHMM, microfilm 44).

Strângerea cadavrelor

În martie 1945, colonelul Chirilovici a pretins la anchetă că a doua zi după pogrom a ordonat să fie adunate cadavrele și răniții de pe străzi, precum și din curtea Chesturii, și a cerut Comunității să identifice morții și să-i îngroape¹. Chirilovici a mințit. Nu numai că nu s-a cerut identificarea morților, dar fruntașii Comunității au fost împiedicați să participe chiar și la îngroparea desfășurată în grabă, pentru ca să nu fie posibilă numărarea victimelor și identificarea lor. În rapoartele refăcute s-a afirmat că au fost împușcați cca 300 de evrei, iar comunicatul oficial a pomenit de 500 de iudeo-comuniști. După cum am mai spus, comandantul poliției militare, căpitanul Darie, care s-a aflat în majoritatea zilei la Chestură, a apreciat numărul celor uciși – doar acolo – la cca 5.000². Primarul, generalul în retragere Constantin Ionescu, care se afla în clădirea Primăriei, în vecinătatea Chesturii, a apreciat numărul celor uciși la cca 4.500, „în afară de cei care au murit în drum cu trenul” – și a adăugat: „Nu s’a putut face o statistică exactă fiindcă înmormântările se executau unele direct, fără a se mai cere autorizarea Primăriei”³.

Dar Primăria a fost implicată în ascunderea numărului de morți, în strângerea lor de pe străzi, din case, parcuri și de pe linii ferate, din zona gării, din beciurile și curtea Chesturii, chiar și în ascunderea locului unde au fost îngropați. Primăria și Chestura de poliție au fost autoritățile care au primit misiunea de a șterge amintirea celor uciși în pogrom – și și-au îndeplinit-o. Primăria și slujbașii ei au constituit o parte din forțele auxiliare care au participat la pogrom. Funcționarii Primăriei au lucrat ca de obicei în ziua pogromului, au ajutat patrulilor să identifice străzi și locuințe ale evreilor, au participat chiar la arestări, s-au năpustit asupra evreilor obligați să mășăluiască pe străzile orașului cu mâinile ridicate, i-au bătut și maltratată, i-au jefuit și, așa cum au consemnat evrei care i-au identificat, nu au ezitat să dezbrace și să descalțe evrei care treceau pe lângă clădirea Primăriei în drum spre Chestură. Soldații germani care au bătut evrei la intrarea în curtea Chesturii cu intenția de a-i omorî erau dotați cu pari pregătiți din timp în clădirea Primăriei⁴. Slujbași de rând ai Primăriei – podarii (măturători de străzi) – au participat la pogrom în mod activ: au fost organizați dinainte să-i ajute pe pogromiști și, împreună cu grupul de legionari ai Serviciului Special de Informații, au participat la percheziții, au executat arestări, au inițiat ei înșiși asasinate și jaf – nu numai de dragul jafului, ci și pentru plăcerea lor personală. Acești oameni au primit la urmă o recompensă suplimentară pentru „munca” lor.

1. Depoziția lui Constantin Chirilovici (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 5 martie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 34b (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Constantin Darie (maior) la Tribunalul pentru judecarea criminalilor de război, 3 aprilie 1945, *ibidem*, p. 41b (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Constantin Ionescu (general) la Tribunalul Poporului din București, 6 august 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 31b (USHMM, microfilm 43).
4. Proces-verbal al anchetei lui Florin Ghineraru (ofițer de jandarmi) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 9 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 5b (USHMM, microfilm 48).

Conform dispozițiilor Primăriei, groparii Comunității au pregătit două uriașe gropi comune în cimitirul evreiesc¹. Nu putem ști dacă gropile comune au fost pregătite ca măsură preliminară la pogrom sau din considerentul că în războiul care abia izbucnise vor fi pierderi și printre evrei, de exemplu, de pe urma bombardamentelor, și trebuie făcute pregătiri pentru înmormântarea rapidă a victimelor. Ordinul de pregătire a gropilor a fost dat la 20 iunie, iar groparii evrei le-au terminat la 25 iunie. Una dintre gropi era lungă de 30 m, lată de 2 m și adâncă de 2 m, iar dimensiunile celei de-a doua erau $25 \times 2 \times 2$ m².

Groparii Comunității au venit la cimitir în 29 iunie, întrucât Comunitatea nu reușise să înmormânteze toate victimele evreiești ucise în marele bombardament al aviației sovietice din 26 iunie; atunci au fost uciși șaiszeci de evrei și au fost răniți peste o sută³. Poliția din Iași, unde adjunctul chestorului spusese polițiștilor, cu o zi înainte de pogrom, că nu au voie să intervină în ceea ce va face Armata, „bine sau rău”, s-a preocupat din timp de problema îngropării – pregătiri care, așa cum s-a dovedit, nu au fost suficiente. În noaptea de 27/28 iunie și, din nou, în noaptea următoare au fost arestați aproximativ 50 de premilitari evrei în vârstă de 18-21 de ani și au fost ținuti separat în beciurile Chesturii, fără să li se comunice motivul arestării. În ziua pogromului, 29 iunie, tinerii au fost duși în zorii zilei la cimitirul evreiesc din cartierul Păcurari. Unul dintre ei a declarat:

Deodată au început să sosească căruțe ale Primăriei, cu care se transporta gunoiul, dar de data aceasta în loc de gunoi căruțele erau încărcate cu cadavre. Erau primele victime ale pogromului de la Iași. Nu știam de unde sunt aduși acești morți și cu atât mai puțin nu știam ce se întâmplă în acele ore pe străzile orașului. Cadavrele aveau semne de împușcare și erau oribil mutilate. Pe măsură ce orele treceau, erau din ce în ce mai multe victime... La început scoteam victimele din furgoane cu târgi iar apoi, pe măsură ce numărul cadavrelor sporea, eram obligați să-i cărăm cu spinarea, aruncându-i direct în gropile comune, ce între timp fuseseră săpate. Din cauza căldurii puternice și a emoției prin care treceam am fost cuprins de greață și vomitări, în timp ce totul se învătea în jurul meu. Executam munca ca un automat, fără a fi în stare să recepționez ce se întâmplă cu mine⁴.

Zeci de alți tineri evrei au fost aduși acolo să sape alte trei gropi comune – de la ei au aflat groparii despre începutul pogromului în oraș. Toți au muncit patru zile și patru nopți la înmormântarea cadavrelor, fără să primească hrană – „Dar chiar dacă așa fi

1. Procesul-verbal al depoziției lui Ozias Hausner (gropar) la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, vol. 37, p. 45 (USHMM, microfilm 43); depoziția lui Ioan Teodorescu (funcționar la Primărie) la Tribunalul Poporului din Iași, 25 iulie 1945, *ibidem*, pp. 49-49b. Teodorescu a susținut că a existat un ordin de a pregăti din timp gropi comune în toate cimitirele din oraș, nu numai la cimitirul evreiesc.
2. Rezumatul depozițiilor și evenimentelor pregătit de organizația pro-comunistă „Apărarea Patriotică” la sfârșitul anului 1944, pentru a ajuta autoritățile să pregătească procesul criminalilor de la Iași. Rezumatul depoziției unui funcționar al Comunității, Nery Staerman, *ibidem*, vol. 40, p. 129b.
3. Prima depoziție a lui Iosef Iacob (președintele Comunității din Iași în perioada 1939 – 7 aprilie 1943) la Tribunalul Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 37, p. 50.
4. Depoziția lui David Ițhac din Iași, Petah Tikva, 2 iunie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1472, pp. 2-3. Acest martor a declarat, în Israel, că tinerii evrei au îngropat în cimitirul evreiesc 6.000 de victime, în cinci gropi comune, una dintre ele de dimensiuni imense (60 m lungime). În acest capitol nu s-au folosit, în general, surse de la Yad Vashem; însă această depoziție a fost prezentată aici întrucât dezvăluie amănunte despre existența unei gropi comune despre care nu s-a știut din alte surse.

primit era imposibil să iau ceva în gură”, spune acel tânăr. A doua zi au fost arestați, în case și pe străzi, alți 124 de evrei pentru a intensifica ritmul îngropării și pentru strângerea cadavrelor de pe străzi: au fost escortați la cimitir de către 40-50 de polițiști, „cu revolverele scoase”¹. Împreună cu primul grup care fusese arestat înainte de pogrom și fără un număr de evrei care au fost eliberați, numărul groparilor improvizați a ajuns la 160 – în afară de groparii Comunității (patru), aflați și ei acolo. Camioane și căruțe pentru gunoi ale Primăriei descărcau cadavrele – la intrarea în cimitir, în camera mortuară și de pregătire a cadavrelor pentru înmormântare, conform religiei evreiești – cu zecile și cu sutele. Acest loc a atras soldați români din gardă și locuitori români din Păcurari, un cartier periferic și sărac:

În timp ce noi săpam gropile lungi de 30 m și căruțele salubrității transportau cadavrele evreilor... [cadavrele] erau percheziționate de militari ce se aflau cantonați la cimitir... Ei nu s’au mulțumit numai cu obiectele de valoare ce le găseau asupra victimelor și pe care le puteau lua fără osteneală mare, dar s’au pus să scoată și dinții de aur din gura cadavrelor. Am lucrat la săpatul gropilor până ora 5 d.a., după care am început transportarea cadavrelor din sinagogă la groapă și am procedat la îngroparea lor. N-am putut recunoaște pe nimeni printre cadavre deoarece în afară de faptul că erau sfârtecați și curgeau bucăți pe jos atunci când îi transportam, erau umflați și intraseră în putrefacție².

În cimitir, a remarcat un gropar al Comunității, „se strânseseră o serie întreagă de derbedei. Cadavrele erau oribil mutilate și jefuite, jaful a continuat chiar în cimitir”³. Derbedeii erau locuitori săraci din cartier, care au apărut acolo în momentul când căruțele Primăriei au început să urce dealul cimitirului, iar din ele se scurgeau picături de sânge (cimitirul evreiesc este situat pe o colină înaltă, care domină împrejurimile). Ei s-au alăturat și patrului românești care sosise, la orele după-amiezei din ziua pogromului, să-i aresteze pe cei trei gropari și pe intendentul cimitirului spre a-i lua la Chestură pentru „verificare”. În vegetația de lângă cimitir era postată o mică unitate auxiliară germană, cu o bucătărie de companie. Un soldat german i-a recomandat intendentului cimitirului „să nu mergem cu ei [patrula românească] pe stradă căci are să ne împuște ci să rugăm pe ofițerul lor comandant să ne dea o patrulă germană pentru a ne conduce până la Chestură”. Groparii nu știau ce se petrece în oraș, iar despre pogrom aflaseră de la soldații germani.

În drum spre Chestură au văzut „cadavre și oameni bătuți pe toate străzile pe care am trecut”⁴. Escorta germană și intervenția ofițerului german pe lângă patrula românească de a trimite groparii înapoi la muncă din cauza amplasării bucătăriei în apropierea cimitirului a salvat viața groparilor evrei: la Chestură au primit imediat permisiile de circulație, fiind trimiși înapoi la muncă. „Am văzut morți și convoaie de oameni schingiuiți”, a spus un gropar, amintindu-și imaginile pe care le-a văzut la întoarcere⁵.

1. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2).

2. Declarația lui Marcel Toclaru la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, pp. 384-384b (USHMM, microfilm 43).

3. Declarația lui Marcu Herșcovici (gropar) la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, vol. 37, p. 42.

4. Depoziția lui Oişie Schechter (responsabilul cimitirului) la Tribunalul Poporului din Iași, 25 iulie, *ibidem*, p. 47b.

5. Depoziția lui Ozias Hausner (gropar) la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (iulie 1945), *ibidem*, p. 45.

A doua zi, o dată cu revărsarea dimineții, împreună cu căruțele cu morți care urcau încet dealul înalt, au început să se reverse în număr mare „derbedeii”, românii săraci din împrejurimi. La fel ca locuitorii satului Jilava de lângă București, care s-au năpustit asupra cadavrelor la pogromul de la București din ianuarie 1941, și săracii din Păcurari au mirosit sânge și valori. Transportul cadavrelor s-a făcut sub supravegherea comisarului de poliție Romila. „Cadavrele erau complet descompuse din cauza bății”, a declarat intendentul cimitirului. După cum am spus, până la îngroparea lor, cadavrele au fost jefuite de orice obiect de valoare, de haine, astfel că cele mai multe dintre ele au fost aruncate în gropi aproape dezbrăcate: „Majoritatea erau goi și aceia care mai erau îmbrăcați erau cu buzunarele întoarse pe dos și jefuiți”¹.

Acești români au adus soldaților și un „cadou”, șapte evrei din cartierul lor, pe care soldații i-au împușcat imediat în prezența groparilor, ordonându-le să-i arunce în groapă. Un evreu rănit, care fusese considerat mort și adus în căruța cu cadavre, a fost împușcat în cap în momentul în care a deschis ochii și a cerut apă². La fața locului erau și militari germani – au fotografiat cadavrele și înhumarea, iar unul dintre ei a notat numărul morților :

Pe când mă aflu în groapă și așezam morții, unul din ei m'a pus să scot cadavrul lui Iancu Schneider și să-l țin ridicat în picioare rezimat de malul gropii. Cum cadavrul nu stătea, mi-a ordonat să-l țin cu capul ridicat și a făcut vreo zece fotografii³.

Seara a fost împușcat „un evreu cu barba albă care a încercat să ne aducă puțină mâncare”, spune unul dintre tinerii luați pentru a fi folosiți ca gropari⁴. Asasinarea „bătrânului cu barbă albă” necesită o descriere amănunțită, deși pentru ziua în care au fost uciși cca 8.000 de evrei (în afară de victimele din „trenul morții”), faptul în sine nu era ceva ieșit din comun. În orice caz, intelectualii Comunității care au înregistrat orice amănunt despre pogrom pentru a nu fi date uitării „faptele lui Amalek”⁵ au acordat acestui caz o pagină întreagă, sub titlul „Tragica moarte a bătrânului și venerabilului evreu Strul (Israel) Rotman”⁶. Rotman era un erudit în religia evreiască și cioplitor de meserie, de fapt un maestru, care a lucrat din fragedă tinerețe la cimitir, la pregătirea pietrelor funerare, pe care cioplea în idiș și în ebraică, în afară de textul funerar obișnuit, și calitățile și faptele bune ale decedatului, după tradiția evreilor așkenazi (europeni). Exemple ale lucrărilor sale pot fi văzute în cimitirul evreiesc din Iași și în zilele noastre. Israel Rotman începuse să spună *Kadish* – rugăciunea în memoria celor măcelăriți :

Bătrânul cioplitor de piatră, îndurerat de cele văzute, știind că în cimitir lucrează vreo 130 de evrei, de dimineață, fără hrană, s'a milostivit de ei și cu încă un tânăr, a urcat dealul

1. *Ibidem*, p. 45b.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*.

4. *Vezi supra*, p. 181, nota 2 (p. 384b).

5. Popor antic care a trăit în sudul Israelului și Iordaniei de azi și care, în urmă cu cca 3500 de ani, a atacat triburile ebraice ieșite din robia Egiptului, în drum spre Canaan (Țara Făgăduinței), provocându-le multe pierderi și suferințe. Biblia consemnează că poporul evreu nu trebuie să uite niciodată răul provocat de amalechiți. De-a lungul generațiilor, numele de amalechiți a devenit sinonim cu dușmanii, toți dușmanii poporului evreu.

6. „Rezumatul masacrului” (*vezi supra*, p. 47, nota 2), pp. 352-353.

cimitirului ca să le deie ceva de mâncare. Pe la ora șase seara, bătrânul este văzut urcând scările ce duceau la sinagoga din curtea cimitirului. N-a ajuns cu mâncarea până la cei ce lucrau la facerea gropilor, când o patrulă compusă din trei jandarmi îl oprește, îl duc spre interiorul cimitirului, îi ordonă să se dezbrace și să se desculțe, rămânând în cămașă. Este așezat cu fața spre zidul sinagogii și împușcat. Așa a fost împușcat și tânărul ce a fost cu el¹.

Un martor ocular a adăugat că tânărul nu a murit imediat – a implorat să se mai tragă un glonte în el, „iar noi îngroziți, trebuia să stăm să privim fără a putea face ceva. Imediat [după ce a fost iar împușcat] am primit ordin să purtăm cadavrele celor doi nenorociți și să-i îngropăm”². Bătrânul și onorabilul Israel Rotman, care a mai apucat, înainte să moară, să spună „Șema Israel”, a acționat potrivit credinței sale – „Cei ce iubiți pe Domnul, urâți răul; Domnul păzește sufletele cuvioșilor lui; din mâna păcătosului îi va izbăvi pe ei” (*Psalmii* 96.11). El nu s-a temut să urce dealul cimitirului, cu toate că a văzut măcelul în cartier, camioanele și căruțele Primăriei încărcate cu morți și pe vecinii lui români năpustindu-se asupra cadavrelor, și a încercat cu slabele sale forțe să-i onoreze pe cei uciși cu o înmormântare conform tradiției evreiești și să-i consoleze pe tinerii siliți să servească drept gropari. Numai cine a trăit cu credința că „Domnul este ajutorul meu, nu mă voi teme de ce-mi va face mie omul” (*Psalmii* 117.6) putea să se comporte asemenea lui. El nu știa că soldații români care au participat la pogrom nu erau oameni. El a trăit ca un sfânt și a murit ca un sfânt.

La sfârșitul primei zile de muncă, ce s-a terminat, pentru o parte dintre săpători și gropari, la ora 20.30 (alții au continuat să lucreze și în timpul nopții), tinerii evrei au fost băgați în groapa nr. 3, „la odihnă”, iar soldații germani din unitatea antiaeriană care se postaseră la intrarea în cimitir au adus mitraliere și „au așteptat cu nerăbdare ocazia să ne acopere și pe noi cu pământ”. Dar comisarii de poliție care au supravegheat munca la fața locului știau că va fi greu să găsească alți tineri evrei care să îngroape morți, așa încât i-au salvat de la moarte. Câțiva dintre groparii improvizați au fost eliberați de chestorul Chirilovici, dar majoritatea au fost reținuți pe loc și au lucrat, cum am arătat, de patru zile și patru nopți, probabil în ture, la îngroparea morților în cele trei gropi săpate (una dintre ele de proporții imense – 60 m lungime), în afară de două care fuseseră pregătite înainte de pogrom. La terminarea lucrului au fost transferați la închisoarea militară a orașului, care se afla (ca și cimitirul) în cartierul Păcurari:

Înainte de a fi băgați în curtea închisorii, eram trecuți prin două rânduri de sergenți cu ciomege în mâini și care loveau în noi, fiecare unde și când apuca. Am fost băgați în celule și ținuti acolo timp de o noapte. Am crezut că ne-a sosit și nouă timpul să fim împușcați. În aceeași noapte am primit pentru prima oară un blid de mâncare și cu toate că de patru zile și patru nopți nu avusesem nimic în gură, nici unul din noi nu ne-am putut atinge de mâncare. Tot timpul eram cuprinși de grețuri și vomitam fără întrerupere³.

1. *Ibidem*, p. 352.

2. *Vezi supra*, p. 181, nota 2.

3. *Vezi supra*, p. 180, nota 4 (p. 4).

Înhumarea

Grupuri de evrei prinși la întâmplare pe străzi sau în locuințe, cu ajutorul brutal al slujbașilor Primăriei și în special al podarilor întâriți cu polițiști localnici, au adunat cu perseverență cadavrele rămase pe străzi laterale, pe terenuri virane și în curțile caselor, târându-le spre căruțele Primăriei, care circulau încet pe străzile orașului; iar când nu au fost găsiți destui evrei, treaba a fost făcută de măturători de stradă și voluntari care își primeau răsplata pe loc. Haine și chiar costume pătate cu mult sânge au trecut de la un trup la altul – podarii ședeau chiar în căruțe îmbrăcați în noile lor haine (vezi *infra*, p. 187).

Nu toate căruțele și camioanele au descărcat cadavrele în cimitirul evreiesc. Sute sau mii de cadavre au fost transportate în locuri de colectare improvizate, stabilite în funcție de distanța pe care căruța sau camionul trebuia să o parcurgă de la locul de încărcare la locul de descărcare. La cimitir, groparii evrei încetaseră să se mai ocupe de îngropare, și descărcarea morților semăna mai mult cu descărcarea gunoierului. Directorul serviciului de salubritate al Primăriei, Vlad Marievici – un român sadic, cunoscut pentru plăcerea lui de a bate evrei fără motiv –, și-a amintit că în ziua pogromului i s-a cerut să pună la dispoziție un camion pentru transportul cadavrelor din curtea Chesturii la cimitirul evreiesc. Dar numai a doua zi i s-a cerut „să se prezinte cu toate mijloacele de transport la Chestură, inclusiv camioane și căruțe”. El a refuzat să adune cadavrele numai cu salariații serviciului de salubritate al Primăriei și a cerut ca fiecare căruță sau camion să fie însoțit de jandarmi și polițiști, „pentru a evita jafurile”. De la Poliție i s-a comunicat că muribunzii și răniții trebuiau transportați la spitalul evreiesc :

Am aflat de la personalul salubrității care a făcut transporturile că în realitate această dispoziție nu s'a executat și că în multe cazuri, în urma ordinelor date de plutonierii de jandarmi care însoțeau transporturile, se încărcau și muribunzi care ori erau înăbușiți pe drum de celelalte cadavre așezate peste ei, sau erau puși în gropi, fiind încă în viață... Au fost puse la dispoziție [pentru operațiuni] atunci patru camioane și 24 de căruțe¹.

Căruțașii, a adăugat directorul, se întorceau seara beți, îmbrăcați în haine pe care nu puteau să-și permită să le cumpere, iar atunci când, după câteva zile, au primit salariul, nici măcar nu s-au obosit să-și numere banii. „Eu am convingerea că mare parte din aceștia au jefuit cadavrele.” Directorul a plecat la Chestură cu unul din camioane pentru a aprecia volumul „muncii” :

Când s'a deschis poarta am văzut o stivă de cadavre așezate ca lemnele așa fel că mașina nu a putut intra prea mult în curte. Pe jos curgea sângele care ajunsese până la poartă și în care am călcat și eu cu toată grosimea pingelei².

Zeci de răniți și morți au fost descărcați la spital în orele după-amiezei din ziua pogromului de către camioanele de gunoi ale Primăriei. Directorul spitalului evreiesc, David Frühling, a descris astfel momentul sosirii transporturilor – aproximativ la ora 4 după-amiază :

1. Depoziția lui Vlad Marievici (șeful serviciului de salubritate al Primăriei din Iași), 21 iulie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 46, pp. 143-144.
2. *Ibidem*, p. 144.

Camioanele au adus morți, muribunzi și răniți, îngrămădiți unii peste alții. Majoritatea aveau lovituri în cap, cu creierii ieșiți afară ; alții aveau brațul drept lovit de niște corpuri contondente, probabil din cauza gestului de apărare care-l făceau pentru a-și păzi capul¹.

Unul dintre șoferii care au transportat cadavre la cimitir a declarat că numai el singur a făcut opt transporturi la cimitir, de fiecare dată cu câte 20-30 de cadavre (de fapt, fiecare camion a transportat cincizeci de cadavre), și că în același timp s-au încărcat cadavre pe alte trei camioane și treizeci de căruțe. În curtea Chesturii, el a văzut „cadavre aranjate ca stive de lemne”, iar în partea dreaptă a intrării „mai era [evrei] care mai trăiau, dar zdrobiți și tăiați în bucăți în mod îngrozitor”. Cadavrele au fost încărcate de podari. Camioanele au fost însoțite, după spusele lui, de doi sau trei germani (a mințit – însoțitorii au fost jandarmi sau polițiști români) :

Eu personal nu m'am mișcat din cabina de conducere, însă auzeam pe podarii care încărcau [cadavrele] spunând că au scos oameni de prin canal pe care îi împușcau pe loc, sau nemții sau românii și îi suiau în camion. De altfel în camion erau suiți și oameni [evrei] vii [care erau] numai răniți, pe care eu îi auzeam gemând. La început descărcam cadavrele pe marginea gropii, după aceea găsimu-se de către ofițerii [Armatei] și Poliția care era acolo că asta durează prea mult, mi s'a dat dispoziții să trag mașina chiar pe margine[a gropii] și să-i deșert ca pe gunoi, direct în groapă. Curgea întâi un val de sânge și apoi cădeau de-a valma, în groapă, toate cadavrele².

Acest șofer a transportat cadavre numai la cimitirul evreiesc. Dar întrucât mai erau și alte trei camioane și atât de multe căruțe care n-au descărcat cadavre acolo, deși au „încărcat continuu morți”, fiecare căruță transportând câte zece cadavre de fiecare dată, „eu bănuiesc că au mai fost cărați morți și în altă parte decât la Cimitirul Israelit”. Numărul de cadavre pe care numai acest șofer le-a transportat a fost de 254, numărul de morți comunicat în mod oficial că au fost înhumați în cimitir³.

Într-adevăr, s-au descărcat cadavre și în alte locuri : vărsătoarea (groapa de gunoi a orașului), nisipăria din apropierea poligonului militar și malurile Bahluiului din sudul orașului, în apropierea vechiului cimitir evreiesc. Președintele Comunității, Iosef Iacob, a văzut deja la 30 iunie, ora 5 dimineața, în fața locuinței sale din centrul orașului, „căruțe încărcate cu cadavre ce erau transportate într'un loc viran unde se depozitau gunoaie și aruncate acolo grămadă”. La ora 8.30 a fost primit de primarul orașului, căruia i-a cerut căruțe „pentru a transporta cadavrele de la acel gunoi la cimitirul evreiesc”⁴. Dar fără succes. O evreică ce a îndrăznit să-și caute soțul a fost martoră la această scenă :

La 30 iunie am văzut când se cărau cadavrele și duși la vărsătoare și acolo locuitori de la periferie dezbrăcau morții⁵.

1. Depoziția dr. David Frühling la Tribunalul Poporului din București, 30 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 67 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția lui Vasile Spinosu (șofer), 26 iulie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 67, p. 145.
3. *Ibidem*. Un alt salariat al Primăriei, care a dat dispoziție să fie pregătite primele gropi comune, a declarat că a văzut un camion al Primăriei „plin cu cadavre” care au fost adunate din curtea cinematografului „Sidoli”. Nu a știut cine a ordonat strângerea cadavrelor. Vezi depoziția lui Ioan Teodorescu (salariat al Primăriei) la Tribunalul Poporului din Iași, 25 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 37, p. 47b (USHMM, microfilm 43).
4. A doua depoziție a președintelui Comunității la Tribunalul Poporului, 21 iulie 1945, *ibidem*, p. 54.
5. Depoziția Rebecăi Șmil la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. I, partea a II-a, p. 709 (USHMM, microfilm 47).

Adjunctul prefectului, Alexandru Isacovici, nu a știut dacă prefectul a cerut Primăriei „să nu se arunce în vărsătoarea de gunoi a orașului cadavrele dimpreună cu muribunzii și răniții aruncați împreună în furgoanele Primăriei”. El a răspuns negativ la întrebarea dacă a știut atunci că muribunzii aflați „printre cadavrele aduse la vărsătoarea de gunoi au fost uciși de către slujbașii Primăriei sau de militari”¹.

Transportul cadavrelor la nisipăria de lângă poligonul militar – zonă interzisă evreilor – s-a făcut cu camioane ale serviciului de salubritate. Nu se știe câți morți au fost transportați acolo și cum au fost îngropați². Groparii evrei au declarat că șoferii camioanelor și căruțașii le-au spus în zilele îngropării că au transportat cadavre și la nisipărie. Căruțe de gunoi ale Primăriei care transportau cadavre la malurile Bahluiului de lângă vechiul cimitir evreiesc au fost văzute de către evrei din cartierele sărace din împrejurimi. Bande de țișani și români săraci au năvălit asupra cadavrelor, jefuind tot ce se putea. Ploile torențiale au provocat inundații, iar apele Bahluiului și ale Jijiei s-au revărsat. Cadavre în descompunere, intrate în putrefacție n-au fost îngropate, ci au fost aruncate în apele Bahluiului – o parte din ele, de nerecunoscut, au fost văzute plutind pe apele râului, iar altele, prinse de vegetație, împrăștiu o duhoare puternică.

În câteva locuri din oraș unde măcelul a fost mare, s-au organizat acțiuni speciale de strângere a cadavrelor. În curți și clădiri de lângă Chestură a început evacuarea cadavrelor și a răniților în seara zilei pogromului, pentru a permite locatarilor români să se întoarcă la casele lor. Erau cadavrele evreilor care încercaseră să evadeze din curtea Chesturii când a început măcelul, aproximativ la ora 3 după-amiază. Pe Aleea Alecsandri, în orele amiezii, a doua zi după pogrom, a început strângerea și transportarea cadavrelor cu camioanele³. Cadavrele adunate în cinematograful „Sidoli” și în grădina de vară – tot ale unor evrei care au fugit de măcelul de la Chestură – au fost încărcate în camioane „la maximum”, după spusele unui slujbaș al Primăriei⁴. Nu cunoaștem cum au fost evacuate cadavrele adunate la Inspectoratul Regional al Jandarmeriei – probabil cu căruțele.

Operațiunea de strângere a cadavrelor a constituit și o operațiune de lichidare a răniților și muribunzilor găsiți printre cadavre sau în diverse locuri în care evrei răniți au căutat să se ascundă. În unele cazuri, răniții au fost aruncați în căruțe și camioane și îngropați de vii. Alții au fost împușcați de polițiștii și jandarmii care însoțeau camioanele și supravegheau operațiunea de strângere – iar dacă n-au fost împușcați, au fost uciși, prin diverse metode, de podari sau de către gloata de români și țișani care s-au năpustit asupra cadavrelor pentru a-i dezbrăca de haine sau pentru a-i buzunări. Directorul serviciului de salubritate al orașului a declarat că atunci când a controlat mormanul de leșuri din Aleea Alecsandri, un evreu, pe care-l cunoștea, l-a strigat dintre cadavre „și mi-a spus că el trăiește și numai face pe mortul. Eu l-am sfătuit să tacă”. El a afirmat că s-ar fi adresat comisarului Iancu și i-ar fi cerut să fie respectată dispoziția ca muribunzii să fie transferați la spital⁵. Sami Herșcu s-a ascuns printre morți în curtea Chesturii, iar

1. Depoziția lui Alexandru Isacovici (adjunctul prefectului) la Tribunalul Poporului din București, 5 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 31 (USHMM, microfilm 43). Vărsătoarea de gunoi se afla atunci în spatele cârciumii de bere „Zimbru” și se întindea pe malurile Bahluiului, în apropierea atelierului de prelucrare a tutunului („Rezumatul masacrului” [vezi *supra*, p. 47, nota 2], p. 342).
2. Depoziția lui Ozias Hausner (gropar) (vezi *supra*, p. 181, nota 5), p. 45b.
3. Depoziția Anetei Bimes la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 44, p. 309b (USHMM, microfilm 43).
4. Vezi *supra*, p. 185, nota 3.
5. Vezi *supra*, p. 184, nota 1 (p. 144).

a doua zi, când au fost aduși alți evrei să evacueze cadavrele și să curețe curtea de bucăți de trupuri omenеști și de sânge, a ieșit din ascunzătoarea improvizată și a ajutat la transportul morților, salvându-se în felul acesta¹. Buium Feighenbaum, căruia huligani din cartierul său i-au zdrobit dinții, a fugit „printre mii de evrei împușcați” în Chestură pentru a scăpa de „examenul de intrare”, prăbușindu-se în cele din urmă printre morți – „A doua zi am fost ridicat dintre morți și trimis acasă”².

Operațiunea de strângere a morților a provocat întâlnirea între două categorii de oameni interesați de evrei și de cadavrele lor : evreice care au îndrăznit să iasă din casă și să-i caute pe cei dragi, pe de o parte, iar pe de altă parte, slujbașii Primăriei – căruțași și podari și responsabili lor –, polițiști de rând care supravegheau acțiunea de curățenie. Această întâlnire a fost descrisă de Lili Moscovici, o femeie în vârstă de 30 de ani, rudă cu președintele Comunității. Ea a ieșit din casă în dimineața zilei de 30 iunie (era într-o luni) pentru a da de urmele soțului, fratelui, tatălui și socrului, toți foști ofițeri în Armata română, care nu se mai înapoiaseră acasă. Femeia descrie clar, cu profunzime și simplitate dezastrul pe care românii l-au provocat zecilor de mii de evrei din Iași, pe de o parte, și senzația de satisfacție în rândul celor care au îndeplinit planul de reducere a numărului de evrei din oraș, pe de altă parte. Lili și-a notat impresiile imediat după pogrom :

Când a doua zi [după pogrom], luni, am început să umblu pe străzi, să aflu ce s-a făcut cu cei patru ai mei dragi, sute de alte femei, înnebunit și ele de groază, puneau aceeași întrebare : „unde sunt ai mei”. La Chestură ni s’a răspuns că toți au fost trimiși în lagăre. Pe străzi, însă, erau zeci de cadavre, strânși grămadă... Umblu pe stradă ca beată... cineva îmi strigă din urmă să mă dau la o parte din drum. Mă uit înapoi și mi-a rămas mintea în loc, credeam că am halucinații. O minte omenească nu poate să-și închipuie măcar ce eu am văzut. Trec căruțe. Trec căruțe care întotdeauna transportau gunoi, azi sunt pline cu cadavre omenеști, adică cadavre de evrei. Mai trece încă una. Încă una, opt, nouă... Ca împietrită stau și mă uit la căruțele de gunoi, încărcate cu oameni nevinovați, omorâți numai pentru că au fost evrei. Și căruțele sunt conduse de acei care în fiecare zi strâng gunoiul, îmbrăcați în haine de sărbătoare, haine scoase de pe victimele lor... Și [care] strigă în gura mare : „așa vor păți toți jidanii”³.

Multe femei care au îndrăznit să-i caute pe cei dragi au fost prinse pe străzi și chiar în case pentru a fi puse să curețe Chestura și orașul de sânge și rămășițe de corpuri. Arestările, care au cuprins și bărbați și chiar adolescenți, au început marți, 1 iulie. Orice femeie care a venit la Chestură la această dată a fost reținută pe loc și a primit ordin să curețe sângele, indiferent de vârsta și starea ei. Lea Moșe, în vârstă de 80 de ani, care a plecat să-și caute fiul și pe cei doi gineri, a fost arestată și a primit ordin să curețe curtea :

Am fost puși să curățăm curtea de sânge și de toate rămășițele crimelor comise. Curățenia am făcut-o cu mâna. Am strâns creieri omenеști și am spălat pietre de sânge. Am stat trei zile la Chestură nemâncată. A treia zi s-a prezentat un domn general care ne-a vestit că s’a încetat cu

1. Depoziția Anetei Blimes.
2. Declarația lui Buium Feighenbaum la Poliția din Iași, 1945, *ibidem*, vol. 40, p. 72 (USHMM, microfilm 43).
3. Declarația lui Lili Moscovici înaintată Tribunalului Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 24, pp. 76b-77 (USHMM, microfilm 44). Un ofițer german care a privit cu satisfacție evidentă căruțele încărcate cu cadavre a răspuns stânjenit la observația lui Lili în românește (cu speranța că el nu va înțelege) despre realizările „culturii germane” : „Nicht wir, eure Tzigeunes” – adică : „Nu noi [am făcut asta], ci țiganii voștri” (cu alte cuvinte, români). Mulți germani îi considerau pe români țigani.

împuşcăturile, că suntem liberi şi ne-a arătat că tot ce s'a petrecut e din vina evreilor care au tras asupra armatei româno-germane¹.

În raportul contrafăcut despre acţiunile Poliţiei după pogrom, Chirilovici s-a lăudat că Chestura a organizat „cu camioanele serviciului salubrităţii Primăriei transportarea răniţilor la spitale şi a morţilor la cimitir”. Nici un spital românesc nu a primit răniţi evrei pentru a fi trataţi, iar la spitalul evreiesc au fost aduşi, după cum am spus, cca 150 de evrei, majoritatea morţi sau în agonie. Multe dintre cadavre nu au fost duse la cimitirul evreiesc, ci au fost aruncate ca un gunoi, în diverse colţuri din oraş. Şi Chirilovici a adăugat: „De asemenea s'a organizat dezinfectarea şi spălarea străzilor”². Iar în raportul autentic, scris la 30 iunie, Chirilovici a precizat că mulţi evrei au fost împuşcaţi nu numai la Chestură, ci şi „prin oraş şi prin adăposturi”, şi a fost necesară evacuarea cadavrelor „la cimitire (!) fiind un pericol iminent de molieme, apoi cu concursul Primăriei s'a spălat oraşul”³. Într-adevăr, oraşul trebuia *spălat*, deoarece cadavrele erau răspândite prin tot locul şi urmele crimei puteau fi văzute peste tot.

Curăţarea manuală de sânge a curţii Chesturii nu a fost suficientă – comandantul gardienilor a remarcat că Victor Dragota (dintre comandanţii poliţiştilor străini) a văzut, când a sosit a doua zi după pogrom (după ce a participat la îmbarcarea evreilor în „trenul morţii”, fapt pe care nu l-a amintit în mărturie), că „nu mai erau decât evrei morţi şi răniţi care au fost duşi primii la cimitir, iar ceilalţi la spital, apoi *pompa pompierilor a spălat de sânge pietrele din curtea Chesturii*”⁴. Dar nici asta nu a ajutat – iar unul dintre gardienii care s-au prezentat la lucru în dimineaţa aceea a văzut că pereţii au fost văruiţi, sângele a fost spălat, şi cu toate acestea se mai vedeau urme de sânge⁵.

Falsificarea numărului celor îngropăţi

De remarcat că în privinţa numărului de victime îngropate în cimitirul evreiesc, s-a încercat – şi după căderea regimului antonescian – să se lase impresia că a fost vorba în total de 254 de evrei. Iată de ce la Tribunalul Poporului acuzarea a avut grijă să-i pună pe cei trei gropari şi pe intendentul cimitirului să semneze declaraţii cum că au fost îngropate doar 254 de cadavre, chiar dacă groparii abia ştiau să-şi scrie numele. În declaraţia unuia dintre gropari, care probabil a refuzat să noteze numărul, a fost adăugată fraza: „Domnul Intendent [al cimitirului – *n.m.*] a primit cadavrele cu număr de la

1. Primul raport al lui M. Braunstein (membru în conducerea Comunităţii) către W. Filderman (preşedintele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti) despre pogromul de la Iaşi din 29 iunie 1941, 8 februarie 1945, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 3, pp. 39-40.
2. Raport nr. 99 al chestorului Poliţiei, Chirilovici, către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 43, p. 110.
3. Raport nr. 99 (autentic) al chestorului Poliţiei, Chirilovici, către Inspectoratul Regional de Poliţie din Iaşi, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 59, p. 49 (USHMM, microfilm 44).
4. Declaraţia lui Victor Dragota (comandantul gardienilor publici din Iaşi) la Tribunalul Poporului din Bucureşti, 31 iulie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 35b (USHMM, microfilm 48).
5. Declaraţia lui Nicolai Romulus (gardian public) la Tribunalul Poporului din Iaşi, 22 iulie 1945, *ibidem*, p. 62b.

dl comisar Romila”¹. De asemenea, spre deosebire de alte depoziții și declarații care de obicei erau scrise pe loc, de mână, declarațiile groparilor evrei au fost dactilografiate, pentru ca totul să fie clar. Iar fiecare depoziție se încheie cu cuvintele: „Confirm și semnez. Știu să citesc și să scriu”. În schimb nu s-au luat depoziții de la tinerii mobilizați pentru îngroparea cadavrelor. Trebuie subliniat faptul că în alte declarații privind înhumarea, scrise de alți martori, nu apare numărul 254, ci se spune doar că un număr mare de morți au fost îngropați în cimitire. Iar unul dintre membrii în conducerea Comunității, Braunstein, a notat în zilele când s-au luat depozițiile groparilor, pe baza datelor strânse de Comunitate, că 14.850 de evrei au fost uciși în timpul pogromului (vezi *infra*, p. 392). După cum am arătat, un singur camion a transportat în ziua pogromului mai multe cadavre decât numărul trecut în declarații. De asemenea, nu s-a menționat atunci că tinerii evrei au lucrat separat de gropari, că munca lor a continuat patru zile și patru nopți și că n-au fost lăsați acasă la sfârșitul primei zile a operațiunii de îngropare. Numai tânărul evreu care, în această chestiune, a depus mărturie în Israel, la Yad Vashem, a specificat clar acest fapt și a apreciat, după cum am văzut, numărul de cadavre îngropate de grupul său la cca 6.000. Două dintre cele cinci gropi comune săpate de tinerii evrei – una în lungime de 60 m – n-au fost identificate nici până azi și peste ele nu s-a turnat o placă de beton sau orice altă piatră funerară. În sfârșit, toate regimurile, inclusiv regimul comunist, au refuzat să deschidă gropile comune din Iași pentru a stabili numărul de victime îngropate acolo (vezi *infra*, pp. 422 *sqq.*). În 1948, Tribunalul a anulat încercarea de a se reduce numărul de victime îngropate în cimitirul evreiesc, notând, printre altele:

Evreii care mai fuseseră aduși în timpul nopții la Chestură, precum și alții scoși atunci de prin diferite ascunzișuri, sunt puși să culeagă cadavrele și să spele de sânge străzile orașului, sub paza severă a agenților forței publice. Cadavrele au fost transportate în aceeași zi de serviciul salubrității din orașul Iași, la cimitirul israelit, unde au fost înhumate, în gropi dinainte săpate, fapt care evidențiază cu prisosință premeditarea masacrelor. Din depozițiile martorilor audiați pentru stabilirea acestui fapt reiese că s’a pus la dispoziția Chesturii patru camioane și 30 căruțe. Numărul exact al victimelor căzute în acele zile nu se cunoaște, dar este sigur că întrece cu mult numărul de 500 indicat de comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri, atingând numărul de aproximativ 10.000².

„Agenții forței publice” au fost polițiști și jandarmi români; „serviciul salubrității” au fost podari și responsabili lor, căruțași și șoferi ai Primăriei din Iași. Deși a menționat numărul aproximativ de victime, Tribunalul s-a abținut să indice celelalte locuri în care au fost înhumați sau pur și simplu azvârliți mii de evrei. Cimitirul a fost pângărit, „mormintele și pietrele funerare distruse și paznicii alungați”. În februarie 1945, un membru al conducerii Comunității a notat că „mulți bani i-au trebuit obștei să refacă în parte și să restaureze pe cât posibil cimitirul și monumentele”³. Cimitirul vechi în care evreii din Iași și-au îngropat morții timp de peste trei sute de ani a fost pur și simplu ras de pe fața pământului în anul 1943, pentru a șterge până și amintirea existenței evreilor în oraș (vezi *infra*, pp. 384 *sqq.*).

1. Depoziția lui Max Culea (gropar) la Tribunalul Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 37, p. 44.
2. „Act de acuzare nr. 20” în procesul răspunzătorilor și executaților pogromului de la Iași, 1947 (amănunte *supra*, p. 37, nota 1), în Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 374.
3. Al doilea raport al lui M. Braunstein despre situația evreilor din Iași între 29 iunie 1941 și august 1944, 8 februarie 1945, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 4, p. 47.

Capitolul 7

Târgul Frumos

Călătoria de la Iași la Târgul Frumos

Primul „tren al morții” a părăsit Iașiul la 30 iunie 1941, la ora 2 noaptea, iar după câțiva kilometri s-a întors, s-a oprit, a pornit din nou, părăsind în cele din urmă orașul la ora 4 dimineața. Conform ordinului telefonic dat de Antonescu colonelului Lupu, trenul trebuia să plece spre lagărul Târgu-Jiu via Roman. Lagărul servea atunci drept loc de concentrare și încarcerare a evreilor din satele și târgurile Moldovei. Ca de obicei, Antonescu nu s-a gândit că în lagăr nu mai pot fi înghesuiți alți 45.000 de evrei din Iași – probabil că nici măcar cei aproximativ 8.000 de evrei care au fost evacuați cu „trenurile morții”. Prin urmare, a apărut necesitatea de a schimba destinația trenurilor. Trenul a pornit la drum cu o gardă formată din 16 polițiști, sub comanda șefului de secție Ion Leucea¹. Conform rapoartelor falsificate, erau 35 de vagoane cu 2.530 de evrei – în realitate, au fost 50 de vagoane cu 5.000 de evrei (vezi *infra*, p. 238).

În noaptea de 29/30 iunie, biroul de mișcare a trenurilor din Iași i-a comunicat șefului gării din Târgul Frumos, Petrea Ghiță, că un tren cu evrei arestați va trece prin gara lui². Într-adevăr, trenul a sosit în stație la ora 7 dimineața, a stat acolo câteva minute, după care a plecat spre Ruginoasa și de acolo la Pașcani, Lespezi ; s-a reîntors la Pașcani și și-a continuat drumul până aproape de Roman, s-a oprit în câmp liber, a revenit la Pașcani și de acolo, s-a întors la Târgul Frumos³. La ora 6 după-masă, trimisul Marelui Stat-Major în gara Iași i-a comunicat șefului de gară că trenul se întoarce și că trebuie să descarce încărcătura. Șeful gării s-a grăbit să comunice acest fapt comandantului Poliției și primarului târgului. La ora 11.00, primarul deja primise înștiințarea de la prefectul Captaru ; acesta i-a dat dispoziție să se adreseze comandantului garnizoanei din localitate

1. Raportului lui Constantin Chirilovici (chestorul Poliției) către inspectorul regional al Poliției cu privire la plecarea a două trenuri cu evrei, 30 iunie 1941 (raport falsificat – vezi *infra*), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 218 ; copie : USHMM, microfilm 35. Raportul a fost scris de Chirilovici, dar nu la data scrisă pe el, ci mai târziu, pentru a fi în concordanță cu Ministerul de Interne. Inspectorul regional al Poliției l-a primit abia la 23 iulie 1941, cum dovedește ștampila de înregistrare aplicată pe prima pagină.
2. Depoziția lui Petrea Ghiță (șeful gării din Târgul Frumos) la Tribunalul Poporului din Iași, 21 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 38 (USHMM, microfilm 41).
3. *Cartea Neagră II*, p. 31.

să-i pună la dispoziție soldați care să se desfășoare în stație. Împreună cu comandantul Poliției locale, primarul s-a dus la comandantul garnizoanei din târg, care i-a trimis la locțiitorul său, căpitanul Marinescu, comandantul unității militare care păzea gara. „Trenul morții” a intrat în stație la ora 20.00, după o călătorie fără noimă de 18 ore, precedată de o așteptare de trei-patru ore la Iași, în vagoane.

Primarul târgului și-a făcut impresia că trenul a fost deplasat dintr-un loc în altul „în mod intenționat pentru suprimarea celor transportați”¹. Locotenentul în rezervă Triandaf, care a primit comanda trenului la Târgul Frumos, a spus la anchetă că stabilirea orarului trenului nu a fost de competența sa: „Această chestiune depindea de organele de conducere CFR și fiind starea de război de atunci, [depindea] în primul rând de organele Marelui Stat-Major”² – și i-a indicat pe maiorul Gherasim de la Marele Cartier General, menționat anterior, și pe inginerul Țăranu, director în CFR.

Nici un raport oficial nu poate descrie situația din vagoanele „trenului mortuar, fără nici o destinație”, cum l-a caracterizat unul dintre supraviețuitori³. Morții, cei aflați în agonie și cei încă în viață au rămas în tren toată noaptea dintre 30 iunie și 1 iulie. Majoritatea vagoanelor au fost deschise în orele dimineții și la prânz (vezi *infra*). Este greu de descris suferința celor închiși în vagoane – dar și mai greu este să cuprinzi în cuvinte moartea îngrozitoare de care au avut parte, asfixierea din lipsă de aer sau din cauza duhului insuportabile provocate de descompunerea rapidă a cadavrelor în căldura mare din vagon și a gazelor emanate din cadavre și din podeaua infectată; setea care scotea din minți și deshidrata corpul; încercările de sinucidere; crizele de nebunie care se încheiau cu atacuri furibunde asupra altor deținuți deoarece nu satisfăceau cereri absurde; lupte pe viață și pe moarte pentru orificiile de aerisire și în jurul ferestrelor astupate, care au creat grămezi de cadavre și au provocat sufocarea celor slabi și răniți; focul tras direct în interiorul vagoanelor de către polițiști din escortă și soldați în trecere; încercările de evadare care s-au terminat întotdeauna prin zdrobire pe linii sau prin împușcare; și, în cele din urmă, slăbiciunea totală a trupului și a sufletului, care a stins dorința de a trăi, speranța de a rămâne în viață și însuși gustul vieții. Au fost mulți cei care au făcut față și acestor încercări, însă au fost uciși în stații de către jandarmi, polițiști, funcționari de stat sau simpli cetățeni, în încercarea de a-i jefui, fără a ști dacă au ce lua de la ei, și din dorința de a omorî sau măcelări pentru simplul motiv că erau evrei.

Trenul s-a pus în mișcare, cum am arătat, în zorii zilei, și numai când lumina a pătruns în interior, cei care nu s-au sufocat imediat au văzut ce se află lângă ei: „Eram unul peste altul, fiind prea mulți în vagon. Grozăvia era că erau mulți crunt bătuți, alții împușcați iar mulți înțepați cu baioneta”. Setea îi chinuia pe toți și deplasarea trenului fără o destinație clară a provocat senzația că aceasta era metoda aleasă pentru a-i omorî. Prima oprire în stația Târgul Frumos le-a dat speranța că poate, poate vor fi deschise ușile:

Dimineața ne-am trezit pe o linie moartă la [stația] Târgul Frumos unde ne-au ținut toată noaptea și vagoanele s’au încins, căldura a devenit insuportabilă. Atunci am început să ne dăm

1. Depoziția lui Aurel Totoescu (primarul din Târgul Frumos) la Tribunalul Poporului din Iași, 16 august 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 74b.
2. Procesul-verbal al anchetării acuzatului Aurel Triandaf la Procuratura Generală din București, 12 februarie 1948, *ibidem*, vol. 2, p. 4b (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția lui Samoil Boghen la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, fără dată (martie 1945) – copii: *ibidem*, vol. 30, p. 227 (USHMM, microfilm 48).

jos hainele de pe noi. Noaptea [a doua] a fost un infern. O parte din noi au înnebunit, au început să sară, să țipe, să muște. Trebuia să te lupți cu ei să nu te omoare, și dimineața s'au văzut destui morți între noi. Marți dimineața am crezut că are să se îndure să ne scoată morții dintre noi, dar nimeni nu s'a sesizat. Și apă nu s'a dat nici măcar la copiii care îi ridicam [peste capetele noastre] să-i vadă că plângeau de sete¹.

„În vagonul meu au rămas în viață [până la Târgul Frumos] doar opt copii și trei bătrâni”, din mai bine de o sută de evrei care fuseseră înghesuți acolo, a scris inginerul Israel Schleier. Cei grav răniți au căzut pe podeaua vagonului. Cei sănătoși care, oricum, aproape că nu s-au putut mișca din cauza înghesuiei, călcau peste ei. Cei mai zdraveni s-au năpustit asupra ferestrelor acoperite cu scânduri și s-au încăierat între ei :

Fără aer, fără lumină, țipete îngrozitoare ale răniților cerând ajutor, mulți dintre noi au înnebunit și au început să lovească unul în altul ; o căldură insuportabilă, cei mai mulți își rupeau hainele de pe ei rămânând astfel aproape toți goi. A doua zi nemaiputând suporta aceste chinuri îngrozitoare am căzut în nesimțire, astfel am rămas vreo două zile. Când mi-am revenit, trenul era în gara Târgul Frumos... Eram lungit pe dușumea între cadavre care aveau o înfățișare stranie : rigidizați în poziția în care căzuseră pe jos, încleștați între ei, formaseră o masă legată și neîntreruptă. În vagon era un miros oribil, un amestec de sânge, cadavre și fecale. Cu efortări mari m'am descleștat din marea cadavrelor. Porțile vagonului au fost cândva deschise și din depărtare se striga să aruncăm cadavrele din vagon. Cei din afară nu se puteau apropia de vagoane din cauza mirosului. Cei care se apropiau umblau cu batistele la nas. Fiind zi de sârbătoare, țărânii din împrejurimi au fost adunați ca să vadă pe *comuniștii care au tras în trupele române și în armata germană*, și de departe se auzeau strigătele lor : „*Omorâți-i, ce-i mai cărați cu trenul !*”².

Aceasta este, cum am spus, o descriere scurtă a suferinței din momentul plecării trenului și până la sosirea lui la Târgul Frumos, descrierea unui evreu care a avut de două ori noroc : o dată când și-a pierdut cunoștința și a doua oară pentru că s-a aflat într-un vagon care în sfârșit a fost deschis în stație. Însă au fost evrei care n-au știut că au fost la Târgul Frumos, vagonul lor nefiind deschis. Un medic evreu, dr. Simon Mayer, nu și-a pierdut cunoștința și vagonul lui nu a fost deschis la Târgul Frumos. Când a apărut în fața Tribunalului militar din București, el a descris în câteva fraze scenele din interiorul vagonului, ca și cum ar fi fost un spectator din afară. În vagonul său au fost imbarcați 85 de evrei, aproximativ dublu față de numărul permis. Acest număr relativ mic ar fi trebuit să mărească șansa de supraviețuire ; însă și așa erau prea mulți, deoarece nu era loc unde să te miști. Vagonul fiind închis ermetic, oxigenul s-a terminat în scurt timp :

Din cauza căldurii excesive cât și a bioxidului de carbon emanat de atâția oameni și care nu se putea împrăști din vagon... a stării de supraexcitare nervoasă a provocat multe victime. Alte morți au fost provocate prin strangulări și tăierea arterelor de acei care nu au mai putut suporta chinurile acestei călătorii³.

1. Memoriu al lui David Bendel către Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (sfârșitul anului 1944), *ibidem*, vol. 45, partea I, pp. 338b-339 (USHMM, microfilm 43). Bendel s-a aflat într-un vagon care nu a fost deschis deloc în stația Târgul Frumos.
2. Declarația lui Israel Schleier (inginer) la Tribunalul Poporului, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 24, p. 84 (USHMM, microfilm 47) (sublinierile îmi aparțin).
3. Protocol de la depoziția lui Simon Mayer (medic) în fața Tribunalului militar al Corpului de Armată, 14 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, pp. 213-213b (USHMM, microfilm 45).

Trebuie să remarcăm faptul că, în ceea ce privește cauzele morții, situația din vagoane și comportarea deținuților și a paznicilor, între „trenul morții” care a plecat spre Târgul Frumos și cel care a plecat câteva ore mai târziu spre Podu Iloaiei nu a existat o deosebire calitativă, ci doar una cantitativă : în al doilea tren au fost înghesuiți mai mulți evrei în vagoane, iar distanța dintre cele două stații a fost parcursă într-un timp relativ mai lung, ceea ce a provocat mai multe victime (vezi *infra*). Dr. Wassermann, un medic evreu care a scăpat cu viață din al doilea tren spre Podu Iloaiei, a făcut, împreună cu un coleg român, un studiu despre „tulburări psihomotorii în stare de asfixiere lentă”¹, în care a descris fenomenele pe care le-a trăit el însuși sau la care a fost martor ocular, apoi cauzele comportamentului anormal și, în cele din urmă, ale morții lente. Cei doi medici au prezentat cazul drept un „experiment” pe ființe umane, la care unul dintre ei „a participat” personal, iar din acest motiv observațiile sale sunt mai aproape de adevăr, cu atât mai mult cu cât este vorba de experimente care nu se reduc la durere, ci țin îndeosebi de domeniul emoțional, de halucinații și imaginație.

Evreii care au fost înghesuiți în vagoane, au descris cei doi, se aflau deja în „tensiune psiho-emoțională accelerată până la limită”, provocată de incertitudinea privind soarta lor, de două nopți nedormite și de criza sufletească de pe urma bătăilor, rănilor și a măcelului de la Chestură, a marșului spre gară ș.a. În vagonul în care s-a aflat medicul erau 130 de oameni, printre care femei și 15 copii ; după 10 ore, când trenul a ajuns la Podu Iloaiei, mai trăiau 30 dintre ei. La început, în vagon a domnit o oarecare ordine. Cei mai puternici au ocupat loc lângă ferestre. Căldura era insuportabilă și toți s-au dezbrăcat. Emoția a crescut și, în scurt timp, deținuții au fost cuprinși de un sentiment de neliniște, o senzație de sufocare, și orice mișcare a unui vecin a devenit insuportabilă, deoarece fiecare radia o căldură ca de cuptor supraîncălzit. Cei care nu reușiseră să se apropie de fereastră i-au călcat în picioare pe ceilalți, lovind fără discernământ. Această densă masă umană nu s-a comportat în mod unitar : doar puțini și-au păstrat cumpătul și nu s-au lăsat dominați de această emoție frenetică. Un om pântecos s-a așezat pe podea, fără să facă vreo mișcare inutilă ; un bancher, presat la mijlocul vagonului, s-a așezat îmbrăcat cu jachetă și cravată, fără să se dezbrace, până la capătul călătoriei. Amândoi au rămas în viață. O femeie și cele trei fete ale ei – femei religioase – nu s-au dezbrăcat din decență, însă activitatea lor psiho-motorică s-a redus la murmuratul unor versete din psalmi. N-au făcut nici o mișcare de apărare, murind sufocate de cei care au căzut peste ele.

Între timp, au început să apară primele semne de nebunie, halucinații, gânduri nebunești, demență colectivă. Medicul însuși a încercat să ajungă la o bancă imaginară și să se așeze pe ea, lângă persoane care credea că-i sunt vechi prieteni. Noțiunile de timp și spațiu au devenit nebuloase, echilibrul mintal s-a redus tot mai mult, auzul și văzul s-au încheșat, iar starea de agresivitate generală s-a schimbat treptat cu o stare de somnolență. Membrele superioare și-au păstrat încă vitalitatea, unii și-au frecat obraji pentru a se trezi, dar membrele inferioare s-au înmuiat, nemaifiind în stare să susțină corpul. Oameni care nu se cunoșteau înainte au devenit apropiați. Cu mișcări lente, amintind de ceara care se topește, au început să cadă unii peste alții, cu gesturi de

1. M. Wassermann și P. Brânzei, „Considerations sur les troubles psycho-moteurs dans l’asphyxie lente”, *Bulletin de la Société Roumaine de Neurologie, Psychiatrie, Psychologie et Endocrinologie*, nr. 26-27 (1945/1946), Iași, 1947, pp. 38-39. Îi mulțumesc prof. univ. Marcus Wassermann, care mi-a oferit un exemplar al articolului, în mai 1986.

mângâiere care încercau să încurajeze și să îmbrățișeze. S-au sufocat fără nici o rezistență : „Corpul lor a încetat să se miște în urma decesului lucidității”. Nebunii își imaginau că joacă cărți și sume mari de bani au „trecut” din mână în mână. Vocea lor se auzea cu claritate, iar unii dintre ei făceau chiar gesturi de joc. La un moment dat, s-a auzit o voce : „Uite o fabrică de limonadă”¹ – și mulți, emoționați fiind de această veste, au cerut să cumpere imediat sute de sticle de băutură. S-au organizat grupuri care să supravegheze împărțirea limonadei, în timp ce alții adunau bani pentru cumpărarea ei. Unii au înștiințat că începe imediat îmbutelierea sticlelor și peste puțin timp le vor primi. Acesta a fost un caz evident de autosugestie colectivă la care, după cum a recunoscut medicul, a participat și el – atât la „organizare”, cât și la „împărțirea” sticlelor.

Starea de excitare senzoriomotoare s-a preschimbat într-o stare de emoție psihomotoare, manifestată printr-un potop de cuvinte și exprimarea unor idei demente. În timp ce unii s-au agățat de zăbrelele de la ferestre implorând apă în numele umanității și al creștinismului, alții au ținut discursuri înfocate prin care își exprimau, de exemplu, „recunoștința pentru Hitler, salvatorul omenirii”. Alții au vorbit de ajutor în numele Crucii Roșii.

Trenul spre Podu Iloaiei în care a călătorit dr. Wassermann a parcurs 18 km în 10 ore – deci s-a deplasat cu o viteză medie de 1.800 m/h. „Mișcarea [supraviețuitorilor care au coborât din tren] în aer liber nu a provocat nici o reacție afectivă, toți au pășit în liniște cu pași greoi, capul plecat, inima golită de orice sentiment.”²

Concluziile studiului realizat de dr. Wassermann : lipsa oxigenului a constituit cauza imediată a morții. Cine a avut norocul să se afle în apropierea ferestrelor sau orificiilor vagonului, sau a reușit să ajungă acolo a rămas în viață. Au supraviețuit și cei care și-au păstrat calmul și au economisit energie, reducând astfel consumul de oxigen. Căldura care a provocat transpirație intensă și deshidratare a intensificat dezechilibrul umidității în corp, determinând o asfixiere lentă. Această situație poate fi comparată cu starea de otrăvire lentă cu bioxid de carbon în minele de cărbuni. Frigul prelungeste în mod considerabil perioada de sufocare, pe când căldura și agitația din vagon au accelerat procesul. Tulburările spirituale, psihoza colectivă, autosugestia, demența sufletului și a simțurilor, halucinațiile și „inversarea de sentimente” (cum ar fi laudele aduse lui Hitler) – toate acestea sunt fenomene care au fost studiate pe oameni, în alte contexte, rezultatul unor transformări fiziologice și chimice în sânge, în sistemul nervos ș.a., iar ele pot fi explicate și demonstrate științific, în conformitate cu nivelul cercetărilor medicale de atunci, după afirmațiile celor doi medici care au redactat studiul.

Dar și fără acest studiu, supraviețuitorii au confirmat în linii mari descrierile impresionante despre comportamentul în stare de tensiune și cauzele care au provocat moartea. Inginerul Marcel Perlaș, pe atunci în vârstă de 25 de ani, și-a păstrat echilibrul mintal în majoritatea timpului – până la Târgul Frumos –, datorită grijii pentru tatăl său, pe care a încercat să-l apere în vagon. El a văzut că vagonul a ajuns la Roman și s-a întors înspre Iași, a văzut că numărul celor asfixiați și al morților este în continuă creștere, și a ajuns la concluzia că aceasta era metoda aleasă pentru lichidarea lor :

Tatăl meu suferea cumplit... I-am pus comprese [înmuiate] cu urină fără să-i spun ce e, îi picuram în gură urina mea. Și eu am băut urină. La un moment dat, se dădeau lupte pe viață și pe moarte pentru puțină urină... La un moment dat începuse să plouă. Supraviețuitorii conștienți și-au scos lingerie afară prin zăbrelele ferestrelor care nu mai erau bătute cu scânduri

1. *Ibidem*, p. 40.

2. *Ibidem*, p. 42. Dr. Wassermann nu a remarcat apoi izbucniri de isterie.

[pentru a le uda]. Vă dați seama ce luptă se dădea pentru a obține să te apropii de fereastră și de a obține rufa udă? Însă și aceasta n-a durat mult, deoarece mecanicul trenului împreună cu soldații [poliștii – *n.m.*] ce escortau trenul au smuls rufe... În acest timp numărul nebunilor s-a înmulțit, unii dintre ei devenind foarte agresivi, începând să se bată și să muște pe cei din jur. Impresionat de [cele] ce am văzut în jurul meu, am vrut să constat dacă mai e cineva teafăr, lucru ce l-am făcut strigând în vagon: cine mai e teafăr? Mulți mi-au spus că sunt normali, după care începeau să râdă nebunește. Văzând cum stă situația, am pus o întrebare de calcul matematic. Mi-au răspuns în total doi oameni... am decis să ne sinucidem, tăindu-ne vinele. Am avut un portmoneu cu ramă metalică pe care am desprins-o și împărțind-o în trei, mi-am tăiat vinele la mâna stângă, căzând în nesimțire. După un timp un nebun m-a mușcat de mâna dreaptă și mi-am revenit. Se vede că nu mi-am tăiat destul de bine vinele, sau sângele era închegat din lipsă de apă în organism. Când mi-am revenit în urma mușcăturii, era lumină afară. Un tânăr înnebunit spânzurându-se la grătarul de la fereastră [prin greutatea lui] l-a scos din loc. După un timp l-am văzut pe bietul băiat mort. Eu eram în picioare la crăpătura oblonului de la ușă. Se pare că asta a fost și cauza că am scăpat cu viață... Căutându-l pe tata, l-am găsit sub un morman de cadavre... Cu multă greutate am izbutit să-l fac să-și revină la normal, după ce i-am dat puțină apă obținută cu două mii de lei de la un soldat ce însoțea trenul... Tata a murit joi [3 iulie] și cadavrul lui a fost aruncat jos din tren la Mircești. Miercuri am cumpărat o sticlă de apă de o jumătate de litru pentru un ceas de la un soldat și ducând-o la gură, am simțit că-mi arde intestinele. În loc de apă era petrol¹.

Și invalidul de război Leon Haimovici, care se încăpățănase să rămână în curtea Chesturii pentru a nu se despărți de fiul său adolescent, și care a fost bătut crunt în stație și înțepat cu baioneta când a încercat să rămână alături de băiatul lui, a simțit în vagon că i se apropie sfârșitul. Faptul că vagonul în care se afla a fost deschis la Târgul Frumos nu a schimbat cu nimic situația: „Stăteam unul peste altul și desigur că cei care erau la fund sub noi mureau mai repede; câteodată, printr-o ultimă convulsie, îi arunca pe cei de pe deasupra”. În acest vagon, miercuri, din cei peste o sută de oameni mai rămăseseră cam douăzeci – „Văzând situația noastră am hotărât cu fiul meu ca să ne omorâm ca în felul acesta să scăpăm de chinuri și să nu ajungem în starea acelor care zăceau chinându-se să-și dea sufletul”². Haimovici s-a spânzurat cu cureaua de la pantaloni, dar n-a murit, pentru că fiul lui s-a răzgândit și a tăiat cureaua.

Scene de nebunie colectivă sau individuală au fost descrise de toți supraviețuitorii, fiecare în limba și pe măsura educației sale. Și întrucât numărul intelectualilor evrei la Iași a fost mare, descrierile pe care le-au lăsat au constituit mărturii din prima sursă, despre ultimele momente ale unor personalități cunoscute din această mare Comunitate, momente de decădere morală, de rapidă degenerare fizică și spirituală, provocate de împrejurări independente de voința lor. Dar, desigur, nu evreii înnebuniți au fost cei care s-au înapoiat la starea primitivă a omenirii, ci acei care i-au adus în această stare³.

1. Depoziția lui Marcel Perla (inginer) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 10 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, pp. 9-11b (USHMM, microfilm 48). Perla a prezentat și un alt exemplu de maltratare din partea escortatorilor. În timpul manevrelor din Roman, mecanicul de locomotivă a oprit locomotiva lângă vagonul în care se afla, pe o linie paralelă, și a crescut presiunea, eliberând un amestec de aburi și aer fierbinte – în felul acesta, căldura a sporit și mai mult, intensificând suferința celor din vagon, ceea ce a determinat o creștere imediată a numărului de nebuni (*ibidem*, p. 8b).
2. Declarația lui Leon Haimovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, fără dată (aprilie 1945), *ibidem*, p. 7.
3. Cunoscutul și onorabilul profesor de muzică Brüll a dirijat o „orchestră nevăzută”, fredonând melodiile (declarația lui Meir Yur, 14 mai 1945, *ibidem*, p. 89). Unul dintre intelectualii evrei din Iași și dintre fruntașii Comunității, avocatul Carol Drimmer, admirator și cunosător al culturii

Apă

Privarea de apă a celor încarcerati a fost o politică oficială a organelor care au escortat trenurile – Poliția, Jandarmeria și Armata –, exprimată prin ordine clare (vezi *infra*). Această politică a continuat până după Roman, când muriseră deja mai bine de jumătate din călătorii „trenului morții”. Cruzimea însoțitorilor și a unei părți dintre românii care au venit întâmplător în contact cu trenul, dorința de a obține bani și obiecte de valoare în schimbul elixirului vieții – toate acestea au creat o formulă specială a Holocaustului în România: român – apă – bani. „Am fost tot timpul împiedicați să bem apă, nici măcar din băltoace”¹, a declarat un evreu, elucidând astfel un aspect legat de bălțile formate în urma ploilor căzute în timpul călătoriei trenurilor. Trenul spre Târgul Frumos s-a oprit de câteva ori lângă astfel de surse de apă, cele mai mari aflându-se chiar aproape de oraș, și a rămas pe loc multe ore înainte de a se deplasa înainte sau înapoi. Vederea apei i-a scos din minți pe cei care au putut s-o vadă printre zăbrelele ferestrelor de la care deținuții reușiseră să înlăture scândurile sau printre crăpăturile dintre scânduri. Polițiștii și apoi jandarmii care au însoțit trenul au tras în oricine s-a strecurat prin fereastră, fugind, cuprins de amok, spre baltă:

Marti spre seară mi-am dat seama că nu pot rezista o nouă noapte și atunci am sărit din vagon și am căzut într’o baltă cu noroi și bând din acest noroi mi-am dat seama că mulți care au sărit din vagon erau îndrumați spre aceste bălți și apoi împușcați pe la spate. Am văzut cu ochii mei cum pluteau acei care au fost împușcați... Mi-am astupat urechile cu mâl să nu aud împușcătura².

În timpul îndelungatei staționări lângă Târgul Frumos, când trenul s-a deplasat câteva sute de metri și s-a oprit lângă râul Bahlui, care se revărsase în acea noapte, mulți nu s-au mai putut stăpâni și, cu toate că auziseră deja împușcături, au sărit din tren și, privind spre apă, au fugit să apuce să bea înainte să moară:

Oamenii [care săreau – *n.m.*] erau omorâți de către un ofițer și un subofițer care trăgeau la țintă în oamenii care coborau din vagoane, care nu aveau ferestre cu zăbrele sau bătute cu scânduri, și care se aruncau în apă să se răcorească. Acești doi criminali și încă câțiva soldați au împușcat peste 150 de oameni, care știau că săritura înseamnă moarte³.

Au fost lichidați lângă râu nu numai cei care au sărit din vagoane, dar și evreii (din trei vagoane) care au fost duși, chipurile, să bea: „I-am văzut trecând prin fața noastră”,

---

germane și unul dintre iubitorii ei, a înnebunit și și-a „pedepsit” capul pentru faptul că a lăudat în trecut cultura germană și a conferențiat despre ea: și l-a izbit fără încetare de pereții vagonului. Când vagonul în care se afla a fost deschis la Târgul Frumos, s-a rostogolit din el gol-goluț, „a fost bătut până la desfigurare de jandarmi pe piele dezvelită și a murit” (declarația lui Jean Haimovici, fără dată [1945], *ibidem*, p. 50). Despre alte cazuri de nebunie, vezi. M. Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, Editura Glob, București, 1945, p. 59.

1. Depoziție sub jurământ a lui Benjamin Abramovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, 20 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 94.
2. Depoziția lui Theobald Schneier (inginer) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 13 aprilie 1945, *ibidem*, pp. 20b-31.
3. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, p. 82.

a declarat un evreu care nu a fost scos din vagon, „duși prin fața unor bălți și cred că împușcați căci se auzeau tot timpul focuri de armă... Era [acolo] un sublocotenent tânăr care le spunea tot timpul [soldaților] să-i ducă mai încolo să-i împuște”¹.

În staționările îndelungate înainte de Târgul Frumos și după Târgul Frumos, în deplasarea fără rost spre Pașcani și înapoi a ieșit la iveală, mai mult chiar decât în timpul pogromului, toată urâtenia relațiilor cristalizate în decursul a sute de ani între majoritatea românilor și evrei. „Comerțul” cu apă și aer care s-a stabilit în mod spontan între evrei și români – jandarmi, soldați și civili – nu a fost perceput atunci (și nu a fost considerat nici după aceea, în măsura în care s-a aflat despre fenomen) ca un fapt ieșit din comun, ca sfărâmarea tuturor codurilor morale ale unei națiuni, ci ca parte naturală a unui sistem de relații în care evreii trebuie să plătească pentru dreptul de a respira în țara românilor și de a bea din apa lor – în adevăratul sens al cuvântului.

După cum am arătat, „trenul morții” a sosit prima oară la Târgul Frumos la 30 iunie, la orele dimineții, și a rămas în stație aproximativ trei minute. În cele trei minute, câțiva evrei au reușit să forțeze ferestrele și să sară din tren, însă au fost împușcați de către polițiști înainte de a reuși să soarbă din apa noroioasă. Trenul a plecat mai departe și s-a oprit la Pașcani, după multe ore de călătorie lentă. În prima zi, dus-întors, a crescut foarte mult căldura din vagon: „Atmosfera devenea tot mai înăbușitoare, apa curgând de pe pereții vagonului din cauza transpirației celor închiși în vagon. Pe măsură ce orele treceau și soarele bătea mai puternic se respira mai greu și lipsa apei și a aerului, care era foarte rarefiat, se făceau mai mult simțite”. Deja la prima oprire a trenului în Podu Iloaiei au apărut primii negustori cu viața evreilor. Din îndelungata experiență a existenței lor în mijlocul românilor, evreii știau că nu vor căpăta ajutor pur și simplu din motive umanitare, de frică de Dumnezeu, dintr-o demonstrație de solidaritate cu oameni nevinovați pe care regimul încearcă să-i lichideze, din dorința de a ajuta din milă creștină sau ca o acțiune de protest împotriva unei crime contra umanității:

Din vagoane se auzeau strigătele celor care ofereau 5.000-10.000 lei pe o sticlă de apă. S’au găsit hiene care veneau la geamurile vagoanelor și printre gratii luau banii și nu aduceau apă².

Zvonul că se pot câștiga ușor bani fără să dai nimic în schimb s-a întins ca focul pe un câmp de scaieți, și în fiecare haltă improvizată a „trenului morții” se strângeau numeroși români din târguri și sate cu tot felul de vase, în special sticle, gata să vândă lichidul în schimbul unor sume care variau între 1.000 și 10.000 de lei (ziua de muncă la câmp se plătea cu 50-60 de lei; costul unei pâini din făină neagră – 3 lei) sau a unor obiecte de valoare corespunzătoare, cu condiția să fie din aur. Dar nu numai apa era o marfă de vânzare; și o cămașă aruncată din vagon și înmuiată în apa din băltoacă și înapoiată pe vârful unui țarșuș prin fereastra înaltă, fâșii de cămașă, chiloți (când cămașile nu erau înapoiate), o pălărie umplută cu apă sau cu apă din băltoacă. Trebuie subliniat că în majoritatea cazurilor nu se putea introduce în vagon sticla sau un alt vas din cauza gratiilor sau a refuzului „comercianților” de a pierde „sculele” și posibilitatea de a vinde apă sau umezeala altui evreu din alt vagon. Jandarmii și soldații români care păzeau trenul îi considerau pe ceferiștii, pe țărani (o parte femei, deoarece bărbații erau mobilizați la război) și civilii în general care vindeau apă contravenienți ai ordinelor

1. Depoziția lui Jean Haimovici (vezi *supra*, pp. 195-196, nota 3).

2. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 196, nota 3), p. 81.

primite de a nu le permite evreilor să bea apă sau, în cel mai bun caz, concurenți *care-i prădau* de bani – așa încât îi îndepărtau, pentru a executa ordinele sau pentru a-și păstra monopolul asupra comerțului cu apă. Trenul era lung, iar până la Târgul Frumos l-au păzit doar 16 polițiști, majoritatea beți, care nu erau în stare să supravegheze tot trenul și să păzească fiecare vagon de pe ambele părți, cu atât mai mult cu cât nu știau cât timp va rămâne în câmp sau la intrarea într-o stație aproape necunoscută. După Târgul Frumos, trenul a fost păzit de 30 de jandarmi, în ture – dar nici ei nu au reușit să-i împiedice pe toți concurenții de a-i priva de câștig.

„Este adevărat că țăranii din jurul stațiilor unde a oprit trenul au venit cu sticle de apă și cu hrană, dar nu li s-a permis să intre în contact cu deportații sau să le dea apă sau produse”, a declarat un jandarm. Țăranii aceștia au venit *să vândă* și nu *să dea* apa, însă nu au fost atât de sălbatici și de insensibili ca însoțitorii, ceferiștii sau pasagerii și civilii români din târguri – iar în multe cazuri, au dat dovadă și de compasiune în fața scenelor la care asistau. Ei cel puțin *au dat* elixirul vieții pentru banii mulți pe care i-au primit. Au dat într-adevăr *apă* și nu petrol, acid, urină sau apă din băltoace, cum au făcut alți români. Încercarea de a-i împiedica să vândă apă evreilor nu a reușit întotdeauna. Jandarmul amintit mai sus a lămurit care era prețul compasiunii: „Am văzut cum veneau locuitori de prin împrejurimile stațiilor care vindeau deportaților din tren sticle cu apă cu preț de 1.000 de lei sau mai mult”¹. El a redus intenționat prețul apei:

Prețul sticlelor de apă ajunsese la sume fantastice din cauza speculei ce se făcea cu ele. Sticla de apă ajunsese până la prețul de 5.000 lei. [Ei] introduceau numai gâtul sticlei printre gratiile vagonului și rând pe rând treceau evreii să-și umezească buzele așa de arse².

La acest comerț au luat parte și jandarmii, când nu-i vedeau șefii lor: „Noi aruncam pe geam cămășile noastre împreună cu bani și jandarmul care ne păzea, când nu era observat de nimeni, o muia în noroi și apoi ne-o arunca pe geam ridicând-o în vârful baionetei”³. Când evreii au constatat că nu mai primeau înapoi cămășile aflate în stare bună, în ciuda banilor plătiți, au rupt cămășile fâșii și aruncau câte o fâșie – ceea ce a redus într-adevăr cantitatea de lichid, dar cel puțin asigura înapoierea ei.

Noaptea de așteptare la Târgul Frumos, la deschiderea ușilor, s-a transformat într-un coșmar care a depășit ca intensitate coșmarul anterior al așteptării plecării trenului în vagoane supraaglomerate din gara Iași, deoarece soarele a înfierbântat foarte tare vagoanele în cursul zilei, cadavrele au început să intre în putrefacție și să emane gaze și mirosuri ucigătoare, iar în interiorul vagoanelor se petreceau scenele descrise anterior. Trenul a plecat spre Pașcani fără ca vagoanele să fie deschise, iar vestea despre ocazia de a obține bani de la evrei fără a da nimic în schimb a ajuns încă înaintea sosirii vagoanelor:

În fața vagonului meu era o baltă cu apă stătută, verde și broaște din care ni se dădea [vindea – *n.m.*] de băut. O cană cu astfel de apă costa 1.000 de lei. Oamenii erau însă atât de înnebuniți și atât de dornici de o picătură de apă încât primele căni cu apă au fost smulse de zeci de mâini

1. Depoziția lui Hristea Dorăbăț (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 17 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 69b (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui Samoil Boghen la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 410b (USHMM, microfilm 43).
3. Depoziția lui Theobald Schneider (vezi *supra*, p. 196, nota 2), p. 21b.

și astfel nimeni nu a putut bea un strop de apă... În fața trenului nostru era garată și o garnitură încărcată cu vite. Cât am invidiat atunci acele animale care erau în vagoane deschise, și la fiecare 2-3 vagoane un om care le aducea apă... preferam atunci să fiu animal... și [ele] erau duse la moarte însă nu erau chinuite cum eram noi chinuiți¹.

Mărți dimineata, când ușile vagoanelor nu s-au deschis la Târgul Frumos, au fost evrei care au reușit să spargă vagoane, „fiindcă nu mai puteam de sete și nu mai aveam aer”².

Aici trebuie să atragem atenția că jandarmii, și numai ei, au făcut comerț atât cu apă, cât și cu aer. Întrucât li s-a interzis să dea apă evreilor și deoarece n-au putut să împiedice cu totul negoțul cu apă, ei au făcut comerț cu aer : „Pentru 10.000 sau 20.000 de lei deschideau câte un minut sau două ușa vagonului pentru a intra puțin aer”³.

După cum am menționat, mulți evrei au denumit evenimentele petrecute în acele ore „comerțul cu aerul și apa”. Într-un astfel de vagon închis ermetic, câțiva evrei au reușit „să facă o crăpătură în scândura vagonului cu dinții”⁴. Privarea de aer și de apă a zeci de evrei în viață din fiecare vagon (în afară de trei, care au fost deschise), care ședeau pe straturi de cadavre intrate rapid în putrefacție, a provocat situații de nedescris. În multe vagoane rămăseseră încă evrei în viață, dar puțini dintre ei erau cu mintea întreagă :

În noaptea de mărți spre miercuri am trăit cea mai grozavă noapte care mi-a fost dat. Întreg vagonul înnebunise, se formaseră două tabere. Urlete, zbierete îmi sfredeau timpanul, era o nebunie colectivă. Spre zori se așternuse o liniște completă. Când începuse să pătrundă primele raze de lumină mi-a fost dat să văd cel mai groaznic spectacol : în vagon era o piramidă de cadavre. Marea majoritate dintre noi muriseră⁵.

În timp ce numărul supraviețuitorilor scădea mereu, creștea cantitatea de bani aflată în posesia supraviețuitorilor, care îi adunau din buzunarele cadavrelor, dacă aveau puterea și echilibrul mintal să o facă. De aceea, în mod paradoxal, prețul apei crescuse pe măsură ce rămăneau tot mai puțini evrei. Jandarmii care au însoțit trenul la Roman au încercat să-i constrângă pe evreii în viață să adune banii și obiectele de valoare de la morți și să le predea lor, sub diferite pretexte : „Un jandarm a deschis ușa vagonului și a dat ordin ca toată lumea să depună în mijlocul vagonului actele, banii și bijuteriile care vor fi strânse de Crucea Roșie și de care noi nu vom mai avea nevoie”. A fost o încercare particulară de șantaj, însă evreii care trăiau și stăteau pe morți au refuzat acest lucru. Unul dintre ei a spus : „În cazul când ne vor împușca să vie ei singuri să ne buzunărească cadavrele”. Era vorba, prin urmare, de o încercare de a jefui cu mai multă ușurință „cele ce ne-au mai rămas de pe urma jafurilor de pe drum, cu apa și aerul care trebuia să-l plătim”⁶.

Cea mai bună afacere a făcut-o mecanicul de locomotivă (conductorul nu putea părăsi locomotiva) : a vândut apa din tender. Mecanicul a vândut apa aceea murdară la prețuri

1. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 196, nota 3), pp. 83-84.

2. Proces-verbal al depoziției sub jurământ a lui Nachman Aron la ședința Tribunalului din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 7 (USHMM, microfilm 47).

3. Vezi *supra*, p. 196, nota 3 (p. 83).

4. Proces-verbal de la depoziția sub jurământ a lui Iosef Froimovici la ședința Tribunalului Poporului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 169 (USHMM, microfilm 47).

5. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 89 (USHMM, microfilm 48).

6. Vezi *supra*, nota 2.

exagerate, deoarece era primul care a exploatat ocazia. Nici jandarmii nu au putut să-l împiedice: „Trenul era lung de 40 de vagoane”, explica unul dintre jandarmii judecați. „Știi că mecanicul vindea apă din tenderul mașinii pentru bani și bijuterii.”¹ După afirmațiile unui evreu, primul preț pe care l-a cerut mecanicul pentru o căldare cu apă a fost 20.000 de lei, acceptând în cele din urmă și 17.000 de lei: „A legat căldarea de gratii – pentru că n’avea pe unde s’o bage în vagonul bine închis – și oamenii și-au muiat cămășile printre gratii. Cămășile le-au supt până s’au uscat”².

Garda trenului

Garda trenului până la Târgul Frumos era formată din polițiști din Iași, majoritatea nelocalnici, sub comanda șefului de secție Ion Leucea: „Aveam gradul de șef de secție la Chestura Hunedoara și venisem la Iași fiind destinat pentru Chestura Chișinău”³. Ordinul de a însoți trenul l-a primit de la comisarul Cristiniuc. „De la Iași până la Roman, a adăugat Leucea, s-au rugat evreii să le dăm apă, dar nu am putut să le dau. Abia la gara Roman le-a dat apă.” În Târgul Frumos s-au schimbat gărzile, paza fiind predată unei companii de 30 de jandarmi din Legiunea Iași, sub comanda sublocotenentului Triandaf. Polițiștii nelocalnici s-au oferit să însoțească trenul, în speranța că vor putea să-i jefuiască pe evrei, după cum a declarat unul dintre polițiștii localnici. Șeful gărzii din Târgul Frumos, care a fost prezent în stație la sosirea „trenului morții”, și-a amintit că „trenul era păzit de gardieni publici din Chestura Iași. Aceștia nu au permis să se dea apă evreilor din vagoane”⁴.

Numele tuturor acestor polițiști este cunoscut. Toți au declarat, în conformitate cu instrucțiunile primite, probabil, pe la sfârșitul anului 1943 (vezi *infra*, p. 325), că un pluton de soldați germani a însoțit trenul și că ei – germanii, nu polițiștii români – au interzis să se dea apă evreilor și i-au împiedicat pe polițiștii români să facă acest lucru. Polițistul Dumitru Moraru a pretins că garda formată din colegii lui de la Chestura din Iași și polițiștii din unitatea de la Chișinău „era infinit de mică în raport cu numărul vagoanelor și acelora ce urmau să fie evacuați” – cu alte cuvinte, evrei. „Noi polițiștii am fost dublați de un număr foarte mare de ostași germani. În gări și pe tot parcursul liniei ferate până la Târgul Frumos, nemții s’au purtat în mod bestial cu evreii ce erau în tren și mai mult decât atât, ne-au interzis sub amenințarea cu moartea să ne amestecăm în treburile lor sau să venim cu ceva în ajutorul evreilor... rolul nostru reducându-se la simpli spectatori.”⁵

Dumitru Moraru, au declarat evreii care l-au identificat,

1. Proces-verbal de la depozitia lui Gheorghe Tănăsioiu (jandarm) la Tribunalul Poporului, 10 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 54b (USHMM, microfilm 48).
2. Mircu, *Pogromul dela Iași* (vezi *supra*, pp. 195-196, nota 3), p. 55.
3. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Ion Leucea la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 512 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția șefului gării din Târgul Frumos, Petrea Ghiță (vezi *supra*, p. 190, nota 2), p. 27.
5. Declarația lui Dumitru Moraru (polițist), înaintată acuzatorului de la Tribunalul Poporului din Iași, 10 iulie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea a II-a, p. 261 (USHMM, microfilm 43).

s-a purtat ca un călău. În tot timpul mergea cu revolverul în mână și trăgea cu el. I-am spus domnule Moraru mă cunoști și te cunosc... Pe gemulețul din vagon i-am dat 500 lei rugându-l să deschidă ușa vagonului, să vină puțin aer. Moraru a luat banii dar în loc să deschidă ușa a tras cu revolverul prin gemulețul prin care eu îi dădusem banii¹.

Încercarea de a-i acuza pe germani pentru crimele înfăptuite împotriva evreilor de către români în cele două „trenuri ale morții” este un subiect în sine (vezi *infra*, p. 325). În prezent, se poate stabili în mod categoric că nici un soldat german nu a escortat „trenurile morții”. În ceea ce-i privește pe germani, asistența operativă pentru lichidarea evreilor acordată aliaților lor s-a încheiat în gara Iași. Soldați germani au fost în diferite gări până la Călărași, mai ales după Roman, dar nu în misiune și nu ca însoțitori ai trenului, păzitori, parte din gardă sau consilieri. Nici tribunalul care i-a judecat pe criminalii de război din Iași nu i-a amintit pe germani². Nici sublocotenentul Triandaf, care a primit comanda trenului în stația Târgul Frumos, nu a văzut germani: „Acest tren plecase din Iași în seara zilei de 29 iunie sub paza unei gărzi compuse din câțiva gardieni publici ce aparțineau Chesturii de poliție Iași”, a notat Triandaf în unul din numeroasele memorii înaintate tribunalului³.

Trenul, a declarat unul dintre evrei, „a fost escortat de trupă românească. Nemții apăreau sporadic câte unul-doi și veneau numai de curiozitate în vagon să vadă cum stăm”⁴. Jandarmul Gheorghe Avăcăriței, care a escortat trenul de la Târgul Frumos până la capăt, a descris exact participarea germanilor la escortarea „trenului morții”:

Precizez că pe ruta Târgul Frumos – Roman nu a venit nici un ofițer sau soldat neamț care să ne ordone de a nu da apă civililor aflați [închiși] în vagoane sau care ne interzicea să facem acest lucru. De abia de la Roman înainte am întâlnit trenuri cu nemți sau prin stații soldați sau ofițeri nemți, care ne salutau și ne felicitau pentru isprava noastră. De la Roman înainte am avut permisiunea din partea dlui sublocotenent [Triandaf] să dăm apă evreilor din vagoane⁵.

Soldați germani erau în gări sau în trenurile care se deplasau spre front și se intersectau cu „trenul morții”. S-au bucurat și s-au veselit de cele văzute. Cel puțin într-un caz au tras în vagoane, au fotografiat sau i-au maltratată psihic pe evrei. Dar ei nu erau însărcinați cu escortarea trenului și nu au făcut parte din gardă – au fost pur și simplu spectatori, pasivi sau activi. „N’am văzut nici un neamț care să schițeze măcar un gest de milă sau cel puțin indiferență ci toți rânjeau satisfăcuți”, a declarat un evreu care și-a păstrat echilibrul mintal și a descris întâlnirea din stația Mircești cu trupe de germani care plecau spre front:

Imediat ce au fost informați că trenul este plin de „Juden” s’au apropiat cu aparatele fotografice, deschizând ușile spre a fotografia interiorul vagoanelor, alții aduceau ploscile lor cu apă și le vărsau în fața celor ce implorau o picătură, alții trăgeau la țintă în cei care stăteau în dosul zăbrelelor și le cereau apă⁶.

1. Proces-verbal de la confruntarea dintre Iohan Marcu și polițistul Dumitru Moraru la Tribunalul Poporului din Iași, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 26 (USHMM, microfilm 43).
2. Act de acuzare împotriva celor acuzați pentru pogromul de la Iași, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 399.
3. Memoriu al lui Aurel Triandaf către Tribunalul Poporului și către Ministerul Justiției, 15 august 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 53, p. 9 (USHMM, microfilm 44).
4. Depoziție sub jurământ a lui Nahum Goldstein la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 607 (USHMM, microfilm 47).
5. Depoziția lui Gheorghe Avăcăriței (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 7 februarie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 235b (USHMM, microfilm 48).
6. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 196, nota 3), p. 83.

Trebuie să remarcăm că nu numai soldații germani au tras în vagoane, ci și soldați români din trenuri care s-au încrucișat cu „trenul morții”, chiar jandarmii care au escortat trenul de la Târgul Frumos încolo¹.

În concluzie, așa cum hotărârea de a organiza pogromul a fost românească, și hotărârea de a-i evacua pe supraviețuitorii pogromului cu trenurile, transformate în „trenuri ale morții”, a fost românească. Cum tot românească a fost și paza trenurilor. Forțe românești exclusive au păzit „trenurile morții” de la începutul traseului și până la capătul lui. Transportarea evreilor din Iași pe întinsul României s-a făcut la ordinele Ministerului de Interne, în colaborare cu o secție a Marelui Stat-Major. Gărzile au fost formate din polițiști, apoi din jandarmi români, fără nici un amestec german. Soldații germani au tras uneori în tren, s-au bucurat de scenele văzute, le-au fotografiat, și-au felicitat aliații și au plecat mai departe. Operațiunea transportării a fost românească de la început până la sfârșit.

Autoritățile locale

„Trenul morții” a staționat la Târgul Frumos mai puțin de o zi. În această perioadă, pasagerii săi au fost lăsați la cheremul autorităților locale și al unității militare românești de acolo. Fiecare dintre șefii acestor organe a primit ordine de la superiorii lor cu privire la modul în care trebuie tratați pasagerii trenului. Comandant interimar al garnizoanei târgului și comandant al stației era căpitanul Danubiu Marinescu, șeful Batalionului 2 Construcții din Regimentul 1 Căi Ferate, ofițer activ care la sfârșitul războiului a fost avansat la gradul de colonel. La dispoziția lui s-au aflat „doar” 400 de soldați, după spusele sale, iar el a fost trimis la Târgul Frumos cu câteva zile înainte de pogrom². Soldații lui se plimbau beți prin târg, intrau cu forța în casele evreilor (aproximativ 1.600, o cincime din populație), jefuiau și furau bani și obiecte, băteau și răneau evrei sub tot felul de pretexte (vezi *infra*, p. 204). Al doilea potentat era pretorul Dumitru Grosu Ghițic, funcție care a existat doar în timpul războiului sau în stare excepțională. Era un fel de om de legătură între autoritățile militare și cele civile, și a rămas în funcție atât timp cât în zonă s-au aflat unități militare. Primarul târgului era Aurel Totoescu, localnic, avocat și proprietar de pământuri. Există și un post de poliție; șeful comisarariatului de poliție, Virgil Ionescu, și oamenii lui au fost și ei implicați în tratarea evreilor. La fel și medicul-șef al târgului, dr. Constantin Gheorghiu. Cu toții au fost amestecați, într-un fel sau altul, în „găzduirea” evreilor și îngroparea lor în timpul scurt cât i-au tratat pe „răsculații iudeo-comuniști” din Iași.

Prefectului județului Iași, colonelul Captaru, i-a comunicat primarului Totoescu că urmează să sosească un tren cu evrei din Iași și că trebuie să rezolve problema păzirii trenului cu comandantul garnizoanei, iar problema ajutorului pentru evrei, cu fruntașii

1. „Este adevărat că un număr de germani au tras într-una din stații câteva focuri, dar eu am strigat [către ei] și ei au încetat. Este adevărat că unii din soldați din garda noastră [jandarmii erau ei înșiși soldați – *n.m.*] au tras cu puștile în vagoane, dar nu știu cine au fost” (depoziția jandarmului Gheorghe Avăcăriței – vezi *supra*, p. 201, nota 5 [p. 234b]).
2. Depoziția lui Danubiu Marinescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 august 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, pp. 3-3b.

Comunității locale¹. Acesta, împreună cu medicul târgului și șeful comisariatului de poliție s-au prezentat la gară, unde l-au găsit pe căpitanul Marinescu, de la care au aflat că în trenul cu pricina se află „hoți de comuniști”, care l-au ucis, după spusele lui, pe comandantul său din Iași, și că el „nu-i poate lăsa să intre în Târgul Frumos”.

Marinescu a refuzat să ordone deschiderea ușilor vagoanelor „pe întuneric” și a promis să rezolve problema a doua zi dimineța. Primarul a citat din spusele sale : „Să-i las [pe evrei] pe seama lui până dimineța și el îi va scoate pe dealul din față și îi va executa”² – sau așa cum l-a auzit șeful Poliției : „vrea să-i exterminăze”³. Șeful stației, Petrea Ghiță, și-a amintit reacția primarului la un astfel de plan : „Primarul Totoescu s'a opus la măsura de exterminare pe care vroia să o ia căpitanul Marinescu, spunându-i că *acest lucru nu trebuie să se întâmple la Târgul Frumos*”⁴. Pentru aplanarea conflictului, primarul și ofițerul au plecat la Serviciul telefoanelor din localitate și au reușit să vorbească cu prefectul Captaru de la Iași. Totoescu i-a comunicat prefectului intențiile comandantului militar de a rezolva problema trenului, la care Captaru a repetat ordinul dat, „de a nu se mai petrece ce s'a petrecut la Iași”, după spusele comisarului de poliție, ordonând să se scoată morții din tren, să fie înregistrați cei rămași în viață și să aștepte ordine suplimentare. Asta l-a înfuriat teribil pe Marinescu. Și-a azvârlit chipiul pe podea și l-a înjurat pe prefect, care îl privase de o asemenea satisfacție. Între timp, la ora 6 după-amiază, se putea deja simți și auzi trenul care intrase în stație și fusese dirijat spre peronul de încărcare a mărfurilor. Mirosul de putrefacție s-a simțit de la o distanță de 150 m de tren, iar țipetele evreilor și implorările lor de a li se da apă și aer se auzeau cu claritate. Și Marinescu le-a auzit, însă a acceptat să se deschidă numai trei vagoane. „Din toate vagoanele se auzeau țipete să li se dea aer și apă, dar aceasta nu se putea face din lipsă de pază”⁵, a spus Marinescu. La dispoziția sa se aflau în acea seară numai 100 de soldați din 400. De menționat că trenul a fost însoțit până la Târgul Frumos de o gardă de numai 16 polițiști.

Marinescu i-a cerut sublocotenentului Dan Ghițescu, rezervist și inginer de profesie, să păzească trenul cu cei o sută de soldați, în decursul nopții, și a plecat să se culce : „Mi-a dat consemn să împiedic orice evadare, și să împiedic vreun eventual atac din partea populației civile [evreii – *n.m.*] din localitate”⁶. „Populația evreiască”, a spus atunci Marinescu, „este în stare să atace armata”, așa încât a trimis gărzii de soldați să

1. Este foarte greu de reconstituit desfășurarea evenimentelor în scurta staționare a „trenului morții” la Târgul Frumos și comportarea autorităților față de evacuați, întrucât în afară de coordonarea versiunilor în decursul celor peste trei ani de anchetă (1945-1948), cei implicați și-au schimbat declarațiile, încercând să minimalizeze partea lor de vină și să mărească răspunderea altora și a germanilor, deși aceștia din urmă nu au avut nici un amestec în minipogromul organizat în Târgul Frumos și în bestialitatea de care au dat dovadă mulți români față de evreii din „trenul morții”. De regulă, am preferat să mă bazez pe primele versiuni ale martorilor și pe declarații.
2. Proces-verbal de la ancheta acuzatului Aurel Totoescu la Tribunalul Poporului din București, 16 august 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 15 (USHMM, microfilm 41); proces-verbal de la confruntarea dintre colonelul Marinescu, Totoescu, Ionescu și dr. Gheorghiu, 22 august 1945, *ibidem*, p. 5.
3. Depoziția șefului comisariatului de poliție din Târgul Frumos, Virgil Ionescu, la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 17 august 1945, *ibidem*, p. 26b.
4. Depoziția șefului gării din Târgul Frumos, Petrea Ghiță, la Tribunalul Poporului din București, 21 iulie 1945, *ibidem*, p. 13b.
5. Depoziția lui Danubiu Marinescu la Tribunalul Poporului din București, 21 august 1945, *ibidem*, p. 3b.
6. Depoziția lui Dan Ghițescu (inginer) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 30 august 1945, *ibidem*, p. 33.

patrulare pe străzi cu echipament de luptă. Dar, după cum a spus șeful Poliției, soldații s-au ocupat cu alte treburi: „Noaptea jefuiau oamenii [evreii – *n.m.*] prin comună și încercau să devalizeze locuințele”¹, arestau evrei pe stradă și-i băteau fără motiv, până leșinau. „Oamenii” despre care șeful Poliției menționa în 1945 că erau jefuiți de soldații lui Marinescu erau evrei simpli. Și inginerul a auzit țipetele și a simțit duhoarea pe care o emanau cadavrele:

De la 10 seara și până duminică la ora 5 nu s'a putut desface nici un vagon din cauza întunericii nopții și a unei foarte puternice ploii, împrejurări care ne puneau în imposibilitate de a face o pază sigură în cazul unei evadări².

De fapt, Ghițescu nu a auzit toată noaptea țipetele, deoarece și el s-a dus să se culce, lăsând comanda pe seama unui sergent. Noaptea, când primarul a venit la gară, nu l-a găsit nici pe Marinescu, nici pe Ghițescu. Cum am menționat, seara au fost deschise și descărcate trei vagoane (poate patru). După afirmațiile primarului, în acele vagoane, ultimele în care au fost încărcăți evrei în gara Iași, nu erau morți, iar medicul Gheorghiu a acordat, după spusele sale, primul ajutor unui tânăr evreu care leșinase – „i-a făcut respirație artificială și o injecție”. Evreii au fost coborâți din vagoane și duși sub pază la sinagogă, ce se afla în apropierea liniei ferate. Doar în vagonul al treilea a fost găsit un evreu mort. Când au vrut să continue să deschidă vagoanele, a apărut, potrivit afirmațiilor lui Totoescu, un ofițer german (însoțit de căpitanul Marinescu) care i-a spus în germană și în franceză că este interzis să se deschidă ușile: „Trenul să fie imediat reîmbarcat [cu evrei] și expedit mai departe”³.

Marinescu a negat faptul că un ofițer german care l-a însoțit i-ar fi interzis, chipurile, să continue deschiderea vagoanelor: „Nu cunosc limba germană și deci nu puteam să vorbesc cu ofițerul german în ceea ce privește ordinul de reîmbarcare a trenului”. El a ordonat într-adevăr soldaților să păzească noaptea trenul și să nu permită nici unei persoane să se apropie de el, deoarece era întuneric și ploua torențial – dar „nimeni nu a venit să-mi aducă la cunoștință că autoritățile [locale] ar avea intenția să deschidă [vagoanele] mai târziu pentru a da apă și ajutor oamenilor [evreilor] celor vii”⁴. Și întrucât nimeni nu i-a cerut să-i ajute pe evrei, nu a deschis vagoanele și a plecat să se culce.

Cu alte cuvinte, primarul târgului și medicul-șef au mințit la anchetă când au menționat prezența unui ofițer german în gară și așa-zisele lor încercări de a-i ajuta pe evrei. Precum vom vedea în continuare, acest ofițer german „s-a născut” după 1944 – la anchete și la proces. Adeverata cauză a refuzului de a deschide vagoanele a fost, după cum au remarcat și Marinescu, și Ghițescu, teama ca nu cumva câțiva evrei să evadeze noaptea din vagoane. Șeful Poliției, Ionescu, aflat și el la fața locului, a ținut minte primul vagon care a fost deschis – același vagon la a cărui deschidere au fost de față primarul și medicul târgului:

1. Depoziția lui Virgil Ionescu (șeful comisariatului de poliție) la Tribunalul Poporului din București, 17 august 1945, *ibidem*, p. 27b.
2. Depoziția adjunctului comandantului unității de soldați care a păzit trenul în stație, inginerul Dan Ghițescu, la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 21 aprilie 1945, *ibidem*, p. 31b.
3. *Vezi supra*, p. 203, nota 2, depoziția lui Totoescu, p. 7.
4. *Ibidem*, p. 16b.

Primul vagon pe care l-am deschis împreună cu delegații [comandanții] trenului și autoritățile locale avea aspectul îngrozitor în sensul că în acel vagon erau numai cadavre având o înfățișare oribilă, toți umflați, negri pe față, dezbrăcați. Doctorul orașului, dr. Gheorghiu ne-a spus că este vorba de [moarte prin] asfixiere, deoarece toate vagoanele erau închise ermetic și fără aer. Toate celelalte vagoane erau la fel, cu excepția a 2-3 [vagoane] în care s'au găsit câțiva evrei care se mai aflau în viață și care au fost evacuați imediat de autoritățile comunale și medicale or școlare la un templu unde s'au dat *îngrijirile necesare*¹.

Și într-adevăr, în primele trei vagoane care au fost deschise s-au găsit în viață 150-200 de evrei, datorită faptului că fuseseră ultimele vagoane încărcate la Iași – după ce în celelalte fuseseră înghesuiți până la 140 într-un vagon. În unul dintre ultimele vagoane au fost azvârlite zeci de cadavre găsite între liniile ferate și sub tren. Evreii coborâți în viață au primit într-adevăr „îngrijirea necesară” din partea autorităților locale „medicale și școlare” ale Primăriei (vezi *infra*, pp. 206 *sqq.*). La 12 noaptea, a continuat Totoescu versiunea sa, prefectul Captaru i-a comunicat prin telefon că „din ordinul Ministerului de Interne evreii să fie reîmbarcați și trenul să fie pus în mișcare”². Pretorul a confirmat spusele primarului și a adăugat că prefectul „ne-a dat dispoziție ca trenul să plece a doua zi la Călărași-Ialomița, ca să se scoată cadavrele eventual dacă se vor găsi în vagoane și să fie îngropate în cimitirul din Târgul Frumos”³. De fapt, abia atunci autoritățile locale au primit ordinul explicit să deschidă vagoanele și să evacueze cadavrele – și fără ordin nu există inițiativă care ar putea ușura starea evreilor. Totodată, prefectul a dispus reîmbarcarea celor scoși din tren (și dispoziția a fost executată). Când pretorul i-a căutat pe fruntașii Comunității, „am aflat că președintele Comunității și ajutorii lui au fost «furișați» din sinagogă de către soldații regimentului căpitanului Marinescu”.

Soldații care au păzit trenul nu au permis nimănui să se apropie de el, au împiedicat aprovizionarea și chiar negoțul cu apă. Dar noaptea, când a început o ploaie puternică, au fugit cu toții să caute adăpost, iar „cimitirul ambulant”, care răspândea duhori și din care se auzeau implorări, a rămas... fără pază. Mecanicul de locomotivă a reușit să vândă câteva cești cu apă la 1.000 lei ceașcă⁴. Nimeni nu a putut să-l împiedice de la o acțiune umanitară, cu plată. Trebuie să menționăm că și majoritatea soldaților erau beți, așa cum au fost cu două zile înainte polițiștii care au însoțit trenul până la Târgul Frumos – și parte din ei au și dormit pe parcursul călătoriei oboseitoare.

Dimineața s'a constatat că în fiecare vagon erau morți în proporție de 85 la sută [dintre evrei], față de circa 15 la sută cât se constatare la sosirea trenului... Vaetele muribunzilor din vagoane, în timpul staționării trenului se auzau la o depărtare colosală, cât și mirosul de cadavre ce se răspândea de la acele morminte pe roate, era de nesuportat⁵.

Dimineața, când în sfârșit s-a permis deschiderea vagoanelor, au fost coborâte sute de cadavre – „și de-a lungul liniei ferate s-a făcut mormane de cadavre”.

1. Depoziția lui Virgil Ionescu (șeful comisariatului de poliție) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 24 aprilie 1945, *ibidem*, p. 24b (sublinierea îmi aparține).

2. Vezi *supra*, p. 203, nota 2 (p. 7b).

3. Depoziția lui Dumitru Grosu Ghițic (pretor) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 29 august 1945, *ibidem*, p. 8b.

4. *Cartea Neagră II*, p. 32.

5. Ciorna actului de acuzare a acuzatorului Dumitru Săracu, fără dată (vara anului 1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 26, p. 19 (USHMM, microfilm 48). Până a fost pregătită versiunea finală, la începutul anului 1948, actul de acuzare a fost modificat de nouăsprezece ori.

Noaptea în sinagogă

Cei două sute de evrei în viață care au fost coborâți în noaptea de 1/2 iulie, din trei sau patru vagoane, în timp ce „morții și muribunzii au rămas în vagoane”, au fost luați în primire de poliștii târgului și de o gardă de soldați. Comisarul adjunct, Niculai Botez, care lucrase înainte la Chestura din Iași, la secția de moravuri, i-a primit cu înjurături, bătăi și împușcături: a împușcat mortal evrei fără motiv și el este cel care a dat ordine gărzii care i-a escortat pe evrei la clădirea sinagogii din apropierea liniei ferate.

Prima preocupare a tuturor însoțitorilor a fost să interzică acordarea de apă evreilor, chiar din băltoace, și să împiedice orice contact cu evreii din târg, pentru a nu îndrăzni să dea apă celor trei convoaie care se îndreptau spre sinagogă. „Pe drum comisarul Botez ne-a spus că președintele Comunității evreiești din Târgul Frumos refuză să ne primească și că el Botez dacă ar vrea poate să ne împuște pe toți în cimitir, însă ne lasă în viață.”¹

Era o maltratare sufletească a evreilor, deoarece președintele Comunității și întreaga Comunitate au făcut totul, cum vom vedea în continuare, pentru a acorda ajutor și pentru a-i găzdui pe evreii din „trenul morții”. Șeful comisariatului de poliție a ordonat cu o zi înainte, președintelui Comunității, „să pregătesc găzduirea pentru circa 3.000-3.500 evrei ce vor fi aduși din Iași”².

Evreii din primul convoi, cca 120 la număr, aproape toți goi, au crezut că în sinagogă vor primi în sfârșit apă. Erau „aproape în stare de inconstiență, înnebuniți de foame și sete”³, cum i-a descris un evreu din localitate care a venit să le acorde ajutor în ciuda pericolului. Pe drumul spre sinagogă, Botez i-a bătut și a ordonat și soldaților să-i bată pe evrei: „Am fost înțepat de baionetă de către un militar din ordinul subcomisarului N. Botez”⁴. În sinagogă, Botez și învățătorul Atudorei, care a primit sarcina să întocmească o listă nominală a evreilor, au organizat un minipogrom.

Președintele Comunității, Freitag, adjunctul său, administratorul sinagogii, servitorul Comunității și ceașul sinagogii i-au așteptat pe evrei cu căldări cu apă; și într-adevăr, primii sosiți au năvălit asupra apei și au băut. Oameni ai Comunității și-au riscat viața venind acolo: în ziua respectivă, Primăria le-a interzis evreilor să iasă din casă, amenințând cu pedeapsa cu moartea pe contravenineți⁵. Garda care i-a escortat pe evreii din tren și comisarul adjunct Botez nu intenționau să transforme sinagoga în casă de oaspeți. „Soldații loveau cu patul armei pe cei care se repezeau să bea, le zdrobeau dinții”, a declarat adjunctul președintelui Comunității⁶. Servitorul Comunității, care a

1. Acuzarea la Tribunalul din București, Cabinetul de anchetare a criminalilor de război, proces-verbal cuprinzând un rezumat al depozițiilor evreilor din Târgul Frumos la procesul poliștilor Ioan Vătăjanu, 17 iunie 1948, Arhiva Securității, Dosar 39912, vol. 1, p. 124b (USHMM, microfilm 17).
2. Declarația lui Solomon Freitag (președintele Comunității din Târgul Frumos) la Siguranța din Roman, 26 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 144 (USHMM, microfilm 41). Mulți evrei din Târgul Frumos au fugit la Roman înainte de intrarea Armatei sovietice în aprilie 1944 – de aceea cazul a fost anchetat de Siguranța locală.
3. Declarația lui Max Pistiner din Târgul Frumos la Siguranța din Roman, fără dată (martie 1945), *ibidem*, p. 145.
4. Declarația lui Iancu Naftule la Tribunalul Poporului din Iași, 20 iulie 1945, *ibidem*, p. 72b.
5. Depoziția lui Solomon Ledenhendler la Tribunalul Poporului din Iași, 21 iulie 1945, *ibidem*, p. 71 (USHMM, microfilm 41).
6. Depoziția lui Matias Katz la Tribunalul Poporului din Iași, 20 iulie 1945, *ibidem*, p. 72b.

asteptat afară cu o căldare cu apă și a reușit să dea apă câtorva evrei, s-a întâlnit cu învățătorul Atudorei : „El mi-a luat căldarea din mână și a lovit cu ea în cap pe unul din oameni care a căzut jos strigând valio [văleu – *n.m.*]”¹. Ceașul, care a venit la sinagogă cu o căldare cu apă, „a fost crunt bătut, iar apa vărsată. Imediat s’a prezentat șeful Poliției Botez cu vreo doi agenți și ne-a comunicat să predăm banii ce-aveam asupra noastră. I-am predat toți banii. Ne-am aflat în sinagogă”².

Tinerii evrei care au venit la sinagogă în ciuda pericolului și au așteptat convoiul cu căldări cu apă „au fost luați pe fugă de către ofițeri și soldații care ne însoțea”, a adăugat un evreu din primul convoi ce se îndrepta spre sinagogă. Acest evreu a descris jaful, cele două căldări în care au fost adunați banii și obiectele de valoare, pe soldații români care păzeau din afară fiecare fereastră, ca nu cumva cineva să iasă și să bea apă sau să încerce să-și ude buzele cu cămășile scoase în ploaia care cădea ori scoțând mâna pe fereastră, încercare împiedicată cu forța³.

Câțiva evrei au reușit să bea apă dintr-un cazan cu apă ce era în sinagogă (folosit pentru spălarea mâinilor înainte de rugăciune) și au fost pedepsiți imediat pentru asta.

Când s’a terminat apa, s’a spus de către comisarul Botez ca să ieșim în curte, că acolo vom primi apă. Când am ieșit, în loc de apă, s’a tras în noi cu focuri de armă. Foarte mulți evrei au fost omorâți iar cadavrele lor prădate [de către] țiganii din târgușor⁴.

La sinagogă au sosit după un timp membri ai „comisiei de înregistrare” a evreilor, în frunte cu învățătorul Dumitru Atudorei, care avea și funcția de ajutor de primar, suplinitorul său, învățătorul Galeriu, și polițiștii Ghiurtz, Botez, Făină, Vătăjanu, Tănase și Damian. Înregistrarea numelor cuprindea o acțiune suplimentară : „inventarul” banilor și obiectelor de valoare aflate în posesia evreilor. În condițiile de atunci, sensul cuvântului *inventar* în româna curentă era jaf. Scopul înregistrării și inventarului a fost prezentat, de către „șeful comisiei” și de către alți jefuitori, în câteva versiuni : pentru a împiedica jefuirea cadavrelor, fără a specifica de către cine ; pentru a le înapoia banii și obiectele în momentul când se va hotărî ce se va face cu ei ; pentru a preda totul Comunității evreiești locale, care ar fi cerut să se confişte banii și obiectele de la evrei drept despăgubire pentru găzduirea oferită.

Învățătorul Atudorei a fost nevoit să găsească o explicație pentru activitatea sa în cursul cercetărilor cu privire la pogromul de la Iași :

În gară mi se explicase de către dl comisar-șef V. Ionescu că valorile : bani, bijuterii etc. se strâng pentru a fi predate Comunității evreilor din Târgul Frumos care primește pe acei evrei și care sume vor fi cheltuite de Comunitate pentru întreținerea lor⁵.

Cei implicați în jaf n-au știut că nicăieri nu s-a consemnat că Târgul Frumos va fi stația finală a deținuților din „trenul morții” și nici o persoană cu autoritate nu a dispus

1. Declarația lui Meir Ițic Curelaru la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 131.
2. Declarația lui Ițic Aron, consemnată de oameni ai Comunității și predată Poliției din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 420b (USHMM, microfilm 43).
3. Declarația lui Solomon Pollac în favoarea lui Aurel Triandaf, Iași, fără dată (martie 1948), *ibidem*, vol. 51, p. 97 (USHMM, microfilm 43).
4. Declarația lui Moșe Vaisman consemnată de oameni ai Comunității și predată Poliției din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 412 (USHMM, microfilm 43).
5. Declarația lui Dumitru Atudorei (locotenent în rezervă) la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 141 (USHMM, microfilm 41).

ca evreii din tren să fie găzduiți la evreii din localitate. Evreii din Târgul Frumos trebuiau să acorde doar un prim ajutor celor din tren pe timpul așteptării, până la schimbarea gărzilor și descărcarea cadavrelor.

Un alt participant activ la jaf, comisarul adjunct Botez, a pretins mai târziu că obiectele și banii au fost confiscați de către doi învățători și trei polițiști, „conform dorinței Comunității israelite din Târgul Frumos, care a pretins ca banii și bijuteriile provenite de la percheziție să se verse Comunității, urmând să le întrebuințeze ca fond de întreținere pentru cei coborâți din tren”¹. Primarul Totoescu, care nu a fost implicat în jefuirea evreilor, a dezvăluit în prima sa depoziție (înainte de încercarea celor implicați de a-și coordona versiunile) că acțiunea a avut alte cauze: „Pe masă era o căldare cu niște bani și mi s’a spus de sergentul instructor că așa e ordinul de la batalion de a se confisca banii. Am ordonat să se restituie sumele și am plecat cu pretorul la gară”². Era 1.30 noaptea, a specificat Totoescu. Banii urmau deci să fie folosiți pentru cheltuielile regimentului, drept recompensă pentru contribuția lui la paza evreilor. Era clar că întâlnirea dintre evrei și soldați trebuia să se soldeze cu un venit. La acest efort au avut și polițiștii din Târgul Frumos o contribuție patriotică profitabilă. Minipogromul organizat în comun de învățătorul Atudorei, comisarul adjunct Botez și polițiștii săi și de către garda de soldați a lui Marinescu a avut loc noaptea, între orele 22.00 și 3.30.

Mijloacele de convingere pentru predarea prăzii au fost variate: falsa asigurare cu eliberarea, înfricoșare, torturare și asasinare. Dar la început au mers la sigur folosind elixirul vieții: apa!³ Șiretlicul nu a avut mare succes, cu atât mai mult cu cât numeroși evrei nu aveau nimic (ceea ce nu i-a ajutat, deoarece n-au fost crezuți)⁴ – unii apucaseră să ia banii pe care i-au găsit la morții din vagon, dar aproape toți bărbații căsătoriți aveau verighetă, iar unii dintre ei ceasuri de mână și alte lucruri care erau considerate obiecte de valoare. Atudorei a strigat: „Jidani, scoateți banii și ceasurile și bijuteriile”⁴.

După ce s-a instaurat o oarecare ordine și evreii au înțeles că nu vor primi apă, „comisia” a reușit să-și organizeze activitatea cel puțin cu primul convoi, care număra 70-100 de evrei:

La intrarea în sinagogă am fost toți percheziționați și se lua banii, bijuterii, stilouri, inele etc. care se depuneau toate într’o căldare ținându-se de către ei și o listă, unde se treceau sumele și obiectele ridicate dar care nu corespundea adevărului, întrucât eu am depus 258.000 lei, inelul de cununie și un stilou iar în zorii zilei următoare am semnat că am primit banii retur, însă în realitate am primit numai 20.000 lei, restul a rămas lor⁵.

Evrei rămași în viață au declarat după război că Atudorei le-a confiscat buletinele de identitate și nu le-a mai înapoiat – celor care n-au fost uciși pe loc. Comisarul de poliție a raportat atunci că asupra cadavrelor îngropate în târg nu s-a găsit nici un buletin de

1. Demersul polițistului deținut Ioan Botez către procurorul general, 19 martie 1946, *ibidem*, p. 161.
2. Prima depoziție a lui Aurel Totoescu (primar) la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, p. 17.
3. Raportul șefului Siguranței din Iași cu privire la rezultatele anchetării învățătorului Dumitru Atudorei, însoțit de un rezumat al depozițiilor unor evrei din Târgul Frumos, martie 1945, *ibidem*, p. 108b.
4. Declarația lui Curelaru (vezi *supra*, p. 207, nota 1), p. 131.
5. Declarația lui Iancu Naftule (vezi *supra*, p. 206, nota 4).

identitate. În buzunarele evreilor jefuiți la sinagogă s-au găsit și bilete „liber” date, cu două zile înainte, în curtea Chesturii celor care nu erau „suspecți”¹.

„Comisia de ajutorare” (cum a denumit-o comisarul de poliție) a fost înființată, chipurile, pentru a veni în ajutorul evreilor, la ordinul primarului din Târgul Frumos. Polițiștii de care el răspundea „i-au apărat” pe evrei de soldați. Este adevărat, a adăugat Ionescu, „au fost și unii care s-au opus să predea banii, dar învățătorii i-au convins că va fi mai sigur dacă îi vor depune”. Ionescu nu știa (în 1945) dacă Atudorei sau „altcineva”, adică polițiștii lui, i-au maltratată pe evrei. Membrii comisiei, a adăugat el, au muncit din greu pentru a înregistra banii și bijuteriile, deoarece erau puțini – dar el nu s-a mai interesat atunci dacă li s-au înapoiat evreilor. În 1947, la o nouă anchetă, comisarul a adăugat, contrazicându-și depoziția din 1945, că „după 2-3 zile s’au depus de către un agent nu mi-l reamintesc, un ceas cu brățară, un inel și alte două obiecte și 300 lei pe care le-am lăsat cu proces-verbal înlocuitorului meu”². Comisarul nu a menționat prezența unor soldați germani în sinagogă³.

Soldații români, cărora le erau meniți banii (în cea mai mare parte), au ajutat cât au putut la crearea unei atmosfere corespunzătoare – mai mult decât atât: în drum spre sinagogă i-au lovit cu patul puștii pe cei care au îndrăznit să se aplece pentru a bea apă din băltoace sau pe cei pe care polițistul Botez le-a ordonat să-i lovească. La sinagogă au păstrat ordinea:

Militarii s’au așezat la geamuri cu armele îndreptate spre noi... Ne-au jefuit și civili și soldați... Toată noaptea am fost ținuți în sinagogă și nu ni s’a dat apă nici hrană. A doua zi de dimineață am fost scoși din sinagogă și duși la gară pentru reîmbarcare. În drum, militarii trăgeau în evrei și-i omorau⁴.

În al doilea și în al treilea convoi au fost împușcați din când în când grupuri de câte zece evrei, ale căror nume erau citite de către polițistul Botez dintr-o listă pregătită de învățătorul Atudorei. Cine a fost împușcat? „Cei ce nu aveau ce da sau opuneau oarecare rezistență erau împușcați”, a declarat unul dintre evrei⁵. „Au fost împușcați evreii care au vrut apă”, a adăugat altul⁶. „Evrei care cereau să fie scoși afară pentru necesități sau alte nevoi au fost scoși, însă toți împușcați”, a completat lista un al treilea evreu⁷. Învățătorul Atudorei, care a condus operațiunea „inventarului”, a dezmințit toate acuzațiile cu privire la jaf, teroare, asasinat și maltratare a evreilor. Este adevărat, a scris el într-un memoriu lung, că a „înregistrat” obiectele de valoare ale evreilor, dar ele au fost adunate pentru a le preda Comunității din localitate, care trebuia să se îngrijească de găzduire.

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, pp. 28b-30b. Ionescu a declarat, de asemenea, că nu s-au găsit buletine de identitate la cadavrele evreilor îngropați în Târgul Frumos (*ibidem*).
2. Proces-verbal de la ancheta martorului Virgil Ionescu la Tribunalul militar al Comandamentului 2 Teritorial, *ibidem*, p. 194 (USHMM, microfilm 41).
3. *Vezi supra*, nota 1, p. 30b.
4. Depoziția sub jurământ a lui Lupu Wolf la ședința Tribunalului din București, 17 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 638 (USHMM, microfilm 47).
5. Depoziția lui Avram Nahman la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 34 (USHMM, microfilm 47).
6. Declarația lui Ilie Coniac, consemnată de Comunitate, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 395 (USHMM, microfilm 43).
7. Declarația lui Iancu Naftule (*vezi supra*, p. 206, nota 4).

Evreii și-au predat obiectele din proprie voință. La operațiunea de „înregistrare” trebuia să participe și un membru al Comunității, dar în realitate nu a fost așa. Atudorei a explicat anchetatorilor :

La depunere nu am fost asistat de un membru al Comunității întrucât dispăruse de teamă să nu fie bătut. Am fost tot timpul asistat de *agentul de siguranță de la Iași* și 2-3 ostași în trecere și un sergent. La ușă și ferestre care erau deschise erau postați ostași și gardieni din Poliția locală¹.

El a „lucrat” în condiții foarte grele : „În strigătele celor din vagoane care se uneau cu ale celor din cameră [din sinagogă] a fost un continuu zgomot, am lucrat cu mare greutate, într’un aer de nesuportat până la ora 24”. Atunci, după spusele sale, i s-a comunicat că germanii se opun rămânerii evreilor în târg, și primarul i-a cerut să înapoieze banii și obiectele. În posesia lui erau 240.000 de lei și lucruri al căror număr nu-l ține minte : „Pe la 1.30 [noaptea] m’am apucat să restitui obiectele. Am chemat pe fiecare să primească ce a dat. Agentul de la Siguranța Iași restituia obiectele”. La ora 4.30, dis-de-dimineață, au rămas doar 230 de lei în căldare și un stilou defect. I s-a adus la cunoștință mai târziu că „cu ocazia îmbarcării în tren au fost împușcați mulți evrei”. Atudorei a subliniat că oricine îl acuză că a jefuit, a torturat și a ordonat să se tragă în evrei nu poate să facă asemenea afirmație deoarece nu s-a aflat acolo. Faptele de care președintele Comunității și alți doi evrei îl acuză „s’au petrecut înainte de venirea mea și după plecarea mea de la sinagogă”. Ei nu au putut să-l vadă întrucât președintele Comunității a fost bătut și alungat de acolo, și la fel s-a întâmplat cu ceilalți :

La primirea și predarea banilor și valorilor nu a putut fi de față nici unul din cei ce mă acuză prin declarațiile lor, întrucât sinagoga era înconjurată de militari români și germani, iar evreii din Târgul Frumos au primit ordin de la Poliția orașului a sta închisi în case și a nu ieși pe stradă etc.²

În afară de faptul că soldații germani n-au păzit evreii din sinagogă, descrierea este adevărată. Cu alte cuvinte, Atudorei a vrut să spună că nu există martori la crimele sale. Dar au existat. Președintele Comunității, Freitag, și adjunctul său, Froim Nahman Șaier, au venit la sinagogă fără să știe că urmează să asiste la jefuirea evreilor, ci pentru a le acorda apă și pentru a-i încuraja – dar prezența lor i-a deranjat pe jefuitori. Când a început strângerea banilor și a obiectelor în căldare, a consemnat președintele Comunității, „au început a mă bate într’un mod îngrozitor, am fost umplut de sânge, la fel și colegul meu Froim N. Șaier. Nu m’am trezit decât acasă când nu mi-am mai putut da seama ce s’a făcut ulterior”³. În confruntarea cu Atudorei, președintele Comunității a adăugat :

Am făcut tot posibilul să dau apă la acei ce veneau [din Iași] și erau adunați în sinagogă. Pentru acest motiv am [fost] luat de către soldați la bătaie. M-au trântit jos și au început să mă calce cu picioarele. I-am spus lui Atudorei Dumitru să mă salveze întrucât el mă cunoaște cine sunt, acesta însă râdea în timp ce eu eram bătut și nu a făcut nici un gest ca să fiu salvat. Menționez că am fost bătut numai pentru motivul ca să fiu îndepărtat de la fața locului, să nu pot fi martor ocular al jafului ce se făcea de către inspectorul școlar Atudorei Dumitru. Nici nu știu cine m’a transportat acasă. Delegații de la Comunitate care au fost cu mine, mi-au povestit dimineața că

1. Declarația lui Dumitru Atudorei (locotenent în rezervă), înaintată Siguranței din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, vol. 35, pp. 141-141b (USHMM, microfilm 41) (sublinierea îmi aparține).
2. *Ibidem*, p. 142.
3. Declarația lui Solomon Freitag (președintele Comunității din Târgul Frumos) la Siguranța din Roman, *ibidem*, p. 144.

în cursul nopții au mai fost aduși evrei care tot la fel au fost jefuiți, apoi către orele cinci dimineața aceștia au fost duși la linia ferată unde erau grămezi cu morți din vagoane și au fost toți împușcați¹.

Ceașul sinagogii, Simon Wassermann, care s-a aflat la fața locului, a auzit rugămintea de a-l salva pe care președintele Comunității i-o adresa învățătorului, la care Atudorei i-a răspuns că „acum nu cunoaște pe nimeni”. În sinagogă, a adăugat ceașul, se aflau cca 400 de evrei². Nici Freitag, nici întreaga Comunitate nu cunoșteau scopul acțiunii „inventar”. Adjunctul președintelui Comunității, Șaier, care și el a fost bătut, dar nu și-a pierdut cunoștința, a declarat că el și președintele Comunității au fost azvârlți, din ordinul lui Atudorei, printre evreii din Iași³. Unul dintre evrei, care locuia lângă sinagogă și i-a așteptat cu o căldare cu apă pe evreii din tren și care a fost alungat de acolo de către soldați, a văzut că Freitag și adjunctul său „au fost băgați între evrei [din Iași] și vroiau să-i omoare”⁴.

Scenele grele petrecute în sinagogă după miezul nopții, când membrii „comisiei” au aflat că nu aveau mult timp la dispoziție, nu au fost cunoscute vreme îndelungată. Acum se știe că după ce a început executarea evreilor scoși din sinagogă, au fost cazuri de rezistență la jaf, probabil din disperare și ajungându-se la concluzia că oricum vor fi toți executați :

Dimpreună cu mine erau [în sinagogă] și doi fii ai mei, Bențin David și Moritz David care refuzând să predea inelul [verigheta] și ceasul ce îl aveau dâșii, plutonierul ce era ajutorul lt-ului Atudorei Dumitru i-a împușcat pe loc chiar în fața mea⁵.

Spre sfârșitul operațiunii, Botez și Atudorei, care de fapt au condus întreaga acțiune, au avut grijă să lase cât mai puțini martori și cât mai puțini evrei care au predat bani – „cei ce au predat obiecte au fost chemați din nou de comisarul Botez și nu s’au mai întors”⁶. Chiar înainte de încolonarea primului convoi din sinagogă, Botez

a început să tragă cu revolverul în oameni, omorând mulți din noi, iar restul banilor i-a împărțit cu pumnul la santinele și restul și-a însușit. Banii au fost strânși într’o căldare și era plină cu bancnote⁷.

1. Proces-verbal al confruntării dintre acuzatul Dumitru Atudorei și Solomon Freitag, 24 iulie 1945, *ibidem*, p. 102. Nu este adevărat că toți evreii au fost împușcați (vezi *infra*). Atudorei a afirmat la confruntare că atunci când a sosit la sinagogă nu l-a mai găsit pe Freitag, și că după ce le-a înapoiat tuturor banii și obiectele, a rămas „o sumă de mărunțiș, un lanț cu o verigă și câteva chei” și că în aceeași noapte le-a depus la Poliție. Dimineața, după spusele lui, a plecat la Iași și de aceea nu știe ce s-a petrecut în ziua aceea la Târgul Frumos (*ibidem*, p. 102b).
2. Declarația lui Simon Wassermann (ceașul) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 150.
3. Declarația adjunctului președintelui Comunității din Târgul Frumos, Froim Nahman Șaier, la Siguranța din Roman, *ibidem*, p. 117. Șaier a apreciat la 300-400 numărul evreilor aduși la sinagogă cu cele trei convoaie (*ibidem*).
4. Declarația lui Iosub Chitaru la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 126.
5. Procesul-verbal al confruntării dintre Mendel David din Iași și acuzatul Dumitru Atudorei, 23 iulie 1945, *ibidem*, p. 100.
6. Depoziția sub jurământ a lui Marcu Blum la ședința Tribunalului din București din 1 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 227 (USHMM, microfilm 46).
7. Depoziția lui Ițic Aron, înregistrată de Comunitate, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 39, p. 420b (USHMM, microfilm 43).

Atudorei și Botez, care la începutul operațiunii îi anunțaseră pe evrei că dacă vor preda banii vor fi eliberați, au schimbat mai târziu explicația: „La reîmbarcare au refuzat să ne dea înapoi banii și bijuteriile spunând că oricum ne duce la moarte, să vă împuște, ce vă mai trebuie bijuterii?”¹. După ce ne-au jefuit, a adăugat un alt evreu, „a[u] strigat că noi suntem comuniștii care au tras în armata română și că dacă ne primește la Târgul Frumos, vor fi uciși și evreii de acolo”². A fost, cum am menționat, o maltratare sufletească a evreilor din Iași care s-a adăugat crimei. „Comisarul Botez a revenit spunând că Comunitatea evreiască nu vrea să ne primească și deci trebuie să plecăm.”³

Alte amănunte despre faptele celorlalți polițiști care au organizat operațiunea de jaf și crimă la sinagogă au devenit cunoscute la procesul polițistului Ioan Vătăjanu. În timpul anchetei și al procesului s-a aflat că după ce au fost executați douăzeci de evrei care au fost scoși din sinagogă, ceilalți au refuzat să iasă: „Am refuzat – cei ai căror nume erau citite de polițistul Botez să iasă – și atunci Botez a țipat: dacă nu vreți această moarte, vă voi da altă moarte”. El a tras în aer și a ordonat tuturor să se culce cu fața la pământ:

El a dat ordin gardianului Ioan Vătăjanu și altor gardieni care se găseau acolo să ne lovească cu ciomagul. Am văzut pe gardianul Vătăjanu cum lovea cu ciomagul în cei ce erau culcați la pământ. Când mi-am dat seama că se apropie să mă lovească și pe mine m’am ridicat și am încercat să fug. Atunci Ioan Vătăjanu mi-a spus: „vrei să fugi, nu-ți place asta”, lovindu-mă cu ciomagul peste șale, din cauza cărei lovituri am căzut jos lângă un evreu care căzuse. Acesta s’a ridicat și l-a rugat să nu-l omoare fiind tată de copii. La această rugămințe gardianul Vătăjanu... a scos un cuțit și i-a tăiat capul. Îngrozit de ce văzusem m’am ridicat și am încercat să mă ascund în sinagogă... în compartimentul pentru femei. Când am văzut și acolo cadavre, am revenit de unde plecasem⁴.

Nu se cunoaște numărul evreilor uciși în drum spre sinagogă, în sinagogă, în afara ei și pe drumul de înapoiere la tren – este vorba de cca 100-200. Unul dintre evrei a declarat că la tren au fost readuși 50 de evrei⁵. Numărul evreilor aduși la sinagogă nu este cunoscut cu certitudine, din cauza neîncetărilor încercări ale românilor implicați în această acțiune de a reduce numărul vagoanelor care au fost deschise în prima seară la Târgul Frumos, micșorându-se astfel numărul evreilor aduși vii la sinagogă. Delegații Comunității care s-au aflat acolo au afirmat că erau 300-400 de evrei, dintre care cca 200 au fost uciși. Atudorei a redus numărul evreilor pe care i-a „înregistrat” de la o anchetă la alta, ajungând de la 120 la 90. Dar dacă a recunoscut că a înregistrat 120 de nume, se poate presupune cu deplină certitudine că s-au aflat acolo cel puțin 300 de evrei, iar 200 au fost în cele din urmă uciși. Având în vedere numărul de cadavre care erau atunci în târg, acest număr de morți nu a impresionat autoritățile. Camioanele care au transportat cadavrele la cimitir i-au încărcat și pe aceștia.

1. Depoziția lui Lelyon Leizerovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 22 martie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 92 (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui David Leibovici la Poliția din Iași, 23 mai 1945, *ibidem*, p. 138.
3. Vezi *supra*, p. 211, nota 7.
4. Raportul acuzării la Tribunalul din București, la procesul gardianului Ioan Vătăjanu, cu un rezumat al depozițiilor, 17 iulie 1948, Arhiva Siguranței, Dosar 2934, p. 125 (USHMM, microfilm 13).
5. Depoziție sub jurământ a lui Moise Potlig în ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 458 (USHMM, microfilm 48).

Înapoierea la gară s-a făcut în mers rapid, principala grijă a soldaților și polițiștilor însoțitori fiind aceea de a-i împiedica pe evrei să bea apă – nici chiar din băltoace¹: „Botez împreună cu o patrulă de soldați trăgeau în plin cu armele în evrei”². „Botez a tras în mulțime cu revolverul său”³, a declarat un alt evreu. Pe drumul de întoarcere, spune altul, „am băut apă de ploaie din mlaștină, căci ploua, iar santinelele din ordinul comisarului Botez a tras în noi cu patul armei și [ne-au înțepat] cu baioneta ca să nu bem nici această apă murdară și stătută”⁴.

Nu putem ști cine a suferit mai mult: evreii care au rămas și au murit sufocați în noaptea de așteptare în „trenul morții” sau cei care au fost duși la sinagogă și „tratați” de autoritățile locale.

Deschiderea vagoanelor

Ministerul de Interne a ordonat telefonic, la 30 iunie, inspectorului Jandarmeriei din județul Iași, colonelul Bădescu, să trimită la Târgul Frumos un pluton de jandarmi care să însoțească trenul la Călărași, un orașel din județul Ialomița (de aici numele Călărași-Ialomița, pentru a-l deosebi de Călărași-Lăpușna din Basarabia). Bădescu l-a numit pe sublocotenentul Triandaf comandant al escorteii⁵. Triandaf, declara un consilier juridic la Curtea de casație, „nu s’a manifestat a fi cuzist, legionar sau antisemit”, și ăsta era adevărul⁶. Magistratul Triandaf a lucrat la Procuratura Tribunalului din Iași și era cunoscut multor evrei, și îndeosebi avocaților, dintre care mulți au fost închiși, morți sau vii, în „trenul morții”. Marți, 1 iulie, pe la 5 dimineața, a sosit cu soldații săi la Târgul Frumos, a făcut un prim tur al gării și a început să discute cu comandantul unității militare care păzea trenul despre transferarea răspunderii, în timp ce vagoanele erau încă închise, răspândind o duhoare de moarte. Trenul, lung de 400 de metri, staționa în afara gării, dar în apropiere (capătul trenului se afla cam la zece metri de gară). Vocile din interior aproape că amuțiseră. Trebuia mai întâi rezolvată problema evreilor scoși din cele trei sau patru vagoane deschise cu o seară înainte – aceștia fuseseră într-adevăr aduși înapoi (cei care n-au fost împușcați) și închiși în unul dintre vagoane înainte de ora 5 dimineața⁷. Dar înainte de schimbarea gărzilor s-a ivit o problemă:

1. Depoziție sub jurământ a lui Marcu Blum (vezi *supra*, p. 211, nota 6).
2. Depoziția sub jurământ a martorului Herșcu Feraru la Tribunalul din București, 3 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 225.
3. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 196, nota 3), p. 81. După afirmațiile sale, Botez a ucis 50-60 de evrei în timpul evenimentelor din Târgul Frumos.
4. Depoziția lui Ițic Aron (vezi *supra*, p. 211, nota 7), p. 420b.
5. Declarația lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 20 februarie 1945, *ibidem*, vol. 51, p. 105 (USHMM, microfilm 43).
6. Depoziția sub jurământ a lui Gheorghe Bărgăoanu în ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 550 (USHMM, microfilm 47).
7. Prima depoziție a lui Dan Ghițescu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 21 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 31b (USHMM, microfilm 41). După spusele sale, el nu a ordonat deschiderea vagoanelor în cursul nopții deoarece era întuneric și nu se putea preveni evadarea unor evrei, deși „am auzit încontinuu cum cei din vagoane țipau să deschidem ușile și să le dăm apă”

În jurul orei 5 [dimineața] s'a prezentat la mine locot. Triandaf, spunându-mi că are ordin a lua trenul în primire și descărcându-mă de misiunea ce am avut în cursul nopții... Triandaf mi-a cerut să-i dau cu o formă oficială trenul cât și cei care erau închiși. I-am răspuns că acest lucru nu pot să-l fac, întrucât nici mie nu mi s'a dat nici un fel de formă. I-am spus așa cum am primit, tot așa pot să predau¹.

Numai după ce au convenit asupra versiunii de predare a trenului, Ghițescu le-a ordonat soldaților săi să se retragă – totuși unii au rămas pe loc „din curiozitate”, după sugerările lui Ghițescu.

Ceea ce părea atât de simplu în 1945 era de fapt, în 1941, o problemă serioasă care a împiedicat deschiderea ușilor timp de peste două ore. Triandaf cunoștea înțelesul cuvântului *răspundere*. El și adjunctul său, plutonierul Anastasie Bratu, și-au acoperit nasul cu batiste și au făcut un tur de-a lungul trenului, care număra cincizeci de vagoane (acesta a fost numărul exact de vagoane – vezi *infra*, pp. 390 *sqq.*); și Triandaf a înțeles că este un cimitir pe roți. Era o serioasă capcană juridică: dacă primește trenul așa cum este, preia și răspunderea pentru sutele de morți din interiorul lui. Pentru verificarea conținutului trebuiau deschise vagoanele – dar vagoanele nu puteau fi deschise fără a primi răspunderea asupra trenului. Nici locotenentul Ghițescu nu era prost – și el era ofițer în rezervă, inginer de meserie, și a înțeles problema.

Formula care i-a eliberat pe ambii ofițeri de răspundere a fost găsită după discuții în sala de așteptare și în duhoarea morții, iar Triandaf a avut grijă s-o noteze în procesul-verbal final, singurul despre care nu există nici un dubiu că a fost falsificat – proces-verbal pe care l-a înaintat Tribunalului militar al Comandamentului 2 Teritorial în septembrie 1941. Tribunalul a cercetat din rutină deplasarea „trenului morții” de la Iași la lagărul Călărași. Și iată ce a scris atunci Triandaf:

După ce sublt. Ghițescu a terminat operațiunea reîmbarcării [a evreilor care au supraviețuit la sinagogă – *n.m.*] dsa mi-a predat trenul cu evrei. Nu s'a făcut o predare numerică [a evreilor] aceasta pentru că la cererea mea numitul sublocotenent mi-a răspuns că nici dânsul n'a primit în pază altceva decât un număr de vagoane cu evrei².

După ce s-a convenit ca procesul-verbal final să cuprindă numai vagoanele și nu evreii aflați în ele, se trece la deschiderea vagoanelor. Ghițescu i-a predat exact același număr de vagoane pe care le-a primit. După cum am menționat, nu era nici o grabă, și discuțiile au continuat cel puțin două ore și jumătate. Pe la 7.00-7.30, a început deschiderea vagoanelor – nu toate o dată, pentru a nu pierde controlul, ci unul câte unul, așa cum a menționat Triandaf în procesul-verbal din 1941. Pe peron erau prezenți, în afară de Triandaf, primarul Totoescu, comisarul de poliție Ionescu, pretorul Grosu Ghițic, dr. Gheorghiu și soția sa, Botez și polițiștii lui și o serie întreagă de oficialități și militari: maiorul Lateș, comandantul apărării regionale Iași, locotenent-colonelul Vasile Gheorghiu,

(*ibidem*, pp. 31b-33b). În a doua depoziție, a adăugat în scris că el și ceilalți ofițeri din batalion „am comentat asupra situației trenului și îngroziți de suferințele pe care le vedeam în fața noastră au fost cu toții revoltați de procedeul bestial și sadic care a fost ales pentru deportarea evreilor din Iași. Suferințele lor erau mai mari decât moartea”. Soldații lui Ghițescu au păzit toată noaptea trenul și au împiedicat acordarea vreunui ajutor evreilor, fie și apă din băltoace. El a plecat să se culce.

1. A doua depoziție a lui Ghițescu, 26 august 1945, *ibidem*, p. 33b.
2. Depoziția lui Aurel Triandaf (sublocotenent) la Tribunalul Comandamentului 2 Teritorial (scrisă de el însuși), 10 septembrie 1941, *ibidem*, vol. 30, p. 234 (USHMM, microfilm 48).

moșier cunoscut din împrejurimi, inginerul Marinov, inspector general la CFR, avocatul Moscu Panaite, consilier juridic la CFR, și, desigur, șeful gării, responsabilul biroului de mișcare, funcționari de la telegraf, un inspector și muncitori ceferiști, cum i-a descris cu meticulozitate magistratul sublocotenent Triandaf pentru a mai scăpa puțin de răspundere¹. Din depărtare puteau fi văzuți sute de români care începuseră să se adune la o distanță sigură de tren, atât din cauza interdicției, cât și a duhoriilor insuportabile. Evreilor localnici li s-a interzis ieșirea din case, în afara câtorva zeci de tineri care au fost scoși noaptea pentru a săpa două gropi comune. Toți erau nervoși din cauza mirosului – țipetele după apă aproape că nu s-au auzit; ele au reînceput numai când supraviețuitorii au înțeles că urmează să fie deschise ușile. Înainte de asta însă, Triandaf și-a adunat subordonații și le-a dat un consemn, după cum și-a amintit unul dintre jandarmii săi²:

Am primit ordin din partea dlui sublocotenent Aurel Triandaf, că în cazul când vom da apă celor aflați în vagoane vom fi trimiși în judecata Curții Marțiale... În timpul nopții noi soldații eram controlați de către patrulare formate de către subl. Triandaf, în special de a se controla și verifica dacă nu dăm apă sau alimente celor aflați în vagoane³.

Controlul s-a făcut nu pentru a verifica dacă jandarmii *dau* apă, ci dacă nu o *vând* – amănunt mai puțin important. Alți jandarmi au completat ordinul primit, adăugând că li s-a dat dispoziție să nu permită civililor să se apropie de vagon (pentru a împiedica negoțul cu apă). Unul dintre jandarmi a mai spus că au fost camarazi de-ai săi care au tras în vagoane din cauză că erau beți. El personal, a adăugat, nu a dat apă nici unui evreu, dar ordinul primit în această privință era categoric: „Dl sublocotenent ne-a dat ordin strict sub sancțiunea de a ne trimite la Curtea Marțială pe acei care vom da apă evreilor din vagoane, sau ne vom apropia de aceste vagoane, sau vom deschide vagoanele”. Ordinul a rămas în vigoare până la Roman. El i-a auzit pe evrei implorând apă (după Târgul Frumos), dar ordinul e ordin⁴. „De la Târgul Frumos... până în gara Roman ni s’a interzis să permitem să se dea apă sau alimente acestor deportați [evrei] din vagoane”, a adăugat un alt jandarm. Ordinele care interziceau jandarmilor să fie umani – și chiar să vândă apă – au fost date atât de Triandaf, cât și de adjunctul său, plutonierul Anastasie Bratu: „El a spus la o parte din escortă că nu-i voie să se dea apă sau mâncare și așa este ordin și să ținem socoteală că e timp de război și se pedepsește aspru care calcă [ordinul]”⁵.

Se pune întrebarea: cine i-ar fi putut ordona lui Triandaf să interzică apa evreilor din tren? Comandantul care l-a numit, colonelul Bădescu, și prefectul județului, Captaru, căruia îi era subordonată Jandarmeria din județ. Bădescu a pretins că nu a fost amestecat în ceea ce s-a întâmplat la Iași deoarece orașele nu erau în competența sa – însă el a

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul Poporului din București, 15 iunie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 34 (USHMM, microfilm 48).
2. Lista nominală a celor 29 de jandarmi care au păzit „trenul morții” spre Călărași și adresele lor, înaintată de Inspectoratul General al Jandarmeriei Tribunalului Poporului pentru convocarea lor la anchetă, 28 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 102.
3. Depoziția lui Hristea Dorăbăț (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 17 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 69-69b.
4. Depoziția lui Gheorghe Avăcăriței (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 7 februarie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 236.
5. Declarația lui Toader Sorângă (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 14 decembrie 1945, *ibidem*, p. 67. Sorângă a adăugat: „Plutonierul Bratu Anastasie era cel care a avut niște stilouri și ceasuri luate de pe cadavrele evreilor sau de la evrei în viață”.

trimis jandarmi la Târgul Frumos, iar acolo ei nu au fost subordonați comisarului Poliției locale, ci lui Triandaf, care îi era subordonat direct. După afirmațiile sale, nu a avut nici un amestec în chestiunea „trenului morții”, fiind doar un fel de poștaş, care pur și simplu a transmis mai departe înștiințările: „Îmi aduc aminte că am primit rapoarte la Inspectorat trimise de la Legiunea [de jandarmi] Roman, că s’ar fi descărcat morți din vagoane. Eu am raportat mai departe Ministerului de Interne, subsecretariatului de stat prin Inspectoratul General al Jandarmeriei”¹.

A doua persoană cu responsabilități, prefectul Captaru, a recunoscut că i s-a comunicat despre prezența trenului la Târgul Frumos, dar el era atunci ocupat cu un alt tren, tot cu evrei:

Nu m’am putut interesa de soarta trenului reîntors la Târgul Frumos în sensul că nu m’am putut deplasa pentru ajutorarea (!) pasagerilor (*sic* !), pentru că am urmărit soarta celui de al doilea tren de la Podu Iloaiei, dând telefon retorului de acolo de a avea grijă de acest tren la sosire².

Despre „grija” și „tratarea” celui de-al doilea tren ne vom referi în continuare, dar se poate stabili că au făcut față standardelor stabilite la Târgul Frumos. Iată de ce, așa cum n-au fost găsiți cei răspunzători pentru organizarea și executarea pogromului, pentru evacuarea și trimiterea evreilor cu două trenuri, la fel n-au fost găsiți nici cei care au purtat răspunderea pentru lăsarea lor închiși în vagoane în timpul nopții în Târgul Frumos și pentru ordinul de a-i priva de apă.

Vagoanele au fost deschise unul câte unul, însă chiar de la început s-au ivit două probleme. Prima: multe vagoane erau închise așa de tare, încât ușile nu puteau fi deschise. A doua problemă a fost descărcarea cadavrelor. În fiecare vagon erau zeci de morți, iar cei rămași în viață nu erau în stare să descarce cadavrele ori nu mai erau întregi la minte:

La vagonul în care mă aflu ușile erau așa de încheiate încât personalul din gară a venit cu scule și le-a trebuit foarte mult timp pentru a le deschide³,

a declarat unul dintre evrei. La Iași, vagoanele au fost închise ermetic. Au fost închise și cu lacăte, ori sigilate cu plumb, au fost și încuieri simple. Presiunea din interior a îndoit, probabil, părți metalice ale zăvoarelor, așa încât deschiderea lor a necesitat un efort deosebit și folosirea unor scule corespunzătoare. Înainte de deschiderea ușilor, jandarmii le-au strigat evreilor din interior să fie pregătiți să arunce afară cadavrele. Lângă vagon se afla la început un camion pentru transportarea „mărfii”:

1. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 3 iulie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 48b (USHMM, microfilm 48).
2. Stenogramă de la interogatoriul acuzatului Dumitru Captaru în ședința Tribunalului din București, 14 iulie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 77b (USHMM, microfilm 47). Copia unui document (semnat de Captaru) din 1 iulie 1941 dovedește, chipurile, că prefectul ar fi ordonat inspectorului biroului de mișcare din Iași să trimită „trenul morții” la Călărași-Ialomița și să adauge 8-10 vagoane pentru a reduce aglomerația în tren, unde se aflau 2.220 de „evrei ce se evacuează”. Documentul nu este autentic și nu a fost scris la data notată pe el. Numărul vagoanelor din „trenul morții” spre Târgul Frumos a fost redus și nu mărit, evreii rămași în viață fiind din nou înghesuți câte 100-130 în vagon, iar Captaru încă nu știa atunci numărul morților coborâți din tren. De aceea, acest document, ca și multe alte zeci de documente, este fals. Vezi ordinul telefonic nr. 1068 din 1 iulie 1941 al Prefecturii din Iași către inspectorul cu mișcarea trenurilor din gara Iași, *ibidem*, vol. 59, p. 214 (USHMM, microfilm 44).
3. Declarația lui Iosub Croitoru (copie) în favoarea locotenentului Triandaf, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 51, p. 90b (USHMM, microfilm 43).

Am fost avizați, fiecare vagon în parte se pregătim în fața ușei cadavrele. Căldura era foarte mare și majoritatea oamenilor erau moleșiți. Din cauza căldurii morții începuseră să intre în putrefacție și emanau un miros îngrozitor... Când s'a deschis ușa vagonului un subofițer a dat ordin ca într'o secundă să se arunce cadavrele în camion și deoarece i s'a părut probabil că ordinul lui nu este executat destul de repede a tras cu revolverul în unul din cei care aruncau cadavrele, care s'a prăbușit chiar în camionul care strângea morții¹.

În vagonul descris mai sus, din 80 de deținuți, 21 erau morți, ceea ce a constituit o excepție. Comisarul de poliție, care a mințit – așa cum au făcut toți ceilalți deținători de funcții în privința problemelor care s-au referit la răspunderea lor personală –, a descris totuși cu exactitate ceea ce a văzut în timpul deschiderii vagoanelor:

În unele vagoane oamenii erau foarte aglomerați, astfel într'un vagon am găsit doi oameni vii și 130 sau 135 morți. Vagoanele erau ermetic închise, la unele din ele erau și lacăte și sârmă ghimpată².

Și polițistul Botez, care aștepta acolo împreună cu alți polițiști, a descris pe scurt imaginile – „mai toți erau umflați și negri și degajau un miros de putrefacție”³ – și a continuat să mintă în privința participării la pogromul local.

Mayer Iuhr, care a descris „piramida de cadavre” din vagonul său – rezultatul luptei violente pentru aer –, a adăugat că „morții începuseră să se înnebrească și să se umfle, unii chiar crăpând, scurgându-se din ei un lichid lipicios, era seul din cadavru”. Înainte de deschiderea ușilor, din cca 120 de oameni mai trăiau 40. Iuhr a crezut că la Târgul Frumos va veni salvarea – dar cu o zi înainte, când s-au deschis ușile la câteva vagoane, a văzut că soldații care i-au escortat pe evreii debarcați îi „înjunghiau pe acei evrei care nu puteau să urmeze convoiul. La un moment dat l-am zărit pe subcomisarul de poliție Botez, înarmat cu un revolver, scotea din rânduri pe câte un evreu și îl executa în fața vagonului nostru... de ceea ce am văzut că începe adevărata exterminare”. A doua zi, când a venit rândul vagonului său să fie deschis după noaptea de groază a așteptării, l-a văzut din nou pe polițistul Botez care „a executat cu mâna lui proprie 12 evrei. M'am rugat lui Dumnezeu să nu ne coboare din vagon. Am preferat iadul din vagon față de aerul morții de afară”⁴.

Și nu fost singurul. Avram Volovici a coborât din vagon și a primit imediat o lovitură de la Botez, dar „văzând că împușcă lumea, m'am băgat din nou în vagon”⁵. Hună Schwartz nu și-a dat seama la timp de pericol: el a coborât din vagon și „Botez mi-a dat ordin să mă întorc cu spatele la el și am fost împușcat în ceafă... mai dând semn de viață a ordonat unui soldat să fie omorât. Am simțit câteva lovituri în față și am leșinat... m'am trezit joi după 36 ore în vagon cu dantura și maxilarele distruse neputând deschide gura”⁶.

Mulți evrei au fost împușcați sau înjunghiați cu baionete deoarece n-au înțeles ce se voia de la ei – ba că nu erau în stare să arunce cadavrele afară, ba că au coborât goli sau

1. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 196, nota 3), p. 82.

2. Proces-verbal de la ancheta acuzatului Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului de la București, 18 august 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 28b (USHMM, microfilm 41).

3. Depoziția lui Ioan Botez la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 22 august 1945, *ibidem*, p. 40b.

4. Declarația lui Mayer Iuhr (vezi *supra*, p. 199, nota 5), p. 89.

5. Depoziție sub jurământ a lui Avram Volovici în ședința Curții de Apel din București, 8 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 236.

6. Declarația lui Hună Schwartz la filiala română a Congresului Mondial Evreiesc, predată Tribunalului Poporului, 10 august 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 78 (USHMM, microfilm 41).

aproape goi, deși era evident că înnebuniseră, ba că jandarmii n-au putut să suporte duhoarea neobișnuită, cadavrele descompunându-se, devenind un conglomerat lipicios amestecat cu urină și fecale. Unul dintre membrii comitetului Comunității evreiești, inginerul Schleier, a descris momentul deschiderii ușilor și încercările lui de a se elibera de amestecul lipicios: „În vagon era o duhoare îngrozitoare: o amestecătură de sânge, cadavre și fecale. Cu mari eforturi m-am eliberat de conglomeratul de cadavre”. Cei de afară nu s-au putut apropia de vagoane din cauza mirosului de putrefacție, iar cine se apropia își acoperea nasul cu batista:

Din depărtare se striga să aruncăm cadavrele din vagon... au venit camioane care le-au încărcat. Operația se făcea la fel ca și cum ar fi fost vorba de o marfă ce era aruncată din vagon în camion¹.

Triandaf, care se învârtea cu o lămâie într-o mână (pentru a respinge mirosul pătrunzător) și cu un revolver în cealaltă, alb ca varul, a pierdut destul de repede controlul asupra jandarmilor. Primarul Totoescu a remarcat că până și „oamenii de sub comanda slt. Triandaf erau greu de stăpânit și sunt convins că dacă el nu ar fi pus toată bunăvoința în favoarea celor din tren, chiar jandarmii ar fi comis aceleași sălbăticiii ce le comiteau și ceilalți ostași români și germani”². (Triandaf nu a dovedit nici un fel de bunăvoință la Târgul Frumos față de evrei. Polițiștii, de care răspundea și primarul, au omorât atunci evrei. Jandarmii lui Triandaf – și, potrivit unor martori, chiar Triandaf – au tras în evrei. Soldații germani au fost puțini la număr, ei înmulțindu-se numai la anchetele celor responsabili pentru pogrom. Totoescu a încercat să depună mărturie în favoarea lui Triandaf, iar Triandaf în favoarea lui Totoescu, pentru a scăpa de pedeapsă.)

În zorii zilei, când Triandaf se străduia să găsească formula juridică pentru preluarea trenului, din câteva vagoane l-au strigat prieteni personali care-l cunoșteau, printre care avocați, medici – „și el [i]-a auzit și-l rugau să deschidă vagonul să ne dea apă, mai ales că acolo era și un pârau, totuși dsa nu a făcut aceasta”³. Nu numai polițiști, soldați, comandanți și Triandaf s-au opus ca evreii să primească apă atunci când s-au deschis vagoanele. La fel au procedat primarul și medicul-șef Gheorghiu. Unul dintre ȣigani din localitate care fuseseră mobilizați să care cadavrele (vezi *infra*, pp. 222-224), Mihai Ungureanu, a povestit, într-un limbaj simplu, ce a văzut cu ochii săi când a fost adus la gară împreună cu alți țigani:

Militarii au deschis vagoanele și au început să arunce morții jos din vagoane... Pe noi ne-a pus să urcăm cadavrele în camion. Când camionul era încărcat se acoperea cu o rogojină, se urca deasupra comisarului Botez, cu două santinele și doi gardieni publici și se pleca spre cimitir. Erau trei mașini care cărau continuu cadavrele. Cei care încă nu erau morți am văzut că erau reținuți în vagoane și care țipau încontinuu să li se dea apă dar nimeni nu le-a dat nici un pic de apă. Chiar populația care venea cu căldări cu apă pentru cei din vagoane erau luați la bătaie de către soldați... Cei din vagoane plângeau după apă. *Polițiștii, primarul și doctorul opreau și ei pe cei care vroiau să aducă apă*. Am lucrat până la ora 12 ziua când din cauza mirosului

1. Declarația lui Israel Schleier (inginer) (vezi *supra*, p. 192, nota 2).
2. Depoziția lui Aurel Totoescu la Curtea de Apel din București, 22 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 158b (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția sub jurământ a lui Solomon Marcu la Curtea de Apel din București, 1 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 27.

de cadavre mi-a venit leșin și am căzut jos. Soldații care însoțeau vagonul erau de la infanterie... În afară de cadavrele care erau coborâte din vagoane țiganii din târg au mai strâns cadavre și de[-a lungul] liniei ferate. Aceștia au fost împușcați toți dimineața când s'a deschis vagonul. Eu am văzut aceste cadavre și se vedeau urme de gloanțe pe corpul lor¹.

Ajutorul doctorului Gheorghiu, sanitarul Constantin Buzariu, a confirmat că primul vagon a fost deschis după ora 7 dimineața și că nu s-a acordat nici un ajutor evreilor, întrucât „morții au fost coborâți iar muribunzii au rămas acolo în vagon”². Dr. Gheorghiu a văzut aceeași situație, dar în mod diferit: primarul a ordonat să fie aduse cazane cu apă – „Apa s'a dat de la vagon la vagon... trupa română și germană din gardă s'a opus. Rezistența acestora a cedat însă la stăruințele primarului. Împușcături erau continuu, nu pot determina fapte pentru că eram absolvit de constatarea [cauzelor] deceselor”³. (Declarație cu totul nefondată: potrivit tuturor mărturiilor, inclusiv a medicului, nimeni nu a examinat morții și nu a efectuat vreo constatare în scris cu privire la ei; cine s-a apropiat de morți a făcut-o numai pentru a-i jefui.) Soldații români s-au opus într-adevăr să se dea apă, dar la fel au procedat și primarul și ajutorii săi, polițiștii... și medicul însuși. Un evreu din Iași, care nu l-a cunoscut pe dr. Gheorghiu, a declarat că medicul „a spus să nu ne dea apă, ci otravă”⁴. Soldații germani, dacă s-ar fi aflat acolo – dar nu erau –, probabil că s-ar fi opus să se dea apă evreilor. Distribuirea apei și a pâinii evreilor în gara Târgul Frumos din ordinul primarului s-a născut la anchetă.

Descărcarea cadavrelor din tren, faptele și scenele petrecute în gara din Târgul Frumos au fost descrise de Triandaf ca un șir lung de suferințe personale în cursul cărora a trebuit să se confrunte cu probleme create de alții. Când el și jandarmii săi sosiseră la Târgul Frumos, în vagoane se aflau deja sute de morți, iar el nu le-a putut oferi imediat apă deoarece „trenul nu era prevăzut cu nici un mijloc cu care să se poată da evreilor apă și nu avea nici un fel de alimente care să li se poată da”. De la plecarea din gara Iași și până la Roman, iar de acolo înapoi la Târgul Frumos, trenul „fusesse păzit de un număr de gardieni publici”⁵, și mai târziu a aflat că vagoanele n-au fost deschise, iar evreilor nu li s-a dat nici apă, nici pâine (în anchetele ulterioare, el a adăugat prezența unor germani în escorta trenului și în diferite stații). Este adevărat, a auzit din toate vagoanele țipete, „să li se dea apă și să fie scoase cadavrele”, și el a fost acela care a ordonat deschiderea vagoanelor și să se dea evreilor apă la Târgul Frumos (a primit ordin să deschidă vagoanele, dar nu s-a dat apă); și când vagoanele au fost deschise, a avut o surpriză: „Am văzut că evreii, cu ocaziunea îmbarcării lor la Iași, fuseseră puși în vagoane în mod cu totul inuman, deoarece fuseseră puși în vagoane în număr cu mult superior numărului maxim ce acestea puteau conține”.

1. Declarația țiganului Mihai Ungureanu (martor) la Tribunalul Poporului din Iași, 25 iulie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 46 (USHMM, microfilm 41) (sublinierea îmi aparține).
2. Declarația lui Constantin Buzariu (sanitar) la Tribunalul Poporului din Iași, 23 iulie 1945, *ibidem*, p. 52.
3. Depoziție sub jurământ a lui Constantin Gheorghiu (medic) la Tribunalul din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 196 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziție sub jurământ a lui Meer Groper la Tribunalul din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, p. 191.
5. Depoziția acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul Poporului din București, 5 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 32b (USHMM, microfilm 48). La anchetele din 1945, Triandaf a subliniat de câteva ori faptul că trenul a fost păzit până la Târgul Frumos de către polițiști din Iași, la Târgul Frumos ocupându-se de evrei numai jandarmii săi, soldații lui Ghițescu și polițiști localnici (așadar germanii nu au fost implicați în paza trenului).

Și din nou, „cu ocazia debarcării cadavrelor, am constatat că aceste cadavre erau umflate, vinete, purtau urme de lovituri mari, ceea ce înseamnă că la îmbarcare au fost puși loviți, răniți și teferi unii peste alții”¹. Când a constatat „situația groaznică” în care se aflau evreii în tren, „mi-am arătat indignarea de însărcinarea ce mi se dăduse”. Și „pentru că nu eram obișnuit cu asemenea spectacol care nu era potrivit nici firei mele... și nici sănătății și rezistenței mele fizice și morale, mi-a venit rău”². Chiar atunci a cerut (după spusele sale) prin telefon, de la superiorii săi, să fie eliberat din funcție, dar în zadar. Când a fost întrebat de ce nu a deschis imediat vagoanele și de ce nu le-a deschis în drum spre Roman – după plecarea din Târgul Frumos, el fiind comandantul și stăpânul trenului –, a răspuns :

În ceea ce privește întrebarea dv., pentru ce nu s’au deschis în timpul mersului ușile la vagoane, răspund că moartea evreilor în tren nu se datorează acestui fapt, ci modului inuman în care evreii au fost îmbarcați în tren în Iași, cât și faptului că pe ruta Iași – Roman, Roman – Târgul Frumos când paza trenului au avut-o gardienii publici, vagoanele n’au fost deschise deloc, nici în stațiile de oprire, iar evreilor nu li s’a dat nici apă nici pâine ; *pe de altă parte dacă ușile în timpul mersului ar fi fost deschise, evreii ar fi sărit din vagoane și ar fi fugit, așa cum s’a întâmplat fără ca ușile să fi fost deschise, sărind prin ferestrele de la partea superioară a vagoanelor...* Când m’am înapoiat de la Călărași [capătul rutei „trenului morții” – *n.m.*] am primit un ordin de la Inspectorat prin care eram întrebat să justific pentru ce n’am luat măsuri de pază suficiente pentru ca evreii să nu poată fugi. Am răspuns că nu pot să am nici o responsabilitate deoarece în ziua de 30 iunie când evreii au fugit din tren, eu nu aveam [răspunderea pentru] paza lor, eu începând a efectua însărcinarea ce mi s’a dat din ziua de 1 iulie. De altfel și de la data când am luat trenul în primire eu, pe ruta Iași – Roman, trei evrei pare-mi-se, au reușit să fugă de asemeni sărind prin ferestrele vagoanelor³.

Magistratul și ofițerul de jandarmerie Triandaf nu a înțeles nici măcar în vara lui 1945 intensitatea grozăviei la care a luat parte. Formulările sale prudente, întemeiate pe argumente legaliste, nu lasă loc nici unei îndoieli : el s-a cutremurat nu de proporțiile și caracterul atrocității, ci de faptul că el, om fin și civilizat, a fost însărcinat să ia parte la ea – de aceea a fost cuprins de „indignare” și „i-a venit rău”. El nu a manifestat nici o compasiune față de ființele umane pe care i s-a ordonat să le transporte, nici un fel de compasiune pentru evrei ca ființe umane. Nu a fost antisemit sau fascist, dar ca și alți români educați – implicați fără voia lor în aplicarea politicii de lichidare a regimului antonescian –, și-a îndeplinit obligația patriotică fără a-și pune întrebări de ordin moral, fără a se referi la valori universale cu privire la ceea ce este permis sau nu, fără vreo abatere de la ordin, fără a reflecta cătuși de puțin la posibilitatea încălcării lui, fără inițiativă sau asumarea răspunderii în ușurarea situației, îndeplinind cu strictețe ordinele, chiar dacă am presupune că a bănuțit atunci că ele contravin concepțiilor de bază cu privire la comportamentul uman. Într-adevăr, față de majoritatea românilor care au pus în practică politica de lichidare sau au venit întâmplător în contact cu evrei, ei – români „civilizați” – n-au torturat, n-au furat, n-au jefuit, n-au violat, n-au ucis evrei și n-au inițiat nici o acțiune „necivilizată”, dar au îndeplinit niște ordine. În esență, și în ochii acelor români „civilizați” evreii încetaseră să mai fie ființe umane, de unde importanța ce trebuie acordată cazului Triandaf. El a reprezentat – prin personalitatea,

1. Depoziția acuzatului Triandaf din 15 iulie 1945, *ibidem*, pp. 34-34b.

2. *Ibidem*, pp. 35-35b.

3. Depoziția acuzatului Triandaf din 17 iulie 1945, *ibidem*, pp. 36b, 38 (sublinierea îmi aparține).

educația, pozițiile sale apolitice, comportamentul său „patriotic” și prin faptele sale în timpul Holocaustului – românul de rând nefascist. Chiar și în vara anului 1945 nu s-a putut elibera de gândul că ordinul este ordin, iar dacă ar fi dispus să se deschidă vagoanele, evreii ar fi putut evada – ceea ce era, desigur, interzis!

Și fiindcă veni vorba: el a mințit în 1945 – după cum au mințit aproape toți românii implicați în acțiuni de lichidare – în tot ceea ce era legat de sentimentele și faptele sale. După cum am menționat anterior (vezi *supra*, p. 214), când și-a încheiat misiunea și a compus atunci, în noiembrie 1941, un raport amplu despre activitatea sa, nu era nici urmă de faptul că „i-a venit rău”, despre dorința lui de a demisiona, despre grozăvia la care era obligat să ia parte. El a comunicat atunci autorităților locale din Călărași ordinul verbal de a nu ancheta afacerea „trenului morții”, întrucât a fost o acțiune de pedepsire (vezi *infra*, pp. 317-318). Și prin asta el a dovedit că aparține unui grup foarte larg de români care au înțeles sensul crimei pe care au înfăptuit-o. În încercarea sa de a scăpa de răspundere, Triandaf a lăsat o descriere verosimilă a situației care a domnit la 1 iulie 1941 în gara din Târgul Frumos, iar amănunte aflate mai târziu din rapoarte și din alte mărturii completează tabloul. Gara s-a transformat într-un lung bulevard de 1.200 de cadavre în putrefacție, loc de execuție a zeci de evrei, centru de jaf de haine și bani. Descărcarea cadavrelor a trebuit să fie făcută chiar de către evrei, dar treaba înainta cu încetineală. Delegatul Marelui Stat-Major, locotenent-colonelul Mavrichi, îi zorea de la Iași pe șeful gării și pe Triandaf să elibereze linia, așa încât nu a fost suficient timp pentru a deschide toate vagoanele, deși treaba a continuat, după spusele sale, până la ora 18.30. Cadavrele au fost aruncate de evreii mai în putere, apoi de țigani (vezi *infra*, pp. 222-224) lângă vagoane, unde s-au format mormane de peste un metru înălțime. Cele trei camioane n-au fost în stare să evacueze imediat toți morții. Și iată descrierea lui Triandaf:

Puțin timp înainte de plecarea trenului în direcția Pașcani, acesta a fost tras în dreptul șoselei ce taie calea ferată, și acolo cadavrele scoase din vagon au rămas lângă [linie] fără ca să mai fi fost luate imediat cu camionul spre a fi duse. Se făcuseră mormane care ajungeau până la platforma vagoanelor¹.

Ajutorul său, plutonierul Bratu, a răspuns de descărcarea cadavrelor din tren și numărarea lor.

Înainte de a părăsi trenul, juristul Triandaf s-a îngrijit din nou de partea formală. Trebuia să întocmească un raport, să înregistreze numărul morților, care să fie semnat de autoritățile locale. Și așa a făcut. A întocmit un raport – dar nu în 1941, ci probabil în 1944 – în care a notat: „Cu ocazia debarcării *evreilor refugiați* din cele 33 vagoane venite din Iași [au fost 50 de vagoane – *n.m.*] s’a găsit un număr de 654 morți care au fost examinați de medicul orașului și care au fost debarcați în gara Târgul Frumos” (procesul-verbal din 1 iulie 1941). Documentul este fals², originalul fiind probabil distrus.

1. *Ibidem*, p. 39.

2. Raport din 1 iulie 1941 înaintat de Triandaf acuzării la Tribunalul Poporului din București, 19 mai 1945, „pentru dovedirea nevinovăției mele” (potrivit spuselor sale). Documentul este fals, adică a fost compus mai târziu. Trenul avea 50 de vagoane, iar la Târgul Frumos au fost date jos 1.258 de cadavre, după cum a raportat comisarul Poliției locale. Evreii nu erau numiți pe atunci „refugiați”, ci „rebeli iudeo-comuniști”. Numărul de morți ce apare în documentul falsificat a fost adăugat mai târziu, după cum o dovedește culoarea diferită a cernelii. *Ibidem*, vol. 30, p. 217 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).

Numărul morților a fost aproape dublu. Jandarmii care au supravegheat acțiunea erau nervoși și i-au bătut pe evrei pentru a-i zori la descărcarea cadavrelor. „Subofițerul de jandarmi care se afla sub ordinele lui Triandaf ne-a bătut cu un baston”, a notat un evreu. Dar acțiunea s-a desfășurat în dezordine și pentru că jandarmii s-au ocupat și cu jefuirea cadavrelor adunate grămezi lângă vagoane : „Când azvârleau jos cadavrele, jandarmii le smulgeau inelele și ce se mai găsea prin buzunare”¹ – iar când inelul nu putea fi smuls din deget, din cauza stării de putrefacție a mâinii, jandarmii foloseau baionetele.

Jandarmul Toader Amarandei, care se afla printre cei care i-au grăbit pe evrei să arunce cadavrele din vagoane, a spus în 1945 :

Eu am văzut o grămadă mare de morți dintre acești evrei care fuseseră scoși din vagoane, încât m'am îngrozit de cele ce am văzut... Noi jandarmii am plecat cu trenul în care se aflau supraviețuitorii evrei... până la Roman a durat parcursul vreo 2 zile și vreo 2 nopți, în care timp nu s'a permis deportaților aflați în vagoane să li se dea apă sau alimente, aceasta din ordinul dlui comandant al escortei.

La întrebarea anchetatorului a răspuns că, într-adevăr, a văzut un evreu sărind de la fereastra mică „drept pe linia ferată, fiind tăiat în două de către trenul nostru”. Triandaf era „înarmat cu un pistol pe care-l purta în mână în timp ce se plimba de-a lungul trenului, atunci când trenul se oprea prin stații”. El a confirmat, de asemenea, că pe vagoanele pe care el și camarazii săi le-au escortat erau înscrise cu cretă cuvintele „ucigași de soldați germani și români”².

Autoritățile n-au dat apă evreilor la Târgul Frumos.

Apa – ca și germanii – a apărut retroactiv, la proces. Iar pâinea, pe care primarul târgului a susținut că a avut grijă să o dea evreilor, a fost împărțită, într-adevăr, dar nu evreilor, ci jandarmilor din escortă, după cum a mărturisit polițistul trimis s-o aducă în gară³.

Vin țigănii

Cu cât s-au deschis mai multe vagoane, cu atât a crescut numărul morților care se găseau în ele, a spus primarul Totoescu : „În anumite vagoane [am găsit] în fiecare vagon 80-85 de morți din 140-145 de persoane”. Nu se putea continua munca cu ajutorul evreilor, și era grabă mare pentru a elibera linia. Explicația dată de Totoescu este cât se poate de clară :

Am încercat să debarcăm cadavrele cu ajutorul celor rămași în viață dar aceasta a fost imposibil din cauza slăbiciunii lor [a evreilor] și a aerului în care erau cadavrele. Am dat ordin

1. Declarația lui Jean Haimovici (vezi *supra*, pp. 195-196, nota 3), p. 50.
2. Depoziția lui Toader Amarandei (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 17 decembrie 1945, *ibidem*, pp. 70b-71.
3. Polițistul Gheorghe Tănase a declarat că primarul din localitate l-a trimis să predea trei butoaie cu apă la gară, după care i s-a spus să-l anunțe pe secretarul Primăriei „să se ducă la brutăria din târg și să aducă câteva pâini pentru însoțitori” (declarația polițistului Gheorghe Tănase la Tribunalul Poporului din București, 1945, *ibidem*, p. 55).

Poliției ca să aducă țigani pentru a face această operație. Aceștia, tentați de posibilitățile de a lua o gheată sau o haină, au acceptat să facă operația și aceasta a ajutat la salvarea celor care rămăseseră în viață. Cadavrele erau în număr foarte mare, în unele vagoane ele erau până la jumătatea vagonului în înălțime, astfel că era foarte greu ca operația scoaterii [cadavrelor] să se facă în cca 2 ore cum era programată staționarea trenului. Șeful gării era mereu chemat [la telefon] de delegatul Marelui Stat-Major de la Iași, care îi cerea mereu ca trenul să fie expedit, întrucât blochează liniile trenurilor militare... În gară se strânseseră mormane de cadavre care se transportau cu greutate¹.

Totoescu a mințit : el nu i-a mobilizat pe țigani când a văzut că evreii nu sunt în stare să arunce cadavrele din vagoane, ci înainte de asta, la 2 noaptea, când devenise clar autorităților din Iași că este vorba de o operațiune de amploare – descărcarea a sute de morți și, în special, îngroparea lor. Atunci au fost mobilizați țiganii și tineri evrei pentru pregătirea gropilor comune (vezi *infra*, pp. 228 *sqq.*).

Țiganii, care trăiau la marginea târgului și la marginea societății, n-au așteptat dispozițiile primarului pentru a verifica dacă pot obține „o gheată sau o haină”. Au venit la gară imediat ce au fost deschise primele vagoane în ajun, iar prezența lor a declanșat un joc distractiv – un fel de joc de-a prinselea – între soldații români care păzeau trenul și țiganii abili care încercau să se înțelească. Învățătorul Atudorei a descris jocul (început după descărcarea cadavrelor și a supraviețuitorilor din primele vagoane) punând totul pe seama unor soldați germani inexistenți :

Un miros greu de cadavru și materii fecale te izbea de la distanță. În vagoanele deschise și jos pe linie, am văzut haine diferite, pălării și încălțăminte mototolite și murdărite, aruncate în toate părțile. Populația civilă și în special țiganii se furișeau spre ele, iar garda trenului îi îndepărta, fugărea – mai trăgând focuri pe deasupra lor – în hazul ostașilor germani care râdeau și strigau „țigoin” [Zigeuner – *n.m.*] și-i îndemneau [pe țigani] să meargă iar să ia haine.

Era vorba, deci, de un joc de-a prinselea imaginar care s-a desfășurat în gară și care i-ar fi distrat pe aliați – cu toate că, a recunoscut Atudorei, în același timp „toată lumea [evreii] din vagoane strigau, zbierau, cereau apă, ajutor făcând un zgomot infernal”². Jocul a continuat atât cât i-a distrat pe soldați, dar în cele din urmă au câștigat țiganii. La ora 2 noaptea, polițistul Botez și adjunctul său au chemat la postul de poliție 16 țigani, pe care i-au dus la gară dis-de-dimineață. Țiganii au primit ordin să încarce cadavrele în camioane, iar unul dintre ei a declarat că în timp ce încărcase cadavrele, a auzit evreii care „țipau încetinuș să li se dea apă”³; dar, a adăugat el, autoritățile au interzis acest lucru. Pretorul Grosu Ghițic a declarat că el și alții i-au supravegheat pe țiganii „la care eram nevoiți să apelăm” pentru „ca să nu comită furturi sau abuzuri”, deși tocmai posibilitatea jefuirii cadavrelor este ceea ce i-a atras pe țigani la „muncă”. Dar, nereușind să încarce toate cadavrele, acțiunea a continuat și după plecarea trenului.

1. Prima depoziție a lui Aurel Totoescu (vezi *supra*, p. 208, nota 2), p. 18.
2. Atudorei a afirmat că garda era compusă din soldați români și germani, germanii fiind găzduiți în case din târg, ceea ce nu este adevărat. În general, toți cei care au fost implicați în jaf, torturi și omoruri de evrei au declarat că și germanii se aflau acolo. Vezi declarația lui Dumitru Atudorei prezentată Tribunalului Poporului din București, 15 martie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 154b (USHMM, microfilm 41).
3. Declarația lui Mihai Ungureanu (vezi *supra*, p. 219, nota 1).

Și pretorul a acționat, potrivit afirmațiilor sale, în condiții grele și sub presiune permanentă : „Eram zoriți de la Iași de către prefectul sau militarii de acolo să terminăm cât mai repede scoaterea morților”. Și el a suferit din cauza mirosului din gară, „din cauza atmosferei foarte grele” de la cimitir (adică mirosul insuportabil al cadavrelor în descompunere) – și, în plus, se învâreau prin târg „nemți și soldați români beți”¹ (de fapt, era vorba numai de soldați români).

Coordonarea între sosirea camioanelor și încărcarea cadavrelor nu a funcționat cum trebuie. De-a lungul liniei și pe șoseaua care traversa calea ferată s-au format mormane de cadavre care ajungeau până la 1-1,5 m înălțime. Camioanele n-au putut ajunge la toate cadavrele împrăștiate pe marginea liniei ferate pe o lungime de 300-400 metri. Țiganii descărcau cadavre, dar știau că nu au timp și că dacă nu-și vor purta ei singuri de grijă, vor pierde – așa încât au dezbrăcat imediat cadavrele de hainele care li se păreau mai bune și și au scotocit prin buzunare, dezorganizând munca și provocând întârzieri. Hainele bune erau puse deoparte, lângă mormane de cadavre. Din cauza distanței până la camioane și deoarece cadavrele erau în stare de descompunere, nu puteau fi trase toate cu mâinile și de aceea erau târâte pe poteca de lângă linia ferată, în timp ce doi țigani țineau de picioare, pe drum rămânând împrăștiate membre (strânse... mai târziu). Copiii morți erau târați de un singur țigan, care trăgea de ambele picioare cu o singură mână. Polițiștii din Târgul Frumos supravegheau acțiunea în uniforme impecabile. Încărcarea cadavrelor în camioane a fost o operațiune dificilă, efectuată de doi țigani care, cățarați fiind în camion, prindeau mortul de picioare în timp ce era ridicat de țiganii care îl târăseră până acolo și apoi îl trăgeau sus. La început cadavrele erau aranjate pe lățime, dar după un scurt timp au fost aruncate de-a valma – și trebuia să fii atent ca picioarele să nu alunece în afară, ceea ce nu s-a reușit. Doar unul dintre camioane (cel folosit pentru transportarea pâinii și a grâului) era potrivit pentru acțiune, deoarece avea pereți înalți ; dar din celelalte camioane cadavrele alunecau afară în timpul transportului spre cimitir. Toate aceste scene au fost fotografiate de germani în gara din Târgul Frumos, fotografiile fiind publicate după război².

Moartea unui copil

În decursul anchetelor privind pogromul de la Târgul Frumos, diverși acuzatori au aflat despre cazul unui copil evreu ucis în gară de către adjunctul lui Triandaf, plutonierul Bratu (Bratu a dispărut pe frontul rusesc, motiv pentru care nu a putut fi anchetat). Crima în sine nu a fost ceva ieșit din comun. Zeci sau sute de evrei au fost uciși în gară de către soldați din unitatea de construcții a Căilor Ferate, de către Botez și polițiști sau de către jandarmii lui Triandaf, din momentul în care au preluat comanda trenului. Această crimă a atras atenția prin modul în care a fost comisă. Evreii care au fost readuși în zorii zilei de la sinagogă, unde s-a făcut totul să nu primească apă, au fost urcați în vagoane, care staționaseră toată noaptea lângă râul Bahlui :

1. Depoziția lui Dumitru Grosu Ghițic (pretor) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 29 august 1945, *ibidem*, p. 9b.
2. Vezi fotografiile din *Cartea Neagră II*, culegere de fotografii după p. 32, planșele III-V.

Fiind lângă apă, și noi de atâta vreme însetați, cei mai mulți n'au putut rezista și săreau din vagon prin acel mic gemuleț ca să se ducă să bea apă. Cei mai mulți au fost împușcați de soldați și pot să descriu scena în care un plutonier care era ajutorul magistratului Triandaf a executat un copil de 11 ani în felul următor: Copilul sărise să bea apă, plutonierul l-a împușcat în pulpa piciorului și copilul a căzut cerând mereu, apă! apă! Atunci plutonierul l-a luat de picioare și întrebându-l „Vrei apă?” i-a spus „Satură-te” și l-a băgat cu capul în apa Bahluiului, până ce s'a înecat, dându-i apoi drumul în Bahlui¹.

Asemenea fapte înfricoșătoare, a adăugat evreul care s-a aflat în vagon și a descris cazul, se întâmplau în orice moment. Martorul nu a văzut dacă Triandaf a observat asasinarea copilului – dar Triandaf, a spus el, se afla atunci tot timpul lângă tren, astfel încât trebuie să fi văzut crima².

Șeful Comunității, Freitag, și-a amintit de copil, adus împreună cu maturii la sinagogă și împiedicat să bea apă. Fără să știe că a fost ucis, el a descris întâlnirea dintre învățătorul Atudorei și copil:

Pe o masă în fața lui [Atudorei] se găsea strâns o mare grămadă de bani și obiecte de valoare de tot felul. Îmi amintesc că la un copil a găsit [o monedă de] cinci lei. M'am rugat de el să-i lase acești bani copilului, dar el nici nu a vrut să audă³.

Când Freitag a încercat să dea evreilor (printre care se afla și copilul) apă, a fost trântit și bătut crunt de către soldați. Numeroși evrei au sărit atunci în mlaștină și în apele Bahluiului. După afirmațiile unui martor evreu, două dintre vagoane nu aveau gratii și staționau pe un pod peste Bahlui și în apropierea lui. „Evreii se aruncau pe fereștrici în apă.” Soldații au tras în evreii care se aruncau în apă, „și venind [acolo] Triandaf a tras și el în evreii aflați în apă, cu un revolver mic”⁴.

Să fi tras și Triandaf în evrei? În această chestiune există tot felul de mărturii. Dar toți jandarmii au declarat că le-a dat dispoziție să-i împiedice pe evrei să primească apă. Nu există nici o îndoială că Triandaf le-a ordonat să tragă în evreii care au sărit din tren într-un act de nebunie, știind că vor plăti cu viața. „Când s'a deschis vagonul nostru”, a declarat un evreu care l-a cunoscut personal pe Triandaf, „o parte din noi au sărit jos din vagon într-o apă și văzând aceasta dl Triandaf a dat ordin soldaților să tragă în ei. Soldații au tras în ei și i-au omorât. A văzut însă că unul dintre ei nu murise și a dat ordin unui soldat să mai tragă o dată. Soldatul a tras și a fost omorât și acela”⁵.

Fără a se referi la cazul copilului, doctorul în drept Triandaf a respins afirmația generală că ar fi ordonat jandarmilor să tragă în evreii care au spart un vagon pentru a sări în mlaștină să bea apă (zeci de evrei au fost împușcați din această cauză): „Această afirmație este lipsită de orice seriozitate deoarece eu care mă îngrijeam să dau apă evreilor,

1. Declarația lui Nathan Goldstein la Tribunalul Poporului din București, 28 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 61b (USHMM, microfilm 41).
2. Depoziție sub jurământ a lui Nathan Goldstein la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 607 (USHMM, microfilm 48).
3. Proces-verbal al confruntării dintre șeful Comunității, Solomon Freitag, și Dumitru Atudorei la Tribunalul Poporului, 24 iulie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 102.
4. Depoziție sub jurământ a lui Lupu Wolf la ședința Tribunalului din București, 17 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 638 (USHMM, microfilm 48).
5. Depoziție sub jurământ a lui Șmil Ițic la ședința Tribunalului din București, 1 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 161, vol. 2, p. 14.

nu eram să dau ordin ca ei să fie împușcați”¹. În raportul rezumativ pe care l-a înaintat în noiembrie 1941, la terminarea misiunii, Triandaf a scris că în timpul călătoriei spre Roman (cu alte cuvinte, după plecarea din Târgul Frumos), „doi evrei au sărit din tren în timpul mersului prin ferestruici ale vagoanelor și asupra lor s’a tras foc [de către jandarmi]”².

Reîncărcarea vagoanelor

Descărcarea a 1.258 de cadavre din „trenul morții” la Târgul Frumos ar fi putut constitui un moment de cotitură în atitudinea autorităților românești față de evreii din Iași – dar nu s-a întâmplat așa. Cel puțin până la 6 iulie, în timpul reîncărcării vagoanelor, s-au repetat faptele și scenele petrecute anterior la Iași. S-a interzis evreilor rămași în viață și coborâți din vagoane pentru a fi concentrați în alte vagoane să bea apă din băltoacele de pe câmp³. Botez, care primise o nouă misiune – să conducă la cimitir camioanele încărcate cu morți –, s-a distrat, în timp ce aștepta încărcarea cadavrelor, cu împușcarea unor evrei. El a tras în cei care încercau să bea din băltoace: „Am văzut pe comisarul Botez când pune pistolul la tâmpla oamenilor care se duceau să bea apă și îi împușca”⁴. Evreii care primiseră ordin să care cadavre la camioane nu au fost aduși înapoi în vagoane – se pare că au fost împușcați, trupurile lor fiind aruncate, împreună cu celelalte, în camioane⁵. Unul dintre membrii comitetului Comunității din Iași, Schleier, a descris ceea ce a simțit în vagonul său, unde rămăseseră în viață 12 evrei (dintre care trei copii), inclusiv el, din cei peste 100 care au părăsit Iașiul:

Împreună cu cei rămași vii, am aruncat murdăriile din vagon cu mâinile sperând că acum vom avea mai mult loc și aer în vagon. Însă speranțele noastre au fost dezmințite căci după scurtă vreme, s’a făcut completarea vagonului până la cca 100 persoane, cu persoane aduse din alte vagoane golite⁶.

Și Meer Groper a ținut minte că la Târgul Frumos, după scoaterea cadavrelor, „Triandaf a completat [numărul la] vagonul nostru în așa fel ca să fie acelaș număr de evrei cu care a plecat trenul din Iași”⁷. Multe sute de oameni au murit pe parcursul călătoriei. Fiecare vagon încărcat din nou cu evrei a fost închis pe dinafară.

Primarul Totoescu a furnizat, cu o naivitate care nu percepe imensitatea grozăviei, o explicație proprie pentru nedeschiderea ușilor trenului când a staționat în câmp liber,

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 39b (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Aurel Triandaf la Tribunalul Militar al Comandamentului 2 Teritorial, 10 septembrie 1941, *ibidem*, p. 339b.
3. Depoziție sub jurământ a lui Marcu Blum la Curtea de Apel din București, 1 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 227 (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziție sub jurământ a lui Avram Pincovici la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, p. 222.
5. Depoziție sub jurământ a lui Iosub Bercovici la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, p. 228.
6. Declarația lui Israel Schleier (inginer) (vezi *supra*, p. 192, nota 2), p. 84b.
7. Depoziție sub jurământ a lui Meer Groper la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 603 (USHMM, microfilm 47).

lângă gară : „Când am voit să lăsăm ușile deschise, cei din vagoane [evreii] ne-au cerut să-i închidem fiindcă erau loviți cu pietre de soldații din gară”¹. Soldații aceia nu erau în misiune, ci rămăseseră „din curiozitate”, după cum a notat comandantul lor, locotenentul Ghițescu, care și el a rămas să privească – așa cum a făcut toată protipendada târgului și din împrejurimi, inclusiv Atudorei (care n-a plecat la Iași, cum a pretins).

Triandaf a trecut cu vederea la anchete acest amănunt de care a fost direct răspunzător, supraîncărcarea evreilor în gara din Târgul Frumos, preferând să sublinieze condițiile relativ „comode” în care ar fi călătorit evreii după Roman.

Moartea evreilor din vagoane nu se datora faptului că nu s’a deschis vagoanele în timpul mersului... după ce s’a scos cadavrele din vagoane aglomerația în acestea a diminuat... devenind normal și anumite câte 35-40 persoane de vagon².

Faptul era adevărat după plecarea din Roman, dar nu între Târgul Frumos și Roman. În sentința în procesul criminalilor de la Iași s-a consemnat :

Trenul pornește din Târgul Frumos [sub comanda lui Triandaf]. Conduita avută în stația Târgul Frumos : pasivă și indiferentă la ajutorul dat deportaților de autorități ; activ-negativă când ar fi putut personal să îmbunătățească viața mizeră a deportaților³.

La proces s-a clarificat că în unul dintre cazuri a refuzat să ordone descărcarea a 30 de cadavre dintr-un vagon motivând că erau prea puțini morți (în vagon rămăseseră 100 de evrei în viață), refuzând să descarce cadavrele și atunci când numărul lor ajunsese la 50 (în stația următoare) – „și numai după ce numărul morților s’a ridicat la 80 a ordonat deschiderea vagonului și scoaterea cadavrelor”⁴.

Trebuie să notăm că nu toate vagoanele au fost deschise la Târgul Frumos – și au fost evrei care nici n-au știut că au staționat la Târgul Frumos, vagoanele lor nefiind deschise. Răspunderea revine trimisului Marelui Stat-Major în gara Iași, care i-a zorit pe șeful gării și pe Triandaf să elibereze linia și să plece mai departe. Ordinele date jandarmilor (prezentate anterior – să le interzică evreilor apa, hrana și aerul) au fost ale lui Triandaf, iar până ce nu a primit un alt ordin nu a devenit mai îngăduitor și nu a permis nici o abatere de la dispoziții. Unul dintre jandarmi a declarat că în drum spre Roman

am stat mult timp noaptea în stații și am fi avut tot timpul să dăm apă celor care sufereau de chinurile setei, dar nu am putut... Dl sublt. ne-a dat ordin strict sub sancțiunea de a ne trimite la Curtea Marțială pe acei care vom da apă evreilor din vagoane⁵.

1. Depoziția primarului Totoescu (vezi *supra*, p. 208, nota 2), p. 17b.
2. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Triandaf, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 38 (USHMM, microfilm 48).
3. Sentința în procesul a 55 de persoane acuzate de pogromul de la Iași, Tribunalul din București, secția I penală, 26 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 480b (USHMM, microfilm 47).
4. *Ibidem*. Nu toate vagoanele au fost deschise la Târgul Frumos ; cu toate acestea, trenul a plecat la ora 14.30, deoarece trebuia evacuată linia. Deraierea unui alt tren a provocat blocarea liniei timp de câteva ore, permițând continuarea coborârii cadavrelor. Dar nici atunci nu au fost deschise toate vagoanele (*Cartea Neagră II*, p. 32). Nu se știe numărul cadavrelor care au fost debarcate acolo și unde au fost îngropate.
5. Depoziția lui Gheorghe Avăcăriței (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 7 februarie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 237 (USHMM, microfilm 48). Și

Ceea ce nu înseamnă că jandarmii (care au jefuit, au torturat și au ucis) s-au străduit peste puteri încercând să dea apă evreilor – dar cel puțin ar fi *vândut-o*. „Apa”, a declarat un evreu care a putut privi prin ferestruica cu grilaj, „era multă, pentru că veneau țaranii cu sticle cu apă, dar n’aveau voie să ne dea [să ne vândă – *n.m.*]. De la Roman am primit câte o căldare cu apă de fiecare vagon, una dimineața și alta seara”¹. Situația deținuților din „trenul morții” nu s-a îmbunătățit după Târgul Frumos :

Am stat pe o linie de garaj o noapte întreagă și s’ar fi putut da apă suficientă, totuși nu s’a dat nimic, garda spunând că nu e voie și că nu au ordin. Ba mai mult, garda trăgea înăuntrul vagonului fără ca să intervină dl magistrat Triandaf².

Nu numai că nu s-a dat apă, dar „nici nu s’a deschis ușile, deși mulți evrei care-l cunoșteau... îl implorau să dea dispoziție ca să ne dea apă și să deschidă ușile. Numai de la Roman soarta noastră s’a îmbunătățit”³. După Târgul Frumos „am primit din când în când apă”, a declarat un alt evreu („am primit” însemnând „am cumpărat”) – „însă noi ne omoram pentru o picătură de apă”⁴.

Triandaf, un ofițer exigent și disciplinat, a raportat din Târgul Frumos prin telefon – înainte de plecarea trenului – șefului Inspectoratului Regional de Jandarmerie, colonelul Bădescu, despre descărcarea cadavrelor și numărul lor ; și după plecarea trenului a trimis un raport în scris, punându-i pe frunzașii autorităților locale să semneze unul separat. Acest raport a dispărut, fiind înlocuit cu un alt document, mincinos în tot ce privește numărul cadavrelor descărcate și limbajul folosit în legătură cu evreii. Triandaf a adăugat : „Trenul a plecat din Târgul Frumos către seară fără ca să fi putut debarca toate cadavrele din el”⁵.

Îngropare la Târgul Frumos

Luni, 30 iunie, la ora 3 după-amiază – deci înainte ca „trenul morții” să fi ajuns pentru a doua oară la Târgul Frumos și înainte de deschiderea primului vagon –, primarul Totoescu l-a chemat pe unul dintre evrei, mobilizat în cadrul serviciului de pompieri al Primăriei, și i-a spus că cei zece tineri evrei aflați la dispoziția Primăriei sunt

---

jandarmul Dorăbăț a subliniat că se putea da apă și hrană evreilor după plecarea din Târgul Frumos, dar a existat un „ordin sever al comandantului gărzii să nu facem așa ceva”. Vezi depoziția lui Hristea Dorăbăț la Tribunalul Poporului din București, 17 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 68b (USHMM, microfilm 47).

1. Depoziția lui Theobald Schneider la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 13 aprilie 1945, *ibidem*, p. 22b.
2. Completare la depoziția lui Israel Schleier la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 11 iunie 1945, *ibidem*, pp. 33-33b.
3. Depoziția lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, 29 iulie 1945, *ibidem*, p. 36.
4. Depoziție sub jurământ a lui Gavriel Feldman la Curtea de Apel din București, 30 decembrie 1949, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 233 (USHMM, microfilm 47). Feldman a auzit că la Târgul Frumos, în câteva vagoane s-ar fi aruncat pâini și că s-ar fi dat și apă (dar nu în vagonul său). „După Târgul Frumos ne-a fost mai ușor deoarece am fost mai puțini în vagoane și parte [dintre noi] au fost uciși” (probabil s-a referit la faptul că s-a tras direct în vagoane).
5. Depoziția lui Triandaf la Tribunalul militar al Comandamentului 2 Teritorial, 10 septembrie 1941 (vezi *supra*, p. 226, nota 2), p. 335.

mobilizați pentru săparea unei gropi comune în cimitirul evreiesc. El „ne-a dat ordin să aduc hârleți de acasă... împreună am pornit la cimitirul evreiesc unde am săpat o groapă de 20 m lungime, 2½ m adânc și 2 m lat”¹. Ceilalți tineri au fost luați, pe rând, din case de către Botez și polițiștii săi :

Duși sub escortă și bătuți de gardienii publici Vătăjanu, Damian, Făină și alți necunoscuți. Am lucrat peste 30 de ore consecutiv la îngroparea morților și săparea mormintelor [gropilor]².

Botez a plecat să aducă groparii improvizați, însoțit de soldați care se învăteau prin târg. „Scopul acestor gropi îmi era necunoscut”, a spus unul dintre evrei³. Tinerii au muncit toată noaptea, însă dimineața – când a sosit primul camion – groapa încă nu era gata. „Pe la orele 10 a.m. a început să sosească camioanele de cadavre.” Fiecare camion era acoperit cu o rogojină, „șezând pe cadavre era comisarul [Ioan] Botez cu o mitralieră în mână, însoțit de Vasile Botez, de profesie cizmar și dimpreună cu alți câțiva oameni [țigani – *n.m.*], care aveau misiunea să descarce cadavrele din camion”⁴.

Întrucât groapa nu era terminată, cadavrele au fost aranjate alături, în stive. Prima groapă a fost gata la ora 4 după-amiază. Responsabilii cu operațiunea au fost primarul Totoescu, Ioan Botez și soldații care i-au însoțit la transportarea cadavrelor la cimitir și în cimitir : „Eram amenințați de către Botez și de către soldați să săpăm mai repede, căci altfel vom fi împușcați”⁵. Primarul, a adăugat un alt evreu, a prevenit grupul care săpa în groapă, „sub amenințarea mitralierei”, că „dacă nu lucrăm mai repede ne va îngropa pe noi”⁶.

Prima echipă de gropari a fost înlocuită după mai mult de o zi. Grăbirea groparilor evrei a continuat și cu a doua echipă : „Pe malul mormântului lângă o mitralieră stăteau primarul Totoescu și comisarul Beseti [de] unde ne-au spus ca să terminăm groapa [altfel] ne împușcă și pe noi”⁷.

La săparea gropilor, și apoi la înhumare, au muncit, potrivit spuselor lui Botez, 40-50 de tineri evrei. Tănase, unul dintre polițiștii care i-au scos în băți pe tinerii evrei din case, a spus că de fapt el a acționat în serviciul Comunității evreiești :

Din ordin[ul] Comunității evreiești din Târgul Frumos au ieșit mai mulți evrei la făcut gropile pentru a îngropa pe evreii morți din Iași unde au lucrat sub supravegherea agronomului de pe lângă Primăria Târgul Frumos, Pavel Constantin. Nu am bătut pe nimeni și nici nu am făcut nici un rău nimănui⁸.

Tinerii evrei au săpat două gropi comune de 2,5 m adâncime și 4 m lățime⁹. Cine a fost responsabil cu transportarea cadavrelor de la gară la cimitirul evreiesc, și cine a

1. Declarația lui Avram Solomon la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 132 (USHMM, microfilm 41). După acum am aflat (vezi *infra*), lățimea gropii a fost de 4 m.
2. Declarația lui Iosub Braunstein la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 133.
3. Depoziția lui Haim Șapsa la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 31 august 1945, *ibidem*, p. 60.
4. Depoziția lui Avram Solomon la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 49.
5. Depoziția lui Haim Șapsa (vezi *supra*, nota 3), p. 60b.
6. Declarația lui Solomon Glauber la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 111.
7. Vezi *supra*, nota 2.
8. Declarația lui Gheorghe Tănase (polițist) la Tribunalul Poporului din București, 1945, *ibidem*, p. 55.
9. Schema a două gropi comune, făcută de un evreu, consemnează 560 și 260 de morți. Mai există alte două morminte mici, probabil individuale. Vezi *ibidem*, p. 151, fără dată (probabil 1945). Tinerii

purtat răspunderea pentru operațiunea îngropării? Întrebările nu sunt lipsite de importanță, după cum vom vedea în continuare. Primarul, pe care toți l-au indicat ca fiind responsabil, a încercat să se eschiveze, referindu-se la transportarea cadavrelor ca la un fel de organizare a muncii, care face parte din rutina muncii în Primărie. „Transportul cadavrelor din gară la cimitir s’a făcut cu camionul morii și a unei întreprize de drumuri de țigani sub supravegherea unui agent Botez.” După ce „trenul morții” și-a continuat drumul, el a plecat să vadă ce se întâmplă la cimitir, unde evreii munceau la îngropare: „Una din gropi având lungimea cam de 20-30 metri era plină de cadavre iar cealaltă încă nu era plină fiindcă mai era de scos țărăni. Îngroparea trebuia să se termine până dimineață după cum ni s’a comunicat de la Prefectura [din Iași] fiindcă urma să treacă pe acolo [prin Târgul Frumos] dl general Antonescu. Am chemat țiganii să lucreze și ei în cursul nopții”¹.

Țiganii și evreii au muncit nu numai în cursul nopții, ci 48 de ore consecutiv (în ture). Comisarul de poliție Ionescu, al doilea responsabil pentru cele două acțiuni, a prezentat cele întâmplate ca și cum ar fi fost vorba de o organizare civilă româno-evreiască cu scopul de a face față unei calamități, fără să fi avut vreun amestec personal în această privință: „Cu îngroparea acestor oameni era însărcinat personalul Primăriei”, a afirmat Ionescu, „delegați din partea Comunității israelite și agentul de poliție Botez, care aducea de la vagoane cadavrele la cimitir”². În ceea ce-l privește pe Ionescu, potrivit spuselor sale, el a fost de fapt doar un observator care l-a însoțit pe primar în vizitele la cimitir, unde au fost îngropați, după spusele lui, 700-800 de cadavre. El nu știa că se păstrase raportul său original, în care notase un număr diferit de cadavre.

Ce misiune au avut soldații români care „au păzit” cadavrele în camioane și în cimitir? Totoescu nu a văzut soldați în cimitir, ci în târg – și, după afirmațiile sale, i-a cerut explicații lui Marinescu, care i-a spus „că populația evreiască e în stare să atace armata mai ales că o femeie evreică a aruncat apă fierdă asupra unei patrule”³. Polițistul Botez, care era mai puțin educat decât avocatul Totoescu, a descris rețeaua de comandă:

O echipă sub comanda subsemnatului, care avea misiunea de a îngropa pe evreii dați jos din vagoane morți, urmând să-i transport cu un camion de la gară la cimitirul israelit din localitate, lucru pe care l-am efectuat sub supravegherea șefului meu, comisar Virgil Ionescu și a patrului militare ce a fost repartizată de către comandantul unei companii de infanterie, după cât îmi amintesc din Reg. 23 Inf., cu scopul de a ne apăra, deoarece se spunea că sunt informați că evreii din Târgul Frumos ar intenționa să se revolteze... Menționez că înainte de a se proceda astfel s’a intervenit la Comunitatea israelită din Târgul Frumos ca să ia măsuri pentru îngroparea morților, lucru ce l’au refuzat în mod categoric, aducând ca argument plauzibil lipsa de fonduri⁴.

Comunitatea evreiască, ce „a refuzat” să-i primească pe evreii din Iași și „a obligat” autoritățile să-i jefuiască în sinagogă, „a refuzat” la urmă să îngroape morții, și de aceea „s-au mobilizat” Botez, polițiști și soldați să se ocupe de treaba transportării morților.

---

evrei care au muncit la săparea gropilor comune au apreciat diferit dimensiunile primei gropi: 20 m lungime, 2,5 m adâncime și 2 m lățime. Nu se știe unde au fost îngropate cadavrele descărcate din câteva vagoane într-o stație din apropierea Târgului Frumos.

1. Depoziția acuzatului Aurel Totoescu la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, p. 12b.
2. Depoziția lui Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 1 august 1945, *ibidem*, p. 27.
3. Vezi *supra*, nota 1, p. 20b.
4. Apelul deținutului Ioan Botez către procurorul-șef, 19 martie 1946, *ibidem*, pp. 101-102.

Transportul morților cu camioane (s-au folosit și căruțe) pe strada principală a unui târg prăfuit și înapoiat (unul din numeroasele târguri moldovene definite de dramaturgul evreu Mihail Sebastian ca „locul unde nu se întâmplă nimic”), în căldura înăbușitoare de început de iulie, de-a lungul caselor evreilor paralizați de spaimă și închiși cu forța în locuințe, în fața ochilor larg deschiși ai românilor localnici și ai țăranilor aflați acolo din întâmplare – a fost un spectacol suprarealist, a cărui descriere are nevoie de talentul unui artist. În orice caz, statul și istoricii români au făcut totul pentru a șterge aceste imagini din memoria colectivă românească, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic.

Cel care a răspuns de încărcarea și transportarea cadavrelor a fost, după cum am menționat anterior, ajutorul de comisar Botez. Camioanele n-au putut cuprinde atât de multe cadavre câte s-au descărcat din vagoane – în apropierea gării erau împrăștiate sute de cadavre, numărul lor crescând pe măsură ce ȋiganii reușeau să le târâie într-un spațiu de concentrare din afara gării, în apropierea intersecției cu șoseaua și a primelor vagoane, unde se afla locomotiva. Dacă mai adăugăm că și pe șosea s-au descărcat cadavre, formându-se mormane de 1,2-2 m înălțime, obținem imaginea unui adevărat măcel. De aceea se poate înțelege teribila neliniște care l-a cuprins pe primarul Totoescu din cauza întârzierii îndepărtării pacostei dintr-un loc pe care generalul Antonescu și cartierul său general puteau s-o vadă de aproape. Botez, îmbrăcat în mod pedant, purtând o sabie mare în dreapta și un pistol la curea, dirija camioanele spre punctul de colectare – unul câte unul, drept spre câmpul de măcel, mașinile trecând la nevoie peste cadavre și sfărtecându-le¹. ȋiganii erau zoriți cu țipete și înjurături, la nevoie cu lovituri. De remarcat că entuziasmul lor a dispărut o dată cu înmulțirea cadavrelor, dimensiunile morții depășind cu mult capacitatea lor de a suferi de dragul unor lucruri de furat. Una era să dezbraci de haine un evreu executat de curând – cum s-a întâmplat cu cei uciși în sinagogă, în afara ei și lângă linia ferată –, și alta era să târâi pe o distanță de sute de metri cadavre în descompunere. Când se umplea un camion, cadavrele erau acoperite în general (nu toate) cu o rogojină, pe care se cățarau Botez, doi soldați infanteriști și doi polițiști, toți înarmați – și, hai la cimitir². Soldați înarmați s-au desfășurat din timp și în cimitir. Totul pentru a preveni „un atac probabil” al evreilor din Târgul Frumos, potrivit explicațiilor lui Botez (în 1945!). La transporturile următoare, forțelor de ordine li s-a alăturat și un țigan care trebuia să sară din camion de fiecare dată când cădeau din el bucăți de cadavre și să le arunce înapoi în benă. Trebuia păstrată curățenia târgului și să se prevină epidemii și răspândirea unor zvonuri rău intenționate. Au fost trei camioane, și în fiecare s-a urcat, după rând, unul dintre polițiști, care răspundea de transportul respectiv. Și Tănase s-a cățarat cu doi soldați pe un astfel de camion: „Pe deasupra a fost cocoțat gardianul Tănase și striga în gura mare că și evreii din Târgul Frumos vor avea aceeași soartă”. Când l-a văzut pe evreul care a descris această scenă, „a oprit mașina și l-a bătut până ce a căzut leșinat”³.

În drum spre cimitir, Botez a ucis evreii care dădeau semne de viață: „Se așeza peste ei, îi sufoca și îi bătea cu revolverul în cap până îi omora”⁴. De fapt, el a completat

1. Vezi, în lista de fotografii, planșa e din *Cartea Neagră II*, de la sfârșitul volumului (vezi *infra*, p. 253).
2. Depoziția lui Mihai Ungureanu (vezi *supra*, p. 219, nota 1) și a lui Haim Șapsa (vezi *supra*, p. 229, nota 3).
3. Dosarul anchetei lui Gheorghe Tănase (polițist), întocmit la Siguranța din Roman, 17 martie 1945, cu un rezumat al depozițiilor luate de la evrei și români, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 33, p. 173b (USHMM, microfilm 41).
4. Declarația lui Avram Unterman (evreu din localitate) trimisă acuzării la Tribunalul Poporului din București, fără dată (martie 1945), *ibidem*, p. 80.

munca doctorului Gheorghiu, care ar fi trebuit să stabilească cine trăiește și cine a murit. Cel puțin așa și-a justificat prezența în gară. Nu s-a înregistrat nici un singur caz în care dr. Gheorghiu să fi stabilit că este vorba de un muribund sau de un evreu care și-a pierdut cunoștința și ar trebui salvat. În realitate, în vagon nu s-a făcut nici o triere. Cine nu se ridica la timp era aruncat afară și încărcat în camion, sau își aștepta rândul să fie aruncat în el – viu, muribund sau mort. Botez se convingea doar că trupurile sunt ale morților și îi „ajuta” pe muribunzi sau pe cei leșinați să moară. Nu a recunoscut că a lichidat evrei considerați morți: „În toată operația de la sosirea trenului până la plecarea trenului eu nu am avut altă misiune decât aceea de cioclu”¹. Polițistul Tănase a lichidat și el evrei în timpul transportării către cimitir și în cimitir. „Am fost nevoit să îngrop oamenii vii din ordinul sus-menționatului gardian [Tănase]; știu că el a tras asupra lor cu revolverul”, a declarat Idel Froimovici, unul dintre groparii improvizați².

Cazul îngropării unor evrei vii a devenit cunoscut și în urma intervenției unui preot român care, aflat întâmplător la cimitir, a cerut să fie scos din mormânt, de sub numeroase cadavre, un evreu care gemea (vezi *infra*, pp. 242-243). Evreul a fost într-adevăr scos viu, dar nu i-a ajutat cu nimic:

Am făcut parte dintre cei care au făcut prima groapă la cimitirul evreiesc din Târgul Frumos. Auzindu-se gemete printre morții din groapă, la ordinul preotului a fost scos din groapă cel care gemea; a fost luat de gardienii Vătăjanu, Crețu, Anastăsoaiei și Damian. Aceștia l-au suit în mașină și au pus o rogojină peste el, apoi s’au întors cu mașina cu cadavre printre care se găsea și cel cu care plecase viu³.

Lichidarea evreului scos viu din groapă poate fi considerată o „eutanasiere”, deoarece din groapă, tinerii evrei au auzit multe gemete de oameni care au fost totuși îngropați sau arși de vii (vezi *infra*, pp. 234, 236). „Toți gardienii erau de capul lor. Nu puteau fi opriți”, adaugă Haim Ițcovici (și el a făcut parte dintre groparii), care a descris în fața tribunalului uciderea unui evreu de către polițistul Tănase: „A poruncit unuia din cei scoși din groapă să se întindă pe podeaua mașinii, l-a acoperit cu o rogojină și a tras câteva focuri de revolver asupra lui”⁴.

Într-un alt caz, viața unui evreu muribund a fost într-adevăr salvată, dar numai pentru că era considerat mort. Samoil Simon era culcat printre morți, în căruța care transporta, încet, trupurile adunate din diverse locuri după marea operațiune de îngropare. Rudele l-au identificat și au cerut permisiunea (contra plată, desigur) să-l îngroape separat. Când le-a fost predat, „au observat că mai dau semne de viață”. El trăiește pentru că, din punctul de vedere al autorităților, era mort. Dacă ar fi observat că mai trăiește, ar fi fost omorât⁵.

Sărbătoarea prin jaf a ȝiganilor mobilizați să ajute la îngropare nu a durat mult. Munca a devenit insuportabilă și nerentabilă. Vasile Mandache și alți ȝigani au fost luați de acasă de către gardianul Tănase, care le-a spus că „din ordinul autorităților trebuie să ieșim la corvată”. La cimitir, un alt ȝigan i-a văzut pe evreii care săpau groapa și cadavrele pregătite de îngropare:

1. Completare la depoziția lui Ioan Botez la Tribunalul Poporului din București, fără dată (martie 1945), *ibidem*, p. 80.
2. Vezi *supra*, p. 231, nota 3 (p. 173b).
3. Depoziția sub jurământ a lui Haim Ițcovici la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, *ibidem*, p. 633.
4. *Ibidem*.
5. Apelul lui Samoil Simon către președintele Tribunalului militar al Comandamentului 2 Teritorial, 6 mai 1947, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 57 (USHMM, microfilm 47).

Morții erau luați de câte trei oameni care apucau unul de un picior, al doilea tot de un picior și al treilea de cap. Morții erau aproape toți goi și în descompunere. Unii din ei erau plini de sânge. În timpul acesta alții săpau alte gropi mai de o parte și camionul transporta mereu cadavre. De față era primarul Totoescu, dr. Gheorghiu, polițaiul Botez și un oarecare Pavăl Agronomu care lua notă de câți se îngroapă. Știu că la unii din morți s'au mai găsit și buletine... Dr. Gheorghiu stătea și se uita. N'a examinat îndeaproape pe nici unul [dintre evrei]... A doua zi nu m-am mai dus și am fugit. Eu nu am mai mâncat vreo două săptămâni ca lumea din cauza atâtor cadavre pe care le-am văzut¹.

Vasile Mandache nu a reușit să scape de muncă a doua zi, „căci am fost amenințat cu bătaia și închisoarea”. Așa încât a lucrat și a doua zi,

până seara când s'au terminat de îngropat toate cadavrele... Morții erau duși de câte doi oameni de mâini și de picioare, și aproape toți erau goi, negri și putrezi că ne rămânea carnea în mână. De groază și de greață am fost bolnav o lună de zile².

Și țiganul Constantin Amarghioalei s-a plâns de munca pe care a fost obligat să o facă: trebuia să arunce cadavrele „din camion în groapa pregătită” – și a făcut asta de dimineață până seara. Cadavrele erau în descompunere „și le cădea mădulele”³.

Ion Ungureanu a fost dus la cimitir înaintea altor țigani și, între timp, „am fost dați în seama soldaților” care-i păzeau să nu se răzgândească. „Am fost bătut de către comisarul Botez pentru că la un moment dat nu am mai putut să lucrez din cauza mirosului.” Iată descrierea muncii pe care a făcut-o:

Luam cadavrele de picioare și de cap și le duceam de acolo de unde erau descărcați din camion la groapă. Morții erau aduși desbrăcați și toți erau negri și în descompunere. Groapa în care îi puneam era lungă cam de 30 de metri. În timp ce noi îngropam, altă echipă de oameni săpa altă groapă. A doua zi nu mai știu nimica ce s'a întâmplat pentru că n'am ieșit de fel din casă deoarece dădusem la spălat hainele care miroseau a mort⁴.

Gardienii care supravegheau încărcarea cadavrelor în camioane și transportarea lor la cimitir s-au bucurat de privilegiul de a-i jefui. Este vorba de Ioan Vătăjanu, Costa Crețu, Vasile Anastăsoaiei și Damian – și, desigur, Botez și Tănase, care însoțeau camioanele. Botez, care era preocupat de curățenia uniformei sale și se plimba cu o sabie mare, făcea prima verificare a cadavrelor, în căutare de inele: „Dacă nu izbutea să scoată inelele din degetele victimelor lua pur și simplu și le tăia degetele cu lama baionetei”⁵. Căutarea de bani și obiecte de către gardieni începea în gară și continua în cimitir. Botez avea, cum am spus, prioritate, iar Vătăjanu și camarazii lui – drepturi secundare. Cadavrele care soseau îmbrăcate erau controlate înainte de a li se permite țăganilor să ia ceva. Haine pătate de sânge au fost împărțite de către Atudorei nevoiașilor români din târg⁶. Banii erau o chestiune serioasă, și gardienii care supravegheau munca

1. Declarația lui Dumitru Ungureanu (țigan) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 50 (USHMM, microfilm 41).

2. Declarația lui Vasile Mandache (țigan) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iunie 1945, *ibidem*, p. 51.

3. Depoziția lui Constantin Amarghioalei (țigan) la Tribunalul Poporului din București, 30 iunie 1945, *ibidem*, p. 56.

4. Declarația lui Ion Ungureanu (țigan) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 170.

5. Declarația lui Solomon Weissman, trimisă Tribunalului Poporului din Iași, 12 martie 1945, *ibidem*, p. 79.

6. Declarația lui Iosub Braunstein (vezi *supra*, p. 229, nota 2).

s-au îngrijit ca să ajungă în mâinile lor și nu la țigani : „Am văzut pe gardianul Vătăjanu împreună cu cei amintiți înainte cum jefuiau cadavrele evreilor din cimitir având în mâini bani pătați cu sânge”¹ : așa a descris momentul Avram Solomon, unul dintre tinerii din primul grup de gropari. Mulți evrei au declarat că Botez „a devenit un om foarte bogat”² în urma jefuirii cadavrelor. Iar colegul lui Botez, Tănase, „a fost un om sărac până când au fost aduși evreii în vestitele vagoane. Pe urmă a devenit bogat, [a cumpărat] haine noi, vite și cai cu căruțe”³. El a jefuit și banii tinerilor evrei aduși să sape gropile comune, bătându-i la sânge, cu toate că nu erau „rebeli”.

Arderea cadavrelor

Marti, 1 iulie 1941, la ora 4 după-amiază, tinerii evrei au terminat de săpat prima groapă – Avram Solomon și-a amintit că era lungă de 25 m, lată de 2,5 m și adâncă de 3 m. „Când groapa a fost gata, am început să aruncăm în ea cadavrele grămadă unul peste altul.”⁴ Întâi au fost aruncate cadavrele aduse cu camioane începând de la 10 dimineața, care fuseseră cât de cât aranjate chiar lângă groapă – până unde au putut ajunge camioanele. „Mulți din ei eu fost leșinați și au fost îngropați de vii”, a adăugat evreul. Groapa s-a umplut peste capacitatea ei, și Botez și al doilea ajutor de comisar Beseti (despre care nu se știu prea multe lucruri, pentru că nu a participat la jaf) „au ordonat câtorva țigani... să îndese [groapa comună] prin călcarea cu picioarele pentru ca spațiul să fie mai încăpător”⁵.

Și atunci s-a întâmplat ceva care i-a uluit chiar și pe țigani :

După ce s'a terminat de umplut groapa cam pe la ora 6 seara, dl primar a dat dispoziții să stropim morții cu gaz, să punem paie deasupra [cadavrelor] și să dăm foc. Mie mi s'a ordonat să stropesc cu gaz, gaz ce fusese adus de la Primărie tot din ordinul dlui primar⁶.

Un alt țigan, Vasile Mandache, a adăugat că primarul Totoescu a dat dispoziție să se aducă 50 de litri de gaz de la Primărie, cu care s-au stropit cadavrele și paiele :

Nu știu cine a dat foc dar am văzut arzând căci am rămas până la ora 10 ca să sap alte tranșee. Era fum grozav și o putoare cumplită. Înainte de a pleca am fost puși să turnăm pământ peste acest tranșeu. Dr. Gheorghiu se uita și el [la spectacol] ca și ceilalți⁷.

1. Proces-verbal al acuzării la Tribunalul din București, Cabinetul pentru cercetarea criminalilor de război, cuprinzând rezumatul depozițiilor privind faptele polițistului Ioan Vătăjanu, 17 iunie 1948, Arhiva Ministerul de Interne, Dosar 39912, vol. 1, dosarul anchetării lui Ioan Vătăjanu, p. 6 (USHMM, microfilm 13) ; lista gardienilor care au supravegheat îngroparea în cimitir, *ibidem*, p. 5.
2. Depoziția lui Haim Șapsa (vezi *supra*, p. 229, nota 3), p. 60b.
3. Vezi *supra*, p. 231, nota 3 (p. 174).
4. Declarația lui Avram Solomon (vezi *supra*, p. 229, nota 1), p. 126.
5. Declarația Anuței Schwartz la Tribunalul special pentru judecarea vinovaților de catastrofa țării din București, 10 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 69 (USHMM, microfilm 41). Anuța (născută la Târgul Frumos), care a fugit la București, nu a fost martor ocular, dar i-a cunoscut pe tinerii evrei care au fost luați să sape gropile comune și a consemnat cele spuse de ei.
6. Declarația lui Ion Ungureanu (țigan) (vezi *supra*, p. 233, nota 4), p. 70.
7. Declarația lui Vasile Mandache (țigan) (vezi *supra*, p. 233, nota 2), p. 51b.

Sanitarul Buzariu și-a amintit cine a dat foc la groapa comună – Totoescu „a dat ordin să se toarne benzină pe cadavre după care a dat foc și deasupra pusese și paie uscate. S-a făcut un fum înăbușitor care a continuat mult timp”¹.

Dumitru Ungureanu și-a amintit și alte amănunte :

După ce s'a umplut groapa dl primar a dat ordin să turnăm peste cadavre niște benzină adusă de cineva din oraș și pe unii din noi [țigani] printre care și eu ne-a trimis să aducem paie de alături de cimitir... Odată cu seara s'a dat foc cadavrelor și noi am fost trimiși acasă urmând ca să venim a doua zi².

La fața locului erau prezenți Totoescu, dr. Gheorghiu, Botez, Constantin Pavel și gardieni. Evreii și-au amintit că primarul târgului a ordonat arderea cadavrelor. Trebuie să înțelegem că primarul era un om ocupat, așa încât nu a rămas toată ziua să urmărească îngroparea :

Pe la orele 7 seara, a venit în trăsură primarul Totoescu, dr. Gheorghiu și sanitarii, a dat ordin să se puie paie peste cadavre, un altul a adus benzină, s'a stropit toate cadavrele și în urmă le-a dat foc³.

Arderea cadavrelor nu era o chestiune de rutină în România – și deși se știe sigur că primarul a fost cel care a ordonat și chiar le-a dat foc, este de neconceput că a luat această măsură fără vreo aprobare sau un ordin explicit. Dar, se pare că față de partenerii lor naziști, românii din Târgul Frumos nu stăpâneau câtuși de puțin arta arderii cadavrelor. Dacă ar fi știut câte calcule tehnice și de rezistența materialelor s-au făcut la Auschwitz, ce cantitate de lemne este necesară pentru arderea unor cadavre într-o groapă deschisă, nu ar fi presupus că 50 de litri de petrol ar fi suficiente pentru arderea a 600-700 de cadavre în asemenea condiții. Rezultatul a fost neașteptat : pătura superioară de cadavre a ars parțial, cât timp a ars petrolul. Un nor negru de fum gros cu miros de cadavru și de grăsime arsă s-a împrăștiat, învăluind tot târgul. După câteva ore, timp în care cadavrele de la suprafață s-au carbonizat fără totuși să ardă complet, primarul târgului și medicul-șef au înțeles că planul lor a fost greșit și au ordonat țăganilor să acopere repede cărbunii omenești cu pământul luat de la săparea celei de-a doua gropi comune. Tinerii evrei din tura a doua, care au fost aduși de Botez și oamenii săi pentru a continua săparea unei alte gropi comune, au fost scoși din săpătură pentru că era imposibil de lucrat în fumul gros – și au privit îngroziți spectacolul, sub paza soldaților români înzestrați cu echipament de luptă. Primarul târgului și medicul au urcat în trăsură și s-au întors acasă.

După război, nici unul dintre ei nu și-a asumat răspunderea pentru arderea cadavrelor, ca și cum morții înșiși ar fi hotărât să-și dea foc pentru a preveni răspândirea epidemiilor în târg. Comisarul Ionescu a vorbit despre efortul uriaș depus de gardienii săi, în frunte cu Botez, pentru „a ajuta” la îngroparea evreilor : „Timp de aproape 48 de ore fără odihnă, fără masă, s'a dat ajutor la îngroparea cadavrelor în cimitirul israelit de

1. Declarația lui Constantin Buzariu (sanitar) (vezi *supra*, p. 219, nota 2), p. 52.

2. Declarația lui Dumitru Ungureanu (vezi *supra*, p. 233, nota 1), p. 50.

3. Declarația lui Avram Solomon la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 49. Și Haim Ițcoviți a confirmat că primarul a fost cel care a dat foc gropii comune (declarația lui Haim Ițcoviți la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 113).

către echipele Primăriei și oameni însărcinați cu această operațiune”¹. Să ajute cui? Comunității evreiești? Autorităților românești care i-au imbarcat pe evrei din Iași în „trenul morții” și au descărcat sute dintre ei, morți, în târg? Este un exemplu de limbaj ipocrit, folosit de către cei acuzați pentru minipogrom, pentru torturare și arderea cadavrelor. Botez, care s-a aflat la fața locului, a declarat prima dată că „nu s’au ars cadavrele evreilor la cimitir”². După o lună s-a corectat, adăugând că după ce a plecat din Târgul Frumos, a aflat că „din cauză că din groapa unde erau îngropați evreii începuse să curgă diferite materii, s’a pus peste mormânt paie și gaz și s’a dat foc. Cine a făcut această operație nu știu”³. Nici dr. Gheorghiu nu a văzut cine a ars cadavrele, descriind scena (în care a avut un rol principal) de parcă ar fi trecut întâmplător pe acolo. După afirmații sale, a rămas în gară „până am verificat ultimul mort”, și numai după aceea a plecat la cimitir – iar acolo a găsit prima groapă „plină cu cadavre”:

Eu m’am dat cu primarul și cu polițaiul deoparte și am discutat asupra gropilor care trebuiau făcute mai adânc, ca să nu se provoace vreo infecție în oraș. În timp ce discutam cu autoritățile (!) am văzut că la un moment dat din groapa ce era plină cu cadavre ieșea flăcări și fum. N’am aflat cine a dat foc la cadavre. Știu numai că primarul a dat ordin să se pună mai mult pământ pe gropi, după ce am plecat pentru că în oraș se spunea că este dezordine [el s-a referit la temerea că evreii din localitate se vor răscula – *n.m.*]. Nu-mi amintesc să-mi fi spus cineva că printre cei cărați în camion [cadavrele – *n.m.*], la groapă ar fi fost și unii vii care, venindu-și în fire, începeau să strige⁴.

Și, într-adevăr, nici unul dintre evreii care au gemut în camion sau în groapa comună, care au fost uciși sau arși, nu s-a plâns. Nici primarul Totoescu nu a știut cine a aprins gropile, iar despre jaful de la sinagogă a spus: „Nu știu dacă evreii debarcați și duși la sinagogă au fost maltratați sau jefuiți fiindcă nimeni nu mi s’a plâns de aceasta”. Și, într-adevăr, așa a fost. „N-am dat ordin să se dea foc la cadavre ci dimpotrivă am oprit a se face aceasta.”⁵ Cine a vrut să ardă cadavrele? Dar nu a răspuns la această întrebare.

Incinerarea nereușită a sute de cadavre nu numai că nu a rezolvat problema, dar a complicat-o și mai mult. La câteva zile după îngroparea tuturor evreilor, un lichid gras și vâscos, cu o duhoare îngrozitoare, a început să inunde prima groapă comună. Căldura din pătura superioară a cadavrelor a accelerat descompunerea corpurilor. Primarul a prezentat soluția ca fiind încă una dintre faptele sale bune, din generozitate față de evrei: „Câteva zile după îngropare am fost anunțat de rabin împreună cu câțiva evrei că vor să mai pună pământ peste gropi întrucât a ieșit la suprafață suc de cadavre și că vor să facă o slujbă religioasă ceea ce eu i-am permis”⁶. În ceea ce-l privește pe comisarul de poliție, substanța care a ieșit din gropile comune era sânge: „La câteva zile după înhumarea lor a venit și s’a jeluit Primăriei intendentul [evreu al] cimitirului că iese sânge din cadavrele din gropi. Primarul a dat dispozițiuni ca să se mai arunce peste gropi un strat de pământ

1. Depoziția lui Virgil Ionescu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 25 august 1945, *ibidem*, p. 103.
2. Depoziția lui Ioan Botez la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 26 august 1945, *ibidem*, p. 40b.
3. Depoziția lui Ioan Botez la Tribunalul Poporului din București, 15 septembrie 1945, *ibidem*, p. 42.
4. Depoziția lui Constantin Gheorghiu (medic) la Tribunalul Poporului din București, 21 august 1945, *Cartea Neagră II*, p. 130 (sublinierea îmi aparține).
5. Depoziția acuzatului Aurel Totoescu (vezi *supra*, p. 208, nota 2), p. 18.
6. *Ibidem*, pp. 18-19.

de circa un metru”¹. Și această problemă a fost soluționată prin bunăvoința și atenția autorităților – cel puțin așa reiese din depoziția lui Ionescu.

Și, în general, românii implicați în atrocitățile de la Târgul Frumos au trăit cu impresia că și-au făcut datoria ca polițiști, jandarmi, autorități locale ș.a. Unul dintre gardienii care au însoțit „trenul morții” de la Iași la Târgul Frumos, Dumitru Moraru, a declarat: „Nu am făcut altceva decât am executat un ordin superior”².

Comandantul „trenului morții”, Triandaf, care a înțeles bine misiunea pe care a îndeplinit-o, a subliniat faptul că nu a avut altă variantă: „Nimeni nu putea să se sustragă, nici să refuze executarea [ordinului de a comanda „trenul morții”], sub sancțiunea de a fi pedepsit de Curtea Marțială”³. Iar Botez-cel-groaznic, care s-a comportat ca un ucigaș sadic, și-a definit comportarea ca fiind o executare fidelă a ordinelor primite: „În timpul serviciului meu nu am făcut altceva decât am executat cu strictețe ordinele primite și m’am conformat întocmai tuturor legilor, ordonanțelor și dispozițiilor în vigoare în acel timp”⁴.

Numărul de victime

Numărul oficial al evreilor îngropați la Târgul Frumos – 654, după cum a raportat prefectul Captaru – este fals. În același raport, de exemplu, prefectul a comunicat că la Iași au fost 234 de morți și 150 de răniți⁵. În această problemă, ca și în altele legate de pogrom și de „trenul morții”, de-a lungul timpului, conducerea românească s-a străduit să ascundă adevăratele dimensiuni ale exterminării – iar în acest scop a falsificat sau a refăcut documente, pe care le-a introdus în dosare (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*). Numai după deschiderea arhivelor, în anul 1996, s-a putut afla adevărul. La 1 iulie 1941, inspectorul de poliție Virgil Ionescu a raportat că a început descărcarea cadavrelor din trenul care cuprinde 39 de vagoane⁶ – ceea ce înseamnă că în trenul spre Târgul Frumos au fost cca 4.000 de evrei. În aceeași zi, după plecarea trenului, Ionescu a trimis un al doilea raport: „Raportăm că trenul cu evacuații evrei a părăsit localitatea la ora 19. Din cei 2.500 evrei au fost găsiți în viață numai 1.242, restul de 1.258 au fost găsiți morți. Cadavrele lor au fost îngropate în cimitirul evreiesc din localitate”⁷.

1. Depoziția lui Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 17 august 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 27b.
2. Adresa lui Dumitru Moraru către acuzatorul principal la Tribunalul Poporului din Iași, 12 iulie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 269b (USHMM, microfilm 43).
3. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf, 8 iunie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 32b (USHMM, microfilm 48).
4. Memoriul lui Gheorghe Tănase către acuzatorul-șef la Tribunalul Poporului din Iași, 27 iunie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 167 (USHMM, microfilm 41).
5. Comunicarea prefectului județului Iași, Dumitru Captaru, către ministrul de Interne, 2 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 491 (USHMM, microfilm 36).
6. Raport telefonic nr. 612 al comisarului Poliției din Târgul Frumos către Siguranța din Iași, 1 iulie 1941, ora 11.00, *ibidem* (numărul paginii este indescifrabil). Deja în 1945, ziaristul Marius Mircu a publicat un prim studiu despre pogromul de la Iași, în care a specificat că de la Iași spre Călărași au plecat 4.000 de evrei (Mircu, *Pogromul de la Iași* – vezi *supra*, p. 17, nota 1).
7. Raport telefonic nr. 6125 al lui Virgil Ionescu către Siguranța din Iași, 1 iulie 1941, ora 20.00, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89 (numărul paginii este indescifrabil).

Luând în calcul numărul de cadavre descărcate în continuarea călătoriei „trenului morții” în diferite stații și numărul de evrei care au ajuns vii la Călărași, rezultă că în tren au fost mai bine de 2.500 de evrei (vezi *infra*). Inspectorul adjunct de la Siguranța din Iași, Matei Cosma, a raportat în aceeași seară, telefonic, comandamentului Siguranței din București, că „numărul morților constatat la Târgul Frumos este de 1.258”¹. De ce s-au raportat numai 654 de morți? Pentru că se hotărâse reducerea numărului de morți, așa cum s-a procedat la Iași. Comunitatea din Târgul Frumos a apreciat numărul evreilor îngropați la 1.560, pe baza declarațiilor tinerilor care au săpat gropile comune². Se poate deci concluziona că la Târgul Frumos au fost îngropați cel puțin 1.258 de evrei – mai mulți decât locuitorii evrei ai orașelului.

„Vin” germanii

La Târgul Frumos nu a existat un comandament german; soldații germani nu au fost instalați în localitate și nu s-au plimbat pe străzi cu sau fără rost; nici vehicule germane nu au circulat prin târg. Dacă așa stau lucrurile, de unde au apărut germanii în anchetele celor răspunzători pentru pogromul de acolo și pentru gravele maltratări ale evreilor, vii sau morți? Însă ceea ce este și mai grav, de unde au răsărit germanii într-un număr de documente care provin de la vicepreședinția Consiliului de Miniștri și de la Ministerul de Interne? Răspunsul la cele două întrebări nu a fost simplu, el fiind descoperit numai după dezvăluirea majorității documentelor legate de pogromul de la Iași, interzise cercetătorilor timp de cincizeci de ani.

Nici un evreu localnic nu a văzut soldați germani, nu s-a întâlnit cu ei și nu a fost lezat de ei. Nici un evreu nu a pomenit despre prezența lor și nu le-a auzit limba. De asemenea, nici un țigan care a participat – voluntar sau nu – la transportarea cadavrelor și la îngroparea lor nu a văzut germani în gară sau în cimitir. În afară de cazuri excepționale, toți supraviețuitorii din „trenul morții” care au scăpat cu viață de la Târgul Frumos nu au văzut germani și nu s-au lovit de ei. De asemenea, nici un român dintre

1. Raport telefonic nr. 23835 al inspectorului adjunct de siguranță Matei Cosma către Direcția Generală a Siguranței din București, 1 iulie 1941, ora 20.45, *ibidem* (numărul paginii este indescifrabil). Încercarea de a reduce numărul victimelor înhumate la Târgul Frumos i-a aparținut chestorului Poliției, Chirilovici, care, la 2 iulie, a raportat Inspectoratului Regional al Poliției că la Târgul Frumos au fost îngropate 654 de cadavre și că de acolo au plecat 1.243 de evrei vii. Dar din Iași, cu acel tren au plecat 2.530 de evrei (după datele oficiale falsificate; după datele noastre, cca 5.000). Cu alte cuvinte, lipsesc 633 de evrei (diferența dintre 2.530 și 654 + 1.243) – unde au dispărut? Chirilovici a explicat această diferență prin numărul mare de evrei care „au fost aruncați din tren fiind omorâți pe linia de la Iași la Târgul Frumos de către militarii germani și români”. Acest argument nu poate explica dispariția a 633 de evrei, deoarece evadarea în timpul călătoriei era aproape imposibilă, iar numărul celor fugiți a fost probabil mai puțin de cinci. Acesta este un document fals, care nu a fost scris de Chirilovici – nu a fost falsificată ștampila, ci s-a fabricat un document la comandă, căruia i s-a aplicat o dată anterioară. Dar chiar și în acest document falsificat, numărul evreilor care au murit în călătoria până la Târgul Frumos este de 1.287 (*ibidem*, p. 256).
2. Declarația lui Haim Ițcovic la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 31, partea I, p. 113. Depoziția lui Feiga Sose la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 124. Solomon Glauber, care a făcut parte din a doua echipă de săpători, a apreciat numărul evreilor îngropați la 1.500 (*ibidem*, p. 111).

cei care nu au fost bănuți de participare la pogrom, la jaf sau la maltratare nu i-a amintit și nu i-a văzut pe germani. Un evreu care nu a fost scos din vagon a declarat că a văzut printre grilajele vagonului că „germanii luau jos lângă o apă pe evrei, îi fotografia, le dădea apă apoi erau împușcați”¹. Un alt evreu a spus că în sinagogă, „[un] soldat german a început să tragă cu revolverul în oameni, omorând mulți din noi”². Prezența unui singur soldat german în sinagogă, care i-a ajutat pe Atudorei și pe Botez să-i jefuiască pe evrei, a fost remarcată și de un alt evreu³.

Cele două depoziții nu contrazic cele afirmate anterior. În gară erau trenuri germane sau românești care transportau muniții spre front, însoțite de soldați germani. Numărul acestor soldați nu este cunoscut, dar este vorba de câțiva; există și posibilitatea să fi tras în evrei sau ca evreul care a declarat cele de mai sus să fi făcut confuzie între soldații celor două armate. În privința soldatului german izolat văzut la sinagogă, s-a dovedit, fără nici o îndoială, din depoziția lui Atudorei (vezi *infra*, p. 241), că în sinagogă nu a fost nici un german (putea fi și un soldat român care purta chipiu de soldat german, pentru a-i înfricoșa și mai mult pe evrei).

Spre deosebire de evrei, țigani și românii care nu s-au întâlnit cu soldați germani, oricine a fost implicat în crimele de la Târgul Frumos „a văzut” peste tot germani și a încercat să-și explice faptele prin prezența „numeroșilor” soldați germani în gară, în târg, la sinagogă, la cimitir și a. Faptul că nu a deschis ușile „trenului morții” în noaptea când acesta a ajuns în localitate a fost explicat de primarul Totoescu prin intervenția unui ofițer german care i-ar fi interzis să continue operația:

Când s'a deschis al patrulea vagon a apărut un cpt. neamț de la cartierul general nemțesc (?) însoțit de cpt. Marinescu și mi-a comunicat în nemțește și apoi în limba franceză ca să oprim debarcarea comuniștilor la Târgul Frumos și trenul să fie imediat reîmbarcat [cu evrei] și expediat mai departe. I-am spus că noi nu suntem în stare a lua asemenea măsuri și că voi raporta prefectului și numai în cazul când el [neamțul] îmi dă ordin în scris (!). Cpt. german... a scris ordinul în nemțește și franțuzește... Acest ordin l-am trimis cu raport confidențial prefectului... Prefectul mi-a răspuns că nici el nu poate dispune fără prealabila încunoștințare a Ministerului de Interne. Am așteptat la telefon până la 12 noaptea când prefectul mi-a comunicat că din ordinul Ministerului de Interne, trenul va pleca la Călărași-Ialomița în jurul orei 7 și jumătate dimineața⁴.

Comisarul Ionescu a confirmat că „am fost oprit de către comandantul militar german de a mai face vreo evacuare din acei evrei la sinagogă”⁵. Și atunci cum se face că ușile au fost deschise a doua zi și au fost coborâte 1.258 de cadavre? Unde era atunci „comandantul german”? Totoescu a uitat acest amănunt și nu a dat nici o explicație pentru faptul că a doua zi ofițerul german a dispărut. Ionescu a afirmat că a doua zi dimineața comandantul german a ordonat „să deschidem vagoanele pentru a transporta cadavrele la cimitir pentru că infectează orașul”⁶. Și cum se face că exact aceleași cadavre, pe care încă nimeni nu le-a văzut, nu au infectat orașul cu 10 ore înainte?

1. Declarația lui Herșcu Waldman prezentată la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 33, p. 24 (USHMM, microfilm 41).
2. Declarația lui Ițic Aron (vezi *supra*, p. 211, nota 7).
3. Depoziție sub jurământ a lui Nahum Avram la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 34b (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția primarului din Târgul Frumos, Aurel Totoescu, la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, pp. 18b-19.
5. Depoziția lui Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 17 august 1945, *ibidem*, p. 266.
6. Depoziția lui Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, p. 28b.

Marinescu a stricat puțin tabloul când a declarat, în 1945, că „în localitatea Târgul Frumos nu erau alte trupe decât două companii cu un efectiv de 400 oameni sub comanda mea. Nu am cunoștință dacă mai erau și alte trupe în localitate”¹. Cât privește ofițerul german care intervenise pentru a împiedica deschiderea ușilor, el a adăugat că nici unul dintre fruntașii autorităților locale nu i-a cerut să deschidă ușile pentru „a salva” evrei, și nici unul dintre ei nu l-a împiedicat să le deschidă. Singurul motiv pentru încetarea operațiunii l-a constituit temerea că evreii vor reuși să fugă din vagoane la adăpostul întinericului. El nu a văzut nici un ofițer german și nu a vorbit cu el – dar nici chiar dacă ar fi vrut n-ar fi putut discuta cu el : „Nu cunosc limba germană și nu puteam să vorbesc cu ofițerul german în ceea ce privește ordinul de reîmbarcare a trenului”². În 1947, după ce s-a întâlnit cu alți acuzați în închisoare, Marinescu a uitat depoziția din iulie 1945 și a spus că la Târgul Frumos nu era loc de găzduire pentru evrei, pentru că erau „trupe române și germane în oraș”, iar soldații săi au păzit trenul în noaptea în care nu au fost deschise ușile nu pentru a preveni evadarea – „vagoanele fiind închise nu se puneau problema evadării ci scopul... era de a protegui [pe evrei] de eventualele atacuri ale armatei germane din oraș și chiar a populației civile ce eventual ar fi atacat trenul”³. (Când a menționat în 1945 „populația civilă” s-a referit la evreii din Târgul Frumos care s-ar fi pregătit să atace trenul pentru a-i elibera pe evreii din Iași. În 1947, prin „populația civilă” se referea la români. Deci el i-a apărut pe evrei de români !) Amestecul germanilor a căpătat proporții la Triandaf, care a pretins la anchetarea sa că el a avut comanda unui tren al cărui scop era acela de a-i salva pe evrei : „În urma evenimentelor de la 29 iunie 1941”, generalului Stăvrescu, comandantul Diviziei 14, i s-a comunicat „că evreii din Chestură vor fi masacrați de către nemți. A dispus să fie duși la gară și trimiși din Iași”⁴ („evenimentele din 29 iunie” însemnau, în limbajul lui Triandaf, pogromul de la Iași, la care au luat parte și el, și jandarmii lui, întrucât au fost postați în cursul zilei în curtea Chesturii). Lui Triandaf i-a fost foarte greu să-și exercite misiunea umanitară de a-i salva pe evrei din mâinile germanilor când a primit comanda trenului la Târgul Frumos, din cauza prezenței în gară a multor germani :

Sarcina pe care o aveam și pe care o puteam realiza cu mare greutate, se datora și faptului că în gara Târgul Frumos se găseau foarte mulți soldați germani care trăgeau cu revolverele în tren, care erau agresivi și pe care-i puteam înlătura din jurul trenului cu foarte multă greutate, mai ales că aveam foarte slabe cunoștințe de limbă germană⁵.

În procesul-verbal pe care Triandaf l-a înaintat Tribunalului militar în septembrie 1941 (proces-verbal administrativ obișnuit, nu de anchetă judiciară) nu se spune nimic despre existența în gara din Târgul Frumos a unor germani care să-l fi împiedicat, chipurile, să-și îndeplinească misiunea „umanitară” și care să fi tras în vagoane ; la fel nu a fost

1. Proces-verbal de la confruntarea dintre colonelul Marinescu, Aurel Totoescu, Virgil Ionescu și Constantin Gheorghiu la Tribunalul Poporului din București, 22 august 1945, *ibidem*, p. 6.
2. *Ibidem*, p. 7.
3. Proces-verbal de la anchetarea lui Danubiu Marinescu la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 3 iunie 1947, *ibidem*, pp. 190b-191.
4. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul Poporului din București, 5 iunie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 30b (USHMM, microfilm 48).
5. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea vinovaților de catastrofa țării din București, 17 iulie 1945, *ibidem*, p. 39.

nici urmă de germani în documente înaintate de prefectul Captaru în procesul său și de un ordin scris „în germană și franceză” al unui căpitan german anonim, al cărui grad a crescut de la o depoziție la alta, până ce a ajuns colonel, și pe care l-ar fi dat primarului Totoescu, iar acesta l-ar fi înaintat prefectului Captaru. Captaru nu a știut de existența unui astfel de ordin, nu l-a amintit și nu l-a prezentat în proces¹.

Sanitarul Constantin Buzariu, care l-a însoțit tot timpul pe dr. Gheorghiu și nu a fost acuzat de crime sau de fapte împotriva evreilor, a descris deschiderea primelor trei vagoane în seara de 30 iunie 1941. El a fost acolo și i-a văzut pe toți cu ochii săi:

Pe la orele 9-9½ seara m'am dus cu dr. Gheorghiu în gară. Am văzut acolo pe șeful Poliției însoțit de subcomisarul Botez și [comisarul] Besteti Ștefan, primarul Totoescu, dr. Gheorghiu și un sublocotenent care comanda trenul [Ghițescu] dimpreună cu soldați din infanterie. S'au deschis trei vagoane din care au coborât cei ce mai erau vii iar cei morți au rămas acolo în vagoane până a doua zi. Cei vii au fost încolonați și duși la sinagogă. Celelalte vagoane au rămas așa închise cum au venit. A doua zi marți 1 iulie 1941 pe la orele 7 m'am dus cu dr. Gheorghiu din nou în gară. S'au deschis vagoanele rând pe rând. Au coborât morții din vagoane – iar cei vii au rămas în vagoane. Operația aceasta a durat toată ziua dar nu s'a reușit să se deschidă toate vagoanele ci doar o parte².

Buzariu nu a văzut nici un ofițer german care să fi interzis seara continuarea deschiderii vagoanelor sau să o fi permis a doua zi. El a fost și la cimitir, însă nici acolo nu a văzut vreun soldat german – la fel cum n-a văzut soldați germani în gară. El nu a fost nevoit să mintă pentru a-și salva pielea și nu a fost destul de important pentru a fi instruit în eventualitatea că responsabilii pentru pogromul de la Iași vor fi judecați.

Atudorei, care a văzut germani peste tot în gară, i-a descris pe soldații care l-au însoțit la sinagogă în operațiunea lui de „înregistrare”: „Am plecat spre sinagogă însoțit de o gardă militară de circa șase ostași români și un agent de poliție îmbrăcat civil”³. Deci în sinagogă nu a fost nici un soldat german.

Ofițerul german care le-ar fi interzis „bunilor” români să deschidă vagoanele „trenului morții” și să acorde „ajutor” evreilor pe care alți români i-au imbarcat în tren, i-au ucis pe străzile Iașului și în curtea Chesturii și i-au transportat la Târgul Frumos nu a fost și nu a existat. Ofițerul german care a doua zi și-a schimbat părerea și „a permis” „bunilor” români să deschidă vagoanele „trenului morții”, contrar acțiunilor sale din ajun, nu a existat nici el. Dar cine ia în seamă asemenea contradicții când minciuna este a statului? Nicăieri în toată România, nu numai la Târgul Frumos, nemții n-au intervenit în problemele interne ale guvernului român, n-au dat ordine autorităților civile, nu și-au impus voința, nu au contrazis hotărâri ale autorităților românești și au onorat suveranitatea românească. Cât timp s-au aflat pe teritoriul suveran românesc, între granițele existente la 21 iunie 1941, ei s-au comportat ca aliați și nu ca ocupanți; iar din punct de vedere formal, și unitățile lor militare au fost puse sub comanda lui Antonescu. Ofițerul german și soldații germani de la Târgul Frumos au fost o invenție românească *post factum*, pentru a îndepărta cât mai mult acuzația care plana deasupra capetelor conducătorilor regimului

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Captaru la ședința Tribunalului din București, 14 iunie 1948, *ibidem*, p. 77b.

2. Declarația lui Constantin Buzariu (vezi *supra*, p. 219, nota 2), p. 52.

3. Declarația lui Dumitru Atudorei transmisă acuzatorului public la Tribunalul Poporului, 5 martie 1946, *ibidem*, p. 155.

antonescian : executarea de crime împotriva umanității. În acest scop s-a organizat chiar o operațiune de falsificare de documente și de coordonare a unor versiuni pentru a arunca asupra germanilor crimele îngrozitoare înfăptuite de Armată, Poliție și autoritățile civile românești împotriva evreilor din Iași (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*). Numeroase documente au fost distruse, iar în locul lor au fost introduse documente false, cu scopul de a reduce răspunderea românească exclusivă pentru crimele împotriva poporului evreu. Acest aspect al Holocaustului în România nu a fost cunoscut până acum.

Cât despre evenimentele de la Târgul Frumos, nici unuia dintre cei care nu erau sau nu au fost considerați importanți nu i s-a împărtășit secretul hotărârii, luată la sfârșitul lui 1943 sau la începutul lui 1944, de a arunca asupra germanilor răspunderea pentru crimele înfăptuite. De aceea nu s-a procedat la o coordonare de versiuni cu acele persoane, și din această cauză nu au „știut” ei că germanii „au fost” în târg, la gară și la sinagogă. Toteescu, pretorul Grosu Ghițic, dr. Gheorghiu, Ionescu, Atudorei – toți aceștia au văzut germani. Sanitarul care l-a însoțit pe dr. Gheorghiu, Marinescu, care în timpul pregătirii versiunilor era pe front, polițiștii ucigași Tănase și Vătăjanu, țiganii, evreii – nici unul dintre aceștia nu a văzut germani. Încercarea de a arunca asupra germanilor crimele de la Târgul Frumos a declanșat una dintre cele mai mari operațiuni de falsificare de documente, dirijată de către Mihai Antonescu și ministrul de Interne Dumitru Popescu, și care a indus în eroare și Tribunalul din București, și pe istoricul evreu Matatias Carp, primul care a publicat un studiu despre pogromul de la Iași (vezi *infra*, pp. 427-428).

Preotul Teodorescu și germanii

Preotul ortodox Paul Teodorescu, din satul Războieni (lângă Târgul Frumos), a dus la apogeu tendința de negare a crimelor înfăptuite de români împotriva evreilor din Iași și aruncarea lor în spinarea germanilor. În încercarea de a-și salva prietenul (primarul târgului, Toteescu), preotul a descris o realitate fantezistă în care „bunii” români ar fi fost împiedicați să acorde ajutor evreilor nenorociți pe care germanii cei „răi” îi omorau și îi maltratau. După afirmațiile sale, se afla întâmplător la Târgul Frumos, după cumpărături. Auzind că în gară staționează un tren cu evrei din Iași și că mulți dintre ei au murit în vagoane, a încercat să intre cu trăsura în perimetrul gării, dar un soldat german i-a interzis acest lucru. În piața centrală a observat un camion care transporta cadavre – și, „din curiozitate”, a urmărit camionul până la cimitirul evreiesc ; a intrat în cimitir și a văzut o groapă lungă de 20 de metri, aproape plină cu cadavre, și 10-15 tineri evrei din localitate cărora li s-a ordonat să șadă pe iarbă : „M-am dus la ei, i-am mângâiat fiindcă erau înspăimântați de spectacol – ba se temeau că la terminarea transportului de cadavre îi va împușca și pe ei”¹. S-a apropiat de groapa comună, în ciuda mirosului insuportabil. Deodată a auzit din groapă pe cineva care striga „mor, mor”, și le-a cerut tinerilor evrei să-l scoată pe muribund. Dar le-a fost frică : „Are să zică că noi furăm morți și ne împușcă”. Atunci s-a adresat responsabilului de acolo – care era nici mai mult, nici mai puțin decât un „subofițer” neamț – care l-a întrebat în limba lui ce dorește :

1. Declarația lui Paul Teodorescu (preot) la Tribunalul Poporului din Iași, 20 iunie 1945, *ibidem*, p. 53.

I-am spus că în groapă este un om viu și ar trebui scos afară... „Dar ce ești dumneata?” m’a întrebat el, „eu sunt preot ortodox-român și nici o religie din lume nu aprobă ca un om să fie îngropat de viu”. Atunci subofițerul neamț mi s’a adresat într’o românească perfectă: „să-ți fie rușine obrazului”. Atunci m’am îndârjit și i-am spus că nu plec până nu-l scot afară pe cel viu. „Ca să poți pleca mai repede îți dau voie să-l scoți, dar să-l scoți tu [a spus neamțul]. În acel timp el s’a depărtat de groapă cu încă 3 soldați germani care veniseră la noi și care asistaseră la discuție. Am convenit cu tinerii evrei [că trebuie să-l salvăm] și am plătit la doi țigani care au înlăturat cadavrele, care erau peste cel viu, vre’o 8 la număr. În sfârșit a fost scos afară, era în pielea goală și pentru că era plin de noroi și murdărie i s’a dat să se spele. Mortul înviat a refuzat să bea apă și a cerut lapte ceea ce i s’a adus. După aceasta i s’a dat rufe de la morți. A fost îmbrăcat și suit în camionul care venise cu alt transport de cadavre de la gară¹.

După ce a îndeplinit această faptă creștinească, preotul a plecat cu trăsura în centrul târgului, unde s-a întâlnit cu prietenul său Totoescu, care avea ochii roșii din cauza mirosului cadavrelor în descompunere. Preotul a găsit momentul să glumească pe seama lui Totoescu: „Ce domnule primar plângi după neamuri?”, la care Totoescu a răspuns, potrivit versiunii preotului Teodorescu:

Cum să nu plângi părinte mi-a răspuns d-lui, când vezi atâta jale și atâta barbarie? – Ei dar nu se poate face nimic? am întrebat eu. La care mi-a răspuns Totoescu: „Orice intervenție este de prisos; astăzi de 3 ori a vrut să mă aresteze un ofițer german și tot de atâtea ori m’a amenințat cu moartea”. L-am luat în glumă pe dl Totoescu, fiindcă noi majoritatea intelectualilor aveam raporturi normale cu evreii din Târgul Frumos. Dar d-sa [Totoescu] se putea spune [a avut] chiar [raporturi] cordiale. În tot ce s’a petrecut la Târgul Frumos d-sa a avut un rol șters, fiind păzit cu baioneta de la spate de camarazii germani².

Depozițiile câtorva dintre evreii și țiganii care s-au aflat acolo contrazic amănuntele principale ale versiunii preotului. Avram Solomon a declarat că unul dintre evreii care au lucrat în echipa lui a plătit 500 de lei țiganului Călimbaru pentru a-l scoate pe mortul-viu din mormanul de cadavre³. Țiganul poreclit Călimbaru, adică Vasile Mandache, a spus că i-a dat apă celui salvat⁴.

În afară de aceste depoziții există mărturiile tuturor țiganilor care au făcut declarații la proces și ale încă patru gropari evrei. Nici unul dintre ei nu a văzut soldați germani în cimitir. Nimeni n-a observat încercarea acestora de a împiedica fapta bună a preotului, nici unul nu l-a văzut confruntându-se cu un soldat german care vorbea românește. Toți evreii l-au văzut pe cel salvat mort, după ce a fost lichidat de Botez. Țiganul Ion Ungureanu, care a ajutat la scoaterea evreului, nu și-a amintit de prezența preotului Teodorescu. Este de presupus că fără cei 500 de lei pe care unul dintre evrei i-a plătit țiganului – prețul local redus pentru viața unui evreu la Târgul Frumos –, evreul muribund nu ar fi câștigat cele câteva clipe de viață și paharul cu apă. Dar fără prezența preotului, evreul acela nu ar fi fost scos din groapă, ci ar fi fost ars de viu împreună cu ceilalți. Așa cel puțin a fost ars după ce a fost lichidat de Botez sau Vătăjanu. Preotul Teodorescu a mințit fără ezitare și fără rușine, creând o realitate care nu a existat la Târgul Frumos și nici în toată România, în încercarea de a-și ajuta prietenul, pe primarul

1. *Ibidem*, pp. 53-53b.

2. *Ibidem*, p. 53b.

3. Declarația lui Avram Solomon (vezi *supra*, p. 235, nota 3).

4. Declarația lui Vasile Mandache (vezi *supra*, p. 233, nota 2).

târgului, indicat de toți ca fiind cel care a ordonat arderea și chiar a dat foc gropilor comune cu scopul de a „soluționa problema poluării” și pentru a ascunde dimensiunea crimei. Preotul nu a fost zguduit de ceea ce a văzut cu ochii săi: un tren românesc sub comanda unui ofițer român, escortat de jandarmi români, descarcă sute de cadavre într-un târg românesc, în timp ce se interzice unor oameni creați în umbra Domnului să bea apă. Nu a fost zguduit de gardienii români care au stat peste cadavre în camioane pline cu evrei morți, deplasându-se în plină zi prin centrul unui târg românesc și descărcând „marfa” în cimitir, de parcă ar fi fost vorba de butuci de lemn. În locul acestei realități, a inventat o altă despre nemți „răi” în fața unui preot ortodox „bun” (și milosul său amic iubitor de evrei), care înfruntă „răul” și-l învinge. Minciunile preotului Teodorescu simbolizează minciunile tuturor românilor implicați în crimele de la Iași și care au încercat astfel să arunce răspunderea pentru faptele lor asupra germanilor.

Armata germană nu a acționat la Târgul Frumos și nu a influențat faptele autorităților românești. Crimele de la Târgul Frumos aparțin în întregime națiunii române. Scenele de la Târgul Frumos au fost, într-o anumită măsură, mai grele decât cele de la Iași – și pot fi considerate dintre cele mai grele din Holocaustul evreilor din România. Au fost acțiuni de exterminare nemecanizate, neplanificate și nesofisticate. O bestializare generală a autorităților, a tuturor organelor executive și a oamenilor de rând, care n-au ridicat nici o cortină între viață și moarte, între criminali și victimele lor.

Moartea nu a pus capăt urii, de parcă mortul evreu ar fi continuat să existe, să reziste, să respire. Prezența unor soldați români înarmați, echipați de luptă, în camioane cu cadavre și la cimitir a dovedit că socoteala cu evreii nu s-a terminat nici după ce au fost omorâți, nici după ce au fost asfixiați, nici după ce au fost împușcați. Ca și cum morții continuau să constituie un pericol. Moartea nu a eliberat de ură, nu a pus capăt confruntării, nu a semnalizat sfârșitul. Este semnul unei uri extraordinare, de care nici germanii la Auschwitz nu au dat dovadă.

Oare cei care au participat la pogromul de la Târgul Frumos să fi reprezentat poporul român? Luând în considerare gradul de implicare a românilor din toate păturile societății – țărani, orașeni, învățători, ofițeri, funcționari, ceferiști și sute de soldați, jandarmi și polițiști, care și ei au constituit, de fapt, o parte inseparabilă din națiunea română –, se pare că răspunsul este „da”. Nu toți au ucis, și nici nu pot fi acuzați cei care au rămas pasivi – însă atât de puțin s-a cerut la Târgul Frumos pentru a aparține speciei umane, și nimeni nu a făcut asta, nici măcar un singur om. Prin urmare, suntem nevoiți să concluzionăm că aceste scene de suferință inumană nu au înmuiat inimile românilor pentru că cei aflați în suferință erau evrei.

Conducerea evreiască locală

Evenimentele de la Târgul Frumos au pus la grea încercare o Comunitate evreiască mică și pe fruntașii ei. Timp de câteva zile, ei au făcut față cu curaj și în mod onorabil unei campanii de teroare și înfricoșare care a pus în pericol însăși existența Comunității, rămânând fideli coreligionarilor lor care au fost închiși, bătuți, uciși și înjosiți pe străzile târgului chiar și după moartea lor. Autoritățile locale, în frunte cu primarul târgului,

comisarul de poliție, gardieni, învățători, funcționari de rând ai Primăriei au declarat stare de asediu pentru evrei, au introdus o politică de teroare și înfricoșare și, de asemenea, i-au maltratată sufletește pe fruntașii Comunității, încercând să-i transforme în asociați cu forța la pogrom și la înjosirea evreilor din Iași. La 30 iunie, dimineața, primarul târgului l-a chemat pe președintele Comunității, avocatul Solomon Freitag, l-a anunțat că urmează să sosească un tren cu 3.000-3.500 de evrei din Iași și l-a întrebat dacă Comunitatea este dispusă să-i găzduiască. Circulau zvonuri despre dezordini la Iași, dar nimeni nu cunoștea proporțiile tragediei de acolo. Este de presupus că primarul târgului nu i-a comunicat doar despre un tren cu evrei, ci a adăugat amănunte despre ce fel de evrei este vorba (adică rebeli). Sfătuindu-se cu cei doi adjuncți ai săi, Froim Nahman Șaier și avocatul Iancu Kaufman, și mai târziu cu unul dintre membrii comitetului Comunității, comerciantul Matias Katz, s-a hotărât să se răspundă imediat primarului că Comunitatea îi primește pe evrei și se obligă să-i găzduiască¹. Iancu Kaufman, care a participat la întâlnirea cu Totoescu, a spus că Freitag, Froim Nahman Șaier și el personal au răspuns pe loc primarului că „am acceptat fără nici o rezervă găzduirea lor”². Concomitent cu această comunicare, primarul și comisarul Poliției l-au înștiințat pe Freitag că li se interzice evreilor să iasă din case sau să se apropie de gară, sub amenințarea cu moartea. Adjunctul președintelui Comunității s-a dus totuși la gară să-i întâmpine pe evrei :

Am fost instruit de fostul primar Totoescu că vin în acest oraș [al nostru] 3.500 de evrei. Am făcut toate pregătirile și când m'am dus la gară ca să-i întâmpinăm nu am fost lăsați de domnul comisar Botez, primarul Totoescu și învățătorul Atudorei [să ne apropiem]. [Totoescu] ne-a spus să dăm ordin evreilor din Târgul Frumos să nu iese din case, și care va ieși va fi împușcat³.

Fruntașilor Comunității nu li s-a spus sub ce formă vor fi găzduiți evreii din Iași – vor fi împărțiți în case? Vor fi transferați în imobile ale Comunității? Vor primi permisiunea să înnopteze, și unde? Președintele Comunității a cerut unui funcționar al Comunității, Fișel Apel, să centralizeze pregătirile (care au durat doar câteva ore, din momentul comunicării la amiază, în jurul orei 12 sau 13, și până la sosirea trenului în jurul orei 21.00-21.30):

Am fost delegat pentru a cartui 3.000-3.500 de evrei ce au fost aduși în „trenul morții” din Iași. Am făcut toate pregătirile însă când ei au sosit [evreii] în majoritatea lor morți nu s'au mai întrebat delegații respectivi dacă sunt camere goale și au fost înghesuți în sinagoga Izil. Ei au cerut apă însă am fost împiedicați să le aducem⁴.

După cum am spus anterior, președintele Comunității, adjuncții săi, servitorul român al Comunității, paznicul sinagogii și tineri evrei s-au prezentat la sinagogă în ciuda

1. Declarația membrului comitetului Comunității din Târgul Frumos, Iancu Kaufman, la Siguranța din Roman, 29 decembrie 1944, *ibidem*, p. 122.
2. Proces-verbal de la confruntarea dintre acuzatul Dumitru Atudorei și Solomon Freitag la Tribunalul Poporului din Iași, 24 iulie 1945, *ibidem*, p. 102; declarația lui Iancu Kaufman la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 122; declarația lui Matias Katz în fața procurorului public de la Târgul Frumos, 21 iulie 1945, *ibidem*, p. 72. „I-am spus [lui Totoescu] că noi îi vom găzdui” (*ibidem*).
3. Declarația adjunctului președintelui Comunității, Froim Nahman Șaier, la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 117.
4. Declarația lui Fișel Apel la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 134.

interdicției și au încercat să le dea apă evreilor debarcați din „trenul morții”. În afară de Freitag, care a primit permisiunea să vină la sinagogă, toți ceilalți au acționat contrar ordinelor, punându-și viața în pericol. Fruntașii populației evreiești au fost înjosiți și bătuți; Freitag a fost bătut până și-a pierdut cunoștința. Tatăl rabinului Comunității, care locuia lângă sinagogă, a încercat să le dea de băut evreilor dintr-o căldare plină cu apă pe care a adus-o: „Atunci sergentul Damian a vărsat apa și a palmuit pe tatăl meu. El a bătut și pe alți evrei care au venit să dea apă”¹.

La anchete, cei doi români care au condus operațiunea de jaf, crimă și torturi de la sinagogă, învățătorul Atudorei și polițistul Botez, au declarat că perchezițiile și confiscarea de bunuri s-au făcut „conform dorinței Comunității israelite”².

Dintre toți cei acuzați de atrocitățile de la Târgul Frumos a ieșit în evidență Atudorei, intelectualul rural și antisemit, prin ura sa față de „Comunitate” și evrei, pe care i-a acuzat de „conspirație”, cu scopul de a-l incrimina pe el, românul bun, patriot și fidel patriei. El nu a reușit să perceapă întorsătura politică intervenită în august 1944 și nu a înțeles nici la începutul anului 1946 că a comis crime împotriva umanității: „Sunt arestat de la 1 martie 1945 pe baza unor declarații mincinoase date de câteva persoane *străine de neamul meu*, spre a se răzbuna – nu pe mine, ci pe neamul meu... Deplâng țara și neamul care a ajuns să-și răsplătească eroii și slujitorii credincioși în așa chip” – „Comunitatea și ceilalți părtași la «conspirație» au hotărât sacrificarea mea”³. Așa a vorbit și Codreanu.

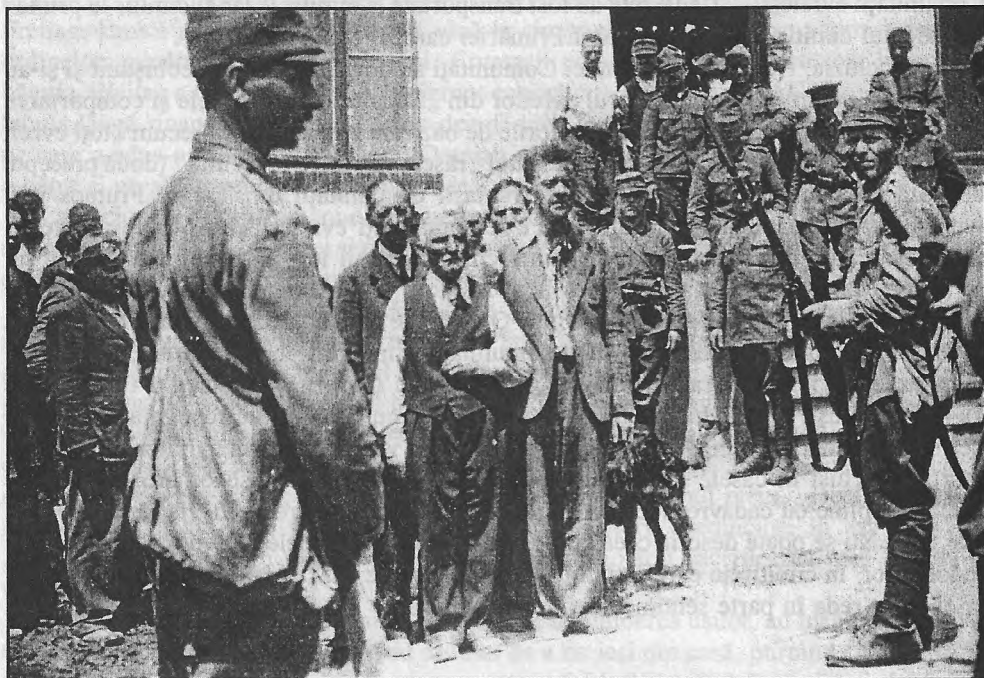
La 1 iulie, dimineța, încă înainte de a începe deschiderea ușilor, au încercat și câțiva evrei să se apropie de gară, ignorând ordinul de a nu ieși din casă, purtând căldări, căni și cești cu apă. „Am încercat să mergem la gară [dar] am fost împiedicați de fostul primar Totoescu și de învățătorul Atudorei”⁴, a scris unul dintre evreii care cutezaseră să vină la gară. Dintre cei care nu au îndrăznit să iasă din casă, și aceștia au fost majoritatea, unii au plătit bani unor cunoștințe români pentru ca să meargă și să dea apă evreilor din vagoane – dar în zadar⁵. Evreii din Târgul Frumos nu au pomenit nici un român care să fi încercat din milă să ducă apă evreilor din tren și din această cauză să se confrunte cu autoritățile. Comisarul Ionescu, ai cărui polițiști au împiedicat orice român cu bunăvoință – oricare ar fi fost motivele lui – și, desigur, și pe evrei să se apropie cu apă de tren a încercat în depoziția sa, ca acuzat, să amestece și Comunitatea în acțiunea de maltratare. El a descris momentul deschiderii ușilor primului vagon și apoi înhumarea ca pe o acțiune la care au participat el, medicul Primăriei și Comunitatea: vagoanele, a declarat el, au fost deschise „sub supravegherea medicului, a primarului, a mea și a reprezentantului

1. Declarația lui Avram Șlafit (rabinul Comunității din Târgul Frumos, numit în post în 1946) în fața secretarului Comunității, 22 iunie 1947. A fost depusă împreună cu alte declarații la comitetul evreiesc democrat, care l-a trimis procurorului general al Curții de Apel din București, *ibidem*, vol. 15 (USHMM, microfilm 44).
2. Memorii deținutului Ioan Botez către acuzatorul-șef la Tribunalul Poporului din București, 19 martie 1946, *ibidem*, p. 161.
3. Declarația lui Dumitru Atudorei către procurorul-șef al Tribunalului Poporului din București, fără dată (februarie 1948), *ibidem*, pp. 149-149b (sublinierea îmi aparține); al doilea memoriu al lui Atudorei, 24 iunie 1948, *ibidem*, vol. 62, p. 88.
4. Declarația lui Ștrul Solomon Weiss la Siguranța din Roman, 1 martie 1945, *ibidem*, p. 137.
5. Solomon Ledenhendler, proprietarul unei întreprinderi din târg, a auzit dimineța „gemete și bocete” ale evreilor care cereau apă, și a trimis un român să le dea apă – „dar el a fost alungat de soldații care au însoțit trenul” (declarația lui Solomon Ledenhendler la Tribunalul Poporului din Iași, 27 iulie 1945, *ibidem*, p. 71).

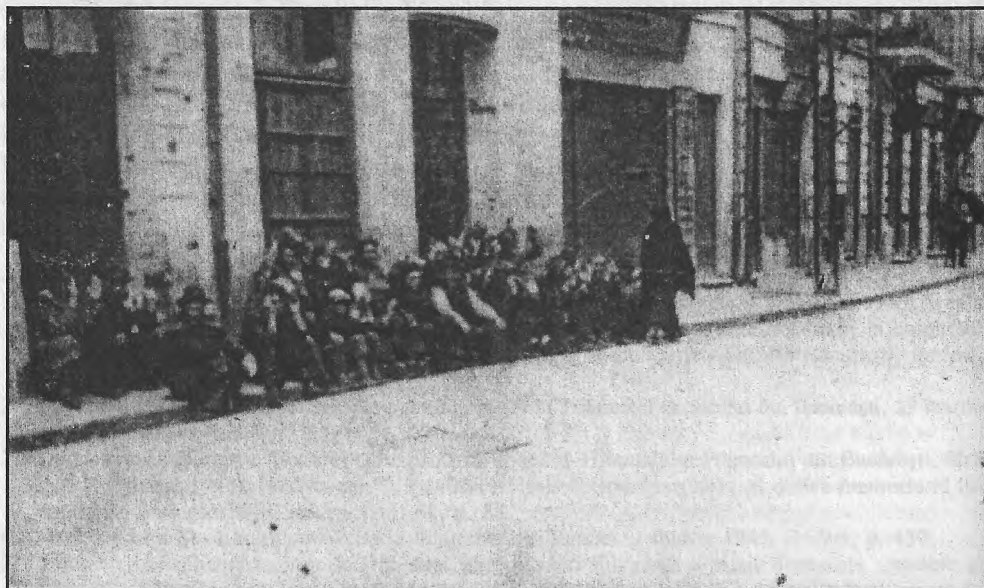
Comunității evreiești... Cadavrele au fost transportate la cimitir... iar la cimitir le primea intendentul cimitirului și intendentul Primăriei care îi trecea numeric”¹.

În concluzie, frunzașii acestei mici Comunități au dovedit un curaj neobișnuit și și-au riscat viața pentru a veni în ajutorul evreilor din „trenul morții”. Faptele și comportarea lor au provenit din credința naivă în valorile de bază ale iudaismului, precum „toți evreii răspund unul față de altul” și comandamentul „răscumpărării ostatecului” (două precepte de bază în iudaism). Prin faptele lor, frunzașii Comunității din Târgul Frumos i-au reprezentat pe conducătorii locali a zeci de comunități evreiești din Moldova care au servit populația fără răsplătă, contribuind chiar cu banii lor pentru a veni în ajutorul săracilor, văduvelor și orfanilor, sprijinind instituții și viața evreiască într-un ocean de dușmănie și incertitudine privind viitorul. O astfel de conducere tradițională a continuat să existe până la evacuarea majorității comunităților mici din localitățile lor, ba chiar și după aceea. Nici „Centrala evreiască” înființată de Guvernul Antonescu în februarie 1942 nu a reușit să o lichideze total. Evreii din Târgul Frumos au fost gata să pună în pericol existența Comunității și pe ei înșiși pentru a veni în ajutorul evreilor din „trenul morții”. Închiși în casele lor, supuși unui regim de înfricoșare și teroare, în timp ce camioane pline cu cadavre treceau oră de oră prin fața ferestrelor lor, își așteptau și ei sfârșitul. Nu se poate descrie ceea ce au simțit – numai bocetele femeilor, după datinile îndoliaților, în cimitirele evreiești din Moldova, care se auzau la trecerea camioanelor, ar fi putut reda în parte sentimentele lor de atunci.

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Virgil Ionescu la Tribunalul Poporului din București, 18 august 1945, *ibidem*, p. 28b.

Membri în comitetul conducerii Comunității bătuți și batjocoriți

Evrei scoși din case și concentrați pe străzi
în așteptarea formării unui covoai spre Chestură

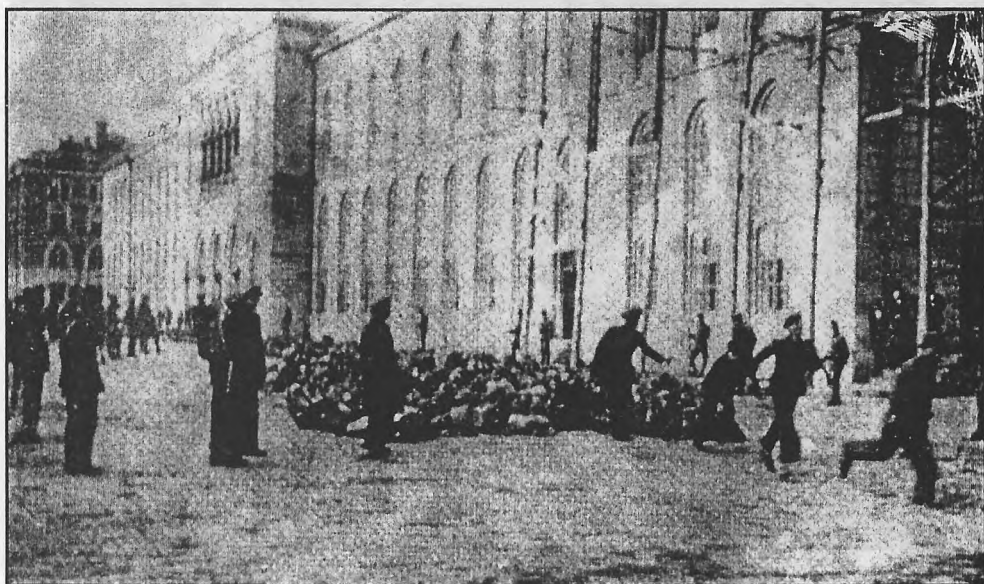

Muribunzi, răniți și cadavre în curtea Chesturii. Stivele masive de cadavre rânduite de-a lungul zidului opus clădirii nu au fost fotografiate

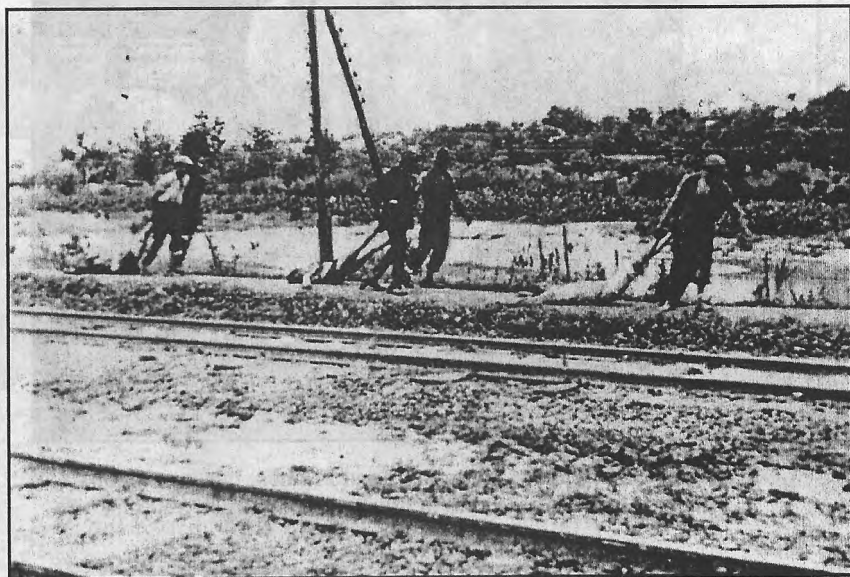
O familie de evrei împușcată pe stada Vasile Conta

Gara din Iași în zorii zilei de 30 iunie. Evrei goniți de poliști români, unul câte unul, pentru a fi îmbarcați în „trenul morții” ce se îndrepta spre Călărași

Descărcarea cadavrelor în gara Târgul Frumos, sub supravegherea polițiștilor locali în uniforme impecabile

Târârea cadavrelor coborâte din „trenul morții” la Târgul Frumos de către țigani, pe poteca de lângă linia ferată

Încărcarea cadavrelor, în gara din Târgul Frumos, în camionul folosit pentru transportarea pâinii și a grâului

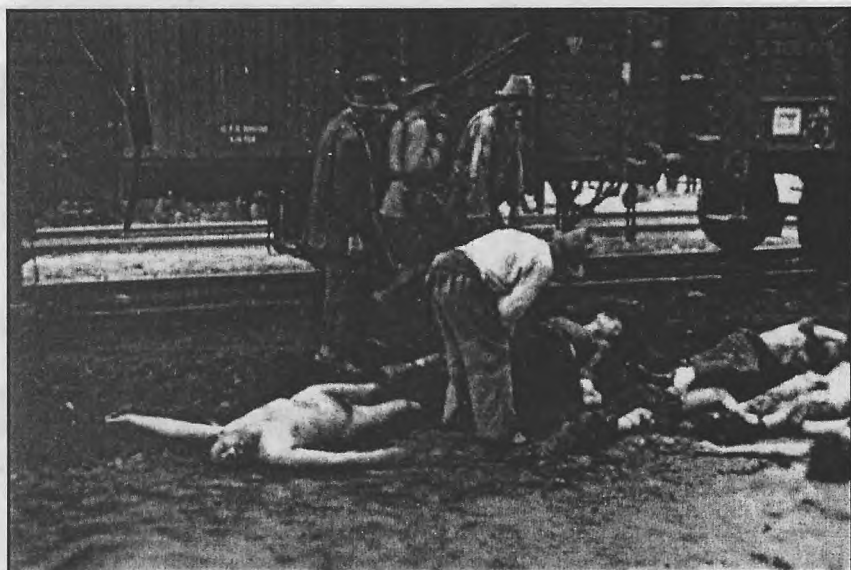
Încărcarea cadavrelor, în gara din Târgul Frumos, într-un camion din care alunecau cadavrele în drum spre cimitirul evreiesc

Târgul Frumos – Cadavre încărcate într-un camion
din care alunecau cadavre în timpul transportului

Comisarul Ion Botez, croind printre trupuri de oameni
drumul camionului încărcat cu cadavre

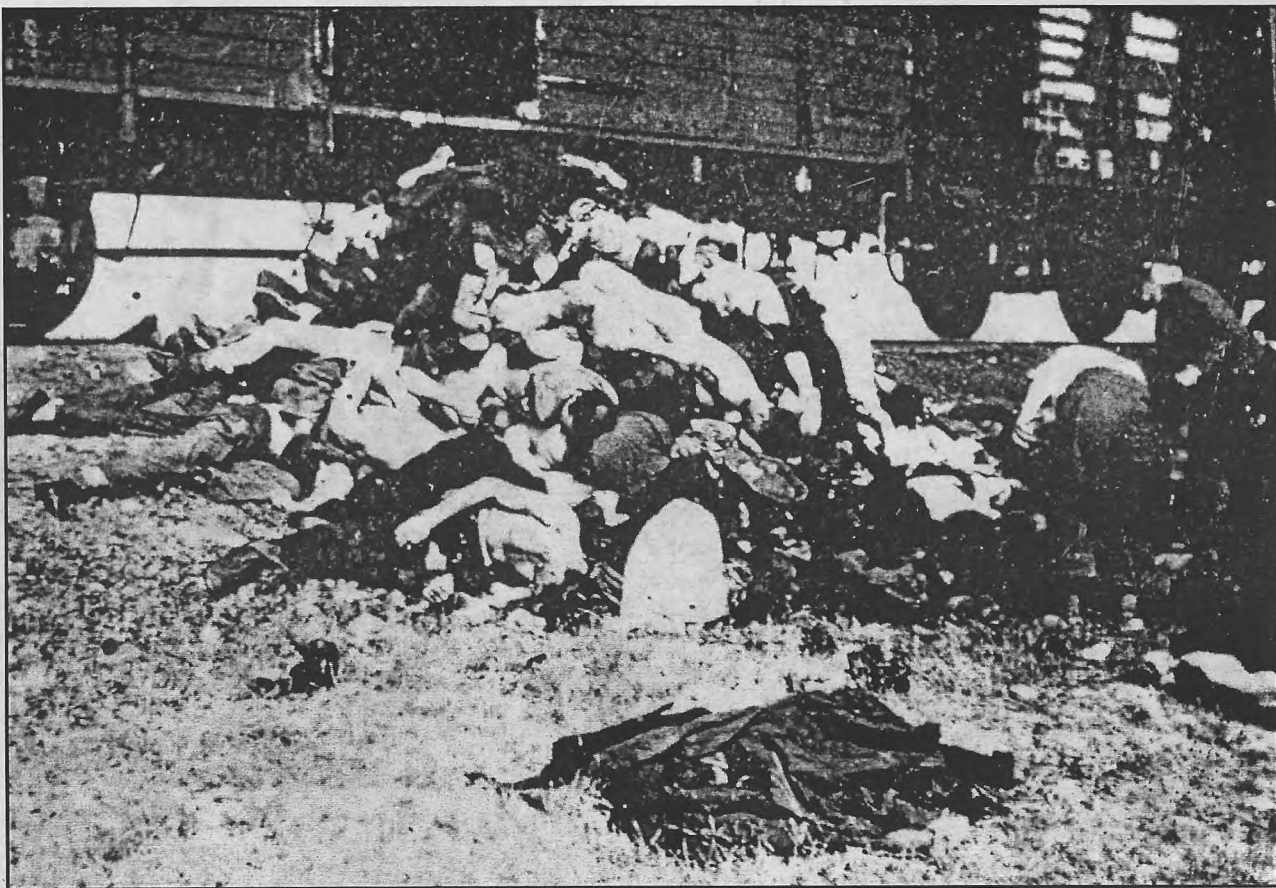

Jefuirea cadavrelor în gara din Târgul Frumos (1)

Jefuirea cadavrelor în gara din Târgul Frumos (2)

„Trenul morții” la Podu Iloaiei. Cadavre aruncate din unul dintre cele 27 de vagoane ale trenului

Podu Iloaiei – Jefuirea cadavrelor și încărcarea lor în căruțe țărănești închiriate de Primărie

„Câmpia morților” la Podu Iloaiei

Cadavre coborâte la Mircești din „trenul morții” ce se îndrepta spre Călărași

Mircești – Cadavre de-a lungul liniei ferate

Săbăoani – Descărcarea cadavrelor în prezența „comisiei medicale”

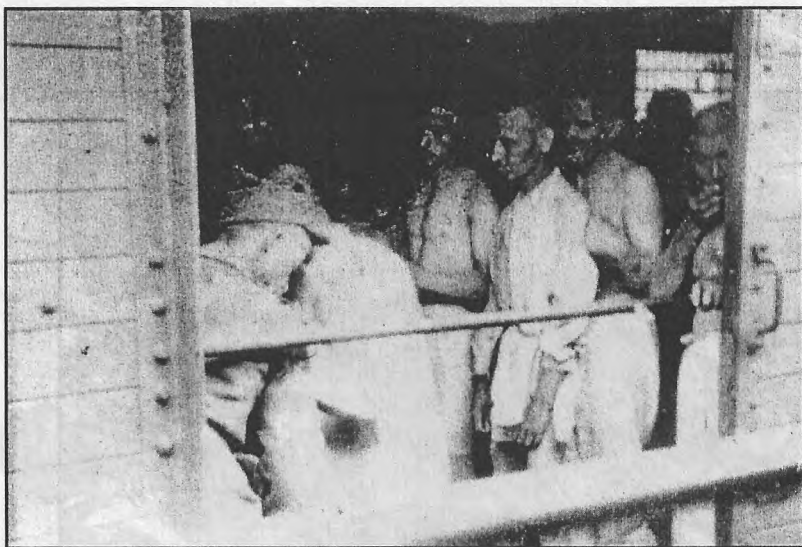

Cadavre aruncate din „trenul morții”
înainte de intrarea în Roman (loc neidentificat)

Evrei debarcați în gara din Roman se bălăcesc în apa mocirloasă din băltoace pentru a-și ușura durerile cauzate de arsuri de piele

Roman – Reîmbarcarea celor rămași în viață

Curtea lagărului din Călărași după sosirea primelor ajutoare

În fața gropilor comune, în cimitirul evreiesc din Iași, de ziua comemorării victimelor,
în primii ani de după război

Comemorarea victimelor pogromului – Cimitirul evreiesc, Iași, 1946

Copyright © 1994 by the American Psychological Association

For more information on this journal, visit our website at
http://www.apa.org/journals/abp

Or contact our editorial office at

APA

Capitolul 8

Roman

„Trenul morții” a parcurs distanța dintre Târgul Frumos și Roman – 70 km – în două zile, cu o viteză medie de 1,5 km pe oră. Trenul a plecat din Târgul Frumos marți, 1 iulie, după-amiaza, și a sosit la Roman joi, 3 iulie, la orele amiezii. După o noapte de călătorie lentă și opriri îndelungate pe linii paralele, trenul a sosit în prima stație în drum spre Roman – satul Mircești, la cca 40 km de Târgul Frumos. Aici au fost descărcate 327 de cadavre, dacă am da crezare rapoartelor oficiale. La 3 iulie, trenul a plecat spre Roman, oprind un timp în stația Săbăoani, la circa 10 km de Mircești, a continuat spre Roman alți 15 km, dar nu i s-a permis să intre în gară deoarece răspândea un miros de putreziciune insuportabil, iar la Roman staționa deja un tren cu numele de cod „Patria” – Marele Cartier General pe roți și vagonul personal al lui Antonescu. Marele Cartier General a ordonat înapoierea trenului la Săbăoani, unde au fost debarcate alte cca 300 de cadavre. Marele Cartier General a trimis acolo o comisie medicală care a supravegheat îngroparea morților, dar nu a manifestat nici un interes față de evreii în viață. Doar la Roman, la 4 iulie 1941, după cinci zile de când trenul plecase din Iași, s-a dat pentru prima oară apă evreilor rămași în viață: „Unii dintre ei, complet dezhidratați, cad ca trăzniți, numai la atingerea apei de buze”¹. La Roman au fost descărcate încă 55 de cadavre. De fapt s-a întâmplat o „minune”: până la Roman au rămas în viață mai mulți evrei decât s-a crezut că ar exista. Dacă la plecare trenul avea 2.430 de evrei, iar în drum spre Roman și la Roman au fost descărcate 1.940 de cadavre, ar fi trebuit să rămână doar 490 de evrei vii. Dar când au părăsit Romanul, în tren se mai aflau 1.155 de evrei în viață și muribunzi, de unde ar rezulta că trenul plecat din Iași avea 3.095 de evrei. Explicația este simplă: datele oficiale cu privire la numărul evreilor din tren erau false, precum au fost și comunicatele despre numărul de victime de la Iași. Trenul spre Călărași a avut cel puțin 5.000 de evrei (vezi *infra*, p. 308), și nu 2.430.

Trenul a părăsit Târgul Frumos având în continuare pe ușile vagoanelor inscripții de genul „Aceștia sunt jidanii comuniști din Iași care au tras în armata română și germană”, în limba română și, după afirmațiile unui număr de evrei, și în germană. Scopul inscripțiilor, a remarcat unul dintre supraviețuitori, a fost „să provoace împotriva noastră furia populației civile” în stațiile de trecere: „Veneau țărani și oameni din toate părțile,

---

1. *Cartea Neagră II*, p. 36.

parcă ar fi fost înștiințați dinainte de sosirea noastră și aruncau cu pietre în vagoanele în care ne aflam”¹. „Este adevărat că pe vagoanele care formau trenul escortat de noi era scris cu cretă următoarele cuvinte : *ucigașii armatei germane și române*, dar nu știu cine a scris aceasta”, a declarat jandarmul Amarandei. „Dl sublt. comandant al escortei noastre a văzut aceste cuvinte scrise pe vagoane în timpul când se plimba de-a lungul trenului, dar nu a spus nimic.”² Interzicerea apei a continuat să fie politica oficială, la fel și izolarea evreilor de orice contact cu mediul înconjurător, refuzarea aerului și a hranei. Unul dintre jandarmi a rezumat astfel ordinele primite de la Triandaf :

Am primit ordin de la comandantul nostru [Triandaf] precum și de la subofițerul [Bratu] care era cu noi, să nu ne apropiem de vagoane, să nu deschidem nici un vagon, atrăgându-ne atenția că vom fi pedepsiți... deoarece suntem în timp de război. De la Târgul Frumos și până la Roman nu s’a dat apă³.

„Triandaf ne-a spus”, a adăugat un alt jandarm, că „în cazul când vreunul din evrei... va dispărea, intrăm noi în [vagon] în locul aceluia, căci dacă vreunul din acești evrei moare, noi putem dovedi astfel că nu a dispărut [iar dacă dispărea, nu putem]”⁴.

Jandarmul Amarandei a indicat pe scurt ordinele primite între Târgul Frumos și Roman :

Ordinul de a nu da apă [evreilor] îl primeam de la sergent-major Bratu care vorbea în numele lui Triandaf. Garda trenului se făcea în două schimburi... Când am ajuns în gară am văzut capete de evrei pe ferestruicile vagoanelor și cereau apă⁵.

Și evreul Moise Herșcovici a folosit exact aceleași cuvinte pentru a descrie situația lui : „Până la Mircești nu am avut nici apă și nici aer”⁶.

Expresia „lipsă de aer” descrie o situație insuportabilă – nu este o figură de stil. Aglomerarea reînnoită a evreilor slăbiți în vagoane în număr de câte o sută și chiar mai mult a provocat din nou fenomenele petrecute după închiderea ușilor la Iași și deplasările inutile în direcția Târgul Frumos : asfixiere și nebunie. Dar din cauza slăbiciunii trupului, aproape că nu s-au înregistrat explozii de violență în vagoane. Moartea era rapidă și

1. Depoziția lui Ițic Lazarovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 18 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 24b (copie USHMM, microfilm 48). Inscricțiunile au fost văzute și de alții : depoziția lui Șulim Zingher la Tribunalul Poporului din București, 16 ianuarie 1946, *ibidem*, vol. 33, p. 3b (USHMM, microfilm 41); depoziția lui Moise Abramovici la Tribunalul Poporului din București, 19 ianuarie 1946, *ibidem*, vol. 44, p. 564b (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Toader Amarandei (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 17 decembrie 1947, *ibidem*, p. 71b.
3. Depoziția lui Petru Dorobăț (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 15 ianuarie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 233b (USHMM, microfilm 48).
4. Vezi *supra*, nota 3.
5. Depoziția sub jurământ a lui Toader Amarandei (jandarm) la ședința Tribunalului din București, 19 iulie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 521.
6. Depoziția sub jurământ a lui Moise Herșcovici la Curtea de Apel din București, 31 ianuarie 1948, *ibidem*, p. 383.

tăcută. Emil Herșcovici a descris pe scurt situația în vagonul său după plecarea trenului din Târgul Frumos: „După Târgul Frumos deși cei din vagonul meu țipau să li se dea aer nu li s'a deschis [ușile] și au murit din lipsă de aer 40. Iar unii au și înnebunit”¹. Duhoarea cadavrelor era atât de puternică, încât s-a simțit la distanță, alungând pe oricine care nu s-a gândit la un profit ușor. De fapt, în nici o stație trenul nu a oprit chiar în gară, ci întotdeauna la o distanță de câteva sute de metri, pentru a nu dezorganiza activitatea stației. Jandarmul Toader Sorângă nu a mai putut suporta mirosul cadavrelor, iar când trenul a oprit la Mircești și-a părăsit postul, contrar ordinelor, și s-a dus la vagonul special al jandarmilor, unde se odihneau când nu erau în misiune, vagon ce se afla la începutul trenului².

Setea și dorința de a trăi a unora dintre evrei au determinat continuarea vechilor „aranjamente”, devenite legi nescrise: băutul urinei de la cei care reușiseră să cumpere apă și cumpărarea apei de la țărani, de la soldați în trecere prin stații, la prețuri stabilite pe loc. Un evreu care nu a avut bani a descris astfel negoțul: „Pe drum am băut urina ca să-mi pot reveni în fire. S'au dat ceasuri, inele pentru un pahar de apă care era plătit chiar cu zeci de mii de lei”³.

După Târgul Frumos, băutul urinei a devenit un spectacol mai apăsător decât înainte, spectacol care-l rușina pe „donator” și scotea în evidență disperarea „solicitantului”. Numai cine reușise să bea apă în ocaziile descrise anterior putea să „doneze”, și numai cine era încă conștient, dar simțea că acestea sunt ultimele sale clipe „solicita” urină:

Alții au cerut [urina] celorlalți, după ce propria urină se epuizase ca să li se urineze în palmă, cu care își stingeau setea. Eu însumi am fost solicitat de răposatul fiu al lui Ițic Lupu spre a-i face acest serviciu dar nu am putut să mă cobor la această groaznică misiune și numai după ce m'a implorat că astfel îi voi salva viața, m'am supus cu grea inimă acestei [solicitări] revoltătoare⁴.

Eduard Eidingher, un tânăr de 19 ani, a ajuns viu la Târgul Frumos; a fost groaznic bătut la sinagogă, dar a scăpat și acolo cu viață, deși ceruse apă (nu a fost lichidat din această cauză) – și a fost readus în vagon, în timp ce „zeci de mutre fioroase”, cu revolve și puști, erau îndreptate spre el (așa i-a descris pe jandarmii și polițiștii din Târgul Frumos). A ajuns în pragul nebuniei când trenul a staționat în apropiere de Roman – lângă un râu oarecare – și s-a înapoiat la Mircești. A descris momente de moarte, nebunie, asasinate, scene obișnuite în „trenul morții”. Ceea ce este nou în descrierea sa este felul în care s-au distrat jandarmii cu evreii din vagonul lui, care a fost deschis:

1. Depoziția sub jurământ a lui Emil Herșcovici la ședința Tribunalului din București, 17 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 620 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția sub jurământ a lui Teodor Sorângă (jandarm) la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, p. 713. Jandarmii erau postați în compartimente speciale la capătul vagonului, unde se aflau frânele, câte unul la două vagoane.
3. Depoziția lui Idel Roznic la Comunitatea din Iași, predată la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 44, p. 394 (USHMM, microfilm 43).
4. Depoziția lui Samoil Boghen la Comunitatea din Iași, predată la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 410b (USHMM, microfilm 43).

Pe măsură ce orele și zilele treceau, mureau câte unul, ca muștele, fie din cauza rănilor mortale, fie din cauza foametei și a setei care ne chinuia. Culmea nenorocirii, momentele de groază [și] nebunie ne-a fost dat să avem în fața unui râu lângă Roman, când vagoanele oprindu-se și stând lângă râu, ca să ne dispereze mai mult, în fața apei [de setea] de care suferiam atât de mult. Am început să lovim ca nebunii, cu disperare la ușile vagoanelor cerând asupritorilor noștri să ne dea voie să bem și să ne scăldăm în apa aceea care ne lua mințile. Nici n'au vrut să audă. În fața acestor fapte un tânăr blond de 16 ani, cuprins de chinurile setei a spart ca printr-o minune o fereastră din vagon sărind în jos, să bea apă. Imediat însă a fost atacat cu o furie diabolică de câțiva agenți [jandarmi – *n.m.*] iar unul i-a străpuns corpul prin spate cu o baionetă, tânărul căzând într-un lac de sânge, mort pe loc...

Asupritorii noștri le-a venit un alt gând diabolic, spunându-ne că ne dau voie să bem apă, dar cu condiția ca după aceea să ne împuște. Am admis imediat, chinurile setei fiind îngrozitoare. Pe măsură ce ne dam jos [din vagon] înspre apă, eram împușcați...

Setea era groaznică, ajungând să se dea 3.000-5.000 lei, un inel de aur pentru un pahar de apă. Alții își scoteau cămașa murdară plină de sudoare și o dădeau jos printre gratii contra unei sume de bani să fie muiată în apa murdară de prin șanțuri ca să o poată storce apoi cu buzele însângerate și însetate. [Aproape] înnebuniți luau personal urina lor și o beau. Chinurile acestea luară sfârșit la Roman¹.

Un evreu dintr-un vagon învecinat a văzut măcelărirea celor care săreau să bea, dar n-a știut că este un joc – credea că reușiseră să spargă acoperișul vagonului și să sară într-o băltoacă: „Am văzut când soldații... au tras asupra acestora. Unii dintre ei au fost răniți, alții au fost omorâți și scoși din băltoacă cu craniile sfărțecate”². De la acest martor știm că „jocul” s-a petrecut între Târgul Frumos și Mircеști. Cadavrul tânărului blond, pe nume Carol Teitler, a fost ales să servească drept exemplu pentru alții: „Din ordinul lui Triandaf a fost spânzurat apoi pe platforma din față a vagonului. Scena a fost văzută și urmărită de mine prin fereștriuca cu gratii a vagonului”³.

Negoțul cu apă s-a desfășurat în orice loc în care „trenul morții” a staționat, un timp oarecare, la prețurile amintite anterior. În astfel de locuri s-au înregistrat noaptea primele manifestări de compasiune din partea câtorva jandarmi care escortau trenul. Câțiva jandarmi (erau de fapt soldați) nu au dat apă, dar au acceptat să înmoaie o cămașă: „Au răsucit [cămășile] în băltoace apa de ploaie care era în șanțuri și astfel – amestecată cu praf și noroi – cămășile erau înapoiate printre gratii, și noi ne-am năpustit cu gurile uscate și buzele arse pentru a le umezi”. Evreii i-au numit „soldați binevoitori”. „Bunăvoința” nu a fost în general gratis, dar luând în considerație prețurile plătite pentru apă, se poate spune că a fost simbolic. Jean Haimovici a descris un astfel de jandarm, care a acceptat pentru 500 de lei – preț de ocazie – să-i ude cămașa în noroi:

În vagonul meu au murit 76 oameni. Scenele erau cutremurătoare. Foarte mulți au băut propria lor urină ceea ce a adus nebunia. Nebunii mergeau tot timpul călcând peste cei ce-și mai trăgeau sufletul iar noi urlam „apă”, dar cine ne auzea. Am rugat pe un jandarm ca să-mi

1. Declarația lui Eduard Eidingher la Comunitatea din Iași, predată la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, pp. 400-400b.
2. Depoziția lui Leon Iancu la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 25 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 28 (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Ițic Lazarovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 18 aprilie 1945, *ibidem*, p. 24b.

moaie cămașa în noroi și apoi să mi-o dea să sug noroiul. Mi-a dat prima oară și i-am dat 500 lei, dar când i-au mai dat și alții a luat cămășile și nu ne-a mai dat nimic spunând că noi tot murim și nu mai avem nevoie de nimic¹.

Alți jandarmi pe care supraviețuitorii i-au numit „binevoitori” au permis vânzarea unor sticle cu apă la prețuri fantastice, de până la 5.000 de lei: „Se introducea numai gâtul sticlei printre gratiile ferestruicii și rând pe rând treceau evreii să-și umezească buzele arse de sete”². Un evreu care a depus mărturie în favoarea lui Triandaf a declarat că el a permis țăranilor să dea apă evreilor – ceea ce nu s-a întâmplat până la Roman –, dar a adăugat: „Este adevărat că de cele mai multe ori apa a fost plătită, pentru noi era un mare avantaj faptul că s’a permis soldaților și țăranilor să ne aducă apă”³. Gesturi umanitare spontane nu s-au petrecut între Iași și Târgul Frumos și între Târgul Frumos și Roman. Nici un soldat (jandarmii erau soldați) nu a furișat fără plată măcar o singură sticlă cu apă în cele două vagoane de care răspundea, și nici un țăran nu a dat apă gratis evreilor – și nici la sticlă nu renunța, dacă era posibil. „Soldatul binevoitor” accepta să privească în altă parte când țăranul vindea apa sau rostogolea cu ajutorul puștii o cămașă într-un șanț cu apă stătută și o ridica cu baioneta la ferestruica vagonului. Un evreu dintr-un alt vagon a descris negoțul cu viață, la care participau jandarmi și țărani împreună, deși nu știa cum își împărțeau prada între ei:

De la Târgul Frumos am fost luați în primire de armata română unde în schimbul banilor și altor obiecte prețioase căpătam o sticlă de apă care era ridicată la geam cu curelele de la pantaloni sau o sfoară. Asta s’a întâmplat până la Roman. De la Târgul Frumos la Roman am făcut cinci zile [două zile – *n.m.*] și când n’am mai avut ce da pentru apă am fost nevoiți să bem urină unul de la celălalt. În vagonul meu de 120 inși au rămas supraviețuiți trei inși. Cadavrele le-am dat jos din tren la Mircești, înainte de Roman⁴.

„Negoțul” cu apă a dovedit mai mult decât orice gradul de josnicie al românilor care s-au ocupat cu o asemenea îndeletnicire, exploatând până la capăt dorința omenească pentru apă (evreii l-au considerat un „avantaj” pentru ei, având în vedere că și ei erau aproape convinși că nu mai aparțin speciei umane). Aceasta însă nu a constituit cea mai josnică expresie a unei conduite dezgustătoare. Culmea maltratării a fost atunci când prețul a fost plătit, dar apa nu s-a dat: „De la Târgul Frumos ni se strecura apă în schimbul sumelor din ce în ce mai mari de la 500-5.000 lei sticla. *De multe ori ni se luau banii, ni se arăta sticla și nu ni se dădea apă*”. În acest vagon, în care au fost înghesuiți 140 de oameni, dintre care au supraviețuit 14, „a izbucnit în stația Mircești o epidemie de nebunie [și soldații] au tras în vagoane”⁵.

1. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului din București, fără dată (august 1945), *ibidem*, p. 51.
2. Depoziția lui Samoil Boghen (vezi *supra*, p. 267, nota 4).
3. Declarația lui Solomon Pollac la Tribunalul Poporului din Iași (copie), 6 martie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 255 (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Samoil Springher la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 27 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, p. 211b (USHMM, microfilm 45).
5. Depoziția lui Lelyon Leizerovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 22 martie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 92 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).

Marele profitor de pe urma comerțului cu apă a fost, ca de obicei, fochistul, mecanicul de locomotivă. În accepțiunea epocii, ar putea fi comparat cu un negustor ambulant care merge dintr-un sat în altul, ajunge totdeauna în ziua de iarmaroc a județului, cu marfa necesară cumpărătorilor. El sărea primul din vagonul atașat locomotivei (cazanul cu apă răncedă care aprovizionă locomotiva), oferindu-și „marfa” celui care oferea prețul cel mai mare. Într-adevăr, comparativ cu prima porțiune a odiseii „trenului morții”, prețurile scăzuseră nițel, și trebuia și să se grăbească înainte de venirea țăranilor care, fiind ignoranți în arta negoțului, puteau coborî prețurile (să nu uităm că a avut și cheltuieli – trebuia, desigur, să împartă cu conductorul locomotivei). Trenul era lung, de cel puțin 400 m, și mecanicul nu se putea învârti cu o sticlă sau două în mână. De aceea se deplasa întotdeauna cu o căldare și cu o sticlă pe partea din spate a trenului – partea opusă stației.

Mecanicul, scrie Jean Haimovici, „ne vindea apă în felul acesta : primea bani de la un evreu, strecura sticla de apă printre gratii, și imediat după asta o smulgea pentru a o lua de la capăt cu alt evreu, pentru alți bani... El a strâns sume enorme de bani și bijuterii din vânzarea apei dar nici apa aceasta nu ne-a dat-o cum trebuie”¹. Parte din acești bani i-a obținut prin înșelăciune, adică fără să dea nimic în schimb. El nu putea să alerge dus-întors și să umple din nou căldarea cu „marfă”, și de aceea a înșelat în multe cazuri. Iată ce a scris un evreu dintr-un vagon care nu a fost deschis la Târgul Frumos despre negoțul mecanicului până la Mircești :

Mecanicul trenului pe care nu știu cum îl cheamă dar care cred că nu s'a schimbat pe parcurs, ne vindea apă pe bani, bijuterii și de multe ori lua darurile fără a da ceva în schimb... În vagonul meu am fost îmbarcați 80 de evrei și la Urziceni au ajuns în viață patru inși².

Ziaristul evreu Marius Mircu a perceput încă din 1945 sensul deplin al acestui comerț cu apă și cu vieți omenеști, când a reliefat inițiativa particulară a unor ceferiști și soldați „binevoitori” : „Binevoitorii, dacă erau bine plătiți, țineau sticla la gura omului din vagon, ca omul să bea. Dar în momentul în care luau banii, luau și sticla de la gura însetatului, ca să poată bea și alții. *Aveau și alții bani*”³.

Jandarmii nu au manifestat nici un fel de bunăvoință – iar dacă au dat dovadă de ceva, nu a fost decât o furie neînfrănată, manifestată întotdeauna prin bătăi, maltratări, omoruri și jaf – dacă mai era ceva de jefuit. Uneori bătaia și furia erau doar un preludiu la jaf. „Soldații intrau în timpul [staționării pe] parcurs în vagoane și ne băteau îngrozitor”, a scris un evreu care s-a aflat într-un vagon ce nu a fost deschis la Mircești și a zăcut printre cadavre în putrefacție și evrei bătuți⁴. Un alt evreu dintr-un vagon care nu a fost deschis la Târgul Frumos a declarat că

pe tot parcursul soldații din gardă se urcau în vagon la unele stații și loveau cu paturile armelor pe cei care mai erau în viață. Le dădeam bani și îi mai îmblânzeam. Într-o stație după

1. Declarația lui Jean Haimovici (vezi *supra*, p. 269, nota 1).

2. Depoziția lui Osias Pavlovici la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 14 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, p. 214b (USHMM, microfilm 45).

3. Marius Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, Editura Glob, București, 1945, p. 55 (sublinierea îmi aparține).

4. Depoziția lui Burach Hart la Tribunalul Poporului din Iași, 21 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, pp. 42-42b (USHMM, microfilm 48).

Ruginoasa [prima gară după Târgul Frumos] l-am zărit pe magistratul Triandaf. M-am târât până la zăbrele și cu puterile pe care le mai aveam l-am strigat și i-am cerut ajutor. El a dat din umeri și n'a făcut nimic. *Dacă ar fi voit el, ar fi putut da aer oamenilor*¹.

Jandarmul Petru Dorobăț a schițat astfel comportamentul camarazilor săi pe ruta Târgul Frumos – Roman :

Timpul parcurs cu trenul de la Târgul Frumos la Roman a durat două zile și o noapte [de fapt aproape două zile și două nopți]. De la Târgul Frumos și până la Roman nu s'a dat apă nimănui din vagoane... Este adevărat că fochistul de la locomotivă vindea deportaților aflați în vagoane sticle cu apă. Dar după câțva timp când noi jandarmii am zărit aceasta, am interzis [vânzarea]. Este adevărat că unii jandarmi au tras cu arma asupra unor evrei care au sărit din vagoane. Este adevărat că s'a tras cu arma de câte unul din jandarmi asupra unui evreu care se aruncase într'o băltoacă cu apă aflată în apropierea vagonului. Este adevărat că oamenii aflați în vagoane rugau pe oamenii din afară să le dea apă că mor de sete, dar noi nu puteam să-i ajutăm din cauză că ne era frică... Este adevărat că am văzut țărani venind cu sticla de apă prin diferite stații unde ne opreau, dar cu multă frică reușeau să strecoare vreo sticlă. Acestor țărani le era interzis să aducă apă spre a o da [vinde – *n.m.*] însetaților din vagoane².

Ceea ce acest jandarm a uitat să adauge este că țăranii s-au temut de el și de camarazii săi, care primiseră ordin să îndepărteze pe oricine va încerca să se apropie de tren și să vândă apă evreilor – la nevoie, chiar să tragă în el. „Civili care dau apă [o fac] pe riscul lor”³, li s-a spus jandarmilor într-un instructaj primit la Iași înainte de a pleca la Târgul Frumos pentru a prelua trenul.

Mircești

La 2 iulie, ora 3 noaptea, „trenul morții” s-a oprit în stația Mircești, după ce s-a întors de la Roman și a staționat de mai multe ori în câmp. Triandaf a plecat în grabă la clădirea gării și a telefonat Inspectoratului Regional al Jandarmeriei din Roman, întrebând ce să facă. I s-a răspuns să continue să descarce cadavrele din tren. La cererea lui, i s-a trimis ca întărire un pluton de jandarmi⁴, oamenii lui fiind extenuați. Trenul emana o duhoare care se simțea la 150 de metri. Și Triandaf era obosit și se tot plimba cu o sticlă de colonie în mână și cu o batistă la nas⁵. Aristide Rauch, a cărui depoziție seamănă mai mult cu prezentarea unor memorii, a lăsat o descriere fidelă a momentului opririi trenului în stația Mircești :

1. Depoziția lui David Mitelman la Tribunalul Poporului din Iași, 21 iulie 1945, *ibidem*, pp. 43-43b (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Petru Dorobăț (jandarm) (vezi *supra*, p. 266, nota 3), pp. 233b-234b.
3. Depoziția sub jurământ a lui Toader Amarandei (jandarm) (vezi *supra*, p. 266, nota 5).
4. Depoziția lui Triandaf la Tribunalul militar al Corpului 2 Armată, 10 septembrie 1941, *ibidem*, vol. 30, pp. 335-335b (în continuare: Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941) (USHMM, microfilm 48). Există numeroase documente despre deplasarea trenului la Mircești, dar autorul a preferat depoziția lui Triandaf din anul 1941, deoarece nu există temerea că a fost falsificată.
5. Depoziția lui Tobias Spivac la Tribunalul Poporului din Iași, 21 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 46b.

În gara Mircești trenul a fost oprit din nou și atunci am observat că cei ce treceau pe lângă tren sau se apropiiau, țineau la nas batiste. Probabil că din cauza morților, murdăriei din vagoane și a nevoilor care se făceau tot în vagoane trenul exala un miros pe care noi cei dinăuntru nu îl simțeam. Aici în gara Mircești au fost scoși din nou morții din vagoane și tot aici am întâlnit un tren cu nemți care se îndreptau spre front¹.

În ciuda duhorii, soldații germani s-au apropiat de tren – din curiozitate. Rauch a descris primul lor impuls de a fotografia. Au deschis ușile – sau aliații lor le-au deschis dinaintea lor – și au fotografiat interiorul vagonului; și când au constatat că evreii imploră apă, au vărsat chiar apă din ploscă. Între timp, jandarmii au găsit o sursă de câștig rapid: „Pentru 10.000-20.000 de lei deschideau câte un minut sau două ușa vagonului pentru a intra puțin aer”, spune Rauch. Dar nu toți germanii s-au mulțumit numai cu fotografierea. Câțiva evrei „au fost luați jos de către nemții din vagoane, fotografiați și împușcați. La această scenă a asistat și dl magistrat Triandaf. Printre cei omorâți la Mircești se află și prietenul meu Lipa Schwartz, măcelar din strada Smârdan”, a declarat un evreu din vagonul care s-a „bucurat” de vizita soldaților germani². Triandaf a negat, desigur, că a permis germanilor să tragă în evrei, dar jandarmul Amarandei, menționat anterior, a spus că pe măsură ce „trenul morții” se apropia de Roman, s-au înmulțit întâlnirile cu trenuri germane care se îndreptau spre front – și „trupele germane trăgeau în aer și în vagon[ul]” de care era răspunzător³. Evreii au putut declara numai despre ce au văzut, și puțini dintre ei s-au întâlnit față în față cu soldați germani. Din câte se știe, la Mircești s-a înregistrat singurul caz – în această odisee a „trenului morții” – când soldați germani au tras în evrei. Unul dintre evrei a descris o faptă ieșită din comun a unui ofițer german în mica stație din Ruginoasa (înainte de Mircești): „A deschis vagonul în care eram eu și ne-a dat o ladă cu zahăr, [o] lămâie și două căldări cu apă”⁴.

Marele Cartier General și „trenul morții”

„Marele Cartier General nu a știut nimic despre acest transport”, s-a jurat colonelul Ilie Iliescu, șeful Secției a 4-a din Marele Cartier General, în aprilie 1945. Prin *transport* el s-a referit la „trenul morții”, fiindu-i încă greu să-i pronunțe numele, deoarece în acest caz ar fi trebuit să-și asume și răspunderea și să explice cine l-a creat. Marele Cartier General și colonelul însuși se aflau la Roman, a adăugat el, când „cineva” (despre care colonelul nu-și mai amintea cine a fost) „mi-a comunicat că în stația Mircești a sosit un tren cu evacuați din Iași, care nu putea să-și continue drumul spre București (?) deoarece în vagoane sunt mulți morți, iar oamenii care au rămas în viață trebuie să primească apă, hrană și asistență medicală”.

1. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, p. 83.
2. Depoziția lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, 28 iunie 1945, *ibidem*, p. 35b.
3. Depoziția lui Toader Amarandei (jandarm) (vezi *supra*, p. 266, nota 5).
4. Depoziția lui Benjamin Abramovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, 20 martie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 94 (USHMM, microfilm 48).

Această declarație este un exemplu clasic de limbaj dublu, de inducere în eroare și fugă de răspundere a unor importanți militari români care au fost implicați în planificarea pogromului împotriva evreilor din Iași și în aplicarea ordinului de a lichida cât mai mulți evrei în „trenul morții”. Evreii n-au hotărât din proprie inițiativă să se evacueze, n-au plecat în voiaj de plăcere la București și nu s-au sinucis pe drum, așa cum se subînțelege din declarația colonelului Iliescu.

Iată care a fost în continuare versiunea sa : deși, afirmă el, Marele Cartier General nu avea nici o idee despre existența acestui tren, el, în calitate de șef al Secției a 4-a a Marelui Cartier General (secția de servicii și staționări), a hotărât din proprie inițiativă să cerceteze situația pe teren și l-a trimis la Mircești pe maiorul Simulescu și pe maior dr. Nicolae Părvulescu, ambii subalternii săi. Nu se știe de ce, colonelul a uitat că „trenul morții” mai fusese o dată la Roman, când se hotărâse îndepărtarea lui – pentru a preveni o întâlnire indezirabilă între mirosurile de putrefacție umană și nasurile sensibile ale generalului Antonescu și ofițerilor din Marele Cartier General, care staționau și ei la Roman. Colonelul Iliescu, care, precum am menționat, hotărâse, potrivit afirmațiilor sale, să trateze problema din proprie inițiativă, a trimis cu maiorul Simulescu și câțiva medici din spitalele militare din Roman, medicamente, pâine și „un detașament de jandarmi și le-am dat depline puteri pentru a dispune toate cele necesare ameliorării situației evreilor”¹.

De ce era necesară trimiterea, împreună cu medicii, a unui detașament de jandarmi ? Despre asta colonelul nu a dat amănunte. Pentru a afla ce s-a întâmplat cu adevărat, trebuie să revenim la depoziția lui Triandaf din septembrie 1941 : „trenul morții” a sosit la Mircești în orele dimineții, la 2 iulie 1941, „unde am fost opriți pentru a continua scoaterea cadavrelor din vagoane” – a precizat Triandaf într-un document care nu a fost falsificat ulterior. După cum am spus, trenul ajunsese la Roman, de unde a fost întors la Mircești, pentru a soluționa – așa s-a crezut – problema mirosului neplăcut. Triandaf nu a menționat în raport, dar deschiderea ușilor necesita întărirea forțelor. De aceea, a adăugat el, i s-a pus la dispoziție un pluton de jandarmi de la Roman. Triandaf, prudent, s-a asigurat cu aprobări – a avut grijă să raporteze în timp real și să obțină semnătura comandanților cu care a luat legătura :

Am dat jos din vagoane un număr de 327 cadavre. Am raportat aceasta Inspectoratului de jandarmi prin nota telefonică nr. 3 ce am încredințat-o spre expediere șefului de post din localitate încheiând și un proces-verbal, care a fost semnat și de către dl comandant al plutonului de jandarmi – *trimis pentru debarcarea cadavrelor*. Am plecat apoi din stația Mircești spre Roman în seara aceleiași zile însă am fost opriți în gara Săbăoani. Aici a venit de la Marele Cartier [General] din Roman dl maior Simulescu cu o comisie de medici militari care au verificat starea sanitară a trenului și a procedat la coborârea cadavrelor ce se mai găseau în el. Această operație efectuată sub conducerea dlui maior Simulescu a durat toată noaptea [2/3 iulie]. S’a dat jos din vagoane aproximativ 300 cadavre iar în dimineața zilei următoare [la Roman] s’a distribuit evreilor din tren apă și pâine ce a fost adusă de la manutanța armatei din Roman².

1. Declarația lui Ilie Iliescu (colonel), depusă la Tribunalul Poporului din București, 16 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 66-67 (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941, pp. 335-336 (sublinierea îmi aparține).

Lucrurile sunt clare : Marele Cartier General este cel care a întors trenul de la Roman la Mircești ; a ordonat să fie coborâte acolo cadavrele ; a dat dispoziție ca trenul să-și continue drumul spre Săbăoani, unde a fost oprit pentru că încă nu i se putea permite să intre în Roman ; a ordonat să se continue și acolo debarcarea cadavrelor – și nici o delegație de medici nu a sosit la Mircești (în afară de dr. Pârvulescu, care a venit singur). Medicii au venit la Săbăoani, ultima stație înainte de Roman – reședința provizorie a Marelui Cartier General –, pentru a se îngriji ca trenul să nu polueze aerul. Și, în sfârșit, în fiecare loc unde a oprit trenul, autoritățile s-au îngrijit, în deplină coordonare, să aducă forțe proaspete de jandarmi pentru paza trenului și încărcăturii sale.

Șeful biroului de transporturi din Marele Cartier General, maiorul Spiru Gherasim, a completat tabloul în ceea ce privește decizia de a permite „trenului morții” să intre în Roman. Marele Cartier General și el personal, a declarat Gherasim, au sosit la Roman în seara zilei de 1 iulie. Șeful gării din Roman i-a raportat în cursul nopții despre sosirea trenului cu evrei din Iași, „și întrucât are morți în vagoane nu poate fi tras în stația Roman. El cerea lămuriri cum să procedeze”¹. Trenul nu avea nici o definiție, a susținut Gherasim, „și șeful de gară nu știa dacă acest tren este militar sau civil”. Gherasim i-a cerut amănunte privind „conținutul” trenului, iar după ce a aflat – iarăși întâmplător – că este vorba de evrei evacuați din Iași, „i-am spus că acesta este un tren al Ministerului de Interne” și l-a sfătuit să se adreseze prefectului și comandantului Legiunii de jandarmi din Roman, pentru ca aceștia să dispună îngroparea morților din vagoane. Este locul să amintim că „trenul morții” a fost format la Iași și din ordinul delegatului Marelui Stat-Major în stație, locotenent-colonelul Mavrichi, care s-a aflat în legătură permanentă cu Gherasim personal. Iar Gherasim afirmă că nu știa despre ce tren era vorba și că ar fi aflat doar atunci, din întâmplare, că în el s-ar afla cadavre.

Gherasim și-a continuat scenariul : întrucât șeful gării era „un mic funcționar”, căruia i-a fost teamă să trezească din somn doi șefi importanți (dar nu i-a fost teamă să-l trezească din somn pe un șef de birou din Marele Cartier General), „atunci m’am oferit eu să fac aceasta pentru a debloca linia și a o face liberă pentru transporturile militare”. Gherasim a descris ce a făcut, scoțând în evidență cine era stăpânul :

Imediat am telefonat dlui prefect și am spus că din ordinul dlui General-șef să se deplaseze la stația Galbeni unde se află trenul garat și să ia măsuri pentru îngroparea morților cu respectarea formelor civile (!) și a da astfel posibilitatea trenului să-și continue mersul după ordinele organului care a ordonat transportul².

Limbajul nebulos al unui ofițer din Marele Cartier General nu poate fi înțeles fără a-l interpreta. Cine era generalul-șef în numele căruia a ordonat prefectului și comandantului Legiunii de jandarmi să se deplaseze cât mai repede pentru a debloca linia – amândoi fiindu-i superiori în grad ? Deși nu a explicat, se știe că era șeful Marelui Cartier General, generalul Ioanițiu. Expresiile nebuloase de care s-a folosit Gherasim aveau scopul de a absolve de răspundere Marele Cartier General, izolându-l de crimele împotriva evreilor. „Destinația” trenului era lichidarea evreilor, iar organul care a dispus transportarea lor – Ion Antonescu, prin intermediul Marelui Cartier General și al Ministerului de Interne, așa cum s-a demonstrat în capitolul referitor la „trenul morții”.

1. Depoziția lui Spiru Gherasim (locotenent-colonel) la Tribunalul special pentru judecarea vinovaților de catastrofa țării, București, 6 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, pp. 40-41.
2. *Ibidem*, pp. 40b-41.

Gherasim a crezut că morții vor fi îngropați noaptea – dar în dimineața zilei de 2 iulie a aflat că dispoziția lui nu a fost îndeplinită, „întrucât în cursul nopții n’au putut fi îngropați”, și că trenul se află garat în același loc. El a plecat la stația Galbeni – aproape de Roman –, iar acolo s-a trezit cu un nou necaz: „În gară erau două trenuri paralele, unul cu evreii deportați, spre Roman și altul german în direcția Pașcani”. Era groaznic, a recunoscut șeful biroului de transporturi din Marele Cartier General: „Acest tren care mirosea îngrozitor nici nu era primit în stațiuni, ci staționa totdeauna în câmp astfel încât nici n’avea posibilitatea să avizeze autoritățile locale să ceară hrană și apă”¹. „Trenul morții” staționase deja în cel puțin zece gări înainte ca Gherasim să-l fi simțit. Problema nu era imposibilitatea de a raporta situația acestuia, ci ordinul categoric de a *interzice* evreilor apa, aerul și hrana – pentru a-i lichida.

Gherasim s-a repezit să-i liniștească pe soldații germani care staționau lângă cimitirul ambulant, dar, spre surprinderea lui, nu erau impresionati: „I-am văzut cum sorbeau cafeaua și ungeau untul pe pâine. I-am întrebat cum pot să suport acest miros și încă să mănânce și mi-au spus că nu-i impresionează”. Gherasim a încercat să accentueze în depoziția sa cât de răi și duri au fost acei germani care serveau cafeaua și mâncau pâine cu unt în timp ce lângă ei staționa un tren răspândind o duhoare de moarte insuportabilă.

„A fost o asemenea tragedie încât zguduia sufletul cel mai tare”², a adăugat el – și de aici se subînțelege că germanii nu erau umani. Dar trenul și moartea din interiorul lui au fost o creație românească, sub escorta soldaților români.

Gherasim s-a întors, după afirmațiile sale, la Marele Cartier General, unde a luat imediat câteva măsuri: a ordonat Companiei sanitare nr. 4 din Roman să pună în funcțiune dușurile pentru ca evreii să se spele; a ordonat șefului de gară să tragă trenul pe linia companiei sanitare; a ordonat prefectului județului Roman să-l cheme imediat pe președintele Comunității evreiești pentru a furniza îmbrăcăminte, hrană și săpun pentru cca 1.200 de oameni – „cât am apreciat eu că sunt în tren” (în realitate, așa cum i-a raportat Triandaf, care dăduse dispoziție jandarmilor să-i numere pe evreii rămași în viață) – și să trimită și medici care să se ocupe de aspectul sanitar al problemei. Scopul lui nu-l constituiau evreii, ci murdăria creată – „Toate aceste dispozițiuni s’au tradus imediat în fapt”³.

Îngroparea cadavrelor la Mircești

Debarcarea cadavrelor din „trenul morții” nu a început înainte de sosirea la fața locului a unui pluton de jandarmi în frunte cu sublocotenentul Dumitru Popescu din Compania de poliție nr. 60 din Roman. La orele amiezii, în ziua de 2 iulie, după o așteptare de cel puțin 12 ore, s-au deschis ușile – nu toate o dată, pentru a nu pierde situația de sub control. Cine știe ce erau în stare evreii să facă? Chiar să fugă, precum a afirmat Triandaf. Sursele românești au trecut cu vederea acest amănunt. Evrei cu

1. *Ibidem*, p. 42b.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, p. 41b.

mintea întreagă – și aceștia rămăseseră puțini – au declarat că la Mircești au fost batjocoriți atât morții, cât și cei vii. „Nici morții n’au scăpat de batjocură”, a scris un evreu despre modul în care au fost debarcate cadavrele la Mircești și la Săbăoani: „Morții au fost zvârliți mai rău ca câinii într’un camion și jefuiți de tot ce aveau asupra lor”¹. Sergentul-major Bratu a intrat în unul dintre vagoane cu revolverul în mână „și a somat pe toți care mai erau în viață să-i predea toate obiectele de valoare spunând evreilor că nu le vor mai folosi aceste obiecte căci toți vor avea aceeași soartă”. Toți i-au predat obiectele. Pe un evreu pe care îl cunoștea personal, pentru că serviseră în aceeași unitate militară, l-a silit „să-i predea ceasul lui de aur”².

Jandarmii care i-au schimbat pe cei din escortă au învățat repede cum să-i zorească pe evrei să arunce cadavrele afară. Într-un vagon, un jandarm a început să-i bată pe evrei: „De frică am închis [pe dinăuntru] ușa vagonului... totuși mai târziu am deschis ușa vagonului la stăruința sergentului de jandarmi și am scos morții jos”. În timp ce se desfășura această „dispută”, un alt jandarm a tras pe peron într-un copil evreu, care a murit pe loc³. Așteptarea îndelungată pe căldură, în aglomerarea refăcută de Triandaf la Târgul Frumos, printre cadavre în descompunere, și îndeosebi ordinele și injurăturile jandarmilor lângă vagoanele care au fost deschise, țipetele evreilor și izbiturile cadavrelor azvârlite pe pământ au provocat într-o serie de vagoane ceea ce unul dintre supraviețuitori a numit „epidemie de nebunie”⁴: pierderea generală a senzației de existență, strigarea mecanică și repetată a cuvântului „apă”, izbituri cu mâinile și cu capul în pereții vagonului pentru a atrage atenția, cădere colectivă, coordonată parcă, într-o febră de nebunie provocată la toți de obsesia apei, de dorința de a bea, în timp ce, din când în când, pe neașteptate, câte un evreu cădea mort peste mormanul de cadavre, deși doar cu câteva secunde înainte țipase și izbise.

Fără a folosi aceleași cuvinte, generalul dr. Gheorghe Pârvulescu a confirmat diagnosticul de „epidemie de nebunie”. Generalul – profesor de medicină la Universitatea din București și șeful serviciului sanitar al Armatei a 3-a – a confirmat în depoziția pe care a dat-o în favoarea lui Triandaf că la Comandamentul Armatei (care constituia o parte din Marele Cartier General) din Roman s-a primit știrea că la Mircești se afla „un tren [care] nu poate înainta (!) din cauză că sunt morți foarte mulți și cadavrele exală miros puternic” – formula sa pentru „trenul morții” și pentru faptul că Marele Cartier General era stăpân pe soarta lui. El a sosit la Mircești cu un automobil după ce morții fuseseră deja coborâți și îngropați „la marginea unui sat lângă gară”. „A fost ceva îngrozitor”, a recunoscut generalul. „Toți țipau, cereau apă, aer, lumină.”⁵ După spusele sale, el a ordonat comandantului plutonului de jandarmi care se afla în gară să-i convoace pe țărani – inclusiv femei și copii – și să le dea tuturor evreilor apă. Ce păcat că evreii n-au ținut minte acest moment umanitar! El a mințit, așa cum au mințit toți responsabilii români

1. Declarația lui Șmil Moise la Comunitatea din Iași, 4 septembrie 1944, *ibidem*, vol. 42, p. 402 (USHMM, microfilm 43).
2. Depoziția sub jurământ a lui Moise Grinberg la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 211b (USHMM, microfilm 47). Martorul i-a spus sergentului-major Brumă în loc de Bratu, dar se știe că a fost un singur subofițer în compania lui Triandaf.
3. Depoziția sub jurământ a lui Nachman Aron la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 2, p. 7b (USHMM, microfilm 47).
4. Depoziția lui Lelyon Leizerovici (vezi *supra*, p. 269, nota 5).
5. Declarația lui Gheorghe Pârvulescu (general dr.), șeful serviciului sanitar al Armatei a 3-a, București, 30 decembrie 1944, *ibidem*, pp. 238-238b.

pentru lichidarea evreilor prin interzicerea apei. Majoritatea evreilor au plecat din stație fără să fi primit o singură picătură de apă și fără ca măcar toți morții să fi fost coborați din tren. Dar, într-adevăr, după o deplasare de câțiva kilometri, care a durat câteva ore, trenul s-a oprit din nou, și iar au fost debarcate cca 300 de cadavre (vezi *infra*, pp. 279 *sqq.*).

Părvulescu, care nu a fost antisemit, a încercat să-l salveze pe Triandaf și, la fel ca toți românii „buni”, a inventat o faptă umanitară. În una dintre depozițiile sale, Triandaf a afirmat chiar că jandarmii au distribuit apă evreilor încă înainte de sosirea generalului,

cu mijloace improvizate, de asemeni și locuitorii din sat... *dădeau* evreilor diverse alimente pentru care ulterior după înapoierea evreilor din lagăr am aflat de la unii din ei, că se cereau prețuri de ajuns de mari pentru o ceșcuță de smântână (?) de exemplu¹.

Împărțirea apei și vânzarea smântânii (?) în vagoane la Mircești s-au petrecut numai la ancheta din anul 1945. După părerea sa, el, Triandaf, a acționat cum trebuie: s-a grăbit să comunice superiorilor săi că a sosit la Mircești, iar aceștia s-au grăbit să trimită două camioane cu jandarmi din Roman și chiar și pe șeful serviciului sanitar al armatei, generalul Părvulescu. „Din aceasta rezultă că activitatea mea era veșnic încunoștiințată autorităților superioare militare *care lua măsurile ce credea oportun*” – asta înseamnă că răspunderea nu este a lui, ci a autorităților superioare. El s-a îngrijit de coborârea cadavrelor în stație, dar și în această chestiune avea acoperire: „un proces-verbal semnat de mine și de către dl slt. Popescu”. Iar când l-a văzut pe general, „primul lucru pe care i l-am cerut a fost să intervieve pentru a fi desărcinat din delegația primită arătându-i că *nu pot suporta cele ce eram obligat să văd*”². Ceea ce Triandaf a fost obligat să vadă era ceea ce el personal a creat la Târgul Frumos și ceea ce el ordonase jandarmilor să facă sau să nu facă.

În orice caz, în timp ce discuta cu generalul despre soarta sa vitregă (dacă într-adevăr așa s-a întâmplat, întrucât în raportul său din septembrie 1941 nu există nici un indiciu despre repulsia pe care ar fi resimțit-o, ci se constată un sentiment de îndeplinire cât se poate de bine a unei misiuni dificile), jandarmii pe care el i-a cerut și puținii jandarmi din satul Mircești, întăriți cu jandarmii oboșiți ai lui Triandaf, își făceau de cap. Și ei au acționat din sentimentul că viața evreilor din vagoane nu are nici o valoare. Iată cum descrie inginerul Mayer Iuhr „întâlnirile sale” de la Mircești:

În zorii zilei de joi, după patru zile de chin, s’a dat ordin de a se da jos cadavrele, cadavre care intraseră în putrefacție. Grosul cadavrelor au fost date jos în stațiile Mircești și Săbăoani.

În gara Mircești în timp ce dădeam jos cadavrele, un plutonier de jandarmi, șeful postului de jandarmi Mircești, după cum îl strigau subalternii jandarmi [Dumitru Băltaru – *n.m.*] a tras cu intenția de a mă împușca. Nu m’a nimerit, în schimb a împușcat [mortal] doi evrei, unul era un tânăr Steinberg din strada Palat. Înainte de a intra trenul în Roman, se opri în câmpul liber. Ușa vagonului s’a deschis și un sergent de jandarmi din garda criminalului Triandaf a intrat în vagon lovindu-ne cu patul armei și bocancul, a început să facă numărătoarea noastră să vadă câți au mai rămas. Prin loviturile sale de bocanc a omorât doi evrei, ne-a jefuit de ce mai aveam asupra noastră și apoi a părăsit vagonul³.

1. Proces-verbal de la ancheta acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 17 iulie 1945, *ibidem*, p. 40b.

2. *Ibidem* (sublinierea îmi aparține).

3. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (mai 1945), *ibidem*, p. 88.

Îngroparea cadavrelor s-a făcut după metodele de la Iaşi şi Târgul Frumos, dar la Mirceşti totul trebuia improvizat. Cu misiunea îngropării a fost însărcinat comandantul plutonului de jandarmi convocat de la Roman, sublocotenentul Popescu, şi comandantul postului de jandarmi din sat, Dumitru Baltaru, care au hotărât să folosească cele două camioane cu care fusese transportat plutonul din Roman. Cadavrele au fost azvârlite din tren în unul dintre camioane în staţia Mirceşti, iar restul pe jos. Cei doi comandanţi, însoţiţi de şase jandarmi, au plecat în zorii zilei cu al doilea camion la câmp, în căutare de gropari şi a unui loc de îngropare.

Pe drum l-au găsit pe ţăranul Ioji Rediu, care ieşise să-şi prăsească parcela de porumb – „Ei m’au oprit din drum şi mi-au spus să iau un hârleţ căci trebuie să sap o groapă”. Comandantul postului de jandarmi şi-a continuat drumul, a mobilizat alţi ţărani, le-a ordonat să sape pe izlazul satului o groapă de 30 m lungime, 3 m lăţime şi 3 m adâncime. „Când groapa a fost aproape gata, soldaţii cu două camioane au început să care cadavre.”¹ Totul s-a făcut la repezeală, pentru a purifica repede spaţiul înconjurător – înainte ca trenul generalului Antonescu să treacă, poate, prin staţie. Din cauza grabei, mormântul comun a fost săpat lângă satul Jugani, fără să se cerceteze împrejurimile. A doua zi, 3 iulie, prefectul Captaru a raportat că

Directorul Societăţii Apelor Potabile din Iaşi ne aduce la cunoştinţă că în dreptul satului Jugani din judeţul Roman s’a făcut o groapă comună chiar lângă conducta de apă ce alimentează oraşele Roman, Târgul Frumos şi Iaşi, unde au îngropat un număr de 327 cadavre, expunând la infectare apa care alimentează populaţia acestor oraşe².

Prefectul a cerut Ministerului de Interne să ordone dezgroparea cadavrelor şi reînhumarea lor în alt loc, iar adjunctul prefectului judeţului Roman, Alexandru Teodorescu, a fost trimis să supravegheze operaţiunea – cadavrele au fost într-adevăr scoase, de către ţărani, după câteva zile (jandarmii puteau foarte simplu să reţină orice ţăran şi să-l oblige să execute orice muncă). Cadavrele descompuse au fost de data aceasta transportate cu căruţe „în interiorul comunei, fiind îngropate la liziera satului Jugani”³. Acest mormânt comun a rămas fără nici un însemn până în ziua de azi. Conducta de apă Timişeşti-Iaşi a fost salvată de infectare.

După cum am menţionat, în afară de raportul trimis Inspectoratului Regional al Jandarmeriei din Roman, Triandaf a avut grijă ca sublocotenentul Popescu să semneze un raport intermediar – în lipsa hârtiei, a rupt o foaie din carnetul cu formulare al comandantului postului local de jandarmi, a scris cu mâna lui că la Mirceşti au fost descărcate, „din trenul cu evrei, un număr de 327 cadavre ce au fost înmormântate în marginea satului Jugani – Roman”, după care l-a pus şi pe Popescu, sosit din Roman cu plutonul său să-l ajute pe colegul din Iaşi, să semneze foaia⁴. Pagina a luat-o cu el.

1. Declaraţia ţăranului Ioji Rediu din Mirceşti, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 58 (USHMM, microfilm 43). Declaraţia este dactilografiată, după modelul declaraţiilor pe care Siguranţa i-a pus pe proprietarii evrei din Iaşi să le semneze în 1945, şi, aparent, ar cuprinde numărul exact al cadavrelor îngropate la Mirceşti – 273. Ţăranul care a semnat-o şi doi ţărani analfabeţi care şi-au pus degetul în loc de semnătură n-au putut şti cu exactitate numărul cadavrelor îngropate. Prefectul Captaru a raportat la 3 iulie că în acest loc au fost îngropate 327 de cadavre şi nu 273 (asemănarea între cifre şi schimbarea ordinii lor nu sunt, probabil, întâmplătoare).
2. Copie a raportului prefectului Captaru către ministrul de Interne, 3 iulie 1941, *ibidem*, vol. 35, p. 82 (USHMM, microfilm 43).
3. Depoziţia lui Uşer Beram (avocat) din Roman la Tribunalul Poporului, *ibidem*, vol. 38, p. 63.
4. Raportul lui Triandaf din 3 iulie 1941 despre înhumarea a 327 de cadavre de evrei lângă satul Jugani, *ibidem*, vol. 30, p. 218 (USHMM, microfilm 48).

Comandantul Legiunii de jandarmi din Roman a trimis (pe baza raportului lui Triandaf) un raport oficial, după toate regulile, și secret către Inspectoratul General al Jandarmeriei, în care a notat în mod clar că la 2 iulie, „în conformitate cu ordinul Marelui Cartier General”, pe câmpiile de-a lungul râului Siret, lângă Mircești, au fost îngropați „un număr de 327 evrei bărbați de toate vârstele, aduși cu trenul din Iași în vagoane închise”. A doua zi, locotenent-colonelul Nicolae Ștefănescu a adăugat că pe terenul satului Săbăoani au fost îngropați alți 172 de evrei care muriseră în același tren¹. El a mințit – sau i s-a ordonat să mintă : la Săbăoani au fost descărcați și îngropați peste 300 de evrei.

Săbăoani

În seara zilei de 2 iulie, „trenul morții” a plecat din Mircești spre Roman – nu toate vagoanele fuseseră deschise și nu toate cadavrele fuseseră descărcate. Trenul s-a oprit din nou în stația Săbăoani – la 10 km de Mircești –, la ordinul Marelui Cartier General, având interdicție să intre în Roman. Cu toate că, potrivit cifrelor oficiale falsificate, fuseseră descărcate 1.600 de cadavre, trenul mai era încă un cimitir ambulant. Colonelul Ilie Iliescu, șef de departament în Marele Cartier General, l-a trimis la Săbăoani pe comandantul secției tehnice de transport și combustibil, maiorul Virgil Simulescu, în fruntea unui grup de medici militari. Triandaf a raportat în septembrie 1941 că o comisie de medici a sosit să verifice „starea sanitară a trenului și a procedat la coborârea cadavrelor ce se mai găseau în el”². Întreaga operațiune a fost condusă de Simulescu. În aprilie 1945, Simulescu a declarat că respectiva comisie venise „pentru a da asistență medicală unui tren încărcat cu evrei”³. Dar în iunie 1948, când a devenit clar că medicii din comisie nu au acordat nici un fel de asistență evreilor, Simulescu a pretins că de fapt nu a avut nici o misiune : „Eu neavând decât misiunea de a transporta această comisie, nu m’am interesat de activitatea ei”⁴. Cu alte cuvinte, Simulescu a venit la Săbăoani ca turist.

În fruntea grupului de medici militari s-a aflat maiorul dr. Nicolae Pârvulescu. Medicii au sosit în seara zilei de 2 iulie, în două mașini. „În drum” spre Săbăoani, a adăugat Simulescu, „am luat medicamente de la o formație militară din Roman”, ca și cum ar fi plecat, într-adevăr, să acorde asistență medicală evreilor. După spusele sale, el nu a știut „de unde venea trenul, ce destinație avea și motivele pentru care erau îmbarcați evreii”. Nu știa nimic. Un șef de secție de la Marele Cartier General și o comisie de 4-5 medici militari au plecat spre o țară neidentificată, să descopere urmele unui tren

1. Raport secret nr. 1324 al comandantului Legiunii de jandarmi Roman, Nicolae Ștefănescu, către Inspectoratul General al Jandarmeriei din București, 4 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, II, nr. 159, p. 443 (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941, pp. 335b-336.
3. Depoziția lui Virgil Simulescu (locotenent-colonel) la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 43 (USHMM, microfilm 43).
4. Depoziția sub jurământ a lui Virgil Simulescu (colonel) la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 711 (USHMM, microfilm 47).

necunoscut, care sosise cu cadavre neidentificate într-o gară mică și exotică din stepa râului Siret... la 15 km de Marele Cartier General!¹.

În primul moment cum m'am prezentat dlui maior Simulescu – afirmă Triandaf în 1945 – *i-am arătat situațiunea în care sunt, cum și extenuarea în care mă aflam*, cerându-i să intervieve să mi se retragă delegațiunea de a mai păzi trenul... După aceea d-sa a procedat la scoaterea cadavrelor din vagoane. Această operațiune a durat tot timpul nopții de 2 iulie spre 3 iulie 1941 și în același timp comisia de medici mai sus arătată a examinat starea sanitară a trenului².

Rolul medicilor militari nu era să examineze situația evreilor, să le acorde un minim ajutor, să le distribuie apă, să le bandajeze rănilor, să ia hotărâri privind internarea răniților, să decidă cine are șanse să trăiască, sau măcar să oprească hemoragii – misiunea lor era să se îngrijească de reducerea primejdiei ecologice și a poluării cauzate de existența unui cimitir deschis și mobil, să se îngrijească de debarcarea cadavrelor și, dacă se poate, de curățarea trenului – ceea ce au făcut parțial. Medicii români veniseră să se ocupe de tren, nu de evrei! Dar în timpul anchetei și la proces, atât Simulescu, cât și dr. Pârvulescu au pretins că s-au îngrijit să distribuie apă și hrană evreilor:

Evreii aflați în vagoane care mai erau în viață erau în cea mai mare parte aproape goi... Am constatat că în vagon erau 70-80 oameni, ceea ce înseamnă că erau atât de înghesuiți unii în alții, încât nu se puteau mișca... Am dat jos din vagoane pe cei morți, am trecut într'un vagon pe cei bolnavi, am curățit vagoanele întrebuițând pe [evreii] cei sănătoși. Este adevărat că evreii din vagoane au fost tratați neomenos fiind încărcăți prea mulți într-un vagon pe o căldură toridă de vară. Am luat împreună cu dr. N. Pârvulescu măsura de a li se servi apă și pâine, ceea ce am și făcut aducând apă din satul Săbăoani cu săcele și pâine de la Roman. Am raportat șefului de secție (de la M.C.G.) măsurile care le-a aprobat imediat. Morții triați din tren *au fost îngropați* într-o groapă comună *în asistența medicilor*. După terminarea misiunii am raportat neomenia tratamentului la care au fost supuși evreii îmbarcați în tren... Oamenii din tren erau înnebuniți de sete și în vagon erau de-a valma morți, bolnavi și cei valizi³.

Atât Simulescu, cât și dr. Pârvulescu au mințit în tot ce au spus cu privire la apă, pâine, concentrarea „bolnavilor” într-un singur vagon sau curățarea vagoanelor. În „trenul morții” n-au existat bolnavi. Erau răniți care au fost bătuți cu sălbăticie, oase frânte în bățai sau împușcați – iar numărul lor era atât de mare, încât nu puteau fi concentrați

1. De reținut faptul că în timpul îndelungatei sale deplasări, „trenul morții” a parcurs distanțe relativ scurte: Iași – Târgul Frumos – 40 km; Târgul Frumos – Mircești – 45 km; Mircești – Săbăoani – 10 km; Săbăoani – Roman – 15 km; în total: 110 km de la Iași la Roman.
2. Depoziția acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 41 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține). Triandaf a mințit în legătură cu cererea sa de a fi eliberat din funcție. El a făcut parte din unitățile de jandarmi și a fost numit în funcție de comandantul forțelor de jandarmerie din județul Iași, colonelul Bădescu, care era subordonat Inspectoratului General al Jandarmeriei din Ministerul de Interne, și nu Marelui Stat-Major sau Marelui Cartier General. După cum am menționat, în depoziția sa din septembrie 1941 nu există nici o referință privind cererea sa de a fi eliberat din funcția de comandant al „trenului morții”. „Vagoanele au fost deschise până la ultimul”, a declarat Triandaf în anul 1945, „și în cursul acelei nopți toate cadavrele din tren au fost scoase”. Acesta a fost tot tratamentul „medical” acordat evreilor. Numai dimineața, a adăugat el, s-a împărțit evreilor apă și pâine. S-a dat apă evreilor numai în câteva vagoane, nu în toate! Majoritatea evreilor n-au băut apă până la Roman.
3. Depoziția lui Virgil Simulescu (vezi *supra*, p. 279, nota 3), pp. 43-43b (sublinierile îmi aparțin).

într-un singur vagon. Apa – atât de scumpă – nu a fost dată până la Roman. Dar această descriere a unui ofițer de la Marele Cartier General a confirmat depozițiile evreilor privind starea trenului, care până la Roman a fost comandat de Triandaf. La Roman, alți români cu funcții importante, care n-au fost implicați în atrocități, au confirmat starea evreilor deținuți.

În iulie 1948, în depoziția făcută sub jurământ înainte de pronunțarea sentinței, maiorul Spiru Gherasim a confirmat că la Săbăoani nu s-a dat apă evreilor. Trenul, a spus de data aceasta Gherasim, a fost garat fără locomotivă, pe o linie părăsită. „De la o distanță de 150 metri nu se putea merge decât cu batista la nas din cauza mirosului de cadavre.” Triandaf i-a spus „că nu are hrană nici pentru oamenii de pază și că e ținut în gara Săbăoani fără locomotivă. Evreii cereau pe fereștruci apă. *Apă nu le da nimeni*”. Gherasim s-a înapoiat la Roman și a raportat situația la Marele Cartier General – generalului Tătăranu. De data aceasta, ofițerul și-a amintit că de fapt a acționat din ordin și cu deplină autoritate. Generalul Tătăranu, aflat și el la Roman, l-a împuternicit să ia măsurile necesare (deci Gherasim a acționat în numele Marelui Cartier General și nu s-a oferit „voluntar” să trateze chestiunea „trenului morții”, așa cum afirmase în 1945):

Am ordonat ca trenul baie de la compania sanitară [la Roman] să fie imediat pus în funcțiune. Am anunțat Comunitatea din Roman să aducă medici și ajutoarele necesare. Am trimis locomotiva din Roman să aducă trenul din Săbăoani trăgându-l pe linia companiei sanitare¹.

În ultimul moment, înainte de pronunțarea sentinței în procesul criminalilor de la Iași, Gherasim (atunci locotenent-colonel) a confirmat că „trenul morții” a fost abandonat în stația Săbăoani, că, exceptând un vagon sau două, nu s-a distribuit apă evreilor, că trenul mai răspândea încă la mare distanță miros de cadavre, că hotărârile cu privire la „trenul morții” au fost luate la nivelul șefului adjunct al Marelui Cartier General și că singurul „ajutor” pe care urmau să-l acorde evreilor era îmbăierea, evreii din Roman fiind cei cărora li s-a cerut să se ocupe de acest lucru.

Aproape toate depozițiile militarilor și medicilor militari cu privire la Săbăoani au fost mincinoase. În afară de un vagon sau două, nu s-a dat apă evreilor. Când au ajuns la Roman, aproape că nu au fost în stare să bea apă din cauza deshidratării (vezi *infra*, pp. 284-285)².

Debarcarea cadavrelor în stația Săbăoani s-a făcut de data aceasta în noaptea de 2/3 iulie 1941, precum ceruse Simulescu să se facă la Mircești. Toate vagoanele au fost deschise, iar o comisie de medici „a examinat starea sanitară a trenului”. Toate cadavrele au fost azvârlite afară, însă când trenul a sosit – a doua zi, la ora 2.30 – la Roman, din nou existau cadavre. La debarcarea lor a ajutat și plutonul de jandarmi care venise de la Roman la Mircești și a însoțit „trenul morții” până la Săbăoani³.

1. Depoziția sub jurământ a șefului secției de transporturi din Marele Cartier General, Spiru Gherasim, la ședința Tribunalului din București, 22 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 597 (USHMM, microfilm 47).
2. Singura depoziție despre o distribuie de apă și pâine în stația Săbăoani îi aparține lui Aristide Rauch, și este considerată o depoziție demnă de încredere. Rauch a declarat că în fiecare vagon s-a cerut să se comunice câți evrei au rămas în viață; „apoi a venit cu căldări cu apă și câni mari și au început să dea tuturor. Doi din vagonul nostru au băut fiecare cel mult 3 câni de acestea însă la un moment dat au început să verse toată această apă băută [atât de] repede. După ce ni s'a dat și câte o pâine, trenul a plecat mai departe și s'a oprit... la Roman” (*ibidem*, vol. 30, p. 83, copie USHMM, microfilm 48). Bazându-ne pe această declarație, se poate spune că într-un vagon sau două s-a dat apă, dar majoritatea evreilor nu au primit apă nici la Mircești și nici la Săbăoani, după cum se stabilise când „trenul morții” a staționat la Roman (vezi *infra*, pp. 287-288).
3. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf (vezi *supra*, pp. 277, nota 1), p. 41.

În ceea ce privește înhumarea, la Săbăoani s-a realizat imposibilul : s-a executat ordinul Marelui Cartier General pe care jandarmii nu reușiseră să-l îndeplinească la Mircești – îngroparea în cursul nopții. La dispoziția comandantului Legiunii de jandarmi din Roman, Ștefănescu, comandantul postului local de jandarmi, sergentul-major Cipoiu, a plecat cu mașina să caute gropari și un teren pentru îngropare, la ora 21.30, și l-a găsit pe primarul satului, Frantz Perea :

Mi-a spus să mă urc în mașină cu el, să mergem spre gară. M'am urcat, ajunși în gară, am văzut un tren lung cu vagoane închise și oameni care sbierau „apă” și „aer”. Acolo am văzut un maior de la jandarmi, Ștefănescu, comandantul Legiunii de jandarmi Roman, și mi-a dat ordin să scot niște oameni [la lucru] căci am de îngropat niște morți.

M-a întrebat unde poate să fie un loc pentru îngropat. Mi-a spus că la cimitir[ul satului] nu se poate. L-am întrebat mirat de ce nu se poate, dacă sunt oameni trebuie îngropați unde sunt și ceilalți. Mi-a răspuns că aceștia trebuie să fie îngropați în cimitirul cailor și atunci m'a luat cu dânsul să căutăm un loc pe câmp¹.

Cei doi au plecat cu mașina noaptea să caute un loc pentru îngropare – l-au găsit pe o colină, la un kilometru și jumătate de gară. Primarul s-a înapoiat cu mașina în sat și a început să trezească țărani și să-i mobilizeze pentru misiune : „S'a săpat două gropi de circa 12 metri lungime, vreo 4 metri lățime și adâncă de vreo 2 metri. Când prima groapă a fost gata, un camion escortat de soldați a început să care cadavrele”. Jandarmii au călătorit cu camioane, după modelul voiajului făcut de soldați la Târgul Frumos. „Cadavrele au fost aruncate unele peste altele” și, în sfârșit, au fost acoperite cu pământ. Sergentul-major Cipoiu i-a spus primarului că au fost cca 180 de cadavre. A mințit, după cum a mințit și comandantul Legiunii de jandarmi când a raportat acest număr. Triandaf a menționat în septembrie 1941 că operațiunea de debarcare a cadavrelor a fost executată la ordinul maiorului Simulescu „de la Marele Cartier General” și a continuat toată noaptea : „S'a dat jos din vagoane aproximativ 300 cadavre”². Primarul satului a adăugat că jandarmii au interzis locuitorilor satului să se apropie de gară – „Munca aceasta [îngroparea] a durat de la orele 10.30 seara și până dimineața”³.

Obiectivele trimisului Marelui Cartier General au fost îndeplinite în totalitate : cadavrele au fost îngropate noaptea ; sătenii au fost ținuti departe de tren ; locul îngropării a rămas fără indicație, contopindu-se în cele din urmă cu peisajul înconjurător. Doar într-o singură chestiune a eșuat Simulescu : evreii au fost totuși îngropați pe câmp și nu în cimitirul de cai.

Se știe că împreună cu cadavrele au fost îngropate și hainele, care mai înainte fuseseră aduse separat. Comandantul postului local de poliție a îngropat și lista nominală, pregătită conform unor documente găsite parțial în hainele victimelor. De asemenea, s-a aflat mai târziu că un număr de câteva zeci de cadavre au fost coborâte în gara Hălăucești – o stație înainte de Mircești. Potrivit afirmațiilor unuia dintre fruntașii Comunității din Roman, avocatul Ușer Beram, la Hălăucești, Mircești și Săbăoani au fost îngropați aproximativ 700 de evrei – număr care corespunde aproape cu cel din rapoartele oficiale ale lui Triandaf⁴. „Regimul sub care erau tratați acești deportați a fost impus de Ministerul de

1. Declarația lui Frantz Perea (primar în Săbăoani) la Tribunalul Poporului din București, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 57.

2. Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941, p. 336.

3. Declarația primarului din Săbăoani (vezi *supra*, nota 1).

4. Depoziția lui Ușer Beram (vezi *supra*, p. 278, nota 3), pp. 63-63b.

Interne”, a declarat maiorul Gherasim, în încercarea de a absolvi Marele Cartier General de răspunderea pentru „trenul morții”¹.

La 3 iulie, ora 14.30, s-a încheiat a doua etapă din planul de lichidare a evreilor din Iași. Trenul a intrat în gara Roman, pe linia companiei sanitare. „Călătoria groaznică cu două stații înainte și trei înapoi către necunoscut”² (după cum a caracterizat-o unul dintre evrei) a luat sfârșit. Pe platforma din fruntea trenului era atârnat un cadavru – cadavrul tânărului Jac Teitler. Era unul dintre fiii Paulei Teitler, care ceruse să fie arestată în ziua pogromului pentru a-și găsi fiii și i-a căutat printre mormanele de cadavre însângerate stivuite în curtea Chesturii.

Încă din vara anului 1941, secretarul Comunității din Roman, avocatul Beram, a reușit să cumpere fotografii făcute de un german din organizația *Todt* de-a lungul rutei parcurse de tren între Iași și Roman, inclusiv în stații intermediare. În septembrie 1941, el a predat fotografiile președintelui Federației Uniunilor de Comunități, Filderman, „cu ocazia convocării reprezentanților comunităților la București pentru subscrieri la Împrumutul Reîntregirii”. După afirmațiile martorului, Filderman a transmis fotografiile Ambasadei Elveției la București³.

„Rebelii” la Roman

Marele Cartier General a ordonat deschiderea trenului la Săbăoani, Marele Cartier General a dispus continuarea călătoriei spre la Roman; Marele Cartier General a aprobat cererea de înlocuire a tuturor vagoanelor cu un tren nou, „pentru că era imposibil de dezinfectat trenul, pentru ca să se poată face [în continuare] călătoria în bune condițiuni”, prefectul de la Roman fiind însărcinat să conducă toată operațiunea. Dar, a adăugat prefectul, nu era necesar să se raporteze în scris despre această activitate, „deoarece un delegat al Marelui Cartier General asista aproape permanent la această operațiune”. Prefectul a raportat *verbal* generalului Tătaranu despre desfășurarea operațiunii, până la terminarea ei⁴. Așa a descris starea trenului – nu situația evreilor – prefectul județului Roman, generalul Romulus Stănescu, în iulie 1945. Marele Cartier General a stabilit deci că nu se putea continua călătoria prin țară cu o calamitate ecologică – prin urmare, trebuiau descărcate și îngropate toate cadavrele, și spălați trenul și evreii. Și deoarece trenul nu putea fi „spălat”, fiind prea murdar, a acceptat să-l schimbe, dar a ordonat continuarea cu orice preț a drumului spre destinație. Ca și la Târgul Frumos și la Roman, Marele Cartier General a ordonat Comunității evreiești să acorde asistență deținuților – și, după cum vom vedea, a alocat întregii operațiuni câteva ore; mai precis, de la sosirea trenului în gară, la ora 14.30, și până la intrarea în vigoare a stării excepționale pentru

1. Vezi *supra*, p. 274, nota 1 (p. 42).

2. Declarația lui Samoil Boghen la Comunitate, depusă la Poliția din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 410b (USHMM, microfilm 43).

3. Privire generală a secretarului Comunității din Roman, avocatul Ușer Beram, despre Comunitatea din Roman în perioada prigoanei, fără dată (1959), Arhiva Yad Vashem, 033-877, p. 13.

4. Depoziția generalului Romulus Stănescu (prefectul județului Roman) la Tribunalul Poporului din București, 11 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 64 (USHMM, microfilm 43) (sublinierea îmi aparține).

evrei, la ora 18.00. Responsabilul direct al operațiunii a fost adjunctul șefului Marelui Stat-Major, generalul Nicolae Tătăranu. Deși nu s-a spus, în spatele schimbării tratamentului față de „rebelii din Iași” s-a aflat grija de a preveni o încrucișare a „trenului morții”, care răspândea o duhoare puternică, cu trenul lui Antonescu și al Marelui Cartier General. Trenul Marelui Cartier General staționa atunci, și el, la Roman, în drum spre Iași. Nu s-a dat nici un ordin privind încetarea „disciplinei apei”, acest mijloc de lichidare încetând la Roman, în mare măsură datorită unei inițiative curajoase a unei românce care s-a aflat în fruntea filialei locale a Crucii Roșii (vezi *infra*, pp. 288 *sqq.*). Un număr de factori au determinat ca la Roman, „pasagerii” evrei ai trenului să nu aibă parte de „tratamentul” de la Târgul Frumos. Totul putea să fie la fel: și la Roman au fost coborâte cadavre, și aici Comunitatea a primit ordin să-i ajute pe deținuți, și aici au existat funcționari și ofițeri care au vrut să facă rău și să saboteze. Însă, cu cât „trenul morții” se îndepărta mai mult de Iași, cu atât se aflau în jurul său din ce în ce mai puțini militari și civili cu funcții de răspundere care aveau cunoștință de secretul pregătirii pogromului – care știau secretul planului de lichidare a populației evreiești din Iași. Pogromul a fost planificat și pregătit de o secție a Marelui Cartier General și de un birou din Serviciul Special de Informații. Acesta a fost un secret pe care nu-l știau toți cei cu funcții de răspundere din zonele prin care a trecut „trenul morții”. Pentru aceștia era suficient că în tren se aflau arestați rebeli iudeo-comuniști care au deschis focul împotriva soldaților români și germani din Iași pentru ca ura naturală pe care o trezeau dușmanii națiunii românești să-și facă efectul. Nu ca la Iași, la Târgul Frumos și în celelalte stații, la Roman s-au întâlnit două extreme ale aceleiași afaceri – decidenții și deținuții: Marele Cartier General, prin adjunctul șefului Marelui Stat-Major, și un șef de secție și un șef de birou care-i sunt subordonați, și supraviețuitorii trenului – pe care acești ofițeri l-au creat și i-au urmărit deplasarea.

Tot ceea ce prefectul Romanului și-a amintit în 1945 despre tren a fost că „cu ocazia debarcării evreilor din vagoane s’au găsit un număr de cadavre, nu știu precis câți”. Prefectul nu mai știa precis dacă au fost urcați din nou în vagoane toți evreii, sănătoși sau bolnavi. „Știu numai că au fost reîmbarcați toți cei sănătoși”¹ – amănunt care, desigur, nu era corect, întrucât au fost urcați și muribunzi. Ca de obicei, evreii au ținut minte mai multe lucruri. În gară s-au aflat patru delegați ai Comunității și trei medici evrei, medici români, sanitari și soldați din Compania sanitară nr. 4. La 3 iulie, la ora 14.30, trenul s-a oprit pe peronul companiei sanitare, în afara câmpului vizual al pasagerilor sau al trecătorilor. Cu circa trei ore mai devreme, unul dintre fruntașii Comunității, David Laufer, a fost chemat la statul-major al Armatei a 3-a, iar un colonel a cerut Comunității să pregătească lenjerie și alimente pentru trenul cu evrei din Iași, în care se află „între ei și câțiva morți”, fără a-i descrie pe acești evrei ca rebeli care au tras în armată. Comunitatea a primit aprobarea să trimită nu mai mult decât patru reprezentanți care să fie prezenți pe peron:

La deschiderea vagoanelor, s’a văzut un spectacol îngrozitor, morții erau amestecați cu cei vii, nu mai puteau să răsuflă și să comunice decât prin semne, cereau apă. S’a început coborârea celor care mai erau în viață, care prezentau un aspect jalnic, aproape complet dezbrăcați, plini de sânge pe corp și cu fețele înnebunit de groază, încât abea puteau să se miște².

1. *Ibidem*, p. 64b.

2. Declarația sub jurământ a lui David Laufer la Tribunalul Poporului din București, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 62.

Dr. Avram Iosef a constatat că evreii care au coborât din tren

erau plini de sânge și cu mari plăgi, din care supurau. Aceste răni proveneau din lovituri de corpuri contondente, toți erau amețiți, încât abea puteau să se mențină pe picioare¹,

„ei neputând să deschidă gura ca să bea apă”, a adăugat dr. Leon Herșcu, medic evreu din Iași care fusese mobilizat la compania sanitară din Roman². De fapt, nimeni nu le-a permis medicilor evrei și români să dea apă evreilor. A fost o reacție spontană a medicilor la vederea unor ființe umane care au fost umilite până la extrem, ceea ce nu a fost pe placul a doi căpitani din Armata a 3-a: „Acești căpitani... m’au amenințat cu revolverele întinse că mă împușcă pe motivul că dau apă la comuniștii ieșeni, învinuindu-mă că sunt un comunist deghizat în haine militare”, a adăugat dr. Herșcu. Cei doi medici români i-au tratat pe evrei cu devotament. Așa a procedat căpitanul dr. Nițulescu din Iași, chiar și dr. Nicolae David, care, „deși era legionar notoriu, totuși la Roman a salvat multe vieți omenești spunând că aici nu face politică și își face serviciul de medic”, după afirmațiile unui evreu din Iași care l-a identificat³.

Medicii evrei mobilizați să lucreze în Spitalul militar din Roman (Z.I. 446) – trei din Iași și cinci din alte localități – s-au dus imediat în gară când au aflat de sosirea unui tren cu „evacuați din Iași”, cum au denumit autoritățile din Roman „trenul morții”: „Ne-am prezentat imediat ca să dăm ajutoare medicale dar am fost îndepărtați de baionetele jandarmilor comandați de Triandaf și amenințați cu împușcarea dacă nu ne depărtăm”. Doi medici români cunoscuți ca membri marcanți ai Mișcării legionare din Iași – dr. Nicolae David și dr. Poliacu –, dr. Iulius Nițulescu și trei medici evrei care fuseseră și ei mobilizați în rețeaua medicală românească au fost printre cei care au acordat ajutor.

Cum am menționat anterior, medicii români au făcut cât au putut pentru a veni în ajutorul evreilor, inclusiv cei doi care erau cunoscuți ca fiind membri ai Mișcării legionare (dr. Poliacu a fost primar al Iașiului în timpul regimului legionar, între septembrie 1940 și ianuarie 1941). „Asistența medicală”, a notat un medic evreu căruia nu i s-a permis să se apropie de evrei, „s’a rezumat la o baie făcută cu apă rece la baia Companiei 4 sanitare și la deparazitarea efectelor, fiind lăsați toată noaptea goi, să doarmă afară”⁴ (dr. Alter nu știa că hainele evreilor fuseseră arse în întregime – vezi *infra*, pp. 294-295).

Evreilor din Roman și locuitorilor din oraș li s-a interzis să se apropie de tren și să le dea evreilor apă sau hrană, așa cum s-a procedat și la Târgul Frumos. Președintele Comunității, dr. Berthold Rorlich, a alergat de la comandantul Armatei a 3-a, generalul Petre Dumitrescu, la prefectul județului, și el general, în încercarea de a primi aprobarea pentru deschiderea vagoanelor și acordarea de ajutor – fără să știe că Marele Cartier General hotărâse deja deschiderea ușilor și spălarea evreilor. Printre evreii din Roman s-a răspândit între timp zvonul că în garile din apropierea Romanului au fost azvârlite

1. Declarația sub jurământ a lui Avram Iosef (medic) la Tribunalul Poporului, 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 63.
2. Depoziția Leon Herșcu (medic) la Tribunalul Poporului din București, 18 mai 1945, *ibidem*, p. 68.
3. Depoziția sub jurământ a lui Moise Grinberg la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 211b (USHMM, microfilm 47).
4. Declarația lui Adolf Alter (medic), din Iași, la Tribunalul Poporului din București, 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 75 (USHMM, microfilm 48). Depoziția sub jurământ a lui Iulius Nițulescu (medic) la Tribunalul din București, 18 iulie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 681 (USHMM, microfilm 47).

sute de cadavre de evrei, care au fost jefuite fără să fie îngropați. Dr. Alter, căruia nu i s-a permis să se apropie de tren, a văzut de la distanță deschiderea vagoanelor :

Au ieșit oameni aproape goi, înnebuniți de sete și de căldură. S-au tăvălit prin bălțile cu noroi ca porcii, ca să-și potolească senzația de arsură a pielii. Mirosul de cadavre răspândit din aceste vagoane s-a resimțit până în centrul Romanului, care era la un kilometru de gară¹.

Medicii evrei originari din Iași, Leon Herșcu și Mozes Himelbrand, care, după cum am spus, erau mobilizați la compania sanitară, au primit permisiunea să acorde ajutor – care a însemnat, înainte de toate, apă, injecții cu cofeină și alifii calmante cu camfor. Consimțământul autorităților pentru acordarea câtorva cuburi de zahăr și a unui pahar cu apă fiecărui deportat obținut după multe intervenții ale președintelui Comunității, Rorlich, cu toate că este posibil ca delegații Marelui Cartier General să fi hotărât dinainte să li se dea apă evreilor din tren. Oricum, comandantul Armatei a 3-a și autoritățile locale i-au lăsat pe frunții Comunității să alerge și să implore, până „s-au convins” și „au consimțit” să permită acordarea apei, zahărului, îmbăierea și schimbarea vagoanelor – fără a dezvălui că, poate, primiseră ordin să procedeze astfel. Acest amănunt nu poate fi clarificat, deoarece toți românii implicați în staționarea trenului la Roman au mințit în depoziții și la anchete. Un singur lucru este clar, mai presus de orice îndoială : nici o persoană dintre cele implicate în odiseea trenului la Roman nu a permis răniților și muribunzilor să rămână în oraș și să fie internați în spitalele de stat sau în cele militare ori în spitalele Comunității. Au fost urcați din nou în vagoane, dar de data asta cu o căldare cu apă în interior.

Au fost imbarcați și muribunzii, deși la Roman exista un spital unde acești oameni puteau fi internați, a scris unul dintre evrei². Acesta a crezut că medicii se fac vinovați de neinternarea celor grav răniți și a muribunzilor, dar nu așa au stat lucrurile. Marele Cartier General a fost cel care a hotărât atitudinea față de deținuții din „trenul morții”, iar această politică nu a inclus salvarea vieții sau sentimente de compasiune față de evrei :

Faptul că și după plecarea din Roman s’au găsit cadavre în tren se datorește faptului că la Roman au fost reîmbarcați toți evreii, fără ca să fie reținuți cei ce se găseau în stare proastă de sănătate și mai ales acei care ar fi putut să se fi îmbolnăvit din cauza faptului că după debarcarea lor din tren au fost parte îmbăiați, hainele li s’a ars și goi sau foarte sumar îmbrăcați au rămas în curtea companiei sanitare o zi și o noapte în frig³.

Cine a fost răspunzător de „nerămânerea” la Roman a bolnavilor și muribunzilor, și de ce n-au fost internați ? Nu se poate pune o astfel de întrebare, deoarece în caz contrar trebuia recunoscut faptul că a existat o politică de lichidare a evreilor, la care a luat parte și Triandaf. Jandarmii lui Triandaf nu și-au pus o asemenea problemă legată de formulare, cu scopul de a evita asumarea răspunderii. Unul dintre evreii din trenul lui Triandaf a descris reacțiile jandarmilor la implorările evreilor de a deschide ușile în drum spre Roman, pentru că se sufocă. În acest vagon rămăseseră în viață, până la Roman, 9 evrei din 140 :

1. Declarația lui Adolf Alter (medic), *ibidem*.
2. Declarația lui Solomon Pollac în favoarea lui Triandaf, Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 51, p. 97b (USHMM, microfilm 43).
3. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Triandaf (vezi *supra*, p. 280, nota 2), p. 38.

Am început a bate nebuni în pereții vagonului să se deschidă și să se scoată morții. Soldații ne răspundeau să mai așteptăm, *să mai moară dintre noi și ne vor deschide ușa*¹.

Deci internarea răniților și a muribunzilor la Roman contravenea obiectivului „excursiei” organizate cu „trenul morții”. Dar Triandaf a atins, fără să vrea, un alt aspect al „ajutorului” dat la Roman: cum s-a întâmplat ca până și o măsură luată cu bune intenții – deschiderea vagoanelor și îmbăierea evreilor – să provoace în cele din urmă, din cauza aceluiași scop premeditat de lichidare a evreilor din Iași, moartea altor zeci de oameni (vezi *infra*, pp. 294-297).

Apă la Roman

Cu toate încercările de a convinge Tribunalul că în drum spre Roman s-a dat apă evreilor în stațiile Târgul Frumos, Mircești și Săbăoani, după cum au descoperit medicii și autoritățile la Roman, deshidratați, acoperiți cu răni purulente, iar parte dintre ei nu au fost în stare să bea apă din cauza uscării esofagului. Avocatul Ellas Wachtel, membrul unei cunoscute familii de filantropi, el însuși o persoană marcantă în Comunitatea din Iași, a înnebunit în timp ce trenul aștepta să intre în Roman, pe când staționa în câmp, deoarece nu a mai putut suporta setea:

A zărit un soldat german și i-a oferit bani pentru a i se da apă. Banii i-a luat dar apă nu s'a adus. El a avut un acces de nebunie, a scos o grămadă de bani pe care i-a rupt și pe urmă a sărit din vagon și a murit².

La Mircești, a declarat unul dintre evreii aflați într-un vagon care nu a fost deschis la Târgul Frumos, a fost deschis vagonul și au fost coborâți morții – dar „*până la Roman nu am băut apă... Pe drum de la Iași până la Mircești n'am avut aer*”³. Starea de descompunere fizică și sufletească în care s-au aflat evreii care au ajuns vii la Roman a fost descrisă foarte bine de inginerul Marcel Perlaf, pe atunci un tânăr de 25 de ani:

Rănilile mele intraseră în putrefacție ca și pelița dela degete, iar la un deget al mâinei drepte am avut o rană, care nu știu cum am căpătat-o în care aveam viermi. La un moment dat aveam impresia că voi intra în putrefacție cu totul⁴.

Medicii evrei care au oferit apă deținuților din tren în momentul în care au fost coborâți din vagoane au observat imediat că supraviețuitorii voiau să bea apă cu toate puterile, dar le era greu. Triandaf a refuzat să permită apa în timpul debarcării cadavrelor

1. Declarația lui Șmil Moise consemnată de reprezentanții Comunității din Iași, București, 9 septembrie 1944, *ibidem*, vol. 42, p. 402 (USHMM, microfilm 43) (sublinierea îmi aparține).
2. Declarația lui Ghidale Cauffman la Comunitatea din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, p. 405.
3. Depoziția sub jurământ a lui Avram Marcovici la Curtea de Apel din București, 3 ianuarie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 203.
4. Declarația lui Marcel Perlaf la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 11 (USHMM, microfilm 48).

în stația Săbăoani, cu câteva ore înainte de a se fi permis evreilor să bea la Roman, când au fost coborâți morții din vagoane : „La coborârea cadavrelor au asistat printre alții și slt. Triandaf pe care îl cunoșteam din Iași că era magistrat. La rugămintile noastre de implorare ca să ni se dea puțină apă, ne-a promis că ne va da licoarea binecuvântată *în lagăr*”. Iar când li s-a permis la Roman, a adăugat același evreu, după ce delegații Comunității veniți în gară „ne-au adus apă, zahăr și alimente, de care nu ne-am putut folosi deoarece gâtleurile noastre erau încă lipite și uscate, doar apa a mai putut pătrunde prin esofag”¹.

Medicii au stabilit că este interzis să li se dea să bea cât vor, ci numai o cantitate mică. „Mi s’a dat o jumătate cană de apă și ceva zahăr”², a spus un evreu căruia i-a părut rău că nu i s-a dat mai mult. „Mulți au murit bând apă”, și-a amintit altul³. „N’au putut să deschidă gura ca să bea apă”, a rezumat chestiunea dr. Leon Herșcu⁴.

Se poate stabili cu certitudine că acceptul autorităților de a se da apă evreilor din „trenul morții” la Roman a împiedicat lichidarea aproape totală a evreilor din tren. Pierderile până la Roman au fost cuprinse între 30% și 95% dintre evreii din fiecare vagon⁵.

Viorica Agarici

Mulți români au încercat după război să-și aroge schimbarea ordinului de a permite să li se dea apă evreilor, înțelegând că a fost un eveniment important și semnificativ, o manifestare de clemență față de candidații la exterminare. De fapt, acei români n-au înțeles că orice recunoaștere a unei „fapte bune” însemna și o mărturisire a „faptei rele”, a ordinului de a-i lichida pe evreii din tren prin interzicerea apei. Un singur lucru este incontestabil: președinta filialei locale a Crucii Roșii din Roman, Viorica Agarici, a intervenit, din motive pur umanitare, pe lângă comandanții Armatei să li se permită evreilor să primească apă. Acest fapt a fost atât de neconceput în ochii evreilor din Roman, în ochii supraviețuitorilor (când au aflat despre asta) și apoi în ochii evreilor din întreaga Românie, încât s-au înfiripat diverse legende cu privire la el. Astfel, o simplă acțiune de îndeplinire a unei datorii omenești și chiar creștinești s-a transformat într-o faptă de înalt eroism a unei femei mărunte și firave, care s-a confruntat cu militari răi la inimă și i-a învins⁶. Adevărul, ca de obicei, se află undeva la mijloc – dar indiscutabil

1. Declarația lui Samoil Boghen la Comunitatea din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 411b (USHMM, microfilm 43).
2. Adresă a lui David Bandel către Tribunalul Poporului, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 339.
3. Proces-verbal de la anchetarea lui Beniamin Abramovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din Iași, *ibidem*, vol. 30, p. 94 (USHMM, microfilm 48).
4. Vezi *supra*, p. 285, nota 2 (p. 68).
5. La Roman s-a putut face un bilanț intermediar al numărului de supraviețuitori din fiecare vagon, deoarece după aceea evreii au fost urcați în vagoane curate, într-o nouă ordine. Datele cu privire la numărul de supraviețuitori diferă de la un vagon la altul. În continuare, câteva date despre numărul de supraviețuitori comparativ cu numărul evreilor din vagon: 68/100, 76/100, 35/85, 20/120, 10/110, 14/100, 3/120.
6. Despre aceasta, vezi: „Elogii pentru o nobilă doamnă”, *Curierul Israelit*, 19 noiembrie 1944; „Un om în vremuri de neomenie: Viorica Agarici”, *Revista Cultului Mozaic*, nr. 432, 15 martie 1979; „Poporul evreu nu uită binefăcătorii săi: Viorica Agarici a smuls din ghearele morții peste o mie de evrei”, *Revista Cultului Mozaic*, nr. 532, 15 iunie 1983.

este faptul că într-o perioadă de negare totală a existenței evreiești și de participare activă numeroasă, din toate straturile sociale ale poporului român, la lichidarea minorității evreiești, o româncă a crezut încă în valorile umanismului și a cerut să fie aplicate și evreilor.

„Trenul morții” a intrat în stația Roman la ora 11, înainte de amiază, așa cum a notat Triandaf în raportul său autentic. Între 11.00 și 14.30, în timp ce trenul a fost remorcat spre peronul companiei sanitare din gară, s-a petrecut drama în centrul căreia s-a aflat Viorica Agarici. Pe peroanele gării se aflau femei și fete românce membre și activiste ale Crucii Roșii Române, care așteptau, ca de obicei, sosirea trenurilor cu răniți de pe front și a trenurilor cu soldați care plecau spre front, și care veniseră „să împartă alimente și băuturi soldaților în trecere”¹. Când au remarcat femeile și au identificat însemnele Crucii Roșii (bereta cu cruce și o banderolă pe mânecă), evreii care erau atârnați pe grilajul vagoanelor au țipat – „Crucea Roșie, apă!”. Jandarmii au refuzat să răspundă rugămintii spontane de a primi apă. Riposta dnei Agarici o publicăm după mărturia ei din anul 1945:

M-am dus la gară; am vorbit cu comandantul militar al gării despre acest lucru, mi-a spus că nu este voie să dăm apă la oameni [aceia]. Atunci m'am adresat d-lui colonel Graur, comandantul garnizoanei [din Roman], i-am spus că Crucea Roșie este împiedicată a-și împlini misiunea. Dsa mi-a spus că nu poate dispune singur ci trebuie să întrebe [pe] un superior al dlui. M-am dus cu dânsul în mașină, ne-am dus la Cercul Militar unde la acea dată lua masa dl General Tătăranu, care a autorizat să se dea apă la oameni. M-am întors la locul unde trenul [era] oprit și am spus că avem ordin [care permite] să dăm apă la oameni².

Nu există nici un motiv de a se pune la îndoială această declarație. În decurs de trei ore și jumătate, până la obținerea aprobării, nu s-a dat apă. Evreii primiseră între timp dispoziție să arunce cadavrele afară, și nimănui nu i s-a permis să le dea apă, până ce dna Agarici s-a înapoiat cu aprobarea de la însuși adjunctul șefului Marelui Cartier General.

Când a fost întrebat despre amestecul său în soarta evreilor din „trenul morții”, generalul Tătăranu a pretins că s-a aflat într-adevăr atunci la Roman, cu Marele Cartier General, dar a aflat „doar întâmplător... că se află un tren în gara Roman cu evrei” și că trenul „merge, din ordinul Mareșalului, direct la Călărași, și nu are voie a se opri”. Când a aflat, iar din întâmplare, că în tren sunt morți, „am dat ordin Crucii Roșii și Comunității [evreiești] să dezinfecteze trenul, cu toate ordinele contrarii”. Este adevărat, a adăugat Tătăranu, că trenul lui Antonescu se afla atunci în apropiere de Roman, dar el [Tătăranu] nu a știut nimic despre pogrom:

În tot timpul cât a durat pogromul de la Iași, nimeni nu mi-a adus la cunoștință nimic despre cele ce se petrec și nici chiar după terminare[a pogromului] nu mi s'a raportat nimic, probabil că rapoartele s'au făcut direct Mareșalului³.

1. Scrisoarea lui Moise Schwartz, unul dintre fruntașii Comunității din Roman după război, către autor, Ramat-Gan, aprilie 1986, p. 4 (a fost predată la Yad Vashem; se află în colecția „România”, 0-11).
2. Declarația Vioricăi Agarici la Tribunalul Poporului din București, 26 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 38, p. 59 (USHMM, microfilm 43). Dna Agarici era pe atunci (1941) o personalitate cunoscută în România, datorită succeselor militare ale unuia dintre fiii ei, aviator militar care doborâse câteva avioane sovietice. Presa a publicat ode în cinstea lui, pornind de la faptul că numele Agarici rima cu cuvântul *bolșevici*.
3. Depoziția lui Nicolae Tătăranu (general) la Tribunalul Poporului din București, 27 august 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 30b (USHMM, microfilm 47).

Când i s-a prezentat un raport al generalului Topor cu privire la pogrom (iar semnătura sa confirmă faptul că l-a citit) în care era notat că pretorul-șef al Armatei, generalul Topor, i-a raportat lui Tătăranu despre situația de la Iași imediat după izbucnirea pogromului, la 29 iunie, Tătăranu a afirmat că „nu-și reamintește” să fi primit asemenea rapoarte, dar a confirmat că raportul este autentic¹. Generalul Tătăranu a mai recunoscut că împreună cu el s-a aflat atunci colonelul Dinulescu, șeful Secției a II-a a Marelui Cartier General. „Legătura între Marele Cartier General și între Serviciul Special de Siguranță, de la Președinția Consiliului de Miniștri se făcea prin colonelul Dinulescu”, care îi era subordonat². Dar în prezent se știe că Radu Dinulescu și Constantin Ionescu-Micandru, de la Serviciul de Informații de la Președinția Consiliului de Miniștri, au fost inițiatorii și planificatorii pogromului, Dinulescu fiind responsabil, printre altele, și cu „problema mișcării populației evreiești din Moldova”. De asemenea, se știe că Bădescu și Lupu, care au pus în practică pogromul, i-au raportat direct și în timp real generalului Tătăranu despre desfășurarea lui.

Numai cine a comandat operațiunea și a stabilit orarul „trenului morții” și atitudinea față de deținuți era împuternicit să anuleze ordinul de lichidare prin interzicerea apei. Printr-un ciudat concurs de împrejurări, micuța româncă a ajuns la cel care fusese însărcinat cu pogromul din partea lui Antonescu, în cadrul Marelui Cartier General. Oare Tătăranu hotărâse deja înainte (sub influența comisiei de medici care fusese la Săbăoani) să anuleze ordinul – cu alte cuvinte, înainte de sosirea trenului la Roman? Nu există un răspuns categoric la această întrebare. Fapt este că nici măcar pe peronul din Roman nu i s-a permis cuiva să dea apă evreilor. Medicii militari români au rămas, poate, cu impresia că peste puțin timp nu va mai fi cine să fie pedepsit în tren, și au raportat în acest sens generalului Tătăranu. Șeful comisiei medicilor militari, maiorul Simulescu, a pretins, cum am spus, în 1945, că a raportat unui șef de secție din Marele Cartier General despre „neomenia tratamentului la care au fost supuși evreii imbarcați în tren”³ – și se poate presupune că acest raport, cu alte formalități decât cele menționate în 1945, a fost predat imediat însărcinatlui cu „proiectul Iași”, generalul Tătăranu. Dar acest fapt, cum am spus, e doar o presupunere. De-a lungul timpului, când s-au clarificat mereu alte amănunte despre proporțiile măcelului premeditat din „trenul morții”, și generalul Tătăranu și-a schimbat atitudinea față de „momentul Roman”, adică aprobarea lui de a permite să se dea apă evreilor. În aprilie 1947, el a înaintat procurorului-șef o declarație în care a susținut că nu a avut nici o legătură cu pogromul. El nu s-a aflat atunci la Iași, ci la Marele Cartier General, la Roman – de la 2 iulie până la 13 iulie –, și s-a ocupat numai cu probleme operative; și chiar atunci misiunea lui s-a rezumat la transmiterea de ordine operative de la Mareșal și de la șeful Marelui Stat-Major, generalul Ioanițiu, forțelor de pe front – și cu toate astea, spune el, nu a știut despre toate hotărârile Mareșalului. Când a aflat „întâmplător” despre existența „trenului morții” la Roman, a intervenit:

Cu toate că ordinul Mareșalului era ca trenul să treacă direct la Călărași și nimeni nu are voie să se amestece [în problema lui], am făcut act de inițiativă și pe a mea răspundere, am ordonat

1. Depoziția lui Nicolae Tătăranu (general) la Tribunalul Poporului din București, 26 noiembrie 1945, *ibidem*, p. 31.

2. *Vezi supra*, p. 289, nota 3 (p. 30).

3. *Vezi supra*, p. 280, nota 3.

gării, Crucii Roșii și Comunității evreiești din Roman să purceadă la dezinfectarea imediată a trenului, îmbrăierea și echiparea deportaților și numai după terminarea acestor operațiuni am permis ca trenul să meargă mai departe. N-am fost niciodată tras la răspundere pentru măsura luată. Astfel am aflat despre nenorocitele evenimente de la Iași. De masacrele de la Iași nici azi nu știu nimic¹.

Tătăranu a mințit de-a lungul întregii declarații. Inspectorul Jandarmeriei din Moldova, colonelul Bădescu, și colonelul Lupu i-au raportat despre pogrom în timp real. Șeful Secției a II-a, colonelul Dinulescu, care a pregătit pogromul, îi era subordonat direct și se afla cu el la Roman. Pretorul-șef al Armatei române, generalul Topor, responsabil cu operațiunea de „curățire a terenului” în Basarabia și Bucovina, i-a predat un raport despre pogrom (după cum a recunoscut Tătăranu în anul 1945) – dar acest raport a dispărut, așa cum au dispărut toate documentele care implicau Marele Cartier General și pe Antonescu în organizarea pogromului. Și, în sfârșit, Tătăranu s-a aflat în legătură directă cu Antonescu în timpul evenimentelor, el fiind comandantul primului eșalon al forțelor românești pe front. Acum știm că generalul Tătăranu a fost implicat direct în punerea în practică a ordinului lui Antonescu de lichidare a evreilor din Odessa. Marele Cartier General i-a trimis ordinul secret al lui Antonescu de lichidare a 22.000 de evrei după explozia de la Comandamentul forțelor românești din oraș². Iar în ceea ce privește Romanul, inițiativa de a se îndura de evrei nu a fost a lui, ci a dnei Agarici, care venise la el să ceară îndurare, și a fruntașilor Comunității, care i-au implorat pe subalternii săi. Și încă ceva: Tătăranu nu a așteptat sfârșitul operațiunii pentru „a permite” trenului să-și continue drumul spre lagărul de la Călărași, ci a întrerupt-o după puțin timp (vezi *infra*). Într-o declarație din 1947, Tătăranu și-a contrazis afirmația că nu a știut despre tren și despre pogrom, deoarece în încercarea de a sublinia „inițiativa” sa, a dezvăluit existența unui ordin explicit al lui Antonescu, care a interzis generalilor orice intervenție în chestiunea „trenului morții”. Toate firele au dus spre generali din Marele Cartier General și spre Antonescu însuși. Este puțin probabil ca generalul Tătăranu să fi îndrăznit să acționeze în totală contradicție cu ordinul Conducătorului, care era în culmea puterii sale, și încă în problema „rebelilor” din Iași. Antonescu a interzis și tot Antonescu a fost cel care a permis să se dea apă evreilor. În zilele pogromului de la Iași, și după aceea, Marele Cartier General a condus acțiunile de lichidare a evreilor pe teritoriile eliberate și la Iași, iar toate celelalte autorități – Ministerul de Interne, Jandarmeria, Poliția, Direcția CFR, prefectii, primarii și alții – au executat ordinele fără ezitare. La 1 iulie 1941, șeful Marelui Cartier General, generalul Ioanițiu, a semnat ordinul de numire a generalului Dumitru Cărlăonț în calitate de comandant militar al orașului, s-a întâlnit cu el în gara din Iași și i-a explicat că misiunea lui este aceea de „a restabili ordinea și liniștea” în oraș în urma evenimentelor din 28-29 iunie (1941), „când evreii au tras cu armele din case în trupele germane și române ce mergeau spre front”³.

1. Declarația lui Nicolae Tătăranu (general) predată procurorului-șef, București, 2 aprilie 1947, *ibidem*, vol. 56, pp. 27-28.
2. Jean Ancel, *Contribuții la Istoria României, Problema evreiască 1933-1944*, Editura Hasefer, București, 2003, vol. II, partea I, p. 185 (în continuare: Ancel, *Contribuții*).
3. Al doilea memoriu al generalului Dumitru Cărlăonț, prezentat Tribunalului militar, fără dată (1946), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 51, pp. 52-53 (USHMM, microfilm 43). Cărlăonț a subliniat neimplicarea sa în pogrom și faptul că a sosit la Iași după terminarea lui. Ordinul de numire cuprindea cuvintele subliniate aici. Însă acest ordin a fost distrus și a fost înlocuit cu un document falsificat, prin care i se ordona lui Cărlăonț să asigure liniștea și să-i pedepsească pe

La 30 iunie 1941, Marele Stat-Major a transmis tuturor unităților militare ordinul generalului Antonescu în care se arăta că populația evreiască este implicată în acțiuni de sabotaj și atac contra soldaților români, dispunând executarea imediată a celor vinovați¹. Adjunctul șefului Secției a II-a a Marelui Cartier General, locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu, a trimis serviciului pretorial de la Marele Cartier General un comunicat secret în care se arăta, printre altele, că

în zilele de 28 și 29 [iunie] au avut loc la Iași incidentele provocate de iudeo-comuniști și când autoritățile au luat măsurile cunoscute : arestări, internare în lagăre, restricțiuni în circulație etc.²

Procuratura tribunalelor militare din România a rezumat atunci, în timp real, evenimentele principale de pe întinsul României în buletine care au cuprins informații adunate în urma activității Procuraturii militare în diverse tribunale. Aceste buletine erau înaintate Președinției Consiliului de Miniștri, Serviciului Special de Informații și judecătorilor militari. În buletinul care a cuprins activitatea din perioada 29 iunie – 5 iulie 1941 se arăta, printre altele :

În seara de 28/29 iunie 1941, aproximativ ora 20, în orașul Iași, în cartierele mărginașe și în centru, s'a produs o rebeliune de către iudeo-comuniști, trăgând asupra armatei și asupra autorităților [civile] focuri de armă și mitralieră. *Mișcarea a fost reprimată de armata română în colaborare cu armata germană*. Vinovații au fost executați pe loc. Ordinea a fost restabilită în ziua de 30 iunie 1941. Pentru a se preîntâmpina pe viitor asemenea evenimente, autoritățile militare au luat măsuri ca parte din evrei, din acei bănuși ca periculoși siguranței statului, să fie internați în lagăre. Rebeliunea din Iași, de la sfârșitul lunii iunie 1941, confirmă unitatea integrală ce există între iudaism și comunism. Pericolul acestei rase credem că nu este înlăturat, deși Mișcarea din Iași a fost reprimată. Se impun măsuri severe și oameni de încredere care să le aplice acolo unde eventual se vor mai constata [asemenea cazuri]³.

Acest buletin a fost pregătit de doi magistrați marcanți – președintele Tribunalului militar al Comandamentului 4 Teritorial, locotenent-colonelul Alexandru Burada, și adjunctul său, căpitanul Dumitru Pomârleanu. Aceste buletine săptămânale au cuprins principalele evenimente ale Siguranței în întreaga Românie, printre altele amintindu-se documente importante despre pogromul de la Iași, care, după toate probabilitățile, au

---

militarii care continuau să jefuiască ; Marele Cartier General către generalul Cărlăonț, ordinul de numire drept comandant militar al orașului Iași, 1 iulie 1941 (copie autorizată), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 89, p. 310 (USHMM, microfilm 36).

1. Dispoziția nr. 206820 a Armatei a 4-a către Inspectoratul Regional al Poliției din Iași, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 24, p. 384 (USHMM, microfilm 47).
2. Secția a II-a a Marelui Cartier General către serviciul pretorial, semnat de adjunctul șefului Secției a II-a, Gheorghe Petrescu, cu indicația de a cerceta problema permiselor de circulație emise de colonelul Lupu unor evrei și comunicatul secției despre pogromul de la Iași, 25 iulie 1945, *ibidem*, vol. 29, pp. 51-52 (USHMM, microfilm 48).
3. Buletinul informativ săptămânal despre activitatea din zilele 29 iunie – 5 iulie 1941, din colecția de buletine informative ale tribunalelor militare din anii 1941/1942 (copie), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 114, pp. 227, 228, 231 (sublinierea îmi aparține). Buletinele informative au fost distribuite de Procuratura militară după exemplul buletinelor asemănătoare pregătite de Ministerul de Justiție și predate lui Antonescu, începând din 16 aprilie 1941. În dispozițiile generale se arăta că buletinele trebuie să conțină, printre altele, informații despre ordinea și siguranța internă, despre activitatea politică, în special cu caracter subversiv, informații despre „mișcarea evreiască”, despre minorități și despre sectele creștine, despre starea de spirit în Armată, în rândurile funcționarilor de stat, funcționarilor din sectorul particular, muncitorilor și populației în general.

fost distruse către sfârșitul regimului antonescian. Din aceste documente inedite a ieșit la iveală legătura dintre pogromul de la Iași și Marele Cartier General, inclusiv Antonescu.

În Buletinul pentru săptămâna următoare, 7-12 iulie 1941, a fost citat pe scurt un raport secret al comisarului Poliției din Iași, Chirilovici, „asupra masacrului de la Iași” (așa apare în original!) – respectivul raport a dispărut, fiind înlocuit cu un altul. În raportul original – din care, repet, s-a păstrat doar un rezumat –, Chirilovici a accentuat că în zilele masacrului a păstrat permanent legătura cu comandantul diviziei, generalul Stăvrescu, și aghiotantul său, locotenentul Aburel, cu comandantul garnizoanei, colonelul Lupu, cu prefectul județului, colonelul Captaru, cu comandantul Jandarmeriei din Moldova, colonelul Bădescu, cu comandantul spitalelor militare, dr. Tănăsescu, cu comandantul Secției a II-a a Armatei a 3-a, locotenent-colonelul Stănescu, cu șeful Biroului Statistic al Secției a II-a din Marele Stat-Major, locotenent-colonelul Ion Palade și alții – „ei au știut de toate în fiecare moment... fiecare s’a putut convinge că la unitățile de pază și ordine se infiltrasă germenul anarhiei”. Iar Chirilovici a scris în încheiere: „Nepuțința de a domina situația... a dus la asasinat în masă”¹. Raportul nu i-a amintit pe germani. Nu-i de mirare că acest raport a dispărut. Marele Cartier General s-a aflat în legătură directă cu autoritățile din Iași, iar Secția a II-a, care a condus pogromul, *a știut de toate în fiecare moment*, după cum a notat Chirilovici, care nu a cunoscut de la început secretul comploturilor și planurile secției.

În concluzie, apelul umanitar al dnei Agarici de a permite acordarea de ajutor și apă evreilor, și în special reacțiile generalului Tătăranu și ale altor militari după război, în timpul anchetelor și în așteptarea procesului, au contribuit la descifrarea responsabilității Marelui Cartier General și a lui Antonescu personal în pogromul de la Iași. Aceste aspecte l-au determinat pe autorul acestui studiu să caute direcții de cercetare diferite, care l-au condus în cele din urmă la cei care au planificat și au pus în practică pogromul, după ce aproape toate documentele importante care-l implicau pe Antonescu și Marele Cartier General în pogrom au fost distruse (în afară de „Dosarul Lupu” – vezi *infra*, pp. 417 *sqq.*). Este important de notat că Tribunalul din București a trecut cu vederea, în 1948, răspunderea pentru pogrom a generalului Tătăranu și în special a Marelui Stat-Major al Armatei române, Tătăranu nefiind adus în fața justiției (însă generalul Stăvrescu, executantul, a fost judecat).

Spre deosebire de procesele de la Nürnberg, nu a avut loc un proces special al Marelui Cartier General al Armatei române, care a inițiat și a condus operațiunile de exterminare din Basarabia, Bucovina și Transnistria, precum și pogromul de la Iași. Numai acum se poate înțelege observația făcută de Ion Antonescu la procesul său, în mai 1946, când a fost acuzat că a comandat acțiuni de exterminare:

În viața mea, n’am luat niciodată vreo măsură de exterminare în contra unei persoane. În casa mea nu s’a tăiat niciodată un pui de găină. Nu eu am luat măsuri, ci Statul-Major².

1. Buletin de informații săptămânal – pentru zilele 7-12 iulie 1941, *ibidem*, pp. 231-231b. La anchetarea sa, Chirilovici a pregătit un raport nou, scris cu mâna sa, prin care aruncă răspunderea pogromului asupra Armatei germane.

2. *Procesul Marelui Trădări Naționale*, București, 1946, p. 51.

Spălare și dezinfectare

Acțiunea de dezinfectare a evreilor la Roman a fost condusă de șeful secției transporturi din Marele Cartier General, maiorul Gherasim, și doi medici români, dr. Iuliu Nițulescu și dr. Botez – așa a comunicat Triandaf superiorilor săi¹. La coborârea evreilor din tren s-au găsit 47 de cadavre, a mai spus el. În raportul din septembrie 1941, Triandaf a descris problemele de siguranță pe care le-a avut :

Evreii dați jos din tren au fost puși în curtea companiei sanitare unde au rămas în paza unui pluton de jandarmi din Roman. Eu și jandarmii însoțitori ai trenului am fost desărcinați de serviciu de pază pentru a ne odihni².

Întâi trebuiau aruncate afară cadavrele și scoși muribunzii, pentru a fi târați la marginea curții (vezi *infra*) – și numai după aceea s-a permis să se dea apă evreilor care au executat munca.

La fața locului a sosit comandantul garnizoanei din Roman, colonelul Graur, care a ordonat jandarmilor să nu se atingă de nici un evreu – în caz contrar vor fi pedepsiți cu severitate – „și să li se aplice tuturor [evreilor] un tratament omenos”³. Colonelul s-a întâlnit mai întâi cu președintele Comunității, Rorlich, care l-a implorat să li se permită evreilor să bea apă. Dr. Avram Iosef a încercat să acorde ajutor grupului de zece muribunzi care au fost coborâți din tren, însă un medic militar a stabilit că „nu mai avem ce să mai facem și într-adevăr după câțva timp aceștia au murit”⁴.

La fața locului s-a aflat și dna Agarici, care a adus vestea apei, iar jandarmii din Roman i-au respectat dispoziția :

De jandarmi nu am fost împiedicată să dau asistență, de asemenea nici doctorii nu au fost împiedicați să dea ajutoare⁵.

Reprezentanta Crucii Roșii locale s-a cutremurat de ce a văzut :

Într'un strat gros de murdărie de om și de sânge [zăceau] zeci și zeci de oameni în fiecare vagon, goi, înnebuniți, lipiți între ei ca sardelele, morți, muribunzi și vii [împreună]... Duhnea îngrozitor⁶.

Primii care au coborât au primit o ceașcă cu apă și un cub de zahăr de la medicii evrei (primii care au intrat în contact cu evreii din tren), după care au fost îndreptați spre alt capăt al curții, unde au fost tunși, au aruncat hainele într-o groapă plină cu var și au urcat

1. Raport al lui Triandaf către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași, 9 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 57, p. 137.
2. Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941, p. 337.
3. Declarația lui David Laufer (vezi *supra*, p. 284, nota 2).
4. Declarația lui Avram Iosef (medic) (vezi *supra*, p. 285, nota 1).
5. Depoziția sub jurământ a Vioricăi Agarici la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 524 (USHMM, microfilm 47).
6. „Poporul evreu nu uită binefăcătorii săi” (vezi *supra*, p. 288, nota 6).

în vagonul de baie. Medicii au ajuns la concluzia că hainele nu pot fi dezinfectate, ci trebuie îngropate sau arse. Coada la urcarea în vagonul de îmbăiere s-a lungit mult, pe măsură ce tot mai mulți supraviețuitori coborau din vagoane. Între timp s-au năpustit sute dintre ei pe băltoacele de apă formate în urma ploilor pe câmpul de lângă trenul lung, bălăcindu-se în ele ca porcii, aproape goi, printre ei și câteva femei. Toți sufereau de arsuri de piele de diferite grade, iar scufundarea în apa mocirloasă și chiar ungerea noroiului pe piele ușurau durerile. Aceste scene au fost fotografiate de ofițeri români¹.

O parte dintre evrei s-au bucurat de o îmbăiere cu apă caldă în vagonul înzestrat cu dușuri, și au coborât din el goi. Delegați ai Comunității le-au împărțit cămăși și chiloți, dar nu au ajuns decât pentru puțini dintre ei. Ceilalți au fost concentrați goi într-o altă parte a curții. Apa caldă s-a terminat destul de repede. Un singur vagon de baie nu putea deservi o mie de oameni, iar cine a apucat să urce în vagon s-a spălat cu apă rece. Într-o altă parte a curții au rămas separat mormane de cadavre, un grup de muribunzi și sute de evrei îmbrăcați în zdrențele lor, care nu au reușit să se spele, deoarece la ora 6 a intrat în vigoare interzicerea circulației pe străzi pentru evrei. Tratarea evreilor a încetat imediat. Delegații Comunității, care erau dispuși să aducă lenjerie, au fost obligați să părăsească locul. Întrucât duhoarea a continuat, s-a hotărât spălarea rapidă, cu furtunuri, a sute de evrei care nu reușiseră să se îmbăieze. Soldații companiei sanitare au îndreptat jetul de apă asupra masei de evrei din curte – oameni distruși, slăbiți, răniți, care cu greu se țineau pe picioare. Mulți s-au ținut unii de alții ca să nu cadă din cauza slăbiciunii. Jetul puternic de apă i-a trântit la pământ rânduri-rânduri, și încercările de a se scula se terminau cu o nouă cădere. Soldații au considerat că e un motiv de răs : „Slăbiciunea noastră îi făcea să rădă. Am fost distracția lor”, și-a amintit Shmuel Ancel. Cine a reușit să se spele stătea culcat pe un strat de paie împrăștiat pe planșeul de ciment din curte, parte îmbrăcați cu lenjeriile împărțite de delegații Comunității, însă majoritatea complet goi, după ce hainele le fuseseră îngropate sau arse. Ceilalți, uzi, dar nu spălați, au rămas în partea cealaltă a curții. Un delegat al Comunității, David Laufer, a explicat cauza încetării tratării evreilor :

Baia nu s'a reușit de a se face la toată lumea, întru'cât la orele 5.30 p.m. circulația pe străzi pentru evrei [era] strict oprită, sub sancțiuni. Tot din această cauză, nu s'a putut să se mai aducă lenjerie și alimente, pentru a completa celor ce n'au primit-o... A rămas a se continua opera de ajutorare pentru a doua zi la orele 6 dim. când începea circulația evreilor pe stradă, pe care le-am dus în locul unde erau oamenii [evreii].

Când am sosit dimineața în gară, n-am mai găsit nici morții și nici pe cei vii, aceștia erau reîmbarcați în vagoane, iar cei morți, am aflat că au fost cărați cu camionul și aruncați peste gardul cimitirului [evreiesc] lângă gropile ce erau pregătite cu mult înainte, fără a se ști cu ce scop².

„Jumătate din noi am rămas complet goi”, a descris situația inginerul Schleier, iar ceilalți „au rămas cu zdrențele pe ei îngrămădiți în altă parte a curții regimentului”³. Cei deparazitați, spălați cu furtunuri au rămas în timpul nopții în curte, sub pază strictă, și s-au culcat pe planșeul de ciment sau pe pământ. A fost o noapte rece, iar „majoritatea celor ce au făcut baie s'au îmbolnăvit de pneumonie”⁴. Cei mai sensibili au fost cei care

1. O colecție de zeci de astfel de fotografii din Roman se află la secția de fotografii a Muzeului Holocaustului din Washington.

2. Declarația lui David Laufer (vezi *supra*, p. 284, nota 2), pp. 62-62b.

3. Declarația lui Israel Schleier (inginer) la Tribunalul Poporului, *Cartea Neagră II*, pp. 37, 93.

4. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 272, nota 1), p. 84.

reuşiseră să se spele cu apă caldă. „A doua zi la reîmbarcarea din nou în vagoane, curtea regimentului era plină de cadavre.”¹ „Am dormit joi noaptea în pielea goală pe ciment în urma unei băi calde. Mulți nu s’au mai ridicat a doua zi, iar alții au contractat pneumonii.”² S-a constatat că vătămarea celor care au apucat să facă baie a fost mai mare decât a celor care au fost doar udați cu furtunul. Zeci de evrei au murit în noaptea aceea, alte zeci murind mai târziu : „Prin faptul că nu mai aveau haine au făcut o pneumonie și au murit în tren”³. Important de remarcat este faptul că cine a rămas gol la Roman a ajuns gol la stația finală, Călărași.

Trebuie subliniat că în condiții obișnuite, răcoarea nopții nu putea să dăuneze, dar au fost factori care au contribuit la masacrarea evreilor. În primul rând, forța vitală a evreilor din tren s-a concentrat asupra apei pe care o primeau pentru prima dată de la ziua înfiorătoare din Iași și călătoria de groază cu trenul. A fost un eveniment mai important decât orice altceva. În al doilea rând, supraviețuitorii care au ajuns la Roman au călătorit, timp de patru nopți, în căldura distrugătoare a unor corpuri în descompunere, înghesuiți în „trenul morții”, iar aerul curat din afara vagoanelor a provocat un șoc care le-a adormit instinctul de conservare. Slăbiciunea corpului, slăbiciunea sufletului și oxigenul care le umplea din nou plămâni i-au doborât într-o adâncă letargie, uzi cum erau, pe planșeul de ciment în noaptea rece. Toate mecanismele de apărare s-au prăbușit. Dimineata, zeci dintre ei n-au reușit să se desprindă, rămânând întinși pe ciment. Zeci s-au zvârcolit între viață și moarte, și multe zeci au fost azvârliți în vagoane, pe jumătate morți, probabil fără să simtă trecerea de la viață la moarte, după ce au gustat „licoarea minune”, așa cum a denumit apa unul dintre supraviețuitori.

Încercând să se salveze, deși nu era deloc amestecat în cazul îmbăierii la Roman, Triandaf a consemnat o bună și exhaustivă descriere a celor întâmplare în locul în care Marele Cartier General a hotărât încetarea exterminării :

Cred că procedeul de a fi fost ținuti dezbrăcați o zi și o noapte după îmbăiere și mai ales după căldura și îngrămădeala suferită în vagoane... a fost fatală multora din evrei, și cred că autoritățile sanitare din Roman au greșit atunci când făcându-se reîmbarcarea evreilor n’au făcut o triere a lor pentru a reține și interna în spital pe acei în stare gravă sau în imposibilitate a suporta greutatea unui drum lung... Ar fi fost mai bine ca întreg convoiul să fie reținut câteva zile la Roman, pentru odihnă⁴.

Triandaf nu a judecat la fel în septembrie 1941, și nu s-a referit deloc la starea sănătății evreilor. Atunci nici măcar nu a notat în raportul său că i s-a permis să dea apă evreilor. Așa au acționat și medicii militari care au verificat starea sanitară a trenului și au văzut morții și viii. Pentru a hotărî că evreii răniți și cei muribunzi trebuie internați la un spital oarecare ar fi trebuit să-i considere oameni ; și aproape nici un român (medic sau nu) care a venit în contact cu ei nu i-a considerat ființe umane, a căror viață trebuie păstrată – nici măcar deținuți care trebuie transportați dintr-un loc în altul. Scopul deplasării trenului a fost lichidarea, și nu salvarea lor. Triandaf personal a primit la Târgul Frumos un număr de vagoane și nu un

1. Declarația lui Jean Haimovici (vezi *supra*, p. 269, nota 1), p. 49b.

2. Declarația lui Marcel Perla (vezi *supra*, p. 287, nota 4), p. 11.

3. Depoziția sub jurământ a lui Bercu Bercovici la ședința Curții de Apel din București, 30 decembrie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea I, p. 218 (USHMM, microfilm 47).

4. Memoriul lui Aurel Triandaf înaintat acuzatorului general la Tribunalul Poporului, care cuprinde pe larg răspunsurile date la acuzațiile aduse împotriva lui, 15 martie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 253 (USHMM, microfilm 48). Triandaf și-a atribuit decizia de a acorda tratament evreilor la Roman.

număr de deținuți. În iulie 1941, el nu a solicitat internarea bolnavilor, iar ceea ce a afirmat în 1946 nu a mai corespuns cu modul lui de gândire din 1941. Abia după război a descoperit el că evreii din „trenul morții” au fost de fapt oameni.

Îngropare

Înainte de sosirea trenului la Roman, în timp ce se aștepta decizia dacă se permite sau nu să se dea apă evreilor, s-au descărcat din el zeci de cadavre, nementionate în nici un document. Unul dintre evrei a indicat locul opririi ca fiind „Bariera Romanului” :

Vagoanele au fost deschise spre a fi scoși afară morții – foarte mulți – băgați în mașini și duși. În acest timp au tăbărit țiganii și ne-au jefuit iar pentru un pahar de apă au luat în schimb verighete de aur, ceasuri, diverse bijuterii sau sume de 1.000 lei. Santinelele au procedat la fel¹.

Nu se știe câte cadavre au fost descărcate și unde au fost îngropate. La Roman, cum spuneam, evreii au fost siliți să arunce cadavrele din vagoane înainte de a beneficia de apă : „Erau arse și de nerecunoscut. Au venit căruțe de gunoi care au încărcat morții”². „Când am coborât morții”, a adăugat un alt evreu, „jandarmii le smulgeau inelele și ce se mai găsea prin buzunare”³. Numărul cadavrelor descărcate la Roman a fost înregistrat : 47 ; a doua zi, 4 iulie, în curte s-au găsit încă 6 cadavre⁴. La cimitirul evreiesc au fost îngropate 54 de cadavre în două gropi : 37 în una și 17 în cealaltă (vezi *infra*). Dar aceste cifre nu corespund cu depozițiile evreilor. Mulți dintre ei au declarat că zeci nu s-au mai sculat în zorii zilei când au fost imbarcați în tren. În contrast cu grija exagerată de care a dat dovadă Triandaf de a raporta despre orice acțiune de descărcare a cadavrelor, de data aceasta nu a trimis nici un raport superiorilor săi, notând doar numărul morților în raportul din septembrie 1941. După plecarea trenului din Roman, Triandaf și-a reluat obiceiul, având grijă să raporteze numărul de cadavre descărcate în fiecare stație și să-i pună pe responsabili locali să semneze rapoartele pe care le pregătea. La Roman, ajutorul de primar al orașului, Nicolae C. Pipă, a împiedicat orice posibilitate de identificare a cadavrelor, orice înmormântare după ritualul credinței evreiești sau orice legătură a Comunității evreiești cu înmormântarea :

Președintele Comunității Berthold Rorlich și vicepreședintele Iulius Iștein au cerut ajutorului de primar N.C. Pipă să predea Comunității aceste cadavre, pentru a fi îngropate conform ritualului [evreiesc], urmând ca în prealabil să li se dreseze acte de deces pentru identificarea lor. Dl Pipă a refuzat predarea lor Comunității, și a transportat cadavrele cu mai multe furgoane, azvârlindu-le peste gardul cimitirului și după care au fost îngropate în două șanțuri mari, pregătite dinainte în curtea cimitirului. A ordonatintendentului cimitirului [evreiesc] ca aceste

1. Declarația lui Ițic Aron la Comunitatea din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 421 (USHMM, microfilm 43).
2. Declarația lui Ghidale Cauffman la Comunitatea din Iași, septembrie 1944, *ibidem*, p. 403.
3. Declarația lui Jean Haimovici (vezi *supra*, p. 269, nota 1), p. 49.
4. Raportul lui Triandaf din 9 iulie 1941, *ibidem*, vol. 51, p. 115b (USHMM, microfilm 44). Raportul este fals, adică a fost scris *post factum*. Dar și în raportul din septembrie 1941 (p. 336b), el a notat același număr de morți : 47+6. În ambele rapoarte nu se menționează faptul că au fost coborâți morți la intrarea în Roman.

cadavre să nu fie acoperite cu țărână timp de 8 zile și a impus, sub sancțiuni severe, ca nimeni să nu se apropie de aceste cadavre în acest timp. Cadavrele au stat descoperite în toilă caldorii de iulie aceste opt zile ordonate, în care timp au intrat în completă putrefacție fără a se mai putea identifica vreunul. După acest timp a aprobat să se facă un tranșeu de beton peste aceste șanțuri¹.

Comunitatea din Roman

În 1941, Comunitatea din Roman număra 5.540 de evrei, cca 21 % din populație. Cu câteva zile înainte de sosirea „trenului morții”, s-au adăugat cca 800 de refugiați evrei evacuați din târgurile și satele din apropiere. În decurs de șapte ore, între 11 și 6 seara, când Comunitatea a aflat că trenul staționează în apropierea orașului și apoi în oraș, fruntașii Comunității au acționat ca și cum n-ar fi auzit de comunicatul guvernului că la Iași s-au revoltat evreii și 500 dintre ei au fost executați. Al doilea comunicat al guvernului, care a amenințat cu executarea a „50 de iudeo-comuniști” pentru fiecare soldat german sau român care va fi atins, a fost publicat în presă în dimineața acelei zile². De aceea, spre deosebire de Comunitatea și fruntașii ei din Târgul Frumos, care n-au știut nimic despre pogrom în afară de zvonuri, fruntașii Comunității din Roman și-au pus cu bună știință viețile în pericol atunci când s-au mobilizat fără ezitare pentru a-i ajuta pe deținuții din „trenul morții”, cu mult peste ce au cerut autoritățile de la ei.

Nimeni nu a știut cât timp va rămâne trenul la Roman și dacă aceasta era stația lui finală ; nici autoritățile locale n-au știut. Fruntașii Comunității, care nu aflaseră de prezența în împrejurimi a trenului special al lui Antonescu sau de sosirea Marelui Cartier General în orașul lor, s-au adresat personalităților pe care le cunoșteau : prefectul, comandantul militar al orașului, șeful gării – dar nu primarului Pipă, care era cunoscut ca un antisemit inveterat. Președintelui Comunității și adjunctului său li s-a părut că obținerea de facilități pentru deportați este mai importantă decât prezentarea la gară, așa încât au trimis acolo patru dintre membrii comitetului Comunității. Nimeni nu știa ce înseamnă „trenul morții”. România nu cunoscuse până atunci asemenea evenimente. Cel mult au gândit că ar fi vorba de trenuri de marfă supraîncărcate cu evrei după modelul celor care trecuseră prin gara Roman din nordul Moldovei spre lagărul Târgu-Jiu cu o săptămână înainte, în urma izbucnirii războiului împotriva Uniunii Sovietice, când a fost necesară mituirea a tot felul de mici comandanți militari, polițiști, funcționari și ceferiști pentru ca să permită acordarea de hrană și apă, coborârea vreunui cadavru de evreu care murise pe drum sau o femeie care a înnebunit. Pe scurt, nimic special. Întrucât autoritățile militare n-au dat informații despre numărul celor închiși în tren, fruntașii Comunității n-au știut câte haine și lenjerie să pregătească. Dar din momentul în care li s-a cerut să pregătească un stoc de îmbrăcăminte, a început mobilizarea generală :

Profesorii și profesoarele de la școlile israelite, ajutați de voluntari au început să colecteze îmbrăcăminte de la populația [evreiască] și de la negustori... [Negustorul] Șloime Abramovici

1. Declarația lui Ușer Beram (vezi *supra*, p. 278, nota 3), p. 63b ; declarația lui Ușer Beram, din 15 august 1945, în fața acuzatorului-șef la Tribunalul Poporului, Dumitru Săracu, în *Ancel, Documents*, VIII, nr. 415, p. 453.
2. Comunicatele Președinției Consiliului de Miniștri din 1 și 2 iulie, care au fost publicate în presă la o zi după distribuirea lor, *Cartea Neagră II*, nr. 2, p. 40.

a donat comisiei de colectare toate albiturile ce le avea în magazin și patru costume de haine. Tot ce s-a putut strânge în câteva ore a fost dus la gară împreună cu alimentele colectate... [Am aflat] de la acarul Iosif Tălmăcel că marți noaptea... au fost aruncate 500 cadavre. În zorii zilei derbedei sub oblăduirea soldaților au jefuit cadavrele, dezbrăcând resturile de îmbrăcăminte ce mai aveau și scoțând dinți la cei ce aveau dinți de aur¹.

Când s-a oprit împărțirea hainelor și alimentelor, Comunitatea avea deja îmbrăcăminte și lenjerie pentru toți, după o apreciere aproximativă a numărului de supraviețuitori, așa cum le-a fost comunicată de delegații Comunității prezenți la gară. După cum am spus, când li s-a permis din nou să circule, n-au mai găsit evrei în curtea companiei sanitare, toți fiind din nou imbarcați în trenul care aștepta în gară. Comandantul militar al gării le-a comunicat că le este interzis să dea ajutor „până la sosirea unei comisii din partea Armatei a 3-a, care va hotărî ce-i de făcut”. Perioada de compasiune față de evrei a fost foarte scurtă. Membri ai comitetului Comunității și încărcătura lor au așteptat pe loc, iar la 9.30 a sosit „comisiunea”: câțiva ofițeri și polițiști din localitate „care au început să controleze ceea ce adusesem noi din oraș, privind la fiecare obiect în parte, să vadă dacă nu cumva este ceva subversiv. În cele din urmă au hotărât să nu se mai distribuie nimic”. Comisia a confiscat de fapt ajutorul Comunității, hotărând să-l depună într-un vagon special și să predea jumătate din el Crucii Roșii Române: „Am protestat contra acestei hotărâri și în semn de protest, pentru că nu ni s-a dat satisfacție, am părăsit locul împreună cu ceilalți delegați și nu mai știu în urmă ce s'a făcut”². Medicul Leon Herșcu, aflat la fața locului, a văzut ce s-a făcut cu produsele adunate în speranța că deportații vor putea fi din nou hrăniți: „Alimentele procurate din Roman pentru a fi împărțite la oameni [evrei] au fost sustrase de acești doi căpitani [de la Armata a 3-a] care au făcut o masă îmbelșugată în localul companiei, împreună cu căpitanul Heraclide, comandantul Companiei 4 sanitare”³.

În cele din urmă, ajutorul adunat de Comunitatea din Roman a fost distribuit, în cea mai mare parte, de către echipa Crucii Roșii Române soldaților care plecau pe front sau răniților întorși din luptă. În afară de căldări, care au fost folosite la distribuirea apei de băut și au fost împărțite în vagoane, și câțiva saci de zahăr, ofițerii Armatei a 3-a nu au permis introducerea de alimente în vagoane⁴.

1. Scrisoarea lui Moise Schwartz către autor (vezi *supra*, p. 289, nota 1). Potrivit afirmațiilor lui Schwartz, în cimitirul din Roman au fost îngropate 58 de cadavre.

2. Declarația lui David Laufer (vezi *supra*, p. 284, nota 2), p. 62b.

3. Depoziția lui Leon Herșcu (vezi *supra*, p. 285, nota 2), pp. 68b-69b.

4. Soarta „dreptului între popoare” Viorica Agarici a fost într-un fel deosebită, ea plătind un preț scump pentru fapta ei umanitară. S-au înregistrat două tipuri de reacții când s-a aflat în oraș despre comportamentul ei: „Numeroși evrei s'au perindat, mai multe zile în șir, prin fața casei, în tăcere, unii i-au așezat flori, alții au îndrăznit să-i bată la ușă și să-i ureze sănătate, așa, fără nici o explicație ori aluzie; pe stradă [evreii] o salutau cu adânc respect; un număr de derbedei i-au aruncat pietre în geamuri [le casei]; iar când Viorica Agarici, sub presiunea amenințărilor, a fost silită să demisioneze de la președinția filialei [din Roman a] Crucii Roșii și să se refugieze la București, casa rămânând pustie, au intrat și i-au distrus mobila” („Poporul evreu nu uită pe binefăcătorii săi” – vezi *supra*, p. 288, nota 6). Regimul comunist i-a confiscat parcela de pământ și casa și nu i-a recunoscut fapta nobilă. Șef-rabinul Mozes Rosen a căutat-o și a găsit-o trăind într-o crasă sărăcie. Federația Comunităților Evreiești i-a acordat timp de 25 de ani un sprijin lunar care i-a asigurat existența. Viorica Agarici a decedat la 18 februarie 1979 la vârsta de 93 de ani. După moartea ei, Institutul Yad Vashem de la Ierusalim i-a acordat titlul de „Drept între popoare”, distincție prin care poporul evreu îi cinstește pe cei care au salvat evrei în timpul Holocaustului. La 8 iunie 1983, a avut loc ceremonia plantării unui copac în amintirea ei pe Muntele Amintirii la Yad Vashem. Autoritățile românești nu i-au permis fiului ei să participe la ceremonia de la Ierusalim.

Capitolul 9

Călărași

Sandu Dascălu, care a ajuns la Roman cu unicul său fiu întins mort lângă el, a declarat la Tribunalul din București că de la Roman „am început să fim tratați omenește”¹. Schimbarea atitudinii față de rămășițele evreilor din „trenul morții” a fost, într-adevăr, mare – iar pentru ei, „tratarea omenească” s-a exprimat prin două lucruri importante: apă și reducerea aglomerării din vagoane. La Roman au fost schimbate toate vagoanele, iar în fiecare vagon au fost introduși 35-45 de evrei – semn că încetase politica de lichidare prin sufocare. Datorită Comunității din Roman, în fiecare vagon s-a introdus o căldare sau un vas mare pentru apă și o cană, iar „la fiecare stație unde se oprea trenul ni se dădea apă”². Prețul apei a coborât în mod drastic – în loc de mii de lei pentru o sticlă, se plăteau jandarmilor prețuri „caraghioase”, 400-500 de lei pentru o căldare cu apă, mai curând un fel de recunoștință pentru că binevoiau să le permită evreilor să umple căldarea în stație decât o plată directă pentru apă. Cu toate acestea, a rămas în vigoare principiul că apa trebuie plătită – că doar și jandarmii sunt oameni, și ei trebuie să câștige: „De la Roman la Călărași am obținut apă numai în schimbul sumelor de bani”³, a subliniat unul dintre evrei.

Când au fost urcați din nou în tren, nu li s-a spus încotro pleacă, mulți sperând că vor fi înapoiați la Iași:

Am crezut că vom fi retrimiși la Iași însă trenul a luat direcția Bacău și apoi mai departe spre Călărași, ținta finală nu am știut-o decât atunci când am ajuns, căci pe drum întrebând însoțitorii [unde plecăm], aceștia ne răspundeau că vom fi plimbați atâta cu trenul până vom muri cu toții⁴.

Calculând cât i-a trebuit trenului să parcurgă distanța dintre Iași și Roman – cam 110 km în patru zile –, se poate spune că între Roman și Călărași a circulat cu o viteză „record”, cei 440 km fiind parcurși în trei nopți și aproape patru zile. Datorită Comunității din Roman și

1. Depoziție sub jurământ a lui Sandu Dascălu la Curtea de Apel din București, 30 decembrie 1947, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 2, p. 6 (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziție sub jurământ a lui Bercu Bercovici la Curtea de Apel din București, 30 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 218b.
3. Depoziție sub jurământ a lui Burach Hart la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, *ibidem*, partea a II-a, p. 543.
4. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 84 (USHMM, microfilm 48).

a posibilității de a cumpăra (vezi *infra*), în vagoane (nu în toate) au fost încărcate bomboane, lămâi, zahăr – și în special căldarea și cana, după cum am menționat mai înainte¹.

În chestiunea apei, evreii din vagoane trebuiau „reeducați”. Nimic nu-i putea convinge că de acum încolo li se va permite să bea apă când voiau – și, cel puțin în prima zi de călătorie, au avut loc adevărate lupte pentru dreptul de a bea, care s-au terminat cu decepții și n-au făcut decât să întărească spaima de moarte prin însetare :

În unele stații se dădea vagonului câte o găleată cu apă ; din cauza stării de spirit din vagon se întâmpla ca în lupta [care avea loc] pentru a putea ajunge la căldare, aceasta să se răstoarne și să rămânem fără nimic².

Trezirea dorinței de a trăi nu i-a cuprins pe toți. Sute de evrei zăceau pe podeaua vagoanelor grav răniți, bolnavi sau chiar în agonie, zeci dintre ei și-au dat sufletul între o stație și alta, cadavrele lor fiind descărcate și îngropate (vezi *infra*). În general, suspiciunea privind intențiile autorităților a devenit a doua natură a evreilor din România. Nimeni nu le-a spus la Iași că urmează să li se interzică apa, nimeni nu le-a spus la Roman că de acum încolo vor primi apă. Dar jandarmii lui Triandaf au știut că „examenul apei” a luat sfârșit : de la Roman mai departe, spune un jandarm, „am avut permisiunea dlui sublocotenent să dăm apă evreilor din vagoane”³.

Comandantul „trenului morții” a schimbat ordinele date subordonaților în conformitate cu dispozițiile primite de la superiorii săi. După afirmațiile lui Triandaf, el i-a adunat pe jandarmi și a ordonat „să se numere cartușele lor, punându-le în vedere să nu facă uz de armă”⁴ – adică să înceteze să mai omoare evrei fără motiv. Călătoria spre Călărași a continuat fără șocuri speciale. Din când în când s-au coborât cadavre și s-au umplut găleți cu apă, iar o singură dată s-a dat și pâine. Majoritatea evreilor au călătorit stând pe stratul de paie împrăștiat în vagoane, goi ca în ziua în care s-au născut. Cum am menționat, Comunitatea din Roman nu a primit permisiunea să împartă la toți haine, și astfel au fost urcați grabnic în vagoane :

Am ajuns la Călărași-Ialomița după ce am călătorit încă trei zile de la Roman, goi complet, pe paie în vagoane, câte 30-40 oameni⁵.

Aceste condiții noi li s-au părut evreilor din „trenul morții” o schimbare revoluționară, o deosebire profundă între viață și moarte, o stare sublimă pe care numai o minune o putea explica. Inginerul Theobald Schneier a notat acest fapt în depoziția lui : „De la Roman am primit câte o căldare cu apă de fiecare vagon, una dimineața, alta seara și ni

1. Depoziție sub jurământ a lui Iosub Moise la Curtea de Apel din București, 31 decembrie 1947, *ibidem*, vol. 1, partea I, p. 206.
2. Declarația lui Israel Schleier (inginer) la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 24, p. 84b.
3. Depoziția lui Gheorghe Avăcăritei (jandarm) la Tribunalul Poporului, 7 februarie 1946, *ibidem*, vol. 30, p. 236.
4. Declarația înaintată de Triandaf procurorului-șef al Tribunalului Poporului, *ibidem*, p. 254. Triandaf a încercat să argumenteze că a dat această dispoziție încă de la Târgul Frumos, dar jandarmii săi nu i-au confirmat spusele. Ordinul de a număra gloanțele și de a nu mai trage în evrei a fost dat după ieșirea din Roman. Până la Roman, jandarmii au tras în vagoane și în evreii care încercau să fugă sau să bea apă.
5. Declarația lui Marcel Perla la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, p. 11.

s'a dat posibilitatea să cumpărăm zahăr, bomboane, lămâi. *Situația s'a schimbat în favoarea noastră*"¹. Această schimbare – pe care forurile superioare din Marele Cartier General au decis-o și Triandaf a executat-o – i-a determinat pe mulți evrei, la proces, să depună mărturie în favoarea lui Triandaf. În naivitatea lor, au crezut că el a pus capăt lichidărilor și aglomerației din vagoane și a ordonat să li se dea apă (contra plată, firește, dar faptul era considerat „natural” în ochii evreilor). Obligarea jandarmilor de a înceta maltratările și chiar uciderea evreilor (aproape că nu mai rămăsese ce jefui de la ei) și numărarea gloanțelor au părut, în ochii evreilor care au acceptat să semneze declarații pregătite dinainte de către avocații lui Triandaf, ca zilele de apoi. „Comandantul nostru – a spus în una dintre declarații jandarmul Petre Timofte – s-a purtat bine cu evreii, dându-ne ordin să le dăm apă și să nu tragem în evrei, după cum am și făcut”, fără să specifice clar că ordinul a fost dat numai după plecarea din Roman. „Noi toți – adaugă jandarmul – eram necăjiți și îndurerăți de starea evreilor.”²

În același timp, Iancu Sachman și-a prezentat și el, foarte pe scurt, impresiile despre călătoria până la Călărași:

Drumul până la [Călărași-]Ialomița l-am făcut opt zile în vagon, mai toți au înnebunit, eu singur am încercat să mă sinucid prin spânzurare, dar rupându-se cureaua, am căzut printre cadavre; trezindu-mă m'am întrebat cum de trăiesc, dat fiind că m'am spânzurat... În vagonul meu au murit 45 bărbați³.

Descărcarea cadavrelor

O dată cu închiderea ușilor celui de-al doilea „tren al morții” la Roman și luarea lui în primire de către Triandaf și jandarmii săi, care s-au înapoiat după odihna de noapte, maiorul Gherasim (șeful secției transporturi din Marele Stat-Major) i-a spus comandantului trenului, chiar în momentul plecării, că în vagoane se află 1.060 de evrei în viață⁴. După câteva minute s-au găsit încă șase cadavre, care au fost descărcate în gara orașului. În drum spre Călărași, „trenul morții” a parcurs în lungime aproape întreg teritoriul României și a străbătut șapte județe, fiecare având prefecti, legiuni de jandarmi, unități militare, șefi de gară și ceferiști, pasageri sau curioși care au văzut vagoanele închise, au asistat la descărcarea cadavrelor și au observat îngroparea lor. „Trenul morții” a călătorit

1. Depoziția lui Theobald Schneider la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 13 aprilie 1945, *ibidem*, pp. 22b-23 (sublinierea îmi aparține).
2. Declarația lui Petre Timofte (jandarm) în favoarea lui Triandaf, Iași, 6 martie 1946, *ibidem*, vol. 51, p. 99 (USHMM, microfilm 43). Vezi cele 25 de depoziții făcute de evrei și români în favoarea lui Triandaf pe care acuzatul le-a înaintat procurorului-șef la Tribunalul militar, 7 august 1946, însoțite de documente pe care Triandaf le-a adunat în timpul călătoriei trenului, *ibidem*, pp. 91-116b.
3. Depoziția lui Iancu Sachman (industriș din Iași) la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (1945) (copie autorizată), *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 312.
4. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Aurel Triandaf la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 17 iulie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 41 (USHMM, microfilm 48).

prin inima României, într-o regiune în care trebuiau să stăpânească legea și ordinea – și, într-adevăr, legea și ordinea erau respectate în ceea ce-i privea pe români. Spre deosebire de Iași, șefii autorităților din aceste județe nu erau părtași la secretul planului, atitudinea lor față de tren și călătorii lui bazându-se pe ordine verbale și pe cele două comunicate ale guvernului care au vestit despre rebeliune și despre executarea a 500 de iudeo-comuniști. Și, într-adevăr, mulți dintre acești români – care nu pot fi considerați cu toții antisemiți – erau convinși că în vagoane sunt închiși dușmani periculoși ai statului care nu au ezitat să deschidă focul asupra soldaților români și germani din Iași. În drum spre Călărași, trenul a trecut prin stații importante, cum ar fi: Bacău, Adjud, Mărășești, Focșani, Râmnicu-Sărat, Buzău, Ploiești, Urziceni, Slobozia, Călărași. În noaptea de 4/5 iulie, trenul a oprit în stația Mărășești, situată într-o regiune în care în primul război mondial s-au desfășurat lupte crâncene între armata germană și armata română – și zeci (dacă nu sute) de evrei care se aflau acum în „trenul morții” participaseră ca soldați la acele lupte, unii dintre ei fiind și decorați pentru fapte de vitejie. Ajutorul lui Triandaf, sergentul-major Bratu, a mers de-a lungul trenului și jandarmii îi întrebau pe deținuți dacă au morți în vagoane – iar acolo unde aveau, erau descărcați lângă vagon. În raportul oficial s-a notat că au fost doar 10 cadavre. Apoi a coborât și Triandaf, a întocmit un document corespunzător, a obținut semnătura unui șef din CFR (adjunctul șefului gării Mărășești), a adjunctului său, iar la urmă a semnat și el. Le-a predat, spune el, zece cadavre – și chiar a „dispus îngroparea lor la periferia orașului”¹. Inspectorul cu traficul feroviar în stație, Ion Păduraru, a auzit despre sosirea trenului cu evrei din Iași și s-a dus la fața locului să vadă despre ce este vorba. Știa deja cu o zi înainte „că la Iași s-au desfășurat lupte” între evrei și Armată. I s-a adus la cunoștință că acolo au fost îngropate între 11 până la 21 de cadavre. Când a fost întrebat care a fost reacția sa când a văzut că sunt îngropați oameni lângă gară și dacă, în calitatea lui de inspector al CFR-ului, când a văzut că se sapă o groapă în care sunt azvârlite cadavre descărcate din tren, s-a interesat despre cele întâmplate acolo, martorul a răspuns că nu l-a interesat acest lucru, „deoarece nu era în cadrul serviciului meu”². Triandaf a notat în mod explicit numele acestuia și numele lui Alexandru Gheorghiu, adjunctul șefului gării din Mărășești, indicându-i ca fiind cei care s-au ocupat de îngroparea cadavrelor³. Păduraru nu a sosit la gară după plecarea trenului, cum a afirmat în 1945, ci a așteptat venirea trenului și, împreună cu Triandaf, s-a ocupat de îngroparea evreilor în câmpul de lângă gară, fără să marcheze mormântul cu vreun semn. Triandaf a întocmit pe loc un raport separat către prefectul Romanului, comunicându-i că au fost descărcate cadavre; i-a cerut să mărească viteza de deplasare a trenului, care circula deja de cinci zile și abia parcursese jumătate din drumul spre Călărași, după cum a subliniat el însuși. I-a predat raportul telegrafistului din gară, punându-l să semneze în carnetul său personal, pe care obținuse semnăturile tuturor celor care primiseră de la el rapoarte spre a fi transmise superiorilor săi.

1. Raport despre descărcarea a 10 cadavre în stația Mărășești, 4-5 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 61, p. 139. Despre documentele improvizate cu ocazia descărcării cadavrelor la Mărășești, despre semnături și funcționarii care au semnat hârtiile, vezi nota anterioară, pp. 42-42b.
2. Depoziția lui Ion Păduraru (inspector CFR) la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 9 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, pp. 6-6b.
3. Raport al lui Triandaf către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași, 9 iulie 1941, *ibidem*, vol. 51, pp. 115b-116 (USHMM, microfilm 43).

La 5 iulie 1941 trenul a sosit la Focșani, unde a staționat mai multe ore. După afirmațiile făcute de Triandaf în 1950, comandantul militar al stației a ordonat soldaților să împiedice furnizarea de apă evreilor din tren. După spusele sale, „nu reușesc să-l facă să revină [de la ordinul său] decât după multă discuție și numai după ce *l-am amenințat că-l voi raporta la Marele Cartier [General]*”¹. În seara zilei de 5 iulie, după o călătorie lentă, trenul a oprit în stația Inotești, un sat înspre Ploiești. Noaptea a sosit acolo Mihail Schipor, comandantul Legiunii de jandarmi din județul Prahova, trimis acolo din ordinul comandantului Diviziei 13, care era amplasată la Ploiești. Vagoanele trenului, și-a amintit Schipor, erau încuiate cu lacăte. S-au scos cadavre din toate vagoanele și au fost încărcate într-un vagon separat, pentru a fi îngropate mai târziu. În timpul opririi în stație (10-15 minute) „am auzit pe deportați cerând apă, dar comandantul trenului mi-a spus că avea consemn să nu le dea apă deportaților”.

Această depoziție importantă este o mărturie că ordinul de împărțire a apei evreilor după Roman nu a fost categoric :

Când s-au deschis vagoanele am asistat la o scenă impresionantă. Văzând pe cei dinăuntru, unii erau [îmbrăcați] cu haine rupte, alții fără haine pe ei iar toți în stare de mizerie... Comandantul trenului, sublocotenentul [Triandaf] pe care l-au găsit la acel tren, mi-a raportat că *din ordinul comandamentului superior (al Armatei române) de la Iași conduce trenul în aceste condițiuni, și tot de acolo a primit dispoziția de a nu se da apă deportaților*. După 20 de minute trenul și-a continuat drumul².

Triandaf nu a menționat la anchetă despre întâlnirea cu Schipor în stația Inotești. Partea formală a predării cadavrelor a fost încheiată de Triandaf cu procurorul militar, maiorul Stavrică de la Tribunalul militar din Ploiești, care a supravegheat descărcarea cadavrelor – și amândoi au semnat raportul. Schipor a trimis un raport personal Inspectoratului General al Jandarmeriei de la București, în care a adăugat că, în afară de Stavrică, l-a trimis și pe căpitanul Ionescu – delegatul comandamentului militar al zonei câmpurilor petrolifere (în zona câmpurilor petrolifere a existat un comandament militar special) :

S’au scos din vagoanele cu internați un număr de 40 evrei, ce au murit în timpul transportului din cauza debilității fizice etc. [Cadavrele] au fost strânse într-un singur vagon și apoi sigilat și pus sub pază, iar astăzi urmează ca după verificarea ce se va face de domnul medic legist și autorizația ce o va da Curtea Marțială, să se procedeze la înhumarea cadavrelor, care se va face în imediata apropiere a stației Inotești... La moartea celor mai de sus [evreii] nu s’a contribuit cu nici o [acțiune de] violență³.

1. Memoriu al deținutului Aurel Triandaf către acuzatorul public din București, cuprinzând pe larg toate paragrafele actului de acuzare împotriva lui și răspunsurile sale argumentate, însoțit de o anexă cu 13 copii de declarații originale ale unor români și evrei care au depus mărturie în favoarea sa, fără dată, primit la 13 august 1950, *ibidem*, vol. 134, p. 39 (USHMM, microfilm 46) (sublinierea îmi aparține).
2. Depoziția lui Mihail Schipor (colonel), comandantul Legiunii de jandarmi din Prahova (Ploiești), la Tribunalul Poporului, 3 decembrie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 40b (USHMM, microfilm 48). Schipor nu a fost amestecat în crime împotriva evreilor din Iași, astfel încât nu a avut nici un motiv să mintă în depoziția sa.
3. Raport al comandantului Legiunii de jandarmi din Prahova (Ploiești) către Inspectoratul General al Jandarmeriei, 6 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 62, p. 140; sursa – Ancel, *Documents*, II, nr. 164, p. 449.

Schipor a avut grijă să se absolve de orice răspundere pentru moartea evreilor în județul său. Această preocupare pentru partea formală a problemei i-a caracterizat pe toți cei răspunzători (militari sau civili) de soarta trenului în drumul său de la Iași la Călărași. Acești oameni nu erau implicați în crime împotriva evreilor și nu știau cum abordeze fenomenul „trenului morții”. În aceste județe, România mai era încă un stat al legii, în tot ceea ce-i privea pe români. În această chestiune a mințit și Schipor: cadavrele au fost îngropate la repezeală și în secret în aceeași noapte, fără ca vreun medic legist să cerceteze cauza morții. Frazele care se referă la cauza morții au fost introduse din grijă pentru consecințele posibile ale acestei crime asupra carierei sale. El a înțeles încă de atunci – și din discuția avută cu Triandaf – că este vorba de o crimă. Numărul cadavrelor consemnate și la Mărășești, și la Inotești era arbitrar; numărul adevărat a fost probabil mai mare, dar nu cu mult – nu ca la Iași și la Târgul Frumos, unde cifrele oficiale au fost infime. În dimineața zilei de 6 iulie, trenul a oprit în stația Ploiești, unde, după afirmațiile lui Triandaf, a primit 600 de pâini de la manutanța Armatei pentru a fi împărțite deținuților – „și tot în acea stație s’a împărțit apă la evrei”¹, amănunt pe care s-a străduit să nu uite să-l evidențieze la anchetarea sa, în iulie 1945. În raportul din septembrie 1941, acest amănunt nu a fost demn de menționat.

În seara zilei de 6 iulie, trenul a sosit în sfârșit la Călărași, oraș de reședință a județului Ialomița. Pe peron îl așteptau toți fruntașii județului și ai orașului: prefectul, comandantul garnizoanei din Călărași, comandantul Regimentului 32 Infanterie, care era amplasat în oraș, comandantul Legiunii de jandarmi a județului, medicul-șef al orașului și șeful Poliției locale. Din tren au coborât (sau au fost coborâți) 1.011 evrei în viață, 69 de muribunzi și 25 de morți².

Primirea

Când Meir Groper a coborât din vagon la Călărași, a văzut soldați infanteriști în echipament de luptă desfășurați de-a lungul peronului care ducea spre curtea regimentului, pregătiți pentru orice surpriză. A avut impresia că Triandaf raportase din timp că-i „aduce pe comuniștii care au tras în Armata română”.

Comandantul garnizoanei Călărași, a adăugat Groper, a început să se plângă, spunând că „aceștia nu sunt oameni, sunt nebuni”³. Marcel Perlaf a ținut minte momentul deschiderii ușilor la Călărași:

Am văzut soldați desfășurați [pe peron], cu puști în mâini, așteptând coborârea de rebeli care trebuie păziți în mod sever. Ei au fost decepționați de cele văzute deoarece din tren au coborât rămășițe umane care cu greu se țineau pe picioare, îngroziți de spaimă, înfometați, cu răni sângărânde și puroind.

1. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Triandaf (vezi *supra*, p. 302, nota 4), p. 41b.
2. Raport întocmit de Triandaf cu privire la numărul evreilor coborâți la Călărași din „trenul morții”, semnat de șeful autorităților din Călărași, 6 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 63, pp. 140-141; copie autorizată, în Ancel, *Documents*, II, nr. 161, p. 445.
3. Depoziție sub jurământ a lui Meer Groper la ședința Tribunalului din București, 16 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 603 (USHMM, microfilm 48).

Prefectul, colonelul Ștefănescu, a adăugat martorul, a înțeles imediat că acești evrei nu sunt periculoși, ci sunt victime care au urgentă nevoie de ajutor : a ordonat soldaților să părăsească peronul și a dat dispoziție să li se dea ceai sau cafea – „și a scos din buzunarul său 5.000 de lei în acest scop”. Fapta prefectului a lăsat o impresie puternică asupra lui Rauch și a altor evrei sănătoși la minte care se aflau în apropierea lui : „După atâtea zile de torturi și chinuri am dat de un om care a fost impresionat de starea în care am fost aduși și ne-a dat el nouă bani”¹.

Marcel Perlaș a fost printre primii care au coborât :

Întâmplarea a făcut ca la Ialomița să fie printre primii ce au coborât din tren și fiind capul coloanei ce se îndrepta spre un garaj militar... mi-am întors privirea. Nu voi uita niciodată convoiul de la Călărași format din cadavre mergătoare².

De data aceasta nu a existat o mare deosebire între descrierile evreilor despre ei înșiși și descrierile românilor (acești români nu fuseseră implicați în crimele comise anterior și nu aveau de ce să mintă) : „Eram aproximativ 1.000 de oameni, toți goi, unii răniți, sprijinindu-ne unii de alții. Și acest convoi a pornit spre o remiză a unui regiment. Pe drum am întâlnit ofițeri bătrâni înmărmuriți, cu mâna la gură de ceea ce vedeau”³ – așa s-a văzut pe sine Schneier. Medicul-șef al orașului, dr. Aurel Mihăilescu, a văzut alte lucruri, pe care Schneier nu le-a observat :

Starea celor deportați era îngrozitoare – niște cadavre vii. Toți erau slabi, majoritatea dezbrăcați, murdari, cu răni, plini de paraziți. Am găsit în vagon și 25 cadavre... Au mai murit după aceasta cca 70 oameni, probabil în urma stării debile și a complicațiilor bolilor din tren sau de acasă⁴.

„Eram pur și simplu niște epave”, spune unul dintre supraviețuitori, care își pierduse tatăl și fratele pe drum și slăbise 18 kg în cele opt zile de călătorie : „Eu am fost dintre cei mai lucizi, ceilalți erau aproape inconștienți”⁵.

Adjunctul comandantului garnizoanei din Călărași, locotenent-colonelul Victor Romulus, a constatat și el „absența spirituală” a evreilor care au coborât din tren în orașul său – cu alte cuvinte, erau niște nebuni :

Am văzut scoțându-se din câteva vagoane de marfă evrei maltratați. Erau bătuți așa de grav încât unii dintre ei erau în stare de absență spirituală... Spectacolul era lamentabil : goi, în marea lor majoritate, urme de sânge și de lovituri, stare de absență ; erau de toate vârstele de la 14-15 ani până la vârste mult înaintate în bătrânețe... Dl prefect Ștefănescu Mihail își exprimă și d-sa uimirea când îi vedea în acea stare⁶.

1. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului din București, 14 mai 1945, *ibidem*, p. 83.
2. Declarația lui Marcel Perlaș la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, p. 11 (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Theobald Schneier la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, p. 22b (USHMM, microfilm 48).
4. Depoziția lui Aurel Mihăilescu (medic) la Tribunalul Poporului din București, 30 aprilie 1945, *ibidem*, pp. 29-29b.
5. Depoziția lui Moise Lupu la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, p. 12b.
6. Depoziția lui Victor Romulus (locotenent-colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, *ibidem*, vol. 38, pp. 61-61b (USHMM, microfilm 43).

Drumul parcurs de-a lungul străzii între gară și remizele Regimentului 23 Infanterie, goi pușcă, i-a influențat profund pe pușinii evrei care nu-și pierduseră mințile : „Am mers ziua în amiaza mare peste 900 oameni, care au mai rămas în viață din câteva mii, goi complet”¹. Pușinii care mai erau conștienți de starea lor au lăsat scene desprinse parcă din literatură :

Arși de sete, plini de plăgi de tot soiul, buzele o rană, trupurile acoperite de sânge închegat... [așa] am ajuns duminică după-amiază la Călărași².

Chestorul Poliției, Constantin Manolescu, a fost printre primii care s-au apropiat de tren înainte de deschiderea ușilor, și a observat „aproape la fiecare vagon, se găsea în fața ușii câte unul, doi sau trei oameni morți în pielea goală... Supraviețuitorii erau într-o stare deplorabilă. Unii dintre ei, odată ieșiți din vagoane în plin aer, se clătinau și cădeau jos”³. Chestiunea nu-l privea prea mult, a scris el în raportul întocmit în august 1941, întrucât evreei au fost puși sub responsabilitatea autorităților militare, care au organizat *lagărul evreilor* în curtea Regimentului 23 :

Morții au fost ridicăți și înmormântați în cimitirul evreiesc din localitate, iar restul internați în *lagărul amenajat*... De la instalarea acestora în lagăre... au mai murit parte din aceștia, fie în spital sau chiar prin lagăre⁴.

După cum am spus, chestiunea nu-l privea. Șeful Poliției n-a vrut să-și ia răspunderea nici cu privire la identificarea acestor evrei. Triandaf, a mai adăugat el în august 1941, „nu a depus nici o listă cu numele acestor evacuați și nici chiar numeric. Numărătoarea lor s’a făcut în lagăr, iar identificarea între timp prin declarațiile lor proprii”. Nici cu privire la morți nu s-a putut stabili cu certitudine cine sunt⁵.

Înainte de sosirea „trenului morții”, comandantul Legiunii de jandarmi Ialomița, maiorul Marin Ionescu, a fost înștiințat „că sosesc [la Călărași] pentru munci 2.500 evrei din regiunea Iași... Evreei erau parte complet desbrăcați, n’au bani, după cum s’a constatat la o percheziție sumară”. Din punctul lui de vedere – așa rezultă din raportul său –, acești evrei *nu sunt periculoși*. Prefectul, a adăugat comandantul Jandarmeriei, a ordonat să li se dea ceai și pâine, și „s’au concentrat medici civili și militari din garnizoană pentru a le da asistență”. După ce au fost debarcați din tren, el și jandarmii locali n-au avut nici o legătură cu acești evrei. Iar la sfârșit a adăugat o frază rezumativă : „Știu că nu s’a făcut nici o cercetare”⁶. Ofițerul care, în seara zilei de 6 iulie, i-a primit pe evrei în gară i-a predat a doua zi altui ofițer, după ce au fost îngropați 25 de morți. Conform chitanței i-a predat : „1.005 [evrei] *buni*, 69 muribunzi și 8 morți... și 26 căldări tablă zincată, 7 ciubărașe de lemn”⁷.

1. Proces-verbal de la anchetarea lui Marcu Smadic la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, 20 martie 1945, *ibidem*, vol. 26, p. 103b (USHMM, microfilm 48).
2. Declarația lui Leon Haimovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 30, p. 47.
3. Depoziția lui Constantin Movilescu la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 27 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 60.
4. Declarația lui Constantin Movilescu (chestorul Poliției) către procurorul militar local, 20 august 1941, *ibidem*, vol. 30, pp. 273-273b (sublinierea îmi aparține).
5. Completare la declarația din 20 august, *ibidem*, p. 274.
6. Declarația comandantului Legiunii 7 de jandarmi (Legiunea Ialomița), maiorul Marin Ionescu, înaintată procurorului militar local, 20 august 1941, *ibidem*, p. 277b (sublinierea îmi aparține).
7. Proces-verbal de predare a evreilor și obiectelor din tren, 7 iulie 1941, *ibidem*, p. 281.

Lagărul Călărași

Toate autoritățile românești care au purtat răspunderea sau au fost implicați în deținerea evreilor la Călărași au denumit locul unde au fost instalați „lagărul Călărași”. Termenul nu trebuie să creeze confuzie, neexistând nici o asemănare – din punctul de vedere al condițiilor de trai ale deținuților și al atitudinii față de ei – cu lagărele naziste sau cu orice alt lagăr de pe teritoriul României (exclusiv Basarabia și Bucovina). „Lagărul” a fost înființat în magazinele folosite pentru adăpostirea de vehicule sau alt echipament al Regimentului 23 Infanterie, la marginea orașului Călărași. În aceste magazine cu podeaua de beton au fost încartiruiți, în seara zilei de 6 iulie, cei care, din cca 5.000 de evrei care au părăsit Iașiul în noaptea de 29/30 iunie, au supraviețuit călătoriei cu „trenul morții” :

Aici am dormit pe cimentul gol și în pielea goală, cum eram mai toți. A doua zi ni s'a trimis de la Comunitate [locală] două căruțe cu paie pe care le puneam la cap... Aici în garaj am îndurat o mizerie îngrozitoare. Toți eram plini de păduchi¹.

Autoritățile locale au interzis orice contact între evreii din lagăr și evreii Comunității. Dintre evacuați, 600-700 erau complet goi, iar restul aveau cămașă și, în cel mai bun caz, chiloți. În primele opt zile, în acele magazine au murit 5-6 evrei zilnic :

Dormeam pe jos pe ciment, unde ne făceam nevoile. Eram goi, mulți dintre noi murind din cauză că au răcit, căpătând pneumonie².

În dimineața de 7 iulie, autoritățile militare au dispus începerea identificării supraviețuitorilor și întocmirea unei liste nominale. Dar mai înainte, pentru păstrarea bunei ordini birocratice, trebuiau identificați morții :

I-am scos afară [morții din vagoane] în fața hangarului și am stat până ce au venit autoritățile și Comunitatea din Călărași-Ialomîța. Ni s'a spus să trecem în fața morților că mulți dintre ei nu mai aveau nici un fel de acte de identitate ca să-i recunoaștem³.

Comandanții lagărului Călărași au reușit să stabilească, pe bază de anchetă, identitatea a circa o mie de evrei, înregistrând vârsta, ocupația, adresa și „valori ce se găsesc asupra lor”. O citire atentă a listei relevă că aproape toți copiii muriseră, afară de trei în vârstă de 11-12 ani și 25 de adolescenți de 14-17 ani. Majoritatea supraviețuitorilor făceau parte din pătura de jos a populației evreiești – meseriași, muncitori, funcționari –, restul fiind comercianți și industriași ; doar aproximativ 15 aveau studii superioare – medici, ingineri, farmaciști și mai erau doi studenți și doi rabini. Mulți erau șomeri. Marea majoritate a intelectualilor evrei care s-au aflat în tren au murit⁴. Cei mai mulți dintre

1. Declarația lui Jean Haimovici la Tribunalul Poporului, fără dată (1945), *ibidem*, p. 51.
2. Declarația lui Leon Haimovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, fără dată (1945), *ibidem*, p. 17.
3. Memoriu al lui David Bendel către Tribunalul Poporului din București, fără dată (august 1945), *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 339 (USHMM, microfilm 43).
4. Lista nominală a evreilor evacuați din Iași și închisi în lagărul Călărași, semnată de comandantul lagărului, căpitanul Pitiș, fără dată, *ibidem*, pp. 282-304b.

evrei au ajuns la stația finală fără nimic, chiar goi, și puțini cu sume mici de bani, verighete și ceasuri.

Chiar în dimineața aceea, imediat ce membrii Comunității din Călărași au aflat de sosirea deportaților, au cumpărat din piață legume și făină de porumb și le-au adus la gardul „lagărului”. Toate produsele au fost introduse într-un cazan mare, care era folosit pentru fierberea albiturilor, și a fost instalat în curte pentru a pregăti un fel de supă – „Dar când mâncarea a fost gata, oamenii înfometați și se poate spune chiar nebuni s-au năpustit asupra mâncării și au vărsat-o pe jos, și nimeni n-a primit nimic”. Prima încercare a eșuat, așa încât cazanul a fost pus din nou pe pietre, iar delegații Comunității au dat din nou fuga să cumpere produse – au adus și mămăligă pregătită acasă de evreii din Călărași. De data aceasta au intervenit și soldații, care au pus pază la cazan: „Și pentru a împiedica și a evita năpustirea înfometaților au îndreptat înspre noi două mitraliere”. Supa a fost împărțită, dar nu a fost suficientă pentru cca 800 de evrei – vreo 200 erau culcați pe spate, rupți de agitația din jur; ei nu erau în stare să stea la rând, chiar să fi vrut.

Zi de zi, hrana s-a îmbunătățit datorită frunțașilor Comunității locale și Federației Uniunilor Comunităților Evreiești (FUCE) (vezi *infra*) și bunăvoinței de care au dat dovadă autoritățile orașului și ale lagărului. „Din cauză că nimeni nu a mâncat 12 zile și în următoarele 5-6 zile s'a dat foarte puțin... a izbucnit dezinteria printre noi și a făcut multe victime.”¹ „Comandantul lagărului”, a notat alt evreu, „era destul de binevoitor dar nu știu din ce cauză nu aveam mâncare”². Cauza era simplă: statul român nu s'a considerat răspunzător pentru întreținerea evreilor în lagărele înființate pentru ei, în sudul României, inclusiv în ceea ce-i privește pe supraviețuitorii „trenului morții”. Întreținerea urma să se facă din surse evreiești – Comunitatea și FUCE. Situația s-a îmbunătățit o dată cu sporirea efortului depus de evreii din Călărași și cu sosirea ajutorului de la Federația Comunităților din București.

A existat totuși o deosebire importantă între autoritățile din Iași și cele din Călărași, pe care unul dintre evrei a rezumat-o în câteva cuvinte – „am întâlnit și oameni de suflet” printre români. Și a adăugat că era vorba de prefectul Ștefănescu, comandantul lagărului, Pitiș, medicul orașului, dr. Lupașcu, și ajutorii săi – cei doi sanitari care au acordat deținuților asistență medicală³. Atmosfera și atitudinea generală față de evrei era diferită, lipsită de acea ură arzătoare ca la Iași, unde s-a manifestat și în rândurile populației românești – fără dorința evidentă și permanentă de a bate, de a jefui, de a tortura, de a face rău. Nimeni nu s-a năpustit asupra evreilor pe străzi. Într-adevăr, antisemitismul a constituit o politică oficială – dar fără delegați ai Marelui Stat-Major, fără trimiși ai Serviciului Special de Informații, fără articole în presa locală care să cheme la pogrom, fără înarmarea pogromiștilor, problemele păreau altfel:

Autoritățile s'au îngrozit la vederea convoiului nostru, căci cea mai mare parte din noi am fost desfigurați de bătăile la care am fost supuși și imediat autoritățile locale au avut bunăvoința de a ne ușura mizerabilul nostru surghiun⁴.

1. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 300, nota 4), p. 85.
2. Vezi *supra*, p. 308, nota 1.
3. Declarația lui Nathan Goldstein la Tribunalul Poporului, 27 martie 1945, *ibidem*, vol. 31, partea I, p. 63 (USHMM, microfilm 41).
4. Declarația lui Samoil Boghen de la Comunitatea din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, p. 411 (USHMM, microfilm 43).

Acest evreu nu a știut câte eforturi și câți bani au fost necesari pentru a le ușura situația.

Căpitanul Nicolae Pitiș, ofițer din garnizoana Călărași, a fost numit la 7 iulie comandantul „lagărului evreilor”. Ajutorii săi au început să pregătească o listă nominală a deținuților, pe bază de mărturii, întrucât aceștia nu mai aveau acte. Pitiș i-a organizat pe evreii sănătoși în unități de muncă, a numit responsabili, a împărțit fără întârziere primul ajutor pe care Comunitatea locală a reușit să-l adune (îndeosebi haine) și le-a permis reprezentanților Comunității să intre în lagăr. Cu aprobarea lui, Comunitatea a organizat un serviciu de aprovizionare, o bucătărie și asistență medicală. Medicii din spitalul din localitate, medicii militari din garnizoană „și medici de ai lor [medici evrei] veniți de la Iași cu convoiul, secondăți de farmaciști de ai lor”¹ și oameni ai serviciului sanitar local au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a le acorda evreilor un prim ajutor, având în vedere că cei mai mulți dintre ei fuseseră maltratați fizic. Evreii grav răniți au fost transferați la spitalul din localitate, iar șizeci și nouă de muribunzi au fost evacuați în clădirea școlii din satul Măgureni, în apropiere de Călărași. Din momentul în care au fost cazați acolo, și acest loc a fost considerat „lagăr”. Pitiș a primit ordin de la prefect să-i trimită la muncă pe evreii sănătoși (vezi *infra*).

Reprezentantul FUCE, Iancu Abramovici, a sosit la Călărași deja la 9 iulie 1941, găsindu-i pe toți evreii concentrați în lagărul mare, și i-a văzut pe evreii din Iași în mizeria lor : „Mare parte dintre deținuți goi cu desăvârșire, iar ceilalți au doar o cămașă, și în cazuri rare și chiloți”. Comunitatea și autoritățile, a raportat Abramovici, au fost surprinși de marele număr de evacuați care au sosit pe neașteptate – iar în primele zile n-au reușit să-i hrănească, ceea ce le-a înrăutățit și mai mult starea. Trimisul, care a sosit cu o sumă de bani, dar fără ajutoare, s-a adresat imediat prin telefon președintelui FUCE, dr. Wilhelm Filderman, cerând rapid haine, medicamente, alimente și sume de bani suplimentare.

Comunitatea mică din Călărași, care număra cca 200 de evrei, era de fapt despărțită în două, având în comun doar cimitirul și rabinul. Comunitatea sefardă (spaniolă), aproximativ o sută de evrei, era cea mai veche și-l avea în frunte pe Leon Elias ; iar în fruntea Comunității așkenaze (europeni) se afla, interimar, Samoil Schor, un evreu ce avea legături bune cu notabilii din județ. Timp de aproximativ o lună s-a interzis orice legătură directă și liberă între deportați și membrii Comunității. Cu toată bunăvoința autorităților românești, era vorba de „rebeli”. Ambele Comunități s-au mobilizat imediat pentru a strânge haine și alimente, și au creat comitete speciale pentru ajutorarea evreilor din Iași și aprovizionarea lor cu alimente.

Fără a contraveni ordinelor, comandantul lagărului, Nicolae Pitiș, a dovedit de la început bunăvoință, așa încât sefartzii l-au răsplătit pentru atitudinea sa umană în mod adecvat, sub formă de plată – însă nu era vorba de mită, ci de recunoștință (*post factum*). Cam la o săptămână după sosirea evacuaților, pe baza listei nominale, s-a făcut o sortare, evreii fiind împărțiți în patru grupe². Grupe de evrei au fost trimiși zilnic să muncească la curățatul străzilor și la munca de câmp, la ferme agricole³. După cum am spus, situația

1. Declarația lui Nicolae Pitiș (căpitan) predată procurorului militar Constantin Zotta, Călărași, 21 august 1941, *ibidem*, vol. 30, p. 278 (USHMM, microfilm 48).

2. Depoziția lui Mihael Elias, fiul președintelui Comunității sefarde, Ierusalim, septembrie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1440, p. 3.

3. Declarația lui Herșcu Waldman la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), copie, *ibidem*, vol. 33, p. 24 (USHMM, microfilm 41).

supraviețuitorilor din „trenul morții” s-a îmbunătățit la 9 iulie, o dată cu sosirea trimisului Federației Uniunilor de Comunități, Iancu Abramovici, după ce Filderman a obținut de la ministrul de Interne autorizația corespunzătoare. Atitudinea și activitatea lui Abramovici exprimau experiența, eficiența și pragmatismul ce au caracterizat eșalonul operațional al Federației Uniunilor de Comunități. Abramovici a înțeles imediat că mica Comunitate nu se va putea îngriji singură de o mie de evrei goi, bătuți, bolnavi și muribunzi, dintre care zeci continuau să sucumbă în timpul detenției la Călărași. El a cerut ajutor urgent Uniunii Comunităților Evreiești din București și a reorganizat comitetul local pentru „adaptarea lui la situația nou-creată”. A angajat un fost militar în retragere din localitate, numindu-l responsabil cu achiziționarea de legume și alimente din împrejurimi, nu din oraș, deoarece în Călărași se răspândiseră imediat zvonuri că achiziționarea de alimente pentru o mie de evrei va lovi în aprovizionarea cu alimente a locuitorilor din Călărași.

Președintele Comunității de rit așkenaz, Samoil Schor, și-a asumat misiunea de a obține bunăvoința autorităților locale – și la 10 iulie, Abramovici și Schor s-au întâlnit cu prefectul Ștefănescu, chestorul Poliției, Movilescu, și primarul orașului. Prefectul le-a aprobat supraviețuitorilor din „trenul morții” – și nu trebuie uitat că aveau statut de deținuți în lagăr – să-și anunțe familiile că sunt în viață, aprobând o formulare tip a conținutului cărții poștale cu următorul text :

Dragă dle... sunt sănătos și mă aflu în lagărul de la Călărași. Rog trimiteți-mi cât mai repede bani și îmbrăcăminte¹.

Pentru a evita furturi din pachetele care vor sosi, prefectul a acceptat ca pachetele să fie trimise direct la Prefectură.

Împărțirea supraviețuitorilor, pentru a le ușura situația, a fost făcută de Abramovici, conform poziției sociale și a importanței. „Personalitățile de primul rang ale Iașilor”, cam patruzeci la număr, și copiii și adolescenții între 12 și 16 ani, și ei în număr de patruzeci, au fost despărțiți de ceilalți și transferați – cu aprobarea autorităților – în clădirea sinagogii de rit așkenaz. La 10 iulie, a notat Abramovici, cei optzeci au fost transferați la sinagoga așkenaz, cu trăsuri (mai erau goi). Abramovici a obținut de la primar aprobarea pentru efectuarea unei înmormântări conform religiei evreiești pentru numeroșii morți, întrucât morții care fuseseră descărcați din tren și cei care au murit mai târziu (circa șase pe zi) au fost îngropați ca animalele, iar între timp, în lagăr mureau zilnic alți evrei. Numai Abramovici a primit permisiunea să intre în „lagăre” (după împărțirea evreilor în grupe), pentru a intensifica acțiunile de ajutor. Pompierii au primit ordin să furnizeze rezervoare de apă și să le instaleze în lagărul mare, pentru a le permite evreilor să se curețe de păduchi. Paiele date la început au fost arse și au fost schimbate cu altele. Medicii români au primit permisiunea de a-i interna în spitalul local pe cei grav bolnavi, dar nu pe muribunzi; aceștia au fost concentrați într-o clădire dintr-un sat vecin și așteptau să moară. Abramovici a colindat toate farmaciile din oraș și a cumpărat, „fără nici o economie”, toate medicamentele necesare pe care le-a găsit, datorită bunăvoinței medicului-șef al orașului, dr. Lupașcu. Cei trei medici evrei din Iași care erau în stare să lucreze și câțiva farmaciști dintre supraviețuitorii trenului au primit medicamentele pentru tratarea bolnavilor. Precum am menționat, în

1. Raport al trimisului Uniunii Comunităților Evreiești, Iancu Abramovici, despre activitatea sa la Călărași, 22 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, II, nr. 185, p. 473.

clădirea școlii din satul Măgureni, în care au fost transportați 69 de muribunzi, mureau zilnic 6-7 evrei – și chiar și medicilor evrei le era clar că salvarea lor este imposibilă. De asemenea, au murit evrei și în spitalul orașenesc, iar din când în când și în lagărul militar.

Din București a sosit trimisul Federației, Fred Șaraga, aducând cu el camioane pline cu haine trimise de Uniune. Împărțirea lor s-a făcut în cazarma regimentului, dar primul transport nu a acoperit nevoile tuturor supraviețuitorilor. La 20 iulie a sosit un al doilea transport, deținuții fiind în cele din urmă îmbrăcați.

Înainte ca toți să fi fost îmbrăcați, Șaraga a inițiat o reorganizare a comitetului evreiesc local pentru ajutorarea deținuților din lagăr, cooptându-i și pe fruntașii Comunității de rit sefard, frații Elias. Evreii sefarzi n-au stat prea mult pe gânduri și au făcut donații fraților lor așkenazi, acționând pentru a colecta bani, haine și alimente chiar din prima zi. S-a înființat un comitet de femei și tinere evreice pentru a-i trata pe bolnavi și pentru împărțirea produselor. Puținii evrei din Călărași colectau zi de zi alimente care erau duse în lagăr și la spitale. „Nici o muncă nu a fost economisită, nici o donație materială nu a fost respinsă”, a rezumat Abramovici mobilizarea fără margini a comitetului femeilor și tinerelor. Dar nu numai a lor :

În general, toți evreii din Călărași s’au comportat deasupra așteptărilor și au dat dovadă, atât prin importanța sacrificiilor bănești cât și printr-o muncă efectivă și continuă că sunt animați de cele mai înalte sentimente omenesti... Samoil Schor și-a neglijat interesele personale, și-a provocat chiar prejudicii. Acestea nu l-au reținut însă câtuși de puțin din interesul și dragostea ce a manifestat-o în rezolvarea tuturor problemelor interesând bunul mers al lagărului și [ameliorarea] situației generale a celor evacuați¹.

Cu aprobarea autorităților, a avut loc o nouă sortare a deținuților din lagărul militar, de data aceasta fiind transferați la sinagoga sefardă 102 evrei – intelectuali, industriași și negustori. În cele două sinagogi au locuit cca 200 de evrei, în condiții de trai „aproape omenesti”, după spusele lui Abramovici.

Delegatul Uniunii a urmărit să scoată cât mai mulți evrei din magaziile Armatei, deși și în „lagăre” situația lor s-a îmbunătățit. Schor a reușit să închirieze magazii într-un loc izolat și liniștit – pe malul râului Ghirlău –, unde au fost transferați, în două serii, alți 200 de evrei și 29 de muribunzi care mai rămăseseră în viață din cei 69. Este interesant de menționat felul în care s-a făcut categorisirea evreilor „susceptibili de un trai mai bun”, așa cum i-a definit trimisul Uniunii. „Negustori, comercianți, fruntași ai Iașilor”² – era clar că acestora li se cuveneau condiții de viață mai bune. După terminarea sortării, Abramovici a raportat că „au mai rămas în lagărul de la [Regimentul] 23 Inf. cca 350 evacuați, în mare măsură muncitori și meseriași”³. Frații Elias și-au luat obligația să aprovizioneze cu alimente și, în general, să se îngrijească de acei evrei.

Trimisul Uniunii de la București i-a propus prefectului folosirea evreilor sănătoși, adică a muncitorilor rămași în magaziile Armatei, la diverse munci, pentru ca plata pe care o vor primi să fie transferată Uniunii, spre a-și reduce cât de cât numeroasele cheltuieli avute cu întreținerea supraviețuitorilor din „trenul morții” :

1. *Ibidem*, pp. 473-475.

2. *Ibidem*, p. 476.

3. *Ibidem*, p. 477.

Într-adevăr, în ziua de 18 iulie, la cererea comandamentului german din portul Călărași, au fost trimiși în port pentru descărcarea cimentului din șleपुरi în vagoanele CFR, un număr de cca 100 evacuați, recrutați în întregime dintre cei rămași în cazarma Reg. 23 Inf.¹

Acești evrei, a adăugat Abramovici în raportul său, și-au exprimat după prima zi de muncă, în prezența lui și „în prezența comandantului lagărului, a unui domn sublocotenent german”, mulțumirea pentru posibilitatea care li se dă de a munci „în aer liber” și de a primi un supliment de hrană. Grupuri de evrei au fost trimiși la alte munci în oraș și la moșiile din regiune, toți dintre evreii „simplici” rămași în lagărul mare. Problema recom-pensei pe care Comandamentul german ar fi trebuit s-o plătească Uniunii, „făcându-se astfel posibilă scăderea cheltuielilor” pentru întreținerea evreilor, nu a fost rezolvată până la plecarea delegatului din Călărași, iar în cele din urmă nu s-a plătit nimic.

Propunerea lui Abramovici de a oferi evrei pentru muncă, în vederea reducerii cheltuielilor Uniunii, este caracteristică pentru ruptura care a existat atunci între conducerea evreiască de la București și activiștii ei și evreii din Moldova. La București încă nu era percepută la adevărata ei dimensiune tragedia care-i lovise pe evreii din Moldova (ca să nu mai vorbim de evreii din Basarabia și Bucovina, dintre care mii erau executați chiar în acele zile). La București încă nu reușiseră să înțeleagă sensul evacuării a cca 40.000 de evrei din casele lor din sate și târguri, și nici transferarea a cca 20.000 dintre ei în lagărul Târgu-Jiu și în alte lagăre din sudul României, în vagoane închise, și înghesuirea celorlalți în clădirile Comunităților din orașe. Nici adevărata amploare a pogromului de la Iași nu fusese percepută – și nici după ce a sosit la Călărași Abramovici nu a înțeles (și, la început, poate nici Șaraga, care a venit după el) ororile „trenului morții”. Liniștea relativă de la București, atmosfera de „afaceri ca de obicei”, și în special interzicerea impusă de autorități asupra oricărui contact dintre conducerea evreiască de la București și șefii Comunităților din provincie l-au influențat pe Abramovici, determinându-l să se gândească mai întâi cum să reducă cheltuielile bănești ale Uniunii. Cinci luni mai târziu, Federația și Uniunea au fost desființate, fondurile lor fiind transferate Centralei Evreiești – o „creatură” impusă de Legația Germaniei. Un evreu din Iași care trăia la București a constatat că numai după ce s-a publicat în presă că 500 de iudeo-comuniști au fost executați la Iași, evreii din București au început să înțeleagă gravitatea situației².

Trimisul Uniunii nu a înțeles starea fizică și sufletească a supraviețuitorilor, nu i-a văzut pe „absenții spirituali” și goliciunea sufletească provocată majorității de călătoria cu „trenul morții”, spaima lor îngrozitoare de orice contact sau chiar de vederea unui român în uniformă, ca să nu mai vorbim de un german în uniformă, slăbiciunea trupului – și a celor care fuseseră cândva voinici și sănătoși. În realitate, toți evreii care au fost scoși la muncă au trecut printr-o nouă serie de maltratări și înjosiri din partea militarilor români și germani, chiar și din partea supraveghetorilor lor :

Deși bolnav și prăpădit de pe urma efectelor dramatice pe care [le-am trăit] nu am fost găsit [bun] de internat în spital, cum omeneste trebuia, ci „bun de muncă”. Istovit, fără un pic de putere fizică, am fost trimis într-un sat, Georgeni, la muncă. Sub biciu și persecuții, amenințări,

1. *Ibidem*.

2. Depoziția lui Moise Rabinovici din Iași, Holon, 10 ianuarie 1956, Arhiva Yad Vashem, 03-902, p. 5. Tatăl lui Rabinovici a fost președintele adjunct al comitetului Comunității din Iași. Familia a fugit la București la sfârșitul anului 1940, în timpul regimului legionar, de frica răzbunării legionarilor.

înjurături și apăsări, am muncit două luni – până când autoritățile s-au îndurat, fiindcă căpătasem prestigiul victimei, să ne trimită acasă¹.

Fără să știe că delegatul Uniunii a propus să fie luați la muncă, Aristide Rauch a notat în depoziția sa că

s-au găsit și aici bestii care neținând seama de starea fizică și morală în care ne găseam, au găsit de cuviință să trimită parte din noi la muncă atât la o pădure cât și la diverse moșii din județ².

Alte două grupe au fost trimise la portul Călărași, pe Dunăre : o grupă a muncit la descărcarea de lemne de pe șleपुरi, escortați de soldați români sub comanda unui ofițer în rezervă din localitate ; a doua a muncit la descărcarea de saci cu ciment pentru Armata germană :

Cine este sublocotenentul care ne conducea la Călărași, în port la descărcarea unui șlep cu lemne ? ... Acesta ne-a chinuit îngrozitor... A dat ordin chiar să ne împuște și norocul nostru a fost că soldații nu au ascultat ordinul și nici nu au vrut să tragă. Era un om de vreo 40-45 ani, ofițer de rezervă³.

Munca la germani a fost mai grea și, în același timp, mai înjositoare și mai periculoasă. Aproximativ o sută de evrei au muncit în ritm la descărcarea de saci cu ciment, fiecare în greutate de zeci de kilograme. Erau zoriți de soldații germani cu lovituri și injurături, iar din când în când, câte un evreu cădea în Dunăre cu sacul în spinare, deoarece nu făcea față poverii sau nu reușea să-și mențină echilibrul pe podețul îngust de scânduri așezat între șlep și port. Cine nu munca cum se cuvine era pedepsit cu 25 de lovituri pe spinare la sfârșitul zilei de muncă⁴.

În lagărul mare (din garaj), unul dintre ofițerii din gardă a efectuat o percheziție inopinată printre evrei, „care sub eternul motiv al semnalelor luminoase a profitat de ocazie și atât el cât și garda lui a jefuit puținele lucruri de preț ce le-au găsit asupra celor din garaj”⁵.

La mijlocul lunii august, printre supraviețuitorii din „trenul morții” s-a răspândit zvonul că vor fi trimiși acasă. Chiar și atunci autoritățile lagărului au luat în serios acuzația inițială că ar fi vorba de rebeli. La 23 sau 24 august, comandantul lagărului, Pitiș, a transmis evreilor „că la București s-a judecat procesul nostru și am fost achitați, nefiind găsiți vinovați, așa că în curând vom fi trimiși la casele noastre”⁶. Majoritatea evreilor n-au crezut în nici o promisiune, chiar dacă venea de la un om bun cum era Pitiș. De prea multă ori li s-a spus că vor fi eliberați, și atunci erau loviți de o nenorocire mai mare decât precedentă. Unii chiar au căzut într-o depresie adâncă din cauza acestei vești. Alții n-au dat crezare știrii nici când fiecare a primit o dovadă că „evreul... a fost internat în lagărul de evacuați Călărași în intervalul 6 iulie 1941 la 25 august 1941”. Dovada nu

1. Declarația lui Meir Avram la Tribunalul Poporului din Iași, 16 iulie 1945, *ibidem*, vol. 45, partea I, p. 316b (USHMM, microfilm 43).

2. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 300, nota 4), p. 85.

3. Declarația lui Jean Haimovici (vezi *supra*, p. 308, nota 1), p. 53.

4. Depoziția unui supraviețuitor (în posesia autorului).

5. Declarația lui Marcel Perla la Tribunalul special pentru judecarea celor vinovați de dezastrul țării din București, 10 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 11-11b (USHMM, microfilm 48).

6. Declarația lui Aristide Rauch (vezi *supra*, p. 300, nota 4).

a menționat pogromul, nici perioada îngrozitoare din „trenul morții” și nici „trenul morții” în sine. „Unde am fost... în intervalul de la 29 iunie la 6 iulie?”, s-a întrebat Aristide Rauch¹.

Înainte de plecare, căpitanul Pitiș le-a vorbit supraviețuitorilor, și mulți au ținut minte discursul lui: „Ne-a spus că am fost judecați la București și s’a găsit că eram nevinovați”². După afirmațiile unuia dintre ei, Pitiș a spus în mod clar „că nu evreii au tras în armata română”³. Însă probabil mai curând a spus că „plecăm acasă ca cetățeni onești, și să mergem cu fruntea sus, deoarece suntem oameni nepătați și să căutăm să uităm calvarul ce l-am îndurat”⁴.

La Călărași, Comunitatea s-a îngrijit să ridice un monument celor 110 evrei care au murit acolo.

Treizeci de cadavre neidentificate au fost înmormântate într-o groapă comună, iar 80 de cadavre identificate au fost puse în patru morminte comune. Morții din a doua grupă au fost înmormântați după tradiția evreiască, în prezența rabinului Comunității.

În tot timpul cât am stat în lagărul din Călărași-Ialomița, autoritățile au avut o comportare umană față de noi. Totuși mortalitatea a fost destul de mare, mureau între 10-12 inși pe zi, în special dintre cei care erau la spitalul comunal⁵.

Drumul spre casă a durat tot șapte zile, ca și drumul spre Călărași. Supraviețuitorii au fost aduși iar în centrul orașului, în gară, păziți de infanteriști, au fost încărcăți în vagoane de marfă cu ferestre, circa patruzeci într-un vagon. Autoritățile lagărului au înștiințat dinainte Comunitățile evreiești de pe traseu să pregătească hrană pentru evreii din Iași, căci întreținerea lor era doar o problemă care-i privea pe evrei. Trenul făcea opriri de multe ore în stații, iar evreii în pragul unei prăbușiri nervoase cădeau din nou în depresie, de frică să nu fie lichidați sau de teamă că s-ar pregăti ceva împotriva lor – iar încercările de liniștire nu aveau nici un efect. Haltele îndelungate i-au obligat pe cei care se înapoiau să încerce să cumpere alimente, la „prețuri astronomice”. Evreilor li s-a interzis să coboare în stații, cumpărarea produselor alimentare și a țigărilor făcându-se prin intermediul soldaților care însoțeau trenul – „Distanța de câteva zeci de metri între bufet și vagon a ridicat valoarea lor de câteva ori”. Șefii de gară nu dădeau cale liberă trenului cu supraviețuitori – „până nu mituiam șeful, trenul nu se mișca”. Rămășițele umane ale „trenului morții” au sosit la Iași la 6 septembrie 1941:

Era noaptea. Am fost coborâți în gară, repartizați după străzile respective ale fiecăruia; înconștienți în convoaie și înconjurați de poliție. În gară, înainte de a ne trimite acasă erau prezenți chestorul de poliție, lt.-col. Chirilovici și comisarul Anghelescu care ne-au adus la cunoștință că de a doua zi nu avem voie să circulăm pe străzi, fără a purta semnul distinctiv, steaua galbenă, care pe baza ordonanței din luna august... toți evreii sunt obligați să [o] poarte. Am mai fost anunțați cu aceeași ocazie, că pe anumite străzi ale Iașiului, circulația este complet interzisă pentru evrei.

1. *Ibidem*.

2. Memoriul lui David Bandel (vezi *supra*, p. 308, nota 3).

3. Depoziție sub jurământ a lui Iosef Froimovici la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 169 (USHMM, microfilm 47).

4. Declarația lui Samoil Boghen (vezi *supra*, p. 309, nota 4).

5. Declarația lui Mayer Iuhr la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (mai 1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 87b (USHMM, microfilm 48).

Înconjurați de polițiști, coloana s'a pus în mișcare. Pe drum, cu toate că era noaptea, huliganii așteptau pe la colțuri de stradă și ne bombardau cu pietre... Când am ajuns acasă, am aflat de catastrofa care s'a abătut asupra mea. Soția a fost ucisă iar cei patru copii ai mei, rămânând singuri și fără sprijin, au fost internați la orfelinatul evreesc... Eu am rămas invalid. Pe urma pogromului mi-am pierdut ochiul drept și nu aud pe urechea stângă. În 1942 m'am recăsătorit cu sora soției mele care și ea și-a pierdut soțul în pogrom¹.

Cei aproximativ 900 de supraviețuitori care s-au întors la casele lor în noaptea de 7 septembrie – rămășițe ale celor cca 20.000 de evrei care au fost duși în ziua pogromului spre curtea Chesturii – și-au găsit casele goale, sparte și jefuite. Case aproape golite de bărbați, de băieți și adolescenți, dar pline de orfani și orfane, de sărăcie și lipsuri îngrozitoare. Case sparte încă nereparate, doliu încă neterminat. Apariția lor fără vreo înștiințare prealabilă a provocat o dezlănțuire de emoții extrem de puternică, durere, plâns, leșin, autoînvinuiri, țipete înăbușite imediat de frica de gardienii publici – totul pe întuneric (pentru a nu atrage atenția) și în idiș, limba maternă a majorității evreilor din Iași. Nimeni n-a îndrăznit să se bucure de întoarcerea tatălui sau a fiului, pentru că-i amintea pe cei care nu s-au mai întors, de câteva ori mai numeroși. Tragedia era generală, iar cei reînțorși n-au făcut decât s-o evidențieze. Mulți evrei, îndeosebi părinți, au continuat să creadă mulți ani că fiii lor s-au salvat și se află într-un lagăr german oarecare, și că în una din zile se vor întoarce acasă.

Către sfârșitul lunii iulie 1941, a sosit la Călărași Paula Teitler, în căutarea celor doi fii ai săi. Obținuse „cu bani grei”² o autorizație de călătorie de la Ministerul de Interne și permisiunea de a vizita lagărul din Călărași. Ea a mers pe urmele fiilor ei, pe urmele șirului de cadavre lăsat de „trenul morții” în drum spre Călărași :

A doua zi când am auzit că un prim tren a plecat [la Călărași] și văzând că printre cei rămași morți sau vii băieții mei nu erau, mi-am închipuit că trebuie să fi plecat [și ei] cu primul tren... Atunci am obținut cu mare greutate autorizația de a pleca în căutarea lor și am ajuns la Târgul Frumos, unde de asemeni nu i-am găsit, însă aici agentul Botez mi-a spus că i-a îngropat el pe amândoi. Înnebunită de groază am refuzat să aud și am stăruit mai departe în căutarea copiilor. Am mers pe urmele lor în chinuri groaznice și înnebunită de durere. După lungi și grele suferințe am ajuns să găsesc numai pe băiatul cel mare Carol, în spital la Călărași unde era bolnav de scabie. La început pentru ca să mă liniștească mi-a spus că și Jac trăiește, dar mai târziu după ce a ieșit însă din spital mi-a spus că au călătorit în primul tren [spre Roman], cum au suferit de sete și cum el chiar a văzut pe fratele lui la un moment dat căzând de la geamul mare unde cerea apă³.

Paula nu a știut că băiatul ei cel mic a fost spânzurat în vagonul din față al „trenului morții”, pentru a servi de avertisment celor care vor încerca să bea apă. Încăpățânarea unei mame evreice, dispusă să se sacrifice pentru fiii ei, plecată să-i caute într-o țară dușmană de-a lungul șirului de cadavre, pe traseul „trenului morții” – povestea unei vieți umane necunoscute până acum, dar care se cuvine să fie amintită.

1. Depoziția lui Benjamin Rabinovici din Iași, Tel-Aviv, 30 ianuarie 1958, Arhiva Yad Vashem, 03-897, pp. 6-7.
2. „Raport rezumativ asupra situației evreilor din Iași, de la 29 iunie până la [începutul ?] lui august 1944”, întocmit de unul dintre fruntașii Comunității din Iași, M. Braunstein, 8 februarie 1948, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 4, pp. 46-47. Braunstein a remarcat că Paula Teitler a fost văduva unui om cu avere mare, proprietar a zeci de apartamente și patru cinematografe, și a obținut autorizația cu bani grei.
3. Depoziția Paulei Teitler la Tribunalul Poporului din București, 3 mai 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, pp. 68-69b (USHMM, microfilm 47).

„Buna Vestire”¹

În șapte zile, „trenul morții” s-a depărtat de Iași cu cca 550 km, depărtându-se în același timp la mare distanță de focarul înscenării complotului de lichidare a evreilor din Iași, pus la cale de Marele Cartier General. Trenul a călătorit spre o zonă din apropierea Bucureștiului, în care trăiau puțini evrei, regiune care poate fi definită centrul civilizației românești, în înțelesul de cultură și mod de viață românesc pe care Antonescu s-a străduit atât de mult să le întărească. El s-a mândrit chiar cu contribuția sa la reinstaurarea legalității și a ordinii, la întărirea statutului judecătorilor, la extinderea învățământului ș.a. Vorbind despre el la persoana a treia, Antonescu le-a spus anchetatorilor înainte de procesul său : „Mareșalul Antonescu a găsit o constituție teroristă, a introdus inamovibilitatea în Magistratură, a făcut legea judecătorească, a introdus autonomia universitară”, iar în alt loc și-a subliniat crezul : „Eu am fost totdeauna contra crimelor, mai ales contra crimelor politice”. „Am garantat viața, libertatea și avutul fiecăruia.”² Toate acestea erau adevărate, în mare măsură, în ceea ce-i privește pe români.

„Buna Vestire” adusă de Triandaf era diferită însă în ceea ce-i privea pe evrei. Șeful Legiunii de jandarmi Ialomița, maiorul Marin Ionescu, a raportat Inspectoratului General al Jandarmeriei, la o săptămână după sosirea trenului, că nu a acționat conform ordinelor în vigoare în ceea ce privește trenul din Iași și a trimis numai un raport scurt, „știind că problema evreilor care au sosit din Iași la Călărași este cunoscută Inspectoratului General al Jandarmeriei”. Șeful Jandarmeriei a acționat în problema „trenului morții” conform unor uzanțe nescrise și care ar putea fi rezumate, la modul general, în câteva cuvinte : nu există efect fără cauză, nu există cauză fără ordin, nu există ordin fără responsabili, iar responsabili știu ei ce fac – și au dreptate. Ionescu a transmis superiorilor săi vestea nescrisă pe care a primit-o de la Triandaf, comandantul trenului cu evrei, fără a-și exprima vreo rezervă cu privire la ea :

Prefectura județului și Garnizoana Călărași la luarea în primire a acestor evrei nu a trecut la nici o cercetare deoarece sublocot. de rez. Triandaf ce a escortat trenul a atras atențiunea autorităților că nu trebuie să se facă nici o cercetare și nu trebuie cunoscut oficial motivele care au determinat moartea acestor evrei. Verbal a fost informat de acest ofițer Dl Prefect al județului și subsemnatul de cele ce s’a petrecut la Iași, darea lor în primire [a evreilor] prezentându-se numai la dresarea unui proces-verbal ce se anexează în copie.

1. Am preferat să folosesc uneori expresii din Noul Testament care au devenit parte din teologia creștină, servind șefilor mișcărilor antisemite din România pentru a exprima situații noi, revoluționare, naționaliste. „Vestea” este un derivat al „Bunei Vestiri” adusă de îngerul Gavriil, la Nazaret, Fecioarei Maria, mama lui Iisus, că urmează să nască pe Mesia (*Luca* 1.26-38). Organul Mișcării legionare s-a numit *Buna Vestire*. În felul acesta, mișcarea dorea să accentueze faptul că aduce un nou mesaj în viața politică, spirituală și națională a poporului. „Buna Vestire” adusă de Triandaf prefectului, comandanților Jandarmeriei și Armatei din Călărași era și ea revoluționară din punctul de vedere al respectării legii în România și poate fi rezumată într-o singură frază : nu există răspundere pentru crime împotriva evreilor (vezi *infra*).
2. Stenograma anchetei lui Ion Antonescu de către acuzatorul Ion Bunaciu, București, 14, 16, 17 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010. vol. 36, pp. 1, 30, 69 (USHMM, microfilm 34).

Spre știință raportăm cele ce ni s'au spus de sublocot. rez. Triandaf, că evreii din Iași pentru motivul că au tras în armata germană și română au fost bătuți crunt de către armata germană și apoi îmbarcați goi în tren în număr de aproximativ 2.500, câte 120-130 la vagoane și care din cauza bății mulți au murit pe timpul transportării lor, debarcați și înmormântați în diferite stații, încât la Călărași au sosit numai 1.105 evrei din cele 2.500 (două mii cinci sute)¹.

Acest raport dovedește că încă de atunci, din iulie 1941, s-a hotărât ascunderea numărului real al evreilor uciși și reducerea răspundării Armatei române pentru masacru. În „trenul morții” spre Călărași au fost îmbarcați, precum am menționat, cca 5.000 de evrei.

În cercetarea cauzelor apariției „trenului morții” la Călărași au fost implicate patru autorități diferite: Jandarmeria, Prefectura, Procuratura civilă de la Tribunalul local și Procuratura militară a Comandamentului 2 Teritorial. Prefectura și garnizoana n-au inițiat nici o anchetă în conformitate cu „Buna Vestire” a lui Triandaf. Șeful Inspectoratului Jandarmeriei din Moldova și din județul Iași, care îl numise pe Triandaf în funcție și i-a comunicat verbal conținutul „Bunei Vestiri”, colonelul Gheorghe Bădescu, a fost întrebat, la anchetarea sa, de ce nu a ordonat deschiderea unei anchete privind „trenul morții” – a răspuns că nu-și amintește exact dacă Triandaf i-a raportat despre „misiunea sa” când s-a întors de la Călărași și că nu a existat nici un motiv pentru deschiderea unei anchete:

Nu am făcut nici un fel de anchetă și nu am cerut nici un fel de sancțiuni împotriva subalternilor din unitatea mea, care s'au făcut vinovați sau s'ar fi făcut vinovați de vreun fapt oarecare încălcând disciplina militară, în timpul zilelor de la 28 iunie 1941 și până la data de 6 iulie acelaș an, data când a sosit trenul în orașul Călărași, trenul care transporta pe evreii din Iași. Acest lucru nu l-am făcut deoarece nu era cazul, astfel de fapte neîntâmplându-se².

Într-adevăr, Bădescu a avut dreptate. Jandarmii n-au contravenit nici unei legi militare. Nimeni nu a dezertat, nimeni nu a încălcat ordinele comandantului lor, Triandaf, nimeni nu a manifestat vreo atitudine specială față de evreii din vagoane. Procurorul-șef al Tribunalului județean, Nicolae Martinescu, care a fost chemat – din partea prefectului și a chestorului Poliției – să fie de față, împreună cu judecătorul de instrucție din localitate, Petre Manus, în momentul deschiderii vagoanelor, „deoarece sunt probabil câțiva morți printre ei”, a sosit într-adevăr la fața locului, i-a văzut pe cei vii, muribunzi și pe morți, dar destul de repede și-a dat seama că nu are mijloace să ancheteze, că răspunsurile comandantului trenului, Triandaf, sunt nebuloase, înțelegând că evreii au fost dați în seama Armatei – iar dacă s-au comis crime, ele vor fi anchetate, desigur, de organe de anchetă și de judecată ale Armatei, deoarece au fost comise, probabil, de soldați:

Cerându-mi-se autorizația de înmormântare pentru ei, am vrut să fac cercetări spre a le stabili identitatea și cauzele morții, cu care ocazie dl slt. Triandaf – însoțitorul trenului de la Iași la Călărași, mi-a spus că au murit *din cauza mizeriilor din tren fiind prea mulți într-un vagon, circa 120-150 și că erau deja bolnavi când plecaseră din Iași...* Parte din ei au murit pe la Roman la Ploiești, unde au și fost înmormântați. Atât eu cât și dl Judecător de Instrucție am întrebat pe dl sublt. Triandaf în paza și îngrijirea cui au fost dați. D-sa ne-a confirmat față de

1. Raportul lui Marin Ionescu (maior) către Inspectoratul General al Jandarmeriei din București, 15 iulie 1941 (copie autorizată), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 259 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, pp. 55-55b.

ceilalți prezenți că [evreii] au fost excortați de d-sa de împreună cu mai mulți soldați. Căutând a stabili identitatea celor morți [în tren] nu ni s'a putut da lămuriri, spunându-ni-se că fiind prea mulți înmormâțați pe la Iași, Roman, Ploiești, nu se știe care din ei au supraviețuit până în Călărași, unde au murit.

Văzând cele de mai sus și întrucât din aceste sumare cercetări rezultă că în cazul când ar fi fost vorba de crime sau delict grave, acestea ar fi urmat să fie puse în sarcina unor militari care excortase trenul care urmau să fie supuși cercetărilor organelor militare potrivit articolelor... din codul Justiției militare și întrucât de față erau numai militari, precum și dl Pitiș [din garnizoană], care reprezintă Ministerul public militar, atât eu, cât și dl Judecător de Instrucție ne-am declinat competența, rugându-l pe dl căpitan Pitiș să dispună cele de cuviință¹.

Întrucât procurorul civil a refuzat să se ocupe de partea juridică a lichidării evreilor în „trenul morții”, adică să întocmească un document care să înlăture răspunderea militarilor și a jandarmilor care au însoțit trenul, au rămas numai canalele juridice militare, adică Procuratura de la Curtea Marțială a Comandamentului 2 Teritorial, cu sediul la București. Oare și șefilor Justiției militare le-a fost comunicată „Buna Vestire” – caz în care orice anchetă în această problemă urmărea doar păstrarea aparențelor, rezultatele fiind dinainte cunoscute? Studiarea documentației arată că „Buna Vestire” nu a fost comunicată Procuraturii în mod oficial, dar Procuratura a ajuns la concluziile dorite: nici un ofițer nu a fost demis, nici un ofițer nu a fost judecat și nimeni nu a fost pedepsit – iar în ceea ce-i privește pe soldați, nici nu poate fi vorba. De aceea, evoluția anchetei conduse de Procuratura Comandamentului 2 Teritorial servește mai mult pentru a urmări zvârcolirile magistraților militari care, pe de o parte, au vrut să păstreze o fațadă de profesionalism, să dea o aparență de imparțialitate, folosindu-se de un limbaj juridic pentru descrierea unei serii de acte criminale continue și acte de violență cu scopul de a ucide, iar pe de altă parte, s-au ferit mult să profereze acuzații de orice natură față de orice autoritate, atât militară, cât și civilă, și au evitat să folosească termeni clari ca *pogrom*, *execuție*, *lichidare*, *înghesuire în vagoane cu scopul de a lichida*, *interzicerea apei*, *sufocare*, *împușcare* ș.a. Și comandanții Procuraturii militare din București citiseră, desigur, buletinele trimise judecătorilor militari, în care au fost rezumate, chiar în acele zile, evenimentele de la Iași, prezentate ca „o rebeliune iudeo-comunistă care a fost suprimată de Armata română în colaborare cu Armata germană” și în care se accentua că s-au luat măsuri pentru a evita repetarea unor astfel de evenimente în viitor prin arestarea „evreilor bănuți ca primejdioși siguranței statului” și încarcerarea lor în lagăre. Evreii a căror moarte era anchetată de judecătorii militari erau rebelii, iar lagărul Călărași era locul în care erau deținuți. Impresia care rezultă din documentele anchetei deschise de Procuratura militară cu privire la moartea evreilor în „trenul morții” era aceea a unui dezastru natural față de care nu ne mai rămâne decât să-i înregistrăm rezultatele.

Iar dacă am folosit termenul „Buna Vestire” pentru a descrie ordinul verbal adus de Triandaf care interzicea anchetarea cauzelor lichidării evreilor în „trenul morții”, termenul care ar corespunde rezultatelor „anchetei” conduse de Magistratura militară cu privire la tren este împrumutat și el din ritualul creștin: *taină*. Este una dintre misterele celor șapte sacramente din teologia creștină ortodoxă: „vorbe misterioase”; „adevăr

1. Declarația procurorului-șef al Tribunalului județului Ialomița, Nicolae Martinescu, luată de locotenentul Constantin Zotta, procuror la Curtea Marțială a Comandamentului Armatei a 2-a, Călărași, 21 august 1941, *ibidem*, vol. 30, pp. 267-267b (sublinierea îmi aparține). Nicăieri nu s-a comunicat că și la Ploiești au fost îngropați evrei. Probabil că așa i-a spus Triandaf procurorului.

care nu poate fi pătruns de rațiune”. Magistrații militari „nu au reușit” să înțeleagă misterele transportării evreilor din Iași la Călărași.

Căpitanul Pitiș a fost nevoit să se adreseze autorităților militare pentru a obține autorizații de înhumare (probabil retroactive) a morților descărcați din tren, iar Martinescu a autorizat îngroparea evreilor care au murit zi de zi la Călărași – dar numai pe acei care au murit în spital, pe baza cererii spitalului și a certificatelor medicale corespunzătoare, în care era notată cauza decesului.

În felul acesta, după cum am spus, Martinescu a reușit să transfere problema răspunderii pentru crimele militarilor către Magistratura militară. Comandantul garnizoanei din Călărași, Alexandru Chiselevschi, s-a adresat la 7 iulie – conform regulamentului militar în cazuri de deces – Tribunalului militar al Corpului 2 Armată din București, raportând că Triandaf primise ordin să transporte 2.530 de evrei „în lagărul de concentrare din garnizoana Călărași” și că evreii au sosit la Călărași cu o zi înainte, dar că în timpul transportului au decedat 1.384 dintre ei: 25 de morți au fost coborâți din vagoane la Călărași, alți 5 s-au adăugat „astăzi”, iar 69 sunt muribunzi. Medicul garnizoanei a stabilit cauza morții: „mizerie fiziologică”. Comandantul a cerut aprobarea Tribunalului militar pentru îngroparea evreilor. Procurorul militar, locotenent-colonelul Cezar Caragea, a aprobat îngroparea morților „proaspeți” cu condiția ca problema să fie aprobată de medicul Tribunalului [civil], adăugând un paragraf care arunca toată răspunderea juridică asupra Magistraturii civile: „Cu încheierea formelor legale atât pentru trecut... din care să reiese împrejurările în care au murit [evreii], luându-se declarații tuturor [militarilor] care i-au însoțit [pe evrei] de la Iași la Călărași”¹. Ofițerul Procuraturii militare a reușit să formuleze directive fără să folosească cuvintele *evrei*, *tren*, *ucidere*, *asfixiere*, *pedepsire* ș.a., acesta fiind într-adevăr un limbaj juridic adecvat. Caragea trebuia acum să se adreseze Direcției Justiției Militare din Ministerul Apărării Naționale și să-i trimită raportul garnizoanei și hotărârea sa de a aproba înhumarea și expunerea motivelor pentru decizia luată².

Comandantul Magistraturii militare, colonelul Ion Aramă, a cerut – în numele ministrului Apărării Naționale – să i se trimită un raport intermediar „în legătură cu decesul celor 1.414 internați evrei, în timpul transportului lor în lagărul Călărași”³ – o altă soluție lingvistică pentru descrierea ororilor din „trenul morții”. În același timp, comandantul garnizoanei din Călărași i-a cerut prefectului județului Ialomița să-i predea rezultatele anchetei pe care a condus-o în calitate de șef al administrației din județ privind decesul evreilor din „trenul morții” – însă prefectul, care primise „Buna Vestire” direct de la Triandaf, a știut ce să răspundă: „Nu se poate întreprinde nici un fel de cercetare cu cei morți pe parcursul Iași-Călărași, neavând legalitatea și nici posibilitatea de a face cercetarea unor decese ce au avut loc pe teritoriul altor județe”⁴.

1. Garnizoana Călărași către Curtea Marțială a Corpului 2 Armată din București, 7 iulie 1941, *ibidem*, p. 316.
2. Procurorul militar locotenent-colonel Caragea către Direcția Justiției Militare din Ministerul Apărării Naționale, 8 iulie 1941, *ibidem*, p. 318.
3. Dispoziție secretă a directorului tribunalelor militare, colonelul Ion Aramă, către Procuratura Curții Marțiale a Comandamentului 2 Teritorial, 10 iulie 1941, *ibidem*, p. 319.
4. Răspunsul prefectului județului Ialomița, colonelul Mihail Ștefănescu, la adresa comandantului garnizoanei orașului cu privire la evreii care au decedat în tren (copie autorizată), 12 iulie 1941, *ibidem*, p. 322.

Ancheta oficială nu a început, în ciuda dispoziției explicite a Magistraturii militare din Ministerul Apărării. La 6 august, Aramă a comunicat Curții Marțiale a Comandamentului 2 Teritorial că așteaptă rezultatele anchetei¹. La 16 august, Procuratura juridică a județului a trimis Procuraturii militare a Comandamentului 2 Teritorial un prim raport în chestiunea anchetei care nu a început, a trecut în revistă modul în care subiectul a fost tratat din punct de vedere juridic și a motivat stagnarea anchetei prin refuzul prefectului de a cerceta probleme „cu privire la evreii morți pe parcursul Iași-Călărași”, întrucât nu are competența să cerceteze chestiuni (nu crime!) care s-au petrecut în afara județului său. Cât privește dispoziția de a obține declarații de la cei „ce au însoțit vagoanele cu evrei”, adică de la jandarmi, Procuratura a răspuns că „se pare că nu va fi posibil să le obținem deoarece însoțitorii deja au părăsit”. Locotenent-colonelul Caragea a stabilit la sfârșitul raportului: „Ministerul Apărării Naționale, Direcția justiției, ne cere să facem de urgență anchetă, ori din cele expuse mai sus se vede că nu se poate face de noi o astfel de anchetă”². Răspunsul său la raportul comandantului Comandamentului 2 Teritorial, generalul Constantin Nicolescu, dovedește caracterul secret al organizării pogromului; pus la cale de Secția a II-a a Marelui Cartier General în colaborare cu una dintre secțiile Serviciul Special de Informații.

Nicolescu a ordonat să se ceară Ministerului Apărării Naționale să numească un ofițer anchetator, magistrat al ministerului, pentru a clarifica la Direcția Căilor Ferate cine a făcut parte din echipa care a condus trenul – și a adăugat: „Ordon perseverență pentru că omorurile, când nu sunt prin sentință sau prin o stare revoluționară generală – nu pot fi păsuite de un stat civilizat”³. Nicolescu era decis să-i dezvăluie pe criminali, fiind clar că nu era părtaș la complot. Caragea a numit un magistrat în rezervă, locotenentul Grigore Zotta, și un ajutor, ordonându-le să plece la Călărași și să ancheteze la fața locului cauzele morții a 1.414 evrei (între timp, numărul morților crescuse). Magistratul și ajutorul său au sosit la Călărași la 30 august, iar comandantul garnizoanei le-a pus la dispoziție pe ofițerul Comendurii Pieții, care între timp fusese numit și comandant al lagărului de evrei, căpitanul Pitiș. Ofițerul anchetator din partea Procuraturii militare i-a invitat la biroul său pe toți șefii militari și persoanele implicate în primirea „trenului morții” și tratarea evreilor după sosirea lor.

Ofițerul anchetator a stabilit că ordinul de a trimite trenul cu evrei a fost dat de *Ministerul de Interne și de Inspectoratul Jandarmeriei din Iași* și că tot ei au stabilit de la început că *stația finală* va fi Călărași. În tren au fost urcați, la 30 iunie, 2.530 de evrei, iar la Călărași au ajuns, la 6 iulie, 1.011 evrei în viață, 69 de muribunzi și 25 de morți. Medicul-șef al județului, dr. Mihăilescu, și medicul-șef al orașului, dr. Ion Lupașcu, au stabilit că moartea celor 25 „a fost naturală și că pe cadavre nu se constată nici o urmă de violență... Constatând starea cadavrelor, intrate, unele din ele în descompunere au opinat la înhumarea lor urgent”. Și au fost înmormântate de Comunitatea evreiască. Nici

1. Șeful Magistraturii militare, colonelul Aramă, către Curtea Marțială a Comandamentului 2 Teritorial, 6 august 1941, *ibidem*, p. 314.
2. Raport al procurorului militar locotenent-colonel Cezar Caragea către Procuratura militară a Comandamentului 2 Teritorial, 16 august 1941, *ibidem*, pp. 313-313b.
3. Generalul Constantin Nicolescu s-a numărat printre prietenii șefului opoziției, Iuliu Maniu. În anii războiului, Nicolescu și generalii Gheorghe Mihail, Constantin Sănătescu, Constantin Vasiliu-Răscanu, Mihail Racoviță și alții au devenit sprijinitori în secret ai regelui Mihai, iar în vara anului 1944 l-au ajutat să-l destituie pe Ion Antonescu și să asigure loialitatea Armatei față de rege.

o altă autoritate nu a încheiat vreun document cu privire la debarcarea evreilor din tren, iar procurorul-șef Nicolae Martinescu „și-a declinat orice rol în această chestiune, considerând-o de atributul exclusiv al organelor militare”. El a acceptat să dea autorizații de îngropare numai pentru cei care au decedat mai târziu, a doua zi, când au murit alți cinci evrei, autorizațiile de înhumare fiind emise de către medicul garnizoanei, care a stabilit și cauzele morții.

Ofițerul anchetator s-a interesat și de cauzele morții a 1.414 evrei în timpul deplasării de la Iași la Călărași. Dar nu l-a găsit în oraș pe sublocotenentul Triandaf și nici pe jandarmii lui, așa încât nu i-a mai rămas decât să se mulțumească cu mărturia din auzite a procurorului-șef Martinescu, care și el îl întrebase pe Triandaf de ce au murit atât de mulți evrei pe drum :

Martinescu ne-a relatat convorbirea avută cu comandantul trenului, sbl. rez. Triandaf, care i-a arătat că moartea călătorilor se datorește condițiunilor de călătorie și faptului că unii dintre aceștia fiind bolnavi, n-au avut posibilitatea unei îngrijiri medicale.

În ceea ce privește personalul CFR care a însoțit trenul, ofițerul anchetator a reușit să descopere doar numele conductorului locomotivei și ale ceferiștilor care au schimbat echipa inițială plecată din Iași pe ultima parte a traseului – de câteva zeci de kilometri –, care și ei s-au împrăștiat între timp după repartizarea la lucru ; dar despre echipa inițială, șeful de gară din Călărași nu știa nimic. În același mod au dispărut și cei treizeci de militari din Legiunea mobilă de jandarmi, cu baza la Iași, care au însoțit trenul.

Zotta și-a însușit concluzia lui Triandaf, pe care nu-l întâlnește și care i-a fost transmisă doar printr-o măturie verbală, că „decesul acestor persoane s’ar datora condițiunilor de călătorie” și faptul că cei „bolnavi” n-au avut parte de îngrijire medicală din cauza circumstanțelor¹.

Raportul urma să pună capăt anchetei, dar Nicolescu nu a renunțat – și a notat : „Nu admit astfel de poticniri”², ordonând să se ceară în mod oficial, de la conducerea Căilor Ferate, lista cu membrii echipei care a condus trenul, să fie invitat Triandaf să depună mărturie, să se ceară Inspectoratului Jandarmeriei din Iași să pună la dispoziția Procuraturii militare „ce este necesar”, adică persoanele și documentele referitoare la „trenul morții”. Colonelul Caragea nu a avut încotro, fiind nevoit să dispună continuarea anchetei. Primul procuror militar care s-a ocupat de anchetă a fost înlocuit din motive necunoscute, în locul său fiind numit un nou anchetator, locotenentul în rezervă Constantin Viorescu, care a continuat ancheta.

CFR-ul a fost nevoit să predea numele membrilor echipei care a condus trenul de la Iași până la Râmnicu-Sărat. Din listă s-a lămurit că cei doi ceferiști care au vândut apa răncedă din cazanul locomotivei au fost Ion Prico și Steciuc³. Orarul de drum anexat la

1. Referat al locotenentului în rezervă Constantin Zotta – procuror-anchetator la Curtea Marțială a Comandamentului 2 Teritorial – despre rezultatul anchetei sale la Călărași, 23 august 1941, *ibidem*, pp. 263-263b. La referat sunt anexate 13 declarații ale unor ofițeri, medici și alți funcționari.
2. Dispoziții notate de generalul Nicolescu și de colonelul Caragea pe marginea referatului, *ibidem*, p. 262.
3. Tabelul cuprinzând numele conductorului de locomotivă, al fochistului și a nouă membri din echipa „trenului morții” care a plecat din Iași la 30 iunie 1941 și a sosit la Râmnicu-Sărat la 4 iulie 1941, 8 septembrie 1941, *ibidem*, p. 355.

lista echipei a arătat în mod clar că trenul a fost definit drept tren de marfă care transporta „jidani” și nu a primit număr de ordine, cum se obișnuiește la călătoriile normale, în locul respectiv notându-se că este „special”. Orarul trenului a dezvăluit, de asemenea, că primul „tren al morții” a plecat din Iași spre Călărași la 30 iunie 1941, ora 4.05 dimineața, având 50 de vagoane, și nu 33, cum se notase în rapoartele falsificate (pentru a reduce *post factum* numărul celor uciși). Rezultă că în „trenul morții” care a plecat spre Călărași au fost peste 5.000 de evrei. Trenul a sosit pentru prima oară la Târgul Frumos la ora 7.15 dimineața, și-a continuat drumul spre Roman și s-a întors la Târgul Frumos la ora 20.31. Nu a existat nici un motiv pentru ruta dus-întors în afară de dorința de a mări numărul morților din vagoane.

După cum am menționat, la Târgul Frumos au sosit 50 de vagoane cu „jidani” – așa s-a specificat în paragraful privind „felul încărcăturii” – și au plecat 39 de vagoane, din tren fiind descărcate peste 1.200 de cadavre. Prin aceasta s-a confirmat faptul că în rapoartele oficiale s-a depus un efort deosebit pentru a reduce numărul de vagoane din „trenul morții”, reducând astfel și numărul evreilor îmbarcați în tren, așa cum s-a procedat și în privința numărului de victime îngropate la Iași. S-a mai descoperit că, în diverse porțiuni ale traseului, au fost adăugate vagoane cu soldați, desprinse apoi în diverse stații, după necesitate. Fiecare vagon a fost înregistrat cu numărul lui. O examinare a orarului de călătorie dezvăluie clar faptul că al doilea tren, spre Podu Iloaiei, transportând și el „jidani”, a staționat un timp oarecare în stația Cucuteni (înainte de Podu Iloaiei), iar inspectorul de mișcare ce a completat diversele paragrafe în orar a adăugat cu mâna sa: „așteptat dispoziția M.St.M. în privința vag[oaanelor] cu jidani”¹.

La 10 septembrie, noul procuror militar s-a adresat Ministerului de Interne, cerând o „copie a ordinului Ministerului de Interne și al Inspectoratului [Regional al Jandarmeriei Iași] prin care s’a dispus transportarea în ziua de 30 iunie 1941, a 2.530 evrei îmbarcați într’un tren *compus din 33 vagoane*”, necesară pentru ancheta condusă de Procuratura militară. O adresă asemănătoare a fost înaintată Inspectoratului Jandarmeriei din Iași, prin care se cereau copii ale ordinului său și al Ministerului de Interne².

Triandaf a fost invitat, printr-o telegramă, să se prezinte imediat pentru anchetă la Procuratura militară din București. Și, într-adevăr, a mers și și-a prezentat în scris versiunea sa cu privire la deplasarea „trenului morții” de la Târgul Frumos la Călărași. Această depoziție s-a transformat de fapt în raport (raport ce a fost citat de multe ori în acest studiu, deoarece nu este fals)³.

În acest raport nu există responsabili pentru crimă. Toate s-au petrecut ca din întâmplare, în urma supraîncărcării vagoanelor, condițiilor de aglomerare, slăbiciune fizică ș.a. Este evident efortul lui Triandaf de a sublinia că a trimis în mod regulat superiorilor săi rapoarte din toate stațiile unde au oprit și au descărcat cadavre, ceea ce, a crezut el, îi reduce răspunderea pentru crimă. A mai adăugat argumentul mincinos că ar fi permis evreilor să bea apă la Târgul Frumos și în alte stații. Nu a comunicat magistraților militari, care nu erau informați în legătură cu secretele pogromului, conținutul „Bunei Vestiri” pe care a adus-o comandantului Legiunii de jandarmi Ialomița și prefectului județului Călărași.

1. Formular de înregistrare a rutei trenului special cu „jidani”, *ibidem*, p. 356.

2. Adresă secretă a ofițerului anchetator către Ministerul de Interne, 10 septembrie 1941, și către Inspectoratul Regional al Jandarmeriei, 2 septembrie 1941, *ibidem*, pp. 326, 329.

3. Raportul lui Triandaf către Curtea Marțială a Comandamentului 2 Teritorial, 10 septembrie 1941, *ibidem*, pp. 333-341.

Inspectoratul Jandarmeriei din Iași a trimis Procuraturii militare din București lista celor 31 de jandarmi care au escortat trenul și a notat locul în care își îndeplinesc serviciul. Dar aceștia nu au fost anchetați¹.

În dosarul anchetei conduse de Procuratura militară a Comandamentului 2 Teritorial au fost intercalate două documente falsificate, care au înlocuit (la o dată necunoscută) documentele originale din septembrie 1941 (au fost pregătite de aceleași autorități care au conceput documentele originale, conținutul lor fiind puțin schimbat în comparație cu originalele). Astfel de documente falsificate referitoare la pogromul din Iași există cu zecile, însă au fost descoperite de autorul acestui studiu numai după ce a avut la dispoziție aproape toată documentația despre pogrom.

Primul document este răspunsul Ministerului de Interne la cererea Procuraturii militare de a primi o copie a ordinului de transportare a evreilor cu trenul și poartă data de înregistrare 13 septembrie 1941. Ministerul de Interne ar fi comunicat că ordinul „să fie evacuată toată populația evreiască din Iași – cu bărbați, femei și copii” a fost dat de „domnul vicepreședinte al Consiliului de Miniștri” și că evacuarea s-a făcut pe grupuri: unul din convoaie a fost evacuat la Târgul Frumos, iar al doilea la Podu Iloaiei. Prima parte a răspunsului este adevărată. Mihai Antonescu a ordonat Ministerului de Interne, Prefecturii din Iași și, prin intermediul lor, Poliției – pe scurt, tuturor autorităților care nu făceau parte din forțele armate – să execute ordinul lui Ion Antonescu (așa cum îl dăduse prin telefon, în ajunul zilei pogromului, colonelului Lupu și, desigur, și generalilor din Marele Cartier General) de evacuare a evreilor din Iași. Dar Ion Antonescu stabilise atunci că evreii vor fi evacuați la lagărul din Târgu-Jiu, via Roman. Nicăieri nu s-a specificat că destinațiile ar fi Târgul Frumos și Podu Iloaiei – două localități din apropierea Iașului și a frontului. Triandaf a raportat în timp real, menționând și în depoziția sa din septembrie 1941 că la 30 iunie i s-a ordonat să preia comanda trenului și să-l ducă la Călărași:

Am primit ordin ca împreună cu o gardă compusă dintr'un subofițer și 30 jandarmi să plec la Târgul Frumos de unde aveam să însoțesc sub pază la lagărul din orașul Călărași, jud. Ialomița un tren format din 35 vagoane cu 2.500 [cifră redusă intenționat] evrei din Iași².

De ce Ministerul de Interne a trebuit să falsifice documentul și să stabilească că destinațiile deportării ar fi fost Podu Iloaiei și Târgul Frumos, și nu Călărași? Din cauza următorului paragraf din raportul falsificat al Ministerului de Interne:

Prefectura județului Iași, cu raportul telefonic nr. 1063 din 30 iunie a.c. raportează că Comandamentul German nu permite ca transportul de 2.500 evrei evacuați de la Iași să fie debarcați la Târgul Frumos. Față de această situație, conform dispozițiunii Domnului Ministru Subsecretar de Stat, s'a dat ordin Prefecturii județului Iași, ca acest transport să fie îndreptat spre Călărași-Ialomița³.

1. Lista nominală a plutonului de jandarmi care a însoțit „trenul morții” la Călărași, 9 septembrie 1941, *ibidem*, pp. 342-343.
2. Depoziția lui Triandaf din septembrie 1941, *ibidem*, pp. 333-333b.
3. Cabinetul Ministerului de Interne către Procuratura Tribunalului militar al Comandamentului 2 Teritorial, 13 septembrie 1941, *ibidem*, p. 344 (document fals). Documentul a fost semnat de maiorul Emil Plăsnilă, în numele secretarului general al Cabinetului Ministerului de Interne. Documentele care se refereau la evenimentele de la Iași purtau în general semnătura secretarului general al Ministerului de Interne, colonelul Nicolae Pătruțoiu, care a fost înlocuit în 1942.

La 30 iunie, ora 5.30 dimineata, la o ora după plecarea „trenului morții” din Iași, inspectorul regional al Siguranței, Gioseanu, a raportat telefonic Direcției Generale a Poliției din București că primul tren, cu 2.530 de evrei, „a fost trimis în lagărul de la Târgu-Jiu” și că al doilea transport cu 2.500 de oameni „va pleca peste câteva ore”¹. Aceasta a fost destinația inițială a „trenului morții”, schimbată atunci când adjunctul ministrului de Interne, Jak Popescu, și-a dat seama că la Târgu-Jiu nu este loc pentru mii de evrei. Prefectul Captaru a raportat ministrului de Interne, la 30 iunie, ora 9.40 dimineata, că primul transport de evrei „a fost trimis în direcția Roman”. Stația Roman se afla pe traseul spre lagărul Târgu-Jiu, așa cum a ordonat Antonescu. Captaru a adăugat atunci: „Vă rugăm a ne da dispoziții de evacuarea evreilor din Iași, conform ordinului Domnului Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri”². Aceste documente nefalsificate dovedesc că intenția lui Ion și Mihai Antonescu a fost să-i evacueze pe *toți evreii* din Iași, și nu la 18-30 km de oraș, ci în lagăre din sudul României.

Documentul falsificat al Ministerului de Interne, care a fost introdus în dosarele de anchetă ale Procuraturii militare probabil la sfârșitul lui 1943 sau începutul lui 1944, și documentul falsificat al Poliției din Iași (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*) au avut ca scop să-l absolve pe ministrul de Interne Dumitru Popescu și pe superiorul său de atunci, Mihai Antonescu, de vinovăția pentru atrocitățile de la Târgul Frumos și să o arunce asupra Armatei germane.

În acest scop a fost inventat un comandament german care nu ar fi permis, chipurile, „trenului morții” să rămână la Târgul Frumos și să-i descarce acolo pe evrei, ca și cum Târgul Frumos ar fi fost stația finală – rezultând de aici că de tot ce s-a întâmplat la Târgul Frumos și, în continuare, până la Călărași este din vina nemților. În acest scop, au fost falsificate și rapoartele prefectului Captaru, au fost înlocuite documente din dosare ale Ministerului de Interne și au fost fabricate documente care nu au avut o versiune anterioară. Prin intermediul Ministerului de Interne și al Poliției, Mihai Antonescu a încercat să arunce exclusiv asupra Armatei răspunderea pentru hotărârea de a-i evacua pe evrei cu „trenurile morții”.

Al doilea document falsificat (care a înlocuit un altul) poartă data de 15 septembrie 1941 și a fost introdus, după cum am spus, mai târziu în dosare – este cel al chestorului Poliției Iași, Chirilovici, care poartă semnătura sa și are toate ștampilele necesare. În acest document „secret, f. urgent”, Chirilovici răspunde Procuraturii militare că „nu a fost nici un ordin al Ministerului Afacerilor Interne, pentru evacuarea din Iași, în ziua de 30 iunie a.c. a 2.530 evrei. Evacuarea s’a făcut din ordinul M.U. [Marea Unitate – *n.m.*] Divizia a 14-a care a intervenit și pentru [obținerea] vagoanelor necesare la Armata a III-a”. Armata a 3-a, se arată în continuare, a fost cea care a ordonat telefonic gării Iași – prin intermediul Prefecturii – să pună la dispoziția operațiunii vagoanele necesare³. Partea

1. Raport telefonic nr. 23639 al inspectorului regional al Siguranței, Emil Gioseanu, către Inspectoratul Poliției din București, 30 iunie, ora 5.20, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 236 (USHMM, microfilm 36).
2. Raport telefonic nr. 1054 al prefectului județului Iași, Captaru, către Cabinetul Ministerului de Interne, 30 iunie 1941, ora 9.30, *ibidem*, p. 473. În acest document autentic a notat maiorul Plăsnilă că a predat o copie ministrului de Interne.
3. Chestorul Poliției din Iași, colonelul Chirilovici, către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași, secret și urgent, 14 septembrie 1941, precum și o scrisoare anexă a Inspectoratului Jandarmeriei din Iași la raportul lui Chirilovici către Tribunalul militar al Comandamentului Armatei a 2-a, 16 septembrie 1941 (documente falsificate), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 100233, vol. 30, pp. 345-346. La data la care a semnat documentul, Chirilovici nu mai era chestorul Poliției din Iași.

„inovatoare” din document este cea care aruncă asupra generalului Stăvrescu răspunderea cu privire la ordinul de evacuare cu „trenul morții”. Stăvrescu personal a susținut la procesul său că documentul este fals.

Dovada suplimentară și finală privind falsificarea celor două documente de către Ministerul de Interne (și de către Mihai Antonescu) a furnizat-o Procuratura militară de la Comandamentul 2 Teritorial, în raportul ei final cu privire la chestiunea transportării a 2.530 de evrei la Călărași și a cauzelor decesului a 1.519 evrei în timpul călătoriei și în lagărul Călărași.

Și iată, pe scurt, constatările Procuraturii militare, așa cum au fost ele rezumate de noul procuror :

În noaptea de 28 iunie, *populația evreiască* din Iași a deschis foc de puști și mitraliere pe tot întinsul orașului. La 28 iunie au fost arestați și duși la Chestură grupuri de evrei care au fost bătuți de germani și au fost introduși în curtea Chesturii. În curte erau postați în afară de polițiști (români) și un pluton de jandarmi sub comanda lui Triandaf, care primise însărcinarea să păzească Chestura „în urma a ceea ce s’a întâmplat în noaptea de 28 iunie” – el a rămas în Chestură până la ora 18.00 (și nu până la 13.00, cum a pretins Triandaf la anchete, încercând să scape de răspunderea pentru crimele care au fost comise în curtea Chesturii). Și aici urmează fragmentul important :

În urma *Ordinului Ministerului de Interne* și al Inspectoratului de jandarmi s’a dispus ca evreii aduși la Chestura Poliției să fie transportați cu trenul în *lagăr la Călărași*. În ziua următoare acei evrei au fost îmbarcați în tren special și sub paza gardienilor publici, conduși până la Roman și de acolo înapoi la Târgul Frumos. În noaptea de 30 iunie spre 1 iulie, pe la orele 1, slt. rezervă Triandaf a primit ordin de la Legiunea mobilă de jandarmi Iași ca împreună cu o gardă de 30 jandarmi și un subofițer să plece la Târgul Frumos, de unde să ia în primire și să conducă la Călărași jud. Ialomița, un tren format din 35 vagoane în care erau îmbarcați 2.530 evrei¹.

În acest fragment nu există nici o aluzie la existența unui comandament german care, chipurile, ar fi împiedicat autoritățile românești să-i debarce pe evrei la Târgul Frumos ; și nu se pomeneste de nici un ordin pe care l-ar fi dat Stăvrescu de a evacua evreii din Iași. Documentul original al Ministerului de Interne (și al Poliției din Iași) nu a cuprins, probabil, astfel de afirmații, deoarece nu este de presupus că un locotenent în rezervă ar fi îndrăznit să ignore un document oficial trimis în numele ministrului de Interne sau al adjunctului său, ambii generali și personalități cu mare putere, dintre care unul, ministrul Dumitru Popescu, se număra printre apropiații lui Antonescu. Chiar dacă ar fi îndrăznit să nu primească răspunsul ministrului (sau al chestorului Poliției din Iași) – fapt de neconceput –, locotenentul Viorescu ar fi consemnat cel puțin răspunsurile lor și ar fi stabilit că ele nu corespund adevărului (situație și mai neplauzibilă în România lui Antonescu). În loc de asta, anchetatorul a conchis, simplu, că ordinul de evacuare a fost dat de Ministerul de Interne și de Inspectoratul Jandarmeriei (subordonat Ministerului de Interne), nementionând nici un fel de intervenție germană la Târgul Frumos sau în orice alt loc de pe traseul trenului până la Călărași. De asemenea, nu este inclusă nici afirmația că trenul ar fi plecat din Iași însoțit de soldați germani ; numai polițiștii români l-au însoțit, așa cum menționează și documentele care n-au fost falsificate.

1. Raport rezumativ al anchetatorului, locotenent în rezervă Constantin Viorescu, procuror militar, despre chestiunea transportării a 2.530 de evrei de la Iași la Călărași, 18 septembrie 1941, *ibidem*, p. 360 (sublinierile îmi aparțin).

În continuare, concluziile anchetei Procuraturii militare au descris diferitele staționări ale trenului și descărcarea cadavrelor în conformitate cu datele oficiale micșorate (Procuratura nu le-a putut verifica, astfel încât le-a primit așa cum i-au fost comunicate). Încă de pe atunci Triandaf a încercat, așa cum reiese din raport, să arunce exclusiv asupra germanilor vina pentru maltratarea evreilor la intrarea în Chestură și aglomerarea lor câte 70-80 de oameni într-un vagon (în loc de 130-140), pentru a reduce din răspunderea sa. În concluziile anchetei conduse de Procuratura militară nu există autorități românești – Armată, Poliție, Jandarmerie – care au arestat, au torturat, au omorât, au jefuit, au transportat evrei. Pur și simplu nu există. O folosire sofisticată a verbelor și timpurilor a permis descrierea unor acțiuni diverse fără a-i menționa pe cei care s-au făcut răspunzători pentru ele, ca și cum s-ar fi petrecut de la sine. Raportul a confirmat, printre altele, că singurul ajutor pe care evreii l-au primit la Roman a fost din partea „coreligionarilor lor”, în afară de 50 kg de zahăr pe care prefectul județului le-a dat pentru a fi împărțite. Și care au fost cauzele care au determinat moartea a 1.519 evrei în tren?

Cauzele morții celor 1.519 evrei, transportați de la Iași la Călărași, în lagăr, trebuie cercetate la Iași, unde au fost imbarcați în condițiile arătate și dacă sunt vinovați în această chestiune, aceștia trebuie căutați și cercetați tot la Iași, unde s’au petrecut faptele arătate.

Concluziuni : Orașul Iași nefiind în circumscripția juridică a acestei Curți Marțiale, ci a Curții Marțiale a Comandamentului 4 Teritorial, suntem de părere ca dosarul să fie înaintat acelei Curți Marțiale, care este competentă a desăvârși cercetările. Din informațiuni rezultă că această afacere a fost anchetată și de dl general Topor de la Iași¹.

Planificatorii pogromului au învins Procuratura militară și chiar pe generali de felul lui Nicolescu, care nu au fost implicați în nici un fel în planificarea și executarea pogromului de la Iași. Ei au fost reduși la tăcere prin ordin. După două luni și jumătate de cercetări, timp în care s-a adresat tuturor celor clar responsabili pentru declanșarea pogromului, Procuratura militară a ajuns la concluzia că... nu este de competența ei să cerceteze problema. Oare Comandamentul Armatei a 4-a a inițiat o anchetă, așa cum a recomandat procurorul anchetator? La această întrebare a răspuns, la ancheta sa din 1945, procurorul-șef militar al Corpului 4 Armată, care era amplasat la Iași : „N-am primit nici un fel de dispozițiuni de a face cercetări în această privință deoarece ni se comunicase de către Comandamentul Militar al Iașului că această anchetă se făcuse”². Și astfel a fost soluționată problema anchetării crimelor de la Iași în România lui Antonescu. Inspectorul Jandarmeriei din Moldova și din județul Iași, colonelul Bădescu, a afirmat, la anchetarea sa în 1945, că „am cunoștință că acest locotenent Triandaf a fost anchetat la Curtea Marțială a Corpului 4 Teritorial Iași în luna august 1941”³. Afirmția nu este adevărată, deoarece la acea dată afacerea mai era anchetată la Comandamentul 2 Teritorial. Și în afară de asta, Triandaf era trimisul lui Bădescu. Întâi ar fi trebuit ca el să fie cercetat. Bădescu a fost cel care l-a numit pe Triandaf în calitate de comandant al „trenului morții”, și el este cel care i-a comunicat „Buna Vestire”.

1. *Ibidem*, pp. 360-361b.

2. Declarația lui Corneliu Rudeanu (colonel), procurorul militar al Corpului 4 Armată din Iași, la Tribunalul Poporului din București, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 24, p. 24 (USHMM, microfilm 47).

3. Depoziția lui Gheorghe Bădescu (colonel) la Tribunalul Poporului din București, 21 septembrie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 55 (USHMM, microfilm 48).

Chestiunea lichidării evreilor în „trenul morții” a rămas un mister și după ancheta juridică. Documentele relevante privind rezultatele pogromului au dispărut: raportul generalului Topor, care a „cercetat” pogromul, raportul secret al locotenent-colonelului Chirilovici, din care a rămas doar o copie (citată în cartea de față), două rapoarte ale șefului Serviciului Special de Informații, Cristescu, albumul de fotografii realizat într-o legătură de piele de către fratele lui Cristescu și trimis lui Mihai Antonescu și Serviciului Special de Informații din București – și, desigur, planul pogromului, pregătit de Secția a II-a a Marelui Stat-Major.

Când jandarmii s-au întors din obositoarea lor misiune de escortare, au fost adunați la gara centrală din București, înainte de a se întoarce la Iași, iar în cinstea lor s-a dat o recepție modestă în subsolul gării. Un locotenent-colonel de jandarmi le-a ținut un discurs: „Bravo băieți! V’ați făcut datoria”¹. Pe mese erau pregătite gustări, „salam, brânză și câte două pahare de vin”, și fiecare jandarm a primit ca premiu o sumă de câteva mii de lei. Banii, a confirmat descrierea un alt jandarm, au fost „premiu acordat soldaților” – dar a adăugat că ei n-au primit acești bani, deoarece i-au fost predați lui Triandaf: „Când am ajuns la Iași, ostașii [jandarmii] au cerut banii și nu li s-a dat întrucât li s-a spus că sunt donați într-un scop oarecare”². La 9 iulie 1941, Triandaf a raportat Inspectoratului Jandarmeriei din Iași despre încheierea misiunii, dând amănunte și despre banii acordați jandarmilor și care se aflau la el: „Raportez că la înapoiere în gara București-Nord, dl lt.-colonel în rezervă Beldiman, a dat jandarmilor din detașament brânză, câte o jumătate de pâine, câte două păhăruțe de vin, precum și suma de 2.000 lei, pe care mi-a încredințat-o pentru a fi distribuită jandarmilor și care în prezent se găsește asupra subsemnatului... Vă rog să binevoiți a dispune”³. Triandaf nu era corupt. Jandarmii lui Triandaf și el însuși au fost anchetați pentru prima oară în legătură cu faptele lor la Tribunalul Poporului în anul 1945. În 1941, șefii lui Triandaf n-au putut să-l acuze de nici o crimă – a fost acuzat atunci numai pentru evadarea a trei evrei care au reușit să sară din tren între Târgul Frumos și Roman⁴.

1. Depoziția lui Gheorghe Avăcăriței (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 7 februarie 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 55 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Petru Dorobăț (jandarm) la Tribunalul Poporului din București, 15 ianuarie 1945, *ibidem*, p. 234b. Vezi și depoziția lui Hristea Dorăbăț (jandarm) la Tribunalul Poporului, 17 decembrie 1945, *ibidem*, p. 69b.
3. Raportul lui Aurel Triandaf (sublocotenent) către Inspectoratul Jandarmeriei din Iași (copie), 9 iulie 1941, *ibidem*, vol. 51, p. 116b (USHMM, microfilm 44).
4. „Când m’am înapoiat la Inspectorat [de Jandarmi Iași] din călătorie [de la Călărași] mi s’a imputat că din cauză că n’am luat măsuri de pază, am scăpat din tren trei evrei în ziua de 30 iunie, învinuire la care cu raportul trimis Inspectoratului cu nr. 2295 din 10 iulie 1941... am răspuns că nu pot să am nici o responsabilitate [pentru evadare] deoarece am luat trenul în primire deabea în ziua de 1 iulie 1941.” Vezi memoriul lui Triandaf către Ministerul Justiției, fără dată (sfârșitul lui decembrie 1944), *ibidem*, vol. 30, p. 188 (USHMM, microfilm 48).

Capitolul 10

„Trenul morții” la Podu Iloaiei

Ce se poate scrie despre „trenul morții” care s-a deplasat spre Podu Iloaiei, altceva decât s-a scris despre trenul cu destinația Călărași? Doar și în acest tren au fost urcați evrei care au fost bătuți până la desfigurare, s-a tras în ei, au fost înjunghiați și înjosiți; și în acest tren au fost înghesuiți mii de oameni în vagoane infectate pentru a-i lichida prin asfixiere; și acest tren a circulat cu viteza melcului înapoi și încolo, pentru a mări numărul celor morți prin asfixiere; și în acest tren au murit circa două treimi din evrei; și la Podu Iloaiei supraviețuitorii au avut parte de o „primire” asemănătoare cu atrocitățile de la Târgul Frumos. Și cu toate astea, deschiderea arhivelor românești și accesul la documente dosite vreme de peste cincizeci de ani au permis dezvăluirea unor manifestări de cruzime și bestialitate românească ce au depășit chiar și ororile de la Târgul Frumos.

În trenul spre Podu Iloaiei au fost înghesuiți toți evreii aflați în curtea Chesturii din Iași care nu au încăput în primul tren; evrei arestați sub diferite pretexte înainte de ziua pogromului și ținuti în beciurile Poliției; evrei ținuti în două camere, pentru „anchetă”, în conformitate cu ordinul lui Chirilovici, chestorul Poliției din Iași – care a încercat, de fapt, să-i apere (contra plată); evrei prinși cu o zi înainte, când au încercat să fugă pe străzile învecinate, după începerea execuțiilor la Chestură, și au fost transferați în curtea Legiunii de jandarmi; evrei arestați în noaptea de 29/30 iunie în locuințele lor, și parte din ei au fost duși în convoaie mici la Chestură sau au fost transportați cu camioane direct la gară; ultimii evrei pe care muncitorii ceferiști au reușit să-i descopere pe străzile din apropierea gării. În total, conform rapoartelor oficiale, 1.902 evrei – de fapt, cel puțin 2.500 (vezi *infra*, p. 342). „Trenul morții” spre Podu Iloaiei a fost gata de plecare aproximativ la ora 6 dimineața, la 30 iunie 1941. Toate vagoanele erau închise, dar trenul a așteptat până au fost adunate din gară și încărcate în unul dintre vagoane cca 80 de cadavre ale unor evrei care au fost împușcați, bătuți până la moarte de ceferiști, mai ales, cu ciocanele în cap, străpunși cu baionete și sfărtecați noaptea, pe întuneric, pe linia ferată. Din când în când erau aduși cu camioane bărbați evrei adunați de prin oraș. În fiecare vagon erau 120-150 de evrei, iar la scurt timp după închiderea ușilor în stație, sute și-au dat sufletul¹. Trenul (27 de vagoane cu evrei, 5 vagoane cu soldați și 52 de vagoane cu pasagerii spre alte destinații) a plecat din Iași la ora 11.10, a sosit în stația

1. *Cartea Neagră II*, p. 33; formularul cu ruta traseului și numărul de vagoane al „trenului de marfă special”, 30 iunie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 352 (USHMM, microfilm 48).

apropiată, Cucuteni, la ora 11.38 și a intrat în Podu Iloaiei la ora 13.00¹. Aici, cele 27 de vagoane cu evrei (nu 20, cum s-a menționat în rapoarte) au fost despărțite de restul trenului, fiind trecute pe o linie care ducea spre Hârlău. Conducătorul trenului a notat în formularul de mișcare că a așteptat până la ora 16.00 „dispozițiunile Marelui Stat-Major în privința vagoanelor cu jidani”² – ceea ce confirmă faptul că al doilea „tren al morții” nu trebuia să-și încheie călătoria la Podu Iloaiei, ci în sudul României, la fel ca și primul tren.

Distanța dintre Iași și Podu Iloaiei este de 20 km. Călătoria propriu-zisă a durat mai puțin de două ore, dar evreii au stat închiși în vagoane 12 ore, de pe la 4 dimineața până la ora 16.00 după-amiază. În aceste 12 ore au murit două treimi dintre ei, ceea ce nu a mai făcut necesară continuarea călătoriei. La câteva minute după ora 16.00 s-au deschis vagoanele, după ce Marele Cartier General a ordonat desfășurarea unor trupe în gară, iar Inspectoratul Jandarmeriei a trimis forțe din Iași la Podu Iloaiei, pentru a preveni o „rebeliune” a evreilor din târg (vezi *infra*, p. 333).

Escortarea evreilor de la Chestură la gara din Iași s-a făcut de către polițiști localnici comandați de sergentul Ciuhăț și de către jandarmi. În gara din Iași, evreii celui de-al doilea „tren al morții” au suferit aceleași maltratări și înjosiri prin care au trecut evreii din trenul spre Călărași – cu o singură deosebire: toate acestea au fost făcute numai de români, fără colaborare germană³. Trenul a fost însoțit numai de zece polițiști și de sute de soldați români care s-au aflat în cinci vagoane adăugate trenului. Nici un soldat german nu a fost implicat în îmbarcarea evreilor în tren și în escortarea trenului la Podu Iloaiei, iar orice document în care s-a menționat altfel este un fals.

Avocatul Jean Spodheim a declarat că încărcarea în vagoane s-a făcut sub supravegherea pretorului Diviziei 14, maiorul Scriban, care a numărat și a avut grijă ca în fiecare vagon să fie băgați câte 140 de oameni⁴. „Ne-au mânăat ca pe vite în vagoane”, a adăugat un alt evreu⁵.

1. Polițistul Anițulesei, care a însoțit trenul, și-a amintit în 1945 că trenul a plecat din Iași la ora 9.30 și a sosit la Podu Iloaiei la ora 13.30. Vezi declarația lui Mihai Anițulesei (polițist) la Siguranța din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 55, p. 16b (USHMM, microfilm 44).
2. Formularul cu mersul trenului (vezi *supra*, p. 329, nota 1), p. 356.
3. Declarația lui Nicolae Iacob (polițist), care a însoțit convoiul și trenul, *ibidem*, vol. 101, pp. 272-273 (USHMM, microfilm 45). El – precum și ceilalți polițiști care au fost identificați: Anițulesei, Gheorghe Novac și Ioan Pațac – a notat că escortarea și urcarea în vagoane s-au făcut de către polițiști localnici: „Ajunși cu convoiul la gară, acolo din ordinul șefului de detașament [de poliție] Furtună din Chișinău, care comanda operațiile, toți evreii au fost culcați la pământ pe terenul din fața gării din care loc erau trimiși câte unul spre peron și îmbarcați în vagoane de marfă închise. Am văzut că de fiecare dată orice evreu ce se ridica de la pământ și mergea la linie era bătut cu un ciomag de către șeful de detașament Furtună. După ce au fost îmbarcați toți evreii în vagoane, eu și cu gardienii Anițulesei Mihai, Pațac Ioan... am avut misiunea de a însoți garnitura de tren până la locul destinat. Eu însoțit de un militar [român] am fost repartizat la un vagon pentru care m'am suit în cabina de la frână” (*ibidem*). Și polițistul Mihai Anițulesei a notat că a însoțit trenul sub comanda șefului de detașament Cehat, și că „fiecare gardian... a luat în primire un vagon închis” (vezi *supra*, nota 1). Adjunctul chestorului Poliției din Iași a raportat la 2 iulie 1945 (un document fals) că însoțirea spre gară a fost executată „de către gardieni, jandarmi precum și de germani”, sub comanda comisarului adjuncț C. Georgescu (*Cartea Neagră II*, nr. 44, p. 112). Soldații germani nu au însoțit acest convoi, deși nu este exclus să se fi aflat pe străzi și chiar în gară.
4. Depoziția sub jurământ a lui Jean Spodheim (avocat) la ședința Tribunalului din București, 15 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 718 (USHMM, microfilm 47).
5. Declarația lui Marcu Leibovici la Poliția din Iași (copie autorizată), fără dată (1945), *ibidem*, vol. 24, p. 112 (USHMM, microfilm 48).

Locuitori ai Iașiului, care s-au dus la culcare după ce au însoțit cu lovituri și înjurături convoaiele spre primul tren, s-au trezit devreme și i-au întâmpinat cu lovituri, scuipături și înjurături pe evreii care erau duși la gară în convoaie în zorii zilei. Cea mai bună descriere a drumului spre gară și a îmbarcării în vagoane îi aparține, probabil, lui Jean Șoihăt :

Luni dimineața ora 4.30, cei care au mai supraviețuit am fost încolonați câte 6 și duși la gara mare și în drum am călcat la tot pasul cadavre de bărbați, femei și copii uciși cu o zi înainte și neridicați. În Piața Unirii cadavrele erau unul lângă altul. La gara mare, în spatele peronului, am fost culcați cu fața pe pietre. Călătorii români care trecea de la gară spre oraș, călcau fără milă peste noi cu bagaje în mână. Am fost numărați prin lovituri de băț și duși spre vagoane... În vagonul meu am fost 120 oameni, a fost închis și sigilat. Gratele mici în parte au fost acoperite cu scânduri bătute. La ora 6 dimineața s'a închis ușa vagonului nostru. Până la ora 12 amiază au murit prin înăbușire un sfert din noi¹.

Trenul spre Podu Iloaiei s-a deosebit de cel care l-a precedat prin compoziția călătorilor : erau în el, alături de bărbați, zeci de femei și sute de copii. Toți copiii mici și majoritatea femeilor au murit în drum spre Podu Iloaiei.

Maltratarea evreilor de către polițiști în timpul călătoriei s-a asemănat cu maltratarea celor din „trenul morții” spre Călărași. Dar supraviețuitorii i-au ținut minte mai bine pe cei care le-au comis, deoarece totul s-a petrecut la lumina zilei și pentru că i-au cunoscut personal pe majoritatea polițiștilor care au însoțit trenul². În vagoane s-au dus lupte pe viață și pe moarte pentru dreptul de a rămâne lipit de ferestruicile care fuseseră acoperite cu scânduri bătute în cuie. Majoritatea obloanelor de la ferestre au rămas închise, astfel încât numărul de morți din fiecare vagon a ajuns la zeci încă înainte ca trenul să fi părăsit Iașiul. Descrierea suferințelor și a morții într-un astfel de vagon închis este un document unic privind Holocaustul în general :

Oamenii au dus o luptă pe viață și pe moarte. Pentru un loc cât de mic lângă o ferestruică sau o găurică a vagonului se băteau 40-50 și acela care era mai tare căpăta locul. Ceilalți așteptau asupra lui cu cea mai groaznică ură câteva zeci de perechi de ochi sticloși, care, peste câteva momente, rămăneau pentru veșnicie în aceeași poziție.

Moartea în cel mai fericit caz venea foarte ușor și se manifesta printr-o somnolență care cuprindea încetul cu încetul facultățile mintale și corpul rămânea nemișcat până când nenorocitul își dădea sufletul. Însă era foarte dese cazuri când, din cauza temperaturii extraordinare care s-a produs în vagon, foarte mulți, înainte de a muri, înnebuneau... În alte cazuri unii fiind mai conștienți de cele ce se petreceau în jurul lor se aruncau pe ferestruica vagonului ca să fie împușcați pentru a nu mai îndura chinurile unei astfel de morți. Iar alții se spânzurau de curelele [pantaloniilor] lor de pereții vagonului. Când unul din supraviețuitori cerea puțină apă armata română răspundea prin cuvântul „otravă”³.

1. Declarația lui Jean Șoihăt la Comunitatea evreiască din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, pp. 386-387 (USHMM, microfilm 43).
2. Polițistul Anițulesei a declarat că șeful de secție Ciuhata a ordonat, în seara zilei de 29 iunie, la 10-15 polițiști să se odihnească acasă și să se înapoieze în zori „pentru a escorta trenul... cu evrei... la Podu Iloaiei”. Vezi procesul-verbal al interogatoriului polițistului Mihai Anițulesei la Curtea Militară de Apel (București), 11 iulie 1947, *ibidem*, vol. 55, p. 21b (USHMM, microfilm 44). Anițulesei a afirmat în apărarea sa că evreii care s-au plâns împotriva lui n-au procedat astfel în anii 1941-1944, deși a continuat să servească la Iași în acei ani (*ibidem*).
3. Declarația lui H. Puiu Cotler la Comunitatea din Iași, fără dată (septembrie 1944), *ibidem*, vol. 42, pp. 422b-423 (USHMM, microfilm 43). Cotler a notat că prețul unei sticle sau al unei căști militare cu apă ajunsese la 100.000 de lei.

În stația Cucuteni, adaugă acest martor, însoțitorii români i-au maltratată și sufletește pe evrei, când au țipat lângă vagoane „ba că vi se va da apă, ba că vom fi eliberați”. Însoțitorii trenului, a spus el, erau „numai polițiști români înarmați cu ciomege, trăgeau cu cea mai mare bestialitate în capetele nenorociților care îndrăzneau... să scoată capul pe fereastra vagonului... Erau cazuri când unii [evrei] se rugau ca să fie împușcați”¹.

Supraviețuitorii din trenul spre Podu Iloaiei n-au putut să creadă, după război, că polițiștii români au fost atât de sălbatici și i-au acuzat pe naziști. Marcu Leibovici, în al cărui vagon au supraviețuit doar zece din 140, a declarat în 1945 că „toți au murit asfixiați din cauza gazelor introduse de nemți, ușile fiind plumbuite”² – însă nici un soldat german nu a participat activ la încărcarea evreilor și nici nu s-a aflat printre însoțitorii trenului.

Cruzimea dovedită de polițiștii din Iași s-a exprimat nu numai prin ucideri, torturi și jaf, ci și prin satisfacția sadică pe care le-o produceau faptele lor.

Polițistul Nicolae Iacob a fost judecat separat de principalii criminali, iar actul de acuzare a detaliat faptele sale, confirmând din nou, cu această ocazie, că însoțirea evreilor la gară, încărcarea în vagoane și escortarea trenului s-au făcut doar de către români :

Face parte dintr'un grup de gardieni publici ce a însoțit de la Iași la Podu Iloaiei garnitura trenului de marfă în care s'a imbarcat evrei din Iași, după ce mai înainte însoțise convoiul de evrei de la Chestura Poliției Iași la gară, când a lovit cu bastonul de cauciuc în cap pe mai mulți din convoi... participă împreună cu alții la acțiunea degradantă de a-i culca pe toți [evreii] la pământ, în piața din fața gării și de a-i trimite om cu om spre peron, de a fi numărați ca să intre cel puțin 150 în fiecare vagon de marfă... Învinutul Iacob Nicolae se dovedește lipsit complet de omenie, căci la cererea lui Weisselberg Mihael, făcută într'o gară de a-i da puțină apă, a pretins să-i dea bani și după ce i s-a dat 18.000 lei, tot ce acesta avea, i-a luat [banii] și în loc de apă i-a spus că-i dă otravă³.

Un alt aspect ce caracterizează „trenul morții” spre Podu Iloaiei este supraviețuirea unor femei și a zeci de copii. Conform unor documente, la Podu Iloaiei au ajuns în viață 24 de femei, iar alte zeci au murit. Una dintre ele a descris drumul spre Podu Iloaiei :

Mă aflu în trenul Iași – Podu Iloaiei, împreună cu soțul și sora mea cu doi copii și socrul meu și fratele meu. Numai eu cu fratele meu am rămas în viață. Ceilalți cinci au murit pe drum... Vagoanele erau supraîncărcate, câte 120 de vagon și ermetic închise. Pentru puțină apă se oferea soldaților sume fabuloase, până la 10.000 lei. Soldații după ce primeau banii refuzau să dea apă și trăgeau gloanțe în vagoane. Chiar sora mea și copiii ei au murit de pe urma unor gloanțe trase de jandarmi români... Am fost gravidă când am fost imbarcată în tren⁴.

O altă femeie a declarat că „în acest tren am pierdut pe unicul meu fiu și pe fratele meu iar eu am scăpat ca prin minune”⁵.

1. *Ibidem*, p. 423b.

2. Declarația lui Marcu Leibovici la Poliția din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 26, p. 112 (USHMM, microfilm 48).

3. Act de acuzare împotriva lui Nicolae Iacob la Tribunalul din București, Cabinetul pentru crime de război, 27 noiembrie 1950, *ibidem*, vol. 109, pp. 266-267 (USHMM, microfilm 46).

4. Depoziția lui Marian Hanina la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 30, pp. 24-24b.

5. Declarația Clarei Scharf în favoarea lui Triandaf (copie), *ibidem*, vol. 51, p. 111 (USHMM, microfilm 43). Avocatul lui Triandaf a pus-o să semneze o declarație în care se spune : „Am auzit de la câțiva evrei care erau în trenul care a fost condus de locotenentul Triandaf de la Târgul Frumos la Călărași, că el s-a comportat omeneste cu evreii evacuați, s-a îngrijit ca ei să aibe apă în locurile de staționare a trenului, și a dovedit bunăvoință față de ei din toate punctele de vedere” (*ibidem*).

Primirea la Podu Iloaiei

Când Moriș Suhăr a coborât din „trenul morții”, primul lucru care l-a văzut au fost jandarmii înarmați, civili cu revolvere [în mână] iar în fața trenului erau instalate mitraliere”¹. Puiu Cotler a descris ceea ce a definit ca primire obișnuită – „după protocol” :

Trenul a fost înconjurat de armata română înarmată cu arme automate pentru ca eventual rebelii să nu-i atace. Acești criminali nu și-au dat încă seama că eram mai inofensivi decât o muscă întrucât acei care coborau din tren cădeau pe marginea terasamentului sfârșiți de puteri iar alții care n-au coborât [și] mai erau în viață] rămânând [sub] claie de morți [în vagoane]².

Autoritățile s-au referit la deschiderea ușilor și la primirea supraviețuitorilor din „trenul morții” ca la o adevărată operațiune militară. Ideea de bază era că evreii din Podu Iloaiei sunt în stare să se revolte când vor constata dimensiunea dezastrului, alăturându-se, poate, revoltei supraviețuitorilor. Nu era vorba de o presupunere, ci de o obsesie antisemită vie, care a îndrumat măsurile preventive ale autorităților. În ziua aceea, toți bărbații evrei din târg au fost reținuți în stare de arest la sinagoga mare, și numai cu o oră înainte de deschiderea ușilor trenului, după 24 de ore de arest, au fost eliberați și au primit ordin să-i primească pe evacuații din Iași (trebuie amintit faptul că atunci majoritatea evreilor au fost expulzați din satele și târgurile moldovenești – însă arestarea bărbaților din Podu Iloaiei era legată de „trenul morții”).

În aceea zi, Primăria a hotărât să închidă apa în târg. Primarul, dr. Ionescu, și un căpitan de jandarmi s-au adresat evreilor, comunicându-le că a sosit un tren cu evrei, de care trebuie să aibă grijă : „Primarul ne-a cerut să garantăm cu viața și averea noastră, că aceștia nu se vor deda la dezordine contra siguranței statului”³. Cincisprezece fruntași ai Comunității au semnat o asemenea obligație. Bărbații evrei s-au dus la gară să-i primească pe evacuați, dar au fost alungați de acolo (din cauza lipsei de coordonare între autorități). Comandantul postului de jandarmi din târg, Ion Ursache, s-a îngrijit (conform dispozițiilor primarului, pretorului Virgil Popovici și șefului plasei de jandarmi, Teodor Loghin) să concentreze evreii locali în sinagogă – și toți au fost concentrați, în afară de bătrâni. A doua zi, în zorii zilei de 30 iunie, locotenentul Loghin a adunat toți jandarmii din Podu Iloaiei și de la posturile de jandarmerie din plasă „pentru găsire de armament” la evrei – „Nu am găsit nici un armament și nici un material subversiv”, a remarcat Ursache. La orele amiezii, conform ordinului comandantului Legiunii de jandarmi din județul Iași, Alexandrescu, Ursache și jandarmii săi au plecat la gară „să primească pe evrei”. Când au ajuns acolo, trenul deja sosise, dar vagoanele erau închise – „Am văzut doi [evrei] morți pe peron care fuseseră împușcați acolo pe peron sub motiv că au voit să fugă”. Ursache a mai adăugat că nu jandarmii lui au tras în ei, ci paza trenului, care era compusă din „gardieni din Iași”. Și și-a mai amintit că, fără ca ușile să fie deschise, trenul a fost tras pe o linie laterală, departe de stația pentru călători⁴.

1. Declarația lui Moriș Suhăr la Tribunalul Poporului din București, 1945, *ibidem*, vol. 40, p. 26 (USHMM, microfilm 43).
2. Declarația lui Puiu Cotler (vezi *supra*, p. 331, nota 3), p. 423b.
3. Depoziția lui Ionas Loebel din Podu Iloaiei la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 74.
4. Declarația lui Ion Ursache (șeful postului de jandarmi) la Poliția din Iași, 21 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 70 (USHMM, microfilm 43).

Comandantul garnizoanei, Constantin Iacob, învățător de profesie, din Regimentul 13 Infanterie și locotenent în rezervă, a primit ordin să plece la gară cu un detașament de soldați, pentru a întâmpina trenul cu circa 2.000 de evrei: „Am luat măsuri ca ostașii de sub comanda mea să debarce persoanele [evreii] aflate în vagoane”. Când a constatat că sunt mulți morți în tren, s-a felicitat pentru faptul că, deși s-ar fi putut încăpățâna să facă un „inventar” al evreilor, adică să numere câți dintre ei sunt morți și câți trăiesc, și să deschidă ușile câte una, nu a procedat în felul acesta (contra mită – vezi *infra*, p. 342):

Am luat măsuri ca ostașii de sub comanda mea să debarce persoanele aflate în vagoane. N'am mai așteptat să fac numărătorea pe vagoane ci am dat ordin să se deschidă toate vagoanele... Trenul a fost însoțit de câțiva gardieni [din Iași] însă acel tren nu a fost predat nimănui și nici eu nu l-am primit cu un inventar¹.

Această bunăvoință [contra plată] a salvat de la moarte zeci de evrei care ar fi murit așteptând deschiderea vagoanelor. În paralel cu mobilizarea Armatei a avut loc și o mobilizare prealabilă a unor forțe de jandarmi din județ – au fost trimise chiar întăriri mici unități de jandarmi din târg. Comandantul Legiunii de jandarmi din județul Iași, maiorul Aristotel Alexandrescu, a fost înștiințat, înainte de sosirea trenului la Podu Iloaiei, că în localitate a izbucnit o rebeliune a evreilor – și a plecat acolo împreună cu adjunctul său, locotenentul în rezervă Emil Costinescu (procuror la Tribunalul județean). În ciuda încercărilor de estompere a chestiunii, adjunctul său și-a adus aminte, în 1945, destul de vag care era conținutul informației ce i s-a comunicat despre situația de la Podu Iloaiei:

Dacă nu mă înșală memoria, mi se pare că informația pe care a primit-o dl maior Alexandrescu era în sensul că în Podu Iloaiei s'ar fi produs un început de rebeliune din care cauză trupele din garnizoana de acolo au adunat pe evreii din oraș de prin casele lor. Maiorul a plecat la Podu Iloaiei luându-mă și pe mine. Când am ajuns acolo am constatat că informația este inexactă. Am găsit pe evreii din Podu Iloaiei adunați într'o piață; iar primarul dr. Ionescu le ținea o cuvântare în care am auzit că îi cunoaște ca cetățeni loiali și că are încredere că în Podu Iloaiei nu se vor petrece lucruri ca cele petrecute la Iași².

Costinescu, care avea funcția de procuror și înțelegea semnificația spuselor sale, a încercat să creeze impresia că nu a existat nici o legătură între știrea despre un început de rebeliune a evreilor și sosirea trenului, că întâmplător au aflat, el și comandantul său, că exact în momentul acela sosise „trenul morții” din Iași. Ordinul primit de Alexandrescu, a adăugat Costinescu în altă depoziție, „nu era în legătură cu trenul”. Dar când „au aflat” despre asta, „am luat câțiva jandarmi și ne-am dus la gară”³. În realitate, el a încercat să ascundă faptul că șeful Legiunii de jandarmi din județ a fost cel care a condus acțiunea de descărcare din tren a evreilor, morți și vii, el fiind atunci adjunctul lui. Comandantul postului de jandarmi local a clarificat acest punct: când a sosit trenul, „a apărut și comandantul Legiunii de jandarmi, maiorul Alexandrescu, însoțit de locotenentul Emil Costinescu, și a supravegheat descărcarea cadavrelor din vagoane”⁴.

1. Declarația lui Constantin Iacob (învățător) la Tribunalul Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 37, p. 81.
2. Depoziția lui Emil Costinescu la Tribunalul Poporului din București, 14 august 1945, *ibidem*, vol. 27, p. 58 (USHMM, microfilm 48) (sublinierea îmi aparține).
3. Depoziție sub jurământ a lui Emil Costinescu la ședința Tribunalului din București, 18 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 145 (USHMM, microfilm 47).
4. Completare la declarația lui Ion Ursache (vezi *supra*, p. 333, nota 4), 26 iulie 1945, *ibidem*, p. 80.

În afară de comandantul Legiunii și a adjunctului său, la deschiderea ușilor au mai fost prezenți pretorul târgului, Virgil Popovici, comandantul Jandarmeriei plasei, Teodor Loghin, primarul Ionescu și doi șefi de jandarmi. Ei au ordonat jandarmilor să-i debarce mai întâi pe evreii în viață și apoi pe morți și „să nu intre nimeni în vagoane și să nu fie jefuiți morții”, după spusele lui Ursache; dar, în realitate, el, jandarmii săi și jandarmii trimiși ca întărire au jefuit cadavrele. Misiunea, așa cum au executat-o Ursache și jandarmii lui, a fost relativ simplă, iar el a descris-o în câteva cuvinte:

Oamenii [evreii] care au coborât din vagoane erau aproape goi, unii chiar goi de tot și într-o stare fizică rea și s’au aruncat într-o băltoacă care era în marginea liniei ferate. Am adus evreii din Podu Iloaiei și jandarmii din ordinul celor mai de sus și am dat jos morții din vagoane și s’au făcut stive de cadavre lângă linia de CFR, pe urmă morții au fost cărați la cimitir¹.

În afară de faptul că evreii târgului n-au primit permisiunea să se apropie de tren în acea zi, dar au fost aduși a doua zi pentru a încărca morții în căruțe, aproape totul este adevărat. Farmacistul Hirsch Zielle a ținut minte aceleași momente, dintr-un unghi diferit:

Nu știu când s’au deschis ușile. M’am trezit în mijlocul cadavrelor acoperindu-mi membrele, ținându-mă de podea. Nici un viu? Nici unul? ... Muncă de pomană. Mai bine stau pe loc și nu mă mai epuizez... Aud deodată: „Toți cei vii coboară, se închid vagoanele”. Încerc să-mi trag un picior – merge greu – apoi altul, în sfârșit sunt eliberat. Mă târâi până la marginea vagonului și „baff” la pământ. Zăresc de cealaltă parte a șinelor pe sub vagoane, o baltă stătută din ploi, dau să trec dar o baionetă mi se înfinge în burtă. Stai! Nu mă emoționez, trec mai departe și trec pe sub celălalt vagon, mă satur bine de apă și vin înapoi².

Coborârea celor în viață nu s-a desfășurat în ritmul dorit: mulți dintre ei erau grav răniți și au fost prinși printre mormanele de cadavre, mulți alții și-au pierdut mințile și n-au înțeles ce se vrea de la ei. Parte dintre evreii care și-au pierdut mințile și-au revenit la normal în contact cu aerul curat care a pătruns în vagoane după deschiderea ușilor. În cele 12 ore în care vagoanele au fost aproape ermetic închise, căldura crescuse în asemenea măsură, încât cadavrele au început să se descompună, iar duhoarea era insuportabilă. Unul dintre supraviețuitori a descris năvala asupra apei dintr-o băltoacă în clipa în care primii evrei au coborât din vagoane și contrastul enorm între cele două tabere aflate față în față: de o parte evrei bătuți și însetați și mormane de cadavre, de cealaltă parte jandarmi și soldați înarmați, pregătiți să facă față oricărei surprize:

Ușile se deschid. Toți ne repezim [afară] – eu cu frică rămân în urmă. Văd că nu toți se ridică din cei care stau pe jos. Unii bătuți și sângerând nu se mai scoală. Căldura era înăbușitoare, cu cămașa ne ștergeam broboanele de sudoare și stoarcem. Cu repeziciune scobor. Îl ajut și pe tatăl meu [să coboare]. În jurul meu lumea se tăvălește în bălți și sorbea apa murdară. Alții se bălăceau goi fără haine. Nimeni nu mai are voce să se apropie de tren, rămâne o gardă care trebuie să jefuiască. Jandarmii fac un cerc în jurul nostru cu armele îndreptate. Mă uit să văd cine sunt autoritățile. Ne ia în primire șeful postului de jandarmi Podu Iloaiei, Ursache, lt.-col. [maiorul] Alexandrescu, șeful Legiunei jandarmi Iași – și mulți soldați. Nemți foarte puțini³.

1. Vezi *supra*, p. 333, nota 4.

2. Jurnalul farmacistului Hirsch Zielle, predat Tribunalului Poporului din Iași, *ibidem*, vol. 33, p. 26b.

3. Declarația lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului din București (copie), 18 aprilie 1945, *ibidem*, vol. 29, p. 18 (USHMM, microfilm 48).

Jandarmii n-au vrut să-și murdărească mâinile, dar înainte de a-i chema pe țărani români și pe țigani, au dat un ultim avertisment – de la o distanță sigură pentru nas. Avertismentul era îndreptat spre mormanele de cadavre de la ușile vagoanelor, după ce coborâseră din ele sute de evrei :

Eu am ieșit gol și copiii mei, crezând că și eu am murit, m'au lăsat în vagon deoarece am fost leșinat. Am auzit strigătul unui soldat că cine nu se dă jos din vagon, va fi împușcat. La auzul acestui ordin m'am agățat de cadavre și ajungând la poarta vagonului căzând jos și lovindu-mă... mi-am revenit. Am băut apă dintr-o băltoacă unde se scăldau porcii¹.

Băutul apei din băltoaca murdară nu era o chestiune de la sine înțeleasă. Interzicerea apei pentru evrei a continuat în primele ore după sosirea trenului. Primarul a ordonat întreruperea apei în localitate, așa cum s-a întâmplat la Târgul Frumos, pentru a-i împiedica pe evreii localnici să vină cu găleți de apă la gară. Totodată, s-a interzis evreilor din localitate să se afle în gară sau în apropierea ei, în cele din urmă li s-a interzis supraviețuitorilor să bea apă din băltoace. Dar șeful Legiunii de jandarmi nu avea destui oameni (și plutonul de soldați era ocupat cu prevenirea „rebeliunii” iminente a evreilor din târg) pentru a împiedica năvala a sute de evrei spre lichidul noroios și să bea din el : „Acesta [Ursache] nu ne-a lăsat măcar să bem o picătură dintr'o baltă unde se scăldau porcii. Mulți care totuși au încercat să bea apă dintr'un nămol au murit pe loc”. Evreii care au vrut să-și recapete hainele din vagoane au fost îndepărtați de acolo cu forța și în bătai – „Obiectele ce au rămas în vagoane au fost furate de plot. maj. Ursache și de soldați”².

Și magistratul Costinescu, care, după cum am menționat, venise cu șeful său, comandantul legiunii, pentru a reprima „un început de rebeliune” – și ocazie cu care aflase „întâmplător” că a sosit un tren încărcat cu evrei din Iași –, a recunoscut că evreii pe care i-a văzut în primul convoi, care au fost aduși în târg, erau „pe jumătate nebuni”. În realitate, ceea ce nu a spus el este mai important decât ceea ce a spus : supraviețuitorii au năvălit asupra bălții din stație, s-a interzis oricărei persoane să le ofere apă în gară sau în târg – și astfel, au fost puși să mășăluiască, escortați de jandarmi și soldați cu arma în mână, în convoaie, aproape goi, bărbați, femei și câteva zeci de copii și adolescenți, spre centrul localității.

Iată cum a descris primul convoi de supraviețuitori magistratul care, în anul 1945, a îndeplinit funcția de procuror la Curtea de Apel din București :

Nu după multă vreme a sosit în târg primul lot de oameni [evrei] aduși din tren. Erau într-o situație de nedescris de jalnică. Cu hainele sfâșiate pe ei, murdari de noroiul de lângă calea ferată unde s'au aruncat imediat ce li s'a deschis ușile de la vagoane, erau rupti de sete³.

Descrierea lui și folosirea atentă a verbelor constituie o realizare lingvistică, deoarece din acest tablou lipsesc tocmai cei care au provocat situația descrisă : nu există jandarmi,

1. Declarația lui M.A. Schönfeld la Tribunalul Poporului din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 24, p. 77 (USHMM, microfilm 47).
2. Declarația lui Marcu Leibovici (copie autorizată) la Poliția din Iași, fără dată (1945), *ibidem*, vol. 26, p. 112 (USHMM, microfilm 48). Hainele au rămas în vagoane deoarece evreii se dezbrăcaseră în timp ce erau închiși, fiind căldură foarte mare ; iar când ușile au fost deschise și au primit ordin să iasă imediat, n-au apucat să-și ia și hainele.
3. Depoziția lui Emil Costinescu (vezi *supra*, p. 334, nota 2), pp. 58-58b.

nu sunt soldați, nu sunt comandanți, de parcă ușile vagoanelor ar fi fost deschise din ceruri, și nu de către însoțitori înarmați.

Costinescu a fost și singurul comandant român care s-a aflat la fața locului și a încercat să-i implice pe germani în cele petrecute, cu toate că aceștia n-au avut nici un rol. Uitând că afirmase că el și comandantul său n-au avut nici o legătură cu „trenul morții”, a notat, de asemenea, că maiorul Alexandrescu a oprit interzicerea apei și a ordonat trimiterea supraviețuitorilor la casele evreilor din târg :

DI maior Alexandrescu a dispus *ca după ce li se va da apă* să fie cazați la familiile [evreilor !] din Podu Iloaiei. Repartizarea pentru cazare se făcea într'o mică piață unde nu puteau să aibă acces căruțele spre a se împiedica accesul străinilor de localitate *sau a nemților*¹.

La Podu Iloaiei, ca și la Târgul Frumos, nu a fost nici un soldat german în misiune, nu a existat comandament german și nici un român sau evreu care a depus mărturie nu i-a văzut și nu i-a amintit. Numai la gară au fost câțiva care însoțeau trenurile cu muniții ce staționau în gară, dar ei nu au intervenit în cele întâmplate. Planificarea garniturii de tren, formarea ei, traseul și escorta, procesiunea convoaielor de evrei în târg și păzirea lor după aceea – toate au fost planificate și executate de români. Și ascunderea numărului adevărat de victime a fost tot opera autorităților românești.

Trecerea convoaielor pe străzile târgului s-a transformat în cel mai atractiv spectacol din localitate, distrând mult o parte din populație : tineri huligani, mulțimea și țiganii. „Atracția” cea mare au constituit-o zecile de femei goale, majoritatea fără copii, care au fost duse pe străzi cu bărbații, și ei mai toți goi :

Bărbați și femei complet goi mergeau în convoi pentru a fi obiectul batjocurei tuturor golanilor și țiganilor. Așa au înțeles autoritățile locale să-i ducă pe evrei în oraș pentru a-i înjosi încă o dată... și a fi scuipați și loviți de fiecare².

Zilele de luni erau zile de târg la Podu Iloaiei, așa încât în localitate se aflau mulți țărani, care nici ei n-au rămas indiferenți :

Țăranii se uitau la noi și țipau : „comuniștii de la Iași care au tras în armată ! ” și aruncau cu bulgări³.

Cu o singură excepție (vezi *infra*, pp. 342-343), în ajutorul supraviețuitorilor din „trenul morții” au venit doar evreii din localitate, care încă nu priceuseră sensul marelui lichidări de la Iași. Încă nu știau ce s-a întâmplat acolo (comunicatul guvernului despre rebeliunea iudeo-comunistă a apărut în presă abia la 2 iulie), dar n-au crezut zvonul despre o rebeliune evreiască. La sinagogă, supraviețuitorii au fost așteptați de evrei din localitate care fuseseră eliberați din carantina forțată impusă cu două ore mai înainte. Interzicerea apei a luat sfârșit, iar cel care a anulat-o a fost, cum am spus, comandantul Legiunii de jandarmi – care, probabil, a intrat în panică la vederea mormanelor de cadavre din fiecare dintre cele douăzeci și șapte de vagoane. „Populația evreească a început să aducă căldări

1. *Ibidem*, p. 58b (sublinierile îmi aparțin). Se urmărea reducerea posibilităților de contact între supraviețuitorii trenului și românii localnici.

2. Declarația lui Puiu Cotler (vezi *supra*, p. 331, nota 3), p. 424.

3. Declarația lui Jean Sigler (vezi *supra*, p. 335, nota 3), p. 19.

cu apă, lămâi și zahăr însă foarte puțini au putut să se folosească de ele întrucât erau în neputință de a se mai mișca.”¹ Este important să notăm că, numai cu câteva minute înainte, jandarmii încă îi mai împiedicau pe evrei să bea din băltoacele de pe drum.

La Podu Iloaiei s-a petrecut un caz singular și rar de compasiune românească față de suferința evreilor. Proprietarul unei cârciumi, pe nume Gherasim (numele de botez nu este cunoscut), s-a grăbit să aducă supraviețuitorilor de la sinagogă produse alimentare și apă când a văzut în ce hal erau :

Acest gest a fost observat de criminalii care ne păzeau și a fost nevoit ca să se ascundă la via sa la țară timp de cinci săptămâni pentru a nu fi arestat și eventual condamnat pentru crima de a fi venit în ajutorul unor oameni neputincioși cu puțină apă².

Supraviețuitorii din al doilea „tren al morții” nu s-au bucurat de nici un ajutor din partea autorităților. Muribunzii și răniții nu au fost primiți la spitalul de stat. Răniții din convoaie, care au fost aduși la sinagogă cu căruțe ale sătenilor de la iarmaroc (contra plată), au fost introduși în sală, și toți medicii evrei care supraviețuiseră drumului au început imediat să-i trateze, cu toate că și ei erau pe punctul de a se prăbuși, poate chiar mai mult decât atât. Viața a zeci de evrei a fost salvată datorită acestui tratament cu mâinile goale, în timp ce jandarmii continuau să-i păzească „să nu fugă” și împiedicau mulțimea și pe țărani să se apropie de „rebeli” – iar evreei târgului, care erau complet dezorientați, nu știau cum să le vină în ajutor. Spre seară, s-a început împărțirea evreilor la familii, după ce evreei târgului au fost din nou avertizați că răspund cu viața de orice deținut (în afară de obligația în scris pe care au semnat-o 15 dintre fruntașii Comunității). Cei grav răniți, familiile lor (dacă rămăseseră în viață) și medicii au rămas în sinagogă. Medicii au continuat să lupte cu mâinile goale pentru a salva vieți omenești – cu toate acestea, zeci de evrei s-au stins în sinagogă.

„Câmpia morților”

Vasile Spinosu, șofer la serviciul de salubritate al Primăriei din Iași, nu a ieșit din casă la 1 iulie 1941. El a transportat cu camionul său, timp de două zile, cadavre ale celor uciși în pogromul de la Iași, muncă ce i-a zdruncinat, după cum a spus, foarte grav nervii. Miercuri, 2 iulie, când s-a prezentat dimineața la lucru, șeful serviciului de salubritate al Primăriei din Iași, Vlad Marievici – despre care mulți evrei au declarat că s-a purtat cu mare cruzime față de ei –, l-a trimis, împreună cu un alt șofer de camion, într-o misiune asemănătoare la Podu Iloaiei. El a sosit în localitate la ora 10 dimineața – iată spectacolul care i s-a înfățișat dinaintea ochilor pe câmpia dintre șosea și linia ferată :

Cadavrele se găseau pe un șes în dreapta șoselei și erau într’o stare înaintată de descompunere, unii din ei fiind umflați de cinci ori de cât era normal. Cadavrele erau svârlite în mașină de către oameni strănși de jandarmi, erau români, țigani și evrei. Unele din cadavre se descompuneau

1. Declarația lui Puiu Cotler (vezi *supra*, p. 335, nota 3), p. 424.

2. *Ibidem*, pp. 424-424b.

cum erau atinse și erau asvârlite, pe rând, câte o mână, un picior etc. Cât am stat eu, conducerea acestei operațiuni o avea un plutonier-major de jandarmi, pe care eu nu-l cunosc. Mai erau și autoritățile civile, pe care eu nu le-am cunoscut. Soldații care făceau paza erau circa 20 și erau de la jandarmi. De la Iași au însoțit camioanele trei gardieni. Erau câțiva soldați nemți care fotografiau dar nu se amestecau, fiind mai mult spectatori. Plutonierul și cu niște persoane care mi s'a spus că sunt de la Comunitatea locală, strângeau banii și actele care se găseau asupra cadavrelor, punându-le într'un sac. Îmbrăcămintea și încălțăminte a strângeau într'o grămadă. De altfel haine, îmbrăcămintă și bani luau toți oamenii care ajutau la încărcatul cadavrelor. Mai adaug că și podarii de la Iași jefuiau cadavrele, oferindu-mi chiar și mie un ceas¹.

Această descriere a „câmpiei morților” ne redă numai un fragment al ororii. În realitate, grămezi de cadavre (50 până la 100 fiecare) se aflau în fața fiecărui vagon, de-a lungul a o sută de metri între linia ferată și șosea – iar majoritatea au rămas acolo circa două zile, până au fost îngropate în stare înaintată de putrefacție, sub paza unor jandarmi cu batiste la nas. Lângă mormanele de cadavre erau răspândite grămezi de haine însângerate și murdare, iar din când în când, un țăran român sau un țișan încerca să tragă din ele câte o haină și să controleze dacă este întreagă și i se potrivește (smulgeau până și dinții de aur din guri). Aceste imagini au fost fotografiate de germani și au fost publicate după război². Germanii au și filmat convoaiele de evrei goi care erau duși la sinagogă.

Pe „câmpia morții” de la Podu Iloaiei erau răspândite circa două mii de cadavre pe pământul umed, după ploile recei de vară, iar roțile căruțelor țărănești închiriate de Primărie au lăsat dungi negre pe pământ, care duceau mai întâi spre grămada de haine și apoi spre mormanul de cadavre. Această imagine nu i-a zguduit probabil pe românii care au fost implicați în operațiunea de evacuare a cadavrelor. Circa două zile a durat această priveliște: tragerea unor cadavre din grămezi, buzunărirea hainelor, deschiderea gurilor cu baionete sau cu lopeți pentru a găsi și a smulge dinții de aur, controlarea degetelor de la distanță prin rostogolirea cadavrului – dacă era necesar –, pentru a le tăia împreună cu verighetele, controlarea urechilor la femei și fete pentru a le strivi și a smulge din ele cercei de aur. Totul s-a petrecut în calmul unei câmpii depărtate, deranjat din când în când de fluierături de locomotive, de vorbele fragmentate ale celor care încărcau cadavrele și de zumzetul neîncetat al unor muște mai săcătore care se lipeau de cadavre până se săturau, în timp ce jandarmii cu puști în spate și batiste la nas, răspândiți pe câmp, păzeau fără să știe exact ce – cadavrele să nu fugă? hainele pătate de sânge, fecale și urină să nu fie furate? ori poate locul în care se petrecea oroarea în sine spre a nu fi dezvăluit publicului? Însă mai mult decât orice, „câmpia morții” era învăluită într-o duhoare insuportabilă de cadavre în descompunere, sub soarele arzător din toiu verii, care ilustra mai mult decât orice semnificația acestui Holocaust manual balcanic – pe care românii puteau să-l breveteze, cu pogromurile de la Iași, de pe câmpiile Basarabiei și de pe întinsul Transnistriei.

Scriitorul italian Curzio Malaparte (pe atunci un tânăr fascist, mai târziu, scriitor cunoscut) a lăsat o descriere de neuitat a „câmpiei morții” de la Podu Iloaiei – care, în fond, dacă vom ignora pentru moment talentul și sensibilitatea unui mare scriitor, ale

1. Depoziția lui Vasile Spinosu (șofer) la Tribunalul Poporului din Iași, 26 iulie 1945, *Cartea Neagră II*, nr. 67, p. 146. Din spusele lui Spinosu ar reieși că și evreei folosiți la încărcarea cadavrelor în camion ar fi participat la jefuirea cadavrelor, ceea ce nu este adevărat.
2. Trei fotografii de pe „câmpia morții” de la Podu Iloaiei și încărcarea cadavrelor într-o căruță, în M. Mircu, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, Editura Glob, București, 1945, pp. 32, 64, 80.

cărui imaginație și limbaj s-au cristalizat într-o altă ambianță, pe alte „câmpii”, nu se deosebește prea mult de descrierea șoferului de la Salubritate. Malaparte a ajuns acolo din întâmplare, împreună cu consulul Italiei la Iași, Sartori :

Morții... se prăbușeau cu grămada... cu izbituri înăbușite, ca statui de beton... Soldații s-au cățărat în interiorul vagonului și au început să arunce cadavrele unul după altul... capetele tuturor erau umflate și fețele albastrii... muștele zumzăiau cu furie. Numărul morților aranjați de-a lungul peronului liniei ferate a ajuns la circa două mii. Două mii de cadavre întinse în soare sunt un număr mare – prea mare. Un prunc de câteva luni era prins viu, între genunchii mamei sale. Leșinase, dar respira încă. Unul din brațele sale era sfărâmat. Bande de țigani și țărani s-au năpustit asupra cadavrelor, dezbrăcându-le hainele și smulgându-le dinții de aur din gură¹.

Camioanele de gunoi, care au transportat timp de trei zile cadavrele de la Iași, au fost trimise să ajute micului târg din apropiere să se confrunte cu problema îngropării a 1.700-2.000 de cadavre, întrucât nu putea să facă față acestei misiuni. Transportarea cadavrelor cu căruțe a început imediat, dar majoritatea au rămas pe câmp, lângă linia ferată, până la sosirea camioanelor din Iași. Se putea aștepta, pentru că „trenul morții” nu și-a descărcat marfa în gară sau în apropierea ei, ci pe o linie secundară, care ducea spre Hârlău. Cadavrele erau răspândite în dezordine, așa cum au căzut sau au fost azvârlite din vagoane.

Polițistul Nicolae Iacob, care a însoțit „trenul morții”, a declarat că la început toți polițiștii au refuzat să descarce cadavrele. A deschis ușa vagonului de care răspundea și „au început să cadă cadavre asfixiate și au coborât totodată circa 9 sau 10 oameni [evrei]”. După cum știm, în fiecare vagon au fost 120-150 de evrei. Iacob „a apelat”, după spusele sale, la cei 9-10 supraviețuitori pentru descărcarea cadavrelor, iar ei „au descărcat vagonul complet”².

Supraviețuitorii trenului au fost obligați cu lovituri să descarce cadavrele – dar n-au fost în stare să facă singuri munca, așa încât și aici, ca și la Târgul Frumos, au fost chemați țigani și țărani români aflați întâmplător în localitate în ziua de târg, ca să ajute autorităților.

Costinescu și-a amintit că șeful gării i-a zorit pe polițiștii care au însoțit „trenul morții” din Iași să descarce cadavrele din tren, „deoarece împiedica circulația trenurilor militare pentru front”. În această situație, Alexandrescu a ordonat jandarmilor din Podu Iloaiei să se deplaseze la locul unde se oprișe „trenul morții”, „să-l descarce aducând pe toți oamenii din târg”³. S-a făcut deci o mobilizare generală a locuitorilor din orașel – români și evrei – pentru descărcarea cadavrelor.

Cu toată repulsia și scârba, jandarmii s-au năpustit ei înșiși la început asupra cadavrelor, alungând cu forța orice evreu care încerca să se întoarcă la tren să ia o haină oarecare (sau bani) și să-și acopere goliciunea în momentul în care și-a dat seama de situația lui. Dar cadavrele au fost lăsate în locul unde au căzut sau au fost azvârlite, în mormane care ajungeau până la doi metri înălțime – douăzeci de mormane de cadavre și de haine, grămezi separate, așa cum au fost aruncate din vagon sau au fost smulse de pe cadavre. Buzunărirea a provocat împrăștierea cadavrelor pe un spațiu întins. Căruțe de

1. Curzio Malaparte, *Kaput*, Tel Aviv, 1945, pp. 141-142 (în ebraică).

2. Declarația lui Nicolae Iacob (polițist) la Securitatea din Iași, 22 septembrie 1949, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 109, p. 271 (USHMM, microfilm 46).

3. Depoziția lui Emil Costinescu (vezi *supra*, p. 334, nota 2).

gunoi ale Primăriei din Podu Iloaiei și căruțe închiriate special au început încă de la 1 iulie să încarce cadavre și să le transporte, încet-încet, pe strada principală a târgului, populată mai ales de evrei, spre cimitirul evreiesc. Dar numărul lor depășea capacitatea de transport a căruțelor, așa încât toată zona s-a umplut cu o duhoare insuportabilă – iar când cineva se apropia de un morman de cadavre, se ridicau în aer valuri de muște care năvăliseră pe carnea putredă.

Comandantul garnizoanei, Constantin Iacob, a pretins (în 1945) că „sub îngrijirea Comunității evreilor au fost dezbrăcați morții” și că „reprezentanți ai Comunității au fost cei care au luat banii, bijuteriile și ceasurile”¹. Este o încercare de a ascunde jefuirea cadavrelor de către polițiștii din Iași care au însoțit trenul, de către soldații lui Iacob, de țigani, de români de la marginea societății și de țărani. Și la Podu Iloaiei, soldații și jandarmii au ucis evrei grav răniți și muribunzi înainte de a fi încărcăți în căruțe sau camioane, așa cum s-a făcut la Iași și la Târgul Frumos :

Eu am văzut cu ochii mei cum un om întins pe jos gol golul era în viață și a fost înjunghiat cu ascuțișul baionetei în spate și omul s'a întors pe cealaltă parte și a fost din nou împuns cu ascuțișul baionetei².

În prima noapte – doar la câteva ore după ce au fost transferați să doarmă la familia evreiești –, tineri și bărbați evrei localnici și supraviețuitori din „trenul morții” au fost scoși din case de către jandarmi și duși sub pază la cimitirul evreiesc, pentru a săpa morminte comune. Ei au muncit sub pază și a doua zi, 1 iulie, și în noaptea următoare, până au terminat de săpat patru mari gropi comune : „Cadavrele erau aduse [în camioane și căruțe] și aruncate în marginea gropii iar unele aruncate în groapă fără nici un fel de aranjament”³. După spusele unuia dintre cei care au fost la săpat, 28 de femei au fost îngropate într-un mormânt special, 358 de bărbați în altul, iar ceilalți – încă 800 – în altele două⁴.

Numărul victimelor din acest tren nu este cunoscut cu exactitate, dar este clar că a fost aproape de două ori mai mare decât cel menționat în documentele oficiale. Inspectorul general al Jandarmeriei din Moldova, colonelul Bădescu, a raportat la 1 iulie 1941 că în trenul spre Podu Iloaiei au murit 1.194 din cei 1.900 de evrei care au fost încărcăți în el⁵. Dar în același raport Bădescu a comunicat că din trenul spre Călărași, la Târgul Frumos s-au descărcat 650 de cadavre – jumătate din numărul victimelor care au fost îngropate, în realitate, în târgul vecin. Prefectul județului, colonelul Captaru, a trimis și el – la 30 iunie – un raport ministrului de Interne, în care i-a comunicat că numărul evreilor din al doilea tren a fost de 1.902, dintre care au murit de peste o mie⁶. Acest document s-a dovedit a fi un fals care a înlocuit un alt document, trimis într-adevăr la acea dată, dar cu un conținut diferit, motivul înlocuirii fiind următoarea frază introdusă în documentul

1. Declarația lui Constantin Iacob (vezi *supra*, p. 334, nota 1).
2. Mărturia lui Avram Avram din Iași, Iaffo, fără dată (1960), Arhiva Yad Vashem, 033-795, p. 2.
3. Declarația lui Iancu Herșcovici din Podu Iloaiei la Tribunalul Poporului din Iași, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 38, p. 74 (USHMM, microfilm 43).
4. Mărturia lui Strul Iser din Bivolari, Safed, 27 iunie 1959, Arhiva Yad Vashem, 033-831, p. 4.
5. Raport secret al colonelului Bădescu către Inspectoratul General al Jandarmeriei din București, 6 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 64, p. 141.
6. Prefectul Captaru către Ministerul de Interne, 30 iunie 1941, *ibidem*, nr. 65, p. 142 (document falsificat).

falsificat: „Acest ultim transport a fost luat în primire de Comandamentul german și expediat spre Podu Iloaiei”. Nici un comandament militar german nu a trimis „trenul morții”, spre Podu Iloaiei și nici un soldat german nu a fost implicat în acțiune – nici la Iași și nici la Podu Iloaiei.

Un alt document contrafăcut a fost pregătit de chestorul adjunct al Poliției Iași, Gheorghe Leahu, și el aruncând răspunderea îmbarcării evreilor asupra militarilor germani¹. Și acest document aparține unui șir întreg de documente falsificate de Ministerul de Interne, toate având notate data de 2 iulie 1941 (vezi cap. „Pogromul de la Iași – punctul de vedere românesc”). Cifrele oficiale nu au corespuns nici cu numărul supraviețuitorilor debarcați la Podu Iloaiei: în anul 1948, Tribunalul a stabilit că în trenul spre Podu Iloaiei au rămas în viață 806 evrei din 1.900².

Dar dacă din tren au fost coborâți 1.194 de morți, atunci numărul celor îmbarcați a fost de 2.000, și nu 1.900.

Pe foile de parcurs ale Direcției CFR descoperite în anul 1996, în care s-a înregistrat mersul trenului, s-a notat că garnitura care a plecat la Podu Iloaiei a avut 27 de vagoane. Știindu-se că în fiecare vagon au fost încărcăți 120-150 de evrei, înseamnă că numărul adevărat al evreilor care au fost încărcăți în tren a fost de peste 3.000, iar numărul victimelor – circa 2.000, aproximativ de două ori mai mare decât s-a notat în documente. Autoritățile românești au falsificat sau au mințit în mod asemănător de fiecare dată când au raportat despre numărul victimelor: au înregistrat că la Chestură au fost uciși 300 de evrei, la Târgul Frumos au fost descărcate 658 de cadavre, iar legat de Podu Iloaiei au comunicat două cifre: 1.062 și 1.194 de victime – o metodă românească de corectare retroactivă a crimelor.

Supraviețuitorii trenului la Podu Iloaiei

Comunitatea din Podu Iloaiei, care a numărat 1.454 de evrei (37% din totalul populației), a făcut tot ce i-a stat în putință, în timpul scurt pe care l-a avut la dispoziție, pentru a veni în ajutorul evreilor din Iași. În dimineața zilei de 30 iunie 1941, când li s-a comunicat fruntașilor Comunității că urmează să sosească un tren cu evrei din Iași, ei „și-au închipuit ceea ce se întâmplă” și i-au dat comandantului garnizoanei, învățător de profesie și om din partea locului, „suma de 150.000 lei... ca să fim bine primiți”. Și într-adevăr, a declarat acest evreu, locotenentul Iacob „a câștigat” banii pe care i-a primit – asta înseamnă că a ordonat deschiderea concomitentă a ușilor „trenului morții”, „și în felul acesta au fost salvate încă câteva zeci de suflete”³.

Un caz rar de atitudine umanitară – și nu din lăcomie de bani – l-a avut ca protagonist pe comandantul plasei de jandarmi, locotenentul Teodor Loghin, care a acționat în

1. Raport al chestorului adjunct al Poliției din Iași, Gheorghe Leahu, către superiorii săi, 2 iulie 1941, *ibidem*, nr. 44, pp. 112-113 (document falsificat).
2. Sentință în procesul criminalilor de la Iași, Tribunalul din București, 26 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 475b (USHMM, microfilm 47).
3. Declarația lui Otto Schechter la Tribunalul Poporului din Iași, 28 martie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 14 (USHMM, microfilm 43).

favoarea evreilor după ce aceștia au fost aduși în târg : „a închis ochii” și a permis supraviețuitorilor să primească ajutoare de la rudele lor din Iași, le-a permis să circule prin localitate fără restricție, i-a trimis la muncă obligatorie numai pe cei sănătoși și în bună condiție fizică, contra plată și hrană bună – și, de necrezut : a refuzat să primească plata obișnuită pentru comportare omenească :

A venit la mine o delegație a Comunității să-mi ofere cadouri, bijuterii... un plic cu bani și o sumă lunară. Am refuzat categoric aceste oferte în văzul jandarmilor de la post... Am făcut tot ce mi-a stat în putință să îmbunătățesc soarta acestor nefericiți¹.

Comunitatea „a eșuat” deci în încercarea de a-l răsplăti pe locotenentul Loghin pentru atitudinea sa onestă și chiar înțelegătoare față de supraviețuitorii din „trenul morții” – dar cazul lui demonstrează că cine a vrut, a putut să fie „om” și în timpul regimul antonescian. Loghin a împiedicat chiar, după câte se pare, un „al doilea pogrom” la Podu Iloaiei, planificat la mijlocul lunii iulie de către legionari :

Grație măsurilor pe care le-am luat patrulând personal 6-7 nopți de-a rândul, înarmat cu două revolve, am salvat astfel pe evrei de un nou dezastru².

Când am aflat că populația creștină – români și țigani din Podu Iloaiei – care au fost instigați de legionari și germani – vor să efectueze al doilea pogrom, am luat câteva măsuri de pază și personal am patrulet prin comună seri de-a rândul cu două revolve, evitând astfel alt dezastru. Pentru acest fapt toți evreii declară că am fost salvatorul lor... Tot ce am făcut, se datorește spiritului de umanitate ce mă stăpânește și simpatiei ce o am față de evrei, fără gând murdar de răsplătă materială de la nimeni³.

Nu toți jandarmii îi erau subordonați lui Loghin, pe care serviciul îl obliga să se afle în satele plasei și nu la Podu Iloaiei. În lipsă, stăpânul târgului era comandantul postului de jandarmi, sergentul-major Ion Ursache, ai cărui oameni n-au manifestat o simpatie specială față de evrei, fiind mai puțin toleranți (în general, toți jandarmii i-au prigonit pe evrei, în afară de cazurile în care *au primit ordin* să se comporte în mod diferit). Atunci când, în noiembrie 1941, li s-a permis supraviețuitorilor din Iași să se înapoieze la casele lor – după cinci luni –, Ursache a obligat pe fiecare evreu, bogat sau sărac, să-i plătească o mită de câteva sute de lei⁴.

Dar cu toate acestea, se poate spune că în comparație cu atitudinea autorităților din Târgul Frumos (și chiar din Roman) față de supraviețuitorii din „trenul morții”, autoritățile din Podu Iloaiei s-au comportat corect și chiar cu omenie. Supraviețuitorii au fost și ei trimiși (ca și cei din primul tren) să lucreze la marile moșii din regiune și au executat munci obligatorii chiar în Podu Iloaiei – dar nimeni nu i-a maltratat ca la Călărași. Peste tot ei au apărut cu „moda nouă” – așa a denumit un evreu steaua galbenă care fusese introdusă atunci la Iași și în toată Moldova.

Supraviețuitorii „trenului morții” au fost reținuți la Podu Iloaiei timp de patru luni și douăzeci de zile. La început s-a hotărât să fie înapoiați la Iași 23 de femei și 67 de copii care au rămas în viață. Prefectul Captaru a notat, într-o adresă secretă către ministrul de

1. Depoziția locotenentului Loghin, 31 iulie 1945, *ibidem*, vol. 38, p. 76.

2. Completare la depoziția lui Teodor Loghin (locotenent de jandarmi) la Tribunalul Poporului din București, 31 iulie 1945, *ibidem*, p. 78.

3. *Ibidem*.

4. Declarația lui Puiu Cotler (vezi *supra*, p. 335, nota 3), p. 424b.

Interne, că „ei au fost luați la grămadă cu ocazia incidentelor petrecute la Iași în zilele de 29 și 30 iunie a.c.”¹. Dar hotărârea a fost anulată, probabil sub presiunea primarului antisemit Ifrim, care nu era de acord cu întoarcerea supraviețuitorilor. La 25 octombrie 1941, Comunitatea din Iași a predat un memoriu primarului orașului, cerându-i să aprobe întoarcerea supraviețuitorilor: „Evacuarea acestor oameni s’a făcut fără vreo cercetare sau anchetă prealabilă individuală sau colectivă, fără triaj, fără a se stabili identitatea lor. Nici o vină, de nici un fel, nu apasă asupra lor... Situația acestor oameni, în număr de 800, este jalnică”². Nu se cunoaște cauza refuzului de a-i înapoia pe supraviețuitori până la 20 noiembrie – se pare că are legătură cu refuzul primarului orașului Iași sau cu planul de deportare a tuturor evreilor din Moldova în Transnistria sau în lagărele morții din Polonia. Dar este doar o presupunere. După un timp relativ scurt, supraviețuitorii „trenului morții” care au fost înapoiați la Iași au avut posibilitatea să-i răsplătească pe evreii din Podu Iloaiei care îi găzduiseră în casele lor: în aprilie 1942, toți evreii din localitate au fost alungați din casele lor, devenind refugiați; au fost aduși la Iași și instalați în sinagogi și în casele celor care, cu o jumătate de an înainte, fuseseră „oaspeții” lor. Comunitatea rărită din Iași i-a sprijinit pe evreii din Podu Iloaiei.

1. Adresă confidențială a prefectului județului Iași, colonelul Captaru, către ministrul de Interne Jak Popescu, 29 iulie 1941, în Ancel, *Documents*, X, nr. 25, p. 81 (copie).
2. Memoriu adresat de Comunitatea din Iași primarului orașului, 25 octombrie 1941, *ibidem*, nr. 52, p. 123. Din cauza evacuării generale a Comunității din Podu Iloaiei nu am reușit să-i găsesc pe fruntașii Comunității, astfel încât amănuntele cu privire la înhumare sunt incomplete.

Capitolul 11

Pogromuri adiacente

Am hotărât să denumim astfel pogromurile executate de ofițeri și soldați din Divizia 14 Infanterie, aflați sub comanda generalului Stăvrescu, în timpul operațiunilor militare desfășurate pe teritoriul Basarabiei¹. Este vorba de aceeași divizie care a acționat și la Iași. Aparent, nu există nici o legătură între cele două tipuri de pogrom. La Iași, oraș liniștit, relativ aproape de front, Marele Cartier General a planificat pogromul cu scopul de a-i „dilu” (chiar alunga) pe evrei ; pe când în Basarabia s-au dat lupte – și este firesc ca în timp de război să sufere și civilii. Dar atât la Iași, cât și pe traseul de operațiuni al Diviziei 14, uciderea evreilor nu a constituit un act inevitabil, un efect secundar al acțiunilor de război, ci parte din dorința de a-i extermina. Dacă în privința evreilor din Moldova încă nu se hotărâse dacă să fie lichidați sau deportați, cât timp continua campania de eliberare a Basarabiei și a Bucovinei, făcându-se doar pregătiri de aplicare a „planului mare”, în ceea ce-i privește pe evreii din Basarabia și Bucovina, Armata a primit ordin clar de exterminare a evreilor din zona rurală și concentrarea supraviețuitorilor în lagăre, cu scopul deportării lor, la timpul potrivit, în Transnistria². Divizia 14 a acționat deci în ambele zone – în Iașiul „pașnic” și în Basarabia „ordinelor speciale”. De fapt, acuzarea în procesul criminalilor de război din Iași nu a avut intenția să ancheteze acțiunile de lichidare executate de Armata română în Basarabia ; dar ancheta începută (fără prea mare entuziasm) pentru a stabili cine a purtat răspunderea și cine au fost executanții pogromului de la Iași a condus, tot fără tragere de inimă, la dezvăluiri ale isprăvilor Diviziei 14 în zonele de acțiune. Operațiunile de exterminare ale acestei divizii au devenit un model (*tast case*) pentru campania de exterminare a evreilor dusă de întreaga Armată română.

În timp ce regimente ale diviziei erau ocupate cu uciderea evreilor din Iași și închiderea a mii în „trenurile morții”, Regimentele 6 și 13 se îndeletniceau cu jafuri, violuri și execuții de comunități evreiești întregi pe teritoriul Basarabiei. Soldații lor au ucis evreii din târgurile Sculeni și Mărculești, din Bălți și Lipcani, continuând asemenea execuții și în Transnistria.

1. Divizia 14 cuprindea Regimentele 6, 13, 30 Infanterie, Regimentul 2 Artilerie și companii speciale : poliție militară, apărare antitanc, apărare antiaeriană, geniu, auto. Vezi lista unităților și a comandanților diviziei la începutul războiului, conform jurnalului de operații al diviziei (copie), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, pp. 96-102.
2. Vezi Jean Ancel, „Antonescu and the Jews”, *Yad Vashem Studies*, 23, Ierusalim, 1993, p. 165.

Acțiunile Regimentului 6 al diviziei care a masacrat evrei la Iași nu au constituit o campanie particulară de lichidări, ci un model de participare a unei unități militare românești la lichidarea evreilor din Basarabia. Din motive legate de cercetarea îndelungată și de procesul amânat timp de patru ani, aceste acțiuni au fost analizate cu relativă minuțiozitate. Dacă s-ar fi cercetat acțiunile de exterminare ale fiecărei divizii românești care a luptat în Basarabia și în Bucovina de Nord, s-ar fi descoperit tipare asemănătoare de participare la genocid.

Sculeni

Sculeni era un târg de pe partea basarabeană a Prutului și numele unui sat de pe partea românească. La Sculeni-Târg trăiau 5.000 de locuitori, jumătate dintre ei evrei, care n-au putut fugi nicăieri, deoarece războiul a început în localitatea lor.

Regimentul 6 a acționat sub comanda Diviziei 198 germane, căreia i-a fost subordonată din punct de vedere operațional, timp de o săptămână. Regimentul a participat la cucerirea capului de pod Sculeni la 25 iunie 1941. În jurul acestui târg s-au purtat lupte aprige, el trecând de patru ori dintr-o parte în alta, unitățile sovietice reușind de fiecare dată să respingă forțele româno-germane, provocându-le mari pierderi.

În una din perioadele când localitatea s-a aflat sub controlul lor, germanii sau românii au hotărât să evacueze toți locuitorii pe partea românească a graniței. Așa încât, cca 2.500 de oameni au fost transferați pe partea românească – printre care, probabil, cca 1.000 de evrei. La 27 iunie, pretorul târgului Copou, Aurel Gașpar, șeful plasei de jandarmi, plutonierul Pintilie Lăcătușu, și ajutorul de primar din Copou, Gheorghe Bivolaru, au fost trimiși la locul unde fuseseră duși locuitorii din Sculeni, pe partea românească a frontierei, pentru a-i primi pe români și a-i răspândi prin sate până ce târgul lor va fi eliberat definitiv. Dar la locul de adunare au găsit doar cca 400 de evrei:

Noi ne așteptam să găsim mai mulți – aproape 5.000. Am aflat pe urmă că înaintea sosirii noastre, populația creștină basarabeană a fost evacuată în altă parte, iar evreii au fost împușcați încât la sosirea noastră nu era decât numărul pe care l-am găsit mai sus¹.

Și într-adevăr, soldați români și germani au ucis toți evreii găsiți în târg în timpul ocupării localității – pe străzi, în case, în pivnițe, în poduri și în orice alt loc –, probabil cu ajutorul localnicilor, care au ajutat la identificarea caselor evreiești și a evreilor înșiși. Frima Schwartzman, soțul ei, cei patru copii și încă doi membri ai familiei s-au ascuns într-o pivniță și nu au fost descoperiți de soldații români care au intrat pentru prima oară în Sculeni la 26 iunie 1941: „Ei au evacuat populația moldovenească [românească], și au transferat-o peste Prut, în județul Iași, iar pe evrei i-au scos separat din casele lor și executați prin împușcare”.

Familia Schwartzman a continuat să se ascundă în pivniță până la 30 iunie, timp în care, cum am spus, târgul a trecut dintr-o mână în alta. La 30 iunie au fost descoperiți

1. Depoziția lui Gheorghe Bivolaru (ajutor de primar în Copou) la Tribunalul Poporului din București, fără dată (septembrie 1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 25, pp. 257-257b (USHMM, microfilm 48).

de soldații români și duși la Comandamentul german din localitate : „În drumul nostru... spre Comandamentul german, am văzut în pragul locuințelor evreilor, membrii de ai familiei împușcați în fața ușilor lor”¹. În continuarea depoziției sale, Frima a enumerat familiile pe care le-a cunoscut personal împreună cu copiii și alte familii, ale căror cadavre le-a identificat în mod clar în fața caselor, în grădină și pe drumuri.

Familia Schwartzman s-a salvat de o soartă asemănătoare deoarece soldații români din Regimentul 6, care i-au ucis pe evreii din Sculeni, nu i-au găsit în timpul măcelului. Dar au scăpat și de a doua execuție, deoarece a ajuns cu o întârziere de două zile pe partea românească, după ce trei grupe de supraviețuitori din marea operațiune au fost executați de către soldații regimentului lângă satul Stânca Roznovanu. Familia a fost transferată pe partea românească a Prutului și predată jandarmilor români :

Diferiți locuitori ai comunei Sculeni, jud. Iași, ne-au spus că au fost omorâți prin împușcare un număr de 480 de locuitori evrei din comuna Sculeni, județul Bălți cu ajutorul subofițerului Cimpoeșu originar din comuna noastră. Mulți dintre țărani care ne-au povestit despre aceste întâmplări nenorocite, au relatat scene privind împușcarea locuitorilor evrei².

Acestea sunt, pe scurt, evenimentele din Sculeni, așa cum le-a văzut și le-a simțit singura familie evreiască ce a scăpat din operațiunea de lichidare întreprinsă de Regimentul 6. Operațiunea de executare a circa o mie de evrei evacuați pe partea românească a frontierei a fost dezvăluită în întregime abia după 55 de ani (1996), deoarece autoritățile românești au făcut un efort continuu de a o ascunde.

Pretorul plasei Copou, Aurel Gașpar, a negat la început că ar fi știut ce s-a întâmplat cu evreii din Sculeni aduși în plasa lui : „În fața subsemnatului nu am văzut să se fi executat, să se fi omorât nici un cetățean evreu sau de altă origine”, a afirmat el³. Și avea, într-adevăr, de ce să se teamă. Gașpar și-a amintit doar că „fără știrea lui” au fost executați la marginea târgului Copou câțiva evrei care fuseseră prinși pe drumuri. Într-adevăr, jandarmii din satele județului Iași – și îndeosebi în plasele care se învecinau cu Basarabia – au ucis atunci evrei prinși pe drumuri deoarece așa primiseră ordin și pentru că se presupunea că acei evrei fugiseră de execuții în alt loc. Când pretorul Gașpar a aflat, după afirmația sa, „pe cale particulară”, că în raza jurisdicției sale au fost executați „mai mulți evrei din orașul Iași și din Copou... la marginea comunei Copou”, el s-a adresat Primăriei din Copou pentru a lămuri chestiunea :

Funcționarii Primăriei mi-au povestit că fără știrea Primăriei au fost executați la marginea târgului Copou mai mulți evrei și mi-au adăugat că cei care au comis acele omoruri aveau *ordine secrete* de a săvârși asemenea fapte – de a fi distruși toți evreii, motivat pe intrarea României în război alături de Germania fascistă⁴.

Pretorul însuși primise ordinele secrete, dar a atribuit dezvăluirea lor funcționarilor Primăriei, pentru a nu se autoincrimina. După ce și-a dat seama că toți funcționarii implicați în primirea populației românești din Sculeni și răspândirea ei în sate declaraseră

1. Depoziția Frimei Schwartzman la Tribunalul Poporului din București, 28 ianuarie 1946, *ibidem*, pp. 286-287.

2. *Ibidem*, pp. 287-288.

3. Declarația pretorului Aurel Gașpar, fără dată, *ibidem*, p. 261.

4. *Ibidem*, pp. 260-260b (sublinierea îmi aparține).

că au fost martori la execuții, și-a schimbat versiunea și a recunoscut că a știut ce s-a întâmplat cu cei 500 de evrei din Sculeni.

Chiar dacă n-au fost amestecate personal în execuții, toate oficialitățile românești *au știut* dinainte ce urmează să se întâmple – au știut că acești evrei nu vor fi evacuați în alt loc, ci vor fi executați. Nimeni nu a protestat, nimeni nu a încercat să salveze evrei, nimeni nu a obiectat cu privire la crimă, cu toate că, după cum au afirmat în 1945, au fost probabil zguduiți de cele văzute. Cine nu a fost implicat în operațiune a spus adevărul cu privire la executați: soldați și ofițeri români; iar cine a fost amestecat „a văzut” și germani. Însă „operațiunea Sculeni” a fost exclusiv românească.

Gașpar a sosit la Stânca Roznovanu cu o oră înainte de a doua execuție, împreună cu jandarmul Lăcătușu și ajutorul de primar al târgului, Bivolaru :

Ne-am deplasat la fața locului. Acolo am găsit două grupuri de evacuați [evrei – *n.m.*] și am văzut că unul din aceste grupuri făceau niște săpături, dar nu știu cu ce scop. Am mai găsit acolo un căpitan [român] nu-l cunosc după nume, însoțit de mai mulți soldați. M'am adresat căpitanului arătându-i cu ce misiune venisem acolo. Ofițerul mi-a răspuns că populația evacuată fusese triată înainte cu o zi și că aicea nu sunt decât evrei pe cari nu-i eliberează, iar evacuații creștini sunt deplasați la punctul numit „Pădurea Cărligi”. Nu mult după această convorbire cu ofițerul am auzit focuri de mitralieră și atunci dimpreună cu Bivolaru am luat-o la fugă îngroziți de cele ce se petreceau. N'am aflat unde cei împușcați au fost îngropați, eu m'am dus în pădurea Cărligi unde am luat populația evacuată creștină în primire¹.

Pretorul a mințit și în această privință. Evreii „trიაți” cu o zi înainte au fost imediat împușcați și îngropați într-o mare groapă comună; iar cei împușcați în prezența lui au fost îngropați la locul execuției, așa încât nu a fost necesar „să descopere” locul îngropării. Și ajutorul de primar, Bivolaru, care îl însoțise pe pretor, a fost prezent la execuție – și el a văzut numai soldați români, fără să fi observat vreun german. El a văzut prima groapă comună, în care au fost îngropați câteva sute de evrei înainte de sosirea lui, și a văzut și alte gropi care corespund metodei românești de execuție. Din depoziția lui se poate înțelege imediat ce „n'a văzut” pretorul și de ce „n'a văzut” :

În momentul când am sosit la fața locului am văzut că se sapau niște gropi, am întrebat pe un soldat cu ce scop se sapă aceste gropi, soldatul mi-a răspuns că alți evrei au fost împușcați mai înainte [și îngropați în] groapa de alături care se vedea, și că aceștia urmează să fie împușcați. Dimpreună cu soldații am văzut un căpitan pe care nu l'am cunoscut, dar am aflat pe urmă că se numea Stihî și făcea parte din Divizia 14 Infanterie, Reg. 6 Vânători. Peste câteva minute a început să tragă cu mitraliera în grămada de oameni [evrei] de către un caporal asistat de căpitanul Stihî. În apropierea locului era o foaie de cort unde erau îngrămadite ceasuri, inele [verighete], bani și alte lucruri de valoare, precum mai departe și o grămadă cu haine de astrahan, paltoane bărbătești, plapomi și diferite obiecte casnice.

Când am văzut cum se împușcă oameni, eu dimpreună cu pretorul Gașpar am plecat imediat de la fața locului, îngroziți de cele ce vedeam. Gropile acestea se pot vedea foarte bine și astăzi. Iar lucrurile jefuite de la populația [de la evreii] pe care a împușcat-o le-am văzut încărcate în trei căruțe chiar în aceeași zi spre seară, ducându-le spre Iași. Gașpar a făcut un raport prefectului de Iași col. Captaru de cele ce a văzut acolo².

1. Depoziția pretorului Aurel Gașpar la Tribunalul Poporului din București, 4 septembrie 1945, *ibidem*, pp. 259-259b.

2. Vezi *supra*, p. 346, nota 1 (p. 257b).

Mărturia ajutorului de primar al târgului Copou a clarificat ceea ce pretorul nu a vrut să spună – știa mai multe, dar i-a fost frică să povestească. Unitatea românească n-a încercat să ascundă execuția. Uciderea evreilor era ceva de la sine înțeles, despre care știau toți țăranii din satele vecine și toți locuitorii târgurilor. Execuțiile au fost făcute numai de către soldați români. Șeful plasei de jandarmi Copou, de lângă Iași, Pintilie Lăcătușu (care nu a fost implicat în executarea evreilor din Sculeni, dar era amestecat în executarea unora prinși pe drumuri în raza plasei lui), care l-a însoțit pe pretorul Gașpar, a fost primul care „a zărit” soldați germani. El a văzut lângă satul Cârpiți un grup de evrei care săpau o groapă: „4 sau 5 ofițeri germani însoțiți de trupă germană, un căpitan român anume Stihî și cu garda respectivă care sileau pe cei ce săpau să sape gropile mai repede. Ni s’a comunicat... că aceștia sunt evrei care urmează a fi executați și că o parte din ei s’a executat deja”¹. Lăcătușu știa că evreii au fost împușcați cu mitraliere – și a văzut și foaia de cort pe care erau adunate obiectele de valoare.

Șeful patrului de jandarmi de la postul Sculeni, de pe partea românească a frontierei, plutonierul Teodor Gherghelaș – care, împreună cu oamenii lui, au împușcat orice evreu întâlnit pe drumuri și i-a ajutat pe soldații români să-i ducă pe evrei la moarte –, n-a văzut nici o execuție și nici „gropile făcute la Stânca Roznovanu în care au fost îngropați civili [evrei] ridicați din comuna Sculeni-Bălți”. Și-a amintit că s-a întâlnit cu notabilitățile amintite anterior, care au venit să-i primească pe locuitorii români din Sculeni – însă atunci, susține el, evreii din Sculeni fuseseră deja duși „de către armata noastră și trupele germane” spre o râpă, la o distanță oarecare de Stânca Roznovanu, rămânând dintre ei numai cca 400 de evrei. Executarea lor, a mai adăugat el, s-a făcut mai departe, „iar din locul unde mă aflam nu se vedea. Eu nu am asistat însă la scenele de execuție a populației evreiești, care s’a petrecut precum am arătat, în altă parte”².

În încercarea de a fugi de răspundere, el i-a pus și pe germani în categoria ucigașilor și a clarificat un alt aspect: sute de evrei din Sculeni au fost executați după o primă triere (periculoși și mai puțin periculoși), locul în care au fost îngropați nefiind descoperit nici până azi, deși toți locuitorii din împrejurimi știau unde este. La prima „triere” a evreilor din Sculeni a ajutat un fost locuitor al târgului – un român pe nume Gheorghe Cimpoeșu, pe atunci sergent în rezervă în Armata română, care-i cunoștea personal pe evreii din localitate și a revenit acolo cu unitatea sa. Toți românii care au îndeplinit vreo funcție și care au fost de față la execuțiile din Sculeni l-au indicat pe căpitanul Stihî ca fiind cel care a comandat operațiunea, dar n-au știut alte amănunte despre el. Oare Stihî a acționat cu soldații care i-au stat la dispoziție din proprie inițiativă sau a îndeplinit niște ordine? Comandantul Regimentului 6, colonelul Ermil Matieș, a clarificat acest punct la 20 iulie, când a înaintat un raport comandantului Diviziei 14, generalul Stăvrescu, în care a rezumat acțiunile de executare a evreilor din Sculeni și Mărculești (vezi *infra*, p. 360).

La Sculeni, când Regimentul era pe poziție, tot timpul se semnaliza din Tg. Sculeni cu rușii, iar rezultatul era că toate măsurile luate cu caracter operativ erau stingherite de artileria rusă. Mai mult, am avut ofițeri, subofițeri și soldați care în loc să moară la datorie, au fost împușcați mișelește, pe la spate, din case și din grădini, de către evrei.

1. Depoziția lui Pintilie Lăcătușu (plutonier de jandarmi) la Tribunalul Poporului din București, 21 ianuarie 1946, *ibidem*, p. 285b.
2. Depoziția lui Teodor Gherghelaș (plutonier) la Tribunalul Poporului din București, 17 noiembrie 1945, *ibidem*, pp. 277-278b.

Pentru a se preveni această stare de lucruri am ordonat căpitanului Stihî Ioan, ofițerul informator, să aresteze și să execute pe toți evreii suspecți din Sculeni¹.

După cum am menționat, și pogromul de la Iași a fost justificat de „semnalizările” pe care, chipurile, evreii din Iași le-ar fi făcut avioanelor sovietice și de focul deschis de către iudeo-comuniști asupra Armatei române. Acest model a fost folosit și de soldați ai regimentului care nu s-au aflat la Iași. Necesitatea de a raporta în scris despre lichidarea evreilor la Sculeni s-a creat din cauza unei „probleme” administrative. După cum era firesc, pretorul Copoului i-a raportat prefectului județului Iași, Captaru, iar acesta trebuia să raporteze despre execuțiile pe teritoriul lui ministrului de Interne. În primul său raport, din 2 iulie 1941, a menționat că Stihî, căpitan într-un regiment oarecare de infanterie, a executat 60 de evrei, și nu cel puțin 100, așa cum i-a comunicat pretorul de la Stânca Roznovanu, și că Stihî a justificat execuția prin ordinul primit „de la Comandamentul Armatei germane, pentru motivul că [evreii] au comis acte de sabotaj”. În acest raport, Captaru a mai adăugat încă un amănunt: șase evrei (printre care două femei) au fost executați lângă satul Cârlig, din plasa Copou, de către soldați români din Regimentul 14 Artilerie, „însoțiți de un soldat german”². În al doilea raport trimis de Captaru ministrului de Interne a doua zi, 3 iulie 1941, a adăugat noi amănunte, confirmând din nou, printre altele, că execuțiile au fost făcute de soldați din Regimentul 6, în prezența unui grup de soldați germani, că execuția pe care a văzut-o nu a fost singura și că anterior au fost executate alte două grupuri. Pretorul „a observat în două locuri pământ proaspăt săpat, în care crede că ar fi fost îngropați și alți evrei”; 15 bărbați evrei și-au săpat propria groapă, pentru ei și familiile lor. Soldații români i-au păzit și pe cei care săpau și pe „alți [evrei], femei și copii, care stăteau culcați pe iarbă”³.

Operațiunile de lichidare ale regimentului de pe linia care a despărțit vechiul teritoriu românesc de cel al Basarabiei, unde erau în vigoare „ordinele speciale”, i-au determinat pe comandanții operațiunii să justifice în scris execuțiile, deoarece acțiunile lor fuseseră făcute pe teritoriul românesc, unde exista o administrație civilă care nu era subordonată direct Armatei. Dacă toți evreii din Sculeni ar fi fost lichidați pe teritoriul Basarabiei, nu ar fi fost necesare nici rapoarte și nici explicații – dar căpitanul Stihî a decis să-i deplaseze pe supraviețuitorii primului val de lichidare pe partea apuseană a Prutului, ceea ce l-a obligat pe prefect și pe subordonații lui să raporteze despre cele petrecute în plasele lor. După cum am spus, prefectul Captaru a raportat despre execuții Ministerului de Interne, iar Ministerul s-a adresat Comandamentului Armatei a 3-a, motiv pentru care cei răspunzători de operațiune au fost nevoiți să dea explicații în scris pentru hotărârea de a-i executa pe evreii din Sculeni pe teritoriul județului. Comandantul Diviziei 14, Stăvrescu, a predat tratarea chestiunii pretorului diviziei, maiorul Scriban (responsabilul *de facto* cu aplicarea „ordinelor speciale”). Stihî a declarat în scris că la 28 iunie 1941, *germanii* au prins la Sculeni 40 de jidani care au tras în soldați români, și că germanii și el, Stihî, i-au anchetat. Jidanii, a declarat Stihî, au tăiat linii de telefon, au aruncat grenade, au tras „din pivițe” asupra soldaților, au semnalizat de pe acoperișuri armatei

1. Raport nr. 8631 al comandantului Regimentului 6 Infanterie, Ermil Matieș, către Divizia 14, 20 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 24, p. 73.
2. Raport confidențial nr. 1082 al prefectului Captaru către ministrul de Interne, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 62, p. 99 (USHMM, microfilm 45).
3. Raport nr. 1085 al prefectului Captaru către ministrul de Interne (copie), *ibidem*, vol. 59, pp. 218-219.

sovietice ș.a. S-a decis să fie trimiși în interiorul țării, însă pe drum au încercat să fugă și atunci au fost împușcați: „La urmă s'a constatat că au fost toți omorâți, după care au fost îngropați într-o groapă săpată de civili, iar nicidecum de jidani, după cum declara pretorul plasei Copou”¹. Stihi a atribuit jaful Armatei germane, și nu soldaților săi. Acest răspuns trebuia să-i satisfacă pe civili, care nu cunoșteau secretul „ordinelor speciale”.

Și Legiunea de jandarmi din județul Iași a fost nevoită să deschidă o anchetă în urma raportului șefului plasei de jandarmi Copou. Locotenentul în rezervă Emil Costinescu, procuror județean, l-a anchetat pe ajutorul de primar al târgului Copou, Bivolaru, iar acesta a repetat afirmația că evreii au fost cei care și-au săpat mormântul în timp ce membrii familiilor lor își așteptau, în apropiere, sfârșitul; dar a negat că ar fi fost prezent la execuție².

Această obligație de a da declarații și mărturii despre lichidarea de evrei în zona de operațiuni a regimentului l-a înfuriat mult pe comandant, colonelul Matieș, care și-a permis să se pronunțe în mod deschis într-o corespondență internă, în documente militare:

De mirare că se mai revine într-o chestiune din care ostașii acestui regiment de la Sculeni au avut f. mult de îndurat de pe urma tuturor jidanilor rămași în acest târg. De aceea [evreii] au fost executați *conform ordinelor superioare*³.

A doua zi, Matieș a reamintit în mod explicit „ordinele superioare”:

Procedeul regimentului cu toate că a fost aplicat *în conformitate cu ordinele superioare*, totuși, după părerea mea a fost prea slab, fiindcă acești jidani au cutezat să tragă cu arma și să execute acte de sabotaj contra armatei române și de pe urma cărui fapt au murit mulți ostași care puteau fi salvați... Căpitanul Stihi a executat pe ticăloșii aceea, în conformitate cu ordinul meu și în conformitate cu ordinele superioare care au fost date special pentru acest caz⁴.

În aceste documente autentice, germanii nu sunt pomeniți deloc ca factor direct al hotărârii de a-i executa pe evreii din Sculeni, în schimb există o referire explicită la ordinele superioare care au dispus sau au permis comandanților Armatei române să execute evrei. Trebuie să remarcăm că în locurile unde nu au avut loc „incidente” de felul aceloră din județul Iași nici nu a fost necesar să se dea explicații cu privire la acțiunile armatei, iar evreii au fost uciși fără ca faptul să fie menționat în scris.

Acuzația că evreii au colaborat cu Armata sovietică era generală – și a fost făcută, după cum s-a dovedit, încă înainte ca Armata română să fi trecut Prutul. Ofițerul de transmisiuni al companiei de poliție militară a lui Stihi, locotenentul Petre Goruș, a atestat că Armata sovietică a reușit să recâștige capul de pod construit de unitățile germane și românești în zona Sculeni, printr-un contraatac, cu sprijinul tancurilor și infanteriei, provocându-le pierderi. Stihi i-a acuzat pe evrei pentru eșecul regimentului, și cu ajutorul sublocotenentului Mihăilescu și al unor soldați din regiment, i-a transferat pe evrei pe malul celălalt al

1. Declarația dată de căpitanul Ion Stihi pretorului Diviziei 14, Nicolae Scriban, 18 iulie 1941, *ibidem*, vol. 129, p. 1 (USHMM, microfilm 45).
2. Proces-verbal despre anchetarea ajutorului de primar al Târgului Copou, Gheorghe Bivolaru, de către locotenentul Emil Costinescu, 12 august 1941, *ibidem*, pp. 2-2b.
3. Notă de mână adăugată de colonelul Ermil Matieș pe ordinul primit de la Divizia 14, 30 iulie 1941, *Cartea Neagră II*, nr. 25 A, p. 74.
4. Comandantul Regimentului 6 Infanterie, colonelul Ermil Matieș, către statul-major al Diviziei 14, 31 iulie 1941, *ibidem*, nr. 258, p. 74.

râului și i-a ucis la Stânca Roznovanu¹. Nici această descriere nu este completă, deoarece ofițerul s-a abținut să recunoască existența „ordinelor superioare”; dar, de asemenea, se poate să nu fi știut de ele, deoarece s-a dovedit că aceste ordine nu au fost comunicate tuturor ofițerilor, și nu întotdeauna gradelor celor mai înalte. În orice caz, execuția nu a fost considerată atunci o crimă care trebuie cercetată și pedepsită, iar Stihi a fost chiar decorat: „L-am decorat pentru faptul că era un brav luptător și a avut o comportare de bravură în timpul luptelor”², a conchis comandantul său, Stăvrescu, în aprecierea făcută celui care a comandat executarea a mii de evrei în Basarabia.

Cercetarea îndelungată a chestiunii lichidării evreilor din Sculeni, care a început în anul 1945 și a urmărit să atenueze greaua și exclusivă răspundere a Armatei române, s-a soldat cu mărturii care permit reconstituirea ultimelor ore ale Comunității. Această reconstituire nu a fost posibilă până acum (1999), deoarece din 1945 și până în prezent a fost interzis accesul la documente cu privire la pogromul de la Iași și la ancheta autorităților judiciare civile și militare privind crimele de război săvârșite împotriva evreilor. Două evreice, mamă și fiică, ce au făcut parte din grupul de 311 evrei executați la Stânca Roznovanu, au rămas în viață și au relatat încă din octombrie 1945 execuția din punctul lor de vedere. Tauba Starker (pe atunci în vârstă de 39 de ani) și fiica ei, Nusia (de 16 ani), din satul Sculeni, județul Iași, au povestit despre întâlnirea lor cu soldați din Armata română și cu evreii din Sculeni care au fost transferați pe partea românească a Prutului. La 24 iunie au fost evacuați din sat de către Armata română și transferați la Stânca Roznovanu. La 27 iunie au fost aduși acolo și evreii din târgul Sculeni – „În acel moment nu erau săpate gropi pentru acei din grupul nostru, atunci nu era vorba printre noi să fim împușcați”³. Execuția grupului din care făcea parte Tauba a început abia a doua zi, la 28 iunie. Fiica ei, Nusia, a descris în amănunțime scena execuției, ce s-a întâmplat înainte și ce a urmat. Nici una nu a văzut soldați germani din momentul în care au fost scoase din casă, cum am menționat, din satul Sculeni, și până când mitralierele au deschis focul asupra lor. Românii au fost separați de evrei și trimiși în alte sate. Ultima noapte înainte de execuție (27/28 iunie) a fost o noapte de groază, de nedescris, iar Nusia a descris-o cu simplitate și în puține cuvinte:

În timpul nopții de 26 iunie 1941, grupul de evrei în număr de circa câteva sute am fost asaltată cu lovituri din partea soldaților și a unor tineri țărani de prin partea locului. – Fetele au fost siluite de către soldații români iar bărbații au fost [bătuți] și jefuiți.

A doua zi dimineața – 28 iunie... au venit câțiva soldați români neînarmați, s’au adresat grupului de evrei cerând 20 de bărbați spre a ajuta la scoaterea unei mașini militare împotmolită. Au fost scoși din mijlocul nostru 20 băieți tineri care au fost conduși la o distanță de 30 metri, departe de noi, unde se găsea o mitralieră care a început să tragă asupra acestor tineri, omorându-i. Focul mitralierei era atât de puternic încât creerii tinerilor au sărit până peste noi.

După aceasta au venit soldați care au glumit [despre morți] și au controlat dacă a rămas vreunul din cei 20 de tineri în viață, trăgând din nou asupra acestora. Noi, restul celor rămași

1. Fragment din depoziția ofițerului de transmisiuni al companiei lui Stihi la Curtea Marțială, 7 mai 1947, *ibidem*, nr. 26, pp. 74-75.
2. Depoziția lui Gheorghe Stăvrescu (general) la Tribunalul Poporului din București, 4 iulie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 9b (USHMM, microfilm 47).
3. Depoziția lui Tauba Starker la Tribunalul Poporului din București, 30 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 25, pp. 272-272b (USHMM, microfilm 48).

în viață am fost obligați să ne înșirăm în coloană de marș sub supravegherea câtorva mitraliere. Din cauză că oamenii din grupul nostru au refuzat să înainteze spre mitraliere, au venit câțiva soldați cari au început să ne lovească cu patul armelor lor, până când am fost culcați la pământ. Au început să tragă [în noi] mitralierele soldaților români omorând pe toți bărbații, femeile și copiii ce formau grupul nostru, rămânând încă un grup de vreo 30 oameni vii. Atunci a sosit un ofițer călare pe un cal negru care a dat ordin soldaților să înainteze [și să tragă]. Eu cu mama mea am scăpat cu viață însă cu răni la abdomen. Mama căzuse în stare de inconștiență. În timpul nopții eu cu mama mea ne-am furișat pe câmp și am scăpat de a fi din nou împușcate, dându-ne drept ucrainence¹.

Ultima noapte a rămășițelor Comunității din Sculeni este indescriptibilă. Soldați beți și veseli care stau în jurul unor focuri și smulg cu forța fete și femei tinere evreice la violuri colective, în timp ce părinții și frații bătuți și înjosiți înțeleg ce urmează să se întâmple cu ei a doua zi și încearcă să liniștească copiii mici. Sute de oameni își așteaptă moartea, în timp ce zeci petrec pe fondul țipetelor și plânsetelor femeilor.

Țăranul Ioan Petraru din satul Hermeziu, de lângă Stânca Roznovanu, a văzut și el execuția din câmpul de porumb prin care a trecut întâmplător (așa a afirmat), de la o distanță de 400 de metri. A văzut un grup de 100-130 de evrei, probabil din ultima grupă, pe care soldații români o păzeau, în timp ce alți evrei săpau gropi:

Soldații din apropierea lor spunea că acei care vor săpa gropile vor scăpa. Dâșii [evreii] nu vroiau să sape căci probabil bănuiau cu ce scop le fac. Numai o parte din ei, să fi fost vreo douăzeci lucrau, iar restul stătea și nu făcea nimica. În jurul lor stăteau soldații și sâtenii din satele Cârpiți și Stânca Roznovanu și se uitau. Știu că înainte fuseseră percheziționați [adică jefuiți]. Gropile au fost făcute sub formă de niște șanțuri lungi ca și tranșele și cred că s-au săpat vreo patru sau cinci. Operațiunile acestea erau dirijate de un căpitan cu numele de Stihî și un alt ofițer cu numele de Mihăilescu. După terminarea gropilor civilii au fost alungați din ordinul căpitanului pe o rază de 2 km de soldați călări. Eu în acel timp m'am tupilat într'un lan de porumb la circa 400 m de unde am continuat să văd și mai departe cele ce se întâmplă. În acest timp au fost adunați soldații din unitățile din pozițiile apropiate. După aceia am văzut pe căpitanul Stihî că vorbea evreilor care erau în fața gropilor, la care aceștia gesticulau și țipau. De la distanța de unde mă aflam nu puteam să știu despre ce era vorba. În același timp, cam la distanță de 50-60 m au fost așezate două mitraliere [pe pământ]. Observam cum ofițerul Mihăilescu orânduia soldații [ca să tragă] la aceste două mitraliere, iar dâșii se fereau și nu vroiau să se pună nici unul. Soldații stăteau în grupuri neîncolonați într'o ordine și păreau agitați.

Sergentul în rezervă Cîmpoieșu s-a așezat în spatele unei mitraliere și doi soldați s-au oferit să-i ajute, iar în spatele celei de a doua mitraliere s-a așezat Mihăilescu, ajutat de câțiva soldați:

În momentul când toți erau gata, căpitanul Stihî s'a întors cu spatele, probabil să nu vadă scena care avea să se întâmple. Atunci a început să pârâe mitralierele și a început să-i secere pe evrei. Focul a durat vreo 5-6 minute, în care timp [evreii] au căzut cu toții la pământ, cu excepția unei singure femei, o domnișoară ce continua să rămână în picioare. Căpitanul Stihî care observase aceasta a ordonat să fie lăsată în viață, căci probabil nu i-a fost dat să moară,

1. Depoziția Nusiei Starker la Tribunalul Poporului din București, 10 octombrie 1945, *ibidem*, pp. 273-275b. Nusia a greșit data: ea a notat că ultima noapte a fost 26/27 iunie, când de fapt a fost în 27/28 iunie.

la care cei de la mitralieră au mai continuat să tragă până când au doborât-o. După aceea soldații au fost puși să arunce cadavrele în groapă. Acestea au fost acoperite cu pământ cam pe jumătate, după care soldații s-au împrăștiat fiecare la unitățile lor¹.

Tânăra care a refuzat să moară era Nusia Starker. Când alți soldați români le-au găsit pe cele două „ucrainence” și le-au predat jandarmilor, femeile au fost duse la șeful postului de jandarmi Sculeni (județul Iași). Plutonierul Teodor Gherghelaș le-a identificat ca fiind evreice și a hotărât să le rețină până ce va avea destui evrei pentru a organiza o execuție. Între timp le-a legat de un copac în pădure. „Nu am vrut să împuşc pe aceste două femei, ci am vrut numai să fie înaintate la Legiunea jandarmi Iași”, a pretins Gherghelaș la confruntarea cu cele două evreice. Dar ele au dezmințit bunele lui intenții și au declarat că „au reușit să fugă de la pomul unde au fost legate, spre a nu fi împuşcate”².

Nicăieri nu se putea găsi adăpost și ajutor. Într-o zonă în care erau sute de sate și zeci de târguri (de unde evreii fuseseră alungați cu o săptămână înainte) nu s-a găsit un singur om nobil care să îndrăznească să apere o tânără evreică și pe mama ei, amândouă rănite, care să le acorde puțin ajutor sau măcar un pahar cu apă. Lumea din jur se închisese în fața evreilor din județul Iași – de fapt din întreaga Românie. De aceea au devenit „ucrainence”: „Am rătăcit apoi pe câmp până când am întâlnit alți soldați români cărora ne-am predat de bună voie [ca ucrainence], cerând să fim predate la Legiunea de jandarmi”. Legiunea de jandarmi se afla la Iași, iar acolo, cele două „ucrainence” sperau să găsească ajutor de la evrei:

Am fost conduse de soldați români la Legiunea de jandarmi din Iași. Aici în Iași mama a fost bătută de jandarmi pentru că nu putea umbla. De la Legiunea de jandarmi din Iași, am fost trimisă la Târgu-Jiu în lagăr, unde timp de o săptămână ne-am dat drept lipovence... În București, la gara de nord am fost din nou condusă la comenduire, unde am fost din nou bătute. Din lagărul Târgu-Jiu am fost deportate în Transnistria³.

Aceste depoziții ale unicelor supraviețuitoare din Comunitatea Sculeni și a țăranului care a pretins că nu a fost amestecat nici măcar în viol și în jaf confirmă că Armata germană nu a intervenit în nici un fel în executarea evreilor din Sculeni pe teritoriul României și că la transferarea evreilor, la pază, jaf și viol au participat zeci de soldați și chiar țărani din două sate. Repartizarea soldaților în primele zile ale unui război de eliberare națională, al cărui rezultat încă nu este cunoscut, dovedesc că exterminarea evreilor a fost considerată obiectiv de război, un scop de importanță asemănătoare cu cea a eliberării Basarabiei de sub stăpânirea străină. La Stânca Roznovanu a început aplicarea ordinului secret de „curățire a terenului” de evrei – iar soldații care au ucis mii de evrei la Iași au omorât sute de evrei la Stânca Roznovanu.

1. Declarația țăranului Ioan Petraru din satul Hermeziu, județul Iași, 15 iunie 1948 (copie), *ibidem*, vol. 118, partea a II-a, pp. 83-84 (USHMM, microfilm 46). Sursa (nu în întregime), *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 687 (USHMM, microfilm 47). În mărturia sa, Petraru afirmă că se afla la 400 m de locul crimei – însă nu ar fi putut cunoaște numele ofițerilor care au comandat operațiunea fără să fi fost la fața locului.
2. Proces-verbal de la confruntarea dintre Teodor Gherghelaș și Tauba și Nusia Starker la Tribunalul Poporului din București, 20 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 25, pp. 278-278b.
3. Vezi *supra*, p. 352, nota 3 (p. 275b).

Cercetarea întreprinsă în iulie 1941 de către adjunctul comandantului Legiunii de jandarmi, locotenentul în rezervă Emil Costinescu (care a fost și la Podu Iloaiei), cu privire la execuția de la Stânca Roznovanu nu a dus la nici un fel de concluzii personale. Nicăieri ofițeri din Regimentul 6 sau din Divizia 14 nu au fost aduși în fața unui tribunal pentru executarea a circa o mie de evrei, care au fost îngropați în cinci gropi comune (vezi *infra*).

După cucerirea României de către sovietici, Comunitatea evreiască din Iași a aflat despre existența gropilor comune – și s-a adresat de două ori, în septembrie 1945, Tribunalului din Iași pentru a aproba deschiderea lor și trimiterea la fața locului a unui medic legist. Din cele cinci gropi comune cunoscute au fost deschise numai trei. A patra a fost identificată, dar nu a fost deschisă, iar a cincea „a dispărut” din cauza deplasării drumului lângă care fusese săpată. Deschiderea mormintelor comune după război și deshumarea rămășițelor a fost făcută de către prizonieri germani sub comanda unor soldați sovietici. Ploile puternice care au căzut în acel anotimp au împiedicat Comunitatea din Iași să continue săpăturile, care nu au mai fost reluate după aceea. Două gropi comune de la Stânca Roznovanu și o alta mare, într-un loc cunoscut sub numele Iazul Tăiat, în care au fost îngropați, probabil, cca 400 de evrei, n-au fost deschise.

În mormintele comune deschise au fost găsite cadavrele a 311 evrei. În prima groapă comună, majoritatea celor uciși erau bărbați și băieți tineri, în a doua – femei și bătrâni, iar în a treia – copii mici, femei și bătrâni. Printre cei uciși, erau 24 băieți și 18 fete cu vârste cuprinse între un an și șase ani; 21 băieți și 15 fete de 12-18 ani; 48 bărbați și 55 femei de 18-40 de ani – restul, bărbați și femei în vârstă de peste 40 de ani și încă 38 de cadavre al căror gen nu a fost identificat. Majoritatea celor uciși au fost împușcați în abdomen și câțiva în cap. Parte dintre capete au fost sfărâmate¹. Când au fost executați, bărbații erau îmbrăcați, însă multe femei erau în „pijama”, adică aproape goale. Cadavrele au fost transportate cu camioanele la cimitirul evreiesc din Iași și au fost reînhumate într-un mare mormânt comun. „Mormintele au fost descoperite grație unor destăinuiri”, a scris ziarul *Timpu* la începutul lunii octombrie 1945. Și, într-adevăr, fără destăinuirile unor țărani din împrejurimile zonei măcelului, mormintele nu ar fi fost descoperite niciodată – și oricum trecuse un an de la eliberarea României de regimul antonescian. „Se văd familii întregi strâns îmbrățișate. Mame ce țin copii în brațe”², s-a constatat în raportul medical. Într-adevăr, medicul legist a stabilit că în a treia groapă au fost găsiți „copii mici cu mâinile în jurul gâtului unor cadavre de femei. O bună parte din femei au fața acoperită cu năframa ce o purta pe spate, sau fața ascunsă între mâini”³, ca să nu vadă moartea cu ochii.

După descoperirea gropilor comune și deschiderea lor se părea că Tribunalului Poporului, care a inițiat ancheta, nu i-a mai rămas decât să-i identifice pe criminali și să-i aducă în fața justiției, cu atât mai mult cu cât numele lor erau cunoscute – toți militari români din Divizia 14, care a acționat la Iași. Dar nu s-a întâmplat nimic. La 2 februarie 1946, Federația Uniunilor de Comunități s-a adresat ministrului de Interne comunist Teohari Georgescu cu cererea de „a dispune facerea unei severe anchete, pentru a se

1. Raport cu privire la constatările medico-legale ale dr. Vasile Hurghișiu, medic legist la Tribunalul din Iași, în urma deschiderii a trei gropi comune la Stânca Roznovanu, fără dată (octombrie 1945), *Cartea Neagră II*, nr. 20, p. 80.

2. *Timpu*, 04.10.1945.

3. Vezi *supra*, nota 1, p. 78.

identifica criminalii făptași”; cu atât mai mult cu cât se cunosc, accentua Federația, ziua, locul crimei, unitatea militară și locul de unde au fost luate victimele – „îndoliați și fără puțința unei resemnări în fața unor asemenea crime – care *pătează*, între altele, *oștirea*”¹. Dar tocmai aceasta era problema. La Stânca Roznovanu au fost numai două părți implicate în crimă: evreii și Armata română; iar deschiderea anchetei ar fi dus la anchetarea răspunderii Armatei române pentru genocid. Într-o perioadă când toate forțele politice din România, inclusiv opoziția, au încercat să prezinte România drept victimă a Germaniei naziste, iar pe poporul român ca fiind împins în război de către o conducere aventurieră și iresponsabilă, când de fapt el s-ar fi opus războiului, dezvăluirea rolului Marelui Stat-Major și al Armatei române la genocid dăuna acestei concepții. De aceea a fost amânată traducerea în judecată a celor vinovați pentru pogromul de la Iași.

Mărculești

Chiar la deschiderea anchetei cu privire la masacrul de la Sculeni, la începutul anului 1946, devenise clar că Iași și Sculeni au fost doar primele etape ale unei campanii de lichidare a poporului evreu, executată de Divizia 14 Infanterie sub comanda generalului Stăvrescu. Ancheta cu privire la cei răspunzători pentru pogromul de la Iași a condus la pogromul de la Sculeni, de acolo la masacrul de la Mărculești, iar de acolo la Bălți, Lipcani, Odessa, Bershad ș.a.m.d. Depozițiile adunate de Tribunalul Poporului au clarificat imediat că în orice loc unde au acționat Regimentul 6 și alte regimente ale diviziei s-au repetat tiparele masacrului de la Stânca Roznovanu: acuzații false despre un așa-zis ajutor dat inamicului, torturi, jaf, violuri, silirea bărbaților evrei să-și sape mormintele, execuții cu mitraliere, acoperirea neglijentă a gropilor. Nicăieri în Basarabia pe unde a acționat Regimentul 6 n-au rămas evrei care să povestească despre operațiuni de lichidare, astfel încât totul s-a aflat din depozițiile soldaților și ofițerilor români, care uneori au avut dificultăți în prezentarea întregului tablou al ororilor, deoarece fuseseră părtași la ele. Masacrul de la Mărculești a fost inclus în actul de acuzare, dar restul au fost uitate. Se pare că apropierea în timp a lichidărilor a obligat acuzarea să amintească și de al doilea și al treilea masacru.

Faptele au fost simple. O companie a Regimentului 6 a încercat să cucerească dealurile din jurul târgului Mărculești (județul Bălți, din Basarabia), dar o unitate sovietică a respins atacul, provocând pierderi, și a luat prizonier pe comandantul ei, un căpitan. Stăvrescu a ordonat unui alt regiment din divizie, Regimentul 13, să cucerească comuna – iar acesta a executat ordinul. După cucerire, în comună a intrat căpitanul Stihi, comandantul companiei, iar acesta

a ordonat să se scoată toată populația evreiască din acea comună la marginea satului, separând bărbații de femei. În primul rând le-au fost luate toate bijuteriile, aurul și banii ce-i aveau asupra lor².

1. Federația Uniunilor Comunităților către ministrul de Interne, Teohari Georgescu, cu anexarea copiei „Raportului cu privire la constatări medico-legale”, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 191 (USHMM, microfilm 48).
2. Depoziția lui Leonid Rebeja (soldat din compania lui Stihi) la Tribunalul Poporului din București, 2 mai 1945, *ibidem*, vol. 25, p. 21 (USHMM, microfilm 48).

Această descriere a fost luată din depoziția unui soldat din companie, în mai 1945. Stihi, a adăugat martorul, a adunat toate obiectele de valoare și banii într-o valiză, i-a anchetat separat pe bărbați, le-a cerut să dezvăluie numele comuniștilor din localitate, dar nu a reușit să descopere nimic, a ordonat evreilor să-și sape propriul mormânt și, în timpul nopții, sublocotenentul Mihăilescu i-a împușcat pe toți cu o mitralieră – întâi pe bărbați și apoi pe femei¹. Descrierea este prea simplistă, deoarece a transformat execuția a sute de evrei – de fapt, peste o mie – într-o acțiune particulară a doi ofițeri „răi”, în timp ce compania privea de parcă ar fi fost invitată la rularea unui film. În realitate, era imposibil să stăpânești un număr atât de mare de evrei și să-i execuți într-o formă ordonată fără participarea unor soldați și a unor subofițeri. De asemenea, nu era posibilă alocarea unei companii pentru această operațiune, pe timp de război, fără știrea comandanților și, în primul rând, fără o aprobare sau un ordin din partea comandantului de regiment și a comandantului de divizie. Colonelul Alexandru Mândrea, șeful serviciului de aprovizionare a diviziei, care sosea în orice loc imediat după cucerirea lui, a furnizat amănunte cu privire la a doua execuție, la Gura Căinari, de către soldați din compania lui Stihi și sub comanda sa. El a adăugat un număr de amănunte despre aspectul comunei Mărculești după cucerirea ei :

În interiorul comunei Mărculești m'am dus să aduc făină și subsistența necesară alimentării trupelor noastre și aci am găsit cadavre de copii, bărbați și femei, printre care unii cu abdomenul spintecat iar femeile având bucăți de scânduri în organele lor genitale. Pe toate străzile se vedeau astfel de cadavre de civili... Nu am auzit să se fi luat vreo măsură împotriva sublocot. Eugen Stihi care a masacrat populația civilă din Mărculești... Cred că astfel de acte nu se puteau săvârși fără aprobarea comandantului diviziei².

Locotenent-colonelul Nicolae Pantazi, comandantul unei baterii din Regimentul 29 Artilerie, și-a amintit de confesiunea lui Mihăilescu (pe care l-a cunoscut personal) despre faptele sale la Mărculești :

Mi-a povestit cum a omorât el cu mâna lui la Mărculești vreo 1.300 și ceva de evrei... I-am făcut remarca cum putea să facă așa ceva că știa că era teolog și cum se împacă morala creștină cu această chestiune. El mi-a făcut odioasa teorie rasială³.

Într-adevăr, sublocotenentul Mihăilescu absolvise seminarul, era fiu de preot și originar din Basarabia.

Întrebat despre masacrul de la Mărculești, căpitanul Ștefan Petriceu din Regimentul 22 Artilerie al Diviziei 14 a declarat că în Regimentul 6 s-a pretins că eșecul companiei care a încercat să cucerească comuna s-a datorat colaborării dintre locuitorii evrei și soldații sovietici. Dar din explicațiile date de el reiese că Regimentul 6 a ucis nu numai evreii din Mărculești, ci și pe cei din Florești, din vecinătate – așadar, în total, 1.500 de civili care au fost împușcați în decurs de o zi și o noapte de către teologul Mihăilescu. „Toți

1. Martorul a mai adăugat că valizele cu obiecte de valoare care au fost adunate au fost trimise la București, doamnei Stihi, soția comandantului companiei (*ibidem*, p. 296).
2. Depoziția lui Alexandru Mândrea (colonel) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, București, 22 iunie 1945, *ibidem*, pp. 31b-32 (USHMM, microfilm 48).
3. Depoziția lui Nicolae Pantazi (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului din București, 15 septembrie 1945, *ibidem*, p. 266b.

camarazii mei au fost foarte consternați de această monstruozitate.”¹ Dar, oare, a putut Mihăilescu să masacreze atât de mulți oameni de unul singur, fără ajutorul camarazilor săi „consternați” ?

Și, oare, este posibil să nu fi știut comandamentul diviziei despre masacru ? La această întrebare, Petriceu a răspuns :

În calitate mea de ofițer activ, care am deținut adjunctura Biroului II și I [din regiment] știu că astfel de fapte nu se pot face fără aprobarea scrisă a comandamentului ; iar ofițerul care face asemenea acte fără aprobare ar fi fost tras la răspundere².

În consemnările sale din jurnalul de operațiuni al Regimentului 6 referitoare la 12 iulie 1941, colonelului Matieș nu amintește de nici un atac al evreilor din Mărculești împotriva Armatei române :

Batalionul I, trimite compania a doua întărită cu un pluton mitralieră să înainteze în direcția Mărculești spre a vedea dacă satul este ocupat sau nu de ruși. Compania a pornit [pe teren] la orele 6.30 și îndată ce a ajuns pe înălțimile vest Mărculești, a fost primită cu focuri puternice, având pierderi grele³.

Așadar compania, s-a notat în actul de acuzare, nu a intrat în Mărculești, ci a ajuns numai pe înălțimile din jurul ei. La o dată necunoscută, jurnalul de operațiuni al Diviziei 14 a fost falsificat, adăugându-se următoarea frază :

O companie din R[egimentul] 6 V[ânători] trimisă pentru a curăți satul Mărculești este primită cu focuri și respinsă. R[egimentul] 13 progresează în înaintare și trimite o companie în ajutor la Mărculești reușind la căderea serii să curețe satul unde populația evreiască fusese înarmată⁴.

Maiorul Valentin Niculescu, comandantul companiei de mitraliere a Regimentului 6, a cărui unitate a luptat la Mărculești, a declarat că „aceste lupte s’au petrecut [acolo] numai între unități militare și nicidecum cu intervenția populației civile”⁵. El a mai adăugat că crimele infame ale lui Mihăilescu erau arhicunoscute în tot regimentul, dar nu a fost dat în judecată pentru ele. Comandantul adjunct al Regimentului 13, locotenent-colonel Constantin Stănculescu, a văzut un convoi de evrei condus de soldați din Regimentul 6, iar după aceea „am aflat de la oamenii din unitatea mea că acești locuitori evrei ar fi fost executați de către un pluton de execuție special, comandat de către un ofițer aparținând Regimentului 6 Vânători”. Oare puteau fi executați atât de mulți civili fără știrea și aprobarea comandanților – și, în primul rând, al comandantului Diviziei 14 ?

În calitate mea de ofițer superior activ cu multă experiență [în Armată] sunt în măsură să afirm că este imposibil a se lua măsura executării unor persoane civile, mai cu seamă într’un număr

1. Depoziția lui Ștefan Petriceu (căpitan) la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război, București, 22 iunie 1945, *ibidem*, pp. 36-36b.
2. *Ibidem*, p. 36b.
3. Actul de acuzare în procesul criminalilor de la Iași, 28 mai 1948, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 413.
4. Copie din jurnalul de operațiuni al Diviziei 14 din 12 iulie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 25, p. 33 (USHMM, microfilm 48).
5. Depoziția lui Valentin Niculescu (maior) la Tribunalul Poporului din București, *ibidem*, p. 189b.

atât de mare, fără ca autoritatea superioară, adică comandantul Mării Unități să aibă cunoștință despre această măsură și fără ca să existe încuviințarea comandantului acestei Mari Unități¹.

Numai dacă comandantul superior ordonă deschiderea unei anchete împotriva subordonaților săi și îi acuză de masacru se poate spune că crima a fost executată fără asentimentul său, a adăugat locotenent-colonelul. Dar nu s-a deschis o astfel de anchetă. Un ofițer în rezervă care a servit în Biroul II (de Informații) al Diviziei 14 a explicat că, din punctul de vedere al ierarhiei militare, nu se putea executa nici o acțiune de lichidare a civililor în zona de acțiune a diviziei fără aprobarea șefului Biroului II, maiorul Dumitru Mardare, și a comandantului diviziei, Stăvrescu. El, personal, nu a știut (așa a susținut) despre acele crime, aflând „mai târziu” de ele: „La timpul său aceste fapte erau ținute secret, de către șeful Biroului II, maiorul Dumitru Mardare care avea o mapă specială în care ținea toate hărțile cu caracter secret”². Mardare, a adăugat ofițerul, a fost un om foarte crud, și la fel s-a comportat și cu ofițerii în rezervă din Birou. Trebuie notat că toți ofițerii care au făcut depoziții cu privire la masacrele de la Sculeni, Stânca Roznovanu, Mărculești și Gura Căinari au comunicat, fără să intenționeze acest lucru, amănunte despre alte execuții de evrei făcute de Regimentul 6 și de alte regimente ale diviziei pe parcursul înaintării lor până la Odessa (vezi *infra*).

Mayorul Scriban, pretorul Diviziei 14 în perioada 22 iunie – 10 august 1941, care a jucat un rol important în conducerea pogromului de la Iași și în îmbarcarea evreilor în „trenul morții” spre Podu Iloaiei, s-a eliberat de orice răspundere pentru masacrul de la Stânca Roznovanu, deoarece „Regimentul 6 era atunci pe front în prima linie, iar eu m-am aflat la comandamentul diviziei” – adică la Iași. Totuși, a auzit ceva despre execuții. Și în afară de asta, a adăugat el, asemenea fapte sunt raportate la Biroul II al diviziei, „și eu sunt sigur [că în Birou] se cunoaște adevărul – cine a dat ordinul de masacrare, și ce s-a făcut [în acest sens]”. Și iată ce a ținut minte despre pogromul de la Mărculești:

Când am ajuns cu eșalonul II [rezerva diviziei – *n.m.*] la Gura Căinari, am auzit că Regimentul 6 Vânători a executat câteva mii de oameni. [Cu privire la întrebarea] cine a dat acest ordin, cred că poate să dea lămurire numai Biroul II Informații și organele diviziei, subsemnatul fiind cu totul izolat în eșalonul II.

În ziua de 9 iulie, sosind la Gura Căinari, am aflat de la un soldat că Regimentul 6 Vânători a mai găsit un număr cu aproximație de 300 evrei, ascunși prin pădure și porumbiște și i-a concentrat pe toți și dus spre niște șanțuri anticar pentru executare. Călăuzit de un sentiment de milă și revoltat de bestialitățile comise de Regimentul 6 Vânători și cu frica să nu ajung la timp, am alergat cu un docar în întâmpinarea coloanei. În adevăr, la câțiva kilometri de Gura Căinari, am întâlnit coloana în fruntea căreia mergea un rabin bătrân, ținând de mână o copilă. Era numai în indispensabili și cu picioarele goale³.

În continuare, Scriban a descris cum i-a salvat, după spusele sale, de la un masacru sigur pe cei 300 de evrei – i-a salvat din mâinile pretorului-șef, generalul Ion Topor, care ordonase uciderea acelor evrei, și chiar a cumpărat din banii săi doi saci cu cartofi „și le-am dat evreilor cunoscuți peste gardul de sârmă”. În spatele gardului de sârmă erau

1. Depoziția lui Constantin Stănculescu (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului, 20 februarie 1946, *ibidem*, p. 199b.
2. Depoziția lui Gheorghe Iuli Crocos la Tribunalul Poporului, 1 aprilie 1946, *ibidem*, pp. 200b-201b.
3. Declarația lui Nicolae Scriban (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului din București, *ibidem*, vol. 27, pp. 148b-150 (USHMM, microfilm 48).

deținuți evreii. Și întrucât nu s-a aflat într-adevăr la Stânca Roznovanu în timpul execuției, iar la masacrul de la Mărculești nu participase, a dat răspunsuri clare cu privire la tot ce era legat de lanțul de comandă și executarea unor astfel de fapte. Numai comandantul diviziei – personal sau prin intermediul Biroului II – poate ordona masacrarea unor evrei, a precizat pretorul. Răspunderea pentru executarea ordinului cade în primul rând asupra executanților : ofițerii, soldații și comandantul unității care a executat ordinul, și, desigur, asupra comandantului diviziei care a ordonat execuția. Și în ceea ce privește a treia întrebare :

Puteau ofițerii și soldații din R[egimentul] 6 Vânători, aparținând Diviziei 14 Inf[anterie] să extermine prin împușcare în gropile anticar de la Mărculești [județul] Soroca, populația, fără ordinul, știrea sau consimțământul Comandantului suprem al Marei Unități Divizia 14 ?

Răspuns : acest lucru nu putea să-l facă sub nici un motiv fără știrea și aprobarea Comandantului de regiment în primul rând, care era obligat să aducă [chestiunea] la cunoștința Comandantului suprem al Marei Unități [divizia] faptele comise, fiindcă în fața Regimentului nu se găseau oameni înarmați¹.

Scriban a mai adăugat că generalul Stăvrescu nu a ordonat o anchetă în problema execuțiilor de evrei. Colonelul Matieș personal s-a îngrijit să raporteze în scris despre campania de lichidare executată de regimentul său, reducând numărul de victime. Raportul său *a fost găsit* în dosarele regimentului atunci când, în sfârșit, au început să se cerceteze operațiunile de lichidare ale unității, reducându-le la Regimentul 6. Iată cum a raportat Matieș comandantului său, la 20 iulie 1941 :

Când Batalionul I din acest regiment a ajuns la Gura Căinari s'au prins un număr de 50-60 evrei care erau grupați pe marginea de Vest a satului. Duși de către locuitorii din sat, s'a găsit asupra acestor evrei arme și grenade de proveniență rusă, motiv pentru care *am ordonat executarea lor imediat*.

În satul Mărculești pe când Compania Căpitan Oțel înainta în avangardă, a fost înconjurată de armata rusă împreună cu cca 300 evrei civili și înarmați, producând acestei companii pierderi dureroase și chiar pierderea Căpitanului Oțel Vasile care a fost rănit, prins de evrei și a cărui situație astăzi nu o mai cunoaștem.

Când s'a cucerit satul Mărculești s'a prins un grup de 400 evrei bărbați și femei din care circa 60 erau răniți, fapt care dovedește că au luptat contra noastră [cu toate că] nu au fost în uniformă.

Și de data aceasta *am ordonat execuția lor în masă*.

Raportându-vă cele de mai sus aducem la cunoștință acest fapt pentru a se ști cum populația evreească pe care am încălzit-o la sân timp de 20 ani s'a răzbunat contra noastră.

Toate execuțiile făcute de acest corp sunt motivate și în conformitate cu ordinele superioare².

Numărul evreilor uciși de regiment a fost redus în mod evident. Cu privire la execuțiile de la Mărculești și Gura Căinari (sat din apropiere), cifrele nu pot fi confirmate din surse evreiești, deoarece nu a rămas nimeni care să descrie ultimele momente – toți au fost uciși. În mai 1946, Siguranța din București a pregătit un raport informativ care s-a ocupat, printre altele, de exterminările din județul Bălți ale Diviziei 14 și care s-a

1. Stenograma anchetei pretorului Diviziei 14, locotenent-colonelul Nicolae Scriban, de către acuzatorul public la Tribunalul Poporului din București, 16 martie 1946, *ibidem*, p. 152.

2. Raport nr. 8631 al colonelului Ermil Matieș (vezi *supra*, p. 350, nota 1) (sublinierea îmi aparține).

bazat, probabil, pe informații adunate de la soldați, care între timp deveniseră civili. Siguranța nu a pomenit despre existența „ordinelor superioare”, dar a clarificat câteva amănunte legate de execuții și numărul de victime. Potrivit acestei surse, au fost executați 1.040 de evrei – 80 au fost împușcați în cap, de la o distanță de 1-1,5 m, lângă o groapă din spatele bisericii din satul Gura Căinari :

Umplându-se groapa din spatele bisericii, slt. Mihăilescu a luat restul detașamentului [convoiului – *n.m.*] de circa 960 oameni bătrâni, femei și copii și și-a continuat opera în șanțul anticar din partea de sud a satului Gura Căinari, în dreptul morii¹.

Acest raport nu cuprinde amănunte despre uciderea a circa o mie de evrei chiar în comuna Mărculești. Precum a precizat pretorul Scriban, numărul evreilor uciși de regiment în județ se ridică la aproximativ 4.000.

Ancheta neplanificată și nedorită cu privire la faptele Diviziei 14 în afara Iașiului au dus la dezvăluiri uluitoare legate de imaginea Armatei, care sacrificase atât de mult în război pentru a elibera români și pământuri românești de sub ocupație străină. Aceste dezvăluiri s-au făcut neintenționat, întrucât mulți ofițeri, temându-se să nu fie judecați, și-au deschis inima și gura în fața anchetatorilor, descriind pe scurt ce au făcut *alții*, și nu ei. Tabloul care s-a creat era mult mai complex decât încercările ridicole a doi ofițeri superiori, Stăvrescu și Matieș, mai întâi de a tăgădui masacrele pe care ei personal le-au ordonat, și apoi de a arunca vina asupra germanilor sau chiar evreilor, care ar fi participat, chipurile, la lupte de partea sovietică. Și aceasta, precum am menționat, în ciuda ordinelor și rapoartelor scrise pe care le-au lăsat în urma lor. Tabloul obținut confirmă participarea activă a Armatei române la genocid și la crimă împotriva umanității – nu la dimensiunile atinse de naziști, dar pe tot teritoriul în care au participat la război. Este important să notăm că aceste constatări nu au fost folosite pentru aprofundarea cercetării faptelor Armatei române, fiind doar consemnate pe ici, pe colo, în timpul cercetării, fără a fi folosite ca dovezi pentru condamnări și sentințe.

Alte masacre

Comandantul Regimentului 6, a declarat plutonierul Nicolae Paraschiv, a cerut ca regimentul său să elibereze orașul Bălți deoarece înainte de 1940 baza regimentului s-a aflat în acest oraș. Pe șoseaua de acces în oraș, dinspre sud, în satul Sângerei Noi, s-au desfășurat lupte crâncene cu Armata sovietică, iar după încheierea luptelor au fost executați mulți evrei care au fugit din Bălți în încercarea lor de a se salva – „Când am intrat în sat care fusese ocupat de Regimentul 6 Vânători am văzut [peste tot] numai cadavre de civili pe marginea șoselei... Se vedea bine că au fost omorâți nevinovați fiindcă majoritatea erau femei, bătrâni și copii, probabil evrei”. Subofițerul Paraschiv,

---

1. Raport informativ al Direcției Generale a Poliției din Ministerul de Interne către Tribunalul Poporului, 14 mai 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 25, p. 207. Raportul cuprinde amănunte suplimentare despre operațiunile de exterminare executate de regiment în alte locuri din Basarabia și Transnistria.

care a făcut parte din Regimentul 13 al Diviziei 14, a descris ceea ce au făcut soldații *altui* regiment – cel al colonelului Matieș. „Când am intrat în Gura Căinari, a mai adăugat plutonierul, am auzit împușcături din toate părțile, *pe urmă* am aflat că aceste împușcături proveneau de la executarea unor civili”¹ – erau cei peste o mie de evrei din Mărculești și împrejurimi care erau executați atunci la comanda căpitanului Stihi. Este important de notat că Matieș a acuzat Regimentul 13 de aceste execuții, deoarece a pretins că regimentul său era angajat atunci în lupte. În satul Buciuleni, lângă Bălți, secretarul regimentului, locotenentul Petre Goruș, l-a văzut pe sublocotenentul Mihăilescu trăgând și omorând o bătrână, „singura evreică ce a găsit în sat”².

La Bălți, a adăugat locotenentul Andronic Prepelită, regimentul a rămas 12 ore :

În acest timp cpt. Stihi, bineînțeles cu acordul Regimentului, a organizat patrulă prin oraș pentru a strânge civili [evrei] și a le face percheziții [a-i jefui – *n.m.*]... și pe urmă le puneau să-și facă groapa singuri. Personal am văzut cum și-au făcut groapa în orașul Bălți, lungă de 5 metri și adâncă de 4 metri și apoi a urmat scena de mai sus [execuția]³.

Locotenentul Goruș a descris o altă execuție, comisă de regiment la Bălți. Și-a amintit că un pluton întreg din regiment, sub comanda lui Stihi, s-a ocupat de strângerea evreilor. Evreii au fost duși la un șanț antitanc, „pe care i-au pus să-l mai adâncească”. După aceea s-a făcut o triere a lor – „nepericuloșii” au fost eliberați, „restul, cam 30-40, au fost executați”⁴. Apoi, cum am menționat, regimentul a continuat spre Gura Căinari, unde a rămas 24 de ore, iar acolo, de asemenea, „s’a procedat la aducerea convoaielor de civili” care au fost obligați să-și sape propriul mormânt – „și cca 500 de persoane au fost împușcate de cei doi călăi” [Stihi și Mihăilescu]⁵. Locotenentul Prepelită a mai adăugat, printre altele, că „eșaloanele de civili [evrei]... erau aduși de soldați” la locul execuției. Era vorba de o acțiune combinată la care au participat zeci de soldați, sergenți, plutonieri și ofițeri.

Când regimentul a ajuns în satul Lipiceni, lângă Rezina, Prepelită a primit ordin să-i dea o permisie sergentului Mircea Rădulescu, care a fost trimis la București din partea regimentului : „Numitul sergent a plecat aducând în țară bijuterii în valoare de 1.500.000 lei”⁶. Când regimentul a ajuns la Rezina, pe Nistru, Stihi a ordonat să fie adunați toți evreii pe care i-a găsit în târg, i-a trimis la 22 iulie 1941 la regiment, „unde nu știu ce s’a petrecut cu ei”, a declarat colonelul Mihai Iscescu, pe atunci căpitan și comandant al unității de recunoaștere a regimentului⁷.

1. Declarația lui Nicolae Paraschiv (plutonier) la Tribunalul Poporului din București, 13 august 1941, *ibidem*, vol. 35, p. 43 (USHMM, microfilm 48).

2. Fragment din depoziția lui Petre Goruș (locotenent) la Curtea Marțială, 7 mai 1947, *Cartea Neagră II*, nr. 26, p. 75.

3. Informație comunicată în scris de locotenentul Andronic Prepelită din Regimentul 6, Divizia 14 Infanterie, 4 august 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 25, p. 2 (USHMM, microfilm 48).

4. Vezi *supra*, nota 2.

5. Vezi *supra*, nota 3, p. 3.

6. *Ibidem*.

7. Depoziția lui Mihai Iscescu la Curtea Marțială, 18 iunie 1947, *Cartea Neagră II*, p. 76. După afirmațiile lui Iscescu, ofițeri ai regimentului au fost revoltați și dezgustați de masacre și i-au cerut adjunctului comandantului regimentului, colonelul Savin Calotescu, să intervină pe lângă comandantul regimentului să înceteze asasinările – dar Matieș a respins cererea.

Regimentul a continuat deplasarea spre sud, a rămas câtva timp în satul Slobozia, unde a ucis evrei pe malul râului Reut¹. Strângerea evreilor în scopul lichidării s-a făcut în fiecare loc cu ajutorul unor ofițeri și soldați, nu numai de către cei doi ucigași, s-a arătat în sentința în procesul criminalilor de la Iași, care nu a pomenit nicăieri despre existența unor „ordine superioare”. Obiectivul urmărit de către acești ofițeri, a conchis tribunalul, l-a constituit „exterminarea elementului evreiesc”², precizare care nu lasă loc la îndoieli.

Regimentul a încheiat luptele pentru eliberarea Basarabiei la 2 iulie 1941, în târgul Vadu Rașcu, de pe Nistru. Atunci s-au schimbat pretorii, iar în locul lui Scriban, care „s-a evidențiat” atât de mult în pogromul de la Iași, a fost numit maiorul Ilie Pănișoară. El a declarat că nu a știut ce s-a întâmplat în localitățile Mărculești, Florești, Gura Căinari și Gura Kamenca din județul Soroca – cu alte cuvinte, nu a știut de masacrele comise acolo deoarece pe atunci nu era pretor al diviziei. Dar ar fi trebuit să știe despre asasinatelor comise de divizie în satele Majachi, Belayefca și alte locuri din Transnistria, unde au fost spânzurați zeci de „cetățeni sovietici”, evrei și neevrei. În ceea ce privește „spânzurarea locuitorilor civili din comuna Majachi” chiar în curtea Comandamentului Diviziei 14, Pănișoară a pretins că în apropiere era și un comandament german, care a ordonat spânzurarea civililor. Cât despre spânzurările din alt sat (Belayefca), nu el a fost cel care a ordonat soldaților din compania de poliție militară a diviziei (care-i erau subordonați) să ridice stâlpi pentru spânzurătoare – și, de fapt, nici nu știe cine a dat dispoziția. Un astfel de ordin putea să-l dea, după afirmațiile sale, comandantul diviziei, Stăvrescu, sau comandantul Biroului II, Mardare, direct comandanților plutoanelor de poliție militară³. Comandantul adjunct al Regimentului 13, maiorul Constantin Stănculescu, a văzut stâlpi de spânzurătoare la Majachi și Belayefca, „chiar în șosea”, de care atârnav spânzurați un număr de cetățeni sovietici. Soldați din divizie chiar au păstrat fotografii în care se vedeau grupuri de cetățeni spânzurați, mândrindu-se cu ele. Aceste execuții s-au făcut, după afirmațiile sale, la ordinul pretorului Pănișoară⁴. Un raport informativ pregătit în 1946 de către Ministerul de Interne, înainte ca ancheta să fie predată Curții Marțiale, a stabilit că în acest sat au fost împușcați cincizeci de localnici⁵.

Comandantul Regimentului 1 Infanterie, care s-a contopit cu Regimentul 6, nu a putut confirma în 1945 că acțiunile diviziei pe Frontul de Răsărit s-au făcut „în contra legilor internaționale”, conform „unor ordine superioare”, dar a știut, în calitatea sa de fost comandant de companie în regiment, că Stihî, care a căzut în luptele de la Odessa,

1. Sentința în procesul criminalilor de la Iași, 26 iunie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea a II-a, p. 482b (USHMM, microfilm 47).

2. *Ibidem*, pp. 482-483.

3. Depoziția lui Ilie Pănișoară (colonel) la Tribunalul Poporului, 15 februarie 1946, *ibidem*, pp. 196-196b (USHMM, microfilm 48).

4. Depoziția lui Stănculescu la Tribunalul Poporului din București, 22 februarie 1946, *ibidem*, p. 199b. Gheorghe Iuli Crocos, ofițer în rezervă care a servit în Biroul II al diviziei, a declarat că la Belayefca, Pănișoară a ordonat spânzurarea a șapte sau opt civili – vezi depoziția sa la Tribunalul din București, 1 aprilie 1946, *ibidem*, pp. 200-200b. Iar locotenent-colonelul Alexandru Olteanu, din Regimentul 24 Artilerie, a declarat că a văzut atârnați de stâlpii de spânzurătoare un grup de 6-13 civili sovietici care fuseseră executați de către soldați din Divizia 14 – vezi depoziția sa la Tribunalul Poporului din București, 8 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 33, p. 27b (USHMM, microfilm 43).

5. Raport informativ despre masacre și maltratări executate de soldați din Divizia 14 în Basarabia și Transnistria, prezentat de Direcția Generală a Poliției din Ministerul de Interne Tribunalului Poporului, 17 mai 1946, *ibidem*, p. 206b (USHMM, microfilm 48).

„se îndeletnicea cu strânsul bijuteriilor de la prizonierii sau morții sovietici, pe câmpul de luptă”; iar Mihăilescu „executa pe evreii arestați în sectorul unității”¹. Ordinul de a executa prin spânzurătoare o sută de evrei în fiecare sector al regimentului la Odessa a fost inclus în mod explicit în ordinul secret trimis de Antonescu generalului Macici la 23 octombrie 1941².

Plutonierul Paraschiv, menționat anterior, a amintit în declarațiile sale despre prizonierii de război sovietici de origine evreiască, executați, se pare, după ce au fost despărțiți de restul prizonierilor. Paraschiv și-a adus aminte că în luptele pentru Odessa au fost luați prizonieri sovietici, printre care un număr de soldați evrei. Comandantul regimentului i-a ordonat căpitanului Manolache „să-i împuste pe evrei”, dar acesta a răspuns că el nu este călău și că evreii aceia sunt soldați care au fost luați prizonieri pe câmpul de luptă. Ei au fost trimiși de acolo sub escortă, iar el, Paraschiv, nu știe ce s-a mai întâmplat cu ei, deoarece a fost rănit și transportat la spital³. Scriban și-a amintit ce s-a întâmplat cu 73 de soldați sovietici „de origină etnică evrei”, care au căzut prizonieri în luptele de la Odessa, dar nu în divizia lui (a 14-a), ci în Divizia 10, de sub comanda generalului Ghinăraru (care a comis masacrele de la Odessa): „Au fost executați toți din ordinul d-sale” [generalului Ghinăraru]⁴.

Generalul Stăvrescu a fost decorat la sfârșitul campaniei pentru Odessa cu ordine germane, pe care le-a purtat cu mândrie. În continuarea războiului, Divizia 14, cu toate regimintele sale, a participat la bătălia de la Stalingrad, fiind încercuită și distrusă pe Don. Înainte de încercuire, generalul le-a spus soldaților săi, care se plângeau de soarta lor amară, că „sunt dureri mai mari decât moartea”. Locotenent-colonelul Olteanu a ținut minte că generalul „ne-a constrâns să rezistăm până la unul... Când a văzut că situațiunea este desnădăjduită, ne-a părăsit”⁵.

În concluzie, târăgănarea trimiterii în judecată a celor care s-au făcut răspunzători pentru pogromul de la Iași a provocat extinderea cercetărilor cu privire la acțiunea Diviziei 14 și în afara Iașului, descoperindu-se în felul acesta operațiunile de masacrare a evreilor din Sculeni, Mărculești, Florești, Bălți și altele pe care divizia le-a comis singură sau în colaborare cu alte divizii românești. Aceste constatări nu au fost aprofundate și nu au fost folosite pentru pregătirea unui act de acuzare separat. Chestiunea „ordinelor superioare” dezvăluită în timpul cercetării nedorite a fost redusă cu totul la tăcere în momentul când ancheta a fost predată Curții Marțiale, fiind exclusă din proces și din sentință. Documentația juridică adunată atunci a fost pusă la index și ascunsă până după căderea regimului comunist din România, și chiar câțiva ani după aceea (până în 1996). La campania de eliberare a Basarabiei au participat cca 15 divizii de infanterie, cavalerie, artilerie ș.a. Numai operațiunile de exterminare ale Diviziei 7 Infanterie, sub comanda generalului Olimpiu Stavrat, care a acționat în nordul Bucovinei și în nordul Basarabiei, au fost dezvăluite parțial în procesul desfășurat în 1949 împotriva comandantului diviziei, a pretorului ei, Gheorghe Vartic, a unor soldați și fruntași ai autorității locale în zone

1. Maiorul Valentin Niculescu către Regimentul 1 Infanterie, 7 august 1945, *ibidem*, p. 10.

2. Vezi Ancel, *Contribuții*, vol. II, partea a II-a, p. 378.

3. Vezi *supra*, p. 362, nota 1 (p. 45).

4. Declarația lui Nicolae Scriban (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului din București, 15 martie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 27, p. 149b. Scriban a mai ținut minte că marele pretor, generalul Topor, i-a ordonat să lichideze un convoi de evrei pe care soldații săi îi adunase lângă Bălți – a afirmat că a refuzat ordinul, ceea ce este puțin credibil. Topor purta răspunderea pentru „curățirea terenului” în Basarabia (*ibidem*, p. 149).

5. Proces-verbal de la depozitia lui Alexandru Olteanu (locotenent-colonel) la Tribunalul Poporului din București, 8 octombrie 1945, *ibidem*, vol. 34, pp. 28-28b.

în care divizia a ucis mii de evrei¹. Orice cercetare a acțiunilor diviziilor românești care au operat atunci în Basarabia și în Bucovina ar fi scos la iveală un tablou mai mult sau mai puțin asemănător de jaf, deportare, viol, maltratare și omor. Procesul de la Iași a permis o *privire* asupra „pogromurilor adiacente” comise de Divizia 14, iar ancheta a dezvăluit faptul că cele petrecute la Iași au constituit un pogrom adiacent, și nu invers.

Nu toți soldații români au luat parte la masacrare și maltratări – iar mulți dintre ei n-au aprobat, din motive umanitare, precum și din motive creștine, acțiunile camarazilor lor de arme. Dar aceste fapte n-au fost urmarea unei pierderi a controlului asupra soldaților, ci rezultatul unor ordine explicite și secrete, precum și al permisiunii largi și cuprinzătoare dată apriori soldaților de a ucide, jefui, viola și deporta. Au fost rezultatul unei politici stabilite la București și executate fără milă – de aceea este interzis să ne referim la faptele unor indivizi în afara contextului general. Cercetarea a dezvăluit, de asemenea, că participarea la exterminarea poporului evreu nu a trezit o împotrivire explicită și hotărâtă din partea corpului ofițeresc și a soldaților, iar în majoritatea cazurilor, au avut posibilitatea de a alege între a participa sau nu la atrocități. De asemenea, s-a descoperit că cel puțin în prima fază a războiului, Armata română a lichidat prizonieri de război evrei, care au fost despărțiți de camarazii lor de arme sovietici ce căzuseră prizonieri.

Participarea Armatei române la soluția finală a fost confirmată și de studii publicate în ultimul timp cu privire la performanțele diferitelor armate în al doilea război mondial. În unul dintre aceste studii se afirmă în mod explicit că la începutul campaniei împotriva Uniunii Sovietice, „atât Armata a 3-a, cât și Armata a 4-a au fost implicate în lichidări de evrei în timpul recuceririi Bucovinei de Nord și a Basarabiei”². Acest studiu cuprinde și un amănunt mai puțin cunoscut, despre participarea Armatei a 3-a la aplicarea politicii de lichidare a evreilor și a partizanilor, în urma dispoziției date de mareșalul von Manstein în Crimeea, printr-un ordin special din 20 noiembrie 1941. Participarea Armatei române la lichidarea evreilor din Crimeea nu a fost încă cercetată. Toate forțele care au luptat pe frontul românesc împotriva Uniunii Sovietice, atât germane, cât și române, au fost puse sub comanda lui Antonescu de la începutul războiului³. Toate acțiunile întreprinse de unitățile românești împotriva evreilor s-au executat din ordinul unei autorități superioare. În „Proclamația către țară” a lui Antonescu, publicată în presă și afișată pe străzi la începutul războiului, Conducătorul a chemat soldații să lupte, „în numele credinței creștinești”, pentru eliberarea provinciilor ocupate; și, de asemenea, „Să răzbunăm nedreptatea”, contribuind prin aceasta „la marea luptă de înnoirea civilizației pe care o duc în Europa Germania Marelui Adolf Hitler și Italia Ducelui”. „Războiul sfânt a început”, și-a încheiat Antonescu proclamația sa „către popor”⁴. „Războiul sfânt” a cuprins și curățarea teritoriilor eliberate de evrei – iar Armata română primise ordin să facă peste tot acest lucru.

1. Vezi sentința în procesul generalului Stavrat, maiorului Vartic și al altor 33 de acuzați, Tribunalul penal din București, 17 august 1949, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 40, pp. 420-440. Cu privire la acțiuni de lichidare comise de regiment, vezi Ancel, *Contribuții*, 2001, vol. I, partea II, pp. 119-125.
2. Mark Axworthy, Cornel Scafes, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945*, Arms and Armour, London, 1996, p. 142. Trebuie notat că datele privind numărul victimelor evreiești stabilite de autori sunt foarte moderate, iar în unele cazuri chiar induc în eroare. Cu toate acestea, studiul este important deoarece stabilește pentru prima oară că Armata română a participat la genocid.
3. Ordonanța nr. 1799 din 22 iunie, publicată în toate ziarele din România.
4. „Proclamația către țară” și „Ordinul de zi către soldați” ale generalului Antonescu, 22 iunie 1941, au fost publicate în toate ziarele.

Capitolul 12

Comunitatea din Iași

„Comunitatea câinilor” – așa a numit un ofițer român Comunitatea evreiască din Iași în fața secretarei Comunității când a observat-o în clădirea Poliției. Invectivele și înjurăturile rostite împotriva Comunității „jidanilor și comuniștilor” au speriat-o pe secretară, care a fugit din clădire¹. În lipsa unei autorități care să-i trateze pe evrei ca pe niște cetățeni – sau cel puțin ca supuși cu drept de protecție –, Comunitatea devenise singura formă de autoritate căreia evreii i se puteau adresa fără a-și periclita viața, trupul și avutul; autoconducere care recepționează cu înțelegere și se identifică cu vaietele evreilor măcelăriți, jefuiți și înjosiți.

În ceea ce privește guvernul, recunoașterea acestei autoconduceri era condiționată de executarea rapidă și docilă a dispozițiilor sale, care aveau drept scop să-i sărăcească pe evrei, să-i oblige să muncească și să-i transforme într-o sursă permanentă de venit în folosul sistemului birocratic corupt și înrăit. Regimul antonescian a creat o contradicție diametral opusă între obiectivul tradițional al Comunității, așa cum l-a definit unul dintre fruntașii ei – „menținerea vieții evreiești, a culturii și a instituțiilor evreiești”² –, și scopul autorităților de a „rări” populația evreiască (vezi *infra*, pp. 400-401), de a-i deposeda pe evrei de proprietățile lor și de a-i oprima până la distrugere, obiective definite încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea de către părintele mișcării antisemite din România, Cuza, care a locuit la Iași în timpul pogromului, înaintea lui și după aceea. Fruntașii Comunității au trebuit să mențină un echilibru între identificarea totală cu poporul lor și suferința acestuia și considerarea lor drept colaboraționiști în relația cu autoritățile. La Iași, ei n-au depășit niciodată această linie, rămânând reprezentanți autentici ai populației evreiești. Dar nici n-au fost puși în fața alternativelor cu care s-au confruntat conducerile evreiești – *Judenrat*-urile în Polonia ocupată.

La Iași exista atunci a doua Comunitate ca mărime din România – mai mică decât cea din București, dar mai autentică. Avea grădinițe de copii, școli pentru băieți și pentru fete, școli religioase pentru copii și adolescenți (Talmud Thora și Ișiva), spital, spital de copii, policlinici, orfelinat, azil, viață culturală și spirituală, teatru evreiesc în limba idiș, 116 sinagogi, ziare în limba română și în idiș ș.a.³

1. Mărturia Clarei Scheinfeld (secretara Comunității), 28 martie 1959, Beit Olim Simon, în *Ancel, Documents*, VIII, nr. 441, p. 571 (în continuare: Depoziția Clarei Scheinfeld).
2. Mărturia lui Daniel Marcus, secretarul biroului județean Iași al Federației Uniunilor de Comunități și membru în conducerea Comunității, Tel Aviv, 22 iunie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1463, p. 1.
3. Despre diferitele instituții evreiești din Iași, vezi I. Kara, *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, Editura Hasefer, București, 1997, pp. 69-88.

Dar Iașiul a fost și locul în care s-au născut cele două mișcări antisemite – a lui Cuza și a lui Codreanu –, centru național de instigare antisemită cuprinzând un nucleu antisemit dur de tineri și adolescenți de la universitatea locală, din întreprinderile industriale și din licee. El a servit drept centru pentru întrunirea de congrese și adunări antisemite, pentru editarea de broșuri și literatură antisemită – pe scurt, o fortăreață de organizare pe țară a mișcării de eliminare a evreilor din societatea românească.

În aprilie 1941, prefectul județului Iași, Captaru, i-a raportat ministrului de Interne că la Iași trăiesc 51.200 de evrei dintr-o populație de 105.000 locuitori¹. Populația evreiască a crescut cu cca 10.000 de suflete în perioada iunie 1940 – iunie 1941 (între anexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică și izbucnirea războiului), în urma evacuării unor evrei din sate și târguri din județ și fugirea la Iași a altora din alte zone din România². Iudaismul din Iași era „bolnav” încă înainte de pogrom. Cartiere întregi din sudul orașului erau un fel de mahalale – cu străzi nepavate, fără electricitate, fără apă curentă, cu camere joase și igrasioase, în care atât maturii, cât și copiii sufereau de boli provocate de hrana neadecvată și insuficientă, de frig, de lipsa de îngrijire medicală ș.a. Legislația și măsurile antisemite inițiate de Guvernul Goga-Cuza au dat o lovitură grea acestei populații. „Este de nedescris foametea și mizeria în mahalalele evreiești”, a scris adjunctul președintelui Comunității, Avram Hahamu. Singura mâncare caldă a unui elev evreu la o școală evreiască era prânzul, pe care-l primea la cantina Comunității³. Dar nu numai săracii au suferit. Și mulți din pătura înstărită, care au contribuit la întreținerea instituțiilor Comunității, au sărăcit în scurt timp: „Am fost goniți din școli, profesorii noștri scoși din învățământ, [avocații] scoși din barou, din servicii, prăvăliile și fabricile rechiziționate, aruncați din Armată ș.a.m.d.”⁴.

În ajunul pogromului

Evreii din Iași erau obișnuiți cu ceea ce unul dintre ei a numit „micile excese” – „o palmă, un scuipat, un geam spart” erau fapte zilnice, fără motiv și fără răspunzători. O dată cu izbucnirea războiului împotriva Uniunii Sovietice, s-a schimbat complet atmosfera față de evrei. Iar primii care și-au permis să exprime această schimbare au fost criminalii și ȣiganii (locuitori ai mahalalelor, nu ȣigani nomazi). Unul dintre evrei a descris în câteva cuvinte schimbarea:

1. A. Karetcki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978, p. 43.
2. Marcus a apreciat numărul evreilor „originari” la 40.000, adăugând că în 1939, la Iași au venit mulți refugiați evrei din Polonia, dar care n-au rămas pe loc; Comunitatea i-a ajutat să-și continue drumul (vezi *supra*, p. 366, nota 2).
3. Memoriul lui Avram Hahamu, adjunctul șefului Comunității din Iași în anii 1939-1943, pregătit în România și predat la Yad Vashem, fără dată (1959), Arhiva Yad Vashem, I/PKR (colecție de mărturii pentru pregătirea Enciclopediei Comunităților Evreiești din România, în ebraică: *Pinkas Hakehilot: Rumania*), p. 1 (în continuare: Memoriul lui Hahamu). La memoriu au fost anexate și memoriile lui Leon Reicher și Carol Kron cu privire la activitatea contenciosului Comunității (vezi *infra*).
4. Depoziția lui Max Gaer din Iași, Yafo, 18 martie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1233, p. 2.

Pe zi ce trecea atmosfera devenea mai grea ; borfașii, țiganii, hienele străzii parcă simțeau în aer mirosul de sânge și așteptau momentul propice să se arunce asupra prăzii. Pe ici pe colo se dădeau sus-numiții la acte de jaf și teroare, dar care apăreau mai mult ca accidente locale fără urmări, dar cât [de mult] ne-am înșelat¹.

Ascensiunea urii, creșterea bruscă a numărului de soldați aduși în oraș și zvonuri că se pregătește ceva împotriva evreilor – toate acestea au provocat îngrijorare în rândurile conducerii Comunității. Președintele Comunității, Iosef Iacob, și adjunctul său, Avram Hahamu, industriași bogați care aveau legături cu notabilii orașului, au condus Comunitatea începând din 1939. Ei au încercat, pe măsura posibilităților, să împiedice prejudicierea Comunității, dar nu au reușit întotdeauna. Au adunat bani „speciali” cu scopul de a mitui și chiar au contribuit din buzunarul lor pentru întreținerea instituțiilor Comunității, așa cum au procedat aproape toți evreii înstăriți din Iași atunci când au fost solicitați.

Ultimatumul sovietic și părăsirea Basarabiei și a Bucovinei de Nord au lovit puternic Comunitatea, considerată trădătoare potențială și colaboraționistă în secret cu bolșevicii. Atacurile împotriva evreilor erau și atunci evenimente zilnice.

Comunitatea, *seismograful care înregistra toate aceste nenorociri*, trebuia să stea de veghe, cu diverse memorii, rapoarte, intervenții, audiențe, la diferite personalități de răspundere. În special, secțiunea asistenței sociale, a cărei conducere am preluat-o, în mod efectiv a devenit [secțiunea] cea mai activă, rolul ei era cel mai important în Comunitate, căci cei jefuiți și cei sărăciți trebuiau ajutați. Am avut [atunci] noi văduve și orfani².

Regimul legionar a înțesat persecuțiile, senzația de catastrofă iminentă în cadrul Comunității și nevoia de a apela la ea. Teroarea legionară a fost la Iași mai grea și mai sălbatică decât toate manifestările ei în România, în afară de zilele pogromului de la București. „Doliul și jalea s-au întins prin casele evreilor”, a rezumat perioada adjunctul președintelui Comunității :

Beciurile acestor instituții [legionare], de groaznică maltratare a evreilor, se umpleau din timpul nopții până la refuz... Evrei [arestați] erau supuși celor mai mari chinuri, bătuți până la desfigurare și prădați de averile lor. Comunitatea trebuia să salveze pe cei aruncați în bezna beciurilor... Viața unui coreligionar a fost plătită fără tocmeală cu sume fabuloase, pentru a-l scăpa de mâna bestialilor. Personal am fost arestat și ținut în beciurile Chesturii³.

La sfârșitul perioadei regimului legionar, fruntașii Comunității s-au felicitat pentru ceea ce au considerat un mare succes : prevenirea unui pogrom de felul celui de la București. Ei erau convinși că cele două milioane de lei cu care l-au mituit pe șeful organizației locale a Gărzii de Fier, o primă rată dintr-o sumă de șase milioane ce urma să fie înmănată în trei rate, au salvat Comunitatea⁴.

Lunile februarie-iunie 1941 au fost o perioadă relativ calmă. Jaful avutului evreiesc a continuat, sub toate formele sale, prin intermediul unor legi, ordonanțe, dispoziții ad-hoc și în urma unor hotărâri așa-zis „ilegale”. Regimului antonescian fără legionari i-au plăcut și lui averi și bani evreiești, iar din acest punct de vedere a fost la fel de corupt

1. *Ibidem*.

2. Memoriul lui Hahamu, p. 4 (sublinierea îmi aparține).

3. *Ibidem*, p. 7.

4. Vezi S.C. Cristian, *Patru ani de urgie, notele unui evreu din România*, Timpul, București, 1945, p. 28.

ca și regimul care l-a precedat pe cel legionar. Deosebiriile au constat numai în volumul amenințărilor, înfricoșării, arestărilor, torturilor și proceselor.

Încă înainte de bombardamentul sovietic din 26 iunie 1941, în oraș s-au răspândit zvonuri că germanii vor încerca să-i lichideze pe evrei sub acuzația de colaborare cu inamicul sovietic. Președintele Comunității a cerut notabilităților orașului – comandantul garnizoanei (colonelul Lupu), prefectul Captaru, chestorul Poliției (Chirilovici), Leahu (inspector al Siguranței și adjunctul lui Chirilovici) și șeful biroului Siguranței din Poliție (Anghel) – să ia măsuri pentru a preveni lezarea populației evreiești din Iași. De la toți a primit un răspuns asemănător: „Am fost asigurat că nu se va întâmpla nimic populației evreiești și că zvonurile sunt neîntemeiate”. Dar la 26 iunie, toți membrii comitetului Comunității au fost chemați la Chirilovici, care i-a acuzat că sprijină inamicul, aruncând asupra comitetului răspunderea pentru tot ce se va întâmpla în viitor populației evreiești¹.

Unul dintre membrii comitetului, David Mitelman, și-a amintit că la întâlnirea de la Chestură a participat și adjunctul lui Chirilovici:

Am fost convocați toți epitropii Comunității la Chestură... Chirilovici ne-a spus în prezența chestorului Leahu, ca să astâmpărăm coreligionarii noștri și că în unul din avioanele care au bombardat Iașul în ziua de 27 iunie 1941 a fost un evreu din Iași. Avocatul Gherner a ripostat imediat și a menționat numărul evreilor care au fost uciși în acel bombardament².

Un alt membru al comitetului, Leon Haimovici, a înaintat a doua zi lui Chirilovici o listă nominală cu evreii atinși de bombardament – cca 39 de morți și cca 150 de răniți³. Frunțașii Comunității au accentuat că majoritatea victimelor erau evrei și că n-au fost bombardate deloc cartierele cu populație creștină – doar „n'am semnalizat noi [avioanelor sovietice] pentru ca să fim omorâți toți noi”⁴. Comitetul Comunității a primit ordin să adune imediat de la evrei toate aparatele de fotografiat și de filmat, binocurile și lanternele – de fapt, toate mijloacele care ar fi putut immortaliza crimele care urmau să fie înfăptuite sau să ușureze identificarea criminalilor. Predarea lanternelor trebuia să împiedice, chipurile, ca evreii să „semnalizeze” avioanelor sovietice. Adjunctul președintelui Comunității, Hahamu, a ieșit de la întâlnire cu senzația că comitetul a reușit să convingă autoritățile de nevinovăția evreilor: „Am plecat satisfăcuți că am putut convinge pe dl prefect de poliție de neresponsabilitatea noastră”⁵.

Frunțașii Comunității s-au apărut împotriva acuzațiilor privind o așa-zisă colaborare cu inamicul cu ajutorul „logicii” – de parcă ar fi fost vorba de o neînțelegere, de o informație neverificată, de acuzații false. De aici, „satisfacția” resimțită de adjunctul președintelui Comunității în urma „succesului” de a-i convinge pe Chirilovici și pe Leahu de corectitudinea „faptelor”.

1. Depoziția lui Iosef Iacob la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 3 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 52b (USHMM, microfilm 47).
2. Depoziția lui David Mitelman (avocat) la Tribunalul Poporului din București, 21 iulie 1945, *ibidem*, vol. 37, p. 7b (USHMM, microfilm 43).
3. Depoziția lui Avram Hahamu la Curtea Marțială a Corpului 2 Armată, 28 mai 1947, *ibidem*, vol. 61, p. 208b (USHMM, microfilm 45).
4. Memoriul lui Leon Haimovici înaintat Procuraturii din Iași, 26 martie 1945, *ibidem*, p. 65. Vezi și depoziția lui Leon Reicher la Curtea Marțială a Corpului 2 Armată, 21 mai 1947, vol. 50, pp. 350-356 (USHMM, microfilm 44).
5. Depoziția lui Avram Hahamu la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război din București, 2 martie 1945, *ibidem*, vol. 24, p. 49b (USHMM, microfilm 47).

Nu toți membrii comitetului au fost siguri că „au convins” pe chestorul Poliției de nevinovăția evreilor. Israel Schleier a notat că în ciuda „dovezilor” pe care secretarul Comunității, avocatul Herman Gerner, le-a pregătit în scris și le-a înaintat a doua zi după întâlnire,

am plecat de la această convocare cu sentimentul că se pregătea o acțiune împotriva populației evreiești, acțiune despre care – după părerea mea – chestorul [Chirilovici] avea cunoștință încă din acel moment. Cred de asemenea că dacă chestorul ne-ar fi sugerat într-un mod oarecare ce avea să urmeze, multe vieți ar fi fost cruțate¹.

Președintele Comunității și adjunctul său erau și ei îngrijorați de zvonurile cu privire la o vastă acțiune antievreiască, dar aveau motive să presupună că vor reuși să prevină catastrofa, la fel cum Comunitatea reușise să împiedice un pogrom în timpul rebeliunii legionare.

Ce l-a determinat pe Hahamu să spere că și de data aceasta Comunitatea va reuși să prevină un pogrom? Răspunsul rezidă în natura relațiilor înfiripate în oraș, după februarie 1941, între șefii direcției Poliției și Siguranței din Iași și Comunitate. După demiterea legionarilor de la putere, Comunitatea a continuat să plătească sume mari de bani ca mită șefilor Poliției și Siguranței pentru a frâna entuziasmul acestor instituții de a lovi în evrei. Pe lista celor care au primit mită s-au aflat, printre alții, adjunctul lui Chirilovici, Leahu, și secretarul Chesturii, Stănculescu². Conform aceleiași surse, președintele Comunității, Iacob, avea și un asociat legionar de afaceri cu legături în cercurile autorităților locale, Alexandru Ventonică, ce ar fi trebuit să-l avertizeze din timp despre pregătirile pentru pogrom – dar nu a făcut-o. În plus, Iacob a decis să propună mită chestorului Chirilovici, ofițer de jandarmi, numit chestorul Poliției în ajunul pogromului. Cu câteva zile înainte de pogrom, Iacob a convenit cu Chirilovici problema mitei într-un limbaj nebulos. Secretara Comunității, Clara Scheinfeld, a fost trimisă să-i predea lui Chirilovici două milioane de lei în numerar, pentru a evita o legătură directă între președintele Comunității și chestorul Poliției.

De ce două milioane? Această sumă devenise la Iași o sumă „acceptabilă” pentru cel care poate decide în probleme de viață sau de moarte. Dar ceea ce a fost bun pentru regimul legionar nu a fost valabil în primele zile ale războiului împotriva Uniunii Sovietice. Iacob și, probabil, Hahamu au presupus în mod greșit că soarta evreilor va depinde de chestorul Poliției, fără să înțeleagă că pe timp de război autoritatea trece în mâinile militarilor, Marelui Stat-Major și chiar ale șefului statului. Era o situație nouă, pe care nu au cunoscut-o, și de aceea au greșit:

Iosef Iacob m’a chemat în biroul său, mi-a predat un pachet cu două milioane de lei pe care avea însărcinare să-i dau ca șperț col. Chirilovici. În plic se aflau 2 milioane de lei, sumă de bani ce reprezenta salariul a 10 funcționari superiori pe un an de zile. Cu inima în dinți m-am dus la Chestură, căci nu știam ce se va întâmpla, dacă va primi, sau la vederea banilor va da ordin să fiu arestată pe loc. Înainte de apleca într’acolo Iosef Iacob l-a înștiințat pe Chirilovici că voi veni la dânsul și am plecat.

1. Depoziția lui Israel Schleier la Tribunalul Poporului, fără dată (1945), *Cartea Neagră II*, nr. 37, p. 89.
2. Raport întocmit de M. Braunstein, membru în comitetul Comunității din Iași, pentru dr. Filderman, despre situația evreilor între 29 iunie 1941 până în august 1944, fără dată (8 februarie 1945), în Ancel, *Documents*, VIII, nr. 4, p. 47 (în continuare: Al doilea raport Braunstein).

Cu inima cât un purice am urcat scările spre biroul chestorului.

Am ajuns în fața biroului în spatele căruia se afla cerberul atotputernic din acele timpuri. Timidă am bătut la ușă, am auzit un puternic „intră” și, mai timidă, aproape tremurând am deschis ușa. Colonelul m-a poftit să iau loc. M-am așezat și mi-am declinat calitatea spundu-i că sunt secretara Comunității evreiești și am fost trimisă la dânsul de către președintele Comunității evreiești și că am să-i predau ceva. În acel moment am scos plicul, oferindu-i... Col. Chirilovici a luat plicul, l-a deschis, a aruncat o privire înăuntru, l-a băgat în buzunar, a clătinat din cap și mi-a spus că totul e în regulă și că pot comunica dlui Iosef Iacob că totul va fi în perfectă regulă¹.

Chirilovici nu putea promite ceea ce a promis – dar la urma urmelor, mita s-a dovedit utilă (vezi *infra*, pp. 394 *sqq.*). Rezultatul imediat al mitei s-a exprimat prin atașarea unui agent de poliție președintelui Comunității, poate și adjunctului său². Această escortă polițienească a salvat viața lor și a familiilor lor în zilele pogromului (vezi *infra*, pp. 395-396).

Soarta membrilor comitetului Comunității și a instituțiilor sale

În zorii zilei de 29 iunie, ziua pogromului, mulți dintre vecinii evrei ai adjunctului președintelui Comunității au năvălit în locuința sa și l-au înștiințat că noaptea au fost împușcați evrei și au început arestări masive de evrei, inclusiv copii. Când s-a apropiat de clădirea Comunității a auzit împușcături și a văzut soldați români și germani scoțând din curte și din clădire evreii care se aflau acolo³. Daniel Marcus, secretarul biroului județean al Federației Uniunii Comunităților, era în clădire când au năvălit soldații români și germani : i-au scos afară pe toți funcționarii și membrii comitetului Comunității care se aflau acolo, și evreicele care se adunaseră de la orele dimineții, și i-au dus în convoi la clădirea Chesturii. Pe drum, unii dintre ei au fost omorâți în bătaie. Din cauza asasinatelor și a loviturilor, Marcus și-a pierdut, o vreme, capacitatea de a vorbi⁴. Doi membri în comitetului Comunității au fost uciși, unul dintre ei în drum spre Chestură. Secretarul general al Comunității, Haim Gerner, „a murit cu fiul său în brațe, loviți de ciomegile care i-au sfărâmat capul”⁵. Contabilul Comunității, Froimovici, a reușit să se închidă în una din camere, și a acceptat să deschidă ușa când a auzit vocea secretarei Clara, care a venit la Comunitate după ce polițiștii i-au ucis fratele – „El era mai mult mort decât viu și era imposibil să scot o vorbă de la el”⁶. Clădirea Comunității era devastată și pustie, iar evreii nu îndrăzneau să se apropie de ea : „În localul Comunității

1. Depoziția Clarei Scheinfeld, p. 569. Secretara a greșit data predării banilor, scriind că a predat banii după pogrom. Greșeala iese în evidență și din depoziție, deoarece a declarat că a fost conștientă de greaua răspundere când a fost trimisă cu banii, deoarece afecta „soarta a 50.000 de suflete” (*ibidem*).

2. *Ibidem*.

3. Vezi *supra*, p. 369, nota 3.

4. Depoziția lui Daniel Marcus (vezi *supra*, p. 366, nota 2), p. 3.

5. Memoriul lui Hahamu.

6. Depoziția Clarei Scheinfeld, p. 5.

nu mai venea nimeni de groază”, nota președintele Comunității¹. Funcționarii Comunității și câțiva dintre membrii comitetului care au ajuns vii la Chestură au fost aranjați pe două rânduri, bătuți până la sânge și fotografiați împreună cu soldați români în uniforme de luptă și puști în mâini, încercuindu-i într-o poză suvenir de pe câmpul de luptă².

Printre cei uciși s-au numărat membri ai comitetului Comunității și câțiva dintre intelectualii de seamă: președintele organizației sioniste „Mizrahi”, Haim Ghelber, înțelept versat în legea și literatura rabinică și cercetător al Talmudului, a murit asfixiat în „trenul morții” spre Podu Iloaiei și a fost înmormântat separat când tinerii evrei folosiți ca gropari i-au identificat cadavrul; inginerul Gheș Buchmann, șeful secției culturale a Comunității și adjunctul președintelui organizației sioniste a orașului, a fost adus la Chestură împreună cu fiul mic, murind amândoi în trenul spre Călărași; Carol Drimmer, membru în comitet, a murit în același „tren al morții”; medicul militar căpitanul dr. Avram Rosen a fost bătut cu sălbăticie deși purta uniformă militară, a fost urcat în „trenul morții” spre Podu Iloaiei cu capul spart de lovituri și a murit pe drum; cantorul Bențin Abramovici, cel mai bun cantor (oficiantul serviciului) religios din oraș, a reușit să bolborosească, înainte de a-și da sufletul în „trenul morții”, „El male rahamim” (rugăciune în amintirea morților pe care a rostit-o el însuși în amintirea sa); Lonciu Rosenblum, directorul general al ziarului sionist *Tribuna Evreească*, a murit în urma unei lovituri în cap la intrarea în Chestură; dr. Focșănenau, directorul unui laborator din oraș, a murit în „trenul morții” împreună cu unicul său fiu. Este, cum am menționat, o listă parțială a fruntașilor Comunității și intelectualilor uciși în pogrom³.

Sediul Comunității evreiești, care se afla într-o frumoasă clădire din oraș, în apropiere de Teatrul Național, a fost devastat de soldații ambelor armate, care au jefuit orice obiect de valoare și au distrus restul. Arhiva Comunității a fost distrusă în întregime⁴. După pogrom, birourile au fost mutate pe o stradă lăturalnică, stabilindu-se în camerele azilului de bătrâni. Năpustirea asupra sinagogilor din Iași amintea de atacul legionarilor asupra sinagogilor din București, în ianuarie 1941 – au fost distruse, devastate, jefuite, pângărite mai ales de locuitori români care cunoșteau locul, însoțiți de soldați români aflați acolo întâmplător. Din câte se știe, nu s-a dat nici un ordin de a distruge sinagogi, dar nici nu era necesar – faptul devenise obișnuit ca urmare a zeci de ani de propagandă antisemită a lui Cuza și Codreanu. Și cimitirul evreiesc a fost pângărit – pietre funerare au fost distruse, iar Comunitatea a fost nevoită să investească mulți bani pentru refacerea lui.

După pogrom

Din punctul de vedere al continuării existenței evreiești, situația era catastrofală. „Majoritatea întreținătorilor și cei mai buni [dintre ei] au fost masacrați sau azvârlți morți după ce au fost asfixiați sau deshidratați în călătoria de la Iași la Călărași-Ialomița”, a rezumat situația Hahamu:

1. Depoziția lui Iosef Iacob, Ierusalim, 15 ianuarie 1959, Arhiva Yad Vashem, 03-1223, p. 8.
2. Vezi fotografia de pe coperta celui de-al doilea volum al culegerii de documente publicate de autor. Fotografia mi-a fost înmănată de către un turist german care a vizitat Yad Vashem.
3. Itzhak Rubin, *Așa a fost masacrul de la Iași*, Tel Aviv, 1965, pp. 23-27.
4. Scurtă prezentare a activității contenciosului Comunității din Iași de către avocatul Leon Reicher (anexate la Memoriul lui Hahamu) (vezi *supra*, p. 367, nota 3), p. 46.

Acei ce au rămas [în viață] în Iași, erau ascunși, prăvăliile lor cu obloanele trase, iar aparatul de încasarea contribuțiilor Comunității, completamente dezorganizat prin dispariția, în aceleași condiții a funcționarilor însărcinați cu perceperea contribuțiilor.

Mii de văduve și orfani trebuiau ajutați, căci mureau de foame.

Câțiva frunțași, conducători ai Comunității au umblat pe la acei ce-i știau ascunși în case și au putut colecta sumele necesare pentru împărțirea primelor ajutoare văduvelor de dată recentă, precum și vechilor noștri pensionari și pensionare.

Pentru o justă repartitie a ajutoarelor și pentru cunoașterea situațiunii fiecăruia la fața locului, am alcătuit echipe de funcționari și epitropi cari s'au deplasat la domiciliile celor ce au cerut ajutoare. O dată cu primele ajutoare a împărțit populațiunei sărace, alimente și îmbrăcăminte¹.

O primă investigație a stabilit că numărul celor săraci era de 22.000 (dintr-un total de cca 33.000 de evrei), dintre care 20.000 aveau nevoie să primească zilnic un prânz².

„Numărul mare de pauperi ne-a îngrozit”, sublinia Hahamu. Zilnic, „la ora prânzului am împărțit 14.000 de porții de hrană”, a adăugat el. În pofida nenorocirii, nu toți erau dispuși să recunoască imediat că au devenit cerșetori. „Săracilor din familiile onorabile”, cum le-a definit Hahamu, cei care cu o zi înainte de pogrom erau considerați bogați sau înstăriți, le-a venit greu să recunoască imediat schimbarea care intervenise în viața lor – că nu vor putea trăi fără asistență: „Printre cei ajutați am avut numeroase familii care nu puteau sta la rând [cu ceilalți] sau să ceară fără [să simtă] oarecare jenă, ajutoare. Săracii din familiile onorabile... care datorită nenorocirilor numeroase, abătute asupra noastră a celor din Iași, în special, au trebuit ajutați în mod discret”³.

Semnul de recunoaștere al evreilor din Iași a devenit mersul zilnic, cu încetineală, al mulțimii care se aduna timp de peste o oră la cele trei cantine ale Comunității, în așteptarea prânzului. Bocetele și agitația femeilor, relatările (în așteptarea la coadă) despre masacrele din cartiere – toate erau povestite în timp ce polițiști din oraș supravegheau mulțimea, fiind, ca de obicei, prezenți oriunde era o „adunare” evreiască pentru a ține sub observație o populație „ostilă” în stare „să atace” armata – uneori, aceiași polițiști care-i scosese din casele lor pe soții femeilor care așteptau la coadă, i-au bătut, i-au jefuit și i-au ucis. Și întrucât nu era posibil ca toți să primească în același timp prânzul, această „ocupație” a devenit o problemă care dura ore și care stabilea orarul tuturor evreilor din familii „ne-onorabile”.

La 2 iulie, ziua în care generalul Cărlăont a fost numit comandantul militar al orașului, douăzeci de notabili evrei care rămaseseră în viață – printre care cei patru rabini ai orașului – au fost convocați la sediul Chesturii și au fost declarați ostateci. Noul chestor al Poliției, colonelul Pop, a declarat că răspund cu viața lor „că nici un evreu nu se va mai atinge de armata germană sau română, în schimb își dă cuvântul că nu ni se va întâmpla nimic, dacă evreei vor fi liniștiți”. Ostatecii au fost reținuți două zile la Chestură, unde au văzut încă „mici mormane de încălțăminte și haine de la cei uciși”, după care au fost transferați la sediul Regimentului 13 Infanterie din oraș. Și acolo ofițeri ai regimentului au cerut notabililor evrei „să fim cuminiți”, ca și cum ar fi plănuit vreo acțiune militară, anunțându-i că generalul Antonescu în persoană va vizita locul pentru a vedea primii prizonieri sovietici aduși în oraș. După circa două săptămâni, membrii comitetului au fost eliberați și schimbați cu alți ostateci, care au fost deținuți în diferite

1. Memoriul lui Hahamu, p. 21.

2. *Ibidem*, p. 24; mărturia lui Iosef Iacob (vezi *supra*, p. 372, nota 1), p. 10.

3. Memoriul lui Hahamu, p. 39.

imobile ale unor instituții evreiești, oficializându-se astfel chestiunea ostaticilor pentru o lungă perioadă de timp, pentru a asigura că evreii din Iași „nu se vor atinge” de armata română¹. O dată cu sosirea în oraș a unui convoi de 850 de evrei din Bălți, Basarabia, și pe fondul arestării unor membri din comitetul Comunității care au supraviețuit pogromului și a rabinilor, în rândurile femeilor evreice s-a răspândit o panică îngrozitoare, la gândul că urmează să fie executate împreună cu copiii lor. Chirilovici a raportat despre asta într-o telegramă către Direcția Generală a Poliției din București. Evreii sunt convinși, scria Chirilovici, „că în curând vor fi luate de acasă și copiii și femeile de evrei pentru a fi împușcați de către autoritățile militare sau pentru a fi internați”². Convoitul de evrei din Bălți a fost adus la Iași dintr-o „eroare” administrativă, în loc să fie trimiși spre răsărit, peste Nistru. Acești evrei, care fuseseră deportați pe jos din orașul lor, au venit escortați de soldați înarmați de luptă – au sosit aproape goi, înfometați și bolnavi. De la ei, evreii din Iași au aflat (cei care erau capabili să înțeleagă ceea ce li se spunea) că nenorocirea lor este mai mică în comparație cu ce se întâmpla, chiar în acele zile, pe teritoriul Basarabiei – acolo sunt uciși toți evreii. Însă știrea nu-i putea consola pe evreii din Iași, ci îi înfricoșa și mai mult – de unde spaima îngrozitoare care i-a cuprins pe toți, că Armata română își va duce misiunea la bun sfârșit.

În ciuda doliului în care se afla Comunitatea, fruntașii ei au încercat să salveze câțiva evrei din convoi, obținând (contra unei mite) să interneze la spitalul evreiesc 17 dintre ei (care erau grav răniți la picioare). Convoitul evreilor din Bălți a continuat spre Giurgiu, în sudul României, iar de acolo, la 15 august 1941, au fost deportați în Transnistria, unde au dispărut cu toții. Comunitatea a obținut – din nou contra mită – acte care dovedeau că cei 17 evrei spitalizați sunt locuitori ai Iașului: „Aceștia sunt în viață astăzi, pe când ceilalți sunt de mult trecuți în lumea celor drepti”³.

La 4 iulie 1941, evreii din Iași au primit o nouă lovitură: printr-o ordonanță specială, Generalul Cărlăonț le-a interzis evreilor „să locuiască sau să circule” în anumite cartiere din centrul și nordul orașului. Evreii din aceste zone au primit ordin să evacueze locuințele în termen de trei zile – „Casele vor rămâne mobilate așa cum se găsesc pentru a putea fi folosite de autoritățile militare”. Li s-a permis să ia cu ei doar obiecte personale, haine și obiecte de valoare, primind dispoziția să predea cheile militarilor români și germani care vor veni să ia în primire locuințele. Oricine va fi găsit după această dată va fi considerat spion și este pasibil cu condamnarea la moarte, se specifica în ordonanță.

1. Depoziția lui Avram Hahamu la Curtea Marțială (vezi *supra*, p. 369, nota 3), p. 209. La Iași au fost cinci rabini. Șef-rabinul orașului, Iosef Șafran, a fost împușcat în dimineața zilei pogromului de către un soldat român în timp ce mergea la rugăciune – a fost rănit la un picior și a fost internat la spitalul evreiesc. Vezi tabelul nominal al membrilor comitetului Comunității care au rămas în viață și alții care au fost coopțați, conform raportului înaintat de chestorul Poliției din Iași Direcției Generale a Poliției din București, 16 decembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Fond Documentar, Dosar 7635, vol. 2, pp. 136-136b.
2. Telegramă a chestorului Chirilovici și a șefului Biroului Siguranței, Filimon, către Direcția Generală a Poliției din București, 8 iulie 1941 (copie), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 59, p. 51 (USHMM, microfilm 44). Chirilovici semna încă cu titlul de „chestor”, deși fusese înlocuit la începutul lui iulie de Nicolau Pop. Toate documentele din această colecție sunt copii ale documentelor de la Chestura din Iași. Originalul nu a fost găsit și a fost distrus, probabil, deoarece stabilirea că Armata română intenționa să lichideze femeile și copiii.
3. Memoriul lui Hahamu, p. 15. Filderman, care a urmărit soarta evreilor din România, a notat că 814 evrei din Bălți, care au fost transferați la Giurgiu, au fost deportați în Transnistria. Vezi tabelul statistic, fără dată (1944), în Ancel, *Documents*, VIII, nr. 137, p. 15b.

Aceeași ordonanță îi obliga pe evreii din Iași să poarte semnul distinctiv galben – „o stea cu șase colțuri, 2 triunghiuri suprapuse din stofă sau pânză de culoare galbenă de dimensiunile 7 cm în diametru”¹. Mii de evrei care au primit dispoziția să-și părăsească locuințele s-au mutat în cartierele evreiești din sudul orașului, la rude, în sinagogi și în imobile ale instituțiilor evreiești care nu fuseseră confiscate. O parte dintre ei s-au stabilit în cele din urmă în locuințele părăsite ale celor uciși sau în locuințe rămase nefolosite din cauza descompunerii unor familii. Circulația evreilor pe străzile orașului a fost limitată la anumite locuri și la anumite ore. Steaua galbenă, care a fost purtată la Iași aproximativ patru luni, a provocat un nou val de persecuții. Zilnic, agenți de poliție arestau evrei, inclusiv copii de trei-patru ani, pentru că nu purtau steaua galbenă sau pentru că nu avea dimensiunile stabilite.

Presa locală a continuat să incite la ură împotriva evreilor, s-a entuziasmat de introducerea semnelui distinctiv, i-a chemat pe români să fie vigilenți față de orice încercare a evreilor de a se eschiva de la purtarea semnelui, a cerut să se pună în aplicare cu rigurozitate ordonanța care le interzicea evreilor să facă cumpărături în piețe înainte de ora 12, a folosit expresii peiorative, de dispreț și ridiculizare cu privire la evrei – de parcă n-ar fi avut loc niciodată un pogrom, ca și cum mai rămăsese o socoteală de rezolvat cu evreii, care va fi lichidată într-una din zile.

La 16 august 1941, prefectul Captaru a publicat interpretarea sa la Regulamentul Statutului Militar al evreilor (*Monitorul Oficial* nr. 164 din 14 iulie 1941), un decret privind obligația evreilor din oraș cu vârste cuprinse între 16 și 50 de ani de a presta muncă de folos obștesc. Toate instituțiile și organizațiile militare și civile din Iași au fost invitate să depună cereri pentru a primi sclavi evrei fără plată². Acest ordin, care s-a întemeiat pe o lege generală cu privire la statutul militar al evreilor, a avut implicații grave asupra văduvelor și orfanilor, deoarece peste 7.000 de evrei „nu s-au prezentat” la muncă – erau morți, dar „fără acte” corespunzătoare care să confirme că au fost uciși (vezi *infra*, p. 393). Cei care nu s-au prezentat „de bună voie [la muncă]... au fost ridicați în timpul nopții de la domiciliile lor”³, a notat unul din conducerea Comunității. Dar dacă morții nu s-au putut prezenta, pentru asta au plătit femeile și copiii care au supraviețuit. Anul Nou ebraic 5702, respectiv 1941/1942, și „Ziua Iertării” (Iom Kipur) au fost sărbătorite la Iași, în septembrie 1941, într-o atmosferă de catastrofă personală, comunitară și națională. Autoritățile au permis oficierea rugăciunilor doar la sinagoga azilului de bătrâni. Birourile Comunității, care fuseseră transferate la azil, au servit drept sinagogă suplimentară fără aprobare⁴. Unul dintre membrii comitetului Comunității a lăsat o descriere fidelă a serviciului religios de Anul Nou :

În locul enoriașilor, majoritatea morți, iar altă mare parte deportați... o mână de oameni s’au adunat să-și facă rugăciunile anuale... Deși sunt ateu, totuși am ținut să particip la aceste manifestațiuni religioase, mai mult din spirit de asociere la revolta coreligionarilor mei, împotriva suferințelor îndurate... Evreii purtau încă semnul lui David la piept⁵.

1. Ordonanța nr. 7 a comandantului militar al orașului Iași, generalul Cărlăonț, *Moldova*, 04.08.1941 (copie în Ancel, *Documents*, II, nr. 209, p. 505).
2. Dispozițiile prefectului Captaru privind obligația muncii, pentru interesul general al evreilor, *Moldova*, 06.08.1941 (copie în Ancel, *Documents*, II, nr. 310, p. 506).
3. Al doilea raport Braunstein, p. 44.
4. Depoziția lui Oscar Marcovici, membru în comitetul Comunității în perioada 1945-1947, Haifa, 16 ianuarie 1954, Arhiva Yad Vashem, 03-1426, p. 4.
5. Al doilea raport Braunstein, p. 49.

Lista morților

Cea mai grea problemă a funcționarilor Comunității care au rămas în viață a constituit-o confruntarea cu rudele familiilor celor uciși, majoritatea femei și copii care voiau să afle de la ei care a fost soarta rudelor lor – a celor ale căror cadavre nu le-au găsit pe străzi. Trebuia întocmită o listă nominală a celor uciși pentru a ști cine trăiește și cine a murit, deschizându-se de fapt o întrecere între autorități (în special agenții ai Siguranței) și Comunitate, agenții făcând tot ce s-a putut pentru a împiedica acțiunea Comunității de a pregăti un tabel adus la zi al victimelor. Chiar în ziua pogromului, la clădirea Comunității au fost aduse buletine de identitate ale unor evrei uciși – de către polițiștii care știau că vor fi răsplătiți pentru asta. „Pe masă erau sute de buletine de identitate pătate cu sângele celor uciși și îngropați în cimitirul din Păcurari”, a descris secretara Comunității momentul când a intrat în una dintre camerele Comunității în ziua pogromului. Dar aceste buletine de identitate erau doar o picătură într-o mare și nu puteau servi drept bază pentru întocmirea unei liste complete a morților :

Luni, 30 iunie, din zori au început să se adune la poarta Comunității femei cu sutele și cu miile, ca să afle vreo veste de la dragii luați de acasă. Era un spectacol înfiorător să vezi mame și copii, strigând și implorând să afle o veste.

Am eșit afară și am promis că vom publica listele celor morți, dar mai înainte de a face ceva, au apărut agenții ai Siguranței care mi-au pus în vedere că dacă îndrăznim să publicăm vreo listă ne împușcă pe toți. Pe masă erau pregătite listele, ei le-au observat și le-au ridicat imediat. Am reușit să sustrag o singură copie pe care am ascuns-o în ciorap.

Văzând astfel situația, am eșit afară la mulțimea disperată care aștepta o vorbă de încurajare din partea noastră, portarul Comunității Apoteker mi-a instalat o masă pe care m'am urcat. Adresându-mă mulțimii le-am comunicat că nu avem încă lista exactă, și că rog ca mulțimea să se împrășteie în liniște, *spre a evita alte nenorociri inutile*¹.

Prima listă, confiscată de agenții Siguranței, cuprindea doar câteva sute de nume. Însă în continuare Siguranța a făcut tot ce i-a stat în putință – recurgând la amenințări, arestări și torturi – pentru a împiedica eforturile Comunității de a aduna numele tuturor victimelor. Acest subiect a devenit o obsesie pentru Siguranța din Iași. La o săptămână după pogrom a fost numit un director nou, comisarul Ghinău, la serviciul Biroului de Populație din cadrul Poliției. Biroul a fost însărcinat cu eliberarea și schimbarea tuturor buletinelor de identitate ale evreilor din Iași – de fapt, cu executarea unui recensământ secret privind dimensiunile pogromului. Comunitatea a înțeles că intenția autorităților era de a face

o verificare a întregii populații [evreiești] obținerea noului buletin de identitate devenind o cursă cu obstacole care putea fi trecută numai cu ajutorul mitei. Comunitatea a fost nevoită să plătească o leafă lunară ridicată acestui comisar, locțiitorului său și celor care l-au urmat „pentru a facilita obținerea buletinelor”².

1. Depoziția Clarei Scheinfeld, p. 569 (sublinierea îmi aparține).

2. *Ibidem*, p. 571.

Dar problema buletinelor de identitate îi privea pe evreii în viață. Morții au fost „menținuți” mult timp în viață pentru a putea storce bani și bunuri de la rudele acestora (vezi *infra*). Numărul celor care s-au adresat Comunității pentru a obține informații despre rudele dispărute a crescut în zilele și săptămânile de după pogrom, în ciuda eforturilor Poliției de a împiedica adunări de evrei și în ciuda incapacității funcționarilor Comunității de a comunica vreo informație despre soarta bărbaților. Pentru a înțelege dimensiunile problemei, trebuie amintit că, la un moment dat, la Chestură și pe străzile din jurul ei se aflau cca 20.000 de evrei și că în cele două „trenuri ale morții” au fost evacuați cca 8.000 de evrei. Miile de femei și copii îndoliați care veneau la birourile Comunității – sau, după cum a remarcat unul dintre membrii comitetului Comunității, Daniel Marcus, cei „care au supraviețuit și au îndrăznit să iasă pe stradă” – au trezit în rândurile românilor care i-au văzut o reacție de decepție: „Au rămas totuși destui evrei”¹.

Fiecare evreu s-a agățat de slaba speranță că persoana îndrăgită se află în viață, deoarece nu s-a găsit vreo dovadă că a fost îngropată undeva. Psihoza zvonurilor s-a împrăștiat cu repeziciune – din când în când se răspândea o știre despre cutare sau cutare care văzuse pe unul sau pe altul, fie în curtea Chesturii sau în drum spre gară, sau la Târgul Frumos ori la Podu Iloaiei – și funcționarii Comunității nu puteau verifica zvonurile și nu îndrăzneau să spună adevărul chiar dacă-l știau. Comunitatea a trimis delegați români la Podu Iloaiei și la Călărași pentru a cerceta câți evrei au ajuns acolo și, pe cât posibil, să adune nume.

Veștile sosite fie prin intermediul organizațiilor [evreiești] din Capitală, fie prin delegații creștini plătiți bine și care s’au transportat la lagărele Podu Iloaiei și Călărași-Ialomița, erau triste. Vedeai cum vin zilnic persoane – mame, soții, copii, părinți implorând pe conducătorii Comunității să le dea vești de la ai lor și dispăruți,

a notat unul dintre membrii comitetului. Ținerea la zi a listelor de morți s-a făcut zilnic, dar în secret. De îndată ce numele supraviețuitorilor au devenit cunoscute, au fost comunicate celor care se interesau – și se subînțelegea că ceilalți au fost uciși. În unele cazuri, evrei despre care familiile știau că trăiesc nu mai erau în viață, deoarece muriseră în lagăre, de boli sau de slăbiciune².

Comunitatea nu putea emite familiilor îndoliate certificate de deces pentru rudele ucise pentru a pune capăt legăturii administrative dintre ei. Aceasta era prerogativa autorităților – și cât timp autoritățile refuzau să-și asume răspunderea pentru deces, morții au rămas legați de cei vii, cu grele implicații juridice și fiscale.

În atmosfera de doliu care s-a instaurat în Comunitate a ieșit în evidență comportarea unei românce, farmacistă Lupu, al cărei soț evreu fusese ucis în timpul pogromului. Deși era creștină, obișnuia să vină la Comunitate pentru a împărți bani la săraci, vizita cimitirul evreiesc, depunea flori la gropile comune, aprindea lumânări, împărțea bani celor pe care îi găsea acolo – datini creștinești adoptate de fapt și de către evrei. A jurat că „până la sfârșitul vieții ei va urmări pedepsirea criminalilor populației evreiești”³.

1. Depoziția lui Daniel Marcus (vezi *supra*, p. 366, nota 2), p. 4.

2. Al doilea raport Braunstein, p. 46.

3. *Ibidem*, p. 47.

Orfanii pogromului

Orfelinatul Comunității s-a deschis din nou după ce au fost adunați orfanii ce se împrăștiaseră peste tot. O parte au fost uciși, iar alții și-au găsit refugiu (majoritatea temporar) la familii evreiești. Imobilul orfelinatlui a fost jefuit și devastat, ca toate clădirile comunitare evreiești, și a fost necesar să fie cazați în alt loc. Orfanilor mai vechi li s-au adăugat alții noi, cărora nu le mai rămăsese nici o rudă care să-i întrețină. Orfelinatul avea peste o mie de copii¹.

La Iași s-a desfășurat un proces necunoscut evreilor din Regat (care nu au fost deportați în timpul regimului antonescian): crearea unor cadre familiare ad-hoc sau noi. Sute de familii au dispărut, copiii au fost luați de rudele rămase în viață, s-au creat familii noi, uneori ciudate, în care un părinte a adunat în jurul său rude – majoritatea copii orfani rămași de la frați sau surori; sau „părinți” – mamă și tată diferiți – rămași în viață din familiile lor anterioare, în majoritatea cazurilor și ei rude, care s-au strâns laolaltă (și uneori chiar s-au căsătorit) pentru a putea crește copiii rămași în viață, copii care uneori nici nu erau ai lor; bunici care de nevoie au devenit părinți ai nepoților, după ce fiii lor – părinții copiilor – au fost uciși; fete necăsătorite pe care povara creșterii fraților mai mici (sau copii ai fraților căsătoriți care au fost uciși) a căzut deodată asupra lor, îmbătrânindu-le înainte de vreme. Majoritatea fetelor evreice din Iași au avut puține șanse să se mărite în anii următori, deoarece numărul tinerilor de vârstă corespunzătoare a scăzut în mod brusc. O parte dintre ele s-au măritat în cele din urmă cu bărbați mult mai în vârstă, iar cele care n-au reușit să se elibereze de doliul care a căzut asupra-le și le-a zdruncinat sufletul au rămas celibatate. Numeroase case și apartamente din cartierele sărace au rămas goale. Nu era cine să le renoveze după devastare și nici măcar să repare geamurile sparte de la ferestre. Nu era cine să locuiască în ele după ce numărul familiilor s-a micșorat. Românii, chiar cei mai săraci, nu erau dispuși să locuiască în ele, deoarece evreii săraci din Iași erau, în general, mai săraci decât vecinii lor români săraci.

În mai 1942, Iașiul a fost vizitat de un delegat al Centralei Evreilor², Cristian Solomon, el însuși originar din Iași; el a lăsat o descriere sumbră a situației Comunității, și îndeosebi a orfanilor. Autoritățile au confiscat spitalul evreiesc, vechi de 250 de ani, iar bolnavii au fost transferați în camere închiriate. Spitalul de copii Ghelerter a devenit și orfelinat, servind drept adăpost pentru orfani în vârstă de 2-5 ani:

Unuia i-a murit mama și 3 frațiori degerați astă-iarnă din lipsă de lemne. Altuia, i-au dispărut părinții. [Aici se află] o femeie bolnavă, de bună condiție socială, siluită de 6 soldați, vindecată la spital de boli venerice și acum raclată, după siluire.

Cristian a descris situația în școli:

1. Depoziția lui Iosef Iacob (vezi *supra*, p. 372, nota 1), p. 10.
2. La 17 decembrie 1941 s-a dizolvat Federația Uniunilor de Comunități, iar Filderman a fost demis din funcție; la începutul lui februarie 1942 s-a creat Centrala Evreilor, conform cererii Legației germane din România.

Copii triști. Fețe livide. Majoritatea rău îmbrăcată și desculță. Mulți orfani, aduși de mamele lor la școală după ce au trecut întâi prin sinagogă, pentru *Kadish* [rugăciune pentru morți – *n.m.*], după un tată ucis sau dispărut în „Duminica ceia”¹.

Profesorii și profesoarele cu lefuri rușinos de mici, neîmbrăcați [cum se cuvine] și nehrăniți... Cantinele nu mai funcționează. Nu sunt bani, nu sunt alimente.

14.000 de săraci primesc un ajutor de 60-75 de lei pe săptămână de familie. Copiii din orfelinatul deschis pe lângă spitalul Ghelerter sunt „slabi, triști, fără mâncare și fără copilărie. Mulți au pe cap bube și chelbe”. Iar 1.500 de evacuați din Podu Iloaiei completează tabloul: „Adăpostiți în majoritate în sinagogi, trăiesc într’o promiscuitate nebănuită. 25-30 într-o cameră mare. Fără ocupație, fără existență, fără un ban”. Situația a mii de văduve este deosebit de grea, scrie Cristian, deoarece încă nu s-au împăcat cu pierderea suferită: „Mii de văduve se hrănesc cu o iluzie tragică: bărbații lor se vor mai întoarce. Sunt, cu siguranță [așa cred], în lagăre nemțești secrete”².

Învierea morților

„Numai cine a fost la Iași, mult timp după masacrul din iunie 1941, și-a putut da seama de ura ce mocnea în sufletele populației creștine contra nevinovatei populații evreiești.”³

Așa deschide adjunctul președintelui Comunității capitolul despre istoria Comunității după pogrom; de fapt, o lungă mărturie pe care a pregătit-o vreme îndelungată – un fel de memorii pregătite cu participarea șefilor de secții și de servicii ale Comunității, fiecare în domeniul său.

Ura populației creștine ce s’a consumat prin vărsările de sânge nevinovat din vara anului 1941, a continuat să se reverse mai departe, sub forme diferite, în special sub cea administrativă, polițienească și fiscală.

„Agenții fiscali” care participaseră la pogrom și îi îndrumaseră ei înșiși pe poliștii și soldații români și germani la identificarea caselor evreiești, în special a celor bogați și înstăriți, „pentru omorârea și jefuirea lor”, și-au completat misiunea cu „urmăririle fiscale, aplicate cu sălbăticie evreilor”.

Noua campanie de teroare dusă împotriva evreilor din Iași de „călăi fiscali” s-a bazat pe un argument formal, specific evreilor din Iași. Atât timp cât nu putea fi prezentat actul de deces al celui ucis în pogrom, văduva sau părinții puteau fi obligați să plătească impozitele, taxele și amenzile impuse decedatului:

Nici un fel de act nu era suficient pentru a dovedi decesul prin asfixiere sau împuşcare a aceluia [a evreului] urmărit pentru taxele militare sau alte impozite personale. Singura dovadă era actul de deces eliberat de Primăria respectivă⁴.

1. Trebuie notat faptul că la Iași, rabinii au aprobat ca fetele să rostească rugăciunea de *Kadish* după părinți, în cazurile în care nu rămăsese nici o rudă de gen masculin care să o rostească.
2. Raportul lui Cristian despre vizita la Iași, în zilele de 7-13 mai 1942 (vezi *supra*, p. 368, nota 4), pp. 117-119.
3. Memoriul lui Hahamu, p. 22.
4. *Ibidem*, p. 23.

De aceea la Iași s-a petrecut o „minune” : mii de morți au fost menținuți în viață timp de un an (și chiar mai mult) pentru a-și plăti impozitele – o „înviere a morților” în adevăratul sens al cuvântului. Familiile îndoliate au fost obligate să plătească impozitul pe venit (dacă decedatul a avut o ocupație sau o afacere), împrumutul de război, taxele la Primărie și în special taxele militare, impuse exclusiv evreilor în conformitate cu Decretul-lege nr. 132 din 21 ianuarie 1941, care a transformat recrutarea obligatorie și serviciul militar în obligații fiscale și muncă obligatorie. Taxa a fost impusă nu numai evreului tânăr sau matur, ci și pe veniturile părinților (dacă era celibatar), ale soției (dacă era căsătorit). Și a fost majorată cu 50% pe timp de război. La acestea trebuie adăugate contribuțiile speciale, cum ar fi predarea de haine, echiparea spitalelor militare, prezentarea la muncă în folos obștesc ș.a. Ce se putea lua de la săracii Iașiului ?

Acești agenți [fiscali] umblau în cartierele evreiești, prin acele case unde nu erau decât văduve și orfani, scoteau de sub capul acestor nenorociți pernele și desbrăcau [de haine] și băteau până la sânge, iar lucrurile luau direcții necunoscute.

Perceptorii acestor ștafete ale morții vârau groaza în populația evreiască.

N'aveai cui să te plângi și nimeni nu asculta pe „jidanii care au tras în armată” ; nu era milă pentru ei. Acești zbiri, care scoteau pernele, lăsând goi și desculți, văduvele și orfanii, urmăreau plata taxelor militare pentru acei cari au fost omorâți.

Până unde a mers teroarea : după ce ți-a omorât tatăl, soțul, copiii sau frații, veneau hienele fiscale și trăgeau din avutul sărăcăcios ce a mai rămas, în casele triste ale evreilor¹.

Printre perceptorii s-au evidențiat cei care s-au specializat într-un anumit domeniu de încasare alternativă. Șeful circumscripției V fiscale, Cuteanu, se specializase în încasarea „impozitului la echivalent” în sinagogi, în special în zile de sărbătoare, ceea ce însemna confiscarea obiectelor de cult și a hainelor de la enoriașii pe care-i „prindeau” în sinagogi. Sechestra dulapuri cu suluri sfinte și știa să calculeze contravaloarea impozitului pe sulurile sfinte ; confisca paltoanele credincioșilor care erau atârinate la intrare „sau îi desbrăca în timpul rugăciunilor de talesimi [șal de rugăciune]”. Alți patru perceptorii se specializaseră în alte domenii de percepere alternativă.

Comunitatea a înaintat un memoriu special șefului administrației financiare, Mardare, cerând să păsuiască încasarea taxelor militare de la supraviețuitorii găsiți în lagărele de la Călărași și Podu Iloaiei și să înceteze urmărirea celor care au murit. „Vi s-a făcut puțin, ați mai rămas destui”, a fost răspunsul lui². Era imposibil, a notat președintele Comunității, să se înainteze perceptorilor acte de deces obișnuite : „Nu era posibil să se obțină în acele zile orice act pentru cei care au fost împușcați pe străzi, în case sau în curtea Chesturii, sau care au fost azvârliți [morți] din trenuri”. Singura cale de recunoaștere a mortului ca decedat se afla în paragrafele legii actelor de stare civilă. Pentru a obține o decizie care să ordone Primăriei să emită un act de deces pe baza locului unde a fost – sau se presupune că a fost – înmormântat un evreu în zilele pogromului, trebuia urmată o procedură complicată și epuizantă. Trebuiau prezentați martori care văzuseră mortul, trebuia să aduci funcționari ai serviciului biroului de populație la locul decedului sau al mormântului presupus, să ceri și să obții o investigație de către circumscripția de poliție, să plătești timbre și taxele cerute, precum și „cheltuielile curate și necurate” (cum a definit Hahamu șperțul și impozitele)³,

1. *Ibidem*, pp. 22-23.

2. *Ibidem*, p. 23.

3. *Ibidem*, p. 24.

pentru ca formalitățile să fie completate și să fie prezentate unui judecător care să emită o sentință că mortul nu este în viață. Cine dintre cei peste 20.000 de evrei care primeau o supă zilnică de la Comunitate își putea permite să se angajeze într-o asemenea procedură, la încheierea căreia să se despartă definitiv, juridic și fiscal, de decedat? Trebuie să adăugăm că printre acești evrei (îndeosebi femeile) se aflau și analfabeți.

Comunitatea și-a asumat această răspundere, iar în acest scop a înființat un serviciu de contencios care a stat la dispoziția săracilor. Dar și atunci când se obținea în sfârșit actul de deces, despărțirea de mort și de datoriile acestuia nu se realiza în mod automat. Trebuia începută o nouă procedură, o nouă campanie birocratică pentru reducerea taxelor militare prin Administrația financiară.

Sarcinile biroului de avocați ai Comunității au fost mult mai mari decât reconstituirea decesului a mii de evrei pentru a obține un act de deces – și erau toate legate de repercusiunile legislației antisemite inaugurate de Guvernul Goga-Cuza și încheiate în timpul regimului antonescian. Această chestiune nu o vom prezenta aici. Dar la Iași, contenciosul a trebuit să se ocupe, aproape în toată perioada regimului antonescian, de implicațiile juridice ale pogromului, în afară de celelalte sarcini. Iașul a fost primul oraș în care avocații evrei au fost excluși din Barou, pierzând astfel posibilitatea de a se întreține. Iată de ce a existat întotdeauna o rezervă de avocați, parte dintre ei foarte dotați, care au găsit de lucru la Comunitate. Legislația antisemită și împilările autorităților locale le-au creat o existență. În 1938, contenciosul a fost lărgit, avându-l în frunte pe avocatul Gerner. El a fost ucis (împreună cu fiul său) în timpul pogromului cu lovituri de ciomag în cap. După uciderea lui Gerner, în funcția de secretar general al Comunității a fost numit avocatul Boris Kelpner, iar avocatul Leon Reicher a devenit directorul contenciosului.

Încă înainte de începerea acțiunii de „lichidare” definitivă a morților, trebuiau salvate 220 de imobile aflate în proprietatea Comunității sau proprietate particulară lăsate ca moștenire Comunității, în parte înregistrate pe numele unor evrei uciși în pogrom și care urmau să fie acaparate de către Primărie și alte instituții de stat, în conformitate cu diverse legi. Și prevenirea confiscării acestor imobile era legată de prezentarea actului de deces și de decizia corespunzătoare a unui judecător – de aici a pornit și acțiunea de „ucidere” definitivă a celor decedați. Și printre evrei au apărut „specialiști”, la fel ca și printre percepatorii fiscali români. Avocații Reicher, Hoffmann și alții s-au specializat în reconstituirea locului de deces al celor uciși sau decedați, în depistarea de martori, în obținerea de adeverințe cu menționarea unor paragrafe corespunzătoare din legea actelor de stare civilă – totul pe scurt, pentru a nu irita autoritățile și judecătorii, obținând în decurs de doi ani, „după o procedură complicată, câteva mii de acte de moarte”¹. Comunitățile din Podu Iloaiei, Roman, Târgul Frumos și Călărași au venit în ajutorul Comunității din Iași în tot ceea ce privește obținerea unor acte de deces sau a unor acte corespunzătoare de la autoritățile locale² privind mii de evrei care au fost îngropați acolo sau obținerea unor buletine de identitate pătate de sânge, care au fost strânse sau cumpărate de la românii care au avut tot felul de funcții și au participat la „primirea” făcută evreilor. Dar la Mircești, la Săbăoani, la Inotești și în alte locuri în care au fost îngropați evrei nu era cine să dea o mână de ajutor – și se știe că o dată cu morții au fost

1. L. Reicher, Scurtă trecere în revistă a activității contenciosului Comunității din Iași, Arhiva Yad Vashem, PKR/I, p. 47.

2. Memoriul lui Hahamu, p. 24.

îngropate și buletinele de identitate găsite asupra lor. Circulația evreilor era interzisă. Chiar și după obținerea unei adeverințe, esențială pentru emiterea unui act de deces, autoritățile evitau să amintească în mod explicit pogromul – sau măcelul în general – drept cauză a decesului. Un exemplu de acest fel îl constituie certificatul de deces emis la 31 octombrie 1941, de către Primăria Târgul Frumos, rudelor evreului Pincu Meir din Iași. În paragraful privind locul decesului s-a specificat „în trenul ce venea de la Iași”¹, la 1 iulie 1941, fără nici o aluzie la „trenul morții”.

Prin forța împrejurărilor, biroul contenciosului a devenit, după Comunitatea însăși, cea mai importantă instituție pentru evreii din Iași. Al doilea obiectiv, după obținerea actelor de deces, era obținerea de certificate de totală paupertate pentru 7.500 de evrei (de fapt capi de familie), pentru a anula sau a reduce obligația depunerii efectelor pentru Armată. Autoritățile au continuat să ceară lucruri, „în conformitate cu legea”, de la evrei care au fost uciși, dar care deocamdată au fost „menținuți” în viață – și întrucât nu au fost găsiți, au aplicat metoda încasării taxei militare. Sute de familii evreiești s-au destrămat pe acest fond. Copiii au fost transferați la rude sau la orfelinat; casele au fost părăsite sau n-au fost reparate pentru iarnă. Părinții unor tineri care fuseseră uciși n-au venit la contencios pentru a cere ajutor în vederea obținerii certificatului de deces, pentru a nu fi depistați de tot felul de percepatori. Din această cauză, Comunitatea nu-i putea ajuta. Majoritatea cazurilor celor care n-au plătit taxa militară și n-au predat efecte și nici nu s-au prezentat la munca obligatorie când au fost chemați s-au înregistrat începând din septembrie 1941.

Neprezentarea decedatului la muncă obligatorie nu era un fapt divers – toate sistemele de constrângere ale statului român erau puse în funcțiune pentru depistarea infractorului: Poliția, Armata, Siguranța și Serviciul Special de Informații, care toate au acționat cu ajutorul agenților lor evrei. Căutătorii dezertorilor efectuau descinderi nocturne pentru a-i „prinde” pe evreii care nu s-au prezentat, presupunând că se eschivează de la efectuarea muncii obligatorii, dar că, din când în când, se întorc acasă. Combinația de descinderi nocturne, percheziții, amenințări și pomenirea numelui fiului sau al soțului mort pentru care încă nu se obținuse un certificat de deces a deteriorat starea sufletească a multor femei și părinți care se împăcaseră deja cu gândul pierderii suferite. Acum, într-un colț al sufletului s-a aprins o scânteie de speranță – cu toate acestea, dacă sunt căutați, poate că sunt în viață.

Comunitatea nu s-a putut opune descinderilor pentru depistarea dezertorilor. De data aceasta nu era vorba de ceea ce avocatul Reicher a numit „suferința provocată de funcționari care au fost autorizați în mod special să provoace suferință evreilor” – aceștia mai puteau fi mituiți și reținuți. Comunitatea plătea „în mod oficial” diversele taxe impuse săracilor din Iași; iar în cazurile în care cei care confiscau întocmeau un inventar al obiectelor confiscate, și nu le jefuiau, plata avea ca scop înapoierea efectelor minime de trai – plăpumi, perne, mobilier elementar ș.a. Comunitatea plătea pentru ei taxele militare, taxele speciale și „diferite impozite restante răscolite de fanteziile agenților [fiscali] urmăritori”², iarăși conform definiției directorului contenciosului Comunității. În multe cazuri, și-a amintit Reicher, Iacov și Hahamu au plătit din

1. Actul de deces al evreului Pincu Meir eliberat de Primăria Târgul Frumos, în Ancel, *Documents*, III, nr. 307, p. 490.

2. Raportul lui L. Reicher (vezi *supra*, p. 381, nota 1), p. 55.

buzunarul lor „cumpărarea” bunăvoinței unui perceptor sau chiria unui evreu care urma să fie aruncat din locuința sa devenită proprietatea Centrului Național de Românizare, adică averea statului. Dar statul nu putea să învie morții – și atât timp cât autoritățile militare nu voiau să recunoască faptul că evreii în cauză au fost uciși în pogrom, familia celui chemat la munca obligatorie (și care nu se prezenta) nu putea fi ajutată.

În august 1942, Cercul de recrutare din Iași a raportat Comandamentului Armatei a 4-a că nu a reușit să găsească 13.868 de bărbați și tineri evrei. Nu știa unde au dispărut și nici Comunitatea evreiască nu putea să ajute în această chestiune. În tabelele de contingente ale Cercului, în 1939 erau înregistrați 21.479 de evrei (contingentele 1913-1945)¹; dar la recensământul din 1942 al persoanelor având sânge evreiesc au fost găsiți doar 7.611 evrei în vârstă de 18-50 de ani. Comunitatea nu poate ajuta, pentru că nu cunoaște listele Cercului de recrutare, se arăta în raport, și deoarece nu există certificate de deces pentru 7.000 de evrei care „au dispărut în vara anului 1941” (în afară de cei recunoscuți ca fiind decedați). Registrele matricole sau tribunalul nu emit acte de deces „din completă lipsă de dovezi”. Prin aceasta se recunoștea, în mod indirect, că acești evrei nu mai sunt în viață – dar fără „acte” nu se ținea cont de realitate. Cercul de recrutare din Iași a cerut ajutorul cercurilor de recrutare din alte orașe, pentru a clarifica dacă au evrei (originari din Iași) obligați să presteze munca obligatorie care și-au mutat domiciliul acolo, dar și din grija de a acoperi „neglijența”:

Cu această ocazie mai raportăm că situația în care se găsește Cercul de recrutare Iași, din acest punct de vedere, este unică și nu suferă comparație cu [situația din] nici un alt Cerc, deoarece nicăieri n’au fost evenimente ca cele ce au avut loc la Iași în zilele de 29-31 iulie 1941².

Acești evrei au fost „menținuți în viață” în toată perioada regimului antonescian. Dar în vara anului 1942, Marele Stat-Major a planificat să-i deporteze în Transnistria pe toți evreii care s-au sustras de la munca obligatorie (sau au dezertat din detașamentele de muncă) din toată țara, printre care și dispăruții din Iași și familiile lor – cca 40.000, după aprecierea lui. Din această cauză s-a ivit problema evreilor obligați să presteze munca obligatorie, dar care fuseseră uciși în pogromul de la Iași. Inspectorul regional al Siguranței din Iași, Emil Gioseanu, a răspuns directorului Siguranței din București, care ceruse arestarea evreilor pasibili cu deportarea: „Alții [dintre ei] n’au încă stabilită situația de decedați, cu ocazia evenimentelor din 29 iunie 1941, întrucât nu pot face dovada decesului și [de aceea] instanțele de judecată nu pot ordona înscrierea [lor ca decedați] în registrele de stare civilă”. Gioseanu a avut dreptate: nici unul dintre „decedați” din curtea Chesturii sau din „trenurile morții” nu s-a prezentat în fața instanțelor pentru a se îngriji să i se emită un act de deces!³

1. „Contingentul” cuprinde toți bărbații care împliniseră 21 de ani într-un anumit an; „Contingentul 1913”, de exemplu, include toți bărbații născuți în 1892.
2. Cercul de recrutare din Iași către Comandamentul Armatei a 4-a, 20 august 1942, documente ale Ministerului Apărării al României, Arhiva Marelui Stat-Major, Dosar 1505, p. 159 (USHMM, microfilm 72). Datele greșite au fost citate aici după original. Referirea este, desigur, la 29-30 iunie.
3. Raportul nr. 24269 al Inspectoratului Regional al Poliției din Iași către Inspectoratul General al Poliției din București (copie), 6 octombrie 1942, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 114, p. 200 (USHMM, microfilm 35).

Lichidarea morților

La Iași, acțiunea de profanare a cimitirelor evreiești și demolarea lor a îmbrăcat un caracter special – ștergerea rădăcinilor evreiești din oraș și din întreaga Moldovă, ca o completare a acțiunii de lichidare fizică a evreilor.

La 15 iulie 1943, în *Monitorul Oficial* s-a publicat o decizie prin care vechiul cimitir evreiesc din Iași era transferat Centrului Național de Românzare¹. Publicarea deciziei a întărit zvonurile care se răspândiseră printre evreii din Iași că Primăria intenționează să lichideze cimitirul vechi, care avea, după afirmațiile Comunității, o vechime de cel puțin 450 de ani². În timpul unei vizite la Iași, mareșalul Antonescu l-a demis pe primarul orașului, generalul Ionescu, numindu-l în locul său, la începutul anului 1943, pe inspectorul Constantin Ifrim de la Ministerul de Interne, un cunoscut antisemit, fost membru al Partidului Liberal (facțiunea lui Gheorghe Tătărescu, fost prim-ministru între anii 1934 și 1937) și simpatizant declarat al lui A.C. Cuza – care, așa cum am menționat, locuia în Iași. Din momentul numirii sale, Ifrim s-a ocupat aproape în mod obsesiv de „problema evreiască”. Până la fuga autorităților românești din Iași, în aprilie 1944, el a propus mereu Ministerului de Interne și lui Antonescu însuși măsuri precum evacuarea evreilor din alte cartiere, dărâmarea de locuințe și chiar deportarea în Transnistria, renovarea unor instituții ale Primăriei cu ajutorul unor bani evreiești³ (vezi *infra*). De remarcat că propunerile sale au fost înaintate într-o perioadă în care și regimul antonescian înțelegea că Germania va fi înfrântă în război. Cu toate acestea, Antonescu i-a aprobat propunerea de lichidare a vechiului cimitir evreiesc din cartierul Ciurchi, decizia fiind publicată în *Monitorul Oficial*. Când era vorba de evreii din Iași, dispăreau considerentele de utilitate națională. Pogromul a fost prima „victorie” a lui Antonescu în „rezolvarea problemei evreiești”. Lichidarea cimitirelor vechi cu scopul de a șterge vechimea evreilor în Țările Române se referea nu numai la Iași. Primăria Bucureștiului hotărâse înainte desființarea vechiului cimitir de rit spaniol, „Sevastopol”, iar deshumarea osemintelor începuse cu puțin timp înainte de începerea lucrărilor de la Iași. Trebuie notat că distrugerea cimitirelor a fost exclusiv o inițiativă românească – naziștii nu s-au atins de

1. Ordinul nr. 39686 din 8 iulie 1943, *Monitorul Oficial* nr. 163 din 15.07.1943.
2. Istoricii români fixează începutul stabilirii evreilor în oraș la începutul secolului al XVI-lea: N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913, p. 8; C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Albatros, București, 1977, p. 55. Un prim studiu despre începuturile stabilirii evreilor în oraș și despre cimitirul vechi a publicat rabinul și cercetătorul M.A. Halevy, „Comunitățile evreiești din Iași și București până la zaveră (1821)”, *Sinai*, III, București, 1931, p. 32. Importantul istoric evreu Itic Kara, care s-a născut la Iași și a locuit acolo toată viața sa (a publicat monografiile despre târguri evreiești din Moldova și 35 de articole despre evreii din Iași), a stabilit că așezarea evreiască din Iași are o vechime de aproximativ 400 de ani și că cea mai veche piatră funerară găsită în cimitirul vechi datează din 1610 – mai putea fi văzută în 1943, când s-a distrus cimitirul (vezi studiul amintit mai sus, nota 3, pp. 8, 13). În România, în ultimul timp a fost publicat un studiu special consacrat inscripțiilor ebraice în secolele XVII-XIX, descifrate pe monumentele funerare din cimitirul vechi din Iași și pe terenul sinagogii mari și al sinagogii croitorilor – vezi I. Kara și S. Cheptea (ed.), „Inscripții ebraice”, în *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași*, vol. I, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1994.
3. Un ziarist evreu a rezumat imaginea lui Ifrim – G. Spina, „Portretul unui huligan (Const. Ifrim)”, *Viața Evrească* II, 08.06.1946, București.

cimitirele vechi din Germania, de la Paris, Praga, Varșovia ș.a. Cimitirul din Iași avea 27.000 de morminte identificate și alte câteva mii ale căror pietre funerare dispăruseră sau se scufundaseră cu timpul. Cimitirul vechi din Iași se întindea pe o suprafață foarte mare în sudul orașului, lângă un afluent al râului Bahlui, și era împărțit pe perioade. Comunitatea știa despre existența unui cimitir și mai vechi, ale cărui pietre funerare dispăruseră de-a lungul timpului.

Ordinul de a începe dărâmarea zidului care înconjură cimitirul și deshumarea osemintelor a fost emis înainte de publicarea oficială a legii – Comunității nu i s-a transmis nimic în acest sens. Trebuie să notăm că cimitirul vechi se învecina cu un cartier în care numărul participanților la pogrom a fost mare – mulți locuitori români, dând dovadă de inițiativă, au năvălit în case, au scos evrei cu forța, au bătut, au jefuit, au violat și au ucis. Câțiva evrei, trecând din întâmplare prin cartierul Ciurchi, au văzut grupuri de premilitari, cu târnăcoape în mâini, dărâmând zidul împrejmuitor al cimitirului, un adevărat zid de cetate. Însoțit de Ionel Frühling (membru al Comunității), rabinii Wahrman și Iosef Șafran au plecat spre cimitir. „Fiind zăriți de vecinii cimitirului și de armata profanatoare a lui Ifrim, am fost primiți de aceștia cu pietre și huiduieli”¹ – astfel a descris președintele Comunității, Hahamu, momentul descoperirii planului de distrugere. Comunitatea a încercat să obțină anularea ordinului lui Ifrim, și se părea că a reușit – dar atunci s-a publicat decizia care a transformat inițiativa locală a unui primar antisemit într-o lege a statului. Comitetul Comunității a fost convins că sprijinul categoric al lui A.C. Cuza și al fiului și continuatorului său, Gheorghe Cuza, au fost cauza care „a răsturnat toate intervențiile noastre” pentru anularea hotărârii de a distruge cimitirul. Mai mult decât atât – „tupeul” de a se adresa Bucureștiului „în spatele” primarului l-a înfuriat foarte mult pe Ifrim, care „a căutat prin orice mijloace ca dărâmarea să se facă în așa măsură, încât să nu rămână nici o urmă” din cimitir : „În cel mai scurt timp, neținând seama de nici o intervenție a noastră, a procedat într’un mod sălbatec”².

Precum am menționat, Cuza a avut o influență directă asupra inițiativei antievreiești a prietenului și simpatizantului său Ifrim. În septembrie 1943, după greaua înfrângere de la Stalingrad și debarcarea forțelor aliate pe țărmurile Italiei, Cuza a continuat să-i învețe pe români că iudaismul ca religie și evreii ca popor constituie un pericol pentru viitorul României. El a publicat (în revista locală *Cetatea Moldovei*) un articol (care a fost reluat în ziarul antisemit din București *Porunca Vremii*) în care a scris că Biblia evreiască (Vechiul Testament) îi îndrumă pe evrei să distrugă alte popoare. Pericolul evreiesc a fost foarte mare în România, a scris Cuza – și l-a ilustrat cu date statistice care au dovedit că în anul 1937, în România existau orașe care aveau mai mulți evrei decât români : „Problema iudaismului în România nu poate fi rezolvată decât prin eliminarea jidanilor”. Având în vedere posibilitatea ca războiul să se termine curând, Cuza a propus să se aleagă o comisie națională care să intervină la conferința de pace apropiată „pentru a obține evacuarea totală a evreilor” din România³.

Deci atât Cuza, cât și Ifrim erau conștienți că inițiativa distrugerii cimitirului s-a luat cu o oarecare întârziere și că politica guvernului în ceea ce privește lichidarea evreilor s-a schimbat – cu toate acestea însă, n-au bătut în retragere. Oficiosul Primăriei din București a anunțat, la 26 septembrie 1943, că a început distrugerea cimitirului din Iași –

1. Memoriul lui Hahamu, pp. 68-69.

2. *Ibidem*, p. 69.

3. A.C. Cuza, „Problema iudaismului în România”, *Porunca Vremii*, 23.09.1943.

și a descris faptul ca pe un fel de acțiune de rutină a unei autorități locale care încearcă să-i ajute pe sinistrați distribuindu-le case care vor fi construite din materiile prime care se găsesc în împrejurimi :

S'a început deshumarea osemintelor din vechiul cimitir evreiesc din cartierul Ciurchi din Iași, pe terenul căruia urmează a se construi un cartier nou pentru sinistrați din Țicău. Rămășițele vor fi transportate în cimitirul [evreiesc] din Păcurari, iar pietrele funerare vor fi duse în Țicău, unde vor fi utilizate la drenarea și consolidarea cartierului. Deshumarea va fi terminată până la 15 noiembrie 1943¹.

În urma ploilor, inundațiilor și infiltrărilor de ape subterane, în Țicău s-au produs alunecări de teren, provocând prăbușiri de case și abandonarea parțială a cartierului. În cartier locuiau români săraci și țigani, iar mulți dintre ei s-au trezit peste noapte fără casă. Însă eforturile de a distruge cimitirul începuseră înaintea de surparea terenului acolo – și de fapt, confiscarea cimitirelor și distrugerea lor ajunsese atunci la apogeu în România. Știrea constituia încă o verigă a lanțului de minciuni și a fost formulată într-un limbaj ipocrit, prin care regimul antonescian și fruntașii săi s-au evidențiat atât de mult (și nu numai regimul lui Antonescu). Articolul clarifica faptul că Ifrim stabilise o dată finală pentru distrugere : 15 noiembrie 1943. În acest scop, el a mobilizat premilitarii din Iași și din județ (între 18 și 21 de ani), adăugându-le măturătorii de stradă, care au muncit în ture pentru a apuca să distrugă 27.000 de pietre funerare în perioada stabilită.

Osemintele părinților și înaintașilor noștri erau scoase și aruncate la întâmplare, în grămezi. Odată cu aceste oseminte, începeau să cadă pradă lopeților profanatoare și osemintele Gaoni-lor [Gaon, în ebraică – mare erudit și lider spiritual religios] și marilor rabini, ce-și dormeau în cavouri de sute de ani, somnul lor veșnic².

Fruntașii Comunității s-au adresat mitropolitului Moldovei și Sucevei, Irineu, cu sediul la Iași, rugându-l să intervină pentru a pune capăt acestui sacrilegiu. Mitropolitul a răspuns că „avem dreptate, dar vremurile sunt grele și nu ne poate ajuta”. A doua întâmpinare a fost făcută comandantului Secției a II-a a Marelui Stat-Major, cu sediul la Iași (Biroul Statistic), dar acesta „ne-a cerut pe un ton imperativ să încheiem lucrările până în maximum trei luni, încât nici să nu se mai cunoască că acolo a fost cândva un cimitir”³.

Dărămarea zidului care împrejmuia cimitirul s-a făcut într-un ritm accelerat, de către tineri români, iar o dată cu terminarea lui Primăria a împărțit mii de metri cubi de piatră creștinilor din vecinătatea cimitirului, pentru a-și renova locuințele. În acest timp, Ifrim a publicat un „apel” către locuitorii Iașiului în care le-a cerut „să înțeleagă marea operă creștinească” pe care a început-o prin distrugerea cimitirului evreiesc, care, când va fi terminată, vor fi împărțite mari loturi de pământ românilor săraci, pentru a-și construi case. El a cerut de la „bunii creștini” să aducă zilnic hrană la muncitori⁴.

În chestiunea distrugerii cimitirului, Comunitatea din Iași a hotărât să se adreseze împunătorului cu rezolvarea problemei evreiești, Radu Lecca. În acest scop, președintele

1. *Gazeta Municipală*, 26.09.1943.

2. Memoriul lui Hahamu, p. 69.

3. A. Hahamu, „Deshumarea și profanarea cimitirului de la Iași”, *Haționut*, Yad Zikaron Leiahadut Romania, Organizația Askanimilor [activiștilor] sioniști din România în Israel, Tel Aviv, nr. 7, martie-aprilie 1988, pp. 69-70.

4. Memoriul lui Hahamu, pp. 69-70.

Comunității, Hahamu (numit în funcție în aprilie 1943, în locul lui Iacob, care a devenit președintele biroului județean al Centralei Evreilor), a sosit la București cu un memoriu argumentat despre importanța cimitirului din punct de vedere istoric, religios și chiar național românesc. Lecca „îi era îndatorat” lui Hahamu, deoarece președintele Comunității din Iași i-a „donat” 20 de milioane de lei pe care i-a adus acasă personal, într-o valiză. Memoriul Comunității din Iași enumera toate argumentele care ar fi putut influența un stat civilizat, un stat în care legea era respectată, un stat european – pe scurt, tot ceea ce România lui Antonescu de după Stalingrad încerca să convingă puterile aliate că reprezintă și respectă. Cimitirul, se arăta în memoriu, există de 450 de ani (de fapt, de cca 350 de ani), și el este important nu numai pentru evrei, ci și pentru România, deoarece este un monument istoric, „așa cum la Paris este considerat prin lege, vechiul cimitir evreiesc din curtea muzeului Cluny, iar la Praga, în mijlocul orașului alt vechi cimitir evreiesc”. Este adevărat că acest cimitir nu se mai află în folosință, dar este un loc sfânt pentru evrei, iar religia lor le interzice să fie atins, ca „la toate popoarele civilizate”: „Vechi cimitire evreiești sunt presărate în toate orașele europene și constituie pentru generațiile de edili, așezăminte intangibile”. Prima grijă a poporului evreu o constituie cimitirul, se sublinia în memoriu. Cimitirul din Iași este o dovadă a generozității poporului român, a atitudinii sale tolerante, a înțelegerii de care a dat dovadă, de generații, pentru necesitățile religiei evreiești, pentru acordarea de drepturi religioase, ca în țări „din cele mai civilizate”. „Populația evreiască din Iași, trecută prin atâtea catastrofe în ultimii ani, consternată, plânge astăzi pe mormintele strămoșilor, pentru profanarea ce s’ar aduce părinților străbuni prin această expropriere” – credința evreiască interzice ofensarea morților.

Comunitatea, care nu era sigură că argumente de ordin cultural uman, respectul pentru mort și comparația cu națiunile civilizate din lume vor avea vreo influență asupra autorităților românești, a luat în considerație și respingerea cererii sale, așa încât a cerut în acest caz să i se permită ei, și nu tineretului și măturătorilor de stradă români, să scoată osemintele morților conform ritualului evreiesc; în acest scop, și având în vedere numărul enorm de morminte, a cerut să se folosească de evreii mobilizați în detașamente de muncă obligatorie. De asemenea, a cerut să i se permită reînhumarea osemintelor în cimitirul „nou”, care a fost inaugurat în 1881. Memoriul se încheia cu cuvintele: „În speranța că toleranța tradițională a poporului românesc, profund religios și respectuos față de cele sfinte, nu se va dezminți nici în această împrejurare”¹.

În mod surprinzător, Radu Lecca a dat imediat un aviz favorabil cererii Comunității, a doua zi după primirea ei. El a cerut subsecretarului de stat cu problemele românizării „a dispune amânarea luării în posesiune a cimitirului israelit din mahalaua Ciurchilor-Iași, trecut în patrimoniul Centrului Național de Românizare”², și a repetat pe scurt argumentele Comunității. Toate aceste intervenții nu au avut nici un efect asupra lui Ifrim, așa încât la Iași au continuat lucrările, ba chiar au fost intensificate, din cauza încercării Comunității de a pune capăt profanării. Singura concesie obținută în urma intervenției lui Lecca a fost consimțământul lui Ifrim ca deshumarea să fie făcută în continuare de către evrei din detașamente de muncă obligatorie. Dar fiecare concesie avea un preț: „Primarul ne-a

1. Cererea adresată de Comunitatea din Iași lui Radu Lecca, 26 iulie 1943, în Ancel, *Documents*, VII, nr. 292, pp. 363-367.
2. Radu Lecca către subsecretarul de stat al Românizării, colonizării și inventarului, 27 iulie 1943, *ibidem*, nr. 291, p. 362.

somat să-i predăm pietrele funerare pentru pavarea străzilor, iar în caz contrar să achităm Primăriei suma de 22 milioane de lei”¹. Această sumă a fost majorată apoi la 50 milioane de lei.

Comunitatea a primit permisiunea să se folosească de o sută de evrei din detașamentele de muncă obligatorie pentru continuarea deshumării osemintelor. Aceștia erau evrei săraci, pe care Comunitatea s-a îngrijit să-i îmbrace, să-i hrănească și să le plătească un salariu zilnic. Înainte de începerea lucrului, Comunitatea a convocat o ședință la care au participat „toți rabinii din Iași, fruntașii târgului, cărturarii și cunoscătorii textelor și prescripțiilor noastre religioase”². La ședința de doliu au fost invitați și rabinii importanți ai evreilor din Moldova – din Fălticeni, Ștefănești, Botoșani și Călărași (Lăpușna) (rabinii din Ștefănești și Călărași nu mai funcționau în localitățile lor, deoarece comunitățile respective fuseseră evacuate sau deportate).

Ziua începerii profanării cimitirului de către muncitorii evrei a fost proclamată zi de doliu și post. S-a hotărât ca rabinii și publicul să înconjoare cimitirul în conformitate cu tradiția și să citească versete din Psalmi, iar unul dintre rabinii din Iași să ceară iertare de la fiecare mort al cărui mormânt va fi deschis și să se spună rugăciunea pentru morți, *Kadish*. Osemintele vor fi adunate în sicrie mici și transferate în cimitirul nou, păstrând respectul pentru mort. În acest scop, Comunitatea a făcut o primă comandă de zece mii de lăzi din lemn.

Ziua începerii lucrărilor a devenit o zi de doliu în masă din cauza profanării mormintelor strămoșilor, o zi de rugă și implorare a Creatorului pentru odihna morților și compasiune pentru cei vii. Adunarea s-a transformat într-o demonstrație de protest pe care Poliția și Siguranța n-au prevăzut-o și nici n-au putut să o prevină. Pentru prima dată o Comunitate întreagă și-a plâns deschis morții ei vechi și noi. La ceremonia de despărțire au venit mii de evrei, remarcându-se îndeosebi numărul văduvelor și orfanilor de toate vârstele :

O lume imensă adunată la cimitir a fost cuprinsă de emoție, înconșându-se în cortegiul ce a făcut înconjurul zidurilor ce trebuiau să cadă sub loviturile târnăcoapelor, ziduri ce străjuiesc cavourile marilor rabinii. Am văzut bătrâni, bărbați și femei, care stăteau la mormintele părinților despărțindu-se pentru totdeauna de rămășițele pământești, înainte de dezhumare. În rugăciuni și în plânsete, a fost înconjurat cimitirul, ridicându-se către Dumnezeu rugi pentru acei ce vor fi dezhumați și tulburați în somnul lor veșnic³.

Primul mormânt deschis a fost cel al unui rabin din familia rabinilor din Ștefănești. Respectul datorat mortului nu putea fi păstrat din cauza dispozițiilor pe care primarul le-a dat celor doi plutonieri responsabili de muncitorii evrei. Fiecare evreu a primit ordin să deshumeze 5 morminte într-o zi de muncă. Cine nu făcea față ritmului, era bătut. Rabinii nu aveau destul timp să recite psalmi și *Kadish* în fața fiecărui mormânt din cauza repeziciunii cu care erau aruncate osemintele din mormânt – „Cei doi plutonieri băteau până la sânge pe bieții evrei, în cazul în când vreunul din ei, obosit, cădea prăbușit alături de mormântul ce-l dezgropa”. Nu s-a păstrat nici o ordine. Muncitorii evrei nu reușeau să scoată toate osemintele din cauza normei zilnice fixate. La sfârșitul lui

1. Vezi *supra*, p. 386, nota 4 (pp. 17-18).

2. Memoriul lui Hahamu, p. 70.

3. *Ibidem*, p. 72.

septembrie au început ploile, așa încât mormintele deschise au devenit un amestec de noroi și oseminte. Lucrătorii s-au străduit să curețe lutul de pe oseminte și să le așeze în lăzile mici, dar n-au reușit întotdeauna, din cauza grabei și a bățăilor. Calitatea solului a contribuit la conservarea surprinzătoare a cadavrelor, îndeosebi a părului femeilor, iar vederea lor a provocat panică printre tinerii evrei care deschideau mormintele, îngreunând transferarea osemintelor în lăzile mici. Comunitatea a deschis special pentru ei un fel de infirmerie pentru a-i trata numai pe ei : „Nimeni nu poate să-și dea seama de zilele grele prin care au trecut muncitorii evrei lucrând până la prăbușire, în ploaie și frig, bătuți groaznic de zbirii lui Ifrim”. Comunitatea i-a tratat deoarece toți s-au îmbolnăvit – în special de pneumonie. „Le-am dat bani și îmbrăcăminte.”¹

Hahamu a încercat să ușureze situația muncitorilor evrei cu „metode locale” – și, într-adevăr, doi plutonieri au dat curs „avansului” și au primit 3.000 de lei la fiecare trei zile². Dar când au constatat că productivitatea muncii a scăzut, au intrat în panică, iar unul dintre ei l-a „denunțat” pe Hahamu, acuzându-l că a încercat să-l mituiască – acuzație adevărată în felul ei, făcută însă după primirea unei mari mite. Trei mii de lei au fost anexați reclamației și procesului-verbal al anchetei și predate apoi la rândul lor Cercului de recrutare, circumscripției de poliție, Chesturii și, în cele din urmă, Procuraturii. Un asemenea „dosar” costa Comunitatea mulți bani. După două luni de cercetări, interogări de martori și presiuni din partea lui Ifrim, dosarul a fost închis, fără a ajunge la proces. Cei trei mii de lei au rămas în dosar.

În 68 de zile, toate mormintele care aveau pietre funerare au fost evacuate din cimitir. Chestiunea pietrelor funerare a provocat aproape o criză printre rabinii Comunității. Ifrim a cerut, așa cum am menționat, 22 de milioane de lei pentru a renunța la ele. Președintele Comunității, Hahamu, era convins că trebuie să se renunțe la monumentele funerare, deoarece transportarea lor la cimitirul nou va costa foarte mulți bani, lezând acțiunile de asistență ale Comunității, și pentru că vor fi necesare în acest scop mii de căruțe, imposibil de găsit³. Rabinii Iașiului s-au împotrivit la renunțarea la pietrele funerare și, în semn de protest, au ținut doliu timp de patru zile. Comunitatea a cerut sfatul și arbitrajul rabinului din Cernăuți, Meshulem Rath, care trăia la București – iar el a emis o decizie, în conformitate cu *Halacha* (jurisprudența rabinică) : „Să abandonăm orice idee de a se aduce cantitățile de piatră din diferite cariere, în schimbul pietrelor funerare, plătind suma de 50 milioane lei, și astfel se sustrag de la ajutorarea efectivă a populației nevoiașe a Iașiului”⁴. Cu alte cuvinte, să ne îngrijim mai întâi de cei vii, și numai după aceea de morți.

Comunitatea i-a cerut lui Ifrim să-i permită să rețină cele mai importante pietre funerare din punctul de vedere al vechimii, importanței celor înhumați și valorii artistice a monumentelor. Câteva sute de pietre funerare au fost cumpărate cu mulți bani și au fost transferate în cimitirul nou. Iarăși au urcat încet, spre cimitirul nou, căruțe, ca și în urmă cu doi ani – de data aceasta însă cu oseminte –, după ce au fost îndreptate spre căi lăturalnice și nu prin centrul orașului, ca să nu atragă atenția populației românești.

La demolarea cimitirului s-au „remarcat” personalități românești, începând cu primarul orașului, mitropolitul Irineu, care refuzase să intervină, inspectorii de la Primărie,

1. *Ibidem*, pp. 72-73.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*, p. 18.

4. *Ibidem*, p. 71.

premilitari români, mulți localnici care au venit să-i încurajeze și o figură mai puțin cunoscută, Stamboliu, profesor de istorie la Liceul Național.

Deși distrugerea cimitirului s-a bazat, în aparență, pe necesitatea construirii de locuințe pentru locuitorii din Țicău și din alte cartiere care au avut de suferit de pe urma alunecărilor de teren, în cele din urmă, nici un român nu a vrut să-și refacă gospodăria pe parcela de pământ primită pe terenul cimitirului, de teama blestemului morților, ale căror oseminte au mai rămas încă împrăștiate pe teren mulți ani. Primăria a folosit pietrele funerare pentru pavare și zidirea unor pereți de susținere în cartiere mărginașe, unii locuitori folosindu-le chiar și pentru împrejmuirea cocinilor¹.

Acțiunile lui Ifrim la Iași nu au luat sfârșit o dată cu lichidarea cimitirului. El a cerut permisiunea de a demola casele unor evrei pe considerentul că respectivele imobile se subziseră în urma cutremurului din noiembrie 1940. A solicitat evacuarea unor evrei din oraș și deportarea lor la Ovidopol, Berdicev și Jitomir². Dar ultimele două localități nu se aflau în Transnistria, ci pe teritoriul ocupat de *Reichkommissariat*-ul german în Ucraina. După distrugerea cimitirului a început distrugerea sistematică de sinagogi, folosindu-se în acest scop prizonieri de război sovietici – dar nu vom dezbate aici această chestiune.

Remarcăm doar că în martie 1944, o dată cu apropierea frontului și concentrarea în regiune a unor forțe militare românești, primarul orașului a transformat sinagogile pe care nu apucase să le distrugă în grajduri pentru caii Armatei. El a continuat să facă propuneri pentru eliminarea evreilor din oraș, cu sprijinul tacit al lui Cuza, până când autoritățile românești au fugit din oraș, în aprilie-mai 1944.

Numărul victimelor

În cincizeci de ani nu a fost posibilă stabilirea cu precizie a numărului de victime în pogromul de la Iași, din cauza ascunderii surselor, a împiedicării publicării surselor cunoscute în România și din cauza unei campanii de înfricoșare și amenințări – mai întâi împotriva Comunității evreiești din Iași și apoi împotriva Federației Comunităților Evreiești din Republica Socialistă România. Printr-un comunicat special, regimul antonescian a stabilit că numărul evreilor uciși la Iași a fost de 500. Rapoartele Poliției și ale Siguranței au fost puse în concordanță cu acest număr, în cadrul unei operațiuni de falsificare de documente (vezi *infra*, pp. 411 *sqq.*). La 30 iunie 1941, printr-un document „pus la zi”, Comandamentul General al Poliției „a raportat” că numărul morților este de aproximativ 300, iar numărul de răniți – 50³. La 2 iulie 1941, prefectul județului Iași, Captaru, a „corectat” numărul

1. Fotografia unei cocini de porci împrejmuite cu pietre funerare evreiești, în *Pinkas Hakehilot: Rumania*, Yad Vashem, Ierusalim, 1969, p. 174.
2. Adresă secretă a primarului Ifrim către Ministrul de Interne, generalul Dumitru Popescu, 30 septembrie 1943 (copie aflată în posesia autorului); adresa primarului Ifrim către Radu Lecca, în aceeași chestiune, în Ancel, *Documents*, VII, nr. 355, p. 501. Cu privire la toate propunerile primarului Ifrim în chestiunea îndepărtării evreilor din oraș, distrugerea caselor lor, distrugerea sinagogilor ș.a., vezi Ancel, *Documents*, VII.
3. Raport informativ al Inspectoratului General al Poliției din București către ministrul de Interne, 30 iunie 1941, ora 10.25, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 470 (USHMM, microfilm 36).

victimelor : „La Iași au fost 234 de morți și aproximativ 154 de răniți. În trenul spre Podu Iloaiei au fost 1.198 de morți. În trenul spre Târgul Frumos au fost 654 de morți”. Deci potrivit lui Captaru, totalul morților era de 2.086¹ (în toate rapoartele false, autoritățile au folosit cuvântul „morți”, și nu „uciși”). Concomitent, Serviciul Special de Informații a apreciat, într-un album de fotografii făcute de fratele șefului SSI, Gheorghe Cristescu, și redactat de Florin Georgescu, că la Iași au fost executați 20.000 de evrei².

Pogromul de la Iași nu a fost amintit nici nominal în memoriul înaintat de guvernul României Conferinței de Pace de la Paris, în 1946. Numărul evreilor care au fost uciși sau au sucombat pe tot teritoriul României ciuntite, înainte de izbucnirea războiului, a fost fixat, de către guvernul de atunci al României, la 3.750 – „în urma unor acte de violență și maltratare, dintre care câteva sute masacrați de către legionari în cursul celor trei zile de rebeliune ale Gărzii de Fier, în ianuarie 1941”³. În acest număr erau incluse victimele de la Iași, evreii din județul Dorohoi care au fost deportați și au murit în Transnistria, victime ale pogromului de la București – toți ! De aceea, procesul criminalilor de război de la Iași nu s-a desfășurat pe parcursul Conferinței de Pace de la Paris și până la semnarea Tratatului de pace, care a recunoscut retrocedarea Transilvaniei de Nord României.

Tribunalul care i-a judecat pe criminalii de la Iași într-un proces fulger, în iunie 1948, nu a ignorat numărul de victime și a stabilit de câteva ori că la Iași au fost uciși aproximativ 10.000 de evrei⁴. Oare au existat și rapoarte adevărate cu privire la numărul victimelor ? Tribunalul a cunoscut existența unor astfel de documente când în sentințe s-a afirmat că „după rapoartele oficiale, în afară de victimele trenurilor [morții] în Iași au fost uciși cca 5.000 evrei”⁵. Un alt raport al Poliției din Iași a notat, imediat după pogrom, că la Iași au fost uciși cca 8.000 de evrei⁶. În Prefața pregătită de ministrul Justiției, Avram Bunaciu, la începutul anului 1948, care urma să fie publicată în *Cartea Neagră* (despre pogromul de la Iași) a lui Matatias Carp, se arată, printre altele :

Poporul Român nu cunoaște îndeajuns crimele și fărâdelegile fascismului Românesc.

Poporul Român nu urăște îndeajuns fascismul.

Măcelul de la Iași nu este destul de cunoscut de poporul român.

Prea puțini români știu că în zilele de 27-30 iunie Iașiul a fost martorul celui mai înfiorător măcel cunoscut în istoria poporului român. În aceste zile peste 8.000 de bărbați, femei și copii nevinovați au fost chinuți și apoi omorâți...

În acele zile, fasciștii români, elevii lui Cuza și a lui Codreanu, rușinea neamului românesc, au ridicat din casele lor populația evreiască, au chinuit-o, împușcat-o pe străzi și în curtea Chesturii, dar pe cei mai mulți i-a înghesuit și plumbuit în vagoane, și pe o căldură mare, i-a plimbat de la Iași la Târgul Frumos și Călărași... și nimeni nu s'a înduișat de strigătele

1. Comunicare telefonică a prefectului Captaru către ministrul de Interne, 2 iulie 1941, *ibidem*, nr. 491.

2. Act de acuzare în procesul criminalilor de la Iași, 28 mai 1948, în Ancel, *Documents*, VI, nr. 39, p. 318.

3. *Situation des Juifs en Roumanie (1940-1944)*, Bucarest, 1946, p. 20, copie în Ancel, *Documents*, VIII, nr. 424, p. 497.

4. Act de acuzare în procesul criminalilor de la Iași (vezi *supra*, nota 2), p. 374. Tribunalul de la București care l-a judecat în iunie 1949 pe Petre Martinescu, ucigaș și tâlhar de rând, a stabilit că la Iași au fost uciși cca 10.000 de evrei „în chinuri, bătaii și jaf”, și nu neapărat prin execuții și asfixiere. Vezi sentința nr. 1711 a Tribunalului penal din București, 22 iunie 1949, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 99, p. 356 (USHMM, microfilm 46).

5. Sentința nr. 2628 în procesul criminalilor de la Iași, 26 iunie 1948, *ibidem*, vol. 47, p. 476 (USHMM, microfilm 47).

6. Raportul nr. 154 al inspectorului adjunct de poliție al Siguranței din Iași către Inspectoratul General al Poliției din București, 8 iulie 1941, *ibidem*, vol. 66, pp. 4, 16.

desnădăjduite ale celor închiși în vagoane, cari nu cereau altceva decât apă, ci au lăsat să se înăbușe și astfel în loc de oameni au fost descărcate sute și mii de cadavre¹.

Această introducere a fost cenzurată și nu a fost publicată, după ce fusese deja culeasă la tipografie. Orice neclaritate cu privire la numărul de victime putea fi evitată dacă autoritățile românești s-ar fi adresat Comunității evreiești și ar fi cerut rezultatele recensământului special, efectuat în secret în iunie 1942, cu ocazia recensământului locuitorilor „având sânge evreiesc”. Rezultatele obținute au fost de o exactitate „de aproximativ 95 la sută”, după cum a dezvăluit, în mai 1945, Aristide Rauch, membru în comitetul Comunității². Numărul de victime, care a fost stabilit la recensământul Comunității conform unei liste nominale, a fost de 14.850³.

O altă modalitate de verificare a numărului de victime a constituit-o controlarea numelor morților căzuți „pentru sfințirea numelui Domnului” (expresie ebraică ce descrie uciderea unui evreu din cauza credinței sale) înscrisi pe tablele și atârinate în sinagogile din Iași – cei care se rugau în aceste sinagogi și copii lor. Serviciul Special de Informații, care a urmărit aceste liste, a raportat la 23 iulie 1943, cu prilejul comemorării victimelor pogromului în sinagogile din Iași, că „s’a constatat, după tablourile de la toate sinagogile, că numărul acestor morți a fost de 13.266 dintre care 40 de femei și 180 de copii”⁴.

Dar autoritățile n-au vrut să știe adevărul, ci au încercat să-l ajusteze, astfel încât în perioada 1950-1996 au încercat pe cât posibil să reducă numărul de victime. Culmea tăgăduirii a fost atinsă de președintele României, Nicolae Ceaușescu, când a stabilit că „imediat după declanșarea războiului antisovietic a fost organizat un adevărat pogrom împotriva forțelor antifasciste în cursul căruia la Iași au fost asasinate peste 2.000 de persoane”⁵ – în felul acesta, nu numai că a redus numărul de victime, dar le-a negat și naționalitatea evreiască.

Numărul victimelor, așa cum a fost stabilit la Comunitate, poate fi confirmat din surse românești. Prefectul Captaru i-a raportat ministrului de Interne, în aprilie 1941, că

1. Prefața ministrului Justiției, Avram Bunaciu, la cartea lui M. Carp despre Iași (*Cartea Neagră II*) a fost cenzurată și nepublicată – vezi Ancel, *Documents*, VIII, nr. 429, p. 519.
2. Declarația lui Aristide Rauch la Tribunalul Poporului, 14 mai 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30, p. 84 (USHMM, microfilm 48). Rauch a fost primul care, pe baza numărării, a stabilit că numărul de vagoane din „trenul morții” cu destinația Călărași, în care a fost închis și el, a fost între 50 și 60 și că doar în acest tren au pierit cca 5.000 de evrei (*ibidem*). De menționat că și în unul dintre documentele care nu au fost meticolos falsificate s-a arătat că evreii arestați au fost imbarcați în 50 de vagoane în gara Iași, pentru a fi trimiși în direcția Roman, prin Pașcani. Raport de informație al Direcției Generale a Poliției din 29 iunie 1941, ora 23.20, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 85, p. 201 (USHMM, microfilm 36). În alte documente, numărul vagoanelor a fost „micșorat” la 36, 34 și chiar 33.
3. Al doilea raport Braunstein, p. 49. Acest număr era cunoscut câtorva dintre membrii comitetului Comunității de după război. Vezi declarația lui Jean Sigler la Tribunalul Poporului, în care a comunicat că cca 14.000 de evrei au căzut victime în timpul pogromului, 18 aprilie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29, p. 21 (USHMM, microfilm 48).
4. Raport al Centrului Informativ Iași al Serviciului Special de Informații despre numărul evreilor morți în timpul pogromului, 23 iulie 1943, Consiliul Securității Statului, Fond Documentar, Dosar 3041, p. 327 (copie: USHMM/RG – 25004M, microfilm 115). Vezi și Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești, Memorii 1916-1944*, Editura Roza Vânturilor, București, 1997, pp. 118-119.
5. N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. II, Editura Politică, București, 1975, p. 570.

la Iași trăiesc 51.200 de evrei dintr-o populație de 105.000¹. La 29 iunie (înainte de începerea masacrului), același prefect a raportat că la Iași au rămas 45.000 de evrei, după ce Mihai Antonescu ordonase evacuarea populației evreiești din Iași, „cu bărbați, femei și copii”². Este de presupus că prefectul luase în considerație numărul evreilor uciși în acea zi pe străzile Iașiului și în curtea Chesturii când a redus numărul evreilor, având în vedere că raporta în noaptea pogromului. La recensământul „locuitorilor având sânge evreiesc”, care a fost efectuat la 1 iulie 1942, la Iași au fost găsiți 32.369 de evrei³. Dacă luăm în considerație mortalitatea naturală din a doua jumătate a anului 1941, scăderea drastică a natalității în această perioadă, schimbările de domiciliu, fuga de evrei din alte zone la Iași ș.a., în acest caz numărul de victime stabilit de Comunitate este veridic, deși nu i-a inclus pe evreii despre a căror existență Comunitatea nu a știut.

În noiembrie 1941, când i-a raportat lui Antonescu despre folosirea evreilor în diferite locuri de muncă obligatorie – detașamente de muncă, munca în atelierele de meșteșugărie ale Armatei sau în întreprinderile care lucrau pentru Armată și activitatea unor specialiști și intelectuali care se bucurau de un statut mai bun –, Marele Stat-Major a considerat că situația a 15.399 de evrei este „neclară”, deoarece și-au schimbat domiciliul, au dispărut sau se ascund și nu se prezintă la cercuri de recrutare⁴. Aproape 14.000 de astfel de evrei „au dispărut” la Iași. Așa cum am menționat, Cercul de recrutare din Iași a raportat, în august 1942, că nu reușește să depisteze 13.868 de evrei obligați să execute munca obligatorie, dintre care 7.000 nu au acte de deces, întrucât autoritățile nu le emit⁵.

În pogromul de la Iași au fost uciși cca 15.000 de evrei, dintre care 8.000 în oraș, iar aproximativ 7.000 în cele două „trenuri ale morții”. În chestiunea reducerii numărului celor uciși, regimul antonescian a acționat ca și în alte probleme legate de pogrom: falsificarea de documente, acuzarea altora pentru crimă – în special a germanilor, dar și a legionarilor – și ascunderea contribuției sale în conceperea ideii pogromului și planificarea lui. La fel a condus și o îndelungată operațiune de reducere la minimum a numărului celor uciși – iar urmașii lui au continuat vreme de cincizeci de ani această operațiune.

1. Vezi *supra*, p. 367, nota 1 și p. 366, nota 3. Și intelectualii evrei din Iași care au adunat mărturii și au întocmit un „rezumat al masacrului din 29 iunie 1941” au notat în introducere că la Iași, în 1937, au trăit peste 110.000 de locuitori, dintre care peste 50.000 erau evrei. Vezi „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 41, p. 330 (USHMM, microfilm 43).
2. Raport telefonic al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, ora 23.00, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 478 (USHMM, microfilm 36).
3. Centrala Evreilor din România, *Breviarul Statistic al populației evreiești din România*, București, 1943, p. 29 (copie: Ancel, *Documents*, I, p. 307).
4. Șeful Secției I a Marelui Stat-Major, colonelul Ion Georgescu, către cabinetul militar al Conducătorului din Președinția Consiliului de Miniștri, raport cu privire la organizarea și conducerea muncii obligatorii a evreilor cu vârste între 18 și 50 de ani, 8 noiembrie 1941, Arhiva Statului, Președinția Consiliului de Miniștri, colecția Cabinetului, Dosar 86/1941, p. 251.
5. Vezi *supra*, p. 383, nota 2.

Câteva observații cu privire la frunțașii Comunității

M. Braunstein, unul dintre membrii Comunității, care a lucrat ca medic la azil, i-a scris lui Filderman, la începutul anului 1945, că „pogromul din 29 iunie putea fi evitat”. După afirmațiile sale, președintele Comunității, Iacob, a plătit sute de mii de lei pe lună șefilor Poliției locale, iar aceștia ar fi trebuit să avertizeze din timp despre pogrom și data declanșării lui, dar n-au făcut-o :

În consecință, n’a luat [Iacob] nici o măsură pentru prevenirea măcelului, deși Dsa a avut gardă [polițiști] acasă, povestind apoi cu lux de amănunte, însă departe de realitate, despre niște peripeții pe care le-ar fi trecut și care sunt de domeniul fanteziei¹.

Mai întâi trebuie accentuat faptul că președintele Comunității sau oricare alt om din Iași nu ar fi putut împiedica pogromul, deoarece ordinul executării lui a venit de la București – de la Ion Antonescu însuși. Acest pogrom a fost pregătit de Marele Stat-Major al Armatei și, așa cum a afirmat Ion Antonescu cu un alt prilej în fața miniștrilor, el și Marele Stat-Major nu pot fi despărțiți: „Când se spune Marele Cartier General, se spune conducătorul statului”². În al doilea rând, chiar dacă președintele Comunității ar fi știut cu exactitate data pogromului, nu este sigur că ar fi înțeles importanța informației, deoarece era imposibil, din punct de vedere psihologic, să accepți posibilitatea ca autoritățile să fi hotărât masacrarea a mii de oameni. În România, nu avusese loc niciodată un pogrom de asemenea proporții, cel mai grav exemplu de acest fel constituindu-l până atunci pogromul de la București, în care au fost uciși cca 125 de evrei.

În al treilea rând, chiar dacă ar fi știut și i-ar fi avertizat pe evrei – ce puteau să facă evreii din Iași? Ei, și în special săracii din cartierele din sud, erau complet expuși în fața maselor incitate și în fața a mii de soldați, polițiști, jandarmi și vecini care au pătruns în casele lor, i-au scos cu forța sau i-au ucis pe loc. Unde puteau să fugă? Nimeni nu pregătise dinainte o ascunzătoare, nu aveau buncăre, nu aveau tranșee de salvare, nu aveau adăposturi săpate în timpul nopților, după exemplul ascunzătorilor pregătite de evrei în ghetourile din Polonia. Și nu trebuie uitat un lucru – mulți români i-au avertizat de cele ce urmau să se petreacă, așa cum s-a dovedit în acest studiu, dar numai puțini le-au dat crezare. Majoritatea membrilor comitetului Comunității au fost la fel de surprinși de pogrom ca și toți evreii din oraș. Câțiva dintre ei au fost prinși în clădirea Comunității, mulți au fost uciși sau urcați în „trenurile morții”. Leon Haimovici, membru în comitetul Comunității, a participat la întâlnirea cu chestorul Poliției, Chirilovici, la care acesta i-a învinuit pe evrei de colaborare cu aviatorii sovietici. Abia când a văzut convoiul de evrei care era dus la Chestură, fiind și el printre ei, și a constatat că s-a dat mână liberă pentru a bate, tortura și omori evrei, abia atunci a înțeles că este martorul unei tragedii colective :

1. Al doilea raport Braunstein, p. 48.

2. Stenograma ședinței de guvern din 9 septembrie 1941, în Lya Benjamin, Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II : *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 305.

Atunci mi-am dat seama că nu mai e vorba numai de nenorocirea câtorva, ci de nenorocirea întregii populații evreiești... era pogrom organizat¹.

Putem deci conchide că, din momentul în care Ion și Mihai Antonescu au hotărât masacrarea evreilor din Iași, pogromul nu putea fi evitat.

A doua acuzație a lui Braunstein – că Iacob (probabil și Hahamu) a beneficiat de protecția autorităților și că după pogrom a dat explicații false cu privire la cele întâmplate lui în ziua pogromului și despre faptele sale atunci – este mai întemeiată și, probabil, adevărată. Examinarea meticuloasă a celor două depoziții ale lui Iacob în România și cea dată la Yad Vashem demonstrează cu claritate că în privința faptelor sale din ziua pogromului, spusele lui sunt inacceptabile și că atât el, cât și familia sa nu au avut de suferit. Nici unul dintre membrii familiei sale nu a fost arestat, nu a fost torturat și nu a fost ucis. În nici una dintre mărturii nu a amintit faptul că a avut parte de o pază personală².

În depoziția la Procuratura din România, Iacob a pretins că în dimineața pogromului, o gardă nemțească „l-a invitat” la Comandatura Armatei germane din strada Ștefan cel Mare, după ce s-au asigurat că este președintele Comunității, și „le-am dat cuvântul că peste o oră voi veni singur la comandatură” – lucru imposibil la Iași în ziua pogromului. După aceea, a susținut Iacob, a mers (așa, de bună voie) la Chestură, unde i-a găsit pe Chirilovici și pe Leahu, și „am cerut lămuriri asupra motivelor pentru care sunt evreii scoși din case și aduși la Chestură”. El a mai pretins că i-a cerut lui Chirilovici să-i elibereze pe evreii care fuseseră arestați, și i s-a spus că se va face o triere a lor :

Fiind convins că nu există nici un [evreu] vinovat *am cerut să se urgenteze trierea* ca oamenii să fie eliberați. Făcându-se trierea, *au fost toți eliberați* dându-se fiecăruia în parte câte un bilet cu stampilă pe care era scris „liber”. Eu m’am prezentat la Comandatura germană, unde *am găsit în conferință întregul Gestapo*. La Comandatură am fost întrebat de ce am fost eliberat împreună cu ceilalți evrei.

El ar fi părăsit, după spusele sale, când a voit, fără nici o problemă, Comandatura germană ; și când a aflat că iar sunt arestați evrei, și bătuți îngrozitor,

am alergat însoțit de avocatul Iosif Hornstein, vecinul meu la Comunitate și am încercat să iau contact cu autoritățile pentru a întreba asupra motivului care a determinat această nouă strângere a evreilor, după ce au fost eliberați dimineața. Toate [clădirile] autorităților însă erau ocupate de nemți. M-am întors la Comandatura [germană !] ca să mai încerc o ultimă salvare pentru evreii amenințați. Am primit același răspuns, că toți evreii trebuie să moară.

De acolo, chipurile, s-ar fi dus acasă. Cu toate că a fost la Chestură în timpul dimineții, nu a văzut ce se petrece acolo : „*Am auzit că înăuntrul Chesturii evreii au fost bătuți cu ciomege, schingiuiți și împușcați*”³ – și așa mai departe.

1. Declarația lui Leon Haimovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la Iași, fără dată (1945), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 37, p. 66 (USHMM, microfilm 43).
2. În depoziția sa, secretara Comunității a spus : „După trei zile [de la pogrom] a sosit la Comunitate Iacob, însoțit de un agent care primise însărcinarea să-i servească de pază” – Depoziția Clarei Scheinfeld, p. 569.
3. Vezi *supra*, p. 369, nota 1 (sublinierile îmi aparțin). Iacob a afirmat în prima sa depoziție că până la pogrom nu au fost închiși evrei în lagăre – și tot așa a afirmat și Hahamu. O asemenea frază a fost folosită și de Chirilovici în depoziția de la aceeași dată (martie 1945) – fapt care nu poate fi întâmplător și dovedește coordonarea versiunilor celor trei, cel puțin parțial (Iacob și Hahamu îi datorau lui Chirilovici viața lor și a familiilor lor).

În această depoziție, și în toate celelalte pe care le-a dat după aceea, iese în evidență faptul că el nu a fost în locurile menționate și că situațiile pe care le-a descris erau imposibile. Nici o gardă germană nu „l-ar fi invitat” la Comandatură, ci l-ar fi adus acolo în lovituri și împunsături de baionetă. Și în afară de asta, nici un evreu nu a fost dus în ziua pogromului, și nici după aceea, la Comandatura germană. Nici un evreu nu putea să spună unei patrule de soldați germani că acum este ocupat și că va veni mai târziu, „pe cuvântul lui de onoare”. Dacă ar fi fost la Chestură în ziua pogromului, ar fi văzut mormanele de cadavre chiar la intrare – nu ar fi fost nevoie „să audă” despre asta după aceea. Orarul evenimentelor pe care le-a descris nu corespunde cu ceea ce s-a petrecut într-adevăr în acel loc. Chestiunea trierii le-a fost comunicată evreilor închisi în curte de către generalul Stăvrescu, care s-a aflat la fața locului împreună cu toți șefii autorităților românești – iar Iacob nici măcar nu a auzit de asta. Chirilovici, care a depus mărturie la aceeași dată, nu a amintit de „vizita” la Chestură a președintelui Comunității în ziua pogromului și nu i-a atribuit nici o intervenție în problema trierii evreilor¹ (și în general, dacă ar fi fost amestecat în decizia trierii și a înmânării билетelor „liber”, ar fi fost amestecat și în marea înșelătorie care a provocat ieșirea evreilor din ascunzători și prezentarea de bună voie la Chestură; la aceasta Iacob nu s-a gândit). El nu a „cerut să grăbească” trierea și, în general, nu ar fi putut să se plimbe așa, pur și simplu, pe străzile Iașiului fără să fie ucis sau fără să fie aruncat în băți în unul dintre convoaie. Mii de evrei, inclusiv femei și copii, au rămas în curtea Chesturii și după triere – nu „toți” au fost eliberați, după cum a afirmat în depoziția sa. Au fost eliberați circa două sute de bărbați și un număr necunoscut de femei și copii. Și, în sfârșit, el nu ar fi putut să alerge la Comunitate pentru a încerca să telefoneze autorităților, deoarece clădirea Comunității fusese devastată la primele ore ale dimineții – iar cine s-a aflat acolo a fost arestat, nu mai erau telefoane, și nici un evreu n-a mai îndrăznit în ziua aceea să se apropie de clădire, așa cum am văzut mai înainte. Iată de ce singura concluzie este că depozițiile sale nu sunt demne de încredere, că Iacob s-a bucurat de protecție și a rămas probabil ascuns și ocrotit – el și familia sa – în ziua pogromului, în casa lui sau în alt loc.

În mărturia dată în 1959 la Yad Vashem, Iacob s-a corectat – de această dată nu a afirmat că și-ar fi dat cuvântul de onoare ofițerului german care a venit să-l „invite” la Comandatură, ci că a mers cu ofițerul german, iar pe drum a cerut permisiunea să intre la Chestură; și iar a declarat că a obținut de la Chirilovici promisiunea unei trieri, că ar fi asistat la trierea aceea ca „garant” și că ar fi spus că „atât eu cât și ceilalți membri ai [conducerii] Comunității răspundem cu capetele noastre de faptele coreligionarilor noștri”. La ora 9.50 dimineața, a adăugat Iacob, „mi-a spus Leahu că s’a făcut trierea și evreii au fost eliberați. Eu satisfăcut am plecat acasă”² – uitând că ar fi venit acolo, chipurile, sub pază germană. Această scenă nu s-a petrecut la Chestură în ziua pogromului. De data aceasta Iacob a uitat că a fost „invitat” la Comandatura germană, și nu a mai susținut că a făcut o „vizită” acolo. Și, în sfârșit, Iacob și adjunctul său, Hahamu, au refuzat să-și semneze propriile mărturii, după cum a notat la sfârșit persoana

1. Depoziția lui Constantin Chirilovici la Tribunalul special pentru judecarea criminalilor de război de la București, 5 martie 1945, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 37, pp. 33-34. Chirilovici și-a atribuit decizia de a efectua o triere și билетul „liber” dat evreilor „care nu sunt suspecți”. Trierea, a adăugat el, a continuat până la ora 3 după-amiază (*ibidem*).
2. Mărturia lui Iosef Iacob la Yad Vashem (vezi *supra*, p. 372, nota 1), p. 7.

care i-a intervievat: „martorul nu vrea să semneze”. A avut deci dreptate Braunstein când a afirmat că explicațiile lui Iacob cu privire la activitatea și soarta lui în ziua pogromului țin de domeniul imaginației.

Mărturia lui Hahamu este mai aproape de adevăr, dar nu mai puțin obscură în ceea ce privește descrierea sortii lui personale. Hahamu a dat două depoziții în fața acuzării din România și a adus cu el în Israel un lung și detaliat memoriu despre activitatea lui și a Comunității în zilele pogromului și în perioada următoare. El a văzut într-adevăr că soldații au tras în clădirea Comunității, că imobilul a fost cucerit de soldați români și germani și că aceștia „au scos din curtea Comunității pe toți cei ce erau acolo”. El nu a mai îndrăznit să se apropie de clădire. După aceea soarta lui a fost complet diferită de soarta celorlalți evrei din Iași. După spusele sale, a fost arestat de un soldat și dus la Comenduirea Pieții (?), deoarece avea în buzunar un binoclu (al vecinului său evreu) pe care intenționase să-l predea la Chestură (?). A fost bătut, iar la ora 3 după-amiază a fost trimis, sub o escortă puternică, la Pretura militară, „în loc să fiu trimis la Chestură ca ceilalți”. Acolo a fost primit frumos și reținut în dormitorul unor soldați din Regimentul 13 Infanterie, „unde am găsit mai mulți deținuți creștini și evrei”. A doua zi, la ora 5 după-amiază, a fost trimis acasă de către căpitanul Darie, „însoțit de o santinelă”, și s-a ascuns două zile în casă, de frică¹.

Ceea ce iese în evidență este soarta sa diferită în comparație cu a celorlalți evrei din Iași. Arestat fiind, a fost dus la Comenduirea Pieții – fapt ieșit din comun, deoarece acolo erau duși numai soldați dezertori. Singurii care au fost duși, probabil, la Comenduirea Pieții au fost medicii militari evrei care fuseseră arestați în uniforme pe străzile orașului. De acolo a fost transferat la Pretura militară, în afara zonei în care au fost torturați și uciși evreii – de asemenea, o măsură neobișnuită și de neînțeles, fără nici o altă explicație, dacă într-adevăr s-a petrecut, decât pentru a-i apăra viața. Nici el nu a menționat că locuința i-ar fi fost spartă, fiii și rudele sale n-au fost ucise. În plus, și el, ca și Iacob, a refuzat să semneze mărturia depusă la Yad Vashem². Se pare că amândoi s-au temut de consecințele juridice care ar fi decurs de pe urma semnării depozițiilor.

Nu putem decât să conchidem că cei doi conducători ai evreilor din Iași s-au bucurat de protecție, ei și familiile lor, și n-au avut nimic de suferit. Dar este clar, de asemenea, că nu au putut împiedica pogromul și nu i-au putut salva pe majoritatea evreilor din Comunitatea lor de soarta pe care le-a destinat-o Antonescu.

Trebuie notat că cele două milioane de lei pe care Iacob le-a „investit” în Chirilovici n-au fost în zadar. Circa 400 de evrei – poate mai mulți – au fost adunați la orele după-amiezei zilei de 29 iunie, lângă râul Bahlui, în cartierul Socola, de către grupuri mixte de pogromiști români și soldați, care au pătruns în case, au jefuit și au ucis pe loc tineri evrei. Înainte de a fi executați acești evrei, a trecut pe acolo, călare, Chirilovici :

1. Vezi *supra*, p. 369, nota 5 (pp. 50-50b); depoziția lui Hahamu la Curtea Marțială (vezi *supra*, p. 369, nota 3), p. 208b.

2. Într-o întâlnire neprevăzută cu Hahamu în vara anului 1989, la Tel Aviv, el a refuzat să vorbească mai mult despre pogrom, să depună din nou mărturie sau să răspundă la anumite întrebări pe care i le-am pus. „Tot ce am avut de spus v-am spus [la Yad Vashem]” – acesta a fost răspunsul. Nu a recunoscut că Comunitatea i-a plătit două milioane de lei lui Chirilovici. Cu toată vârsta înaintată (pe atunci avea 86 de ani), răspunsurile lui au fost clare și rapide, iar refuzul de a da un interviu a fost categoric.

Fusesem duși acolo pentru a fi împușcați. Norocul nostru a fost venirea dlui colonel Chirilovici care ne-a dat drumul și așa am scăpat toți. Mi-aduc aminte că dl colonel [i-a întrebat] pe cei ce ne păzeau de ce ne țin acolo și i s'a răspuns că noi am fi tras în armata română¹.

Așadar cele două milioane de lei n-au fost risipite în zadar. Dacă numai 400 de evrei au fost salvați, înseamnă că viața fiecăruia a costat Comunitatea 50.000 de lei, preț de ocazie. Chirilovici a fost un „hoț cinstit”: a primit banii fără să poată acorda o compensație – adică să-i apere pe evrei; dar a simțit că datorează ceva Comunității, iar când a avut ocazia – într-un loc depărtat de Chestură și de ochii trimișilor care au condus în mod efectiv pogromul – a salvat câteva sute de evrei de la moarte sigură.

-
1. Depoziția sub jurământ a lui Maier Rosenblum la ședința Tribunalului din București, 9 ianuarie 1948, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 1, partea I, p. 208. Cel puțin alți cinci evrei au declarat că Chirilovici le-a salvat viața când a împiedicat soldați și civili să masacreze sutele de evrei pe care îi adunaseră pe malurile Bahluiului. În 1946, președintele Comunității din Iași i-a dat lui Chirilovici o dovadă, din partea Comunității, că în timp ce a fost chestorul Poliției „a avut o purtare cât se poate de civilizată față de populația evreiască... a salvat parte din populația evreiască... intervenind să se dea drumul la multe convoaie”. Vezi dovada Comunității, 25 februarie 1946, *ibidem*, vol. 37, p. 72 (USHMM, microfilm 43).

Capitolul 13

Pogromul de la Iași – punctul de vedere românesc

Reflectarea pogromului în ședințele de guvern

Dacă ar fi să dăm crezare stenogramelor ședințelor de guvern, pogromul de la Iași nu a fost dezbătut în cadrul lor și nici măcar nu a fost pomenit. Este însă de presupus că așa cum au fost falsificate majoritatea documentelor legate de planificarea pogromului, de executarea lui și de raportarea sa, la fel au fost „tratate” stenogramele privind pogromul de la Iași. Chestiunea nu apare în stenograme deoarece credem că fragmentele referitoare la acest subiect au fost eliminate aproximativ în același timp când au fost falsificate documentele despre pogrom. Dar în timp ce falsificarea documentelor poate fi dovedită, dezvăluirea falsificării stenogramelor este aproape imposibilă, deoarece, prin natura lucrurilor, ele au fost dactilografiate într-un număr mic de copii, asupra cărora Mihai Antonescu avea un control aproape total. De aceea o schimbare în conținut, adăugirea unui text sau eliminarea altuia – care să corespundă imaginii pe care Mihai Antonescu dorea să și-o atribuie după Stalingrad – era o treabă ușoară, care nu a lăsat urme. Aceste „îmbunătățiri” se referă în primul rând la crime împotriva poporului evreu, precum și la relațiile cu Germania nazistă. Numai o comparație între fapte, proclamații și izbucniri de furie ale lui Ion Antonescu rămase în scris și ceea ce s-a notat în protocoale despre același subiect sau cu ceea ce și-a atribuit Mihai Antonescu în aceeași chestiune (în protocoalele modificate) – doar ele pot dovedi, pe calea logicii, că ceea ce a fost consemnat în protocoale nu s-a spus cu adevărat, ori conținutul lor a fost schimbat pentru a-i crea lui Mihai Antonescu o imagine de om civilizat, umanist, altruist, care poartă de grijă poporului său, îngrijorat de cererile Germaniei și încercând să le zădărnicească.

În ceea ce privește pogromul de la Iași, cum este posibil ca un asemenea masacru, care s-a desfășurat în al doilea oraș ca mărime din țară, care a necesitat o coordonare între diverse ministere și între ele și Armată și Jandarmerie, parcursul a două trenuri cu deținuți și debarcarea a mii de cadavre de-a lungul României – cum se poate ca toate acestea să nu-și fi găsit expresia în ședințele de guvern? Doar dacă s-a hotărât, către sfârșitul anului 1943 sau la începutul anului 1944, că cea mai mare crimă a regimului antonescian pe teritoriul Regatului nu a existat, iar dacă a existat, în acest caz vina o poartă germanii, legionarii și pleava societății...

Ședința de guvern din 8 iulie 1941 a fost ședința în care Mihai Antonescu (Ion Antonescu se afla atunci pe front) a dat mână liberă miniștrilor, Armatei, Jandarmeriei și populației să elimine „elementul evreiesc” din Basarabia și din Bucovina. El a subliniat că se poate folosi mitraliera, că interzice manifestări de slăbiciune, căci s-a terminat cu epoca umanismului, și că nu-i pasă dacă, din cauza acestor fapte, românii vor fi considerați în viitor barbari. În aceeași ședință, Mihai Antonescu a anunțat că toți evreii din sate „părăsesc locul și părăsesc avuturile lor imediat”. Ministrul de Interne, Dumitru Popescu, a atras atenția miniștrilor că în Bucovina, „câțiva evrei comuniști au tras în armata noastră din spate”. Evrei din Bucovina de Nord și din Cernăuți „au tras” în armata română așa cum „au tras” evrei din Iași în soldații români. Și întrucât această stenogramă a rămas în întregime (și datorită faptului că discursul lui Mihai Antonescu a fost publicat într-o broșură confidențială de către Ministerul de Interne), a inclus și dialogul următor, despre modul cum trebuie tratați evreii care lovesc în Armată:

Ministrul agriculturii și al domeniilor, I. Sichitiu : Nu există decât un singur remediu ca să scăpăm de ploșnițele acestea, foc până la pământ.

Generalul D. Popescu, ministrul Afacerilor Interne : Remediu acesta s'a și aplicat¹.

Acesta a fost exact „remediul” aplicat „rebeliunii” evreilor din Iași împotriva Armatei române.

Ședința de guvern din 13 noiembrie 1941 a fost consacrată în întregime problemei formale cu privire la proprietatea bunurilor rămase în urma deportării evreilor din Basarabia și Bucovina în Transnistria. Probleme „juridice” de acest fel s-au ivit din cauza contradicției dintre hotărârile regimului antonescian de a fi moștenitorul legal al evreilor pe care hotărâse să-i ucidă sau să-i deporteze și aspirația de a formula această hotărâre în termeni juridici „civilizați”, ca și cum România ar fi fost un stat al legii, un stat întemeiat pe dreptate și corectitudine. În cele din urmă, au fost găsite soluțiile, care au transformat *din punct de vedere juridic* avutul evreiesc părăsit în avut românesc *legal*, rămânând doar problema împărțirii lui.

Ministrul Lucrărilor Publice și Telecomunicației, inginerul Constantin Bușilă, care s-a definit în aceeași ședință ca ministrul „cel mai antisemit” dintre toți miniștrii, a amintit în treacăt Iașiul în legătură cu instalarea definitivă a institutului tehnic care urma să treacă de la Iași la Cernăuți :

Ministrul Lucrărilor Publice, C. Bușilă : În situația actuală a Iașilor, când jidanii au plecat de acolo, Iașiul ar trebui să fie iarăși un oraș cultural și Politehnica să fie acolo...

Ion Antonescu : Iașiul este foarte aglomerat.

C. Bușilă : Au plecat jidanii.

Ion Antonescu : Deocamdată n'au plecat jidanii de la Iași. Am destule greutateți cu cei pe care i-am dus la Bug. Numai eu știu câți au murit pe drum².

1. Stenograma ședinței de guvern din 8 iulie (fragmente), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 11, pp. 38-39. Istoricul Lya Benjamin, de la Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, al Federației Comunităților Evreiești, a publicat în 1996 o culegere de documente cuprinzând fragmente alese din stenogramele Consiliului de Miniștri din anii 1940-1944, un instrument important în studierea istoriei Holocaustului (amănunte în capitolul anterior, p. 394, nota 2; în continuare : Benjamin, *Stenogramă*). În ceea ce mă privește, această sursă a ajuns cu întârziere, deoarece, de-a lungul anilor, am adunat cu mari eforturi stenograme ale ședințelor de guvern.
2. Stenograma ședinței de guvern din 13 noiembrie 1941, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 77 (numărul paginilor este indescifrabil).

Antonescu a amintit despre evreii din Iași în contextul deportării și exterminării, și și-a exprimat în mod clar regretul că nu a reușit să-i evacueze pe toți de acolo și să-i trimită la Bug din cauza unor probleme de supraveghere și a mortalității mari printre deportați – date păstrate în secret („numai eu știu câți au murit pe drum”). Deocamdată așa a rezultat din afirmațiile sale – problema evreilor din Iași nu a fost soluționată.

La 5 august 1941, guvernul a dezbătut chestiunea organizării muncii obligatorii în detașamente, iar printre altele a fost amintită confuzia existentă în ceea ce privește obligarea evreilor de a purta un semn distinctiv. Mihai Antonescu a ordonat aplicarea fără întârziere a semnelui distinctiv în toată România, amintind pericolul care ar pândește chipurile, Armata română la Iași din cauza prezenței evreilor :

Dl general Tătăranu [adjunctul șefului Marelui Cartier General – *n.m.*] mi-a atras atenția totodată că, evreii circulând liberi în Iași și acolo unde armata noastră are încă o activitate care interesează operațiunile [pe front] este necesar ca semnul distinctiv să fie încă purtat de evrei. Atunci am chemat pe dl ministru de Interne și m-am pus de acord cu dânsul ca acest semn distinctiv să fie purtat. În privința formei lui, dvs. veți hotărî cum credeți de cuviință¹.

La două luni după pogrom, evreii din Iași erau considerați în continuare periculoși pentru Armata română, iar necesitatea introducerii semnelui distinctiv pe tot teritoriul României s-a bazat pe această teamă față de ei, care a fost adusă la cunoștința miniștrilor de către adjunctul șefului Marelui Cartier General – cel care a condus, în cadrul Marelui Cartier General, pogromul și evacuarea cu „trenurile morții”.

O confirmare întâmplătoare că pogromul de la Iași a fost rezultatul inițiativei Marelui Stat-Major al Armatei Române, și nu a celei germane, a făcut-o, cum am menționat, Mihai Antonescu în ședința consiliului economic al guvernului, care a dezbătut din nou problema exploatării forței de muncă evreiești și organizarea judicioasă a detașamentelor de muncă – după ce miniștrii au ajuns la concluzia că aranjamentele anterioare de mobilizare a evreilor fără discernământ și folosirea lor fără nici un scop a prejudiciat economia națională. Mihai Antonescu le-a cerut miniștrilor să-i exploateze în mod inteligent pe evrei, și să nu-i trimită pe toți la munci grele și necalificate, provocând în felul acesta paralizarea altor ramuri economice :

Au fost firește în Moldova, la Marele Cartier General, unele momente de reacție psihologică, pe care le înțeleg și le respect, atunci când s’au comis acte împotriva armatei de către evrei și când răspunsul a fost, fără îndoială, o acțiune severă împotriva lor. Dar acestea au trecut : nu mai este vorba de răspuns cu reacțiuni, ci de organizări de muncă².

Din spusele lui Mihai Antonescu reiese clar că inițiativa pogromului de la Iași a aparținut Marelui Cartier General, și nu germanilor sau autorităților românești locale, de la Iași. „Răspunsul sever” a fost pogromul. „Actele” comise de evrei împotriva Armatei române au fost fabricate de Secția a II-a a Serviciului Special de Informații.

1. Benjamin, *Stenograme*, nr. 102, p. 277.

2. Stenograma ședinței consiliului economic al guvernului, 12 septembrie 1941, Benjamin, *Stenograme*, p. 315.

Relatările în presă

Comunicatul guvernului din 2 iulie 1941, care anunța că 500 de iudeo-comuniști „care au tras” în armată au fost executați la Iași, nu a inclus nici un element dramatic care ar fi putut să cutremure poporul român și să-i vestească sfârșitul epocii legalității și a ordinii și a respectării vieții omului. Aceste elemente dispăruseră de fapt încă din perioada regimului legionar. Săptămâna care a precedat comunicatul despre Iași și săptămânile care l-au urmat s-au remarcat printr-o instigare directă la uciderea evreilor, la încheierea socotelilor cu ei, alungarea lor din sate, târguri și chiar din zone întregi prin mobilizarea creștinismului pentru justificarea unor acțiuni barbare, prin învinuirea evreilor de toate necazurile și nenorocirile care s-au abătut asupra poporului român de la ultimatumul sovietic din 1940 și chiar dinainte. Războiul a fost prezentat ca o luptă împotriva iudaismului, evreii – ca un pericol permanent pentru armatele României și Germaniei, conflagrația – ca o mare ocazie de răzbunare pe evrei, și Dumnezeu – ca sprijinitor al răzbnării. De aceea soluția pentru problemele României – curățarea țării de evrei – era de la sine înțeleasă. Curățarea Basarabiei de evrei a fost prezentată ca o măsură premergătoare curățării Moldovei de evrei, iar pogromul de la Iași – ca o verigă în lanțul de pedepse care începuse chiar atunci. Cu toate că pogromul de la Iași s-a desfășurat în inima României, cenzura nu a permis difuzarea de informații despre el și publicarea de reportaje și fotografii. Dar și puținul care s-a publicat în comunicat se încadrează în tabloul general expus cu privire la începutul curățării de evrei – curățare fizică și spirituală. Regimul antonescian a vrut, pe de o parte, să scoată în evidență „succesele sale” în domeniul evreiesc, iar pe de altă parte, să împiedice prezentarea acestor acțiuni drept fapte barbare de către propaganda maghiară și în opinia publică din țările neutre, chiar în Statele Unite și Marea Britanie – state care întrețineau încă relații diplomatice cu guvernul de la București. Cenzura civilă de care răspundea Mihai Antonescu, în calitatea sa de ministru al Propagandei Naționale, era „sfâșiată” între cele două tendințe contradictorii – trâmbițarea cu glas tare a începutului aplicării „curățirii terenului” și inițierea unor pogromuri împotriva evreilor, pe de o parte, și dorința ca România să fie considerată încă un stat „civilizat”, un stat al legalității, pe de altă parte. Ceea ce a rezultat din cele două tendințe contrare a fost un amestec de știri, declarații oficiale și semioficiale, de comentarii din care reieșea, fără nici o îndoială, că a început campania împotriva poporului evreu.

Trebuie să amintim că locul Iașiului în această campanie a fost mic, masacrul cel mare petrecându-se în acele zile în Basarabia și Bucovina de Nord. Și, după cum am menționat anterior, pogromul de la Iași a constituit un program adiacent al campaniei de exterminare desfășurate în cele două provincii, și nu invers.

În mod simbolic, capitolul despre pogrom a fost inaugurat în presa românească cu o știre din 25 iunie 1941, despre încheierea anchetei privind pogromul de la București. În rebeliunea legionară au fost uciși 187 de evrei, se consemna în știre (și nu 125, cum a stabilit și Federația Comunităților Evreiești)¹. Cine erau cei 62 de evrei reidentificați? Față de zecile de mii de evrei care urmau să fie șterși de pe fața pământului în decurs de

---

1. *Unirea*, 25.06.1941.

o lună, această chestiune era marginală. Același ziar anunța, în același număr, că începuse „lupta sacră pentru distrugerea bolșevismului iudeo-comunist” – războiul împotriva promotorilor revoluției mondiale, condusă de Stalin și adjunctul său evreu Kaganovici – „și de tot cahalul judaic din lumea întreagă pentru a pregăti distrugerea creștinismului, familiei, școlilor și ordinii sociale în lumea întreagă”¹. Ziaristul Pamfil Șeicaru, care a simbolizat mai mult decât oricine absența integrității personale și intelectuale în presa românească, reușind să adopte cu timpul toate opiniile politice, s-a alăturat și el la identificarea bolșevismului cu iudaismul dintr-un alt unghi de vedere, mai stilizat și mai puțin bestial: el a „dezvăluit” puterea „artei publicității semite” – sau, cu alte cuvinte, capacitatea ei de a induce în eroare oamenii naivi (adică pe români): „De un sfert de secol”, a scris Șeicaru, „geniul colportajului semit înnebunește lumea cu minciunile revoluției bolșevice, înfăptuitoare a raiului comunist. Evreii au fost impresari ai acestei minciuni”². S-a terminat. Ziarul antisemitismului românesc a fost mai puțin delicat, anunțând că „jidovii încep din nou să-și facă meseria de răspânditori de zvonuri... pentru ei Rusia reprezintă siguranța zilei de mâine și poate chiar o țară de refugiu în cazul unei eliminări totale din Comunitatea românească”. Ziarul le-a promis locuri de odihnă în lagăre³.

Ziarul „serios” *Timpu* a publicat un comunicat al guvernului care aducea la cunoștință, cu o săptămână întârziere, eliminarea evreilor din satele și târgurile din Moldova, „pentru a asigura secretul operațiunilor militare”. Măsuri asemănătoare vor fi luate și în alte locuri, după necesități. În articolul de fond, ziarul a adăugat amănunte care justificau măsura luată de Antonescu – izgonirea evreilor din sate: „S-a dovedit recent că populația evreiască constituie o primejdie pentru operațiunile militare, mai ales din spiritul alarmist”⁴.

Oficiosul fostei Mișcări legionare, care s-a transformat de pe o zi pe alta, după reprimarea Mișcării, într-un ziar naționalist și antisemit „obișnuit”, a vestit românilor semnificația comunicatului guvernului despre izgonirea evreilor din satele Moldovei: „A început lupta pentru purificarea rasei... Din toate țelurile scumpe inimei românești, cel dintâi este rezolvarea în tot ansamblul ei a problemei evreiești din țara noastră”. Ziarul a promis că această acțiune este doar primul pas⁵.

Ilie Rădulescu, redactorul-șef al ziarului *Porunca Vremii*, a făcut în ziua pogromului o trecere în revistă „istorică” privind semnificația hotărârii Conducătorului de a-i izgoni pe evrei din satele din Moldova, care încheie cu succes o luptă dusă de distinși români înaintea sa în secolul al XIX-lea: evreii s-au înmulțit în România, iar de la 8.535 de suflete în 1836 au ajuns la două milioane în prezent. Terenuri și sate întregi au căzut de-a lungul timpului în mâinile lor. În multe sate n-au mai rămas biserici, a pretins Rădulescu, dar existau 7-8 sinagogi. Ei au acumulat bogățiile țării și și-au sporit averile. În ziua pogromului, ziarul a promis o „soluție radicală” a problemei evreiești – care îi va cuprinde și pe evreii din orașe:

Ce facem cu jidanii izgoniți din sate? Ar fi o mare greșală să asfixiem cu ei și mai mult orașele. Atunci? Lîmpe de. În țărurile ghetourilor până la rezolvarea radicală a problemei evreiești care trebuie să însemne eliminarea totală a jidanilor de pe teritoriul României⁶.

1. *Ibidem*.

2. P. Șeicaru, „Marea denunțare”, *Curentul*, 27.06.1941.

3. *Porunca Vremii*, 26.06.1941.

4. *Timpu*, 28.06.1941.

5. „A început lupta pentru purificarea rasei”, *Curentul*, 28.06.1941.

6. I. Rădulescu, „Izgonirea jidanilor din satele Moldovei”, *Porunca Vremii*, 29.06.1941.

Numeroase ziare au prezentat pedepsirea evreilor ca pe o luptă împotriva pângăritorilor creștinismului, pângăritorilor de biserici și a credinței creștinești: „Soldați, vrășmașul care a pângărit altarul și pământul strămoșesc trebuie pedepsit”; „jidanii și bolșevicii au răstignit credința pe steaua mârșăviei lor”¹. La folosirea motivului creștin s-a alăturat de data aceasta însuși Mihai Antonescu. Într-un discurs radiodifuzat a doua zi după pogrom a promis că va veni răzbunarea pentru cedarea teritoriului la care România a fost obligată să renunțe cu un an înainte, când Armata română a fost nevoită să abandoneze Basarabia și a fost umilită de către inamicii săi barbari și partenerii lor „care au adăugat cristicei noastre răstigniri, iudaica lor ofensă”. Când Basarabia va redeveni românească și „când vom fi izgonit dintre noi liftele străine”, atunci se va auzi o voce profetică ce va spune: „Basarabia ești răzbunată”².

Pogromul de la Iași a fost absorbit de imensul fluviu de ură și dezinformare ce inunda zilnic presa de la Ministerul Propagandei Naționale, intensificându-se o dată cu publicarea comunicatului guvernului. A dispărut aproape deosebirea dintre presa antisemită sălbatică, de genul *Porunca Vremii*, *Gazeta Țării*, *Sfarmă Piatră*, *Curentul* ș.a., și presa așa-zis serioasă, care doar comunica măsurile împotriva evreilor fără să mai pună gaz pe foc. Toți instigau, toți amenințau, toți acuzau – și toți au descris măsurile luate drept o introducere, un început, un prim capitol dintr-un proces care se va încheia cu eliminarea totală a evreilor din România.

Legația germană a furnizat și ea din belșug material antisemit, dar publicarea lui depindea de aprobarea cenzurii – și nu s-a publicat tot ce au propus naștii. Urmele propagandei naziste puteau fi descoperite cu ușurință: ea accentua puterea iudaismului internațional, legătura dintre iudaism și comunism și plutocrație, pericolul permanent rezultând de pe urma continuării existenței evreiești ș.a.m.d. Dar pogromul de la Iași, deportarea evreilor din sate în Basarabia și Bucovina, pericolul pentru creștinism, lupta creștină împotriva iudaismului – toate acestea constituiau motive românești de ură, care au apărut, au fost răspândite și accentuate și înainte de 1941, și înainte de ajungerea la putere a naziștilor în Germania. Unul dintre ziare a afirmat că în realitate Stalin este un evreu din Galiția, vrșul comunistei evreice de origine română Ana Pauker și fratele evreului Moriț Gutman, care de fapt este nepotul lui Jabotinsky³.

În ziua în care s-a publicat comunicatul guvernului cu privire la înăbușirea rebeliunii evreilor de la Iași, presa antisemită tradițională a deschis o campanie fătășă care chema la lichidarea tuturor evreilor din România. Această campanie a fost domolită din când în când de către ministrul Propagandei, când se părea că lucrurile scapă de sub control și masele tind să-i linșeze pe evreii din București, care atunci nu erau supuși unor violențe fizice.

Nu exagerăm când afirmăm că jidanii „români” sunt auxiliarii dușmanilor de peste graniță. Executarea în consecință a 500 de spioni judeo-comuniști este un act legitim de apărare a neamului... De ce întârziem cu internarea jidanilor în lagărele de muncă? De ce nu i-am trimite în ghetouri?⁴

1. „Ostași, cu Dumnezeu înainte”, *Unirea*, 29.06.1941. Acest însemn se referă la steaua roșie.
2. Discursul locțiitorului primului-ministru la radio a fost publicat la 1 iulie 1941, în *Universul*.
3. „Stalin este evreu”, *Gazeta Țării*, 01.07.1941.
4. Ilie Rădulescu, „Senzaționala demascare a anarhismului iudaic”, *Porunca Vremii*, 02.07.1941. Mișcările antisemite au susținut că nu exista *evreu român* – cu alte cuvinte, evreu care a absorbit cultura română și se identifică cu poporul român –, ci că toți evreii sunt „jidani”.

Instigarea la omor a atins asemenea proporții, încât la 3 iulie, guvernul a dat un comunicat special pentru a-i lămuri pe cetățeni că trebuie să înceteze să mai sâcâie Poliția și unități militare cu anunțuri despre semnalizări luminoase care pot fi văzute de pe imobilele din București. Psihoza semnalizărilor de pe acoperișuri a ajuns la București în urma unui număr de încercări nereușite ale aviației militare sovietice de a bombarda orașul. Guvernul însă nu dorea pogrom la București. Guvernul a încercat să explice cetățenilor în comunicat că ricoșetele roșii pe care mulți dintre ei le-au văzut nu sunt provocate de așa-zisele semnalizări făcute, chipurile, de evrei, ci sunt rezultatul obuzelor trase de tunurile antiaeriene. Multe denunțuri telefonice au fost cercetate și s-au dovedit neadevărate¹. Ziarul naționalist *Universul* a publicat un comentariu propriu privind pogromul de la Iași – comentariu care nu a putut să apară fără aprobarea cenzurii :

Guvernul a dat un comunicat prin care arată că elementele străine de neam și dușmanii intereselor țării noastre au tras focuri de armă contra soldaților germani și români. E o acțiune criminală și trădătoare din partea unor elemente care au fost adăpostite aici [și] trăiau nesupărați de nimeni. Dușmanul intern în asemenea împrejurări e mai primejdios decât cel din afară. Nu mai putem îngădui nici o slăbiciune. Trădătorii trebuiesc eliminați cum se elimină gunoaiile și stârvurile².

Toate ziarele au publicat știri și chiar comentarii despre soarta evreilor din statele europene ocupate, pentru a accentua faptul că ceea ce se petrece în România cu evreii este strâns legat de procesul „sănătos” inițiat de regimul de ocupație german sau de state fasciste de tipul României. Cu această ocazie, ziare și ziariști și-au permis să vorbească pe larg despre măsurile care trebuie luate pentru a rezolva, o dată pentru totdeauna, problema evreiască. Ziarele antisemite au scris, așa cum am menționat, în mod explicit, despre eliminare, confiscări de averi și chiar exterminare. Ziare „serioase” au descris și ele viitorul fără evrei, amintind, pe ici, pe colo, ce-i așteaptă pe evrei.

Ziarul *Universul* a trecut în revistă măsurile antisemite inițiate de regimul de ocupație nazist în Franța, ca de exemplu confiscări de averi, eliminări de evrei din economie – și în prezent, a adăugat ziarul, s-au luat măsuri noi, care nici ele nu vor soluționa complet problema :

Soluția definitivă putând fi realizată mult mai târziu și concomitent în toate țările Europei. Când problema evrească va căpăta o rezolvare definitivă, se vor lua deciziuni fără nici un fel de apel... Din care cauză se consideră [deocamdată] inutile măsuri vexante sau definitive cum ar fi : sterilizarea, expulzarea etc.³

Asocierea unor termeni ca „sterilizare” și „expulzare”, care nici ea nu era considerată „definitivă”, și între soluția definitivă și „emigrare”, fără menționarea destinației, constituie mai mult decât o aluzie – este vorba de un viitor negru pentru evreii din toată Europa. După câte se știe, termenul *sterilizare*, ca parte dintr-o soluție oarecare, destinată evreilor, a apărut atunci pentru prima oară în presa românească.

„Neclaritatea” cu privire la tot ceea ce privea soarta evreilor din România a fost de fapt clarificată de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, într-un

1. *Timpu*, 04.07.1941.

2. „Trădări”, *Universul*, 05.07.1941.

3. „Noul regim al evreilor din Franța”, *Universul*, 05.07.1941.

interviu acordat presei italiene, publicat concomitent și în România. El cuprindea aluzii îngrijorătoare cu privire la ceea ce-i așteaptă pe evrei, afirmații cum că măsurile care au fost deja luate – pogromul de la Iași, începutul exterminării în Basarabia și Bucovina ș.a. – nu constituie ultima fază. Mihai Antonescu a spus că este mândru că i-a revenit sarcina de a pune în practică această politică, accentuând că aceasta este voința poporului român:

Problema evreiască este considerată în România ca foarte importantă deoarece numărul evreilor existenți în această țară este încă foarte mare, *chiar dacă mulți dintre ei au plecat în străinătate sau au fost puși în condițiunea de a nu mai tulbura dezvoltarea naturală a națiunii*¹.

Când s-a manifestat în România o amplă mișcare de evrei care „au plecat în străinătate”? Încotro au plecat? Cine erau cei care au fost împiedicați să mai tulbure viața națiunii române? Ce s-a întâmplat cu ei? Citirea printre rânduri și încercarea intelectualilor evrei de a descifra mesajele ascunse în declarația lui Mihai Antonescu au devenit subiectul zilei, stârnind panică și o imensă îngrijorare². Despre ce era vorba? – se întrebau toți, în perioada când evreii din București încă nu aflaseră adevărata dimensiune a pogromului de la Iași, iar despre începutul exterminării pe teritoriile eliberate circulau doar zvonuri.

Important în interviul lui Mihai Antonescu nu erau amenințările, și nici recunoașterea indirectă că au fost masacrați evrei la Iași și în Basarabia, ci declarația că „măsurile care vor fi luate de acum înainte împotriva evreilor nu sunt doar expresii ale regimului ci voința clară a poporului”.

După publicarea interviului cu Mihai Antonescu s-au ridicat stavilele cenzurii cu privire la pogromul de la Iași. Numeroase ziare au pomenit și au îndreptățit pedeapsa colectivă impusă celor care au îndrăznit să tragă în soldații români. Toată presa a adoptat numărul de 500 de evrei uciși, pe care regimul a decis să-l stabilească și chiar să falsifice documentele în conformitate cu această cifră, pentru ca pogromul să nu fie considerat un masacru. Nici un ziar nu i-a acuzat pe germani de cele întâmplate la Iași. Nici un ziar nu a încercat să reducă cu o iotă „succesul” Armatei române. Nici un ziar nu a făcut vreo deosebire între un evreu „bun” și unul „rău”. Toate ziarele au făcut legătura între pogromul de la Iași și lupta de lungă durată a statului român împotriva invaziei evreiești, împotriva înmulțirii evreilor în orașe, împotriva bogățiilor pe care le-au acumulat.

Corespondentul militar al ziarului *Curentul*, care semna cu inițialele numelui lui, a trecut în revistă pentru prima oară modul în care evreii din Iași – bărbați și femei – au condus „lupta” împotriva armatelor româno-germane. Bărbații s-au furișat în podurile caselor și de acolo au tras, iar

evreicele au avut alt rol, tot atât de spurcat. Au inventat [o metodă de luptă] pocnitoare pe care le aruncau cu praștiile [!] în direcții cu totul opuse pentru a produce panică, dezorientare. Grecescul plan nu le-a reușit, căci în mai puțin de o oră totul a fost stârpit așa cum se cuvine și cum numai armatele conștiente de rolul și misiunea lor o pot face. Acum Iașiul este iarăși un oraș liniștit³.

1. *Timpul*, 08.07.1941.

2. Această problemă se reflectă în jurnalele unor intelectuali evrei care au fost publicate în ultimul timp.

3. Caporal T.R.V.V. (reporter de război), „Jurnal de război”, *Curentul*, 11.07.1941.

A fost prima oară când s-au publicat „amănunte” despre rebeliunea evreilor de la Iași și despre lupta lor împotriva armatelor româno-germane. Descrierile au fost făcute, chipurile, de pe teren, ceea ce a stimulat încrederea cititorilor.

Dar Iașul nu a fost prezentat ca un caz singular de „rebeliune” evreiască. Ziarele au făcut aluzie, fără să prezinte amănunte, la alte acțiuni asemănătoare care s-au petrecut în diverse orașe din România, creând impresia că este vorba de o acțiune de mare amploare și în colaborare cu inamicul, cu scopul de a lovi în Armata română: „Manifestările din ultimul timp ale evreilor și incidentele petrecute recent la Iași, Bârlad, Galați, Buzău, Constanța și alte localități din zona frontului confirmă în totul justetea măsurilor luate de guvern prin internarea evreilor în lagăre”. Și în felul acesta s-a făcut aluzie că și în alte orașe evreii ar fi tras în Armată. Ziarul cerea să fie identificați toți evreii care s-au furișat în București și se ascund la rudele lor: „Aceste unelte ale distrugerii se plimbă nestingherite pe străzile Bucureștiului căutând primul prilej să ne vândă inamicului”. Și aceștia trebuie închiși în lagăre¹.

Între timp, asigurau ziarele, a început campania de curățire de evrei în Basarabia eliberată, nu va mai fi loc pentru evrei², și nici în Bucovina eliberată. La Cernăuți, relata corespondentul militar al ziarului *Curentul*, „Iuda trădătorul veșnic” a încercat să primească Armata română cu steaguri românești, dar asta nu-i va ajuta cu nimic: „*Judecata cea mare va veni mai curând decât cred ei...* bunătatea creștinească nu a putut dezlega nodul spânzurătorii lui Iuda”³.

Ziarele n-au văzut nici o deosebire între evreii din Basarabia și Bucovina și evreii din Iași și din întreaga Românie. Mesajul privind soarta evreilor de pe teritoriile eliberate era clar: ei resimt reacția fermă a Armatei române pentru „trădarea” lor, iar aceste teritorii vor fi „curățate” de evrei. Mesajul pentru evreii din România era estompat, dar și el cuprindea vestea pedepsirii colective și a deportării – fără un termen, deocamdată. Reprimarea „revoltei” de la Iași a fost prezentată ca un exemplu de ceea ce li se va întâmpla tuturor evreilor.

În acel timp, Ministerul Propagandei a turnat un film de propagandă cu titlul „Cruciada împotriva jidovilor”. Pogromul de la Iași a constituit laitmotivul pentru hotărârea de a proiecta filmul și, în felul acesta, de a intensifica vigilența românilor față de pericolul evreiesc. Reclama filmului a cuprins o scurtă explicație a „scenariului”:

La fiecare pas, soldații noștri se lovesc de pericolul jidovesc, căci aproape tot în al treilea soldat bolșevic se ascunde figura unui jidan. De când cu actul de la Iași, *când jidanii au avut nerușinarea să tragă după soldații români și germani*, creștinii și-au dat seama, odată în plus, de pericolul jidovesc⁴.

Dacă vom compara reacția presei românești după pogromul de la București cu reacția ei după pogromul de la Iași, vom constata că a existat o deosebire enormă. Atunci legionarii au fost înfierați pentru încercarea violentă de a pune mâna pe putere și pentru

1. „Evreii din lagăre și cei din afară”, *Gazeta Țării*, 13.07.1941.

2. „Purificarea etnică a Basarabiei”, *Unirea*, 11.07.1941.

3. Slt. rez. P. Tipărescu (reporter de război), „Jurnal de război”, *Curentul*, 18.07.1941 (sublinierea în original).

4. „Cruciada împotriva jidovilor”, *Unirea*, 21.07.1941; o reclamă la filmul cu acest nume a apărut, în aceeași zi, în toate ziarele din București.

asasinatele pe care le-au comis, pentru jaful și torturile care au însoțit acea încercare. Noul regim, al lui Antonescu, fără legionari, încercase atunci să se depărteze de ei și să apară ca diferit și civilizat. Au existat și germeni de căință cu privire la crimele comise în numele poporului român, au fost chiar unii care au pus la îndoială originea românească a unora dintre pogromiști. În orice caz, a existat atunci o încercare de scurtă durată de autoexaminare a unei națiuni și a cauzelor care au dus la decăderea morală a atât de mulți români.

De data aceasta, regimul a fost cel care a adoptat politica și chiar metodele legionare; el este cel care a organizat pogromul, folosind Armata și Poliția pentru executarea crimelor; el este cel care a văzut în evrei o pradă pe care este permis să o ataci și să o vânez. Presa a înțeles mesajul și s-a comportat în mod corespunzător. Pogromul de la Iași a dovedit că regimul lui Antonescu a primit în întregime moștenirea legionară în problema evreiască. Atunci presa i-a admonestat pe legionari pentru crimele comise, bătându-și joc de metodele lor barbare. Nu e nevoie de așa ceva, a fost atunci mesajul. „Cu legea în mână” se poate ajunge la aceleași rezultate, dar într-o formă „civilizată”. De data aceasta, presa a reflectat noua linie a regimului lui Antonescu – că totul este permis împotriva evreilor; că legea și omenia nu mai sunt necesare; că trebuie folosite mitralierele, cum se exprimase Mihai Antonescu în fața miniștrilor, spunând că nu-i pasă dacă românii vor fi considerați barbari.

Ambasadorii Statelor Unite și Franței despre pogrom

Pogromul de la Iași și campania de exterminare din Basarabia și Bucovina n-au rămas secrete pentru reprezentanțele diplomatice de la București. Tuturor le era clar, cum vom dovedi în continuare, că România poartă răspunderea pentru marile campanii de exterminare. Ambasadorul Franței (Vichy), Jacques Truelle, a comunicat la începutul lui iulie că declararea războiului a provocat „izbucnirea instinctelor celor mai rele ale populației”, aducând numeroase exemple în acest sens. El s-a referit și la comunicatul guvernului că 500 de iudeo-comuniști au fost executați la Iași. Ambasadorul a transmis reacția Ministerului român de Externe – în realitate, a lui Mihai Antonescu, care se afla de fapt în fruntea lui – privind știrile despre masacre executate de soldați români:

Ministerul de Externe [din București] este primul care a recunoscut caracterul regretabil a unor astfel de *incidente*... dar [după spusele sale] își recunoaște neputința și lipsa sa de autoritate declarând că nu a fost consultat asupra multora dintre aceste măsuri, relevându-se deseori incapabil de a influența [chiar] în cazuri de importanță secundară¹.

Era un exemplu clasic de ipocrizie românească. Mihai Antonescu a transmis ordinul de deportare și lichidare al Conducătorului ministerelor care îi erau subordonate,

1. Raportul ambasadorului Franței la București, Jacques Truelle, către ministrul de Externe din Guvernul de la Vichy, 4 iulie 1941, Arhiva Yad Vashem, colecția „România” 011/86-87 (p. 52b în original) (sublinierea îmi aparține).

urmărind punerea lor în practică; a primit albumul cu fotografiile grozăviei și a fost implicat personal nu numai în pogromul de la Iași, dar și în masacrele și deportările din Basarabia și Bucovina. Mai mult decât atât, campania de ponegrire, înfricoșare, amenințările și instigarea în presă a fost condusă conform directivelor sale și în numele său, el servind și în funcția de ministru al Propagandei Naționale.

Ambasadorul Statelor Unite, Franklin Mott Gunther, a raportat și el despre masacrele comise și „măsurile brutale luate împotriva evreilor în cele șase luni care au precedat izbucnirea războiului”. Generalul Antonescu „a înnebunit” probabil, a notat ambasadorul. El a respins explicațiile care i-au fost date cu intenția de a reduce din gravitatea faptelor sau pentru a-i acuza pe alții de răspundere, și a scris: „[Antonescu] a emis primul ordin” ca evreii să fie masacrați. Toți regretă cele întâmplate :

Chiar și Mihai Antonescu, primul-ministru interimar, mi-a expus pe larg propria sa oroare față de actele de cruzime și violență comise împotriva evreilor, pretinzând că ar fi recomandat crearea unei comisii guvernamentale în vederea stabilirii unei baze juridice pentru eliberarea evreilor în prezent închiși sau aflați în lagăre de muncă, împotriva cărora nu există acuzații definitive sau dovezi; tot el este acela care aduce rațiuni juridice pentru aprobarea legii exproprierii proprietăților evreiești urbane¹.

Și șeful „opозиției”, Iuliu Maniu, s-a alăturat efortului de a elibera guvernul și poporul român de răspunderea pentru crime. Maniu a înaintat un memoriu special ambasadorului Statelor Unite, în care, spune ambasadorul, „domnul Maniu afirmă că germanii provoacă dezordini antisemite pentru a distrage atenția opiniei publice de la țelurile lor de cucerire și subjugare a vieții economice românești”. Cu alte cuvinte, nu este vorba de genocid, ci de un exercițiu murdar al germanilor pentru a obține avantaje economice. Ambasadorul Statelor Unite și-a exprimat în mod explicit împotrivirea fermă față de aceste acțiuni în întrevederea cu secretarul general al Ministerului de Externe, Alexandru Creceanu – dar „în lipsa unor instrucțiuni speciale” de la Washington, el, ambasadorul, nu va mai încerca în viitor „să tulbur mai mult atmosfera, oricum nesigură” prin înaintarea de dovezi și întrebări. După cât se pare, asemenea instrucțiuni n-au sosit de la Washington... În ceea ce privește pogromul de la Iași, a adăugat ambasadorul într-o anexă specială la raportul său, numărul de 500 care au fost executați este de neconceput. Este vorba, probabil, de 4.000 sau 5.000. Știri despre masacre executate de români parvin nu numai din Iași, ci din toată zona frontului, și nu mai pot fi trecute cu vederea². Ambasadorul a raportat despre toate măsurile luate împotriva evreilor în România și despre masacrele comise în Basarabia și în Bucovina, și a trimis fragmente traduse în limba engleză din articole apărute în presă care chemau la eliminarea evreilor și la exterminarea lor.

Un alt pretext pentru pogrom a fost invocat de Ion Antonescu după câteva luni, într-un mesaj transmis ambasadorului Statelor Unite prin intermediul unuia dintre fruntașii Partidului Național Țărănist :

Ceea ce se petrece cu evreii în special pe teritoriile recucerite a fost revoltător dar actualul guvern român nu a fost în stare să prevină aceasta. Tot ce se întâmplă sau s'a întâmplat s-a

1. Raportul ambasadorului Statelor Unite la București către Departamentul de Stat de la Washington, 19 august 1941, în Ancel, *Documents*, III, nr. 23, pp. 32-34.
2. Anexa nr. 1 la raportul ambasadorului Statelor Unite din 19 august 1941, în *ibidem*, nr. 24, p. 44.

făcut la instigarea germanilor. Germanii au clarificat că trebuie a se descotorosi de evrei deoarece alimentele pe care le consumă sunt necesare în mod urgent Germaniei¹.

Antonescu și-a exprimat, de asemenea, „îngrijorarea” pentru confiscarea buletinelor de identitate ale deportaților și distrugerea lor – ceea ce împiedica revenirea lor, „fapt de neconceput”, deoarece nu vor avea nici o dovadă că au fost cetățeni români.

Toate aceste afirmații ale lui Antonescu erau mincinoase. Germanii nu au exercitat presiuni asupra lui Antonescu pentru a-i extermina pe evrei; aceasta a fost o inițiativă românească, așa cum a explicat Mihai Antonescu în ședința de guvern din 8 iulie 1941. Acordurile comerciale dintre Germania și România au fost semnate înainte de izbucnirea războiului, iar românii n-au predat Germaniei alimentele care ar fi fost destinate evreilor exterminați. Actele de identitate ale evreilor au fost confiscate și distruse de către jandarmii români, în urma unui ordin explicit și secret al autorităților românești, pentru a împiedica vreodată întoarcerea evreilor pe teritoriul României. De asemenea, Antonescu s-a contrazis în aceeași discuție, când a fost întrebat de ce România a consimțit să ia parte la acele atrocități :

Prietenul meu relatează că l-a întrebat pe Mareșalul Antonescu ce alte motive în afară de presiuni care este clar că sunt exercitate asupra lui de către germani l-au îndemnat să persecute sau cel puțin să permită persecutarea evreilor și să trimită o armată română în adâncimea [teritoriului] Ucrainei. Mareșalul a răspuns că nu are decât un singur obiectiv și acesta este revenirea [nordului] Transilvaniei și a simțit că acceptarea dorințelor Germaniei în aceste chestiuni sau altele îl vor ajuta să obțină acest scop².

Regimul lui Antonescu a dus o politică ipocrită : a urmărit să realizeze țeluri naționale și antisemite cristalizate cu mulți ani înainte și, în același timp, să-i impresioneze pe naziști prin fermitate în acțiunile de lichidare a evreilor – și, într-adevăr, a reușit. Masacrele de mari proporții și atașamentul lui Antonescu față de „soluția finală” pe teritoriile românești eliberate și apoi în Transnistria au trezit admirația naziștilor și a lui Hitler personal, care și-a exprimat-o față de Goebbels, la 19 august 1941 :

„În tot ceea ce privește problema evreilor se poate stabili azi că un om ca Antonescu a acționat în acest domeniu într-un mod mai extremist decât am făcut-o noi până acum”³.

Pe de altă parte, Antonescu dorea să convingă statele democratice că germanii sunt vinovați și nu guvernul român.

Eforturile de negare și estompare n-au reușit. Ambasadorul Statelor Unite a știut într-un timp scurt despre eliminarea evreilor care n-au „tras în armată” – evreii din sate care au fost transportați, în trenuri sigilate, în lagăre din sudul României : „Când ușile vagoanelor au fost deschise la sosirea lor la destinație s-a constatat că mulți muriseră de asfixiere, de epuizare sau din alte cauze” (aceștia erau evreii din „trenurile morții”, pe care ambasadorul i-a confundat cu evreii din târguri și sate)⁴. În noiembrie 1941, nici

1. Telegrama ambasadorului Statelor Unite la București către secretarul Departamentului de Stat [Ministrul de Externe – n.m.] de la Washington, 15 noiembrie 1941, în *ibidem*, nr. 235, pp. 393-394.

2. *Ibidem*, pp. 394-395.

3. J. Goebbels, *Tagebücher*, vol. 4 : 1940-1942, ed. Ralf Georg Reuth, Piper, München și Zürich, 1992, pp. 1659-1660.

4. Raportul ambasadorului Statelor Unite la București către Departamentul de Stat de la Washington, 4 noiembrie 1941, în Ancel, *Documents*, III, nr. 24, p. 44.

Maniu nu a putut contesta faptul că pe teritorii românești se desfășura un genocid – și a încercat și el să arunce vina pe germani. În această chestiune, opoziția s-a asociat guvernului din considerente patriotice, în încercarea de a-i acuza pe germani de crime comise de guvernul și armata lor. Ambasadorii Statelor Unite, Franței și Elveției nu au fost induși în eroare de afirmațiile românilor. Ei au înțeles că pogromul de la Iași și masacrele de pe teritoriile eliberate constituie doar primul act dintr-un plan general românesc de descotorosire de evrei. În noiembrie 1941, ambasadorul Franței a raportat că dacă se părea că atrocitățile de la Iași nu vor putea fi dezvăluite, „astăzi nu mai încapе îndoiială că ne aflăm în fața unui plan sistematic de exterminare conceput cu câțva timp în urmă”.

Și în acest moment Jacques Truelle și-a adus aminte de cuvintele spuse de o personalitate a guvernului român la începutul războiului:

Acesta nu a ascuns intenția guvernului român de a se descotorosi de evreii din Basarabia și Bucovina, trimițându-i în masă în teritoriile rusești cucerite, fără să se preocupe de soarta lor sau de mijloace de existență¹.

Ambasadorul Statelor Unite s-a întâlnit la începutul lunii octombrie cu Ion Antonescu, cu Mihai Antonescu și cu funcționari din Ministerul de Externe și le-a spus că Guvernul Statelor Unite nu poate trece sub tăcere „un astfel de tratament inuman și chiar masacru fătış de oameni inocenți și lipsiți de apărare”, și le-a descris pe larg „atrocitățile” comise împotriva evreilor. *Conducătorul* și adjunctul său și-au exprimat regretul față de „excese comise în trecut *«din greșală»* sau de elemente iresponsabile”, promițând moderație în viitor. Dar ambasadorul a înțeles că planul de exterminare sistematică continuă în ciuda explicațiilor ipocrite și a promisiunilor mincinoase ale fruntașilor regimului și ale funcționarilor de la Ministerul de Externe. În această perioadă de război sânger, a raportat el, guvernului român crede că realizarea *planului de exterminare a evreilor* va atrage mai puțină atenție în lume decât în timpuri obișnuite².

Falsificarea, modificarea și implantarea de documente

Din punctul de vedere al studiului Holocaustului din România, pogromul de la Iași a rămas, până în 1996, evenimentul cel mai dificil și mai complicat de cercetat. În ciuda documentelor disponibile până atunci, nu a fost posibilă o reconstituire a evenimentelor și tragerea unor concluzii categorice cu privire la identitatea celor care au planificat pogromul, și nici nu s-a putut răspunde la întrebarea dacă pogromul de la Iași a fost o crimă organizată sau o izbucnire violentă și spontană a unor soldați și civili determinată de prezența frontului în apropierea orașului. Mai presus de toate, rămăsese fără răspuns problema importantă a rolului statului român în pregătirea pogromului, căci dorința și dispoziția celui de-al

1. Raport al ambasadorului Franței, Jacques Truelle, către ministrul de Externe în Guvernul de la Vichy, 10 noiembrie 1941, în *ibidem*, nr. 225, pp. 370, 376-377.
2. Raport al ambasadorului Statelor Unite la București către Departamentul de Stat de la Washington, 4 noiembrie 1941, în *ibidem*, nr. 221, p. 339 (sublinierea îmi aparține).

Treilea Reich de a extermina poporul evreu constituiau o axiomă – un adevăr care nu trebuie demonstrat. Documentele care s-au aflat la dispoziția cercetătorului au îngreunat studiul. Unele se contraziceau atât în privința amănuntelor, cât și a tabloului general.

Se știa despre existența unor documente suplimentare – materialul juridic adunat în cursul celor patru ani de anchetă până la procesul criminalilor de la Iași, cuprinzând și documente originale, copii de documente, depoziții, procese-verbale ale anchetelor și ale confruntărilor, și rapoarte intermediare ale autorităților juridice civile și militare care s-au ocupat de pregătirea procesului. Toate acestea au fost puse sub lacăt, fiind inaccesibile cercetării științifice. Regimul comunist a „modelat” nu numai viitorul României, ci și trecutul ei. Din cauza unor considerente de ordin politic și ideologic (anexarea Basarabiei și nordului Bucovinei la Uniunea Sovietică după război și încercarea de a disculpa poporul român de răspunderea colectivă pentru crimele împotriva poporului evreu), pogromul de la Iași – și nu campania de exterminare din teritoriile eliberate – a devenit o problemă națională sensibilă.

Posibilitatea de a descifra această enigmă s-a realizat o dată cu prăbușirea regimului comunist și i se datorează în întregime Muzeului Holocaustului de la Washington și în special directorului Centrului pentru Studii Avansate ale Holocaustului (Center for Advanced Holocaust Studies), Paul Shapiro, și dr. Radu Ioanid, care au obținut microfilmele materialului juridic în anul 1995. Numai când am avut la dispoziție majoritatea documentației juridice (care a cuprins, cum am spus, și documente oficiale sau copii) și numai după ce le-am autentificat din punct de vedere istoric, cronologic, administrativ și chiar lingvistic – comparându-le între ele, cu documentația germană și cu alte documente care se refereau la pogromul de la Iași – am ajuns la concluzia surprinzătoare că principalele documente românești sunt falsificate, refăcute sau implantate, și că operațiunea de falsificare s-a făcut de două, poate de trei ori, în funcție de politica urmată de regimul antonescian față de evrei înainte de înfrângerea de la Stalingrad și după aceea.

În decursul pregătirii acestui capitol s-a ivit o întrebare esențială: Cum trebuie definit fenomenul? Să-l denumim oare falsificare de documente? Cei care au pregătit documentele falsificate erau aceleași personalități sau autorități care pregătiseră și documentele autentice. Aceleași semnături și aceeași hârtie de la aceeași instituție, ștampile originale, nefiind necesară falsificarea actelor, deoarece falsificatorii erau și foștii autori ai documentelor. În anumite cazuri, un document fals a înlocuit un document anterior, distrus deoarece conținutul său nu corespundea cu noua atitudine față de pogrom; în alte cazuri, a fost strecurat un document cu un conținut cu totul diferit față de un raport anterior cu privire la modul în care acționaseră autoritățile la data înregistrată pe document; și alteori documentul original a fost păstrat, iar aceeași mână care îl pregătise a adăugat ordine și dispoziții care nu au fost date și care nu se obișnuia să fie emise la timpul lor, incluzând o dată și chiar o oră care să corespundă planului de inducere în eroare a generațiilor viitoare. În alte cazuri au fost intercalate documente pentru a crea un alibi sau pentru a acuza de răspundere pentru pogrom oameni, grupuri sau organe din România sau Armata germană. Falsificarea documentelor în problema pogromului de la Iași a constituit deci o încercare conștientă de a corecta trecutul, pentru a scăpa de responsabilitatea personală și națională.

Într-un număr de cazuri, s-au păstrat atât rapoartele originale, cât și cele modificate, comparația între ele permițându-i autorului să înțeleagă necesitatea falsificării documentului (vezi Anexe). Necesitatea de a reface documente a rezultat din înseși împrejurările în

care a fost planificat și pregătit pogromul de la Iași : o acțiune secretă a Secției a II-a a Marelui Stat-Major, cu sprijinul Serviciului Special de Informații, în conformitate cu un ordin explicit al lui Ion Antonescu. Ca pretext pentru pogrom trebuia folosită o așa-zisă rebeliune armată a evreilor, „rebeliune” pregătită dinainte de organe ale Marelui Stat-Major și Serviciului Special de Informații, înarmând în același timp legionari și alți civili ; iar masacrul care se cerea trebuia să apară ca *reacție* la rebeliunea evreilor împotriva românilor și aliaților lor germani. Planul era simplu și natural în ochii ucigașilor, care n-au avut nevoie de pretexte – tot ceea ce își doreau era mână liberă ; însă era greu și complicat din punctul de vedere al coordonării versiunilor în ochii autorităților civile, militare și polițienești. Nu toate autoritățile cunoșteau secretul planului, și nu toate au reacționat așa cum se cerea atunci când și-au dat seama de proporțiile masacrului. Unii s-au temut de consecințe ; au fost unii care au încercat să arunce răspunderea asupra altora ; iar altora nu li s-a împărtășit din timp secretul pogromului și au raportat despre pregătirile pe care le-au observat și despre unele acțiuni suspecte care aveau ca scop declanșarea unor violențe împotriva evreilor. De aceea s-a ivit necesitatea de a realiza o unitate în raportare cu privire la *cauzele* pogromului, *vina evreilor* pentru izbucnirea lui, *reacția autorităților* și *numărul celor uciși*.

Fruntașii autorităților locale au fost solicitați să schimbe rapoartele compuse după înțelegerea lor, în conformitate cu ce li s-a cerut – să unifice versiunile pentru a indica un singur „fapt” din care să rezulte o singură concluzie : evreii – comuniști sau nu – au tras în soldații români și germani, au semnalat avioanele sovietice ș.a.m.d., iar ceea ce s-a întâmplat după aceea a fost o reacție la faptele lor criminale.

Tratarea documentelor

Prima refacere a documentelor s-a făcut la Ministerul de Interne, în august 1941, printre altele de teama reacției lui Ion Antonescu, care nu se așteptase la o dezlănțuire de o asemenea amploare în rândurile soldaților și civililor. Pogromul înfățișa România drept o țară barbară în ochii germanilor, ai Ungariei vecine și dușmane, în ochii diplomaților din Statele Unite și din țările neutre acreditați la București și în ochii șefilor partidelor din opoziție.

Acest capitol din falsificarea documentelor și a concluziilor incluse în documentele falsificate ne permit să stabilim că în spatele ideii de unificare a versiunilor s-a aflat Marele Stat-Major, care a purtat răspunderea pentru pregătirea pogromului, și că el s-a bucurat de colaborarea totală din partea ministrului de Interne, Dumitru Popescu, și a adjunctului său, Jak Popescu, amândoi foști generali, pe care legături de prietenie (și chiar de familie) îi lega de colegii lor din Marele Stat-Major.

Mai târziu, probabil la începutul anului 1944, a fost executat un al doilea tratament al documentelor de la Iași, care a cuprins înlocuirea de documente anterioare cu documente noi și intercalarea unor dosare cu documente inexistente până atunci, având ca scop principal reducerea contribuției Armatei române la pogrom și aruncarea totală a răspunderii asupra Armatei germane, legionarilor și civililor români de la marginea societății. Tot atunci au fost falsificate documente cu privire la pregătirea „trenurilor

morții”, documentele ce scoteau în evidență răspunderea pentru ordinul de evacuare a supraviețuitorilor din curtea Chesturii și evenimentele de la Târgul Frumos. Și în acest caz, scopul urmărit era acela de a arunca asupra germanilor cea mai mare parte a răspunderii. În această perioadă au fost inserate în arhive documente care legau izbucnirea pogromului de numele sergentului legionar Mircea Manoliu din Regimentul 13 Dorobanți, care a ucis într-adevăr câțiva evrei din ordin (fiind distins cu o decorație pentru această faptă – vezi *infra*, p. 471), cu două zile înainte de pogrom (precum au procedat atunci mulți alți soldați români), profitând de faptul că numele său era deja menționat în rapoarte prealabile ale Poliției și Prefecturii înainte ca șefii acestora să fi fost introduși în secretul pogromului.

Falsificarea documentelor a fost descoperită încă din timpul procesului criminalilor de la Iași (în iunie 1948) – încă de atunci s-au obținut primele dovezi că o parte dintre documente nu sunt autentice. Dar tribunalului – și de fapt regimului comunist aflat la începuturile sale – i-a fost comod să ignore falsul și să prefere documente modificate decât cele originale, pentru a scăpa întreaga Armată, Marele Stat-Major și poporul român de răspunderea pentru genocid.

A treia etapă a tratării documentelor de la Iași s-a desfășurat în timpul regimului comunist, în perioada lui Ceaușescu: a fost interzis accesul la arhivele statului și la documente juridice, „istoricii” și propagandiștii regimului s-au bazat pe documentația falsificată și au ignorat documentele originale, pentru a elibera retroactiv societatea și Armata română de răspunderea pentru pogrom, aruncând toată vina asupra naziștilor, legionarilor, huliganilor și indivizilor „de la marginea societății”. În felul acesta, regimul lui Ceaușescu a continuat linia aleasă de regimul lui Antonescu, când a înțeles că războiul este pierdut. Campania de falsificări a fost condusă în prima etapă de adjunctul ministrului de Interne, Jak Popescu, și de șeful Serviciului Special de Informații, Eugen Cristescu, iar în a doua etapă, de către ministrul de Interne, Dumitru Popescu, de șeful Siguranței, Leoveanu, de generalul Ion Topor de la Marele Cartier General și de alții. La campanie au participat Ministerul de Interne, cu toate organele sale (Poliția, Jandarmeria, Siguranța și Prefectura județului Iași), Președinția Consiliului de Miniștri și Ministerul Apărării Naționale, inclusiv curțile marțiale, Marele Stat-Major și Marele Cartier General. În ciuda amplitudinii acțiunii de falsificare, planificatorii campaniei nu au reușit să descopere și să distrugă toate documentele care dovedeau în mod clar că pogromul a fost un proiect românesc pregătit la Marele Stat-Major cu aprobarea lui Antonescu și a adjunctului său; că scopurile acțiunii au fost lichidarea de evrei și evacuarea tuturor din oraș; că înainte de pogrom, în oraș au sosit agenți având misiunea de a-l pregăti; că executarea se baza în primul rând pe Armata română și că la pogrom au participat toate forțele armate și de poliție care se aflau la Iași; că ordinul de a-i înghesui pe supraviețuitorii evrei în „trenurile morții” a aparținut românilor; că lichidarea prin remorcarea unor „cimitire ambulante” de-a lungul României a fost de asemenea un proiect românesc; și mai ales că Armata germană a avut un rol secundar în proiectul românesc de asasinare și exterminare. Aceste documente au rămas, dar existența și conținutul lor nu au fost dezvăluite, majoritatea în mod intenționat, la procesul criminalilor de la Iași, și de aceea n-au fost folosite nici de către acuzare și nici de către apărare (iar după aceea au fost ascunse de ochii cercetătorilor vreme de peste cincizeci de ani).

Am ales trei grupuri de documente autentice, ale căror prezentare și analiză vor permite să prezentăm și să înțelegem documentele falsificate și, de asemenea, să dovedim

că aceste documente n-au fost scrise la data trecută pe ele, ci mai târziu, în încercarea de a repara retroactiv realitatea și faptele. Este vorba de raportul din 2 iulie 1941 al directorului general de atunci al Siguranței, Emanoel Leoveanu ; de procesul comandantului militar al Iașiului și al garnizoanei din oraș, colonelul Constantin Lupu, din ianuarie-februarie 1942 ; și de un grup de documente provenind de la autorități diferite, care în majoritate au fost deja citate în acest studiu.

„Raportul Leoveanu”

La 1 iulie 1941, ministrul de Interne Dumitru Popescu l-a trimis pe generalul Leoveanu să ancheteze modul în care a funcționat Poliția în timpul pogromului, cu scopul bine definit de a evita aruncarea asupra ei a întregii răspunderi pentru cele întâmplate¹. Leoveanu i-a prezentat chiar a doua zi, la 2 iulie, ministrului de Interne un memoriu care corespundea „concluziilor” planificatorilor pogromului². Un memoriu clar și scurt, care, prin conținut, corespundea concluziilor incluse în alte documente autentice legate de cauzele pogromului, de vinovați și pedepsirea lor. Evreii au deschis foc și au fost pedepsiți ; Poliția a fost absolvită de orice vină ; soldați germani și români și chiar jandarmi au comis masacrul. Evacuarea evreilor s-a făcut la ordinul generalului Stăvrescu, în direcția Roman (și nu spre Târgul Frumos și Podu Iloaiei) ; Poliția doar i-a însoțit pe evrei la gară. În dosarele Ministerului de Interne se află și o ciornă a raportului, cu corecturi consemnate de Leoveanu, înainte de dactilografierea finală³.

Este important să subliniem că Leoveanu nu a fost trimis de Antonescu și nu i-a raportat acestuia ; de asemenea, el nu a fost trimis să cerceteze pogromul, ci să controleze comportarea Poliției.

În procesul criminalilor de la Iași din 1948 s-a descoperit că există două „rapoarte Leoveanu” cu același număr și aceeași dată. Leoveanu însuși a afirmat că primul (cel amintit mai sus) este fals și numai al doilea ar fi autentic. Directorul de cabinet al ministrului de Interne, Plăsnilă, a confirmat că și acest raport este semnat de Leoveanu⁴. În cele din urmă, și Leoveanu a fost nevoit să recunoască, invocând pretexte infantile, că semnătura îi aparține..

Noul raport (vezi Anexa nr. 1, p. 433) a reflectat noua atitudine a regimului antonescian față de propria sa operațiune – pogromul de la Iași –, atitudine care a fost influențată de situația de pe front și de efortul general românesc de a pregăti un alibi pentru crimele sale de la începutul campaniei împotriva Uniunii Sovietice. Textul original aproape nu a fost schimbat, în afară de concluzii – dar i-au fost adăugate fragmente noi, care constituie

1. Proces-verbal de la anchetarea generalului Emanoel Leoveanu la Curtea Marțială, 31 iulie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 51, p. 40 (USHMM, microfilm 43).

2. Raportul nr. 53 (autentic) al directorului general al Poliției și Siguranței, generalul Emanoel Leoveanu, privind ancheta întreprinsă la Iași despre pogrom, semnat de Leoveanu, 2 iulie 1941, *ibidem*, vol. 64, pp. 20-21 (USHMM, microfilm 45).

3. Vezi ciorna raportului nr. 53, cu ultimele modificări, *ibidem*, pp. 97-98.

4. Depoziția lui E. Plăsnilă (directorul de cabinet al ministrului de Interne) la Tribunalul Poporului din București, 26 noiembrie 1945, *ibidem*, vol. 34, p. 147b (USHMM, microfilm 47).

inovația și alibiul. Guvernul Antonescu a hotărât să transforme pogromul de la Iași într-un incident care a început din cauza dezlănțuirii unor soldați legionari, transformându-se în pogrom în urma prezenței în oraș a unor unități militare germane. Acestea ar fi ucis evrei, nemților alăturându-li-se civili români simpatizanți ai Mișcării legionare și criminali. Autoritățile românești au făcut – în conformitate cu linia nouă – tot ce le-a stat în putință pentru a împiedica masacrul, dar n-au putut controla situația, deoarece germanii s-au amestecat oriunde și cu orice ocazie. Este adevărat că la pogrom au participat și soldați români, s-a stabilit în campania de falsificare a documentelor, dar numai solai izolați – doar cei care n-au dat ascultare comandanților lor și au acționat din proprie inițiativă. Și aceasta nu era totul. Din clipa în care s-a schimbat concepția, era necesară o nouă coordonare a versiunilor și pregătirea unui dosar corespunzător de documente care să confirme concluziile lui Leoveanu. Protagonistii pogromului de la Iași – Chirilovici, Leahu, Gioseanu și Captaru – au pregătit cu mâna lor rapoarte noi, toate cu data fictivă de 2 iulie 1941, care contraziceau concluziile incluse în rapoartele anterioare, cu același număr de înregistrare și aceeași dată, care și ele au înlocuit, în multe cazuri, rapoarte autentice.

Noua versiune a rapoartelor a fost concepută probabil la începutul anului 1944, poate chiar în preajma căderii regimului (23 august 1944). Dar nici asta nu era destul ! Trebuiau schimbate și comunicările telefonice și rapoartele din zilele pogromului, pentru a corespunde cu textul modificat al „raportului Leoveanu”. Este de presupus că a doua campanie de falsificări a fost condusă de cine a înțeles deplina semnificație a dezvăluirii pogromului executat la inițiativa Marelui Stat-Major pentru viitorul României, care încerca atunci din răspuț să treacă în tabăra Aliatilor, și pentru viitorul său personal : Mihai Antonescu. Autoritatea superioară care a supravegheat campania a fost, probabil, Eugen Cristescu.

În această etapă a fost ascuns sau distrus orice document care lega Președinția Consiliului de Miniștri, Marele Stat-Major și Serviciul Special de Informații de pregătirea pogromului și executarea lui. Dosarele referitoare la pogrom ale Serviciului Special de Informații au dispărut. Cele două rapoarte și albumul de fotografii ale SSI despre pogrom, a căror existență este cunoscută, au dispărut. Raportul generalului Topor despre pogrom a dispărut. Raportul nr. 99 al lui Chirilovici a fost distrus și înlocuit cu altul – și doar întâmplător a rămas o copie a versiunii originale.

Adaptările și falsificările au creat o mare confuzie. În câteva cazuri, există trei versiuni ale aceluiași document : autentic, adaptat în august 1941 și falsificat complet în 1944 – fapt care demonstrează că ultima falsificare a fost făcută în ajunul prăbușirii regimului, deoarece nu a fost timp suficient pentru a face ordine în falsificări. Sau poate că misiunea a fost prea dificilă și nu au putut fi depistate toate copiile trimise diverselor autorități.

Completările la al doilea „raport Leoveanu” vorbesc de la sine. Sergentul legionar Mircea Manoliu din Regimentul 13 Dorobanți – care a ucis câțiva evrei la 27 iunie – a devenit, în al doilea „raport Leoveanu”, incendiatorul dezordinilor. Numele și faptele lui nu au fost deloc pomenite în primul „raport Leoveanu” ; în al doilea raport, Manoliu s-a transformat în criminal și împilator, primind denumirea de „criminal”, cu toate că în zilele pogromului s-au învârtit prin Iași sute de ucigași de evrei. Soldații români care s-au alăturat pogromului au devenit „soldați izolați care-și căutau unitățile”. În a doilea raport s-a notat că n-au fost victime în rândurile unităților atacate în oraș și că germanii au fost cei care i-au masacrat pe evrei, au pătruns în case și au escortat convoaie la Chestură (vezi Anexa nr. 1, p. 433).

Procesul colonelului Lupu

La începutul anului 1942, la Curtea Marțială din Iași s-a desfășurat un proces ciudat împotriva fostului comandant militar al orașului, colonelul Constantin Lupu, acuzat de o intervenție pentru a salva câțiva evrei în timpul pogromului. Cei trei evrei pe care Lupu a încercat într-adevăr să-i salveze erau tovarășii lui de afaceri¹.

Lupu, care pierduse protecția lui Ion Antonescu deoarece nu reușise să țină pogromul sub control, a fost demis din funcție la 2 iulie – iar acum trebuia să plătească prețul. El a acționat în conformitate cu o concepție locală potrivit căreia este posibil să execuți un ordin de a ucide evrei și de a-i evacua pe unii dintre ei cu „trenurile morții”, dar, în același timp, să ai grijă de afacerea familiei și să-l aperi pe evreul „tău”, care te-a îmbogățit.

Dar anchetarea și procesul lui Lupu au produs cele mai mari surprize în cercetarea pogromului de la Iași, deoarece Lupu s-a apărat cu fermitate până la capăt – și datorită acestui proces ciudat au fost rezolvate toate enigmele privind răspunderea pentru pogrom și modul în care a fost executat.

Procesul colonelului Lupu, acuzat de „derogare de competență”, s-a deschis la 29 ianuarie 1942 la Curtea Marțială din Iași. Lupu i-a surprins pe judecători când l-a invitat să depună mărturie în favoarea lui pe generalul Stăvrescu, pe colonelul Captaru (care a fost demis din funcția de prefect și comanda Regimentul 22 Infanterie pe front), pe inspectorul Cosma, de la Inspectoratul de Poliție al județului, pe Chirilovici, care a revenit la Inspectoratul Regional al Jandarmeriei, precum și pe primarul orașului, generalul în retragere Constantin Ionescu. El a ridiculizat acuzațiile aduse împotriva lui, spunând judecătorilor că în zilele „rebeliunii” s-a ocupat, în calitate de comandant al garnizoanei și comandant militar al orașului, cu probleme serioase, conform ordinului secret și direct pe care îl primise de la Antonescu. Curtea Marțială a fost nevoită să suspende ședința deschisă publicului, să evacueze sala și să audă, cu ușile închise, ordinul secret². Lupu a dezvăluit Curții Marțiale „ordinul telefonic pe care mi l-a dat personal mareșalul Antonescu în noaptea de 28/29 iunie 1941, ora 23” (vezi cap. 1 al acestei cărți)³. În depoziția secretă făcută în fața Tribunalului, depoziție care nu a fost prezentată la proces, Lupu a descris problemele adevărate care l-au preocupat în zilele pogromului și convorbirile cu Antonescu, pentru a scoate în evidență cât de ridicole sunt acuzațiile aduse acum împotriva lui. El a descris haosul care s-a creat din cauza năpustirii populației românești – soldați, polițiști, jandarmi, civili – asupra evreilor, cu scopul de a jefui și ucide, pe care i-a fost greu să o stăpânească⁴.

Unul după altul, eroii masacrului de la Iași s-au prezentat în fața Curții Marțiale, în ianuarie 1942, în împrejurări neașteptate, din cauza procesului ciudat intentat împotriva unuia dintre ei, în încercarea de a-i veni în ajutor descriind zilele sângeroase ale regimului

1. Dosarul anchetei cu privire la colonelul în retragere C. Lupu, Serviciul Pretorial „Gloria” (nume codificat), 29.01.1942 (vezi „Dosarul Lupu”), *ibidem*, vol. 29 (USHMM, microfilm 48).
2. Curtea Marțială a Corpului 4 Armată din Iași, sentința în cazul colonelului în rezervă Constantin Lupu, 29 ianuarie 1942, „Dosarul Lupu”, p. 229.
3. Ordinul telefonic dat de mareșalul Antonescu lui Lupu, 28 iunie, ora 23.00, *ibidem*, p. 223.
4. Proces-verbal de la anchetarea acuzatului Constantin Lupu la Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, *ibidem*, pp. 199-199b (partea secretă).

antonescian din punctul lor de vedere, într-o perioadă când toți erau convinși că războiul se va termina cu victoria Germaniei și a aliaților ei, inclusiv România, înainte ca regimul să fi hotărât modificarea retroactivă a crimelor sale. Tabloul pe care l-au descris a evidențiat un efort suprem de a-i stăpâni pe jefuitorii români, de a stăvili excesele comise de soldații români și participarea polițiștilor la jaf și asasinat, inclusiv intervenția generalului german de a pune capăt haosului¹. În ceea ce privește participarea germanilor la pogrom, s-a dezvăluit că a existat o înțelegere prealabilă și că în orele după-amiezei, generalul Hans von Salmuth a cerut încetarea masacrelor și arestărilor, deoarece „era o greșeală”, și a cerut părții românești să-și înfrâneze soldații. Importanța „procesului Lupu” pentru înțelegerea răspunderii statului român și a poporului român pentru pogrom este așadar decisivă – și nu e surprinzător că acest dosar nu a fost amintit nici măcar cu un cuvânt în procesul criminalilor de la Iași. Regimul lui Antonescu, regimul de coaliție de după răsturnarea lui și regimul comunist au hotărât în egală măsură că nu există.

Documentul cel mai succint și mai clar cu privire la modul în care a fost înăbușită „rebeliunea iudeo-comunistă”, din punctul de vedere al opresorilor, a fost furnizat de generalul Stăvrescu, care și el a fost nevoit să-și părăsească divizia pe front și să se prezinte pentru a depune depoziție în ciudatul proces. El a clarificat în câteva cuvinte cine i-a dat ordin să tragă în evrei, cine a participat la masacru și care au fost problemele care l-au preocupat în ziua pogromului.

Declarațiile sale la proces au lămurit faptul că la înăbușirea „rebeliunii” evreilor au participat toate forțele militare și polițienesti care s-au aflat la Iași, că Armata a primit ordin să tragă pe loc în „rebeli”, tot ea a stabilit cine este înarmat și cine nu. Stăvrescu a descris „dificila” situație pe care toți comandanții, inclusiv Lupu, au fost nevoiți s-o înfrunte în ziua pogromului. Așa-zisa încercare a germanilor de a pune stăpânire pe Chestură, de a dejuca „bunele intenții” ale autorităților românești față de evrei – precum s-a scris în documente falsificate și așa cum au susținut la proces (1948) protagoniștii de la Iași – nu a existat deloc în ianuarie 1942. Problemele principale ale comandanților militari și ale Poliției au fost cum să-i ucidă pe rebelii evrei și cum să oprească dezlanțuirea și jaful comise de soldați, polițiști și civili².

În „procesul Lupu” a fost clarificată și problema coordonării cu forțele germane din oraș. Pentru a lămuri tribunalul cu ce s-a ocupat într-adevăr, Lupu l-a invitat pe căpitanul Ioan Mihail, comandantul Cercului de recrutare al orașului Iași, să depună mărturie din partea apărării. Căpitanul Mihail l-a însoțit pe Lupu în calitate de traducător în după-amiaza din ziua pogromului, când s-a dus la Comandamentul german din oraș, la întâlnirile sale cu comandantul german, al cărui nume nu l-a menționat. Lupu și comandantul german, a clarificat traducătorul, au hotărât „că a fost o greșeală cu arestările și împușcarea evreilor”³.

Lucrurile erau clare și categorice. Arestările și masacrul evreilor au fost mai întâi coordonate între cele două armate, iar în ziua pogromului, cei doi părtași au constatat că au exagerat. Cine a dorit să pună capăt măcelului au fost tocmai germanii, cărora nu le-a plăcut dezordinea și pierderea controlului asupra soldaților și civililor.

1. Depoziția lui Constantin Chirilovici (colonel) la Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, *ibidem*, p. 213b; depoziția lui Dumitru Captaru (colonel) la Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, *ibidem*, p. 211b.
2. Depoziția lui Gheorghe Stăvrescu (general) la Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, 29 ianuarie 1942, *ibidem*, pp. 210-210a.
3. Depoziția lui Ioan Mihail (căpitan – șeful Cercului de recrutare din Iași) la Curtea Marțială a Corpului 4 Armată, 25 ianuarie 1942, *ibidem*, p. 221.

Procurorul militar special, colonelul Gheorghe Urziceanu, care a luat cuvântul după ce toți martorii principali au apărut în fața tribunalului, nu și-a schimbat deloc atitudinea față de acuzat : dezordinile la Iași au fost provocate de agenți comuniști, a stabilit procurorul. Autoritățile au condus descinderi vaste pentru a descoperi cine au fost evreii care au tras în armata română și în cea germană sau cine i-a ascuns pe agenții comuniști. Colonelul Lupu, care a îndeplinit atunci funcția de comandant al garnizoanei, a sabotat aceste eforturi :

Colonelul Lupu... a intervenit în repetate rânduri pentru a ocroti pe evrei, în general, cu acei cu care avea legături de afaceri, mai înainte de a fi mobilizat¹.

Colonelul Lupu a fost condamnat la o lună de închisoare și o amendă de 5.000 de lei, pedeapsă de neînțeles pentru un comandant cu gradul său, care a pus de fapt capăt carierei sale. Apelul pe care l-a înaintat a fost respins.

Atitudinea față de pogrom, așa cum și-a găsit expresia în buletinele tribunalelor militare era clară :

În orașul Iași... s'a produs o rebeliune de către iudeo-comuniști, trăgând asupra armatei precum și a autorităților, focuri de armă și mitralieră. *Mișcarea a fost reprimată de armata română în colaborare cu armata germană.* Vinovații au fost executați pe loc... *Pericolul acestei rase, credem că nu este înlăturat.*

Chestorul Poliției, Chirilovici, a rezumat într-un raport special starea de spirit din Iași în perioada iulie-august 1941, cu câteva săptămâni înainte de a fi fost invitat să depună mărturie în „cazul Lupu”. În zilele dezlănțuirii (29-30 iunie), potrivit spuselor sale, a constatat în rândurile populației (românești) din Iași „o ură neîmpăcată contra judaismului” care sprijină comunismul, dorește înfrângerea României și a aliaților ei, acordă adăpost și sprijin parașutiștilor sovietici – „Populația românească a aprobat unanim acele executări în masă... aplicate de armată evreilor din Iași... exprimându-și încă dorința că această executare trebuia efectuată într-un stil mai mare”².

„Procesul Lupu” a fost prezentat aici pe larg, deoarece reflectă atitudinea statului român față de pogromul de la Iași, pe care l-a organizat și executat. Din cauza unei probleme secundare, au apărut, unul după altul, toți șefii autorităților locale din Iași, în frunte cu generalul Stăvrescu, și au descris problemele care i-au preocupat în ziua pogromului ; iar colonelul Lupu, în încercarea de a se apăra, a dezvăluit Curții Supreme ordinul secret al lui Antonescu de a-i masakra pe evrei și de a-i evacua din oraș în *ajunul* pogromului.

„Procesul Lupu” a constituit deci o mină de aur pentru documentarea în legătură cu pogromul de la Iași. Numai un proces asemănător al unuia dintre planificatorii pogromului (Secția a II-a sau Serviciul Special de Informații) sau dintre agenții trimiși la Iași pentru a pune la cale provocarea incidentelor și înarmarea pogromiștilor – dacă ar fi avut loc – ar fi putut completa tabloul în întregime și egala ca importanță acest proces. Documentele strânse în „Dosarul Lupu” permit evidențierea tuturor documentelor falsificate create la date posteriore celor imprimate pe ele.

1. Sentința în cazul lui Lupu (vezi *supra*, p. 417, nota 2), p. 230b.

2. Raport informativ despre starea de spirit și ordine în perioada 27 iulie – 22 august 1941 al colonelului Chirilovici, *Cartea Neagră II*, nr. 75, p. 153.

Coordonarea versiunilor – august 1941

Contrar așteptărilor, acțiunea de coordonare a versiunilor nu a fost prea dificilă, și nici nu a necesitat prezența șefilor Poliției, Siguranței și ai inspectoratelor de poliție și jandarmerie la București sau trimiterea unor agenți speciali la Iași. Întrucât majoritatea rapoartelor din zilele pogromului au fost telefonice, acțiunea de coordonare a versiunilor s-a făcut la București – la Ministerul de Interne, la adjunctul ministrului, Jak Popescu. Acolo au fost dactilografiate „rapoartele”, le-au fost adăugate numerele de înregistrare ale rapoartelor originale care trebuiau schimbate, au fost șampilate cu ștampila de înregistrare a rapoartelor primite de minister și le-au fost adăugate, de mână, numere de ordine curente și data. Apoi cel care „raportase” a primit versiunea, a dactilografiat-o în biroul său la Iași, a introdus-o în dosare, a semnat-o *post factum* și a distrus documentul care purta același număr. Orice alt document autentic care fusese expediat în timp real și nu corespundea dispozițiilor a fost distrus.

Dar nu întotdeauna au fost distruse toate copiile rapoartelor originale care contraziceau ordinele de mușamalizare, și nu întotdeauna au fost distruse toate rapoartele interne trimise de pe scenele crimei de către subordonați ai șefilor de poliție și jandarmerie. Și, deodată, au apărut rapoarte purtând aceeași dată și același număr, dar cu un conținut diferit.

Cu Poliția și Jandarmeria n-au fost probleme în ceea ce privește coordonarea versiunilor; Gioseanu de la Siguranță și subordonații săi, polițiști experimentați, s-au comportat cu precauție și nu s-au grăbit să se descotorosească de toate documentele pe care le-au trimis sau le-au primit înainte și în timpul desfășurării pogromului. Adevărata problemă a constituit-o prefectul Captaru, militar neidentificat ca fiind antisemit (aproximativ treizeci de evrei au dat declarații în favoarea lui la proces)¹ și care a înțeles dimensiunile reale ale tragediei – singurul care a avertizat în scris că se încearcă lichidarea evreilor. Nu i se putea ordona să-și schimbe retroactiv raportul original nr. 1042, și de aceea a fost invitat la București. Iată cum trebuie înțelese declarațiile sale la proces:

Rămăsesem singura autoritate care contraziceam celelalte rapoarte ale celorlalte autorități române, care afirmau că populația evreiască a fost aceia care a provocat și în sensul acesta am fost nevoit să dau și eu acel raport. Menționez că raportul dat de mine la începutul lunii august [1941] din ordinul generalului Jak Popescu, nu a fost dat în ziua când l-am dat ci în ziua anterioară de 2 iulie [1941]².

Captaru a fost nevoit nu numai să schimbe raportul anterior din 29 iunie, dar și să semneze un raport rezumativ, cum au procedat de bună voie ceilalți fruntași ai autorităților din Iași, pe care a fost imprimată data de 2 iulie 1941 (vezi Anexa nr. 2, p. 434). Al doilea document autentic care a fost distrus, păstrându-se însă o copie a lui, este

1. Copiile declarațiilor unor evrei din Iași, fără dată (1946), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 133, pp. 92-95. Declarații au afirmat despre Captaru că nu a fost antisemit și a avut cu ei relații corecte și când a comandat – în anii '30 – Regimentul 13 Dorobanți. Printre cei care au semnat declarațiile s-a numărat și Lazăr Climer, secretarul general al Comunității în 1946, care a afirmat că în ziua pogromului, colonelul i-a împiedicat de câteva ori pe soldați să tragă în evrei și a bandajat piciorul unei tinere evreice care fusese împușcată.
2. Protocol de la anchetarea acuzatului Captaru în ședința Tribunalului din București, 14 iunie 1948, *ibidem*, vol. 1, partea a II-a, p. 489 (USHMM, microfilm 47).

raportul nr. 99 al chestorului Poliției, Chirilovici, din 30 iunie 1941. Chirilovici l-a înlocuit la București – sau poate alții l-au schimbat – și el personal a copiat noua formulare, așa cum li se ceruse celorlalți șefi de autorități din Iași să procedeze, pentru a anexa rapoartele lor la raportul autentic al lui Leoveanu (în care-i acuza pe evrei că au tras în armată) (vezi Anexa nr. 3, p. 436).

La a doua campanie de falsificări, în 1944, au fost schimbate retroactiv rapoarte ale autorităților militare și polițienești despre evenimentele de la Târgul Frumos și Podu Iloaiei, pentru a acuza Armata germană de numărul mare de morți din „trenurile morții” și pentru maltratarea evreilor evacuați acolo¹. De asemenea, au fost falsificate datele despre numărul de cadavre care au fost debarcate din trenuri și îngropate în cele două localități.

Documentele Marelui Stat-Major

O campanie paralelă de falsificări s-a desfășurat la începutul anului 1944, în documentele Marelui Stat-Major. Astfel, a fost falsificat ordinul de numire a generalului Cărlăoanț în calitate de comandant militar al orașului Iași (vezi Anexa nr. 4, p. 440) și au fost intercalate o serie de documente falsificate cu privire la sergentul TTR Manoliu, pentru a-l transforma în provocatorul pogromului (vezi Anexa nr. 5, p. 441).

Manoliu personal, care s-a întors bine sănătos din război și a fost arestat în martie 1945, a cerut eliberarea sa din închisoare și anularea acuzației împotriva sa deoarece faptele de care a fost acuzat „nu au nici o legătură cu *dezordinele* care s-au petrecut la Iași în 29 iunie” (el a împușcat câțiva evrei cu două zile înainte de pogrom); iar în legătură cu faptele respective fusese deja judecat și achitat (și o regulă importantă în lege stabilește că nimeni nu poate fi judecat de două ori pentru același delict):

Cu ocazia judecării mele de către Curtea Marțială a C.4.A. [Comandamentul 4 Armată] s’a stabilit în mod neîndoiebnic că nu am făcut altceva decât ceea ce era dator orice ostaș român în locul meu să facă. Dar pentru felul în care mi-am îndeplinit datoria de ostaș, prin înalta sa apreciere, M.S. Regele Mihai I mi-a conferit cea mai înaltă distincție, „Virtutea Militară”²

Dacă ar trebui să pregătim un ghid general pentru distrugerea falsificărilor în problema evenimentelor de la Iași, am recomanda un număr de locuțiuni a căror existență în document trădează epoca în care a fost realizat falsul. Expresii precum *evrei și comuniști* sau *iudeo-comuniști*, *semnalizări de pe acoperiș*, *semnalizări cu lanterne*, *agenți în serviciul inamicului* sau *sprrijinirea inamicului*, *focuri de armă din locuințe evreiești*, *încercarea de a semăna panică în rândurile armatei*, *suspecți evrei*, *ajutor la descinderi* și *arestări din partea soldaților germani* ș.a. dovedesc că documentul a fost fabricat în august 1941. Spre deosebire de acestea, expresii precum *soldați legionari*,

1. De exemplu : telegrama nr. 4586 a ministrului de Interne către prefectul de Iași, 30 iunie (falsificată în 1944), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 30.
2. Cererea deținutului Mircea Manoliu către procurorul general al Curții Militare de Casație și Justiție de a fi eliberat din închisoare și argumente în acest sens, 25 iulie 1946, *ibidem*, vol. 51, pp. 121-121b (USHMM, microfilm 43).

pleava societății, hoți, soldați germani furioși, soldați germani ucigași, intervenții germane, încercare de a salva pe evreii arestați în curtea Chesturii de furia germanilor, soldați [români] izolați, adică un număr mic de soldați români care au participat la acțiuni de jaf și omor, arestare de jefuitori, încercare de a reinstaura ordinea, autoritățile au făcut tot ce era posibil, dar..., câțiva polițiști care s-au alăturat jefuitorilor, soldați [români] care și-au părăsit unitățile ș.a. dovedesc că documentul a fost fabricat în 1944.

Mihai Antonescu l-a lămurit cu mândrie pe un consilier de la Legația germană din București, la 25 septembrie 1941, cine i-a tratat pe „rebelii” din Iași:

În ceea ce privește mișcarea comunistă din România... manifestările [de rezistență] care s’au petrecut la Petroșani și Iași au fost imediat înăbușite prin executarea participanților¹.

Operațiunea de falsificări a creat o istoriografie mincinoasă, care a dăinuit șazece de ani. În prezent a devenit clar că „Dosarul Lupu”, primul „raport Leoveanu” și descoperirea ordinelor autentice date de Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Marele Cartier General, Armata a 3-a, Armata a 4-a și autoritățile din Iași au dărâmat cu desăvârșire această operațiune. Pogromul de la Iași a fost o crimă națională românească – și pentru a crea un alibi național a fost necesar un efort de proporții naționale².

După câte se știe, aceste concluzii clare nu și-au găsit expresia în opinia publică din Statele Unite și din Lumea Liberă. Se pare că încercarea Ministerului român de Externe de a induce în eroare puterile democratice și opinia publică liberă în privința crimelor comise împotriva evreilor din România și Ucraina nu a reușit: ambasadorii acestor state și personalități din guvernele lor au cunoscut adevărul, iar regimul român a trăit cu iluzia că a reușit să-l ascundă. Dar de fapt, statul român a obținut un succes total, realizându-și intenția – și aceasta datorită tăcerii Departamentului de Stat al Statelor Unite și a președintelui american. Adevărul despre pogromul de la Iași și exterminarea din Transnistria n-au ajuns la cunoștința opiniei publice din Occident.

Încercarea ultimativă de negare a pogromului

Efortul de a nega răspunderea românească pentru pogromul de la Iași a continuat și după căderea lui Antonescu. Dintre toate crimele comise de regimul antonescian, Comitetul Central al Partidului Comunist a ales tocmai pogromul de la Iași pentru a

1. Nota lui von Hodenberg, de la departamentul consilierilor militari din Comandamentul superior al Wehrmacht-ului (OKH), Berlin, 15 septembrie 1941, documente ale Ministerului german de Externe, 790200-790201. La Petroșani, o localitate minieră din sud-vestul României, a izbucnit, la 18 aprilie 1941, o grevă a minerilor. Antonescu a ordonat „să fie arestați și pedepsiți instigatorii”, și să fie închiși în lagăre de muncă. Vezi Ion Ardeleanu, Vasile Arimia și Mircea Mușat (coord.), *23 august 1944: Documente*, vol. I, 1939-1943, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, doc. 174, pp. 246-249.
2. Am depistat majoritatea documentelor falsificate – cele fabricate în august 1941 și pe care a fost imprimată data de 2 iulie 1941, și cele care au fost intercalate la începutul anului 1944. În toate cazurile, este vorba de documente identice ca dată și număr de înregistrare. De asemenea, am depistat un număr de documente autentice, rămase din întâmplare. În acest subcapitol, din lipsă de spațiu, nu și-au găsit expresia toate dezvăluirile despre falsificarea documentelor de la Iași.

proceda la o revizuire a adevărului și la armonizarea lui cu ideologia regimului. România se afla atunci în epoca bizantină a dictaturii lui Ceaușescu, care a creat o ciudată ideologie locală și exclusivă, un fel de hibrid compus din ideologia marxist-comunistă și naționalism românesc, care acționa pentru a estompa situația jalnică a națiunii, îi ridica permanent în slăvi pe soții Ceaușescu, mobiliza trecutul schimbându-l retroactiv pentru a justifica drumul „românesc” spre socialism sub conducerea „fiului iubit al poporului”. România a fost prezentată ca o victimă a fascismului; românii – ca popor nobil care s-a mobilizat aproape până la unul pentru a apăra minoritatea evreiască; iar pogromul de la Iași – ca un complot nazist executat de Armata germană *de ocupație*, împreună cu legionari și pleava societății, la fel cum și regimul lui Antonescu hotărâse să prezinte pogromul. Pentru rescrierea trecutului au fost aleși doi „istorici” ai partidului de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă Comitetul Central. Din punctul de vedere al Biroului Politic al partidului, acești cercetători aveau toate însușirile necesare: Alexandru Karețki și Maria Covaci știau să citească și să scrie în limba română (Covaci doar fraze scurte), amândoi își făcuseră educația în instituții ale partidului și erau absolvenții unor cursuri de partid care transformau orice persoană cu origine socială corespunzătoare – și care era în grațiile partidului – în specialist în orice domeniu. Înarmați cu concluzii, cei doi s-au năpustit asupra arhivelor pentru a găsi dovezile – și, într-adevăr, le-au găsit.

Dacă ar fi să judecăm după notele de subsol, au avut la dispoziție tot materialul de arhivă care s-a aflat și la dispoziția autorului acestei lucrări. Dar ei n-au observat ordinul lui Antonescu de a-i alunga pe evreii din oraș și de a împușca pe cine „va trage” în armată; n-au observat ordinul paralel al lui Mihai Antonescu; n-au văzut dosarul „procesului Lupu”; n-au observat depozițiile șefilor Serviciului Special de Informații și agenților săi despre pregătirea pogromului; n-au observat ordinele Marelui Cartier General; nu s-au lovit de „Buna Vestire”, de depozițiile jandarmilor care au escortat „trenul morții”, de rapoartele duble falsificate, de schimbarea versiunilor criminalilor, de depozițiile și ordinele date jandarmilor, soldaților și Poliției înainte, în timpul și după desfășurarea pogromului.

În contrast cu concluziile Tribunalului din București în 1948, cei doi au adoptat versiunile mai târzii ale acuzațiilor și documentația falsificată, ajungând la concluzia că anii dictaturii fasciste au constituit o campanie enormă de suferință pentru poporul român, și că la Iași, forțele naziste au fost forțe de ocupație. Sutele de mii de soldați români desfășurați atunci de-a lungul granițelor pentru a declanșa războiul „sfânt” împotriva Uniunii Sovietice s-au transformat de fapt în victime ale naziștilor, care i-au împins în război. Forțele germane din Iași au fost cele care au organizat pogromul, bazându-se pe legături prealabile și în colaborare cu legionarii, și ele sunt cele care i-au înarmat. Pogromul a fost executat de soldați germani, legionari și pleava societății, în timp ce Armata, Poliția și populația au făcut un efort suprem pentru a-i salva pe evrei din ghearele naziștilor. Evacuarea evreilor de la Chestură s-a făcut pentru a-i salva din mâinile soldaților germani. „Trenurile morții” au fost trimise la Târgul Frumos și Podu Iloaiei, dar naziștii cei răi au împiedicat coborârea evreilor, ordonând să fie evacuați mai departe. „Cercetătorii” au uitat că pogromul de la Iași a fost primul mare pogrom din Europa fascistă – iar dacă se poate vorbi despre un model de acțiune, acesta a început în România. Broșura a accentuat foarte mult imaginea românului bun, nobil, care a făcut totul pentru a-l împiedica pe nazistul rău și crud să-i ucidă pe antifasciști și pe evrei.

Cu pregătirea prefetei „științifice” destinate să descrie fundalul istoric și ideologic al problemei „a fost onorat” un evreu, ziarist, și el salariat al institutului amintit (la care au lucrat, se înțelege, și istorici serioși și cultivați). El și-a îndeplinit misiunea cu succes. Nicolae Minei și-a început prefața cu procesul de la Nürnberg, a explicat pe scurt noțiunea „crimă de război”, a descris planurile lui Hitler și incapacitatea unor conducători occidentali de a-l frâna, a amintit cititorilor planurile lui Hitler de creare a „spațiului vital” în Răsărit, teoria rasială nazistă, n-a uitat *Mein Kampf*, pregătirile pentru punerea în aplicare a planului soluției finale, pe Eichmann și Auschwitz-ul, a înfierat țări care au colaborat cu națiștii – ca, de exemplu, Slovacia și Ungaria –, a descris soarta evreilor din nordul Transilvaniei, oprindu-se în special asupra crimelor Ungariei, și astfel a ajuns la pogromul de la Iași.

Cu discursurile lui Ceaușescu în mână, a analizat situația politică din România în ajunul pogromului, lupta eroică a Partidului Comunist Român împotriva dictaturii lui Antonescu și înțelepciunea de care a dat dovadă partidul atunci și după aceea. El a stabilit că legionarii (fasciști sprijinitori ai Germaniei) sunt cei care „au adoptat măsuri discriminatorii și prigoană pe temeuri rasiale – după chipul și asemănarea faimoaselor legiuri de la Nürnberg”. Și astfel ajunge la concluzia :

În acest context se înscrie și tragicul eveniment petrecut în iunie 1941 la Iași. În acest sens tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza : „Imediat după declanșarea războiului antisovietic a fost organizat un adevărat pogrom împotriva forțelor antifasciste, în cursul căruia la Iași au fost asasinate peste 2.000 de persoane”¹.

Ceaușescu a redus numărul victimelor la ceva mai mult de două mii și a șters naționalitatea lor evreiască. De acum înainte, ei au devenit în mod oficial antifasciști. Antisemitismul, a scris autorul evreu al prefetei, a fost o unealtă de instigare într-o societate bazată pe exploatare – „Dar spre deosebire de mari părți ale Europei Centrale și de Est, glia românească nu s’a dovedit prielnică pentru semințele otrăvite ale urii”.

Pământul românesc a devenit un rai pentru evreii persecutați. Persecuții au fost, dar... în Spania Evului Mediu, care și-a alungat evreii, în Galiția, în Ucraina, în Rusia, în Germania și în Austria. În România nu a avut loc un proces de felul procesului lui Dreyfus :

Stăvilarul ridicat de omenia poporului român a rezistat și la asaltul năpraznicului val de persecuție rasistă pe care l-a stârnit ideologia fascistă în Europa interbelică... S-a creat o situație specifică în această parte a Europei : cu excepția foarte răzlețelor și fugitivelor inițiative ale unor autorități locale, evreii din România nu au fost îngrămădiți în ghetouri și nu au trebuit, în general, să poarte infamanta „stea galbenă”. Dar mai presus de orice, ei nu au cunoscut oroarea lagărelor de exterminare, nici pe teritoriul țării, nici prin deportare pe meleaguri străine².

Într-o notă în subsolul paginii, Minei a notat că el se referă, „desigur”, la România dintre granițele din 1940 ; cu alte cuvinte, ceea ce s-a întâmplat în Basarabia, în Bucovina și în Transnistria nu interesează partidul – și poate că nici nu s-a întâmplat. Cine i-a împiedicat pe „naziști” să-i extermine pe evreii din România ?

1. A. Karețki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978, p. 16.
2. *Ibidem*, p. 20.

În România, Holocaustul *nu a avut loc* tocmai pentru că, *cu foarte puține și nesemnificative excepții*, călăii cu zvastică nu numai că nu s-au bucurat de concursuri binevoitoare, oferite din proprie inițiativă, dar s-au lovit de refuz în tentativele lor de a recruta complicități, cu caracter privat sau oficial, pentru organizarea deportărilor sau a altor acțiuni de genocid... *Umanismul militant al poporului român a zădărnicit, rând pe rând, planurile hitleriste de exterminare în masă a evreilor din țara noastră*. Expresie firească a statorniciei vechilor și nobilelor tradiții românești de înfrățire și solidarizare cu naționalitățile conlocuitoare la vreme de restriște, această atitudine a fost deopotrivă, una din laturile luptei dârze, de mare amploare, purtată împotriva ocupantului hitlerist și a uneltelor sale autohtone de către forțele revoluționare democratice, antifasciste, de către cele mai largi mase populare, în frunte cu Partidul Comunist Român¹.

După publicarea „studiului” (ale cărui concluzii au trezit la timpul său împotrivire și în cadrul Biroului Politic al Partidului Comunist), Karetcki și Covaci au devenit „specialiști” în pogromul de la Iași. Concluziile lor și numărul de victime pe care l-au publicat au devenit „dovezi” obligatorii de citat în orice alt studiu despre România celui de-al doilea război mondial publicat în perioada ceaușistă, cei doi primind monopol pentru publicarea de articole despre pogrom în presa românească². Covaci a devenit în general „specialistă” în tematica evreiască – a fost chiar trimisă în Israel, în cadrul unei delegații de istorici a Institutului de istorie a partidului care a vizitat Institutul Yad Vashem în 1982.

„Studiul” și prefața au constituit un exemplu clar de deformare a faptelor concomitent cu continuarea păstrării monopolului asupra documentației, interzicerea lui pentru istorici și crearea unei realități virtuale care să corespundă acelei etape a ideologiei naționaliste comuniste, care a negat crimele trecutului și a făurit o imagine falsă a poporului român ca posesor al unor însușiri colective nobile.

A doua încercare de falsificare aparține perioadei de după căderea regimului comunist din România. O editură naționalistă, apărută după 1990, a editat memoriile comisarului pentru soluționarea problemei evreiești, Radu Lecca. Acesta și-a scris memoriile în detenție, în timp ce executa pedeapsa de închisoare pe viață cu muncă silnică. Până la căderea regimului comunist, materialul juridic legat de procesul lui a rămas strict secret și nimeni nu a avut acces la el.

„Memoriile” erau de fapt versiunea a treia (lărgită) a celor două anchete la care a fost suspus Lecca, în 1946 și 1953. Se remarcă în ele amprenta grosolană a agenților de securitate, care aveau pretenția că cunosc evenimentele istorice în care Lecca a fost implicat. Dar întrucât acești „specialiști” au pornit de la ipoteza că dețin nu numai monopolul absolut al informației, ci și al trecutului, fără să cunoască suficient evenimente și întâmplări, fără a cunoaște limbi străine, fără să cunoască publicațiile și studiile istorice care apăruseră până atunci în Occident despre relațiile germano-române și despre acțiunile regimului antonescian în problemele evreiești, și fără să cunoască documentele existente în arhive germane și americane (în perioada „pregătirii” memoriilor), ei s-au complicat în inventarea unor evenimente care nu s-au petrecut în realitate, au încurcat date, au confundat acțiuni și fapte săvârșite în ani diferiți, acțiuni cunoscute

1. *Ibidem*, pp. 21-22 (sublinierile îmi aparțin); la zece ani după ce a scris aceste rânduri, Minei și familia sa au emigrat în Israel.
2. Vezi, de exemplu, articolul lui Covaci despre pogromul de la Iași cu ocazia comemorării a patruzeci de ani de la desfășurarea lui – dr. Maria Covaci, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „O filă întunecată de istorie, permanent act de acuzare împotriva fascismului”, *Scânteia*, 30.06.1981.

oricărui istoric începător, cercetător al Holocaustului. Încercarea fabricanților de memorii avea un scop precis : să arunce răspunderea morală și operativă pentru uciderea evreilor asupra Armatei germane și asupra germanilor în general, și să reducă pe cât posibil, pentru aceleași crime, răspunderea statului român și a cetățenilor ei.

Pe lângă fragmente interesante despre politica regimului antonescian față de evrei, acțiunile de jaf și confiscare de averi, instituția națională de stoarcere de bani creată de Lecca (scrise, fără îndoială, chiar de către Lecca), lucrarea cuprinde și fragmente fabricate cu scopul de a arunca în special asupra germanilor răspunderea pentru lichidarea evreilor. Cu privire la Iași, Securitatea a adoptat metodele Siguranței, așa cum a rezultat din „raportul Topor”, amintit mai înainte¹. Din „Memorii” reiese că și Lecca a fost *martor ocular*, care putea confirma răspunderea germanilor pentru pogrom :

Tot în luna iunie 1941 a avut loc și măcelul evreilor la Iași de către armata germană. Detaliile acestor atrocități sunt prea cunoscute, astfel că nu le voi mai expune. Voiesc să scriu numai despre unele întâmplări, mai puțin cunoscute, privind aceste asasinate.

Mihai Antonescu și generalul Antonescu au fost informați telefonic de evenimentele de la Iași. Ei s-au adresat imediat lui Killinger pentru a-l determina să intervină pe lângă comandantul german pentru ca măcelul să înceteze. *Eu eram în biroul lui Killinger când el a telefonat generalului comandant german spunându-i să înceteze imediat orice represalii [și i-a comunicat] că guvernul român urmează să facă o anchetă pentru a stabili originea focurilor de armă care s-au tras asupra armatei germane.*

Intervenția promptă a lui Killinger a făcut ca la Iași să nu piară toată populația evreiască. Generalul Antonescu a făcut prin organele SSI [al lui Cristescu] o anchetă rapidă privind *complicitatea românilor la asasinatelor comise de nemți la Iași*. Această anchetă a stabilit că circa 170 de polițiști, cetățeni, cărăuși și răufăcători au servit drept indicatori nemților care nu știau să distingă pe evrei de români. S-a mai stabilit că acești indicatori, și în special polițiștii, au jefuit cadavrele celor împușcați de nemți.

Mihai Antonescu a fost de părere ca acești șacali să fie arestați și judecați... totuși procesul și arestările nu s-au făcut, pentru că generalii de la Poliție, de la Interne și de la Jandarmerie erau toți de părere contrară [celei a lui Mihai Antonescu]².

Este evidentă încercarea Securității – și a regimului comunist în general – de a absolve statul și poporul român de răspunderea pentru pogrom. Lecca a fost numit în funcția de responsabil pentru pregătirea soluției finale a problemei evreiești la 30 octombrie 1941, iar până atunci nu s-a ocupat de probleme evreiești, ci a fost un fel de legătură neoficială pentru probleme speciale, între Killinger și Ion și Mihai Antonescu, așa cum a spus el însuși în „memorii”. Chestiunea Iașiului nu a fost amintită de Lecca în cele două anchete la care a fost supus – în 1946, de către acuzarea în procesul Guvernului Antonescu, și în 1953, de către Securitate³. Dar, precum se știe, ordinele de măcelărire a evreilor au fost date de Ion și Mihai Antonescu, iar la masacru au participat, într-adevăr, și unități ale *Wehrmacht*-ului – dar ambasadorul Killinger nu a avut nici un fel de autoritate față de Armata germană și acțiunile sale pe teritoriul României, și nu a avut nici un amestec direct în pogrom.

1. Vezi Anexa 5, p. 441.

2. R. Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Editura Roza Vânturilor, București, 1994, pp. 166-167 (prima subliniere este din original, celelalte îmi aparțin).

3. Stenograma de la ancheta lui Radu Lecca de către anchetatorii Zelea și Dumitru Săracu la Tribunalul Poporului, 18 aprilie 1946, Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 45, pp. 249-267 (USHMM, microfilm 34); proces-verbal de la anchetarea lui Radu Lecca de către un agent al Securității, București, 8 iunie 1953, *ibidem*, vol. 124, pp. 78-98 (USHMM, microfilm 36).

Și totuși, cine a predat „Memoriile”, până atunci închise în seiful fostei Securități, redactorului care le-a publicat, și cine dintre șefii „noului” regim întemeiat în 1990 a dorit publicarea lor ?

De ce Iașiul ?

De ce regimul antonescian a ales Iașiul ca teren de încercare pentru aplicarea hotărârii de a-i ucide pe evrei ? De ce a hotărât să înceapă de acolo campania de omor, deportare, umilire, înfometare și exterminare metodică a sute de mii de evrei ? Răspunsul la această întrebare a fost dat deja în anul 1948, de către secretarul Federației Comunităților Evreiești și istoricul Matatias Carp – și aproape că nu avem ce adăuga :

Pogromul de la Iași are rădăcinile adânc înfpte în putregaiul politic al pseudo-democrației românești. El nu a fost explozia accidentală a unor pasiuni izolate sau a unei rătăcirii momentane. El nu a izbucnit prin generație spontanee, din străfundurile bestiale ale unor fapte criminale. El nu a început în „Duminica ceea” de 29 iunie 1941 ; nici cu trei zile înainte, când s’au produs primele omoruri ; nici la 22 iunie, când s-au deschis ostilitățile ; nici la 6 septembrie un an înainte, când s-a înscăunat Antonescu cu legionarii săi și nici măcar la 27 decembrie 1938, când Carol al II-lea a înlăturat fătărnicia politice sale și a încredințat destinele țării guvernului antisemit al lui Octavian Goga și A. C. Cuza. Originile pogromului de la Iași, ca și ale întregului lanț de crime, jafuri și suferințe ce i-au urmat până la 23 august 1944, trebuie căutate într-un trecut îndepărtat, care a înlesnit – uneori cu inconștiență, de cele mai multe ori cu bună știință – o pregătire lungă de propagandă dușmănoasă exercitată în deplină libertate, o acțiune din instigație adesea tolerată cu bunăvoință și un șir nesfârșit de excese, totdeauna acoperite de o largă impunitate. Sistemul oficial antisemit de guvernământ, inaugurat la 1867 și aplicat vreme de jumătate de veac cu nezdruccinată perseverență – sistem care a impus voinței naționale, numai până în 1913, un noian de 196 de legi, legi restrictive antisemite ; neomenoasele goane de la sate ; excluderile din drepturile esențiale omenești (cetățenie, învățământ, muncă, funcțiuni publice, profesii libere etc.) ; expulzările ilegale [din țară], acțiunile huliganice ale Ligei antisemite ; prigoana din timpul războiului de întregire ; plutoanele de evrei din prima linie a frontului ; generația de la 1922 cu toate nefastele ei acțiuni, spirituale și materiale ; tulburările și bătăile [studenților evrei] din universități ; devastările de magazine, gospodării, biserici și cimitire ; asasinatelor permanent nepedepsite ; Oradea, Borșa ; *numerus valahicus* ; agitațiile și excluderile din barouri ; guvernul Goga-Cuza ; reînvierea sistemului antisemit de guvernământ ; pogromurile din iunie 1940 ; aruncările evreilor din trenuri ; statutul juridic al evreilor din august 1940 ; Antonescu și regimul legionar cu jafurile și crimele sale ; legislația discriminatorie cu ridicarea jafului la dogmă de stat și, în sfârșit, așa-numita rebeliune, cu pustiirile și jalea lăsată în urma ei, sunt numai etape în drumul nesfârșit de lung, al prigoanei pregătitoare de exterminare. Și după această pregătire a venit cel de-al doilea războiu. Din prima zi [a războiului] și chiar mai înainte, l-au împodobit cei doi Antonești, împreună cu miniștrii și generalii lor cu o cunună de dușmănie antisemită făurită din tot felul de măsuri de incitare și prigoană. Evacuarea evreilor din sate și târguri și plimbarea lor dealungul țării, în vagoane plumbuite, sub pretextul asigurării spatelui frontului ; ridicarea și închiderea ostatecilor evrei și numai evrei, pentru a răspunde cu viața lor de orice acte de teroare sau sabotaj ; placardarea milioane de afișe de ațâțare la asasinat, împotriva evreilor și a comuniștilor ; scoaterea evreilor de sub scutul legilor prin însemnarea vestmintelor cu medievalul semn galben, au fost primele arme pe cari le-au utilizat conducătorii fasciști ai României, la deslănțuirea războiului. Efectele n’au întârziat să apară. O atmosferă de suspiciune, dispreț și ură, împotriva a tot ce era evreesc, se strecurase sub cerul României. Mai presus decât oriunde, au simțit-o evreii din Iași.

Acolo otrava a măcinat sufletele și conștiințele vreme de peste trei pătrare de veac. În Iașiul lui Xenopol și Vasile Conta, ai lui Nicolae Ionescu și Ceaur Aslan¹, ai lui A.C. Cuza și Corneliu Codreanu, în cetatea Ligii Apărării Național-Creștine și în leagănul legionarismului, era firesc ca microbii să găsească cel mai potrivit mediu de cultură și să transforme locuitorii cei mai cumpătați și liniștiți de pe întinsul țării, într-o masă incônștientă și clocotitoare de ură².

Când a scris aceste rânduri, Carp nu a știut cine a dat ordinul de a-i măcelări pe evrei, nu a cunoscut documente secrete care n-au fost prezentate la procesul criminalilor din Iași, nu a știut despre colaborarea cu unitatea *Wehrmacht*-ului ce se afla în oraș și, în general, nu a știut cum s-a țesut planul pogromului în cadrul Marelui Stat-Major. Și cu toate astea, concluziile sale cu privire la cauzele de lungă durată ale pogromului au rămas valabile până în zilele noastre.

În pogromul de la Iași, Antonescu a dovedit și germanilor, și românilor că nu aparține cercurilor masonice, așa cum îl acuzaseră legionarii fugiți în Germania și așa cum au făcut aluzie Goebbels, Göring și alții. Și într-adevăr, după pogrom, acest subiect a dispărut de pe ordinea de zi în relațiile cu Germania.

Poetul național Vasile Alecsandri (1821-1890), cunoscut ca poetul Unirii Principatelor și al Războiului de independență (1859, 1877), care s-a împotrivit atunci acordării de drepturi cetățenești evreilor, pentru că majoritatea lor nu sunt folositori, a lăsat literaturii române și mișcărilor antisemite piesa „Lipitorile satului”, cuprinzând stereotipe disprețuitoare de exploatatori evrei vorbind idiș ilar, care nu sunt în stare să se exprime corect în limba română. Evreii aceia au devenit simbolul exploatării țăranului inocent.

Pe la șazeci de ani a publicat o antologie de povestiri și amintiri din viața sa, în care l-a descris, printre altele, pe prietenul copilăriei sale, Vasile Porojan, copil de Țigan și rob al familiei Alecsandri, tovarăș de aventuri și fapte ștregărești. La bătrânețe, poetul și-a amintit cu nostalgie timpul dispărut :

Poamele din grădină nu apucau niciodată a se coace din cauza noastră căci amândoi știam a ne acăța ca vervețele pe vârfurile cele mai nalte ale copacilor roditori. *Evrei nu mai îndrăzneau a trece pe strada casei noastre din cauza sburăturilor de pietre cu care îi împroșcam*³.

1. Carp amintește câțiva dintre profesorii Universității de la Iași care au transformat instituția într-un focar de antisemitism. S-au evidențiat în special : Simion Bărnuțiu (1806-1864), profesor la Facultatea de Drept ; Vasile Conta (1846-1884), profesor de drept civil și filosof, care a fost ales în 1879 în Parlament și s-a remarcat prin discursul incisiv împotriva hotărârii Congresului de la Berlin de a acorda drepturi civile evreilor (vezi Carp, *Cartea Neagră II*, pp. 11-12) ; Nicolae Ionescu, profesor de istorie generală, care a descris în conferințele sale credința evreiască drept josnică și imorală. În 1881 a fost ales în Parlament, din partea orașului, șeful antisemitismului românesc din acea perioadă, Nicu Ceaur Aslan. La 25 mai 1866, prefectul județului Iași, colonelul G. Sturza, a publicat o chemare către cetățenii orașului în care a înfierat membrii comitetului înființat în oraș „spre a face o propagandă în România în contra israeliților aruncând spaimă și îngrijorare în sânul acestor pașnici locuitori”. Guvernul – a adăugat prefectul, l-a autorizat să-i aresteze pe membrii acestui comitet, și cu această ocazie a chemat locuitorii Iașului, și mai ales pe evrei, „să fie calmi și să conteze pe guvern, decis să păstreze liniștea cu orice preț”. Vezi „Chemarea” reprodușă la începutul acestei cărți. Copie în Ancel, *Documents*, I, nr. 1, p. 2. La 16 mai 1899 a avut loc un pogrom împotriva evreilor din Iași, despre care ziarul *Universul* a scris : „De când există Iașul nu s-au văzut scene atât de oribile” (*Pinkas Hakehilot, Rumania*, vol. 1, p. 158).
2. Carp, *Cartea Neagră II*, pp. 10-11.
3. V. Alecsandri, *Proză : Amintiri. Povestiri romantice*, ediție comentată de Alexandru Marcu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1930, p. 104. În octombrie 1879, Alecsandri a ținut un discurs în Senat împotriva acordării de drepturi cetățenești evreilor – Poporul român este „un popor blând, generos,

Pietrele cu care Alecsandri și prietenul său țigan le-au aruncat asupra evreilor la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea s-au transformat, în iunie 1941, în gloanțe, strada Alecsandri, cu trecerea timpului, strada Alecsandri, iar biserica ce se afla vizavi de casa părintească – la umbra căreia a petrecut copilul Alecsandri frumoșii ani ai copilăriei – a devenit, în 1941, capcană a morții pentru mii de evrei. Aceasta a fost strada Chesturii. Și iată cum arăta această stradă în iunie 1941 :

Cele mai multe cadavre erau pe strada Alecsandri. În curtea bisericii Sfântu Ilie, în șanț [care folosea] ca adăpost în curtea Chesturii s-au înălțat mormane de cadavre până la înălțimea pereților¹.

ANEXE

-
- ospitalier, inteligent, iubitor de progres” ; un popor care a învins pe toți cotropitorii, dezastrele, persecuțiile. De data aceasta el se află în fața unei noi invazii, a evreilor, care vin din Nord, jinduiesc după frumoasa țară a românilor, vor să o transforme într-o „proprietate judaică”. Mozes-cel-nou, care duce poporul lui Israel spre Palestina nouă, este „Alianța israelită”, în fruntea căreia se află evrei care au bani și legături, „colosală asociație”, în stare să miște sute de mii de evrei cu un singur cuvânt, și ea a mobilizat opinia publică din Occident împotriva românilor pentru a-i prezenta drept barbari (V. Alecsandri, *Discurs ținut în ședința Senatului de la 10 Octomb. 1879, cu ocasiunea revizuirii art. 7 al Constituțiunei* [București], 1879, pp. 4-7).
1. „Rezumatul masacrului” (vezi *supra*, p. 47, nota 2), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 41 (USHMM, microfilm 47).

ANEXE

Anexa nr. 1

Raportul Leoveanu, prima versiune (1941) ¹	Raportul Leoveanu, a doua versiune (1944) ²
Adunându-se prea mulți evrei arestați în curtea Chesturii, Comandantul Diviziei 14-a a dispus trierea lor și apoi expedierea cu trenul a celor găsiți vinovați.	Adunându-se prea mulți evrei arestați în curtea Chesturii, Comandamentul Garnizoanei (Div. 14-a) a dispus trierea lor și expedierea cu trenul... Trierea s'a executat de 4 ofițeri de poliție... având ca bază fișele Biroului de Siguranță pentru acei suspecți, femeile, copii și bătrânii peste 60 ani, asupra cărora nu a planat nici o vină. Germanii însă au protestat furios rearestând pe cei eliberați pe care îi aduceau apoi la Chestură, maltratați oribil. La Chestură însă o echipă de 10-12 polițiști germani i-a percheziționat, le-a luat banii.
	Au fost arestați 99 infractori civili și 9 militari români, care sunt în curs de cercetare.
Chestura a organizat escortarea evreilor triați la gară... La gară au fost imbarcați și expediați în direcția Roman.	Chestura a organizat escortarea evreilor arestați la gară... Până la gară nu s'a produs nici un incident. La stația Iași însă, câțiva ofițeri germani, însoțiți de trupă germană, au făcut imbarcarea lor în vagoane, câte 80-100 de vagon... Intervențiunile făcute de organele polițienești pentru liniștirea spiritelor și încetarea acestui sistem de răzbumare, au rămas fără ecou, - germanii, drept răspuns amenințând pe polițiștii români cu împușcarea.
Concluziuni. Aceste atacuri au fost organizate și executate de populația evreiască, pentru a se răzbuna.	II. <i>Cauzele care au provocat această situație</i> 1. Părerea mea este că, acest simulacru de atentat este organizat după un plan conceput de cineva interesat și executat de legionari, în scopul de a intensifica ura armatei germane în contra populației evreiești și de a se deda la devastări.

1. Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 29 (USHMM, microfilm 48).
2. „Raport Leoveanu” (falsificat) nr. 53, 2 iulie 1941 (copie semnată); conține observații scrise de mâna lui Leoveanu, *ibidem*, vol. 64, pp. 49-52; completare la raport: „cauzele care au provocat această situație”, *ibidem*, pp. 66-68 (USHMM, microfilm 45). A doua versiune a fost publicată în *Cartea Neagră II*, nr. 45, pp. 114-117.

Anexa nr. 2

Raport nr. 1042 autentic al prefectului Captaru, 29 iunie 1941 ¹	Raport nr. 1042 modificat al prefectului Captaru, august 1941 ²
După indiciile obținute până în prezent, se constată că se caută de către anumiți indivizi să arunce vina asupra evreilor din oraș cu scopul de a atâta atât armata germană și română precum și populația creștină contra evreilor, pentru a da loc la uciderea în masă a acestora.	După indicațiile obținute până în prezent se constată că focurile de armă au fost trase din locuințe ocupate de evrei.
Pentru a preveni eventuale dezordini și maltratări contra evreilor și deci să se dea loc la mari tulburări, subsemnatul personal am cerut Domnului General Comandant al M.U. Cd-tul Garnizoanei și Chesturii de Poliție, să se ia cele mai severe măsuri de pază cu unitățile ce le are la dispoziție în garnizoana Iași.	S'au luat intense măsuri de pază de către Comandantul Garnizoanei și Chestura de Poliție, în urma cererii pe care subsemnatul personal am făcut-o în după-amiaza zilei de 28 Iunie a.c. către Dl General Stavrescu, Comandantul Div. 14.
(La) 28 iunie a.c., un grup de soldați dela trenul Reg-tar al Reg. 13 Dorobanți... au jefuit și maltratată grav pe evreii din strada Aurel Vlaicu.	În ziua de 28 iunie către orele 11,30, un grup de soldați dela Trenul de luptă al Reg. 13 Dorobanți și din coloana Muniții nr. 14, cantonate în cartierul Abatorului au surprins pe str. Aurel Vlaicu din acel cartier, evrei care au semnalizat cu fani-oane, de pe acoperișul unor case, spre avioanele inamice, ce au venit asupra orașului Iași.
Semnificativ este faptul că soldații dela Trenul Reg-tar al Reg. 13 Dorobanți, care s'au datat la jaf și maltratări contra evreilor, este un Serg. Major T.R. Manoliu Mircea din Bivolari și cari au fost identificați a fiind legionari. Deasemenea acest sergent major însoțit de caporalul Neculau, tot dela aceiași formațiune, au arestat și ucis prin împușcare, în noaptea de 27-28 iunie a.c. fără a avea vre un ordin din partea vreunei autorități, un număr de șase evrei.	Acești soldați sub conducerea unui subofițer dela Trenul de luptă al Reg. 13 Dorobanți, au cerceat toate casele, atât cele evreiești cât și cele creștine din str. Aurel Vlaicu, fără însă a reuși să prindă pe cei vinovați. Odată cu aceasta raportăm că la Chestura de Poliție s'au primit informațiuni că din diferite clădiri din oraș, din acele locuite în special de evrei, s'a făcut în cursul nopților trecute semnale luminoase, cu scopul, probabil, de a face

1. Raport nr. 1042 (autentic) al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941, *ibidem*, vol. 61, p. 4 (USHMM, microfilm 45).
2. Raport nr. 1042 (modificat) al prefectului Captaru către ministrul de Interne, 29 iunie 1941 (copie), *ibidem*, vol. 64, pp. 113-114.

	legătura cu spionii sovietici aflați în oraș, precum și de a da diferite indicațiuni avioanelor inamice.
Am cerut din nou Domnului General Cdt al M.U. precum și Garnizoanei și Chesturii, aplicarea celor mai severe măsuri pentru a se face paza în interiorul orașului și a se opri orice tentativă de pogrom contra evreilor care ar da loc la mari dezordini.	Am cerut Domnului General, Comandant al Div. 14, Comandantul de Garnizoană și Chesturii de Poliție de a lua cele mai severe măsuri pentru paza și menținerea ordinii în oraș și a opri la timp orice încercare din partea elementelor comuniste, evrei și creștini, de a se deda la dezordini în spatele frontului.

Anexa nr. 3

Raport nr. 99 autentic al chestorului Chirilovici, 30 iunie 1941 ¹	Raport nr. 99 modificat al chestorului Chirilovici, august 1941 ²
<p>Semnalul dezordinelor a început din Tătărași în ziua de 28 iunie ora 10 când un sergent instructor din Reg. 13 Manoliu Mircea cunoscut legionar s'a datat la percheziționarea evreilor și maltratarea lor gravă. Intervenind șeful Circ. 5 Pol. ca să se pună capăt acestei situațiuni acest sergent a recurs la sprijinul unei unități germane în care se găsea elemente din Bat. de asalt și s'a continuat abuzurile până la intervenirea autorităților locale care au mers la fața locului și au arestat pe sergentul instr. și pe cei ce luase parte la jafurile ce se făcuseră într'o mare măsură. Cu cercetările a fost însărcinat Pretorul Div. 14³.</p>	<p>În dimineața zilei de 28 iunie a.c. pe când o coloană germană, din trupele de asalt, mășșăluia prin cartierul Tătărași din orașul Iași, spre Ungheni, comandantul acelei coloane a fost informat că evreei din acel cartier posedă aparate de radio-emisiune și în legătură cu acest fapt, fac semnalizări oridecâte ori apar avioanele inamice. S'a procedat la o percheziție amănunțită de către germani, la care a concurat și ostași români din Reg. 13 Dorobanți și Reg. 24 Artilerie, ce se găseau cantonați în acel cartier, sub conducerea unui Serg. T.R. din Reg. 13 Dorobanți. Cu această ocaziune s'au produs oarecare acte de molestări și maltratări din partea ostașilor români și mai ales din partea publicului creștin, care s'a asociat la acțiune, datorită atitudinii provocatoare a evreilor. Pentru restabilirea ordinei au sosit imediat la fața locului autoritățile, în frunte cu DI Col. Lupu, Comandantul Garnizoanei Iași și un pluton de jandarmi, comandat de un ofițer, iar cercetările urmau a se face de Pretorul Div. 14, care a sosit și el la fața locului, făcând cercetările orale, el fiind autoritatea competentă a cerceta orașul Iași, fiind în zona Div. 14; acesta a ridicat cu el pe presupușii vinovați.</p>
În seara zilei de 28 ora 22 organele noastre ne-au informat că se trag focuri de arme automate dela	În seara zilei de 28/29 iunie a.c., la orele 20,30 mi s'a raportat telefonic de către circumscripțiile

1. Raport nr. 99 (autentic) al chestorului Poliției, Chirilovici, către inspectorul regional al Poliției, 30 iunie 1941, *ibidem*, vol. 59, pp. 47-50 (USHMM, microfilm 44).
2. Raport nr. 99 al chestorului Poliției, Chirilovici, către ministrul de Interne, confidențial și secret (modificat), 30 iunie 1941, cu scrisul lui Chirilovici, *ibidem*, vol. 64, pp. 39-42b (USHMM, microfilm 45); copie tipărită nesemnată a aceluiași raport, *ibidem*, pp. 26-29; fragmente din această versiune a raportului, în *Cartea Neagră II*, nr. 34, pp. 84-85.
3. Pretorul Scriban, care cunoștea secretul pogromului, l-a eliberat imediat pe sergentul-major Manoliu și cu aceasta s-a încheiat ancheta sa.

<p>toate casele din anumite cartiere. Faptul acesta ne-a fost adus la cunoștință de Comandatura germană care a scos patrula în oraș.</p>	<p>de Poliție că se trag focuri de arme și arme automate de prin toate clădirile unde locuiesc evrei și în întreg orașul.</p> <p>Faptul acesta ne-a fost adus la cunoștință și de către Comandatura germană, care a scos patrula dese în oraș.</p>
<p>Menționăm că alarma aceasta în oraș a coincis cu zborul unui avion care a lansat 2 rachete. Din acest moment au început dezordinele. Toate unitățile în marș toate patrulele de jandarmi fixate de cu ziua în toate cartierele inclusiv o parte din gardienii publici din posturi, cari se raliau trupelelor au început tot felul de percheziții, în casele de părea că se trage și ridicau toți evreii cari în majoritatea lor au stat în adăposturi. Cu această ocazie s'au împușcat unii dintre ei și s'au făcut numeroase jafuri. În tot timpul focul de alarmă nu înceta și se răspundea cu foc adevărat de patrule și unitățile în trecere prin oraș.</p>	<p>Menționăm că alarma aceasta a coincis cu sborul unui avion inamic care a lansat 2 rachete roșii, probabil semnalul începerii desordinelor. Focurile de armă din partea agresorilor s'au întetit la cari se răspundea tot cu foc, de către patrule și unitățile militare în trecere prin oraș.</p>
<p>[La] ora 3 dimineața s'a început controlul caselor depe străzile de unde se trăsesse și de unde s'a continuat să se tragă însă fără nici un rezultat. La acest control a colaborat și unitățile germane într'un mod foarte conștiincios fără ca să poată prinde pe cei ce trăgea.</p> <p>Menționăm din nou că deși se trăgea în urmăritori cu focuri de arme automate f. intense și cu granate totuși nu cădea nici o victimă.</p>	<p>O coloană militară română... și o altă coloană... fiind trimiși să o însoțească, lt. col. Niculescu din Inspectoratul de Jandarmi Iași... cu o echipă de gardieni au fost primiți cu un violent foc de arme automate și grenade, de prin toate clădirile locuite de evrei-comuniști...</p> <p>Din acel moment (ora 3) s'au format echipe de jandarmi, militari și polițiști, înconjurând clădirile de unde se trăsesse focuri, începându-se controlul tuturor persoanelor găsite în acele clădiri.</p> <p>La acest control au colaborat și unitățile germane în mod foarte conștiincios, arestându-se evreii ce au fost găsiți în clădirile de unde se trăsesse focuri.</p>
<p>Cert este că s'a creat f. rapid o stare acută de ostilitate împotriva evreilor care s'a soldat cu ridicarea tuturor din adăposturi case și magazine și aducerea lor fără nici un motiv la Chestură încât la ora 9 în ziua de 29 se găseau aproape 1.800 persoane/femei, copii și bărbați de toate vârstele. Ostilitatea a alunecat imediat către abuz și jaf... La toate aceste abuzuri s'a raliat populația civilă recrutată din pleava societății. Din acest moment ridicarea evreilor era însoțită de jafuri și bătăi îngrozitoare executate de trupele de toate categoriile și chiar de gardieni, scene care erau fotografiate de germani, evident numai acele în care nu figurau soldați germani. Starea de spirit era alarmantă. Soldații nu mai ascultau de nimeni, umblau izolați prin oraș, jefuiau și maltratau, schingiuiau și chiar omorau fără nici un frâu. Se formase o stare de anarhie indescritibilă la care participau soldați români și germani; gardienii</p>	<p>S'a creat astfel o stare de ostilitate împotriva evreilor care s'a soldat cu ridicarea tuturor de prin clădirile de unde se trăsesse și aducerea lor la Chestură.</p> <p>Unii evrei fiind agresivi și opunându-se, au fost maltratați, iar alții asupra cărora exista certitudinea că sunt vinovați au fost împușcați pe loc.</p> <p>La ora 9, în dimineața zilei de 29 iunie se găseau în curtea Chesturii circa 1.000 evrei. Ostilitatea s'a accentuat datorită atitudinii acestor comuniști și a alunecat repede către abuz și jaf din partea populației civile a mahalalelor.</p> <p>S'a raportat autorităților spre a se ordona măsuri. Populația română convinsă că focurile se trăgeau de evreii comuniști, a început să asalteze Chestura Poliție denunțând pe toți evreii din locuințele cărora se trăsesse focurile de armă.</p>

<p>în special cei trimiși din alte localități și diferiți derbedei. Ceva mai mult populația română de toate categoriile intrigată de anumiți agenți și convinsă că focurile se trăgeau de evrei au început să asalteze Chestura și să denunțe pentru fapte imaginare pe toți evreii și dacă li se părea că nu sunt luați în seamă se prezentau la soldații germani pe care îi conduceau prin casele și subsolurile evrești.</p>	
<p>La fața locului erau toate organele militare în frunte cu Dl Comand. al Diviziei care a intervenit cu toată autoritatea însă hotărârile care se luau nu erau respectate de trupe.</p>	<p>La fața locului au sosit toate autoritățile, în frunte cu Dl General Stăvrescu, Comandantul Div. 14 și Dl Prefect, Col. Captaru, încercând să liniștească spiritele, dar nu s'a reușit.</p>
<p>La ora 13-15 în ziua de 29 începându-se să se tragă același foc de prin casele din jurul Chesturii, trupele germane care se găseau în mare număr la sediul Chesturii a deschis un foc viu care s'a soldat cu împușcarea a o parte din evrei ce se găseau într'un număr de aproximativ 3.500 în curtea Chesturii. Ridicarea s'a continuat pe o scară întinsă deși se dăduse ordin trupelor să înceteze. Mulți erau împușcați prin oraș și adăposturi, alții erau loviți mortal în curtea Chesturii.</p>	<p>La ora 13,15, în ziua de 29 iunie începând să se tragă focuri din clădirile din jurul Chesturii asupra militarilor germani ce se găseau în stradă și în curtea Chesturii; aceștia îndârjiți peste măsură că comuniștii intenționat trăgeau spre a putea înlesni fuga evreilor arestați, spre a intimida pe cei arestați au tras asupra lor rânind și omorând parte din ei... Spiritele s'au calmat însă, pentru scurt timp, căci evreii comuniști înțelegând focurile în oraș și mai ales în jurul Chesturii, spiritele s'au agitat din nou, continuându-se cu arestările.</p>
<p>Toate evenimentele au fost comunicate permanent autorităților civile și militare care de altfel își mutase sediul la Chestură.</p>	<p>Toate aceste evenimente s'au raportat mereu telefonic și în scris autorităților civile și militare.</p>
<p>Ultima soluție luată în Consiliul de colaborare a fost de a se evacua toți arestații din oraș cu trenul, hotărâre care s'a executat în cursul nopții trimițându-se două transporturi.</p>	<p>Spiritele fiind agitate la maximum și întrucât rămânerea evreilor în cursul nopții în curtea Chesturii unde se găseau aproximativ 5.000, prezentau un mare pericol neputând fi păziți și datorită faptului că în oraș focurile evreilor comuniști continuau, s'a hotărât de către autoritățile militare și civile (Prefectura de județ și Div. 14) evacuarea în două transporturi afară din oraș.</p>
<p>Organele polițienești au organizat cu camionetele Primăriei echipe de strângere a cadavrelor și transportarea lor la cimitire fiind un pericol iminent de molime apoi cu concursul Primăriei s'a spălat orașul.</p>	<p>Chestura a organizat cu camioanele Serv. Salubrității Primăriei transportarea răniților la spitale și a morților la cimitir. Deasemeni s'a organizat desinfectarea și aprobarea străzilor.</p>
<p>Tot timpul a continuat ridicarea evreilor de către patrulele germane române care au fost aduși la Chestură sub paza trupelor germane care s'au ocupat singure de identificarea lor. Dându-se ordin ca aceste trupe să se retragă din curtea Chesturii abea la ora 18,30 s'au retras însă și-au mai ținut un post de supraveghere în fața Chesturii de 10 soldați și gradați. În prezent se trag focuri de armă în cartierul gărei unde patrulează trupele germane. Organele polițienești</p>	<p>După-amiază focurile au încetat complet.</p>

au fost fixate în posturi de pândă și pază. Personalul polițienesc în întregime a fost menținut la Chestură.

...În multe puncte se mai continuă perchezițiile fapte raportate telefonic tuturor autorităților superioare locale cu propuneri să se scoată definitiv din oraș actualele trupe și să se interzică orice arestare. Menționăm aceste propuneri și socotim absolut necesare ca aceste trupe care s'au încadrat într'o psihologie colectivă aparte să fie imediat scoase din oraș și ținute izolat pentru a nu contamina trupele fiind un iminent pericol din acest punct de vedere. Deja am găsit soldații care în loc să-și îndeplinească însărcinările date sau să plece din zonă s'au dedat la arestări și jafuri. Propun de asemenea ca să nu se mai facă patrulare cu trupe sau jandarmi decât într-o unitate de cel puțin un pluton puse sub conducerea unui ofițer întrucât soldații izolați pot să se dede la jafuri neputând fi identificați. Aceste unități să fie altele decât acele ce-au patrat până în prezent. Paza în oraș să rămână în atribuția Poliției ca s'o execute cu gardieni care sunt ușor de identificat având numere de ordine.

Populația evreiască este convinsă că agenții legionari au provocat alarma ca să constituiască un pretext pentru masacrul ei care să fie evacuați complet. Orașul este lipsit de alimente pentru că țărani se feresc să mai vie în piețe. Magazinele sunt închise proprietarii evrei sunt morți arestați sau evacuați. Activitatea industrială și comercială în completă sistare. Situația aceasta la care contribuie deseale alarme precum și evenimentele descrise mai sus este greu resimțită de trupe și de populația civilă rămasă în oraș. Este absolut necesar să se interzică cu desăvârșire să se mai patruleze în oraș și soldații să mai tragă cu arma ori care ar fi motivele care i-ar determina la aceasta.

Anexa nr. 4

Ordinul de numire a comandantului militar al Iașiului, versiunea Cărlăonț¹	Ordinul de numire a comandantului orașului Iași, versiunea Marelui Stat-Major² (versiune falsificată)
<p>La 2 iulie 1941, Generalul Ioanițiu Al. Șef al M.C.G., mi-a înmănat în gara Iași, ordinul privitor la însărcinarea ce mi se da și anume :</p> <ul style="list-style-type: none"> - sunt numit Comandant Militar al Iașiului ; - misiunea de a restabili ordinea și liniștea în această garnizoană în spatele trupelor operative, în urma celor petrecute în zilele de 26-29 iunie 1941, <i>când evreii au tras cu armele din case în trupele germane și române ce mergeau spre front</i> ; - se impuneau măsuri urgente de prevedere și siguranță... să pot asigura grabnic ordinea și liniștea cea mai desăvârșită, în spatele frontului. 	<p>Sunteți numit Comandant Militar al Mun. Iași cu misiunea :</p> <p>A menține ordinea, liniștea și securitatea în tot cuprinsul municipiului.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Luați în subordine toate autoritățile civile și militare locale... - Orice încercare de a provoca dezordine, sabotaj, terorism, instigații la rebeliune precum și orice act de ostilitate împotriva oștirii și a țării va fi reprimat imediat fără cruțare. <p>Toți cei căzuți în vină vor fi executați pe loc...</p> <ul style="list-style-type: none"> - Este oprit cu desăvârșire ca ofițeri sau soldați izolați să execute perchezițiuni sau să aplice singuri sancțiuni ; ei nu vor sancționa decât numai în caz de legitimă apărare. - Acei dintre militari care vor fi surprinși că fac jafuri sau omoruri pentru a-și însuși diferite bunuri, vor fi executați în cazul când vina lor va fi pe deplin stabilită.

1. Memoriul nr. 2 al generalului Dumitru Cărlăonț către Curtea Marțială, fără dată (1946), *ibidem*, vol. 51, pp. 52-53 (USHMM, microfilm 43) (subliniere în original).
2. Marele Stat-Major, ordinul de numire a comandantului militar al orașului Iași, generalul Dumitru Cărlăonț, 1 iulie 1941 (copie autorizată), Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 40010, vol. 89, p. 310 (USHMM, microfilm 36) (document falsificat).

Anexa nr. 5

„Data”	Conținutul
3.7.1941	Șeful Secției a II-a a Marelui Cartier General, locotenent-colonelul Radu Dinulescu, într-o telegramă către comandantul Diviziei 14, cere urgentarea dării în judecată a sergentului-major în rezervă Manoliu din Regimentul 13 Infanterie, implicat în jaf și în uciderea unui număr de evrei din Iași. De lămurit dacă el este legionar (copie) ¹ .
4.7.1941	Comandantul Secției a II-a din Marele Cartier General cere din nou, printr-o telegramă, Diviziei 14 să raporteze imediat rezultatele anchetei și măsurile luate împotriva sergentului-major Manoliu (copie) ² .
4.7.1941	Secția a II-a din Marele Cartier General raportează, printr-o telegramă, Cabinetului militar al Conducătorului că sergentul-major Manoliu și alți doi soldați din Regimentul 13 „au arestat fără aprobare” șase evrei din cartierul Tătărași din Iași și i-au ucis. Toți [ucigașii] au fost arestați de pretorul Diviziei 14 ³ .
5.7.1941	Comandantul Secției a II-a din Marele Cartier General cere din nou, printr-o telegramă, Diviziei 14 să-i raporteze „chiar în această seară” rezultatele anchetei în cazul sergentului-major Manoliu (telegramă) ⁴ .
7.7.1941	Dispoziția telefonică a locțiitorului comandantului Secției a II-a, locotenent-colonelul Gheorghe Petrescu, către garnizoana orașului Botoșani să cerceteze și să raporteze ce măsuri au fost luate împotriva lui Manoliu. „Generalul Antonescu [cuvântul-cod „Patria”] ordonă pedepsirea lui imediată.” ⁵
9.7.1941	Comandantul Secției a II-a a Marelui Cartier General cere, printr-o telegramă, Armatei a 3-a să-i raporteze imediat dacă sergentul-major Manoliu a fost dat în judecată. Antonescu cere rezultatele ⁶ .
14.7.1941	Marele pretor Topor raportează, printr-o telegramă, Secției a II-a a Marelui Cartier General că Armata a 3-a și Curtea Marțială a Armatei și Comandamentul militar al Iașiului au ordonat arestarea sergentului-major Manoliu ⁷ .
15.7.1941	Adjunctul șefului Marelui Cartier General, generalul Tătăranu, cere marelui pretor explicații de n-a fost încă arestat sergentul-major Manoliu ⁸ .

1. Arhiva Ministerului de Interne, Dosar 108233, vol. 24, p. 87 (descrierea documentelor din tabel) (copie USHMM, microfilm 47).
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*, vol. 27, p. 146 (copie USHMM, microfilm 48).
4. *Ibidem*, vol. 24, p. 88.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*, vol. 27, p. 140 (copie USHMM, microfilm 48).
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*, vol. 24, p. 86.

26.7.1941	Marele pretor Topor către Secția a II-a a Marelui Cartier General, raport secret despre cauzele nedării în judecată a lui Manoliu. Propune pedepsirea chestorului Poliției Iași, Chirilovici, și a șefului Secției a II-a a Diviziei 14, maiorul Mardare. „Toți n-au dat suficientă importanță cazului și nu l-au arestat la timp pe sergentul-major Manoliu. De aceea nu a fost judecat până azi.” ¹
26.7.1941	Curtea Marțială a Diviziei 17 (?), sentință în procesul sergentului-major Mircea Manoliu, „care s-a prezentat la proces liber și fără cătușă”, în vârstă de 24 de ani, din Dorohoi, fără meserie. Paragrafele acuzației: asasinarea a cinci evrei pe care i-a escortat pe străzile orașului și de abuz de putere când a făcut percheziție în casa unui evreu din cartierul Tătărași. Curtea Marțială l-a achitat de orice penalitate deoarece a făcut uz de arma sa numai după ce a avertizat [pe evrei] conform regulamentului și a avut dreptul să cerceteze casa evreului deoarece în timp de război „orice militar fiind sesizat de un fapt în legătură cu interesele armatei sau a Națiunii trebuie să intervină de îndată” (bănuiala că evreul ascunde un aparat de radio) ² .
31.7.1941	Generalul Topor către inspectorul general al Jandarmeriei. Comunică pedepsirea cu zece zile de arest a maiorului Scriban, pretorul Diviziei 14, care, deși a știut că sergentul-major Manoliu „a bătut și a împușcat cinci evrei” nu a dresat nici un act împotriva lui și l-a pus în libertate, și de aceea Curtea Marțială l-a achitat la 26 iulie. Marele Stat-Major cere înlocuirea lui din funcția de pretor ³ .
1.8.1941	Raport secret, nr. 433, al pretorului-șef Ioan Topor cu privire la plutonierul major Manoliu (către Marele Stat-Major): „Subsemnatul am asistat în ziua de 2 iulie a.c. la ancheta făcută de dl General Leoveanu la Chestura de poliție, asupra dezordinilor petrecute în ziua de 28-29 iunie în Iași și s-a constatat atunci că dezordinile au fost organizate și provocate de organizația <i>Todt</i> – cu ajutorul intrigilor din partea elementelor antisemite și sub impresia panice produse în oraș de către atacul aviației inamice din ziua de 26 iunie” ⁴ .

Toate documentele descrise mai sus sunt false. Ele au fost intercalate cu scopul de a crea impresia că Marele Cartier General s-ar fi interesat de un anume militar care a ucis cinci evrei, în timp ce mii de soldați ucideau în acele zile zeci de mii de evrei în Basarabia și în Bucovina.

1. *Ibidem*, vol. 27, pp. 136-137.

2. „Sentința”, *ibidem*, vol. 28, pp. 184-187b.

3. *Ibidem*, vol. 27, p. 141 (sublinierea îmi aparține).

4. *Ibidem*, pp. 138-139.

dia _____ 19____ de la _____

nânŭla

[illegible]

Revizui
la serviciu

Observații

Seful trenul

179
Rivny

M E M O R I U

20

asupra

Anchetei executată conform ordinului Nr.4678 din 1 Iulie 1941 al Ministerului Afacerilor Interne, în legătură cu turburările ce s'au produs în Iași între 27.VI. și 1.VII. 1941.

I. - ISTORICUL EVENIMENTELOR

1. - În ziua de 28.VI., către orele 21,30, s'a auzit focuri de armă în diferite puncte ale orașului Iași.

Împușcăturile au durat până a doua zi către ora 7.

S'au făcut pânze de polițiști și jandarmi, iar Comandamentul German a scos în teren patrulă militare. Nu s'a descoperit nimic, deoarece cei care au tras, s'au ascuns între timp.

2. - La 29.VI. ora 3, în timp ce o coloană militară română trecea pe strada Lascăr Catargiu, s'a deslănțuit din împrejurimi un foc violent, care a produs panică în unitate.

Parte din soldații acestei unități au răspuns cu foc.

Deasemenea, s'a făcut cercetări de poliție și organele acestei unități și nu s'a descoperit nimic deoarece trăgătorii s'au ascuns și de astă dată, profitând de întunericul mare, orașul fiind camuflat.

În aceeași noapte, ofițerii de poliție ai chesturei Iași, au început investigațiunile pe teren, însoțind o altă unitate română, care mergea pe strada Lăpușneanu, unde s'a produs un atac similar, cu același efect (trupa în dezordine și schimb de focuri).

Imediat s'au format echipe de polițiști, agenți și gardieni, români și germani, plus Compania 14-a Poliție a Diviziei 14-a, care au făcut perchezițiuni foarte severe în cartierul de unde au venit împușcăturile.

Cu această ocazie, au fost ridicați și aduși la chestura poliției evreii găsiți ascunși prin pivnițe.

Parte din acești evrei, care s'au opus și au fost recalcitrați, au fost executați de soldații germani chiar în locuințe și în drumul deplasării până la chestură.

Adunându-se prea mulți evrei arestați în curtea chesturei, Comandantul Diviziei 14-a a dispus trierea lor și

*De înfruntat cu
chindarii*

apoi expedierea cu trenul a celor găsiți vinovați!

*20
Ruy*

Trierea s'a executat de 4 ofițeri de poliție sub conducerea Căpitanului de jandarmi David Constantin (Comandantul Companiei 14-a Poliție), având ca bază și fișele de suspecti ale biuroului siguranței chesturei.

3.-In ziua de 29.VI.ora 20,30,Chestura a organizat escortarea evreilor triați la gară printr'un detașament compus din : 1 subinspector, 2 ofițeri de poliție, 2 șefi de secție și 20 gardieni.

La gară au fost imbarcați în tren și expediați în direcția Roman.

4.-In cursul zilei de 30 Iunie și 1 Iulie, au mai fost câteva simulacre de trageri în diferite părți ale orașului Iași, însă fără însemnătate, iar în ziua de 2 Iulie a încetat complet orice manifestare.

Astăzi este liniște în întreg orașul Iași.

II.-C O N S T A T A R I

Comandantul Pieței Germane, Căpitanul Hoffmann mi-a afirmat că are circa 20 de morți și răniți, subofițeri și trupă germană, împușcați de evrei.

III.-C O N C L U Z I U N I

1.-Aceste atacuri au fost organizate și executate de populația evreiască, pentru a se răzbuna.

2.-In ce privește activitatea Inspectoratului și Chesturei Poliției Iași, am constatat că și-au făcut pe deplin datoria, ținând legătura cu autoritățile locale (administrative și militare), asigurând menținerea ordinii și stăviliirea jafurilor.

Atât Inspectorul Regional de Poliție Giosanu, Chestorul Lt.Colonel de jandarmi Chirilovici, cât și subalternii lor, au lucrat conștiincios și fără preget, informând la timp și exact autoritățile superioare.

DIRECTORUL GENERAL AL POLITIEI
General de Divizie

Leoveanu
Em. Leoveanu

5 Julie
S. G. Pătrîșcu 43.
J. G. Pătrîșcu 40.
Nr. 53

2 Iulie 1941

General de Divizie Leoveanu Emsnoil

Directorul General al Poliției

către

Domnul General Ioan Antonescu

CONDUCATORUL STATULUI

Am onoare a înainta alăturat, un memoriu
cuprinzând ancheta, executată de subsemnatul în
legătură cu turburările ce s-au produs în
Iasi, între 27 Iunie și 1 Iulie 1941.

General de Divizie

Leoveanu Em.

60.
Ruy

MEMORIU

asupra

66

Anchetei executată conform ord. No. 4678 din 1 Iulie 1941 al Ministerului Afacerilor Interne, în legătură cu tulburările ce s'au produs în Iași.-

I. ISTORICUL EVENIMENTELOR.

1) În dimineața de 28 Iunie a.c., Chestura Iași a fost informată, că o unitate română și una germană, percheziționează și maltratează populația din Iași, strada Răchiti (Cartierul Tataragi).

Șeful Chesturei, asistat de Comand. Garnizoanei, au plecat pe teren unde au întâlnit 8-10 evrei grav maltratați, cari se duceau la Spital.

S'a stabilit că: Sergent Major T.R. Manoliu Mircea împreună cu câțiva soldați dela trenul regimentar al R. 13 D. și din Reg. 24 Art, au făcut percheziționări la populația evrească pe care o maltrata, la care operațiune s'a asociat și o unitate germană, care era în trecere; sub pretextul căutării unui aparat de radio-emisiune.

În același timp, s'a aflat că, același Sergt. Major cu T.R. Manoliu Mircea, a împușcat 5 evrei, pe care i-a aruncat aproape de poligonul de tragere al garnizoanei. Cadavrele au fost găsite pe teren.

Acest asasin a fost lăsat liber, după o cercetare făcută de Pretorul Div. 14-a. El este legionar, de origine din Dorohoi, a militat însă în Cernăuți și Suceava. Este necesar să fie rearestat și trimis Trib. Milit. pentru judecare.

Primele măsuri luate de Chestură și Comenduire, au fost ea să se repartizeze câte un pluton de jandarmi la fiecare circumscripție polițienescă pentru patrulări și menținerea ordinii, dat fiindcă orașul este plin de soldați rusești cari își caută unitățile unde sunt mobilizați. Comenduirea locală nu le poate da nici o îndrumare, necunoscând unde se găsesc dislocate aceste unități. Voi aduce cazul la cunoștința A. 3-a, deoarece Garnizoana locală declară că nu i se satisface cererile.

2) În ziua de 28.VI. ora 21³⁰, au început să se audă focuri de armă în diferite puncte ale orașului; mai întâi rare, apoi mai dese.

Împușcăturile cu durav până a II-a zi, către ora 7.

patrula militare. Nu s'a găsit nimic.

3) La 29.VI.941 ora 3, în timp de o coloană militară română trecea pe str. Lascar Catargiu, s'a deslănțuit un foc violent, care a produs panică în unitate.

Parte din soldații aceste unități au răspuns cu foc. Deasemenea, nu s'a putut găsi nici o urmă.

Ofițerii de poliție a-i Chesturei, au început investigațiile pe teren, însoțind o altă unitate militară, în marș pe str. Lăpușneanu, unde s'a produs un atac similar, cu același efect (trupa în dezordine și schimb de focuri).-

La ambele unități, nu a fost nici un soldat rănit sau mort.-

Imediat s'au format echipe de polițisti: Agenți și gardieni, români și germani, plus Compania 14-a Poliție și Div. 14-a care au făcut perchezițiuni f. severe în cartierul de unde se credea că vin împușcăturile.

Rezultatul a fost negativ, adică nu s'a găsit nici o armă și nici un trăgător străin.

Cu această ocaziune, au fost ridicați și aduși la Chestură, evreii ascunși prin pivnițe.

Populația creștină dădea indicațiuni patrulilor române și germane, pentru arestarea evreilor cunoscuți.

La percheziții au luat parte și soldații izolați, care făceau descinderi pe cont propriu.

Parte din acești evreii, erau executați de soldații germani chiar în drumul deplasării până la Chestură.-

Adunându-se prea mulți arestați în curtea Chesturei, Comandamentul Garnizoanei (Div. 14-a) a dispus triceră lor și expedierea cu trenul.

Triceră s'a executat de 4 ofițeri de poliție sub conducerea Cpt. de jondarmi David Constantin- Comand. Comp. 14-a de Poliție, având ca bază fixă. Biroulul de Siguranță pentru acei suspecți, femeile, copii și bătrânii peste 60 ani, asupra cărora nu a planat nici o vină.

Acestora li se elibera de Chestură câte un bilet cu mențiunea : " Liber ".

Germanii însă au protestat furios rearestând pe cei eliberați pe care îi aduceau apoi la Chestură, maltratați oribil. La Chestură însă o echipă de 10- 12 polițisti germani i-a percheziționat le-a luat banii pe care i-a reținut, iar actele de identitate și alte obiecte au fost distruse și aruncate.

Armați cu niște bastoane, îi lovea grav, până când pe unii, i-a omorât pe loc. Chestura a raportat cazul D-lui General Stavrescu și Prefectului de Județ pentru a interveni la Comandamentul M.U. German.

Dăg Generalul Stavrescu a intervenit personal la acești

61' rug'

bătăuși să înceteze barbaria, aceștia s'au infuriat și mai tare și au continuat cu lovirea și omorârea evreilor prin împușcare, chiar în fața autorităților.

De remarcat că, la Chestură, se găseau de față mulți ofițeri și trupă germană, care asistau la aceste scene fără să facă vre-o intervenție.

În timpul când se ridicau dela domiciliu evreii, se ridicau bani și obiecte de valoare de către trupă germană, română și populația civilă.

Au fost arestați 99 infractori civili și 9 militari români, care sunt în curs de cercetare.

La maltratări, s'au asociat și 2 gardieni publici de origine basarabească, care poartă o ură neîmpăcată evreilor. Unul dintre ei a furat câteva inele pentru care va fi destituit din serviciu și trimis în judecată.

Intervențiunile făcute de organele polițienești pentru liniștirea spiritelor și încetarea acestui sistem de răzbunare, au rămas fără ecou, - germanii, drept răspuns amenințând pe polițiștii români cu împușcarea.

Generalul Stavrescu, Comand. Div. 14-a, a dispus evacuarea cu trenul a evreilor arestați, pentru care Prefectura a cerut vagoanele necesare transportării lor.

4) În ziua de 29.VI.941 ora 20³⁰, Chestura a organizat escortarea evreilor arestați la gară printr'un Detachament compus din: Doi Ofițeri de Poliție, 2 șefi de secție și 20 de gardieni.

Până la gară nu s'a produs nici un incident. La stația Iași însă, câțiva ofițeri germani, însoțiți de trupă germană, au făcut imbarcarea lor în vagoane, câte 80 - 100 de vagon, ceea ce este exagerat față de capacitatea acestui mijloc de transport.

În primul tren s'au transportat 2530 barbați, cari după ce au ajuns la Roman au fost înapoiți la Tg. Frumos, unde au fost debarcați pentru a fi repartizați în cantonament prin Comunitatea locală.

În gară la Podul-Iloaei - Prefectul Jud. Iași a oprit trenul al 2-lea și a dispus debarcarea arestaților pentru a-i cantona în această localitate.

Cu ocazia debarcărilor au fost găsiți morți: La primul tren 236 iar la al doilea tren, în gara Podul-Iloaei 1031.

Autoritățile administrative și polițienești din Podul-Iloaei i-a debarcat constatând că, aproape jumătate erau morți. (sufocați, din cauza rănilor și de spaimă)

S'au luat măsuri imediate pentru îngroparea acestora. Ulterior s'a dispus evacuarea acestor victime la Caracul.

5) În cursul zilei de 30 Iunie și 1 Iulie a.a.

au mai fost câteva simulacre de tragere în diferite părți ale orașului, însă de mică intensitate, iar în ziua de 2 Iulie a încetat asemenea manifestări.

Peste tot astăzi, este liniște în Iași.

II. CAUZELE CARE AU PROVOCAT ACEASTA SITUAȚIE.

1. Părerea mea este că, acest simulacru de atentat este organizat după un plan conceput de cineva interesat și executat de legionari, în scopul de a intensifica ura armatei germane în contra populației evreiești și a se deda la devastări.

JUSTIFICARE:

a) Nu a existat nici un rănit și nici un mort în urma acestor atacuri. Am găsit cartușe mici de arme Flaubert de modelul abătut.

b) Comandantul Pieței Germane din Iași, a afirmat iar Prefectul Județului Iași a considerat-o ca exactă, că, în aceste atacuri s'ar fi produs circa 20 (morți și răniți) subofițeri și trupă germană.

Căutând să verific această afirmațiune prin Șeful Chesturei Iași, Lt. Col. de Jand. Chirilovici, împreună cu Cpt. German Hoffmann - Comandantul Pieței -, deși acesta acceptase cererea mea, la ora indicată a motivat că, este interzis acest control de organele străine a armatei germane. Din acest motiv socotesc că, pierderile indicate, sunt fictive, mai ales că astăzi la ora 10³⁰, Maiorul Țurcaș din Bt. 14 Vânt. de Munte, ofițer de legătură pe lângă Div. 189 Germană, s'a prezentat la subcomandatul apunând că, este trimis de Generalul German Hötli să se informeze la Chestura Iași, dacă în adevăr au fost răniți și omorâți trupă germană, în trecere prin Iași, deoarece i s'a spus că, Chestura Iași ar fi constatat acest lucru.

I-am răspuns că nu s'a adevărit că ar fi existat vre-un mort sau rănit cu această ocaziune și precizez că este un simplu avon.

c) Fără de represaliile luate contra elementului evreesc, era inutil să se continue cu aceste metode de alarmare, care ne îndreptau numai contra lor.

2. - Rezultatele acestei situațiuni (morți, răniți și arestați) ar fi fost cu mult reduse, dacă Garnizoana Iași ar fi avertizat la măsuri severe și oportune situației, pentru că trupele germane și-au luat libertatea de acțiune, ignorând dispozițiunile garnizoanei românești.

Ulterior s'a împrăștiat orașul în două zone, pentru asigurarea pazei și a ordinii de către români și germani.

Această duă naștere la continuarea perchezițiilor și incidentelor de către germani, care au ca urmare chiar execuții.

Ar fi practic ca patrulele să fie mixte, iar perchezi-

621
Ruf

țiile să fie aprobate de Comandantul Garnizoanei Române când va socoti că este cazul.

Nu se face un control sever a intrărilor și ieșirilor din oraș, pentru a verifica identitatea populației flotante și a soldaților răzleți, care vin și ies din oraș în scopul de a prăda.

3. Activitatea Inspectoratului și Chesturei Iași,
este neutralizată prin intervenția organelor politiei
germane, deși dispune de mijloace suficiente. (cele organe
ce plus cele de întărire).

Ea a ținut tot timpul legătura cu autoritățile locale, executând dispozițiunile date pentru menținerea ordinii și stăvilirea jafurilor.

Atât Inspectorul Giosanu, Lt. Col. Jandarni Chirilovici - Chestorul local, cât și subalternii lor, au lucrat demn și fără preget, pentru menținerea ordinii, informând Direcția Generală, Ministerul Afacerilor Interne și Președinția Consiliului de Miniștri, de tot ce s'a petrecut aici.

DIRECTOR GENERAL

GENERAL DE DIVIZIE

Leoveanu

2
PREFECTURA JUDEȚULUI I A S I

Cabinetul Prefectului

1042
29 Iunie 1941.

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE-CABINET
No. 1042 din 3 Iunie 1941.

- C ă t r e -

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

Cabinet

București

3 JUL 1941

Raportăm că în noaptea de 29-29 Iunie a.c.s'a tras numeroase focuri de armă din case particulare în special depe strășile : Toma Cozma, Păcură str. Carel și Sărkrie ,alarzând unitățile Germane, Române și populația civilă, producând o mare panică.-

S'a tras asupra clădirei Liceului Internat unde este cantenată o unitate militară germană ,dintr'o casă aflată vis a vis de această clădire .-

Deasemenea s'a tras asupra coloanei fa mare a unei trupe de infanterie rămanească care trecea prin oraș spre front .

Aceste focuri au început către ora 21 și au durat până dimineața.

Din cercetările făcute de poliție și garnizoană ,rezultă că nu s'a produs decât omorârea unui civil și un soldat german grav rănit.-

Nu s'a putut prinde nici un individ în flagrant delict.-

Se crede că fecturile de armă sunt opera unor indivizi organizați care urmăresc să producă panică atât printre unitățile germane și române ,cât și în sânul populației orașului.-

S'au arestat până acum un număr de 2000 indivizi, evrei și creștini atât de patrulile românești cât și de cele germane ;acești indivizi se găsesc în curs de cercetare și triere ,la chestura de poliție .

După indiciile obținute până în prezent ,se constată că se caută de către anumiți indivizi să arunce vina asupra evreilor din oraș cu scopul de a atârta atât armata germană și română precum și populația creștină contra evreilor ,pentru a da loc la uciderea în masă a acestora .-

S'au luat intense măsuri de pază de către Cd-tul Garnizoanei și Chestura de poliție în urma cererii pe care subsemnatul personal am făcut-o în după amiaza zilei de 28 Iunie a.c. către Domnul General Stavrescu Comandantul M.U.

Subsemnatul am cerut din timp aceste măsuri de pază în întreg orașul deoarece în aceiași zi -28 Iunie a.c.- către orele 11,30, un grup de soldați dela Trenul Reg-tar al Regt.13.Derebanți și din Colezina de Muniții No.14 au jefuit și maltratrat grav pe evreii din str. Aurel Vlaicu, în apropierea căreia sunt instalate cele două formațiuni armate mai sus.-

Pentru a preveni eventuale dezordini și malarități contra evreilor și deci să se dea loc la mari tulburări, subsemnatul personal am cerut Domnului General Comandant al M.U. Cd-tul Garnizoanei și Chestura de poliție ,să se ia cele mai severe măsuri de pază cu unitățile ce le are la dispoziție în garnizoana Iași.-

1042/14-11/1941
433 433 433

4. versu

Semnificativ este faptul că soldații dela Trenul Reg-tar al Reg. 13. Derebanți ,care s'au desat la jaf și maltratări centra evreilor,este un Serg.Major T.R. Maneliu Mircea din Bivelari și cari au fost identificați ca fiind legionari.-

Deasemenea acest sergentmajor însoțit de caporalul Neculau, tot dela același formațiune, au arestat și ucis prin împușcare, în noaptea de 27-28 Iunie a.c. fără a avea vre un ordin din partea vreunei autorități, un număr de șase evrei, din apropierea cartierului unde este instalată această formațiune .-

Faptele săvârșite de acești militari cunoscuți legionari, împușcările ce au avut loc, mai ales în cartierul Păcurari și Toma Cezma unde sunt cei mai mulți legionari, precum și faptul că în după amiaza zilei de 28 Iunie a.c. s'a prins de către Inspectoratul de Jandarmi, un tânăr legionar spionând în apropierea acestui inspectorat, la care s'a găsit un testament scris cu e zi mai înainte ,din care se deduce că face parte dintr'o echipă a morții.-

Mă îndrituiesc a face unele deducții atribuite aceste fapte unor elemente legionare în unire eventual cu elemente comuniste .-

Întreaga chestiune este în curs de cercetare de către organela polițienești pentru a se prinde pe cei vinovați.-

S'a luat măsuri de către Domnul General Cdt al M.U. ca începând de astăzi circulația în oraș să fie complet oprită pentru civili, cu începere dela orele 17.-

Am cerut din nou Domnului General Cdt al. M.U. precum și Carnezoane și Chesturei, aplicarea celor mai severe măsuri pentru a se face pasa în interiorul orașului și a se opri orice tentativă de progrom centra evreilor care ar da loc la mari dezordini.-

Vă vom ține la curent cu constatările ce se vor face și măsurile ce se iau.-

PREFECTUL JUDEȚULUI IASI
Colonel. D. Captaru
artau

PREFECTURA JUDEȚULUI IASI

Cabinetul Prefectului

Nr. 1042

29 Iunie 1941

113

1

Jury

Către

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

C a b i n e t.

București.

Raportăm că în noaptea de 28-29 Iunie a.c. s'au tras numeroase focuri de armă din case particulare, în special de pe străzile: Tona Cozma, Făcurari, str. Carol, și Sădrărei, alarmând unitățile germane, române și populația civilă, producând o mare panică.

S'a tras asupra clădirii liceului internat, unde este cantonată o unitate militară germană, dintr-o casă aflată vis-a-vis de această clădire.

De asemenea s'a tras asupra unei coloane în marș a unui Batalion din Reg. 89 Infanterie, care trecea pe str. Carol, spre front.

Aceste focuri au început către ora 21 și au durat până dimineața.

Din cercetările făcute de Poliția și Garnizoană rezultă că nu s'a produs decât omorrea unui civil și un soldat german grav rănit; nu s'a putut prinde nici un individ, din cei care au tras cu armă.

Se crede că focurile de armă sunt opera unor indivizi organizați care urmăresc să producă panice, atât printre unitățile germane și române cât și în sânul populației orașului.

S'au arestat până acum un număr de 2000 indivizi evrei, între care și câțiva creștini, de către patrulile românești și cele germane; acești indivizi se găsesc în curs de cercetare și triere la Chestura de Poliție.

După indiciile obținute până în prezent se constată că focurile de armă au fost trase din locuințele ocupate de evrei.

S'au luat intense măsuri de pază de către Comandantul Garnizoanei și Chestura de Poliție, în urma cererii pe care subsemnatul personal am făcut-o în după amiaza zilei de 28 Iunie a.c. către Dl. General Staurescu, Comandantul Div. 14.

În ziua de 28 Iunie către orele 11,30, un grup de soldați, de la Trenul de luptă al Reg. 13 Dorobanți și din coloana Muntăi Nr. 14, cantonate în cartierul Iaborului au surprins pe str. Murel Vlaicu din acel cartier, evrei care au semnalizat cu fumioane, de pe acoperișul unor case, spre avioanele inamice, ce au venit asupra orașului Iași.

לוי"ח 1042 המשוער של הפרפקט קסטור (אדאפט 1941) ראה עמוד 123 בספר

100
Iulius 11

Acești soldați sub conducerea unui subofițer dela
Trenul de luptă al Reg. 13 Dorobanți, au cercetat toate
casele, atât cele evrești cât și cele creștine din str.
Aurel Vlaicu, fără însă a reuși să prindă pe cel vinovat.

Odată cu această raportăm că la Chestura de Poli-
ție s'au primit informațiuni că din diferite clădiri din
oraș, din acele locuite în special de evrei, s'a făcut în
cursul nopților trecute cennale luminoase, cu scopul, pro-
babil, de a face legătura cu spionii sovietici aflați în
oraș, precum și de a da diferite indicațiuni avioanelor
inamice.

Am cerut Domnului General, Comandantul Div. 14,
Comandantul de Garnizoană și Chesturei de Poliție de a
se lua cele mai severe măsuri pentru paza și menținerea
ordinii în oraș și a păzi la timp orice încercare din
partea elementelor comuniste, evrei și creștini, de a se
dada la desordini în spatele frontului.

Vă vom ține la curent cu constatările ce se vor
face și măsurile ce se iau.

PREFECTUL JUDEȚULUI IASI

Colonel, ss. Căptaru.

Intrare No. 23857 Dos. 560/941 Iunie 2

1/7/1941 ora 20

Vezi raportul 23621 din 29/6/1941

Sig. Secretat. C.F.

Conform ordinului D-lui Inspect.

/ss/ Inscrisif.

/ss/ Inscrisif.

Către Inspectoratul Reg. de Poliție Iași

Urmare rapoartelor anterioare recapituland datele ce posedam până în prezent avem o cădere a vă raportu :

Scăderea de ordine a început din târziu în ziua de 28 Iunie ora 10 când un sergent instructor din Reg. 13 Maholă Mircea cunoscut legionar s-a dat la porchezitionarea ovnelor și milităria lor gravă. Interesul fiind șeful Circ. 5 Pol. ca să se pună capăt acestei situații acest sergent a recurs la urrijinta unei unități germane în care să găsească elemente din Bat. de asalt și s-a continuat abuzurile până la intervenirea autorităților locale care au mers la sălu locului și au arestat pe sergentul instr. și pe cei ce luase parte la jafurile cu se rădăra într-o mare măsură. Cu corecțiile a fost însărcinat Protorul Div. 14. Până seară nu s-a mai trecut nici un caz important, de către chestura luându-se măsuri să se dubleze paza în oraș. În seara zilei de 28 ora 22 organele noastre se-au informat că se trag focuri de armă automate dela toate casele din anumite cartiere. Raportul acesta ne-a fost adus la cunoștință și de Comandatura germană care a ocolu patrulă în oraș.

Menționăm că alarma aceasta în oraș a coincis cu zborul unui avion care a lăsat 2 rachete. În acest moment au început desordinele. Toate unitățile în murg toate patrulile de jandarmi fixate de cu ziua în toate cartierelor inclusiv o parte din gardienii publici din posturi, cari se răliau trupelor au început tot felul de porcheziti, în casele de parca să se trage și ridicau și ovnel și în majoritatea lor au stat în adăposturi. Cu această ocazie s-au împușcat unii dintre ei și s-au răcut numeroase răni. În tot timpul focul de alarmă nu înceta și se răspundea cu foc deșărat de patrulă și unitățile în trecere prin oraș, cu toate că s-au răcut pândă cu toți gardienii din rezervă și cu toți poliștii cari se răscula chestura nu a apușut descoperi nimic din cauza că orașul era complet

complotul intrusecater în case nu se aprinde lumina. Toate organele din ga-
rnizoana în cap cu D-L. Căp. al Diviziei au fost anunțate iar la Chetura
a stat toată noaptea D-L. Prater al Div. cu tot personalul de conducere a
Cheturi. Alarma creștea cu fiecare clipă și din cauza că focurile se tră-
geau din apropierea instituțiilor se știa că se înocărește ocuparea auto-
rităților. Cei ce ne-a determinat să intrăm în paza în telefonie la Chetura
și la gară, totuși nu s'a putut prinde nici unul din cei ce trăgeau.
Menționăm că nu ni s'a semnalat nici o victimă decât un gardian public
care fiind ridicat afos găsit cu o rană superficială. Când s'a luminat
de ziua a fost atacat cu ocolăș. Cel de rând o unitate română care
trăcea pe str. L. Cătarci și alta unitate care trăcea pe str. 48. Rolul acelu-
ta din urmă au fost trimiși s'o înțelegă D-L. Lt. Căp. Nicolescu cu o echipă
de jandarmi și D-L. Secretar al Cheturi cu o echipă de gardieni publici
pe la restaurantul Corso nu s'a trăgă nici un foc. Aici unitatea și e-
chipile de poliști au fost întâmpinate cu un violent foc automat încât
într-o clipă a fost desorganizată, căli au fugit, toți oamenii au fost
culeși la pământ. Unele n'a fost nici o victimă. Unitatea care mășina a
trăs cu tot armamentul în direcția de unde venea focul. De asemenea au în-
tră poliștii din aceluși moment că s'a diminuat și a început controlul case-
lor depe străzile de unde se trăgea și de unde s'a continuat să se tragă
înse fără nici un rezultat. La acest control a colaborat și unitățile germa-
ne într'un mod foarte confuzios fără că s'a pută prinde pe cei ce trageau
Menționăm din nou că după ce trăgea în urmăritori cu puse de arme au
făcut intenție și cu grație trăgea nu omăta nici o victimă. În timpul a-
cestui control a început să se deschidă unele magazine și să se de-
dății germani asupra autorilor făcând alături la evrei. Jude era cuvântul
care era întâmpinat fiecare soldat sau poliștii de asemenea s'o făcea alături
la legionari sau comunisti. Căruia se s'a creat o stare de
de ostilitate împotriva evreilor care s'a soldat cu rădăcarea tuturor din
adaposturi case și magazine și aducerea lor în fața nici un motiv la Chetura
înca la ora 9 în ziua de 29 de iunie aproape 1800 persoane/femei copii
și bărbați de toate vârștă. Ostilitatea a continuat înuliat către abuz
și iar mai alături când alții soldați germani au omorât o femeie în plină str.
pe care au aruncat-o cu scară într'un gâng. La toate aceste abuzuri s'a ra-
liat populația civilă răscutată din plină ostilitate. Din acest moment în
diferen evreilor era însoțită de jandarmi și de însoțitoare executate de
trupele de toate categoriile și chiar de gardieni, scene care erau fotogra-
fiate de germani, evident numai acolo în care nu figurau soldații germani.
starea de spirit era alarmantă. Soldații nu mai ascultau de ordine, umblau
liber prin oraș, jefuiau și maltratau, achinguiau și chiar omorau fără
nici un frate. Se formase o stare de ură indescrisibilă la care partici-
pau soldați români și germani, gardieni în special cei trimiși din alte lo-
calități și diferiți deședai. Căruia mai mult populația română de toate cate-
goriile intriga de așumiți agenți și convinși că focurile se trageau de
evrei au început să asalteze Chetura și să doină pe patru fațe imaginare
pe toți evreii și dacă li se pare că au sunt înțelegă să se prezente
la soldații germani pe cari îi conșeau prin casele și subșolurile evreilor.
Aici ce știau limba germană reușiseră să convină pe soldații germani că
poliția este jidovită așa că fiecare era supravegheat de elemente germane

[illegible]

menționăm că toate aceste evenimente au fost raportate tuturor organelor militare și civile care au venit la fata locului în mai multe rânduri și anume: Dl. Gen. Stăvrescu Cdt. Diviziei cu adjunctul său Lt. Aburel Prig, curier al Marelui General, Lt. Col. Baroni Preterul Armatelor, Col. Ișcu Cdt. Garnizoanei, Col. Captaru Prefectul Județului, Col. Bădescu Cdt. Inspectoratului de Jandarmerie, Col. Dr. Tănăsescu Cdt. Spitalului Militar, Lt. Col. Polack Cdt. Biroului Statistic Militar, Lt. Col. Niculescu Cdt. Inspectoratului de Jandarmerie, Major Scriban Preterul diviziei, Inspectorii de Poliție Giosani și Coșani și care s-au putut convinge că în unitățile de pază și ordine se infiltrase un germanul anarhic și jafat deopotrivă de grave.

50

La Chioștiră se găsesc 102 arestați din cei aduși astăzi și 120 deținuți la cimitirul evreiesc se găsesc 185 cadavre din care 22 femei. La Regimentul 2 Transilvanie se găsesc 12 deținuți ai patrulelor germane. Situația în oraș spanică generală. Populația românească convinsă că agenții comunisti și parașutiștii se găsesc în oraș din care sună majoritatea un partidit oraș. Populația evreiască este convinsă că agenții legionari au provocat alarma și constituirea un pretext pentru masacrul și omor și rău evacuați și complet. Orașul este lipsit de alimente pentru că jandarii se ferește să mai vină în piețe. Magazinele sunt închise pentru că jandarii au rău morți și arestați sau învinși. Activitatea industrială și comercială în completă de sistare. Situația aceasta la care contribuie deosebit alarmă precum și evenimentele descrise mai sus vede greu liniștită de trupe și de populația civilă rămasă în oraș. Este absolut necesar să se întreprindă o măsură urgentă și să se mai patruleze în oraș și să se ajute să mai trage și arma ori care să se motiveze care începe astăzi la noaptea.

Chioștiră Jtl. Iasi

Lt. Col. /sa/ Chiriacovici

Secretarul Chioștiră 1

/sa/ Stănescu

30 Iunie 1941

26

Confidențial-Personal.

DOMNUL MINISTRU,

Urmare rapoartelor anterioare, recapitulând datele ce posedăm pînă în prezent, avem onoare a vă raporta următoarele:

În dimineața zilei de 29 Iunie a.c. pe când o coloană germană, din treptele de asalt, mîrșăluța prin cartierul Tatarăști din orașul Iași, spre Unghești, comandantul acelei coloane a fost informat că evreii din acel cartier posedă aparate de radio-emisiune și în legătură cu acest fapt, fac semnalizări oricînd ori apar avioanele inamice.

S'a procedat la o percheziție amănunțită de către germani, la care a concurat și oști români din Reg. 13 Dorobanți și Reg. 24 Artilerie, ce se găseau cantonați în acel cartier, sub conducerea unui Serg. T. R. din Reg. 13 Dorobanți.

Cu această ocaziune s'au produs oarecare acte de molestări și maltratări din partea oștilor români și mai ales din partea publicului creștin, care s'a asociat la acțiune, datorită atitudinii provocatoare a evreilor.

Pentru restabilirea ordinii au sosit imediat la fața locului autoritățile, în frunte cu Dl. Col. Lupu, Comandantul Garnizoanei Iași și un pluton de jandarmi, comandat de un ofițer, iar cercetările urmau a se face de Pretorul Div. 14, care a sosit și el la fața locului, yăcând cercetările orale, el fiind autoritatea competentă a cerceta, orașul Iași fiind în zona Div. 14; acesta a ridicat cu el pe presupușii vinovați.

În seara zilei de 28/29 Iunie a.c., la orele 20,30 mi s'a raportat telefonic de către circumscripțiile de Poliție că se trag focuri de arme și arme automate de prin toate clădirile unde locuiesc evreii și în întreg orașul.

Factul acesta ne-a fost adus la cunoștință și de către Comandatura germană, care a scos patrulă dese în oraș.

De către Chestură, deasemenea s'a întărit paza, mărindu-se numărul gardiasilor în teren și trimițându-se și patrulă de jandarmi.

Menționăm că alarma aceasta a coincis cu zborul unui avion inamic care a lansat 2 rachete roșii, probabil semnalul începerii desordinelor.

0.2 27
Focurile de armă din partea agresorilor s'au întins
la care se răspundea tot cu foc, de către patrula și unită-
țile militare în trecere prin oraș.

Deși s'au făcut pînă cu toți gardienii și de către
patrula, totuși nu s'a putut descoperi nimic, orașul fiind
complet în întinerie.

La Chestura Poliției se găseau în acel timp, Dnii,
Col. Baronzi Gh., Pretorul Armatei a 3-a, Col. Bădescu Gh.,
Inspector Regional de Jandarmi, Inspectorii de Siguranță
Glosanu și Cozma, Pretorul Diviziei 14 Infanterie, Mayorul
Scriban și întregul personal de conducere al Chesturei.

Focurile continuau neîntrerupt și se întesau cu
armele automate, mai ales în jurul instituțiilor, dînd
imprezia că se intenționează ocuparea autorităților, ceace
ne-a determinat să întărim paza la Societatea de Telefoane,
Poștă, Prefectură, Chestură, etc.

S'a semnalat un gardian public căsătorit în timpul
noapții și care a fost evacuat imediat la spital.

Între ostașii germani ce erau în patrulare prin
oraș nu știm dacă au fost victime, dar am aflat fără pos-
ibilitate de a controla că ar fi fost răniți care s'au
ridicat imediat și transportat.

În zorii zilei de 29 Iunie a.c., o coloană militară
română ce mărșăluia pe str. Lascar Catargiu, a fost prinsă
de un foc viu de mitraliere punând coloana în desordine,
dar punându-se iar în ordine s'a deschis foc drept răspuns
și din partea coloanei.

Acelaș lucru s'a întâmplat și cu o altă coloană
ce mărșăluia pe str. Carol, fiind trimiși să o însoțească,
Lt. Col. M. Niculescu, din Inspectoratul de Jandarmi însoțit
cu un pluton de jandarmi și Secretarul Chesturei, Gheorghe
Stănculescu, cu o echipă de gardieni, care în dreptul
localului "Corso" de pe str. Lăpușneanu au fost prinși
cu un violent foc de arme automate și grenade, de prin
toate clădirile locuite de evrei-comuniști.

Cu această ocaziune, în coloană s'a produs oarecare
panică, dar comandantul fiind energic și cu sânge rece a
ordonat trupelor să se culce la pămînt, după care s'a răspuns
cu foc în direcția din care se trăgea asupra coloanei, tră-
gându-se și cu foc de tun de 53 mm.

Din acel moment (ora 3) s'au format echipe de jan-
darmi, militari și poliști, înconjurînd clădirile de unde
se trăsese focuri, începîndu-se controlul tuturor persoanelor
găsite în acele clădiri.

La acest control au colaborat și unitățile germane
în mod foarte conștiincios, arestîndu-se evreii ce au fost
găsiți în clădirile de unde se trăsese focuri.

În timpul acestui control au început să se schițeze
unele sugestii asupra agresorilor, făcîndu-se aluzii la
evreii comuniști ca provocatori, ceace a îndrăzînit foarte
mult pe ostașii români și germani care controlau, mai ales
cînd se trăsese asupra clădirilor unde se găseau canoane.

comandamente germane și trupe, cât și asupra patrulilor.

S'a cretat astfel o stare de ostilitate împotriva evreilor care s'a soldat cu ridicarea tuturor de prin clădirile de unde se trăsese și aducerea lor la Chestură.

Unii evrei fiind agresivi și opunându-se, au fost maltratați, iar alții asupra cărora exista cortitudinea că sunt vinovați au fost împușcați pe loc.

La ora 9, în dimineața zilei de 29 Iunie se găseau în curtea Chesturei circa 1000 evrei.

Ostilitatea s'a accentuat datorită atitudinea acestor comuniști și a plumei revărsate către abia și faf din partea populației civile a mahalalelor.

S'a raportat autorităților spre a se ordona măsuri.

Populația rămânând convinsă că focurile se trăgeau de evreii comuniști, a început să asalteze Chestura Poliției denunțând pe toți evreii din locuințele cărora se trăsese focurile de armă.

La fața locului au sosit toate autoritățile, în frunte cu Dl. General Stăvrescu, Comandantul Div. 14 și Dl. Prefect, Col. Captaru, încercând să liniștească spiritele, dar nu s'a reușit.

La ora 13,15, în ziua de 29 Iunie începând să se tragă focuri din clădirile din jurul Chesturei asupra militarilor germani ce se găseau în stradă și în curtea Chesturei, aceștia îndărjiți peste măsură că comuniștii intenționat trăgeau spre a putea înlesni fuga evreilor arestați, spre a intimida pe cei arestați au tras asupra lor rămânând și omorând parte din ei.

La intervenția Cpt. de jandarmi Darte Constantin, Comandantul Companiei 14 Poliției și a unui Căpitan german și a transmis militarilor germani ordinul Comandamentului superior, spiritele s'au calmat însă, pentru scurt timp, căci evreii comuniști întotdeauna focurile în oraș și mai ales în jurul Chesturei, spiritele s'au agitat din nou, continuându-se cu arestările.

Toate aceste evenimente s'au raportat mereu telefonic și în scris autorităților civile și militare.

Spiritele fiind agitate la maximum și întrucât rămânerea evreilor în cursul nopții în curtea Chesturei unde se găseau aproximativ 5000, prezentau un mare pericol neputând fi pășiți și datorită faptului că în oraș focurile evreilor comuniști continuau, s'a hotărât de către autoritățile militare și civile (Prefectura de județ și Div. 14) evacuarea în două transporturi afară din oraș.

Aceasta s'a executat în cursul nopții de 29/30 Iunie a.c.

Primul transport în număr de 2430 evrei s'a efectuat sub supravegherea controlului trupelor germane, plecând la ora 4, în dimineața zilei de 30. VI. al doilea transport s'a făcut la ora 1 în aceleași condițiuni, plecând spre Podul Floare-Tg. Frumos, în dimineața zilei de 30 Iunie a.c.

29

Astăzi, 30 Iunie a.c., focurile în oraș continuă
a se trage la ora 9, însă tot mai rar.

În Piața Sf. Spiridon, la orele 13,30, trăgându-se
de către comunistii focuri de armă asupra unei coloane
germane prin trecere, s'a înconjurat clădirea, aceasta
fiind locuită de oare și s'au scos 20, care au fost
executați pe loc.

După amiază focurile au încetat complet.

Chestura a organizat cu camioanele Serv.Salubrită-
ții Primăriei transportarea răniților la spitale și a
morților la cimitir.

Deasemeni s'a organizat dezinfectarea și aprobarea
străzilor.

Legătura de colaborare între toate autoritățile a
fost permanentă.

S'au arestat un număr de 96 infractori ce sunt în
curs de cercetări.

CHESTURUL DELEGAT AL POLITIEI IASI

Lt.Colonel,

C.D.Chirilovici.

Comandamentul de Poliție Târgu Frumos

N. 6125

1 Iulie 1941 ora 2023835

560

941. Iulie 1

Raportăm că trenul cu evrei
cu trei evrei, a părăsit localitatea
la ora 19 din cei 2500 evrei
au fost găsiți în viață numai
1242, restul de 1258 au fost
găsiți morți.

cadavrele lor au fost îngropate
în cimitirul evreiesc din localitate
seful Pol.

Virgil Florescu

Tras. ap. L. 111.

N. 23835

1 Iulie 1941

Raportul șefului Poliției din Târgul Frumos privind debarcarea a 1.258 de evrei morți
din „trenul morții” și îngroparea lor în cimitirul evreiesc din localitate

217
Vasile
Proces verbal
Astăzi: 1 Iulie anul 1941
s-au sub. Lt. Triandaf Sirel, Totescul
Sirel, primarul orașului, Gritic, președintele
Clasei, Dr. Theodorin medicul orașului
și Popil Tenceraș șeful Comisarului de
Poliție 19. Frumos. -

Constatați s-au prezentat ca urmare
1 Iulie a.c. cu ocazia celebrării erilor
refugiați din cele 33 raioane venite din țară
la găsit un număr de 651 morți care
a fost examinați de medicul orașului
și care au fost celebrați în gara 19.
Frumos. -

Restul erilor aflați în viață
numărând a fi evacuați în orașul
Calamita, Calomita. -

Se cele constatare au încheiat
prezentul și cele legale. -

Sub. Lt.

Triandaf

Președinte

Primarul orașului

Medicul orașului

Șeful Comisarului de
Poliție 19. Frumos

SECRET

ROMANIA

CONFIDENTIAL

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
DIRECTIUNEA GENERALA A POLITIEI
DIRECTIUNEA POLITIEI DE SIGURANTA.

S.1-a.

Nr.40086 S. 27 JUN 1941

INSPECTORATULUI REGIONAL DE POLITIE
I A S I

EXEMPLAR NR. 2352
DISTRIBUIT
941-11

Dispoziție specială

Fiind informat că la anumiți evrei s
găsesc dosite arme și munițiuni, vă rugăm să
binevoiți a dispune a se efectua de îndată pe
chezitionarea amănunțită și riguroasă a locui
telor și populației evreiești, ^{atunci ilegale} pentru a se ver
fica dacă nu cumva ne aflăm în fața unei acți
de înarmare a populației evreiești.

De rezultat veți raporta fără întârzi
arătând și măsurile luate.

DIRECTOR GENERAL

*13 III
Către com. m. 11*

DIRECTOR
Victor Viorovici
Conf. secret
din 30. VI - 941

*Ac 23527-1
Chezitionare
Politiei din Iasi
Textul este...*

C. 1311 - A. O. Inspectoratului

Format A 4
(16 x 21)

Dispoziție specială a Siguranței către Inspectoratul Regional de Poliție din Iași, din 27 iunie 1941, de a efectua precheziții în locuințele evreiești pentru a preveni înarmarea evreilor

Ordin telefonic dat personal de Domnul Mareșal Antonescu,
în noaptea de 28-29 Iunie, la ora 23. 474

După ce m'a întrebat care este cauza că nu se poate sta
pînă situația, mi-a dictat următorul ordin telefonic:

1) Vei da o ordonanță, care o vei semna D-ta ca Comandant
Militar al orașului Iași, bazată pe Înaltele Decrete existente și
mai adăugînd, avînd și în vedere starea de războiu...

La primirea de focuri de armă dintr'o locuință, se va
încercui acea locuință cu armata, vor fi arestați toți locata-
rii (afară de copii) și după o instrucție sumară, acei găsiți
în vină vor fi executați.

Aceleași sancțiuni se vor aplica și acelor care vor dosi
persoanele care au săvîrșit infracțiunile de mai sus.

2) Evacuarea populației evreiești din orașul Iași este
necesară și va fi făcută totală (inclusiv femei și copii).

Evacuarea se va face pe pachete, pachete, mai întîiu la
Roman și apoi la Trg. Jiu. Pentru aceasta vei lua înțelegere
cu Ministerul de Interne și Prefectura de Județ, cîteștinea
trebuînd bine studiată.

3) Vei lua toate măsurile ca să se întie imediat în ordine
și pentru aceasta am dat ordin ~~Marșal~~ Cartier General să trimit
la Iași un Batalion de jandarmi și două autocamioane.

Ordinul telefonic transmis de Ion Antonescu colonelului Lupu prin care permite executarea
evreilor care vor trage în armată și evacuarea totală a populației evreiești din oraș

500
15
23469-1-29-11
DIRECTIUNEA GENERALA A POLITIEI
DIRECTIUNEA SIGURANTEI-BUCURESTI

A se preda imediat

In seara zilei de 28-29 a.c., orala la 30, evreii comunisti cu foarte slabe elemente comuniste romane, au tras nenumerate focuri de armă și armă automată, la Iași, cu dublu scop, de a provoca panica în rândurile populației și oprirea mișcărilor de trupe în marș.

Imediat s-au semnalat poliția, armata română și cea germană, procedând la percheziții domiciliare.

Până în prezent sunt 4000 arestări, aproape exclusiv evrei.

Din ordinul D-lui General Comandant, se va proceda zilnic astfel.

Detalii nu se cunosc, operațiunea fiind în curs.

Aceste operațiuni se fac sub supravegherea D-lui Prim Președinte al Armatei, Inspector de Jandarmi și Chestorului delegat al Poliției Iași, Lt. Colonel Chirilovici.

Sunt găsiți morți, numai puțini răniți.

INSPECTOR REGIONAL

Gioreanu

11/11/41
9:30
Primul de la
bucuresti
Jandarmi

Inspectorul regional al Siguranței, Gioreanu, raportează la 29 iunie 1941 despre operațiunea de pedepsire din oras: „Aceste operațiuni se fac sub supravegherea dlui prim președinte al Armatei, inspector de jandarmi și chestorul delegat al Poliției Iași”

Nr. 276.798 At. 30 Iunie 1941

ARMATA IV-a

catre

Inspectoratul Poliție-Iasi

Cu ocazie sa face cunoscut ad Marele Stat Major cu ordinul Nr. 193/1941 conținut:

Agenti inamici lucrează în spatele frontului făcându-l acțiune de sabotaj, provocând în același timp incertitudine sau informații și dăruindu-se chiar la acțiune de agresiune față de ostajii izolați.

Populația evreiască este părtășe la această lovitură.

Domnul General Antonescu cu ocazia vizitei pe front a atras atenția Comandanților de Mari Unități asupra vigilenței pazei spate și a dat ordin ca toți cei care acționează pe orice cale în contra armatei și contra intereselor țării să fie executați pe loc.

Vă rugăm să binevoiți a da ordin tuturor Comandanților și căpitanilor în subordine să fie fără cruțare față de cei găsiți vinovați la acțiune de spionaj, sabotaj, dezertare sau orice acțiune îndreptată contra armatei și contra țării.

D. U.
SEFUL DE STAT MAJOR
GENERAL,

L. Călinescu

N. Pălan, jenu

Comandament:

- "U. imediat în subordine.
- Inspectoratul Jand. Galați, Iași.
- Leg. Jand: Braila, Covurlui, Tulcea, Vaslui, Tecuci, Putna.
- Inspector. Pol. Galați, Iași.
- Poliția: Braila, Galați, Husi, Focșani, Bârlab, Vaslui, Tecuci.
- Bat. 5 Jand.
- Corp. 54. Poliție
- Comandamentul Provincial

Seful Secției II-a
Colonel,

I.

Armata a 4-a aduce la cunoștința Inspectoratului de Poliție din Iași ordinul generalului Ion Antonescu „să fie executați pe loc” toți cei care acționează împotriva Armatei și a intereselor țării. „Populația evreiască este părtășe la această acțiune”

Reclama
Raport

CR-TUL 4 TERITORIAL
STAT M. IOR
28.8-1942

159

Nr. 33223
din 20 August 1942
CERCUL DE RECRUTARE IASI
Biroul 5
c a t r e

COMANDAMENTUL IV TERITORIAL
Biroul 9

La ord. Dvs. Nr. 22820/1942.
Am onoare a raporta urmatoarele :

In tabelele provizorii, in care s'au extras pe contingente evreii inscriși in registrele matricole a acestui cerc, insumează un efectiv de 21.479 - (contingentele 1943 - 1945).

Acest efectiv avea desigur mutațiile la curent, până in anul 1939, când evreii au fost excluși dela Serviciul Militar, dată de când nu s'a mai putut ține la curent.

Cu ocazia recensământului efectuat de Comunitate in Municipiul și Județul Iasi, pe baza D.L.Nr. 319 /1942 s'a găsit un număr de 7611 evrei, între 18 - 50 ani.

Diferența de 13868 între registrele matricole și rezultatul recensământului, nu poate fi justificată cu acte de Comunitatea Evreilor, pentru că :

- Comunitatea nu cunoaște cine sunt acei 21.479 evrei, din controalele Cercului.

- Pentru acei cca. 7000 evrei căți au dispărut in vara anului 1941, nu există acte de deces, deoarece autoritățile in drept, (Oficiul Stărei Civile, s'au Tribunalul) nu eliberează extracte de moarte, din completă lipsă de dovezi.

Cei găsiți la recensământ și inscriși in registrele provizorii ale Cercului, sunt identificați și cunoscuți de Cerc, afară de mici excepții, pentru acei ce se mută dela o zi la alta.

Pentru diferența de evrei, între registrele matricole și cei identificați cu ocazia recensământului urmează ca, cu timpul, să se facă comunicări la celelalte Cercuri de Recrutare, pentru a se constata, cari din aceștia au sunt stabiliți pe raza altor cercuri, și opriți de a se întoarce la Iasi.

Cu această ocazie mai raportăm că, situația in care se găsește Cercul de Recrutare Iasi, din acest punct de vedere, este unică și nu suferă comparație cu nici un alt cerc, deoarece nicăieri n'au fost evenimente, ca cele ce au avut loc la Iasi in zilele de 29 - 31 Iulie 1941.

COMANDANTUL CERCULUI DE RECRUTARE IASI

Colonel,

D. Gheorghe

Seful Biroului 5

Căpitan,

V. Petraru.

Raport al Cercului de recrutare din Iasi, 20 august 1942, către Comandamentul 4 Teritorial privind dispariția a 13.868 de bărbați și tineri evrei înscriși în registrele matricole și neidentificați în recensământul evreilor din 1942

Domnule Procuror General

Revizuiți în cererea depusă la cancelaria Tribunalului C. V. R. sub nr. 235 din 3 iunie 1946, adresată domnului Voaschi, și la cererea înregistrată la Curtea Militară de Casare și Justiție sub nr. 3043 din 19 iulie 1946, deasemenea adresată domnului Voaschi,

Subsemnatul Marcelin Lincea, domiciliat în București, Str. Băteniilor nr. 8, detinut preventiv în închisoarea C. V. R. din Str. Urmasus, pus la dispoziția Curții Militare de Casare și Justiție prin decizie competentă de către Tribunalul București, în toată afacerea fasil,

Respectuos vă rog să mă vădă a dispune punerea mea în libertate, aceste pentru următoarele motive:

Care punerea
în libertate.

1) Faptele pentru care am fost arestat și pentru care sunt detinut în această închisoare de mine au fost făcute dintr-o forță și în o formă legală (nu mi s-a comunicat nici un fel de notă dat de arestare), nu am nici un fel de legătură cu desordinea ce au avut loc în țară în ziua de 29 iunie 1941 și nici un conștient, în timp, cu ocazia fasil.

2) Aceste fapte - pentru care am detinut din nou următorul și privat de libertate, însoțitor unor dispoziții parțiale de lege - sunt acoperite de autoritatea lămurii judecătorești, prin actul că pentru aceste fapte am fost judecat de Curtea Militară nr. 12 (C. V. R.) și achitat cu sentința nr. 52 din 26 iulie 1941, rămânând de finalizat - situațiune care rezultă din dosar.

Totodată, potede aș putea prezenta o copie legalizată după sentința nr. 52/1941 și totuși, la dispoziția domnului Voaschi.

3) Cu ocazia judecării mele de către Curtea Militară a C. V. R. s-a stabilit în mod neîndoielnic că eu am fost alături de câțiva oameni care erau detașați oștaș români, în locul meu s-a făcut. Pentru faptul că eu mi-am îndeplinit datoria de oștaș, prin înalta sa apreciere, M. S. Regele Mihai I mi-a conferit cea mai înaltă distincție, „Virtutea Militară”.

Domnului Voaschi

Domnului Procuror General al Curții Militare de Casare și Justiție - București

4) Potrivit dispozițiilor art. 6 din Codul de procedură penală, nu s-a putut fi din nou arestat - și cu atât mai puțin puse în libertate - până la timp - pentru că el este, fapt, unul din acele persoane.

Am în vedere nu este din nou arestat și vrea să se revizuiască a procedurii, urmărirea și detinerea mea sunt și rămân actele care înfăptuiesc dispozițiile precise de lege.

5) Această situație de ilegală detinere mi-a provocat, datorită prejudiciilor morale și materiale și mi-a provocat în mod grav sănătatea. (În această perioadă a detenției mi-a fost refuzată chiar asistența medicală).

6) Subsemnatul am domiciliul stabilit în București în București str. Botevilor Nr. 8 și nu ead în viața mea din punct de vedere al art. 250 C. G. M. care ar împiedica punerea în libertate.

În concluzie, respectuos vă rog să breveți, a lua în considerare toate motivele de mai sus, să se lăture să detinerea mea constituie o gravă ilegalitate și a dispune punerea mea în libertate.

Prin urmare, vă rog, asigurați stimei mele,

S. Crăciun

Buc. 25 Iulie 1946

88 Iulie 1943

Nr. 1503

G. Criticus
96-7-9403

R A P O R T

Avem onoare a vă aduce la cunoștință, spre știință, că în zilele de 7-8 și 9 Iulie a.c. împlinindu-se după calendarul evreesc, doi ani dela desordinele din zilele de 29 și 30 Iunie 1941, din localitate, familiile evreiești ieșene, cari au avut morți cu ocazia acestor desordini, au făcut parastase în toate sinagogile locale, pentru pomenirea acestor morți, cu care ocazie s'a constatat după tablourile dela toate sinagogile, că numărul acestor morți a fost de 13266 dintre cari 40 de femei și 180 de copii.

Cu ocazia acestor parastase, nu a avut loc nici un incident.-

PREZIDENTUL CENTRULUI INFORMATIV IASI
G. Criticus și I. Livceanu

G. Criticus I. Livceanu

Inf. unificată.-

OXH
G Syned. d. R. / (11. 11. 41)
Nr. 1 1612/41 gda

Berlin, den 25.9.41.

Mil. Att. Bukarest meldet am 25.9. mit Nr. 2 68/41 geb.:
Aus Besprechungen deutschen Gesandtschaftsrates mit stellv.
Ministerpräsidenten Mihai Antonescu werden folgende Mitteilun-
gen Mihai Antonescus gemeldet:
1) Antonescu bezeichnete USA-Gesandtschaft Budapest als Nach-
richten-Propaganda- und Secret Service Zentrale der USA und
gleichzeitig Englands in Südosteuropa, die in Budapest mit viel
weitgehenderer Duldung als in Bukarest arbeitet.
2) Betreffend kommunistischer Bewegung in Rumänien sagte Anto-
nescu, dass die in Jassy und Petroșani aufgetretenen Erschei-
nungen sofort durch Erschiesenen der Beteiligten beseitigt wurden.
3) Betreffend Kampf um Odessa kassierte Antonescu, dass der
Marshall den Kampf nicht mehr forcierte infolge grosser tech-
nischer Überlegenheit der Sowjets und der starken dauernden
Unterstützung von See her. Ein deutsches Pi-Rgt. habe innerhalb
einer Stunde 20 Offiziere verloren und dann der Angriff auf-
gegeben. Auf der Höhe 57 westlich Odessa stünden 60 MG 10
sofortige Minenwerfer, 500 automatische Gewehre und Flammen-
werfer. Auch der grosse Munitionsmangel der rumänischen Armee spiele
eine Rolle (vergl. Telegramm Mil. Att. Nr. 2 55/41 gda vom 19.9.)
4) Betreffend deutsche Technischen-Pilone, die dem Marshall
vorgeführt werden, erwähnte Mihai Antonescu, dass nach Meinung
Marshall's die ungar. Gruppen in letzter Zeit wesentlich mehr
herausgestrichen seien, als die rumänischen, obwohl doch Ru-
mänen weit grössere Opfer tragen.
5) Rumänischer Gesandter Sofia meldete, dass in Varna vor 5
Tagen eine deutsche Militärpatrouille von Kommunisten angegriffen
und ausserdem der Polizeipräsident von Bourgie von Kommunisten
ermorlet wurde.
6) Nach einer bei Mihai Antonescu vorliegenden Information hat
ungar. Ministerpräsident Horthy seine Zufriedenheit geäussert,
weil der Führer keine weiteren Opfer mehr von ungar. Armee

- 2 -

in Kriege gegen Russland verlange. Dadurch würde die ungar.
Armee erhalten bleiben. Vorstehendes nur zur dortigen Orien-
tierung. Answärtiges Amt ist darüber von Gesandtschaft
unterrichtet.

Stabsabteilung

I.A.

ges. Thr. v. Hendenberg.

Amt Ausland/Abwehr

Stabsabteilung Nr. 1662/41 gda 1 g

Berlin, den 26.9.41

Abschriftlich:

L Luftw. FHR. St. 10
J. Abt. SKI
W. F. H. 10
W. F. H. 10
Aust. III
Aust. VIII
Aust. II
Aust. I g

(10 Qu IV, Fr. H. Ost
Abw. III haben)

Mit der Bitte um Kenntnisnahme.

Nota atașatului militar von Hondenberg despre o convorbire avută cu Mihai Antonescu, Berlin, 15 septembrie 1941. Încercările de revoltă de la Petroșani și Iași au fost imediat înăbușite prin executarea participanților. Documente din Arhiva Ministerului german de Externe, nr. 790200-790201

Surse și bibliografie

Surse arhivistice

US Holocaust Memorial Museum Archives (USHMM)

(Arhiva Muzeului Holocaustului din Washington)

Microfilm Collections relating to the Holocaust in Romania

RG-25004M. Selected Records from the Romanian Information Service¹, including :

- Police reports on the pogrom, 1941
- Original police reports, 1941
- Documents from the 1941 investigation on the pogrom of Iași.
- Court investigations (1945-1948)
- Excerpts from meetings of the Presidency of Council of Ministers, 1941
- Testimonies of victims, 1947
- Testimonies of deportees from the death trains, 1945
- Declarations of the accused and of witnesses in the Iași pogrom trial, 1950
- Court decision and declaration of witnesses, 1947
- List of the accused and witnesses, 1947
- Court investigation and correspondence, 1944
- Securitate reports, 1949
- Prosecutor's statements, 1948
- Original documents of 6th Regiment Vânători involved in Sculeni killing, 1941
- Trial of Stânca Roznovanu massacre (1941), 1946
- Interrogations of Eugen Cristescu, Constantin Vasiliu, Ion Antonescu, Mihai Antonescu & Constantin Pantazi, 1946
- Prison records, 1951
- Trial of Ion Antonescu *et al.*, 1946
- Prison records and reports on Radu Lecca, 1953
- Radu Lecca prison memoirs, 1963

Arhiva Securității

Ministerul Afacerilor Interne, Direcțiunea Generală a Securității Statului, Fond Documentar, Dosar nr. 2934

1. See United States Holocaust Memorial Museum Archives, Finding Aid, February 23, 1999.

Arhiva Yad Vashem, Ierusalim

- A. Arhiva Dr. Fildeman, P-6
- B. Colecție de documente despre Holocaustul evreilor din România, 0-11
- C. Mărturii Yad Vashem, 0-3
- D. Colecții de mărturii, amintiri și jurnale, 0-33

Colecții de documente și surse

- Ancel, Jean (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust*, 12 vols., Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1996
- Benjamin, L. (ed.), *Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Evreii din România între anii 1940-1944, II: Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, 1996
- Drăgan, I.C. (ed.), *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. III, Nagard Canneregio, Venezia, 1989

Studii și cărți

- Actul de acuzare, rechizitoriile și replica acuzării în procesul primului lot de criminali de război*, Editura Apărării Patriotice, București, 1945
- Ancel, J., *History of the Holocaust: Romania*, Jerusalem, 2002
- Ancel, J., *Contribuții la Istoria României, Problema evreiască 1933-1944*, Editura Hasefer, București, 2001, 2003
- Antonescu, M., *Pentru Basarabia și Bucovina, Îndrumări date administrației desrobitoare*, București, 1941
- Alecsandri, V., *Proză: Amintiri, Povești romantice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1930
- Alecsandri, V., *Discurs ținut în ședința Senatului de la 10 Octomb. 1879, cu ocaziunea revisuirii art. 7 al Constituțiunei* [București], 1879
- Ardeleanu, I., Arimia, V. și Mușat, M. (coord.), *23 august 1944: Documente*, vol. I, 1939-1943, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984
- Axworthy M., Scafeș C. și Crăciunoiu, C., *Third Axis Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945*, Arms and Armour, London, 1996
- Carp, M., *Cartea Neagră, Suferințele evreilor din România în timpul dictaturii fasciste, 1940-1944*, vol. II-A, *Pogromul de la Iași*, Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, București, 1948
- Ceașescu, N., *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. II, Editura Politică, București, 1975
- Centrala Evreilor din România, *Breviarul Statistic al populației evreiești din România* [București], 1943
- Cristian, S.C., *Patru ani de urgie, notele unui evreu din România*, Timpul, București [1945]
- Giurescu, C.C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Albatros, București, 1977
- Goebbels, J., *Tagebücher, 4: 1940-1942*, München – Zürich, 1992

- Iorga, N., *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913
- Kara, I., *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, Editura Hasefer, București, 1997
- Karețki, A. și Covaci, M., *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, Editura Politică, București, 1978
- Krausnick, H. și Wilhelm, H.H., *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938-1942, I-II*, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart, 1981
- Lecca, R., *Eu i-am salvat pe evreii din România*, Editura Roza Vânturilor, București, 1994
- Ludo, I., *Din ordinul cui ?*, București, 1947
- Mircu, M., *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, Editura Glob, București, 1945
- Procesul Marei Trădări Naționale*, București, 1946
- Rubin, I., *Așa a fost masacrul de la Iași*, Tel Aviv, 1965
- Situation des Juifs en Roumanie (1940-1944)*, Bucarest, 1946 (stencil)
- Troncoță, C., *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești, Memorii 1916-1944*, Editura Roza Vânturilor, București, 1997

Articole

- Ancel, J., „The Jassy Syndrome”, *Romanian Jewish Studies* I, 1 (Jerusalem, Spring 1987), pp. 35-51 ; I, 2 (Winter 1987), pp. 35-53
- Ancel, J., „Antonescu and the Jews”, *Yad Vashem Studies* 23 (1993), pp. 213-280
- Hahamu, A., „Deshumarea și profanarea cimitirului de la Iași”, *Haționut*, Buletinul askanimilor din România și Yad Zikaron Leiahdut România, Tel Aviv, nr. 7, martie-aprilie 1988
- Halevy, M.A., „Comunitățile evreiești din Iași și București până la zaveră (1821)”, *Sinai* III, București, 1931
- Kara, I. și Cheptea, S. (ed.), „Inscripții ebraice”, în *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași*, vol. I, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1994
- Spina, G., „Portretul unui huligan (Const. Ifrim)”, *Viața Evreească* II, București, 08.06.1946

Ziare românești (1941)

Curentul
Gazeta Țării
Porunca Vremii
Timpul
Unirea
Universul

www.polirom.ro

Redactor : Cezar Petrilă

Coperta : Manuela Oboroceanu

Tehnoredactor : Lucian Pavel

Bun de tipar : mai 2005. Apărut : 2005

**Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iași, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro**

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,

O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174

Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : polirom@dent.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.

str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București

Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27, E-mail : office@luminatipo.com

---